Emanuel Copilaș (coord.)

Resurgența ideologiilor nedemocratice în România contemporană: volum dedicat profesorului Michael Shafir la împlinirea vârstei de 75 de ani

Copertă: *Ionuţ Ardeleanu-Paici*
Tehnoredactor: *Rodica Boacă*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Resurgența ideologiilor nedemocratice în România contemporană : volum dedicat profesorului Michael Shafir la împlinirea vârstei de 75 de ani / Emanuel Copilaş (coord.). - Timişoara : Editura Universității de Vest, 2020
Conține bibliografie. - Index
ISBN 978-973-125-740-2

I. Copilaş, Emanuel (coord.)

32

© 2019 Editura Universității de Vest, pentru prezenta ediție

Editura Universității de Vest
Str. Paris, nr. 1
300003, Timişoara
E-mail: editura@e-uvt.ro
Tel.: +40 - 256 592 681

EMANUEL COPILAŞ (coord.)

Resurgența ideologiilor nedemocratice în România contemporană: volum dedicat profesorului Michael Shafir la împlinirea vârstei de 75 de ani

Editura Universităţii de Vest
Timişoara, 2019

INTRODUCERE

Democraţia bine instituţionalizată: Michael Shafir, un „detector" al ideologiilor nedemocratice

Emanuel Copilaş

L-am cunoscut pe Michael Shafir în 2008, în calitate de potenţial doctorand al domniei sale. Tema pe care am lucrat împreună, după nişte discuţii prealabile intense şi fructuoase, a fost politica externă a comunismului românesc din perspectiva teoriei relaţiilor internaţionale. Exigent, şi în acelaşi timp plin de un umor tonic şi apăsat, Michael – ne-am împrietenit între timp, şi m-a încurajat să îl tutuiesc – a insistat să frecventez săptămânal cursurile doctorale pe care le susţinea la şcoala doctorală a Facultăţii de Studii Europene din cadrul Universităţii Babeş-Bolyai. Ca preparator la Universitatea de Vest din Timişoara, cu o normă foarte încărcată, m-am gândit iniţial că acest demers va presupune un efort considerabil. Nu m-am înşelat. Aveam să constat în scurt timp că a fost unul dintre cele mai bine răsplătite eforturi pe care le-am depus vreodată.

Ambiţios şi motivat, pe baza asimilării unei literaturi foarte părtinitoare despre comunism – asta se scria şi se traducea pe atunci în România, asta se scrie şi se traduce în mare măsură şi acum – aveam impresia că stăpânesc deja tema şi că ar fi indicat să mă apuc de redactarea tezei cât mai repede. Michael a zâmbit îngăduitor şi m-a rugat să nu încep să scriu nimic până nu termin

de parcurs prelegerile lui despre stat şi societate în Europa de Est după 1945, din care, a adăugat, „voi învăţa multe". Uşor circumspect, având impresia că e vorba mai degrabă de un capriciu personal, am acceptat. Nu citisem până atunci decât o carte scrisă de Michael, şi anume *Între negare şi trivializare prin comparaţie. Negarea Holocaustului în ţările postcomuniste din Europa Centrală şi de Est* (2002). Anvergura internaţională a autorului în privinţa studiilor despre comunism îmi era, prin urmare, cvasinecunoscută.

Nu mică mi-a fost mirarea când mi-am dat seama că voi avea de învăţat mult mai multe nu decât mă aşteptam, ci decât lăsase Michael să se înţeleagă. Analize sociologice şi politologice foarte echilibrate şi complexe, departe de anticomunismul eseistic şi moralizator cu care fusesem deprins până atunci, bancuri savuroase şi foarte oportune, câte o expresie mai „lumească" – toate acestea au conturat tabloul unui proces educaţional sistematic şi în acelaşi timp insolit în raport cu experienţele mele anterioare în domeniu.

Dincolo de aceste remarci personale, opera ştiinţifică a celui omagiat în această lucrare este impresionantă: peste două sute cinci zeci de articole şi studii ştiinţifice în publicaţii din toată lumea, câteva cărţi, inclusiv una la care lucrează deja de câţiva ani, şi pe care sper să o termine cât mai curând posibil. Preferata mea, recunosc, este *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change* (1985). A emigrat în Israel la vârsta de şaptesprezece ani, în 1961. Doctoratul l-a obţinut douăzeci de ani mai târziu la Universitatea din Tel Aviv. Între timp s-a întors în Europa, unde a devenit activ în presă. În anii 1980 a făcut o importantă carieră la radio Europa Liberă, secţia română. A continuat să lucreze în presă până în 2005, când a revenit în România ca profesor la Universitatea Babeş-Bolyai. Amănunte mai multe şi mai savuroase despre cariera,

respectiv, viaţa sa personală se găsesc detaliat în interviurile pe care le-a oferit în ultimii ani (Barton, 2018; Shafir, 2013; Eskenasy, 2019).

Nu doresc să extind aceste detalii de natură biografică din două motive. În primul rând, deoarece cartea pe care o ţineţi în mână este un tribut adus ideilor şi atitudinilor civice ale lui Michael, idei şi atitudini care se cer reactivate de urgenţă într-un prezent politic tot mai autoritar şi mai populist. În al doilea rând, dimensiunile prezentului volum, care sunt considerabile. Referitor la primul aspect, xenofobia, antisemitismul, naţionalismul, comunismul, pentru a le enumera doar pe cele mai proeminente, se numără printre ideile (şi ideologiile politice) analizate critic de Michael de-a lungul timpului şi raportate în special la contextul Europei de Est atât înainte, cât şi după 1989.

Ca orice hegelian care se respectă, personalitatea lui Michael nu este lipsită de contradicţii – constructive şi fertile, aş adăuga. Astfel, el este simultan un monarhist, respectiv, un social-democrat convins (vezi Teodorescu, 2016). Însă aceasta nu este o „contradicţie antagonică", pentru a utiliza vocabularul marxist, ci una „neantagonică". O demonstrează din plin democraţia socială de tip scandinav, practicată în state care au ca formă politică monarhia constituţională şi care beneficiază de instituţii publice consolidate şi cu tradiţie.

Exigent şi încurajând simultan spiritul critic, pentru că nicio critică serioasă nu poate avea ca punct de pornire diletantismul – Michael este un profesor exemplar, de a cărui expertiză au beneficiat şi vor continua să beneficieze, măcar sub forma operei sale ştiinţifice, numeroase generaţii de studenţi. Este, de asemenea, un jurnalist exemplar: Arhiva 1989, despre care vă invit să aflaţi mai multe pe această cale, dovedeşte acest lucru, reprezentând o sursă inepuizabilă de materiale de primă mână pentru cei care studiază transformările politice, economice, sociale şi culturale petrecute în Europa de Est după 1945 şi până în prezent.

*

Revirimentul ideologiilor nedemocratice peste tot în Occident este, de câțiva ani încoace, o certitudine. Am putea afirma chiar că în România recrudescența democrației nu a atins deocamdată nivelul îngrijorător pe care l-a atins în Ungaria, Polonia, Austria sau Statele Unite. Miza prezentului volum este să evidențieze faptul că, dacă am pune problema în acești termeni, ne-am înșela. Un populism difuz, dar care se poate coagula oricând în direcții mai pregnante, un naționalism prozaic, dar la fel de articulabil din punct de vedere politic, un anticomunism steril, strident și total opac relativ la imperativele sociale (și nu numai) ale prezentului – toate acestea asezonate, după gust (și partizanat), cu protocronism, xenofobie, antisemitism, șovinism, austeritate tehnocratică – oferă politologului, în particular, și specialistului în științe sociale, în general, o sumă de rețete ideologice, unele aparent neîncercate și tocmai din acest motiv îmbietoare. Deși, trebuie să o recunoaștem, eșecul recent al referendumului pentru modificarea Constituției în vederea împiedicării căsătoriei între persoanele de același sex a arătat că reculul democrației nu este atât de pronunțat în România pe cât părea până atunci, situația per ansamblu rămâne îngrijorătoare și nu este indicat să fie tratată cu lejeritate.

Textele incluse în volum au fost grupate după cum urmează: o primă secțiune, intitulată „Spectrul populismului: un concept proteic și aplicațiile sale multiple", conține capitole semnate de Maria Cernat, Andrei Panțu, Dragoș Dragoman, Sorin Bocancea și Daniel Șandru. Este vorba despre diferite unghiuri de analiză, uneori complementare, alteori nu, ale fenomenului populist din România, abordat pe filiera așa-numitelor „fake news", a neoliberalismului, a erodării democrației, a postcomunismului și, respectiv, a autoritarismului. Următoarele două studii,

aparţinând lui Liviu Rotman şi lui Vlad Botgros, se axează pe naţionalism, respectiv, pe anticomunismul postcomunist. Secţiunea care urmează, mai cuprinzătoare, tratează dialectica politică – consider că acest concept de dialectică este în continuare util pentru a oferi sens mizelor prezentului – a regresului democraţiilor liberale. Bazată pe distribuirea cât mai echitabilă a puterii, democraţia poate lăsa loc gradual liberalismului, centrat pe limitarea puterii şi pe erodarea spaţiului public (liberalismul economic nereglementat). De aici, mai ales în situaţii de criză economică şi socială, se poate ajunge relativ facil la austeritate, autoritarism şi chiar totalitarism. Istoria secolului al XX-lea este emblematică în acest sens. Intervenţiile incluse aici aparţin lui Daniel Barbu, Vasile Pleşca, Andrei Miroiu, Ionuţ Tudor, Mihai Ghiţulescu, Dan Chiţă şi Claude Karnoouh. Mai departe, următoarele două texte, semnate de Robert Reisz, respectiv, de Adrian Hatos, Lucian Despoiu şi Diana Dragomir, exemplifică relevanţa ideologică, politologică şi sociologică a termenilor de dreapta şi de stânga. Ovidiu-Gherasim Proca şi subsemnatul scriu în continuare despre referendumul din 2018 pentru modificarea Constituţiei în vederea interzicerii căsătoriei între persoanele de acelaşi sex, insistând asupra consecinţelor ideologice şi a implicaţiilor filosofice ale întregului demers. William Totok, Ladislau Gyémánt, Paul Kun, Ciprian Necula, Gelu Duminică şi Dalia Bathory abordează diverse dimensiuni ale problematicii minorităţilor naţionale din România comunistă şi postocomunistă. În sfârşit, într-o cheie mai puţin ştiinţifică, dar intensă şi în acelaşi timp reconfortantă, foarte potrivită pentru personalitatea lui Michael, Liviu Antonesei propune un text pe care l-am considerat potrivit ca încheiere pentru întregul volum.

Mulţumiri sincere şi călduroase se cuvin tuturor celor care au depus efortul de a contribui la această carte. Le mulţumesc

pe această cale și acelora care au încercat și și-au dorit să participe la rândul lor la omagierea operei și personalității lui Michael, dar, din varii motive, nu au reușit. Nu în ultimul rând, îi mulțumesc în mod special soției mele Ramona pentru ajutorul neprețuit oferit la redactarea indexului lucrării.

Timișoara, februarie 2019

Bibliografie

Barton, A. (2018) „Michael Shafir: «De la grădiniță și până la sfârșitul studiilor universitare, copilul, elevul și studentul trebuie, în primul rând, să se obișnuiască să întrebe și să conteste»". Interviu disponibil la: https://www.educatieprivata.ro/michael-shafir-interviu/.

Eskenasy, V. (2019) „Michael Shafir: «Îmi doream o Românie democratică în sensul occidental al cuvîntului»". Interviu disponibil la: https://moldova.europalibera.org/a/michael-shafir-%C3%AEmi-doream-o-rom%C3%A2nie-democratic%C4%83-%C3%AEn-sensul-occidental-al-cuv%C3%AEntului-(video)/29698231.html.

Shafir, M. (1985) *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*. London: Frances Pinter.

Shafir, M. (2002) *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*. Iași: Polirom.

Shafir, M. (2013) „Fără Europa Liberă comunismul nu ar fi căzut nicăieri" (dialog cu Cristea-Enache, D.). Interviu disponibil la: https://atelier.liternet.ro/articol/12865/Michael-Shafir-Daniel-Cristea-Enache/Fara-Europa-Libera-comunismul-nu-ar-fi-cazut-nicaieri.html.

Teodorescu, C. (2016) „Michael Shafir: «Nu e nevoie de evrei ca să existe antisemitism, dar e nevoie de evreul imaginar»". Interviu disponibil la: https://www.catavencii.ro/michael-shafir-nu-e-nevoie-de-evrei-ca-sa-existe-antisemitism-dar-e-nevoie-de-evreul-imaginar/.

Spectrul populismului. Un concept proteic și formele sale diverse

Bazele filosofice ale „postadevărului” și drumul către populism

Maria Cernat

Abstract

The main objective of this article is to analyze the theoretical basis of the concept of „post-truth”, the term of 2016, according to Oxford dictionaries. I order to accomplish this goal I shall focus on Lee McIntyre's book on post truth and mainly on his hypothesis that the postmodernism is one of the „godfathers of post-truth”. Before analyzing this particular hypothesis I shall examine the current political economy of the concept of truth showing that even the scientific truths have undergone a strange process of commodification, of privatization as a result of the fact that research is growing more and more dependent on its financial investors and their particular interests. This will prove that attacking postmodernism is a dangerous path in fighting the effects of post-truth since it risks depriving us from the very social and institutional antibodies that could help us in this difficult task.

Key words: post-truth, postmodernism, populism, media, scientific-truth

Introducere

În luna noiembrie a anului 2016 termenul de „postadevăr" a fost desemnat de Oxford Dictionaries termenul anului. Odată cu alegerea preşedintelui Donald Trump, politicienii, teoreticienii media, intelectualii publici, jurnaliştii şi publicul asistau la ascensiunea şi creşterea incredibilă a notorietăţii şi folosirii pe scară largă a acestui termen. Mulţi clamau apocaliptic intrarea într-o nouă eră, era postadevărului. Nu e întâmplător faptul că acest termen a apărut în 2016, odată cu alegerea lui Donald Trump. Au fost câteva elemente-cheie care au condus aici:

- Folosirea sistematică şi excesivă a reţelelor sociale, în special a Facebook-ului şi Twitter-ului drept unelte predilecte de comunicare în campania electorală;
- Dispreţul făţiş şi lipsit de orice urmă de regret faţă de fapte;
- Minciuna sistematică practicată de la amvonul celei mai înalte funcţii în stat;
- Profitul realizat din răspândirea de minciuni verosimile – celebrele fake news.

Le voi examina pe rând. Întâi de toate, câteva consideraţii despre presă şi propagandă în general. Discursul elitelor din zona securităţii, cel puţin în ţara noastră, se grăbeşte să incrimineze propaganda rusă. Mai mult, chiar la nivelul Comisiei Europene (*Action Plan*..., 2018), se pune problema înfiinţării unei divizii care să lupte cu propaganda, în special cu cea rusă. Asta în ciuda faptului că Amnesty International avertiza că din raportul lor reiese că, la nivelul Uniunii Europene, responsabile cu dezinformarea sunt toate statele naţionale, plus o serie întreagă de alte organisme care răspândesc informaţii false legate de vaccinuri, minorităţi sexuale sau refugiaţi. Dar, deşi toată lumea se

face vinovată de dezinformare, elitele doresc să monopolizeze lupta cu acest flagel, să o transforme într-o chestiune de securitate naţională şi să încaseze finanţări să lupte milităreşte cu simbolurile! O luptă corp la corp în imperiul semnelor, firește, fără ca vreunul dintre vajnicii combatanţi să aibă vreo conexiune, fie ea şi îndepărtată, cu Roland Barthes. Dincolo de aceste temerare încercări militariste de a institui un Minister al Adevărului, aşa cum vom vedea în acest articol, termenul de postadevăr a cucerit arena media internaţională odată cu ascensiunea unui lider american la Casa Albă. Până să ajungem însă la examinarea câtorva elemente-cheie din discursul acestuia să revenim la ideea de propagandă.

Propaganda, scurte consideraţii istorice

Propaganda este un termen care îşi are originea în organismul înfiinţat în anul 1622 de Papa Urban al VIII-lea, *Congregaţia Sacră pentru Propaganda*[1] *Credinţei* (*Congregatione de Propaganda Fide*) (Guilday, 1921). Vreme de peste trei secole scopul congregaţiei aflate sub directa autoritate a Sfântului Scaun a avut drept misiune propaganda religioasă. Istoricii catolicismului leagă înfiinţarea acestei congregaţii de eforturile de a combate protestantismul şi de a lupta cu succesul înregistrat de acesta în

[1] Traducerea termenului de „propaganda fide" prin propagarea credinţei ar fi impropriu, deoarece, deşi ar respecta denotaţia termenului şi ar fi corect în limba română, nu capturează conotaţia termenului, aşa cum a fost el folosit în lucrările de specialitate. E drept, în vreme ce termenul de „propagare" a credinţei nu are conotaţiile negative cu care ne-am obişnuit azi, dacă stabilim originea termenului în actul de înfiinţare al acestei congregaţii, trebuie să rămânem consecvenţi în utilizarea sa.

toate formele sale, luteranism, calvinism sau anglicanism, într-un efort cunoscut sub numele de „contra-reformă". Urmărind cu atenţie scopul înfiinţării acestei organizaţii putem spune că a desfăşurat primele campanii sistematice de PR global: „*Scopul său principal este propaganda religiei catolice în toate părţile lumii; dar activitatea sa nu va fi în totalitate restrânsă doar la această parte, ci va cuprinde răspândirea limbii, ştiinţei şi civilizaţiei în rândul popoarelor primitive, barbare şi sălbatice; una o va sprijini pe alta deoarece credinţa va servi ca o iniţiere în civilizaţie*" (Guilday, 1921, p. 480). Despre savoarea colonialistă a acestui obiectiv nu voi vorbi aici. Ea este mai mult decât evidentă.

Ceea ce mă interesează este faptul că popaganda a fost din capul locului arma ideologică de care anumite elite politice, religioase sau militare s-au folosit de-a lungul timpului în special pe timpul păcii, care, cum bine spunea Michel Foucault, este „războiul dus cu alte arme". Prin urmare, toată isteria actuală legată de propagandă nu se justifică decât parţial. Ea este mai degrabă rezultatul a ceea ce se petrece la nivelul elitelor. În special folosirea termenului de „fake news" de către preşedintele Trump pentru a refuza să răspundă întrebărilor jurnalistului CNN Jim Acosta („White House bans...", 2018) şi repetarea obsesivă a ideii că oamenii şi instituţiile de presă sunt cele mai mincinoase şi mai puţin credibile entităţi producătoare de informaţie. Obsesia propagandei este, deci, venită de sus în jos.

Este un exemplu tipic al modului în care agenda publică este setată de o media care nu ne spune ce să gândim, ci la ce să ne gândim – ea ne dă, cu alte cuvinte, temele de reflecţie, temele de dezbatere (McCombs, Shaw, 1972). Şi tema de dezbatere care apare în spaţiul public acum mai mult decât oricând este *propaganda*.

Am arătat că propaganda nu este o invenţie a secolului al XX-lea. Mai mult, ea nu este nici măcar legată de modernitate

şi de apariţia instituţiilor de presă profesioniste. De altminteri, idealul unei prese obiective nu a fost niciodată atins. Lee McIntyre face o sinteză foarte inspirată a modului în care presa a evoluat. El citează o lucrare cât de poate de sugestivă care face o istorie socială a publicaţiilor din SUA. Este vorba despre lucrarea lui Michael Shudson – *Discovering the News: A social History of American Newspers*. Aici autorul pune sub semnul întrebării câteva dintre asumpţiile cu care operăm cu privire la presă. „Dar de ce pleacă oare criticii (presei) de la ideea că presa ar trebui să fie obiectivă? Obiectivitatea este o cerinţă bizară cu privire la instituţii care, la fel ca alte afaceri şi corporaţii, sunt orientate în primul rând spre supravieţuirea financiară. Este o cerinţă bizară cu privire la instiţii care sunt, prin propriul credo, instituţii politice. E o cerinţă ciudată cu privire la editori şi reporteri care nu au la îndemână aparatul profesional care, în cazul medicilor, avocaţilor şi oamenilor de ştiinţă, se presupune că ar trebui să garanteze obiectivitatea. Şi totuşi, jurnaliştii, la fel ca şi criticii lor, evaluează publicaţiile în funcţie de standardul obiectivităţii. (...) Dar de ce? Ce fel de lume este cea în care trăim şi ce fel de instituţie este presa de ajungem în situaţia să susţinem această cerinţă bizară a obiectivităţii?" (Shudson, 1981, p. 18).

Obiectivitatea jurnalistică

Lucrarea lui Shudson este cu atât mai importantă cu cât ea nu chestionează şi nu face o anchetă cu privire la cât de obiective sunt publicaţiile din spaţiul nord-american. Ceea ce îl interesează pe autor este să arate că, în ciuda a ceea ce credem azi, ideea de obiectivitate nu a fost mereu legată de presă. În plus, ceea ce îl preocupă cu adevărat este să arate cum a luat naştere acest standard care astăzi a ajuns să fie acceptat drept

criteriu ultim de evaluare a presei. Astfel, poate pentru foarte mulți dintre noi, ar părea bizar să aflăm că nimeni nu se aștepta la începuturile presei ca aceasta să fie obiectivă. „Înainte de 1830, obiectivitatea nu era o chesitune importantă. Publicul se aștepta ca ziarele americane să prezinte un punct de vedere partizan, nu unul neutru. Astfel, nimeni nu se aștepta ca ele să prezinte «știri» în sensul în care îl dăm azi termenului. Ideea însăși de știri a fost inventată în era Jacksoniană" (Shudson, 1981, p. 24). Mai mult, așa cum arată Shudson, idealul de presă obiectivă este legat de democratizarea vieții politice, a creșterii importanței economiei de piață și a progresului tehnologic. În 1840, a fost inventat telegraful. La scurt timp, în 1848, o serie de publicații și-au unit eforturile și au realizat prima agenție de știri, Associated Press. Ei erau siliți de cerințele pieței să transmită informație cât mai neutră. Ca să aibă succes în afaceri, ei trebuiau să pună în circulație o informație cât mai obiectivă, în așa fel încât celelalte publicații – indiferent de orientare sau coloratură politică – să o poată prelua. Se consideră că în acest fel jurnalismul practicat de cei de la Associated Press a devenit un ideal. Totuși, se pare că aceasta este o construcție subiectivă ea însăși, întrucât la începutul secolului presa de scandal începuse să ia amploare. Ceea ce poate explica, în opinia lui Shudson, creșterea importanței obiectivității este, de fapt, dezideratul claselor dominante cititoare de *New York Times* de a proiecta asupra publicației lor predilecte valoarea obiectivității în scopul, am spune azi completându-l pe autor, de a naturaliza ideologia. Aceste subtilități hermeneutice sunt, e drept, anacronice. La începutul secolului al XX-lea nu se inventase încă profesia de relații publice, celebrul PR. Așa cum observă Shudson, începutul secolului al XX-lea este dominat de un realism naiv. De altfel, putem afirma că realismul naiv este dominant chiar și astăzi la nivelul simțului comun. Cei mai mulți dintre cei care sunt simpli consumatori de media au impresia că „știrile reflectă

realitatea".

E o prejudecată naivă, dar persistentă, pe care atât propagandiştii profesionişti de talia lui Ivy Lee sau Edward Bernays la începutul secolului XX, dar şi fini analişti ai discursului politic din acea perioadă, ca Harold Lasswell, au pus serios sub semnul întrebării aceste asumpţii naive. Exemplară în această direcţie este lucrarea lui Edward L. Bernays, *Propaganda*. Această lucrare este o justificare a propagandei ca ceva inevitabil şi omniprezent în vieţile noastre. „Propaganda există în toate sferele vieţii noastre şi ne modifică viziunea asupra lumii. Chiar dacă este percepută frecvent ca fiind negativă – rămâne de dovedit dacă ea ne afectează în mod negativ – opiniile pe care le formează reflectă o tendinţă care este, fără îndoială, reală. De fapt, importanţa propagandei creşte pe măsură ce este recunoscută eficienţa ei în atragerea susţinerii publice. Acest lucru indică faptul că orice om care are o influenţă suficient de puternică poate controla anumite segmente ale publicului, cel puţin pentru un timp şi cu un anumit scop" (Bernays, 1928, p. 72). Aşa cum arată Arthur Suciu în anul 2017, în prefaţa pe care o semnează la traducerea românească a lucrării lui Bernays, această carte nu este doar o încercare de legitimare a propagandei ca formă de comunicare a elitelor către mase în epoca democraţiei reprezentative. Ea este, totodată, o adevărată pledoarie pentru importanţa propagandei şi pentru ideea că fără ea liderii politici ar fi pierduţi. Mai mult, Bernays arată cu acest prilej şi cât de priceput este el însuşi în această artă a persuasiunii. *Propaganda* este şi o reclamă chiar pentru... propagandă. În fond, Bernays dorea să monetizeze capitalul simbolic, în termenii lui Bourdieu, de care se bucura ca urmare a legitimării acestui tip de comunicare ce avea să înlocuiască încetul cu încetul comunicarea politică tradiţională. În pasul unu, el legitima propaganda ca fiind inevitabilă pentru ca, în pasul doi, să arate cât de bine înţelege el fenomenul şi cât de

pregătit este el pentru a răspunde nevoii liderilor politici de a se folosi de talentele sale pentru a-şi promova agenda în faţa publicului.

Stuart Ewen este un istoric american care a scris cele mai complexe lucrări cu privire la istoria socială a relaţiilor publice. Pornind pe urmele lui Bernays, Ewen este preocupat să arate faptul că încă de la bun început relaţiile publice au devenit numele acceptabil social pentru „propagandă”[2]. În plus, ele sunt cele care au contribuit substanţial la menţinerea statu-quo-ului prin aceea că specialiştii PR, dacă discutăm despre Ivy Lee ca angajat al lui J.D. Rockerfeller ca să luăm doar unul dintre ce mai cunoscute exemple, ei bine, aceşti specialişti făceau în arena media treaba pe care avocatul o făcea în instanţă: reprezentau în faţa jurnaliştilor şi a publicului interesele membrilor elitei economice care făcea apel la serviciile lor.

Primul Război Mondial a fost, aşa cum am arătat şi în altă parte, primul război al relaţiilor publice şi al propagandei. Cea mai mare putere militară era o democraţie şi pentru inima publicului american s-au luptat prin intermediul propagandei atât germanii, cât şi englezii. Or, aşa cum arată Shudson, după

[2] În interviul pe care Adam Curtis i l-a luat lui Bernays pentru documentarul *The Century of the Self*, Bernays explică în anul 1919, când a fondat pe Broadway primul birou de relaţii publice, de ce a evitat termenul de „propagandă”: pentru că fusese folosit de germani şi avea o conotaţie negativă. A ales, în schimb, termenul de „relaţii publice”. Consider că este necesar să insist de fiecare dată asupra acestui aspect întrucât în literatura de specialitate, dar şi în cursurile ţinute la universităţi, există această tendinţă de a numi relaţiile publice „comunicare persuasivă”. În special profesorul James Grunig este unul dintre cei care insistă asupra ideii că relaţiile publice nu sunt propagandă, într-o încercare de a legitima un câmp de studiu şi un câmp ocupaţional.

acest episod, realismul naiv şi încrederea că „ştirile redau realitatea" a scăzut considerabil. Chiar dacă în rândul publicului larg asumpţia realismului naiv a rămas nestrămutată, cel puţin jurnaliştii şi elitele intelectuale s-au refugiat în termenul de „obiectivitate" pentru a exprima atât un ideal, cât şi un standard ocupaţional. Astfel, la scurt timp după 1919, anul în care Bernays punea bazele primului birou de relaţii publice, jurnaliştii au început să observe tot mai îngrijoraţi faptul că: „faptele însele, sau ceea ce ei considerau a fi fapte, nu mai pot fi de încredere. Un răspuns la această îngrijorare a fost instituirea în ziarele vremii a unui nou gen, genul de opinie care apărea în rubrica politică. Un alt răspuns a întors pe dos această îngrijorare a jurnaliştilor şi i-a încurajat pe aceştia să înlocuiască simpla credinţă în fapte cu o aderare la reguli şi proceduri create pentru o lume în care chiar şi faptele erau puse sub semnul întrebării. Asta era «obiectivitatea». Obiectivitatea, în acest sens, însemna că afirmaţiile unei persoane despre lume pot să fie de încredere dacă au trecut printr-un set de reguli considerate legitime de o comunitate. Cu alte, cuvinte, «faptele nu sunt afirmaţii despre lume, ci afirmaţii validate consensual cu privire la aceasta»" (Shudson, 1981, p. 32). Există cel puţin două observaţii de făcut aici. Teoria adevărului-corespondenţă se vede înlocuită cu teoria adevărului-coerenţă. Enunţurile materialelor de presă nu au drept criterii de verificare neapărat corespondenţa cu realitatea, ci urmarea procedurilor care să conducă la validarea lor prin raporturile de consistenţă pe care le au cu alte enunţuri. Mai mult, putem observa şi o asumare, chiar dacă tacită, a unei concepţii pragmatice a adevărului care funcţionează „ca un sistem de credit" (James, 1907, p. 207).

Un enunţ este adevărat până când cineva nu îl chestionează. În plus, standardele setate atunci – verificarea informaţiei din trei surse, contactarea persoanelor despre care se face documenta-

rea, protejarea identității surselor, prezentarea punctelor de vedere aflate în conflict – fac parte inclusiv astăzi din arsenalul de reguli jurnalistice menite să confere credibilitate unor informații. Ideologia profesională în domeniul jurnalistic este strâns legată de ideea de obiectivitate. Dar obiectivitatea și raționalitatea sunt doar idealuri în această profesie a jurnalismului. Altele sunt zonele spre care jurnaliștii, sociologii și psihologii se uită cu deferență. În general, se consideră că idelul de obiectivitate și raționalitate este reprezentat de teoriile științifice. Aici este zona adevărului pur și dur, nechestionat, nesupus capriciilor istoriei și emoțiilor. Totuși, și de data aceasta perspectiva naivă asupra progresului științific, care ar trebui să fie rectiliniu și ascendent, a fost însă serios pusă sub semnul întrebării de istorici, dacă ar fi să aducem în discuție doar celebra lucrare a lui Thomas Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, și modul în care factori de altă natură decât pura raționalitate influențează traseul unei teorii științifice. Totuși, așa cum vom vedea în cele ce urmează, această fermă convingere că faptele există, că ele trebuie prezentate „ca atare", este încă foarte persistentă și face victime în rândul celor mai importante autorități academice.

Obiectivitate jurnalistică, respectul pentru adevăr și presiunile financiare

Revenind la structura instituțiilor de presă, putem spune că standardele de obiectivitate au rămas neschimbate. Însă foarte multe alte lucruri s-au schimbat. Anii '50 și '60 ai jurnalismului american au fost considerați de mulți anii de glorie ai jurnalismului „obiectiv", „profesionist". Motivul este unul simplu: știrile erau prin lege desemnate să servească interesul public. Comisia Federală pentru Comunicații reprezenta un organism

puternic care reglementa domeniul comunicării mass-media. Astfel, nimeni nu se aştepta ca ştirile să producă bani. Ele erau o pierdere asumată şi ceea ce ţinea televiziunile în viaţă erau emisiunile de divertisment. Dar, în anul 1968, Don Hewitt avea să schimbe faţa televiziunii pentru totdeauna. Emisiunea *60 minutes* găzduită de CBS (Columbia Broadcasting System) a însemnat o schimbare majoră în modul în care oamenii se raportau la politică. A fost cel mai important şi cel mai vizionat talk-show politic al tuturor timpurilor. Rapoartele cu privire la evoluţia mass-media clamează, apocaliptic, faptul că ne bucurăm de ultimele momente ale media tradiţionale. Este finalul perioadei în care ne putem bucura de media tradiţionale şi de media alternative. „Ne apropiem de finalul celor 100 de ani ai modelului economic al industriei media. De fapt, ceea ce se petrece acum este nici mai mult nici mai puţin decât o restructurare a modelului de afaceri al media. Este sistemic. Este structural. Şi nu pare că o să mai revină vreodată la ceea ce a fost" („Sixty Years...", 2011). În raportul citat este vorba despre faptul că în ţările occidentale, Canada, SUA, Marea Britanie, Franţa, consumul de presă tradiţională – cuantificat prin numărul de abonamente – a scăzut dramatic în ultimii ani. În cazul SUA, raportul citează lucrarea lui David Halberstam, cel ce s-a ocupat de descrierea sistemului oligopolist în care funcţionau ziarele (Halberstam, 1975).

În general, pe piaţa informaţiei a avut loc o incredibilă concentrare a capitalului. Fuziuni, preluări – toate acestea au făcut ca de la o piaţă media dominată în anul 1980 de circa 50 de companii media să se ajungă în anul 2011 la doar 6 companii media (McAlon, 2016). Dar situaţia este cât se poate de tristă în ceea ce priveşte ziarele. Astfel, „în 1950 tirajul ziarelor cu abonament era de 53.8 milioane de exemplare (asta e echivalentul a 123.6% din totalul căminelor). Tirajul suplimentelor de duminică era

de 46.6 milioane de exemplare (echivalentul a 107.0% din cămine). La nivelul anului, tirajul cotidienelor ajunsese la 36.7% din cămine; tirajul pentru suplimentele de duminică era de 44.1 milioane (echivalentul a 37.3% din cămine)" („Sixty Years...", 2011). Raportul citat notează că la nivelul anului 1950 tirajul cotidienelor depăşea 100% ceea ce înseamnă că americanii îşi făceau abonamente la mai multe ziare. Scăderea înregistrată în ultimii ani este dramatică.

În cazul televiziunii, lucrurile nu au stat diferit. Concentrarea capitalului pe această piaţă şi-a făcut simţită prezenţa în presiunile pe care jurnaliştii le-au resimţit şi în schimbarea politicii editoriale de aşa natură încât interesele corporaţiilor care asigurau publicitatea să nu fie deranjate. Roberta Baskin, preşedinta Centrului pentru Integritate Publică, şi-a reamintit un episod foarte problematic din istoria recentă a mass-media strict legat de concentrarea capitalului pe această piaţă. Roberta Baskin a lucrat ani de zile ca jurnalist de investigaţie pentru CBS. În anul 2005, ea a vorbit în cadrul conferinţei „Can Freedom of the Press Surive Media Consolidation", organizată de Universitatea din Ilinois, despre situaţia în care a trebuit să plece de la CBS după ce a întâmpinat o rezistenţă făţişă la ideea ca un reportaj de-al ei, despre practicile de muncă absolut inumane practicare de Nike în Vietnam, să fie redifuzat de CBS. Aşa cum arată şi Nick Davis în lucrarea *Flat Earth News*, presiunile financiare imense asupra instituţiilor media, din ce în ce mai strivite de competiţia acerbă şi goana după audienţe şi profit, au condus la sacrificarea tuturor lucrurilor care ofereau calitate produselor jurnalistice. Unul dintre acestea a fost tăierea fondurilor pentru corespondenţii externi. Ştirile de politică externă au fost, din păcate, printre primele sacrificate.

În scurta alocuţiune pe care Roberta Baskin („Investigative Journalist Recalls...", 2005) a susţinut-o în anul 2005, ea aduce în

discuție aceste presiuni. Ideea de care se prevalau conducătorii rețelei de televiziune era aceea că oricum publicul este mult mai interesat de ceea ce se petrece în SUA și nu în alte părți ale lumii. În ciuda acestor presiuni, Roberta Baskin a reușit să facă un reportaj despre condițiile de muncă foarte proaste din fabricile din Pakistan, cele care produceau mingile de fotbal cu care se jucau copiii la școala fetiței ei. Compania Reebook avea un cod de etică ce stipula că ei nu folosesc copiii în fabricile lor, or Baskin tocmai asta a aflat când s-a deplasat în Pakistan. Mai revoltător, Baskin a văzut în Pakistan copii care fabricau unelte chirurghicale pentru UNICEF! Baskin povestește despre cât de surprinsă a fost să-l vadă pe însuși președintele CBS la o previzualizare a reportajului ei, de vreme ce asta nu era deloc procedura standard în companie. În tot acest timp, Reebook trimitea fax după fax cu amenințări ca să împiedice difuzarea materialului. Șefa directă a Robertei Baskin dorea să scoată cu totul secțiunea despre Reebook în condițiile în care compania se promova ca organizație care are un cod de etică și susține drepturile omului inclusiv prin decernarea anuală a unui premiu în acest sens. Norocul jurnalistei atunci a fost că președintele CBS nu a cedat presiunilor. Dar nu la fel s-a întâmplat în cazul Nike. Jurnalista a aflat că femeile din Vietnam, care făceau pantofi sport ce se vindeau cu 130 de dolari perechea, primeau 40 de dolari pe lună, săptămâna lor de lucru fiind de șase zile. Mai mult, Baskin a descoperit semne incredibile de abuz la locul de muncă al acestora. Femeilor le era pusă bandă adezivă pe gură pentru că vorbeau sau erau puse să stea în genunchi cu mâinile ridicate dacă greșeau cusătura. De data aceasta, publicul a reacționat și oamenii au început să protesteze. Acțiunile Nike au scăzut. Se pare că știrea a avut un efect deși colegii jurnalistei spuneau că nimănui n-o să-i pese de modul în care lucrează acele femei, că oricum pentru ele este un progres fiindcă e mai bine

decât să lucreze la câmp, să cultive orez. Reportajul trebuia să fie redifuzat câteva luni mai târziu; Robertei Baskin i s-a spus că noul preşedinte al CBS a scos din program reportajul. Motivul: CBS a semnat un contract cu Nike pentru transmisia în direct a Jocurilor Olimpice de Iarnă de la Nagano, din anul 1998. Jurnalista a încercat să convingă noua conducere să difuzeze reportajul, însă a devenit evident că acest lucru este imposibil în momentul în care jurnaliştii de la divizia sport, colegii ei, au început să transmită live de la Nagano, purtând geci cu sigla Nike. Era pentru prima oară în istoria jurnalismului când jurnaliştii înşişi, nu doar sportivii, deveneau purtători şi agenţi de promovare ai mărcii. Discuţia merită urmărită şi azi pentru că arată cum şeful de atunci al companiei-mamă a CBS, Dennis Swanson de la VIACOM, încearcă să răspundă la provocarea jurnalistei. Problema şi mai gravă pe care o semnalează Bakin este însă autocenzura. Jurnalista vorbeşte despre faptul că reporterii ştiu că televiziunea are contracte cu marile firme şi chiar dacă au indicii că ar putea scrie ceva critic şi de interes pentru public se feresc să o facă pentru că ştiu că banii pot fi mai importanţi pentru conducere decât o poveste bună.

Dincolo de această „cumpărare" a standardelor jurnalistice de către marile companii, televiziunea a cunoscut şi cunoaşte, în special cea americană, un proces interesant. Astfel, pentru a evita angajarea de jurnalişti cu experienţă, specialişti serioşi în domeniile lor şi a-şi asuma public un punct de vedere care, la limită, le-ar putea atrage chiar chemarea în instanţă, televiziunile au ales, din nou, comportamentul iresponsabil social, dar profitabil financiar. Cu alte cuvinte, au pus faţă în faţă, folosindu-se într-un mod cât se poate de discutabil, ideea de perspectivism. Cu alte cuvinte, ideea venită pe filiera studiilor critice şi a postmodernismului – în termenii lui Lee McIntyre – de a oferi o voce celor mai puţin privilegiaţi, tocmai pentru a ne asigura

că agora publică, oferă o voce și celor îndeobște marginalizați, a fost întoarsă cu susul în jos și folosită într-un mod absolut surprinzător. Astfel, ceea ce s-a întâmplat a fost că televiziunile americane, temându-se de ceea ce Nick Davis arată că e un pericol real – teama de a nu fi date în judecată[3] au evitat pur și simplu să-și asume căutarea și promovarea adevărului. Așa s-au trezit în studio, puși față în față, specialiști de primă mână în boli infecțioase și vaccinuri și oameni fără nicio pregătire medicală, dar foarte carismatici și foarte vocali împotriva vaccinurilor! Chiar dacă viețile a milioane de oameni depindeau de informarea corectă, așa cum arată și Lee McIntyre, televiziunile au promovat începând cu anii '80 această practică a „ecranului împărțit" (*split screen*). În exprimarea total neacademică, dar foartte plastică, a lui McIntyre: „Din acest moment putem spune că televiziunile au abandonat sarcina lor de a «spune adevărul» în favoarea celei de «a-și păzi fundul» prin arătarea faptului că nu sunt părtinitoare, lucru care i-a ajutat exact pe aceia care doreau să creeze confuzie și scepticism nefondat" (McIntyre, 2018, p. 182).

Idealul obiectivității îmbinat cu o idee foarte ciudată de perspectivism, am spune chiar întoarsă pe dos, a făcut ca ecranele televiziunilor să fie împărțite de oameni de știință, pe de o parte, și lideri de opinie carismatici fără absolut nicio pregătire, pe de alta. Or, obiectiviatea, cum spune McIntyre, este „să prezinți adevărul, nu să dai timp de emisie egal adevărului și falsității"! Mai încolo voi explica de ce ideea de perspectivism este, pur și

[3] De notat aici o particularitate a sistemului judiciar american: cheltuielile de judecată se plătesc separat de fiecare parte. Chiar dacă acuzatul, de pildă, câștigă, acuzatorul nu e obligat să plătească la final și cheltuielile sale de judecată. Un proces poate fi astfel o povară teribil de costisitoare pentru o companie media. Chiar dacă ea va câștiga procesul, cheltuielile de judecată vor rămâne la capitolul pierderi, fără posibilitatea de a fi recuperate.

simplu, batjocorită și întoarsă cu susul în jos. Să vedem însă cum această practică a „ecranului" a condus populismul prin intermediul micilor ecrane în casele publicului.

Populism și presiuni financiare asupra cercetătorilor și asupra jurnaliștilor

În primul rând, câte ceva despre populism. Așa cum arată Camil Pârvu, populismul nu este tratat sistematic și consecvent în teoria politică. El este mai degrabă expediat ca deviație a democrației și înfierat în termeni morali, fiind mai degrabă o insultă (Pârvu, 2016, p. 23). Așa cum am arătat în altă parte (Cernat, 2018), lucrarea lui Camil Pârvu reprezintă o excepție importantă în acest sens. El consideră, și cred că este o analiză corectă, faptul că populismul are la bază două elemente-cheie: simplificarea și polarizarea. Viața politică, dar și chestiunile de interes public, sunt simplificate excesiv și prezentarea lor se face în termenii structurii narative de basm: avem tabăra noastră, a celor asupriți și tabăra lor, a celor puternici, care chinuie „poporul". Lipsa nuanțelor, lipsa prezentării intereselor divergente, lipsa dezbaterii este ceea ce caracterizează acest discurs. Am spune că în privința polarizării se aseamănă foarte mult cu orice discurs propagandistic care tocmai asta are la bază, o perspectivă polarizată de tipul „noi *versus* ei". Populismul ar fi acel tip de discurs propagandistic în care tabăra asuprită este reprezentată de „popor", este discursul care își asumă reprezentarea intereselor „poporului" în raport cu un dușman puternic împotriva căruia liderul populist se ridică temerar.

Care este legătura lui cu postadevărul? postadevărul este strâns legat de mass-media. În termenii epistemologiei puteam discuta despre relativism, în termenii eticii puteam

discuta de relativism cultural. Postadevărul poate avea puncte de convergență cu aceste perspective, însă el are de-a face cu o altă realitate. Postadevărul este, în opinia mea, expresia „privatizării adevărului", expresia „comercializării cercetării științifice și a adevărurilor științifice". Pentru o foarte lungă perioadă de timp, universitatea a constituit un centru unic al producerii și diseminării rezultatelor cercetării științifice. Postadevărul este acel proces prin care universității i se retrag aceste prerogative care o făceau să aibă o poziție de monopol asupra cunoașterii. Ea însă nu este provocată, așa cum asumă Lee McIntyre, de către relativiști postmoderniști iresponsabili care ar oferi, în opinia sa, terenul de lansare pentru toți cei care doresc să întineze purele adevăruri științifice. Nu, universitatea, adevărul și cunoașterea sunt întinate de veroase interese financiare care folosesc mass-media pentru a denatura rezultatele cercetărilor științifice. Postadevărul nu este, cum spune Lee McIntyre, lupta împotriva faptelor. Postadevărul este cumpărarea adevărului de către elite foarte potente financiar care îngenunchează intereselor lor integritatea oamenilor de știință și a jurnaliștilor pentru a manipula cu bună știință publicul și a promova discursuri populiste iresponsabile, cu consecințe sociale dramatice.

Există trei inamici ai intereselor financiare ale corporațiilor – oamenii de știință, jurnaliștii și publicul. Populismul este discursul pe care aceste elite îl folosesc uneori pentru a-și ambala interesele și a face idei absolut abominabile acceptabile. O să ofer un exemplu grăitor.

Practica luptei cu instrumentele relațiilor publice cu oamenii de știință a început în anul 1953. În lucrarea *Lies, Incorporated, The World of Post Truth Politics*, Ari Rabin-Havt prezintă pe larg modul în care principalele companii de tutun din SUA au început, în anul 1953, un război de culise, dar foarte violent, împotriva oamenilor de știință care legau fumatul de apariția

cancerului (Rabin-Havt, 2016, p. 35). Astfel, directorii celor mai mari companii de tutun (American Tobacco, Benson & Hedges, Philip Morris, US Tobacco, R.J. Reynolds și Brown & Williamson) s-au întâlnit la New York cu John Hill, fondatorul celei mai mari companii de PR, Hill & Knowlton. Strategia pe care John Hill, un conservator care se opunea din răsputeri reglementărilor guvernamentale, a fost folosită și în cazul încălzirii globale de către companiile petroliere. Strategia se bazează pe următoarele elemente-cheie:

- Ocolirea unei confruntări directe cu oamenii de știință – ei sunt evident mai bine pregătiți și nu se poate câștiga o bătălie pe acest teren;
- Exploatarea și, de fapt, exacerbarea ideii de îndoială și de incertitudine care caracterizează în mod normal orice demers științific;
- Înființarea unui centru de cercetare cu o imagine respectabilă care, atrăgând specialiști de primă mână, să ofere legititate demersului (Rabin-Havt, 2016, p. 32).

După întâlnirea din 1953, în anul următor, a fost fondat un institut de cercetare respectabil – Tobacco Industry Research Committee – în care doctorul Clearance Cook Little, cel care fusese directorul institutului American Cancer Society, un medic și cercetător de o calitate impecabilă, a legitimat prin prestigiul său aruncarea îndoielii asupra cercetărilor care legau fumatul de cancer.

Bătălia care a avut loc în presă a zădărnicit decenii întregi eforturile politicienilor de a reglementa și de a informa corect cetățenii. În tot acest timp, un număr însemnat de cetățeni și-au pierdut viața în lupta cu cancerul cauzat de tutun. În lucrarea *Merchants of Doubt How a Handful of Scientists Obscrured the Truth Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*, Naomi Oreskes și Erik Conway prezintă, la rândul lor, modul în care îndoiala, dintr-un reflex firesc al cercetării științifice, a devenit

un intrument de marketing și PR (Oreskes, Conway, 2010).

Această exacerbare și „vindere" a îndoielii a venit într-o perfectă continuare a politicilor televiziunilor de a „da voce" tuturor pentru a îndeplini un ideal de obiectivitate, care, cum spuneam, nu însemna căutarea adevărului, ci evitarea acuzațiilor că televiziunea ar fi părtinitoare. În acest fel, pe ecranele televizoarelor au apărut alături de oamenii serioși de știință, de regulă puțin telegenici și carismatici, lideri antrenați pentru luptele în arena media. Așa se face că publicul nu a fost informat corespunzător, că nu a votat politicieni care să propună reglementări serioase ale produselor companiilor de tutun și s-au pierdut nenumărate vieți în acest proces.

Postmodernism și postadevăr

Am lăsat pentru final partea cea mai sensibilă a discuției. Este postmodernismul de vină pentru că adevărul științific este batjocorit la televizor? Lee McIntyre citează un articol din Bruno Latour în care acesta se arată înfiorat, chipurile, de consecințele îngrozitoare ale relativismului și perspectivismului pe care le-a propus și apărat. Mai mult, Lee McIntyre citează filosoful Daniel Dennet care spune negru pe alb că ceea ce filosofii postmoderniști au făcut este răul pur! În completare, McIntyre aduce în discuție farsa lui Sokal, omul de știință care și-a bătut joc de o revistă de studii de gen imitând jargonul acesteia și spunând, în esență, numai lucruri absurde la nivel științific. Or, revista a publicat articolul său, deși el îl scrisese tocmai pentru a-și bate joc de revista în cauză. La asemenea argumente pare greu de răspuns. Și totuși: să fie Derrida și Foucault de vină pentru instaurarea acestei atmosfere de suspiciune și dispreț față de știință? Pare că însuși Lee McIntyre, cel care face apologia

faptelor şi a informării corecte şi complete, a citit pe sărite aceşti filosofi. Altmiteri ar fi văzut că ei sunt cei care susţin că discursul este terenul unor permanente lupte în care se impune cel puternic. Da, perspectivismul susţine să dăm tuturor o voce. Dar face acest lucru în ideea în care trebuie să dăm o voce celor slabi – financiar sau social. Or, aici lucrurile stau exact pe dos: cei care domină arena cu maximă nonşalanţă sunt chiar cei pe care cei înfieraţi ca „filosofii postmodernişti" îi critică, cei care ar trebui să lase mai mult loc la masa dezbaterilor pentru alţii, pentru cei mai slab reprezentaţi. Iar spectacolul halucinant la care asistăm în arena media este într-o perfectă concordanţă cu critica lui Derrida, de pildă. Am înlocuit un centru – universitatea – cu un alt centru. Dar subordonarea, oprimarea şi relaţiile de putere au rămas neschimbate. Or, spune Derrida, degeaba „îl ucidem pe Dumnezeu", dacă în locul lui punem altceva, raţiunea, banii, utilitatea, sau orice altceva şi menţinem structura, riscăm să nu avansăm deloc. Structura piramidală ierarhică bazată pe un centru de la care emană celelalte lucruri se menţine perfect în acest sistem. Companiile de tutun sau petroliere au detronat universitatea din poziţia de monopol al cunoaşterii doar ca să se instaureze ele în această poziţie, uzând de uriaşa forţă financiară cu care strivesc efectiv cu maxim cinism şi nepăsare inclusiv adevărul ştiinţific alături de cercetători şi jurnalişti.

A-l considera pe Derrida parţial vinovat de instaurarea climatului epistemologic în care acest lucru este posibil, este cel puţin rizibil, în condiţiile în care atât el, cât şi Foucault militează pentru aducerea în prim-plan a perspectivelor celor marginalizaţi – în acest caz, chiar oamenii de ştiinţă. Ei militează pentru identificarea sursei oprimării – elitele corporatiste în cazul nostru – şi a modului în care ele îşi impun ideologia. Poate că Lee McIntyre ar fi surprins să afle că cel puţin în prima parte a lucrării sale exact asta a făcut şi el, o critică în perfectă

consonanţă cu ceea ce propun Derrida sau Foucault a surselor puterii şi modului în care ele instituie practici discursive care să le legitimeze privilegiile. Or, dacă Derrida sau Foucault sunt importanţi în această dezbatere este tocmai faptul că i-au oferit instrumentele şi climatul intelectual necesar pentru a duce această luptă. Pentru că postularea „întoarcerii la fapte", „întoarcerii la autoritatea oamenilor de ştiinţă" va rămâne un pur deziderat naiv câtă vreme nu identificăm forţele care animă lupta pe terenul discursului, forţele care împiedică dezbaterea raţională. Or, că ne place sau nu, asta nu se poate face în absenţa unei economii politice a discursului media. Firește, poate părea o exprimare pretenţioasă, dar ea acoperă o realitate cât se poate de concretă: cine finanţează instituţia media, cine finanţează participanţii la dezbatere, cine are de câştigat dacă dezbaterea are loc în formatul în care ni se prezintă, cine are de pierdut? Toate acestea sunt întrebări care vin din câmpul filosofiei critice şi nu a faptelor pure" pe care noi, chipurile, le cunoaştem nemijlocit, nu prin intermediul limbajului. Această „foame de realitate", de „fapte pure", poate fi, în cel mai bun caz, expresia unui realism naiv, dar ea denotă o lipsă de cultură filosofică impardonabilă la acest nivel al discuţiei.

Pe acest fundal, populismul şi discursul extremist îşi găsesc foarte uşor calea către public, întrucât suntem incapabili să dezvoltăm instrumente intelectuale şi instituţionale pentru a-l combate. Atâta timp cât luptăm exact cu filosofii care ar face posibilă o asemenea dezvoltare de „anticorpi" intelectuali şi instituţionali, şansa ca adevărul să scape intenţiilor de privatizare a sa sunt foarte mici.

Concluzii

Prin urmare, nu postmodernismul este inamicul, nu este „părintele spiritual" al acestei instrumentalizări și comercializări a adevărului. Doar că analiza discursului și a relațiilor de putere legitimate și instituite cu ajutorul său ne dezvoltă abilitățile critice în genere. Ele nu ne ajută să punem un realism naiv, ca să nu spunem de-a dreptul obtuz, al „faptelor pure". De notat pentru cei care pretind recursul la informare, dar ignoră opere filosofice fundamentale, că încă de pe vremea lui Platon, adică de vreo câteva mii bune de ani, se discuta despre imposibilitatea de a cunoaște realitatea, faptele, nemediat, adică fără să le transpunem într-un limbaj. E drept, postmodernismul nu dorește înlocuirea în arena media a reprezentanților corporațiilor cu reprezentanții oamenilor de știință în ideea de a institui un nou tip de relații de excluziune și cenzură. Ei sunt, în principal, interesați de modul în care noul tip de putere – cea economică – se impune și își impune prin practici discursive propria agendă. Ei identifică foarte corect sursa problemei: faptul că avem așa-numitele „tink-tank-uri", adică institute unde oamenii de știință sunt plătiți să susțină și să gireze prin statura lor intelectuală și morală interesele companiei care îi finanțează, faptul că împotriva oamenilor de știință s-a dezlănțuit infernala mașinărie propagandistică bazată pe carisma unor persoane de un histrionism seducător care pot oricând să câștige asentimentul publicului în arena media, faptul că standardele a ceea ce constituie „adevărul științific" și „obiectivitatea jurnalistică" au fost cumpărate de marile companii. În absența acestui efort de deconstrucție nu este posibilă nicio formă de progres. Nu putem înlocui elita financiară și a oamenilor de PR cu oamenii de știință într-o totală ignorare a factorilor structurali care au generat actuala structură de putere. Prin urmare, ceea ce McIntyre numește a fi „postmodernism" este mai necesar decât oricând.

Bibliografie

Guilday, P. (1921) „The Sacred Congregation de Propaganda Fide (1622-1922)", *The Catholic Historical Review*, (6) 4, pp. 478-494.

Halberstam's, D. (1975) *The Powers That Be*. New York: Knopf.

James, W. (1907) *Pragmatism, A new name for some old ways of thinking, Popular Lectures on Philosophy*. London, Toronto, Bombay: Longmans Green &co.

McCombs, M. E. și Shaw, D. L. (1972) „The Agenda Setting Function of the Media", *The Public Opinion Quarterly* , 36 (2), pp. 176-187.

McIntyre, L. (2018) *Post Truth*. Cambridge, Massachussetts: MIT Press.

Oreskes, N. și Conway, E. M. (2010) *Merchants of Doubt. How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*. Illinois: Bloomsbury Press.

Pârvu, C. (2016) *Populism, Rhetoric and Political Representation*. București: Editura Universității din București.

Rabin-Havt, A. (2016) *Lies, Incorporated, The World of Post Truth Politics*. New York: Anchor Books.

Shudson, M. (1981) *Discovering the News: A social History of American Newspers*. New York: Basic Books.

Resurse online

„Investigative Journalist Recalls Leaving CBS After Encountering Fierce Resistance to Re-Air Expose on Nike Labor Practices" (2005). Articol disponibil la: https://www.democracynow.org/2005/5/17/investigative_journalist_recalls_leaving_cbs_after.

„White House bans CNN Reporter Jim Acosta after a confrontation with Trump" (2018). Articol disponibil la: https://www.cnbc.com/2018/11/08/white-house-bans-cnn-reporter-jim-acosta-after-a-confrontation-with-trump-.html.

Action Plan Against Dissinformation (2018). Document disponibil la: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-home

page/54866/action-plan-against-disinformation_en.
Cernat, M. (2018) „Populismul – noua amenințare la adresa democrației?". Articol disponibil la: https://ro.baricada.org/populismul-democratia/.
Lutz, A. (2012) „These 6 Corporations Control 90% of the Media in America". Articol disponibil la: https://www.businessinsider.com/these-6-corporations-control-90-of-the-media-in-america-2012-6.
McAlon, N. (2016), „Insiders say the 2017 «frenzy» of media consolidation predicted by Vice's CEO is about to arrive" (2016). Articol disponibil la:https://www.businessinsider.com/2017-media-consolidation-frenzy-is-coming-2016-11.
Sixty Years of Daily Newspapers Circulation Trends (2016). Articol disponibil la: http://mediacmi.com/downloads/Sixty_Years_Daily_Newspaper_Circulation_Trends_050611.pdf.

Populismul românesc în contextul hegemoniei neoliberale actuale

Andrei Panţu

Abstract

The current article analyzes, compares and contrasts two different populist discourses in current-day Romania. Following the classification of Hans-Georg Betz, who identified „populist nationalism" and „neoliberal populism" as the two main versions of radical right-wing populism, this article identifies the two most representative institutions in Romania as „În Linie Dreaptă" and the magazine „România Mare". I concentrate on their discourses, more specifically, on their islamophobia, and analyze it in the context of the current neoliberal hegemony by looking at their manifestos and at some of their most representative articles over a timespan of two years. In order to do so, I depart from a historical materialist perspective, more specifically, from a Gramscian systemic analysis of the current crisis. During these article, I briefly discuss some of the already existing literature on populism, neoliberalism and islamophobia in order to clarify to some extent the meaning of these terms and to gain a better understanding of the mechanisms which favored the rise of these two versions of radical right-wing populism – „populist nationalism" and „neoliberal populism".

Keywords: Gramsci,neoliberalism,populism,nationalism, islamophobia

Criza financiară globală declanşată în 2008 a apărut într-o perioadă în care valuri de populism străbăteau deja lumea. În urma falimentului băncii Lehman Brothers, argumentele populiste au devenit tot mai intense în discursurile politic din Europa, iar soluţiile populiste au fost propuse tot mai frecvent. Donald Trump, Marine Le Pen şi Geert Wilders sunt doar câţiva dintre liderii care au fost consideraţi populişti (Müller, 2016) şi au devenit din ce în ce mai vizibili şi mai apreciaţi în ţări precum Statele Unite, Franţa şi Olanda; Donald Trump chiar a câştigat, aparent în mod surprinzător, alegerile prezidenţiale din SUA din noiembrie 2016, împotriva lui Hillary Clinton. În timp ce aşa-zisa criză financiară pare să fi încurajat un nou val de populism, multe analize ale situaţiei au susţinut că, de fapt, criza care afectează atât de multe societăţi se întinde înaintea anului 2008 şi că nu ar fi vorba doar despre o criză financiară, economică, ci a cuprins câteva aspecte de anvergură, cum ar fi lipsa de răspundere a instituţiilor politice existente şi lipsa generală de coeziune în societate (Harvey, 2010; Seymour, 2014). Astfel de abordări susţin că criza nu este pur economică, financiară, socială sau politică, ci este mai degrabă vorba despre toate aceste lucruri în acelaşi timp, şi poate fi astfel privită ca o „criză organică" (Gill, 2011, pp. 1, 6).

Sintagma „criză organică" a fost folosită de economistul Stephen Gill şi, înaintea lui, de Antonio Gramsci care, în percepţia sa materialistă a istoriei, descria o criză care constă chiar în tocmai faptul că „vechiul este pe moarte, iar noul nu se poate naşte; în acest interregnum apare o largă varietate de simptome morbide" (Q3 §34; 1996: 32-33). Articolul de faţă porneşte tocmai de la o astfel de analiză gramsciană sistemică a crizei actuale. În viziunea lui Gill, este vorba despre o criză a modelului socio-economic neoliberal, implementat de clasele conducătoare în timpul anilor 1970 şi 1980; este un tip de criză care are efecte

numeroase, încă nerezolvate la nivel global – inclusiv ascensiunea populismului –, și care necesită o nouă paradigmă a organizării globale. În cele ce urmează, vom înțelege neoliberalismul ca fiind versiunea capitalismului care a predominat începând cu anii '70 și '80, începând cu dictatura lui Pinochet în Chile, guvernarea lui Margaret Thatcher în Marea Britanie și președinția lui Ronald Reagan în Statele Unite, fiind apoi cel mai bine înțeleasă prin ansamblul măsurilor politico-economice ale *Consensului de la Washington* (1989), prezentate de economistul John Williamson, care includea, printre altele, privatizarea întreprinderilor de stat și dereglementarea piețelor. De asemenea, o definiție relevantă o găsim și la David Harvey: neoliberalismul este, „în primul rând, o teorie a practicilor economice politice care propune ca bunăstarea umană să poată fi cel mai bine promovată eliberând libertățile și abilitățile individuale antreprenoriale într-un cadru instituțional caracterizat prin drepturi puternice de proprietate privată, piețe libere și liber schimb" (Harvey, 2007, p. 2).

Revenind la discuția legată de populism, vom accepta, desigur, că populismul nu este un fenomen nou, și precede cu mult apariția neoliberalismului. Din perspectivă gramsciană, se poate argumenta faptul că populismul reapare periodic în istorie, fiind legat în mod inextricabil de anumite contexte socio-economice. Nu voi analiza în cele ce urmează, din lipsă de spațiu, cantitatea imensă de literatură academică în care a fost analizat populismul – și în special populismul radical de dreapta –, ci, în scopul articolului de față, mă voi opri doar asupra câtorva nume mai importante.

„Fiecare are propria definiție a populismului, în funcție de școala academică pe care o studiază", scria Peter Wiles în volumul editat de Ionescu și Gellner (1969, p. 166). Astfel, populismul a fost considerat o ideologie (Mudde, 2004, 2007; Kaltwasser și Mudde, 2013), un stil politic (Kazin, 1995; Laclau,

2005; Panizza, 2005), o strategie politică (Weyland, 2001; Roberts, 2006; Jansen, 2011), sau o strategie de comunicare (Jagers and Walgrave, 2007). Alte discuții au fost legate de relația cu democrația: populismul a fost prezentat ca o „umbră aruncată de democrație" (Canovan, 1999, p. 3), ca fiind „spectrul democrației" (Arditi, 2007: 50-51), o „amenințare periculoasă pentru democrație" (Abts and Rummens 2007, 407) și ca fiind „aproape sinonim cu democrația directă" (Taggart, 2000, p. 13); de altfel, Margaret Canovan și Paul Taggart au și cele mai cunoscute explicații ale mecanismelor după care funcționează populismul: Canovan afirmă că democrația are două laturi inerente – latura „redemptivă" și latura „pragmatică". Populismul apare ca rezultat al tensiunilor dintre cele două stiluri, atunci când prăpastia dintre cele două laturi devine prea largă (Canovan, 1999). Taggart, pe de altă parte, susține că populiștii au tendința de a se identifica și de a apăra un „meleag de suflet" („heartland"), care reprezintă, în fapt, o concepție idealizată a comunității de care aceștia aparțin (Taggart, 2000). Ținând cont de toate acestea, și de faptul că discuțiile legate de o posibilă definire a *populismului* menționează aproape întotdeauna, în mod notoriu, faptul că este în esență greu de definit, mai degrabă neclar, dar că acesta pare să fie mai degrabă maleabil și se poate plia cu ușurință pe alte ideologii, voi conchide că termenul suferă de ceea ce Sartori ar fi numit „supraîntindere conceptuală" (Sartori, 1970) și voi adopta totuși definiția lui Cas Mudde, care vede populismul ca fiind „o ideologie care consideră societatea ca fiind separată, în cele din urmă, în două grupuri omogene și antagonice, *poporul pur* versus *elita coruptă*, și care argumentează că politica ar trebui să fie o expresie a volonté générale (*voinței generale*) a poporului." (Mudde, 2004)

Dacă populismul nu este ușor de definit, nicio tipologie a diverselor forme de populism nu pare fi ușor de elaborat.

Canovan, de pildă, distinge două mari versiuni ale populismului: *agrar* și *politic*. Populismul agrar are la rândul lui trei subdiviziuni (radicalism al fermierilor, mișcări agrariene și socialism agrar al intelectualilor), iar cel politic are patru (dictatura populistă, democrația populistă, populismul reacționar și populismul definit de apeluri nonideologice către popor). Revenind însă la tema principală a acestui articol, și anume populismul în contextul hegemoniei neoliberale, putem găsi în scrierile lui Hans-Georg Betz o bază teoretică adecvată pentru partidele radicale populiste de dreapta (Betz, 1994, p. 109). Betz distinge două tipuri ideale de populism de dreapta: *naționalism populist* și *populism neoliberal* și conchide că „aproape toate partidele populiste de dreapta au la un moment dat atât elemente neoliberale, cât și populist-naționaliste în programele lor" (Betz, 1994, p. 109). Rezultatul politicilor neoliberale de dereglementări, privatizări masive și a unei slabe plase de siguranță socială, a fost deteriorarea perspectivelor socio-economice ale unei părți semnificative a populației. Partidele populiste de dreapta au trecut în anii '80 printr-un proces de proletarizare și au concentrat în programele lor mai multe politici antiimigrație, în detrimentul celor neoliberale, adoptând însă în același timp o strategie de tip catch-all, și încercând să atragă voturi de la toate grupurile sociale. Betz merită să fie citat pe larg aici, fiindcă descrie cum ascensiunea neoliberalismului a (re)configurat diversele versiuni ale populismului radical de dreapta:

Cu câteva excepții notabile, începând cu sfârșitul anilor 1980, elementele populist-naționaliste au ajuns din ce în ce mai mult să predomine în zonele neoliberale. Aceasta reflectă o recunoaștere mai largă a faptului că politicile neoliberale din anii 1980 ar fi reușit să reducă drastic inflația, dar cu prețul creșterii șomajului și a accelerării fragmentării și marginalizării

sociale. Răspunzând noilor oportunităţi generate de anxietatea publică din ce în ce mai mare asupra globalizării economice, o serie de partide populiste de dreapta s-au grăbit să adopte un nou program mult mai protecţionist (Betz, 1994, p. 109).

Din acest motiv, voi analiza în acest articol două tipuri de discursuri ilustrative pentru cele două categorii de dreaptă radical-populistă menţionate anterior: un discurs reprezentativ pentru *naţionalismul populist* şi un discurs reprezentativ pentru *populismul neoliberal*. Cu toate că mai multe discursuri se pot încadra în prima categorie (*Partidul România Unită*, *Partidul Noua Generaţie*), sau în a doua (platforma defunctă *Capitalism pe Pâine*, pagina de Facebook şi canalul de Youtube *Freedom Alternative*), am identificat *Partidul România Mare* ca fiind cel mai bine plasat în sondaje din rândul partidelor *naţionalist populiste* (Adevărul, 2018), şi platforma *În Linie Dreaptă* ca fiind cea mai vizibilă din rândul site-urilor *populist-neoliberale*, poate şi pentru că a fost susţinută de multe figuri vizibile din spaţiul public românesc, precum Vladimir Tismăneanu, Cristian Pătrăşconiu, Traian Ungureanu sau Teodor Baconschi (Panţu, 2014). Astfel, pentru a analiza două discursuri comparabile, mă voi concentra asupra principalei publicaţii a *PRM*-ului: revista *România Mare*.

Explicaţiile privind succesul electoral al partidelor populiste de dreapta s-au concentrat atât pe partea de *cerere* a procesului politic (adică pe caracteristicile alegătorilor), cât şi pe partea sa de *ofertă* (de exemplu, trăsăturile sistemului de partid sau ale structurilor de oportunitate politică – Rydgren, 2007; Arzheimer, 2009). În ceea ce priveşte votanţii partidelor populiste de dreapta: comportamentul individual de votare a fost explicat în general prin următoarele abordări: perceperea ameninţării imigranţilor şi concurenţa etnică (Van der Brug,

Fennema & Tillie, 2000; Lubbers, Gijsberts & Scheepers, 2002); relativa privare economică și „teza perdanților ai modernității" (Betz, 1994; Mughan, Bean și McAlliser, 2003); protestul politic și nemulțumirea (Norris, 2005). În ultima categorie intră și articolele lui Grigore Pop-Elecheș, care a oferit explicații convingătoare pentru singurul succes major în alegeri a populiștilor radicali de dreapta în România postcomunistă: Vadim Tudor și Partidul România Mare (Pop-Elecheș, 2001).

Dat fiind că discursurile radical-populiste de dreapta actuale se concentrează îndeosebi asupra discursului antimusulmani (Alternative für Deutschland, Front National, Partij voor de Vrijheid, Sverigedemokraterna, Fidesz, Freiheitliche Partei Österreichs etc.), voi analiza discursul islamofob al celor două site-uri: site-ul *naționalist-populist* al revistei *România Mare* (http://romaniamare.info) și site-ul *populist-neoliberal* În Linie Dreaptă (http://inliniedreapta.net). Deși termenul *islamofobie* este mai vechi, și a desemnat inițial o teamă a musulmanilor liberali față de islam (Quelliene, 1910, p. 133), a ajuns ulterior să însemne „o anxietate socială față de Islam și față de cultura musulmană" (Gottschalk și Greenberg, 2008, p. 5), sau „o frică ori o groază de Islam sau de musulmani" (Abbas, 2004, p. 28). Voi adopta însă și aici o definiție gramsciană a termenului de *islamofobie*, termen pe care Sayyid l-a descris ca fiind:

> o formă de guvernare rasializată. Este mai mult decât prejudecată sau ignoranță; este o serie de intervenții și clasificări care afectează bunăstarea populațiilor desemnate ca musulmani. Aceasta nu înseamnă că nu există investiții și expresii emoționale, culturale sau religioase în articularea islamofobiei, ci mai degrabă faptul că islamofobia este un joc lingvistic îndreptat spre subminarea unei identități musulmane distincte (Sayyid, 2014, p. 19).

Pentru a analiza discursurile islamofobe ale site-urilor *În Linie Dreaptă* și *România Mare*, mă voi uita la manifestele celor două site-uri, precum și la articole recente, publicate în perioadele mai 2010 – mai 2011, dar și august 2015 – august 2016, perioadă în care au avut loc cel puțin trei evenimente relevante pentru articolul de față: criza refugiaților a atins un punct culminant (2015), liderul politic Vadim Tudor a decedat în urma unui infarct miocardic (septembrie 2015), iar în iulie 2016, Marius Raul Bostan, fondatorul și proprietarul site-ului *În Liniei Dreaptă*, a demisionat după aproape 9 luni de la conducerea Ministerului Comunicațiilor și Societății Informaționale, susținând că libertatea sa de exprimare a fost limitată de poziția sa în cabinet (Digi24, 2016). Cu câteva săptămâni mai devreme, Bostan fusese criticat în mass-media pentru atacul său asupra gratuității învățământului primar, deoarece propusese ca părinții să plătească cel puțin 100 de lei pe lună, pentru a pune mai mult preț pe educație (HotNews, 2016).

Întâi, o analiză a manifestelor. Acestea sunt texte de o importanță deosebită pentru site-urile care le-au produs, deoarece sunt documente programatice, menite să fie reprezentative pentru platforme în ansamblul lor. În timp ce *În Linie Dreaptă* avea un astfel de manifest în secțiunea „Despre noi" (http://inliniedreapta.net/despre-noi/), nici un document comparabil nupoatefigăsitpesite-ulrevistei *România Mare*. Desigur, Partidul România Mare are un corespondent pe site-ul oficial – http://prm-central.ro/ – o secțiune „Despre noi" de 8994 de cuvinte, cu o scurtă subsecțiune a istoriei lor, și o altă subsecțiune despre *Statut*, însă analiza lor depășește scopul acestui articol din două motive: în primul rând, mă angajez doar să analizez articolele și documentele prezentate în revista *România Mare* a Partidului România Mare, și nu site-ul partidului; și în al doilea rând, pentru

că niciuna din aceste două subsecţii nici nu menţionează nicăieri musulmanii (http://prm-central.ro/statut/), ci doar afirmă că partidul ar fi orientat spre centru-stânga şi că se pronunţă împotriva urei rasiale, de clasă sau religioase. Acest lucru se repetă de trei ori în manifestul extins (care se găseşte sub forma unui document pdf, sub http://prmsatumare.ro/wp-content/uploads/statutul-partidului-romania-mare.pdf). Nu numai că Partidul România Mare s-a distanţat în mod oficial de orice mesaj împotriva altor grupuri religioase, dar chiar pretinde că ar fi o formaţiune politică democratică, un model de bunăvoinţă interetnică, în contextul ascensiunii actuale a terorismului în lumea modernă.

Manifestul site-ului „În Linie Dreaptă" are 1435 de cuvinte şi este divizat în patru părţi. Prima secţiune povesteşte despre modul în care fondatorii lui s-au întâlnit în septembrie 2007. În acel moment, existau autori pe mai multe site-uri diferite care pretindeau că ar fi de dreapta, şi au decis, în timpul întâlnirii, să se alăture resurselor lor într-un efort comun în scopul de a crea „o platformă pro-libertate dintr-o perspectivă conservatoare". Ei au identificat ameninţări în supravieţuirea sistemului comunist din Europa de Est, şi „dictatura relativismului" din Europa de Vest, ceea ce ar fi subminat civilizaţia iudeo-creştină. A doua parte este reprezentativă pentru site-ul „În Linie Dreaptă" şi începe cu următoarea frază:

> Timp de sute de ani, stânga politică este în război total cu natura umană, luptând pentru a schimba fundamental societatea şi fiinţa umană, pentru a înlocui lumea „defectuoasă" pe care o trăim cu una „perfectă", populată de oameni „noi", o lume în care nu mai există diferenţe şi totul are aceeaşi valoare („În Linie Dreaptă", „Despre ILD").

Secțiunea continuă prin descrierea modului în care „Tradiția", „compusă din tot ceea ce ne leagă ferm de strămoşii noştri" şi susținută de „Adevăr, Bine şi Frumos" a fost singurul obstacol în calea ideologilor stângii şi în calea „progresului". Potrivit descrierii celor de la ILD, „Stânga" ar fi folosit tot felul de tehnici pe parcursul ultimelor secole, pentru a supune şi a elimina tradiția din sfera publică şi a impune propriile inginerii sociale. Aceste tehnici ar fi inclus folosirea forței (așa cum s-ar fi întâmplat pe timpul Revoluției Franceze sau Bolșevice). Manifestul continuă:

> Când ea [stânga] nu a putut să angajeze minunatele maşinării ale statului, a înlocuit armele de luptă cu arta şi cultura. Acest război salarial declanşat de elite împotriva „prejudecăților" şi „superstițiilor" s-a dovedit a fi chiar mai eficace decât campaniile militare şi teroarea politică (...).
>
> O parte din elita [intelectuală] a sfârşit să delimiteze biologia falsă a rasismului, în timp ce o altă parte şi-a îndreptat ochii asupra sociologiei îndoielnice a luptei de clasă, încercând să schimbe istoria şi realitatea pentru a se potrivi cel mai bine cu lentilele ei ideologice („În Linie Dreaptă", „Despre ILD").

Elitele politice şi intelectuale, în mod clar corupte şi rău intenționate (în viziunea ILD-ului), sunt menționate de două ori în doar câteva propoziții. Acest lucru este relevant pentru analiza de față deoarece se potrivește cu celebra definiție a populismului dată de Mudde, ca fiind o „ideologie care consideră societatea ca fiind separată, în cele din urmă, în două grupuri omogene şi antagonice, *poporul pur* versus *elita coruptă*, şi care argumentează că politica ar trebui să fie o expresie a volonté générale (*voinței generale*) a poporului." (Mudde, 2004) În acest caz, prezența „poporului pur" nu este explicită, ci mai degrabă

implicită – ca fiind legată de tradiție, dar uneori manipulată de „elita coruptă". Cu alte cuvinte, ILD echivalează progresivismul, pe de o parte, cu ideologiile totalitare, cum ar fi comunismul și fascismul și, pe de altă parte, cu stângiștii occidentali, cum ar fi elitele liberale și socialiste, care au fost vinovate de statul bunăstării, dar și de impunerea ideologiei lor inspirată de Școala de la Frankfurt, înlocuind treptat „Adevărul, Binele și Frumosul și dragostea față de țară cu relativismul, multiculturalismul și corectitudinea politică" și apoi, mai târziu, cu pacifismul și ecologismul.

În a treia secțiune, accentul se pune pe liderul militar Mahomed din secolul al VII-lea. Merită să citățm pe larg acest pasaj, deoarece este reprezentativ pentru felul în care ILD-ul demonizează întreaga religie islamică:

> Statul-națiune a fost slăbit din interior de elita trădătoare, iar porțile cetății au fost deschise larg pentru a permite năvălirea barbarilor. Faimoasa diversitate a Turnului Babel, anunțată de profeții Stângii ca fiind inevitabilă, a fost invitată să bată ultimul cui în coșciugul trecutului „primitiv" al Reacțiunii.
>
> (...)
>
> Din vremea în care bizantinii au respins pretențiile arogante ale lui Mahomed (care le cerea, sub amenințarea războiului, convertirea la mahomedanism), Islamul se află în conflict deschis cu Europa creștină. Oprit de Charles Martel în bătălia de la Poitiers-Tours și de Jan Sobieski în fața porților Vienei, islamismul așteaptă doar momentul prielnic pentru a-și încheia, odată pentru totdeauna, socotelile cu civilizația creștină a Europei. Iar vremea aceea se apropie.
>
> Stângiștii și-au găsit nașul, chiar dacă nu își dau încă seama. Alianța dintre Stânga și islamiști este una de

> conjunctură, dar lumea islamică a înţeles ceea ce nu au înţeles ideologii: „o mare civilizaţie nu este cucerită din afară până ce nu se distruge singură din interior" (Will Durant). Bisericile părăsite şi şcolile tot mai goale ale Europei sunt simboluri ale unei civilizaţii muribunde care îşi trăieşte ultimele zile. Undeva, la marginea ei, barbarii pregătesc asaltul („În Linie Dreaptă", „Despre ILD").

În sfârşit, a patra, şi ultima parte a acestui manifest, denunţă aşa-zisa alianţa conjuncturală dintre stânga şi islam; vede golirea bisericilor şi şcolilor din Europa ca semn al unei civilizaţii muribunde; şi face trimitere la barbarii care îşi pregătesc asaltul la graniţele acestei civilizaţii. Chiar dacă autorii nu specifică cine sunt aceşti barbari, este destul de clar, din context, că ILD se referă la musulmani. Ultima frază a textului cheamă la arme, pentru apărarea împotriva acestui atac. Acest lucru este foarte sugestiv pentru apărarea aşa-zisului „meleag de suflet" („heartland") al lui Paul Taggart, pe care l-am menţionat în prima parte a capitolului, un „heartland" care trebuie apărat ca fiind aici „o versiune a trecutului care sărbătoreşte un teritoriu ipotetic, necomplicat şi nepolitic al imaginaţiei" (Taggart, 2013). Acest „heartland" este, în cazul ILD-ului, lumea occidentală iudeo-creştină, care în trecut a fost apărată cu succes (a se vedea referinţele la liderul militar al francilor Charles Martel şi la regele polonez Jan Sobieski), dar este în prezent în pericol de a fi invadată din nou.

În strânsă legătură cu atitudinea celor două site-uri faţă de minorităţi sociale, precum musulmanii, este şi atitudinea lor în legătură cu Uniunea Europeană. Merită, aşadar, să ne uităm şi la poziţiile oficiale ale *României Mare* şi ale platformei „În Linie Dreaptă".

România Mare nu are o poziţie oficială faţă de Uniunea Europeană, şi nici nu are o secţiune specială de articole dedicată UE.

(Acelaşi lucru se poate spune despre site-ul oficial al partidului, http://prm-central.ro, unde nu există nicio menţiune a UE în statutul partidului.) Interesant este şi faptul că *Tricolorul*, celălalt ziar al Partidului România Mare, se declară „un ziar popular, creştin şi european" (http://www.ziartricolorul.ro/), sugerând astfel în mod clar o orientare eurofilă a Partidului România Mare.

Dacă Partidul România Mare nu adoptă nicio poziţie oficială faţă de UE în revista *România Mare*, ci chiar sugerează o orientare eurofilă prin revista *Tricolorul*, nu se poate spune acelaşi lucru despre „În Linie Dreaptă". Manifestul lor se referă la civilizaţia occidentală în genere, fără a face nicio referire directă la Uniunea Europeană. Cu toate acestea, site-ul ILD are, la secţiunea *Politică*, o întreagă subsecţiune dedicată UE, cu titlul *UERSS* – sugerând în mod clar o paralelă între regimul totalitar al defunctei Uniuni Sovietice şi actuala Uniune Europeană. Titlul pare să fi fost inspirat de broşura lui Vladimir Bukovski (Bukovski, 2004) şi este tipic pentru discursul eurosceptic de tip „hard". Multe dintre articolele ILD din această subsecţiune UERSS sugerează, sau pretind, că Uniunea Europeană ar fi devenit un vehicul al stângii politice, că ar fi un proiect socialist, că europenismul ar fi apărut pentru a umple golurile lăsate de eşecul ideologiilor de stânga, iar unul dintre articole (Crăciun, 2010) afişează chiar drapelul UERSS – un trofeu comun printre eurosceptici. În cele din urmă, Uniunea Europeană este văzută ca fiind condusă de lideri şi ţări pro-ruse, cum ar fi Germania, Franţa şi Italia. Astfel, într-un articol pro-Brexit, unul dintre autorii ILD a scris următoarele:

> Departe de a fi o stavilă în calea imperialismului rusesc, Uniunea Europeană este un bloc politic dominat de state care sunt interesate în menţinerea unor relaţii

> foarte strânse cu Rusia în orice condiţii. Germania, Franţa şi Italia sunt ţări cu o poziţie vădit pro-moscovită şi nu vor ezita niciodată să vândă interesele statelor est-europene în schimbul unor înţelegeri economice preferenţiale cu statul rus. Dacă europenii sunt vreodată deranjaţi de vreo mare putere, aceasta nu poate fi decât cea americană. Împotriva campaniilor militare americane se mobilizează întreaga suflare politică a Vestului european. Împotriva campaniilor militare ruseşti nu se mobilizează nimeni (Vlad, 2016).

La o analiză a articolelor ILD care conţin cuvântul „musulman" am constatat, de asemenea, că Uniunea Europeană este văzută ca fiind vulnerabilă şi în pericol de a fi invadată de refugiaţii musulmani. Potrivit unui articol din noiembrie 2015, zeci de milioane de musulmani au fost deja primiţi în Uniunea Europeană pe parcursul mai multor decenii, întimpce„refugiaţii" (cu ghilimele în textul original) nu ar fi fost altceva decât „o armată de invazie" (Vlad, 2015). Într-un articol din ianuarie 2016, instituţiile UE sunt prezentate ca fiind subordonate şi supuse cancelarului german Angela Merkel, întrucât i-ar fi recunoscut voinţa ca pe o normă europeană, şi au decis totodată să condamne Ungaria lui Viktor Orbán pentru că ar fi apărat „ordinea juridică europeană" (Wildstein, 2016). Sprijinul siteului „În Linie Dreaptă" pentru Viktor Orbán nu este nou; într-un articol publicat în 2011, autorii ILD au apreciat noua lui Constituţie, bazată pe un proiect ultraconservator, fiindcă textul respectivei constituţii făcuse trimiteri clare la Dumnezeu şi la „familia tradiţională". În plus, Vlad M., unul dintre autorii ILD, l-a apărat necondiţionat pe Orbán prin următorul comentariu: „Orbán are multe calităţi, dar una iese în evidenţă: toţi proştii sunt nemulţumiţi de el" (Monitorul Neoficial, 2011).

Într-un alt articol, autorii ILD şi-au exprimat îngrijorarea faţă de declaraţia din 2010 a liderului libian Muammar Gaddafi, care ar fi susţinut că Turcia va intra într-o zi în UE şi va acţiona ca un cal troian în favoarea musulmanilor. Potrivit lui Gaddafi, numărul musulmanilor care au trăit în Europa ar fi mai mare decât cel prezentat în statistici; din fericire, „cu voia lui Allah", ar fi afirmat Gaddafi, aceştia s-ar înmulţi de câteva ori mai repede decât alte popoare; în sfârşit, liderul Libiei ar fi spus, de asemenea, că Europa a fost creată de Allah şi că ar trebui să se convertească la Islam (Andrieş, 2010). Prin publicarea acestui articol, ILD a subliniat încă o dată faptul că UE ar fi vulnerabilă sub ameninţarea islamizării.

În cadrul acestei categorii, vom putea lua în considerare şi articolele în care sintagma „Uniunea Europeană" nu apare, ci doar numele „Europa", dar cu o referire clară la UE, şi nu la continent. Unul dintre cele mai elocvente articole în acest sens este textul „Europa vrea să se sinucidă?", publicat în martie 2016 (Wildstein, 2016), la ceva timp după ce a început criza refugiaţilor, şi la relativ scurtă vreme după incidentele de Anul Nou din Köln (*The Guardian*, 2016). Autorul scrie: „Dacă aşa cum s-a întâmplat în noaptea de Anul Nou în marile oraşe germane, bărbaţii musulmani se organizează pentru a vâna femei, acesta este un fapt social pe care ar trebui să-l analizăm" (Wildstein, 2016).

În sfârşit, ILD a criticat în 2010 întreaga presă europeană şi mediul academic, precum şi multe dintre ONG-urile lor, corectitudinea politică, numeroasele politici europene, legislaţia presupus aberantă şi micro-strategiile impuse societăţii (Bărbuş, 2010). În opinia autoarei, „Dispreţul vestic faţă de istoria şi civilizaţia europeană, ura pentru bărbatul alb, toleranţa dusă la masochism, obsesiile pacifiste, confuzia între patriotism şi naţionalism îi convin de minune lui Erdogan" (Bărbuş, 2010).

Obsesia pentru corectitudinea politică, care, în viziunea ILD-ului, ar fi slăbit Uniunea Europeană, poate fi regăsită şi într-un articol ceva mai recent, „Corectitudinea politică, ideologia filistinismului progresist":

> Soarta creştinismului oriental, adus la începutul secolului XXI în pragul extincţiei, se pregăteşte şi în Europa. În vreme ce fanaticii political correctness pretind că pregătesc societatea viitorului – multiculturală, pluri-etnică, amorală şi fundamental socialistă –, ideologia pe care o promovează este folosită pentru a aduce pieirea Europei. Pledoaria pentru imigraţia masivă din Africa şi Orient are loc simultan cu interzicerea oricărei dezbateri privind ameninţarea civilizaţională a islamismului şi refuzul aplicării legilor aflate în vigoare. Inshallah, imigraţia islamică va atinge în deceniile următoare un punct critic şi se va dezlănţui la momentul potrivit pentru a instaura o nouă ordine. Castrate de marxismul cultural, popoarele europene nu se vor mai putea apăra în faţa mult mai agresivilor musafiri, iar atunci corectitudinea politică îşi va fi îndeplinit misiunea (Vlad M., 2015).

„În Linie Dreaptă" subliniază încă o dată ideea că Uniunea Europeană este o uniune politică şi economică slabă, expusă imigraţiei din ţările islamice şi manifestând chiar tendinţe auto-distructive, prin acceptarea şi chiar încurajarea imigraţiei musulmanilor.

Am analizat modul în care ILD vede Uniunea Europeană şi am ajuns la concluzia că o consideră o instituţie similară cu Uniunea Sovietică defunctă şi totalitară. Această idee transpare chiar de pe prima pagină a site-ului lor, deoarece subsecţiunea UERSS este uşor accesibilă. Comparaţia dintre UE şi Uniunea Sovietică pare să fie sugerată de numeroasele politici şi reglementări pe care UE le-ar impune cetăţenilor europeni. UE este

văzută ca fiind condusă de lideri proruși, în special de către Angela Merkel, care este considerată ca fiind direct responsabilă pentru acceptarea invadatorilor musulmani în Uniune. UE ar fi slăbită de corectitudinea politică și de consecințele acesteia. În cele din urmă, ILD îl apreciază președintele Ungariei, Viktor Orbán, și platforma politică a acestuia. În cele ce urmează, vom analiza modul în care revista *România Mare* prezintă UE în discursul său.

Revista *România Mare* are o atitudine oarecum diferită față de UE în articolele sale. Astfel, revista a publicat un interviu în trei serii cu același profesor universitar, Corvin Lupu. Seria de interviuri are titlul sugestiv „Uniunea Europeană se destramă", și a fost publicată după referendumul pentru Brexit în 2016 (Polemici, controverse (1), (2) și (3) 2016). Potrivit aceluiași profesor, Uniunea Europeană este, ca și SUA, „controlată de evrei" și atât UE, cât și SUA, au devenit în timp mai slabe decât BRICS (Lupu (1) 2015). Această perspectivă amintește oarecum de primii ani ai Partidului România Mare, când discursul antisemit a fost mai pronunțat – cel puțin până în anul 2003, când Vadim Tudor a anunțat că nu se va mai angaja în discursuri împotriva evreilor și că ar fi devenit un „filosemit" (Marks, 2006, p. 225).

Profesorul Lupu observă la începutul interviului că Uniunea Europeană a fost slăbită și că se destramă; Lupu apără euroscepticii, și susține că aceștia nu sunt „oile negre" ai Uniunii. Lupu vede UE ca pe un colos politic și economic, care a fost zdrobit de votul popular britanic, un vot care s-ar fi dovedit a fi în interesul Statelor Unite, al Rusiei și al Chinei. Profesorul Lupu continuă să laude votul pentru Brexit, explicând că acesta a fost un vot antisistem, care se referea la politica de nivel înalt din UE, dar și un vot împotriva băncilor și marilor corporații susținute de Uniune.

În cea de-a doua parte a interviului, Lupu susține că Uniunea Europeană este un proiect efemer, parte a unui proces mai larg, de globalizare, însă recunoaște că nu poate să prevadă când se va prăbuși. În cele din urmă, Lupu sugerează, la fel ca cei de la „În Linie Dreaptă", o comparație a UE cu defuncta Uniunea Sovietică:

> [...] *Homo europeus, homo mondialus* sunt niște „făcături" de etapă din acest efort eșuat de globalizare integrală. De altfel, comuniștii leniniști și staliniști au inițiat și ei „internaționalismul proletar", internaționaliștii sovietici acționând în aceeași direcție de dominație mondială, ca și iudeo-americanii de astăzi. Comuniștii aspirau și ei la „omul nou", tot un fel de *homo europeus* și la răspândirea puterii lor pe tot Globul (Lupu (2), 2016).

În cele din urmă, în partea a treia a acestui interviu, Lupu explică pe larg că Europa este principala frână împotriva globalizării, motiv pentru care autoritatea iudeo-americană încearcă să o distrugă. Aducerea a milioane de musulmani peste popoarele europene face parte dintr-un proiect menit să distrugă statele naționale. Spre final, Lupu se referă la situația României în contextul actual al Brexit-ului și a crizei refugiaților și susține că aceasta are modele foarte bune în regiune – Polonia lui Szydło și Ungaria lui Orbán, care ar fi campioni ai apărării intereselor naționale.

Un alt articol din România Mare, „Clipele însângerate ale României", scris de un general de brigadă (Văduva, 2016), spune povestea unui celebru jurnalist de investigație polonez, Witold Gadowski, care a vizitat Siria și Turcia și a descoperit că Shia, Yazidis și creștinii, grupurile cele mai asuprite din Siria și Irak (în provinciile Diyala, Anbar, parte din Nineve și Salah ad Din), au trăit în tabere de mai mult de un an, dar nu au intenția de

a migra, iar cei care au luat această opțiune în considerare au făcut cereri oficiale de imigrare, solicitând vize de ședere. Acești oameni nu ar fi primit niciun răspuns din partea oficialilor UE, în timp ce zeci de mii de tineri musulmani, care au trecut în mod fraudulos prin granițele UE, ar fi fost acceptați. Autorul este nemulțumit că creștinii au fost renegați de către țările creștine.

Revista *România Mare* consideră deci că Uniunea Europeană ar fi o parte integrală a procesului de globalizare și că ar fi controlată de evrei. De asemenea, RM o descrie ca fiind un colos politic și economic, care susține băncile și marile corporații, dar care totuși a fost zdrobită de votul pentru Brexit, dar și de încercările iudeo-americane de a destabiliza națiunile prin intermediul invaziei refugiaților musulmani.

Evident, în articolele de pe „În Linie Dreaptă" se consideră că toți musulmanii sunt responsabili de alte acțiuni atroce ale altor musulmanilor și, în același timp, sunt vinovați de a nu reacționa sau critica pe alții în mod corespunzător, suficient sau deloc. Atât articolele de pe ILD, cât și cele de pe RM pleacă în mod evident de la premisa că toți musulmanii reprezintă o masă omogenă de oameni, și că trebuie să își asume colectiv, în mod automat, culpe comune. Atât atitudinea din discursul ILD-ului, cât și din cel al RM-ului se încadrează în definiția *islamofobiei* a celui care o considera „un joc lingvistic îndreptat spre subminarea unei identități musulmane distincte" (Sayyid, 2014, p. 19).

În concluzie, *În Linie Dreaptă* și *România Mare* prezintă în discursurile lor imagini similare, deși nu identice, ale Uniunii Europene actuale. În fapt, site-ul *În Linie Dreaptă* se comportă ca un site tipic pentru prima categorie menționată de Betz, *populismul neoliberal*, în măsura în care se angajează într-o ofensivă totală împotriva unei categorii sociale minoritate și, în același timp, reproduce și perpetuează stereotipurile modelului socio-economic neoliberal; site-ul revistei *În Linie Dreaptă*, pe cealaltă

parte, se comportă ca un site specific pentru naționalismul populist, în măsura în care aparent se opune neoliberalismului, însă în fapt nu îi contestă premisele centrale, ci doar îi opune un naționalism economic și un proiect social tradiționalist, conservator. Ambele site-uri au tendința de a compara Uniunea Europeană cu regimul totalitar defunct al Uniunii Sovietice, chiar dacă ILD și RM o fac, aparent, din diferite motive; ILD pare să sugereze că numeroasele politici și reglementări ale Uniunii Europene impuse cetățenilor europeni, corectitudinea politică impusă de sus în jos, ar fi asemănătoare cu stilul totalitar al Uniunii Sovietice; RM, pe de altă parte, susține că Uniunea Europeană este, la fel ca Uniunea Sovietică, o uniune cu aspirații internaționaliste. Asemănările merg chiar mai departe: atât „În Linie Dreaptă" cât și „România Mare" consideră că Uniunea Europeană este în mod semnificativ slăbită de invazia refugiaților/migranților chiar dacă, din nou, aduc justificări diferite; *În Linie Dreaptă* îi vede pe aceștia ca barbari aliați cu Stânga politică, care amenință să submineze *civilizația occidentală*, în timp ce *România Mare* îi prezintă ca pe o amenințare la adresa existenței *statelor-națiune*. În plus, atât *În Linie Dreaptă*, cât și în *România Mare* apreciază în discursul lor liderii eurosceptici, precum Beata Maria Szydło din Polonia și Viktor Orbán din Ungaria. În sfârșit, ILD și RM au perspective diferite asupra liderilor Uniunii Europene: în timp ce ILD consideră că UE este condusă de lideri pro-ruși, RM consideră că UE, la fel ca Statele Unite ale Americii, este controlată de evrei, și pare să fie dependentă de marile bănci și corporații. Cu toate astea, ambele site-uri sunt de acord cu rolul central, dar negativ al cancelarului german Angela Merkel în cadrul Uniunii Europene, și de faptul că creștinii înșiși ar fi nedreptățiți de Uniunea Europeană, în timp ce musulmanii ar beneficia de privilegii nemeritate.

Discursurile celor două site-uri sunt în bună măsură specifice pentru cele două versiuni de populism radical de dreapta identificate de Betz: *populism neoliberal* și *naționalismul populist.* Ambele versiuni sunt rezultate ale hegemoniei neoliberale și, pe deasupra, ambele versiuni de populism consolidează în feluri diferite modelul neoliberal: dacă populiștiii neoliberali perpetuează direct clișeele neoliberale și apără civilizația iudeo-creștină, naționaliștii populişti par să se opună neoliberalismului, însă nu fac decât să îi opună acestuia proiecte de naționalism economic și, în același timp, sunt mai preocupați de apărarea statelor-națiune și de consolidarea proiectului naționalist-economic și cultural. Prin urmare, este neapărat necesar să începem să identificăm sursele atracției populiste în România postcomunistă, pentru a rezista cu succes hegemoniei neoliberale locale și internaționale în alte părți ale Europei Centrale și de Est. Articolul acesta se dorește a fi doar un pas pentru a face față acestei provocări; criza este departe de a se fi încheiat.

Bibliografie

Abbas, T. (2004) *After 9/11: British South Asian Muslims, Islamophobia, Multiculturalism, and the State*, „The American Journal of Islamic Social Sciences" 21 (3), pp. 26-38.

Abts, K. și Stefan R. (2007) *Populism versus Democracy*, „Political Studies", 55 (2), pp. 405-424.

„Sondaj IMAS: PSD s-a prăbușit. PNL, sub 25%. Cum stau USR și Cioloș" (2018). Articol disponibil la: https://adevarul.ro/news/politica/sondaj-imas-psd-s-a-prabusit-pnl-25-stau-usr-ciolos-1_5c0836e1df52022f75288958/index.html.

Arditi, B. (2004) *Populism as a Spectre of Democracy: A Response to Canovan*, „Political Studies", 52, pp. 135-143.

Arzheimer, K. (2009), *Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe, 1980-2002*, „American Journal of Political Science", 53 (2), pp. 259-275.

Bărbuş, M. (2010) „Erdogan the Magnificent". Articol disponibil la: http://inliniedreapta.net/erdogan-magnificul/.
Betz, H.G. (1994) *Radical Right Wing Populism*. London: MacMillan.
Bukovski, V.K. (2006) *Uniunea Europeană... o nouă URSS?*. Traducere de Dan C. Mihăilescu. Bucureşti: Vremea.
Canovan, M. (1999) *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy*, „Political Studies", 47 (1), pp. 2-16.
Crăciun, L. (2010) „Some of the mysteries of the Chinese economic miracle'. Articol disponibil la http://inliniedreapta.net/din-tainele-miracolului-economic-chinezesc/.
„24 de minute | Marius Bostan, despre remanierea sa: «Libertatea mea de exprimare era îngrădită de poziţia pe care o deţineam în Guvern»" (2016). Articol disponibil la: https://www.digi24.ro/emisiuni/exclusiv-online/24-minute/24-de-minute-marius-bostan-despre-remanierea-sa-libertatea-mea-de-exprimare-era-ingradita-de-pozitia-pe-care-o-detineam-in-guvern-546874.
Gill, S. (2011) *Introduction: Global crises and the crisis of global leadership*, Gill, S. (ed.), „Global Crises and the Crisis of Global Leadership". Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-20.
Gottschalk, P. şi Greenberg, G. (2008) *Islamophobia: Making Muslims the Enemy*. Lanham: Rowman & Littlefield.
„Cologne inquiry into «coordinated» New Year's Eve sex attacks" (2016). Articol disponibil la: https://www.theguardian.com/world/2016/jan/05/germany-crisis-cologne-new-years-eve-sex-attacks.
Harvey, D. (2007) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
Harvey, D. (2010) *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*. London: Profile Books.
„Ministrul Marius Bostan: Unii profesori îşi bat joc de meseria lor şi spun că au salarii mici. Mergi acasă, dă-ţi demisia. Justificarea că am salariu mic e o imbecilitate" (2016). Articol disponibil la: https://www.hotnews.ro/stiri-esential-21117305-ministrul-marius-bostan-unii-profesori-isi-bat-joc-meseria-lor-spun-salarii-mici-mergi-acasa-demisia-justificarea-salariu-mic-imbecilitate.htm.

Ionescu, G. şi Gellner, E. (1969) *Populism: Its Meanings and National Characteristics.* London: Weidenfeld and Nicolson.
„Despre ILD". Articol disponibil la: http://inliniedreapta.net/despre-ild/.
Jansen, R.S. (2011) *Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism*, „Sociological Theory", 29 (2), pp. 75-96
Kazin, M. (1995) *The Populist Persuasion: An American History* Ithaca: Cornell University Press.
Laclau, E. (2005) *On Populist Reason*. London: Verso.
Lubbers, M., Mérove G. şi Scheepers, P. (2002) „Extreme right-wing voting in Western Europe", „European Journal of Political Research", 41, pp. 345-378.
Vlad, M. (2016) „Brexit, a solution for Europe". Articol disponibil la: http://inliniedreapta.net/brexit-o-solutie-pentru-europa/.
Marks, B. (2006) *Radicals in Central Europe Real Danger or a Passing Fad*, „Polish Sociological Review", 154, pp. 209-230.
Mudde, C., şi Kaltwasser, K.R. (2013) *Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America*,
„Government and Opposition", 48 (2), pp. 147-174.
Mudde, C. (2007) *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
Mudde, C. (2004) *The Populist Zeitgeist*, „Government and Opposition", 39 (4), pp. 542-563.
Mughan, A., Bean. C. şi McAllister, I. (2003) *Economic Globalization, Job Insecurity and the Populist Reaction*, „Electoral Studies" 22 (4), pp. 617-633.
Norris, P. (2005) *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge: Cambridge University Press.
Panizza, F. (2005) *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso.
Panțu, A. (2014) „Despre portalul extremist În Linie Dreaptă". Articol disponibil la: http://voxpublica.realitatea.net/politica-societate/despre-portalul-extremist-in-linie-dreapta-103394.html.
Pop-Eleches, G. (2001) *Romania's Politics of Dejection*, „Journal of Democracy", 12 (3), pp. 156-169.

Pop-Elecheș, G. (2001) *Whither Democracy? The Politics of Dejection in the 2000 Romanian Elections*, Berkeley program in Soviet and Post-Soviet studies working paper series. University of California, Berkeley: Institute of Slavic, East European and Eurasian Studies.

Rydgren, J. (2007) *The Sociology of the Radical Right*, „Annual Review of Sociology", 33 (1), pp. 241-262.

Quelliene, A. (1910) *La Politique musulmane dans l'Afrique Occidentale Française*. Paris: Emile Larose.

Roberts, K.M. (2006) *Populism, Political Conflict, and Grass-Roots Organization in Latin America*, „Comparative Politics", 38 (2), pp. 127-148.

Sartori, G. (1970) *Concept Misformation in Comparative Politics*, „The American Political Science Review", 64 (4), pp. 1033-1053.

Seymour, R. (2014) *Against Austerity: How We Can Fix the Crisis They Made*. London: Pluto Press.

Taggart, P. (2000) *Populism*. London: Open University Press.

„The new Hungarian Constitution, with references to God and the traditional family, sanctioned by the Parliament" (2011). Articol disponibil la: http://inliniedreapta.net/monitorul-neoficial/noua-constitutie-ungara-cu-referiri-la-dumnezeu-si-familia-traditionala-semnata-de-parlament/.

Van der Brug, W., Meindert, F., și Tillie, J. (2000) *Anti-immigrant Parties in Europe: Ideological or Protest Vote?*, „European Journal of Political Research", 37 (1), pp. 77-102.

Văduva, G.(2016)„Romania's Bloody Moments (1)". Articoldisponibil: http://romaniamare.info/clipele-insingerate-ale-romaniei-1/.

Vlad M., (2015) „Political correctness brought Jihad to Europe" (2015). Articol disponibil la: http://inliniedreapta.net/corectitudinea-politica-jihadul-europa/.

Weyland, K. (2001) *Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics*, „Comparative Politics", 34 (1), pp. 1-22.

Wildstein, B. (2016) „Does Europe want to commit suicide?". Articol disponibil la: http://inliniedreapta.net/europa-vrea-sa-se-sinucida/.

Populism după populism.
Erodarea democraţiei din România după 2007

Dragoş Dragoman

Abstract

The victory of populism is the most critical political issue following the 2007 accession of Romania into NATO and the European Union. In a way, populism in power is the by-product of the accession itself, since lifting the previous European conditionality triggered the unleashed forces of self-interested populist politicians. Before that, the accession managed to keep in place for quite a long time a given consensus regarding rule of law and functional democracy, in what was then called a democratic consolidation process. Following the 2007 successful EU accession, populists in power spared no effort to consolidate in power with any democratic cost, bending rules and promoting partisanship and abuse. With the strange apathy of more organized civil society, the burden of contestation was placed on the shoulders of ordinary citizens, gathered in massive street rallies. The contestation of populists in power opens a new chapter in the participation style of critical citizens, who rather engage in protest activities than in more classical and conventional forms of participation. This new kind of politics combines with the political radicalism inherited from populist times, making current Romanian democracy a very unstable one.

Key words: populism, radicalism, contention, symbolic violence, direct democracy

Deşi consolidarea democratică părea ireversibilă în toată Europa Centrală şi de Est după două decenii de tranziţie postcomunistă, evoluţiile politice recente din Polonia şi Ungaria au readus în discuţiile academice tema consolidării şi calităţii democraţiei (Bozóki, 2016; Krekó şi Enyedi, 2018; Rupnik, 2018). Nu doar în Polonia şi Ungaria, dar şi în Bulgaria şi România, ridicarea monitorizării externe a descătuşat forţe politice anterior „anesteziate" de procesul de negociere politică a aderării la Uniunea Europeană şi la NATO, ce presupunea un anumit acord cu privire la funcţionarea instituţională, buna guvernare şi respectarea statului de drept. Acel statu-quo a fost repede depăşit de actorii politici postaderare, interesaţi de preluarea puterii cu orice cost, aflaţi într-un război generalizat, care mobilizează resurse şi implică actori consideraţi anterior neutri, precum curţile de justiţie şi curţile constituţionale sau instituţiile de reglementare a mass-media (Bugaric, 2008; Rupnik, 2007).

Populismul românesc postaderare, deşi calitativ asemănător celui anterior aderării, se diferenţiază pregnant prin intensitatea conflictului, alegerea temelor şi gradul de implicare a actorilor. Ca şi în alte foste state comuniste, populismul postaderare a produs o degradare masivă a climatului politic prin înlocuirea tuturor politicilor publice cu politica partizană, a funcţionarilor publici cu membri de partid incapabili, dar obedienţi, a discursului edificator cu invectiva, a diferenţelor ideologice naturale cu acuzaţiile cele mai grave. Plângerile penale la adresa adversarilor politici, inclusiv a primului ministru în funcţie, scandalul parlamentar permanent, discursul urii şi instigarea la violenţă sunt transformări vizibile ale spaţiului politic românesc, în flagrant contrast cu pactul politic din anii '90 cu privire la aderarea României la NATO şi Uniunea Europeană, dar şi cu consensul legat de termenii negocierilor de aderare.

Capitolul de faţă încearcă să ofere o explicaţie degradării fără termeni de comparaţie a climatului politic actual, în care actorii politici, inclusiv un Preşedinte al republicii considerat în teorie drept factor de echilibru, mediator şi garant al Constituţiei, acaparează tot mai multe resurse politice ca muniţie pentru un război de putere fără precedent. Transformarea instituţiilor considerate anterior drept neutre în resurse politice disponibile, precum universităţile, bisericile şi ONG-urile, nu vine decât să completezelistaactorilorinstituţionalicarelaînceputultranziţiei au fost desemnaţi drept neutri, precum serviciile secrete, parchetele şi judecătoriile, Curtea Constituţională şi Consiliul Naţional al Audio-Vizualului, televiziunea şi radioul publice, reprezentanţele diplomatice ale României în străinătate.

Războiul de putere actual nu este decât rodul seminţelor plantate de populişti înainte şi imediat după 2007, în încercarea lor de monopolizare a puterii, în încercarea de a da naştere unui executiv de necontestat, autoritar şi eficient, care vorbeşte în numele poporului şi, cel puţin propagandistic, serveşte poporului. Ambiţia nestăvilită de „reformare" a statului român, a sistemului electoral, a administraţiei publice, a sistemului de sănătate publică şi de educaţie, în fapt o „democraţie de triaj" (King şi Sum, 2011) în care o criză era adusă în faţa preşedintelui Traian Băsescu, cel care o expedia pentru a fi rapid înlocuită cu o nouă criză, tot acest mecanism de generare şi accelerare de conflicte a lăsat o amprentă puternică în spaţiul public. Eşecul Partidului Democrat Liberal (PDL) şi al lui Traian Băsescu însuşi de a da politicii româneşti o bază solidă s-a combinat apoi cu tehnica clasică a populismului de identificare a duşmanilor, „ţapii ispăşitori" pentru eşecul general al politicilor bugetare (angajaţii în sectorul public), cel al aderării României la Spaţiul Schengen (rromii cu cetăţenie română care furau din buzunarele cetăţenilor finlandezi), cel al contestării legitime (ziariştii rău-

voitori, angajaţi ai patronilor trusturilor de presă). Duşmanii ireductibili, „mogulii" şi aliaţii lor din presa ostilă, politicienii din opoziţie, toţi cei care doreau să-l suspende din funcţie, toţi erau de fapt „puşcăriabili", candidaţi la puşcărie aşa cum alţii erau candidaţi la preşedinţie.

Acest tablou sumar al violenţei verbale, ameninţărilor şi şantajului, al emoţiilor iraţionale special cultivate, folosirii procurorilor în lupta politică, al denigrării şi dezumanizării tuturor adversarilor, acest tablou poate sugera de ce o astfel de practică politică nu putea să rămână fără consecinţe. Dacă politica postcomunistă este un parcurs al învăţării electorale şi instituţionale (Dawisha şi Deets, 2006), atunci cineva a învăţat cum toate resursele disponibile sunt, în final, legitime. Folosirea lor distructivă din dorinţa de monopolizare a puterii nu este decât consecinţa acestui proces de învăţare, în care nicio piedică semnificativă nu se (mai) ridică în faţa unor populişti decişi să folosească puterea în interes personal şi de grup.

Populismul ca nouă forţă politică după integrarea în Uniunea Europeană

„Populism după populism" este o perspectivă asupra degradării democratice din România şi din Europa Centrală şi de Est după eliberarea actorilor politici de constrângerile externe ce derivă din procesul de aderare la NATO şi la Uniunea Europeană. Două obiecţii ar putea fi ridicate împotriva acestei perspective. Una este legată de plasarea în timp a fenomenului, alta de definirea populismului. Deşi parţial îndreptăţite, criticile acestea nu împiedică în mod definitiv demersul de descriere şi înţelegere a populismului postaderare.

Populismul este un termen ambiguu, folosit în numeroase contexte naţionale specifice şi asociat cu diferite adjective politice, mai cu seamă cu „radical", „extremist", „xenofob", uneori interşanjabile (Mudde, 2000), uneori şi într-o manieră acuzatoare şi peiorativă. Deşi greu de definit cu precizie, populismul extremist este o prezenţă constantă în politica europeană (Mudde, 2004, 2010). Ceea ce pare să se fi schimbat este accesul acestor partide la guvernare, în Italia, Grecia, Ungaria, Polonia sau Slovenia, în acord cu schimbarea valorilor publicului, mai decis acum decât era înainte să accepte candidaţi populişti şi partide radicale (Foa şi Mounk, 2016, 2017). În ciuda dificultăţilor de definire, populiştii se deosebesc de politicienii şi partidele clasice, moderate, prin apelul la democraţie directă şi sprijinul pentru lideri carismatici, care dirijează nemulţumirea publicului şi o îndreaptă împotriva elitelor care li se opun, pe care le etichetează drept corupte, arogante şi profund ostile poporului (Jones, 2007). Acest apel la poporul „pur" pentru o luptă dreaptă împotriva unor elite infame este, probabil, elementul definitoriu.

Alături de antielitism, alte elemente sunt iraţionalismul şi antiintelectualismul pe care populiştii îl cultivă în rândul cla- sei mijlocii, elemente ce pot conduce la promovarea polarizării politice şi la consolidarea conservatorismului social şi a autoritarismului (Enyedi, 2016). În contextul imigraţiei, populismul se poate asocia cu xenofobia, dând naştere mai ales în Europa Occidentală unor partide cu orientări extremiste, radicale (Mudde şi van Holsteyn, 1994; Boomgaarden şi Vliegenthart, 2007; Oesch, 2008; van Spanje, 2010). De altfel, pericolul imigraţiei (islamice) a jucat un rol important în campanie electorală din 2018 din Ungaria, unde FIDESZ, partidul premierului Viktor Orbán, a folosit intens această presupusă ameninţare pentru a-şi menţine electoratul şi a dobândi noi adepţi (Krekó şi Enyedi, 2018).

Folosind antielitismul și accentuând fără precedent polarizarea politică, populiștii din țările central și est-europene s-au orientat către concentrarea fără precedent a puterii executive, în dispreţul principiului separării puterilor în stat, al statului de drept și al independenței unor diverși actori sociali. Ca urmare, partizanatul politic, arbitrariul decizional și abuzul de putere au ajuns să înlocuiască respectarea statului de drept, compromisul și negocierea, regulile de convieţuire politică ce au permis aderarea la Uniunea Europeană și NATO (Bugaric și Ginsburg, 2016; Rupnik, 2016). Iar România nu este o excepție, așa cum vom vedea în secțiunile ce vor urma.

Populismul nu este un fenomen nou în politica românească postcomunistă. Asta ca să nu extindem prea mult raza temporală a efortului de repertoriere a discursurilor și practicilor populiste. Imediat după 1989, politica românească s-a polarizat sub imperiul luptei ideologice împotriva comunismului, dând naștere clivajului comunism/anticomunism, unul dintre cele mai persistente clivaje din politica românească recentă (Dragoman, 2017). În paralel, mai puțin evident, un curent populist se năștea ca reacție la schimbările bruște din economie și societate, care destructurau cadrele anterior cunoscute și experimentate, erodau puterea de cumpărare și afectau securitatea socială. Mai mult, populismul inițial combina și reziduuri ale național-comunismului, desemnând alteritatea etnică drept o amenințare serioasă la adresa sistemului politic în curs de reconstrucție la acea dată. Din această combinație s-a născut Partidul România Mare (PRM), promotor al unui antielitism combinat cu xenofobia și radicalismul politic, propagat într-un limbaj violent, strident, murdar, acuzator și voit teatral (Pop-Eleches, 2001). Populismul PRM nu a dispărut până când condițiile ce l-au favorizat nu s-au transformat definitiv, până când dezamăgirea, nesiguranța și umilința primilor ani ai tranziției nu au fost înlocuiți de speranța,

prin contrast ușor exagerată, a beneficiilor aderării la Uniunea Europeană și la NATO. Ieșirea PRM din scenă (Dragoman, 2011) s-a produs, în mod semnificativ, doar după două ultime episoade dramatice. Primul a fost încercarea de acțiune în forță a minerilor din Valea Jiului din 1999, o tentativă eșuată de repunere în scenă a contextului social și politic din 1990 (Vasi, 2004), când acțiunea minerilor a avut un impact semnificativ asupra com- petiției politice partizane și guvernamentale. Al doilea a fost candidatura lui Corneliu Vadim-Tudor, președintele PRM, la alegerile prezidențiale din 2000. Înfrângerea lui Corneliu Vadim-Tudor în turul doi al alegerilor prezidențiale marchează apogeul carierei sale politice, dar și începutul declinului partidului. Incapabil să depășească prejudiciile produse de înfrângerea din 2000 și de erodarea imaginii liderului său, PRM nu a reușit să treacă pragul de 5% al alegerilor parlamentare din 2008. Rămas în afara parlamentului, PRM nu a reușit să revină în parlament cu ocazia alegerile ulterioare, din 2012 și 2016, iar după moartea lui Corneliu Vadim-Tudor în 2015, PRM prezintă serioase dificultăți de a depăși dispariția liderului, una dintre trăsăturile partidelor politice ca instituții.

În paralel cu declinul PRM, populismul românesc a adoptat două căi distincte. Pe de-o parte, latura flamboaiantă, spumoasă și imprevizibilă, obraznică și uneori ușor amuzantă a fostului lider PRM a fost preluată de Partidul Poporului Dan Diaconescu (PPDD), care a reușit performanța de a intra în 2012 în parlament în condiții electorale ce le-au fost fatale celor de la PRM cu patru ani înainte. Fără o organizare de partid serioasă, cu un discurs agresiv și cu un program electoral ce promitea de toate pentru toți alegătorii, PPDD a devenit rapid o nouă stea în politica românească (Gherghina și Mișcoiu, 2014). Condamnarea la închisoare a liderului partidului, Dan Diaconescu, patron media foarte influent, carismatic și bun orator, centrul nucleului

organizatoric al PPDD, a dus la dizolvarea grupului parlamentar PPDD din parlament şi la afilierea aleşilor PPDD la alte grupuri parlamentare.

Pe de altă parte, Partidul Democrat-Liberal a preluat latura mai structurată, mai coerentă şi mai violentă a populismului anterior. Diferenţa faţă de populismul anterior este dată de voluntarismul noilor elite populiste, de determinarea lor de a se consolida la putere cu orice cost democratic ce merită plătit (Dragoman, 2013a). Populismul la putere este, deci, latura până atunci necunoscută a politicii româneşti, un regim cvasi-democratic tot mai slăbit de acţiunile coordonate ale unor elite populiste dispuse să restructureze ceea ce fusese anterior numit „consolidare democratică", dar continuând să vorbească în numele poporului. Promiţând restructurarea statului pentru creşterea în eficienţă economică şi administrativă, populiştii la putere s-au orientat rapid către reorganizarea interesată a legilor electorale, slăbirea parlamentului şi consolidarea puterii executive, încercând să-i ofere lui Traian Băsescu, liderul partidului ajuns Preşedinte al României în 2004, pârghiile necesare pentru controlul coaliţiilor de guvernare, numirile executive şi judiciare, dominarea agendei publice şi reducerea resurselor politice ale opoziţiei.

Aşa cum vom vedea mai jos, pericolul cel mai mare la adresa democraţiei româneşti în epoca populismului la putere nu a fost neapărat consolidarea fără precedent a puterii executive, ci încercarea de a reduce resursele opoziţiei politice, ce a culminat în 2011 cu refuzul guvernului PDL condus de Emil Boc de a organiza alegerile locale programate pentru primăvara anului 2012. În ciuda criticilor aduse premierului maghiar Viktor Orbán, niciuna nu se referă la acţiunea acestuia de a limita resursele politice ale opoziţiei, ci se referă la abilitatea ieşită din comun a acestuia de a exploata şi de a modifica interesat avantajele

sistemului politic ungar (Krekó și Enyedi, 2018). Organizarea unor alegeri cât de cât libere și corecte în 2012 ar fi însemnat (și chiar a însemnat) o înfrângere drastică pentru niște populiști deveniți treptat nepopulari, pe fondul unor acuzații de mare corupție la nivel înalt și a unei performanțe instituționale foarte reduse (Dragoman, 2016).

Vremea marilor emoții: populismul salvator și campania din 2004

Așa cum remarcă diferitele definiții ale populismului, antielitismul, antiintelectualismul, antiliberalismul și antipluralismul sunt de cele mai multe ori alimentate de frustrarea clasei de mijloc (Krastev, 2007), frustrare sporită prin cultivarea iraționalismului. Iraționalismul și violența ce se regăsesc îngemănate în populism au pregătit în anii 1930 terenul fascismului, catalizat de cultul tradiției și de refuzul modernizării, obsesia conspirației și antisemitismul larg răspândit (Volovici, 1995). În cazul nostru, ascensiunea la putere a populismului în 2004 nu poate fi deconectată de utilizarea interesată a iraționalismului. Campania electorală prezidențială din acel an deschide o lungă serie de victorii ale populiștilor, victorii aflate sub semnul iraționalismului și al violenței asumate irațional de către un public pregătit să primească astfel de măsuri politice. În locul evaluărilor raționale, publicul ajunge să fie fascinat de lupta dusă de populiști împotriva elitelor grupate în carteluri (Jones, 2007), desemnate de aceștia ca arogante, distante, oculte și ostile poporului.

Victoria lui Traian Băsescu, candidat presupus accidental al alianței Dreptate și Adevăr (D.A.), formată din Partidul Democrat (PD) și Partidul Național Liberal (PNL), este realizată împotriva

liderului Partidului Social Democrat (PSD) şi prim-ministru în funcţie, Adrian Năstase. Natura argumentelor victoriei nu este una deloc raţională, căci PSD-ul condus de Năstase normalizase relaţiile externe ale României, semnând tratate cu Ungaria şi Ucraina, obţinuse aderarea efectivă la NATO şi încheiase în 2004 toate capitolele de negociere cu Uniunea Europeană în vederea aderării României în 2007. Mai mult, alegerile din 2004 urmau unei guvernări bazate pe o creştere economică considerabilă în comparaţie cu contracţia economică anterioară (1997-1999), şi marcată de privatizarea celei mai mari părţi a economiei româneşti. Traian Băsescu era candidatul surpriză ce îl înlocuia chiar înaintea campaniei electorale prezidenţiale pe Theodor Stolojan, un economist ce condusese în 1991-1992 un guvern de experţi, personaj relativ carismatic, dar prea raţional pentru utilizarea pe scară largă a iraţionalismului.

Victoria lui Traian Băsescu nu venea pe baza unui program economic sau politic net diferit, nici măcar pe distincţia trecutului recent al celor doi candidaţi. Cum însuşi Băsescu remarca, poporul român era blestemat să aleagă dintre doi foşti comunişti (Pop-Eleches, 2008). Ce era acum diferit era chiar logica alegerilor. Alegătorii nu aveau de ales între doi candidaţi, ci între un prim-ministru arogant şi corupt, disprețuitor şi deconectat de problemele reale ale oamenilor obişnuiţi, şi eroul populist, primar al Bucureştiului, dispus să se sacrifice pentru binele poporului. Înarmat cu încrederea oamenilor simpli, eroul populist declanşa, prin acţiunea sa dezinteresată şi sinceră, energia frustrării şi umilinţelor la care oamenii au fost supuşi. Într-un act de răzbunare cvasi-divină, Băsescu chema poporul „la ţepe în Piaţa Victoriei", la un spectacol în care elitele desemnate drept corupte urmau să fie fizic distruse într-un catharsis naţional. Afişul oarecum poznaş, cu un ardei iute roşu desenat în colţul afişului lui Traian Băsescu, venea să mai atenueze din violenţa mesajului transmis poporului indignat de corupţia generalizată.

Jocul de cuvinte nu devenea inteligibil decât prin aplicarea acelui ardei iute pe afiș, lângă sloganul „Arde-i pe corupți!". Mesajul aplicat însă pe cutiile de chibrituri și pe brichetele portocalii oferite drept cadou în campania electorală făcea îndemnul la violență mult mai explicit.

Violența și iraționalismul, ingrediente ale populismului care-i mobilizează pe cei în general greu de mobilizat, pe cei mai tineri, mai puțin educați, pe cei din mediile sărace rurale și periurbane, au crescut ca intensitate între cele două tururi ale alegerilor. Invocând o presupusă fraudă ce urmează să fie comisă de către guvernul PSD și de către Biroul Electoral Central, Traian Băsescu și liderii alianței D.A. le-au cerut oamenilor să iasă la vot și să-și facă dreptate („Ești indignat? Ieși la vot și fă-ți dreptate! Nu pot ei fura cât puteți voi vota!"). Deși nimeni nu a putut demonstra o fraudă masivă în turul doi, care nu avusese (încă) loc, scopul propagandei populiste era să ridice nivelul emoției populare, convertind așteptarea tensionată în adularea liderului salvator. Cum emoția violentă trebuia canalizată după victorie și legătura privilegiată dintre liderul populist și poporul adevărat trebuia menținută, perioada de după 2004 este una de ostilitate crescândă împotriva tuturor corpurilor politice neutre sau care se interpun, prin funcția de reprezentare, în relația dintre conducător și conduși în cadrul democrației directe. În ciuda așteptărilor de consolidare democratică, România a cunoscut cele mai ample și mai bine structurate acțiuni de subminare a parlamentului și a partidelor politice ca actori legitimi, îmbinate cu numeroase intenții de restructurare și de reformare a statului.

Populismul la apogeu: „ei cu ei, noi cu voi"

Așa cum menționam mai sus, politica curentă a populiștilor la putere, dar mai ales a lui Traian Băsescu, președinte care nu s-a limitat niciodată la rolul constituțional, ci și-a folosit toată influența

pentru a oferi guvernului D.A. o majoritate parlamentară, a intervenit în negocierile dintre partide şi şi-a susţinut favoriţii, a transformat România într-o „democraţie de triaj" (King şi Sum, 2011). Astfel, ramura bicefală a puterii executive devine recipientul neîncăpător al unei succesiuni indefinite de „crize" ce sunt aduse în faţa opiniei publice şi apoi expediate sumar, fără rezolvare temeinică şi definitivă, în aşteptarea febrilă de noi crize, unele produse voluntar sau involuntar chiar de puterea executivă. Din punct de vedere democratic, însă, cel mai îngrijorător fenomen este atacul împotriva instituţiei parlamentului, a reprezentării politice în sine şi a elitelor politice cu funcţie reprezentativă. Acest lucru s-a produs prin includerea tacită a parlamentului, ca instituţie reprezentativă, în tabăra ostilă liderului populist şi a susţinătorilor săi (Dragoman, 2016b), în logica unui conflict ireductibil, dureros, dar necesar pentru consolidarea puterii executive şi a democraţiei directe.

Deşi iniţial unele măsuri promovate păreau destinate restructurării şi modernizării statului, aşa cum pretindeau liderii populişti, privite în perspectivă, ele apar mai curând drept măsuri de consolidare a puterii executive. Voi trece rapid în revistă câteva dintrecelemaiimportantemăsuri,însănuvoiinsistaaicipreamult, întrucât scopul capitolului de faţă este uşor diferit. Schimbarea sistemului electoral pentru alegerea deputaţilor, senatorilor, primarilor şi preşedinţilor consiliilor judeţene, reducerea numărului de parlamentari şi a camerelor parlamentului, introducerea unui prag electoral pentru validarea demiterii preşedintelui în urma unei suspendări (şi dorinţa nerealizată a dizolvării parlamentului de către preşedinte), abilitarea Curţii Constituţionale de a se pronunţa asupra hotărârilor şi regulamentelor interne Camerei Deputaţilor şi Senatului, toate aceste măsuri se combină pentru slăbirea reprezentării politice. Înclinaţia către majoritarism, deşi nespecifică sistemului politic românesc aşa cum a fost el desenat

de Constituţia din 1991, putea fi iniţial înţeleasă drept dorinţa de reformă a statului, de căutare a eficienţei administrative, la fel cum introducerea cotei unice de taxare a veniturilor în 2005 părea o măsură de reducere a birocraţiei fiscale şi de transparenţă a formulei de calcul.

De altfel, mirajul eficienţei politice, a transparenţei şi legăturii directe dintre aleşi şi alegători i-a făcut pe mulţi specialişti să susţină un sistem electoral majoritar (Mungiu-Pippidi, 2005; Pârvulescu, 2005). Sub presiunea ONG-urilor şi a opiniei publice, parlamentul a adoptat o variantă destul de complicată a sistemului majoritar (Single-Member District – SMD), în care mandatele obţinute prin majoritate în colegii uninominale se completează cu alocarea centralizată de mandate pentru păstrarea unei cvasiproporţionalităţi la nivel naţional (Marian şi King, 2010). Schimbarea de sistem electoral nu a dus nici la personalizarea campaniei în funcţie de candidat şi de contextul local, nu a stabilit nici legături mai puternice între ales şi colegiul electoral şi nu a făcut din noii deputaţi şi senatori politicieni mai independenţi. După destrămarea alianţei D.A., desprinderea Partidului Liberal-Democrat (PLD) din PNL şi fuziunea PD şi PLD sub numele de Partidul Democrat-Liberal (PDL), noul partid a folosit în campania parlamentară din 2008 o strategie unitară, de fapt o gigantică campanie electorală unificată, în care Traian Băsescu a jucat rol de locomotivă în fiecare colegiu electoral, fără nicio aplecare către specificul electoral local. Mai târziu, în 2012, deputaţii şi senatorii PDL au migrat din colegiile lor iniţiale (din 2008) în colegii mult mai favorabile, de fapt în colegiile tradiţionale ale partidului, cele care ofereau mandate parlamentare cu cel mai mic efort electoral, cu sprijinul decisiv al primarilor şi consilierilor locali (Gherghina, 2013). Eşecul acestui sistem electoral a fost ulterior recunoscut prin revenirea, larg acceptată, la reprezentarea proporţională. Nu în

ultimul rând, deputaţii şi senatorii aleşi în colegii uninominale nu au fost cu nimic mai puţin dependenţi de maşinăria de partid decât predecesorii lor, aleşi prin reprezentare proporţională. Din contră, la moțiunile de cenzură ale opoziției, aleşii PDL au avut interdicţie de a lua cuvântul sau de a vota. Acest lucru a fost necesar pentru a evita episoade mai puțin plăcute, precum votul ostentativ al deputatului PDL Teo Trandafir, cea care a votat „pentru" la moţiunea de cenzură împotriva guvernului Boc din iunie 2010, ca urmare a asumării răspunderii guvernului PDL pentru reducerea pensiilor.

Dar prejudiciul cel mai mare adus consolidării democratice a fost includerea parlamentului în logica conflictului dintre eroul populist, pe de-o parte, şi elita politică coruptă, distantă şi arogantă, care le confiscă oamenilor simpli, în accepţiunea populiştilor, reprezentarea, opinia şi voinţa. Acest lucru a fost puternic favorizat de dinamica politică românească, atacul antielitist şi iraţionalist al populiştilor căpătând noi dimensiuni după suspendarea lui Traian Băsescu de către parlament în 2007. Ar fi însă eronat să analizăm contextul suspendării şi reconfirmării lui Băsescu în funcţie prin referendum fără să acceptăm o perspectivă mai amplă, ce leagă suspendarea din 2007 de alegerile euro-parlamentare din 2007, cele parlamentare din 2008 şi cele prezidenţiale din 2009. Ele formează un ansamblu mult mai coerent decât lasă prima impresie, cel puţin din logica conflictului dintre eroul populist şi duşmanii pe care acesta îi înfruntă şi invariabil îi învinge.

Întreaga perioadă electorală între 2007 şi 2009 stă sub semnul dihotomiei dintre prieteni şi duşmani, cuprinsă în sloganul folosit de PDL şi de Traian Băsescu: „ei cu ei, noi cu voi". Deşi diferenţa dintre aliaţi şi duşmani stă la baza formării partizanatului politic clasic, dihotomia descrisă de sloganul populist merge mult mai departe. Ea descrie o confruntare

decisivă, esenţială şi definitivă între popor, sprijinit de aliatul său populist de nădejde, şi forţele ostile ale elitelor cartelizate. Atmosfera aceasta a conflictului esenţial, ineluctabil şi încărcat de consecinţe, este cea descrisă de manele. O lume ostilă, nesigură, în care aparenţele sunt teribil de înşelătoare, în care cel mai apropiat prieten („frate") se poate dovedi fulgerător cel mai aprig duşman. O lume în care violenţa domneşte ca regulă, iar posesiunea în sine, bogăţia opulentă, banii în numerar folosesc drept semn distinctiv al succesului şi dominaţiei, mai cu seamă în perioade de schimbări economice profunde şi puternică incertitudine socială (Dragoman et al., 2013).

De aceea, PDL şi Traian Băsescu au folosit chiar maneaua ca vehicul electoral pentru mobilizarea alegătorilor ce sunt, de obicei, mai greu de mobilizat. Această mobilizare cu fundament emoţional, a unor alegători mai slab informaţi (pentru că provin din medii mai sărace, mai puţin educate şi mai departe de modernitatea urbană), este un fenomen specific populismului (Schmitter, 2007). Maneaua cântată în noiembrie 2008 de Copilul de Aur, Rudy & Artistu (sic) poartă chiar numele „ei cu ei, noi cu voi". Sprijinit de siglele PDL din fundalul videoclipului, mesajul muzical rezumă sumar conflictul ineluctabil ce derivă din dihotomia fundamentală, cea dintre eroii populişti (PDL) şi elitele ostile poporului (partidele de opoziţie şi presa ostilă). Aşa cum repetă obsesiv maneaua, dihotomia „e uşor de demonstrat" dacă facem un efort „să dăm timpul înapoi". Suspendarea din 2007 deschide drum liber conflictului dintre Traian Băsescu şi susţinătorii lui apropiaţi, pe de-o parte, şi partidele de opoziţie corupte şi retrograde, pe de altă parte. În virtutea acestui conflict, Traian Băsescu este „jucător", el este „aproape de popor". Aşa enunţă o altă manea, creată special pentru candidatura liderului populist în 2009 şi interpretată de Florin Baboi. Eroul populist luptă cu grupurile de interese, dar şi cu liderul opoziţiei, fostul

prim-ministru Călin Popescu-Tăriceanu, fost „frate" pe care „l-au orbit banii și s-a vândut cu dușmanii" (sic). În ciuda oricăror critici ce în mod rezonabil îi pot fi aduse lui Traian Băsescu, „un singur lucru contează, toți românii îl votează" (Dragoman, 2013b).

Tensiunea dintre liderul populist și elitele ostile se descarcă prin chemarea poporului la referendum împotriva clasei politice. Poporul nu este arbitru, ci chiar instrumentul de presiune și acțiune al liderului populist. Poporul trebuie să forțeze elitele cartelizate să „reformeze statul", în ciuda rezistenței lor inerente. În termenii lui Traian Băsescu, poporul realizează prin acțiune directă schimbarea de care elitelor corupte le e teamă. De aceea, sloganul de campanie din 2009 a devenit „de ce le e frică, nu scapă". Aceasta este maniera în care populismul victorios ataca parlamentul și partidele politice, ca instituții ale suveranității mediate, ca instituții ale reprezentării politice. În aceeași logică a democrației directe, Traian Băsescu promitea după eșecul demiterii din 2007, ca liderul populist să dea socoteală doar în fața poporului autentic, adunat simbolic în Piața Universității, în ultima sâmbătă din fiecare ciclu de trei luni. Poporul autentic este, astfel, nu doar singurul aliat fidel liderului populist în lupta sa împotriva puterii oligarhilor, ci și cenzorul liderului populist, în calitate de izvor al suveranității.

Utilizând prerogativele sale de președinte, Traian Băsescu a convocat cetățenii la două referendumuri pentru modificări esențiale ale legilor electorale și ale reprezentării politice parlamentare. Ambele însoțeau alegeri organizate la aceeași dată. Primul însoțea alegerea deputaților români în Parlamentul European în noiembrie 2007 și viza adoptarea unui sistem electoral bazat pe vot în circumscripții uninominale, anume un scrutin majoritar în două tururi. Al doilea însoțea chiar primul tur al alegerilor pentru Președintele României în noiembrie

2009 şi viza reducerea numărului de deputaţi şi senatori de la 471 la cel mult 300, dar şi trecerea de la un parlament bicameral la unul unicameral. Cum cele două referendumuri convocate de preşedinte sunt de tip consultativ (şi nu imperativ, precum cele constituţionale), parlamentul este instituţia chemată să modifice legislaţia, fără însă a fi obligată să transpună fidel în lege rezultatul unui astfel de referendum consultativ. Refuzul parlamentului de a transpune în lege cele două referendumuri (primul nevalidat, în ciuda proporţiei de 80% „pentru", din lipsa cvorumului legal, al doilea validat), a fost folosit pe larg de populişti în lupta lor împotriva elitelor politice şi a instituţiei parlamentului. Problema tehnică a invalidării primului referendum, dar şi cea foarte dificilă de modificare a Constituţiei României, cea care defineşte actualmente parlamentul drept bicameral, a fost trecută rapid cu vederea. Ceea ce conta era demonstrat încă o dată, anume refuzul unor elite arogante de a ţine cont de dorinţele, interesele şi mesajele reale ale oamenilor simpli.

Populişti nepopulari: contestare publică şi radicalism politic

Euforia populismului din perioada 2004-2009 s-astinsîncet, pe măsura consolidării la putere a PDL. Pe măsură ce partidul şi Traian Băsescu se simţeau mai confortabil din punct de vedere politic, politicile lor erau tot mai orientate către consolidarea puterii. În mod paradoxal, tocmai reconfirmarea la limită, controversată şi pe bază pur emoţională, a lui Traian Băsescu ca preşedinte a dus la transformarea radicală a populismului. Aici merită insistat asupra diferenţelor dintre populismul occidental şi cel est-european, în speţă cel românesc. Deşi populismul occi-

dental este un fenomen prezent de multă vreme în viaţa politică (Ionescu şi Gellner, 1970), devenind chiar o normalitate (Mudde, 2010), niciodată populiştii nu ajung să deţină majoritatea parlamentară şi puterea executivă. Ei formează de cele mai multe ori coaliţii de guvernare împreună cu partide mult mai puternice decât ele, unele dintre coaliţii fiind foarte instabile sub presiunea opiniei publice critice, chiar dacă nu toate (Albertazzi şi McDonnell, 2010; Akkerman, 2012). În Europa Centrală şi de Est, populiştii ajung de multe ori la putere şi sunt sprijiniţi atât de majoritatea parlamentară, cât şi de opinia publică, cel puţin pentru o vreme. Folosind avantajele politice ale majorităţii, nu de puţine ori populiştii modifică regulile de funcţionare a instituţiilor cu scopul acaparării şi consolidării puterii. Aşa stau lucrurile şi în România, unde PDL şi Traian Băsescu au folosit toate mijloacele pentru a se menţine la putere cu orice cost democratic. Iar contestarea publică a venit tocmai atunci când regulile democratice au fost încălcate de puterea executivă. Felul în care PDL şi Traian Băsescu au reacţionat la această contestare este un indicator al nivelului regresului democratic şi explică, în mare parte, evoluţiile politice româneşti recente.

Deşieradeaşteptatcareducereaseverăaveniturilorîn 2010, prin efectul combinat produs de tăierea salariilor angajaţilor în sectorul public cu 25%, impozitarea cu 16% a pensiilor mai mari decât un anumit cuantum şi creşterea cu aproape 25% a TVA (de la 19% la 24%), să ducă la proteste de stradă masive, cum s-a întâmplat în decembrie 2018 în Franţa, protestele au izbucnit mai târziu. Cauzele lor sunt economice, dar şi politice. Cetăţenii protestau nu doar pentru motive economice îndreptăţite, dar şi pentru motive politice conexe ce agravau sentimentul de frustrare provocat de criza economică. Nu vom trece sumar în revistă decât câteva dintre ele, anume corupţia la nivel înalt, cultul personalităţii şi abuzul de putere ostentativ.

Sentimentele de frustrare economică s-au agravat în 2011, în paralel cu efectele sociale ale reducerilor de venituri din 2010, şi datorită sentimentului de inechitate provocat de distribuirea inegală a greutăţilor produse de criza economică. Deşi existau soluţii alternative la reducerile bugetare, PDL a ales varianta neoliberală a reducerii serviciilor publice pentru menţinerea nivelului de impozitare. Astfel, guvernul a preferat un împrumut bancar pentru a susţine băncile private, a păstra cota de impozit de 16% şi a mutat povara costurilor pe umerii contribuabililor prin creşterea TVA, dar mai ales ai angajaţilor din sectorul public. Aşa cum descria Traian Băsescu situaţia, un om gras şi leneş (statul), se căţărase de mult timp pe umerii unui tip uscăţiv, dar foarte muncitor, întreprinzătorul privat. Perspectiva deosebit de simplistă, fără nicio urmă de complexitate analitică, nu făcea distincţie între serviciile publice funcţionale şi esenţiale, dar nici între micile afaceri româneşti şi marele capital bancar, industrial şi de servicii străin, care prosperase în anii creşterii economice. Iar ca tabloul să fie complet, tot mai multe cazuri de corupţie la nivel înalt se asociau în relatările presei, cel puţin într-o parte a ei, cu investiţii publice incoerente, fără sens practic, făcute în numele „reţetei" ieşirii din criză care se numea „investiţii în economie". Numeroase dosare de presă ce reclamau fraude masive din bani publici au fost după 2014 anchetate penal („Gala Bute", „Dosarul Microsoft", „Autostrada Bechtel" şi altele). Ele au indicat, chiar şi sumar, nivelul de corupţie guvernamentală, cu numeroşi miniştri din cabinetul PDL condus de Emil Boc aflaţi sub anchetă, trimişi în judecată, condamnaţi definitiv (Monica Iacob-Ridzi, Elena Udrea, Gabriel Sandu) sau achitaţi (Ion Ariton), în legătură cu oameni de afaceri influenţi, care beneficiau de servicii şi tratament guvernamental preferenţial (Gheorghe Ştefan, Dorin Cocoş, Nicolae Dumitru, Dinu Pescariu, Claudiu Florică). Mulţi dintre aceşti oameni de afaceri erau apropiaţi ai ministrului

Dezvoltării regionale, Elena Udrea şi ai preşedintelui în funcţie, Traian Băsescu. Multe dintre sumele anchetate ca fiind fraudulos obţinute sunt suspectate că ar fi folosit la finanţarea campaniilor electorale din perioada 2008-2012.

Succesul politic al Elenei Udrea este chiar cel care stă la baza primului efort susţinut de creare a unui cult al personalităţii după revoluţia din 1989. În acest caz, aura liderului populist victorios se răsfrângea asupra colaboratorilor săi apropiaţi, a „locotenenţilor". Iar Elena Udrea era personajul cu cea mai mare trecere la Traian Băsescu. Consilier municipal în Bucureşti, apoi consilier de stat la Administraţia Prezidenţială, şef al Cancelariei Prezidenţiale în primul mandat al lui Traian Băsescu, Udrea ajunge deputat PDL şi, ulterior, ministru în guvernul Emil Boc, titularul portofoliului ministerului cu cele mai importante resurse, anume cel al dezvoltării regionale. Influenţa sa politică, trecerea de care se bucura pe lângă preşedintele în funcţie, asocierea ei în afaceri foarte bănoase cu Dorin Cocoş, nu doar în viaţa de familie, toate au folosit la schimbarea rapidă a statutului său. Dar cultul personalităţii nu s-a consolidat decât atunci când sprijinul politic pe care i-l oferea Traian Băsescu a devenit de neocolit în PDL. Victoria ei în competiţia pentru conducerea organizaţiei PDL Bucureşti, din noiembrie 2010, reprezintă apogeul carierei sale politice şi permite desfăşurarea acum nestingherită a celor mai puţin aşteptate afirmaţii şi gesturi de servilism şi obedienţă politică, ţinând cont că România ieşea în 1989 dintr-un sistem politic în care dictatura severă se însoţea de un deosebit cult al personalităţii conducătorului. Noiembrie 2010 este momentul în care liderii PDL, Raluca Turcan, Anca Boagiu, Teodor Baconschi, îi adresează public cele mai vii dovezi de recunoaştere a influenţei sale asupra liderului populist, căruia încercau să-i facă pe plac, într-o efuziune asemănătoare cu omagiile aduse de elevi, muncitori şi ţărani liderului comu-

nist Nicolae Ceauşescu şi soţiei sale, Elena. Elena Udrea, de această dată, este caracterizată în cadrul conferinţei alegerilor interne PDL, drept inteligentă, frumoasă, tenace, eficientă, un adevărat „Kill-Bill" al politicii româneşti. În alte ipostaze, călare sau pe jos, ministrul inaugurează şantiere sau se întâlneşte cu primari, cărora le direcţionează fonduri de dezvoltare direct de la minister, întărindu-şi astfel statutul de cerber al bugetului dezvoltării. Eşecul preluării conducerii generale a PDL în martie 2013 de către Elena Udrea a dus la renunţarea lui Traian Băsescu la partidul al cărui preşedinte a fost, la fondarea unei fundaţii transformate apoi în partid, Partidul Mişcarea Populară (PMP) şi, în final, la candidatura Elenei Udrea la preşedinţia României din partea PMP.

Favoarea de care se bucura Elenei Udrea din partea lui Traian Băsescu, luxul afişat în vremuri de criză şi puterea ei discreţionară în partid au agravat nemulţumirile multor alegători. Dar explozia de nemulţumire a fost provocată de un alt element al populismului devenit nepopular, anume de abuzul de putere ostentativ. Obişnuitculipsacontestăriidinrândurile PDL, înciuda favorizării Elenei Udrea, cu un public apatic în ciuda reducerilor masive de salarii în rândul bugetarilor, Traian Băsescu anunţa pe 1 ianuarie 2011, într-o scurtă pauză de schi, la baza pârtiei din Predeal, noi disponibilizări în rândul funcţionarilor publici, închiderea unor spitale şi alte măsuri fiscale şi de „reformare a statului". Deşi nu avea nicio prerogativă constituţională de a trasa politici publice, Traian Băsescu continua să ia decizii în locul guvernului, aşa cum făcuse şi în 2010. Contestarea publică explozivă avea să vină în ianuarie 2012, tot în urma unui abuz comis în mod ostentativ. Abuzul era legat de anunţul lui Traian Băsescu privind demiterea subsecretarului de stat în Ministerul Sănătăţii, Raed Arafat, printr-un apel telefonic făcut în direct, la un post de televiziune, la o oră de vârf. Disputa era legată de

privatizarea serviciului public de ambulanţă, măsură preconizată de guvernul PDL într-un pachet mai larg privind modificări la legea sănătăţii, măsură pe care Raed Arafat o contesta, invocând riscurile pentru sistemul de sănătate publică pe care o astfel de măsură ar fi putut-o avea. Modul discreţionar şi ostentativ prin care Traian Băsescu anunţa o demitere ce nu putea fi făcută decât de Ministrul Sănătăţii sau, eventual, de primul ministru, a scos în stradă primele mii de persoane în oraşul Târgu-Mureş. Aceştia îşi demonstrau solidaritatea cu medicul Arafat, de numele căruia se leagă înfiinţarea în 1991, chiar la Târgu-Mureş, a primei echipe mobile de descarcerare şi reanimare (SMURD). Mobilizarea spontană de la Târgu-Mureş deschide astfel o lungă serie de proteste la adresa populiştilor deveniţi nepopulari, ce a transformat stilul participării politice româneşti (Stoica, 2012). Acesta este moment de trecere de la stilul de participare convenţional la cel neconvenţional, bazat pe protest, în care societatea a păşit decisiv în 2012. Deşi participarea convenţională rămâne o opţiune, protestul realizat prin mobilizare rapidă, cu ajutorul *social media*, prin intermediul tehnicilor de comunicaţii moderne precum SMS şi al aplicaţiilor instalate pe telefoanele mobile, este din ce în ce mai utilizat ca formă de expresie politică. Pedealtăparte, protestelecareîncepînianuarie 2012 şi care se amplifică masiv în lunile ce urmează marchează sfârşitul acţiunii societăţii civile, aşa cum funcţiona ea începând cu anii ’90. Dacă în primii ani ai tranziţiei postcomuniste opoziţia politică, neîncheg ată şi slab articulată, primea sprijinul decisiv al intelectualilor publici, lipsa oricărei critici serioase la adresa populismului la putere între 2008 şi 2012 demonstrează incapacitatea societăţii civile de a depăşi o barieră ideologică ce părea uşor de depăşit în anii ’90. Altfel spus, dacă alianţa dintre partidele de dreapta şi societatea civilă organizată şi critică putea părea conjuncturală în anii ’90, asocierea (uneori

chiar la putere, în diferite funcţii de execuţie sau de consiliere) intelectualilor publici cu partidele de dreapta, de-a lungul întregii tranziţii şi apoi dincolo de faza de tranziţie, apare drept o trăsătură structurală a politicii româneşti (Dragoman, 2017). Condamnarea oficială a comunismului de către Traian Băsescu, pur retorică în fapt, căci neurmată de nicio acţiune serioasă de deconspirare, lustraţie sau condamnare a vinovaţilor (Dragoman, 2014), a reprezentat cel mai puternic anestezic ideologic pentru aceşti intelectuali publici. Victoria politică şi practică a liderului populist era, astfel, victoria lor ideologică, o victorie care se lăsase atât de mult aşteptată. Prin pasivitatea societăţii civile, sarcina deloc uşoară a contestării populiştilor a revenit oamenilor care protestau pe străzile Bucureştiului şi ale marilor oraşe. Odată anesteziată societatea civilă, represiunea contestării devenea ultimul act al populismului la putere.

Metodele de reprimare a contestării publice sunt relevante atât pentru populismul la putere, cât şi pentru practica politică a moştenitorilor populiştilor la putere, aşa cum vom vedea mai jos. Reprimarea unei critici consistente merge de la reducerea importanţei contestării reale, prin trecere în derizoriu, acuzaţii, jigniri, utilizarea forţei, până la folosirea unor resurse externe jocului politic, cum sunt dosarele penale împotriva adversarilor contestatari. În faţa ieşirii masive a cetăţenilor în stradă, Teodor Baconschi îi desemna pe manifestanţi drept o „mahala ineptă". În fapt, orice critică putea fi astfel deturnată. Liderul grupului PDL din Camera Deputaţilor, Mircea Toader, declara despre cei prinşi de viscolul din februarie 2012 în automobile, pe drumurile naţionale necurăţate de zăpadă, că „au murit de beţi ce erau, nicidecum din cauza zăpezilor şi a autorităţilor centrale". În afară de utilizarea jandarmilor în confruntarea cu manifestanţii, lucru acceptabil în limitele necesare asigurării ordinii şi siguranţei publice, fenomenul cel mai îngrijorător al

populismului la putere este utilizarea forţei procuraturii pentru tranşarea disputelor politice şi reducerea contestării.

Încadrată într-un fenomen mai amplu, care merită o analiză separată mai aprofundată, anume o tendinţă spre pretorianism (utilizarea forţei militare în cadrul rezervat conflictelor strict politice), utilizarea dosarelor penale pentru limitarea contestării este unul dintre cele mai serioase atacuri la adresa democraţiei liberale, de tip parlamentar. Efectele sale se pot dovedi mai abrupte decât simpla denigrare a parlamentului, pe care populiştii din PDL au practicat-o încă de la început. Accesul preşedintelui Traian Băsescu la informaţii clasificate a transformat problema siguranţei naţionale şi utilizarea metodelor specifice de combatere a corupţiei într-un mecanism de alterare a competiţiei şi contestării politice. Integrarea ofiţerilor serviciilor secrete din România, prin protocoale de colaborare cu Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie, Parchetul de pe lângă această Curte, Direcţia Naţională Anticorupţie, Direcţia pentru Investigarea Infracţiunilor de Criminalitate Organizată şi Terorism, în echipe de cercetare penală, a conferit deţinătorilor poziţiilor de conducere un avantaj suplimentar, incompatibil cu funcţionarea democraţiei liberale. Astfel, s-a ajuns la situaţii în care, în instanţă, doar procurorul şi judecătorul puteau avea acces la documente clasificate, fără ca avocatul sau inculpatul să le poată consulta în vederea organizării apărării judiciare. Mai mult, desfăşurarea proceselor penale a devenit pentru serviciile secrete un „câmp tactic", dincolo de scopul primar al sistemului judiciar, acela de a restabili dreptatea.

Deşi introducerea resurselor nespecifice câmpului politic (curţi de justiţie şi parchete, instituţii de reglementare şi control al audiovizualului, rectorate ale unor universităţi, misiuni diplomatice ale României în străinătate) în competiţia politică este un fenomen de mai lungă durată (Dragoman, 2018), folosirea

serviciilor secrete, prin intermediul procuraturii, în competiția politică și reducerea contestării este trăsătura specifică populismului devenit nepopular. Aceste resurse suplimentare îi permiteau lui Traian Băsescu să-și desemneze adversarii drept „pușcăriabili". În timp ce unii au fost doar amenințați, precum senatoarea PSD Gabriela Firea, cu anchetarea penală a soțului care era primar al orașului Voluntari, alții au fost arestați și eliberați, alții anchetați și condamnați, precum Adrian Năstase și Dan Voiculescu. Mai mult, din dorința de a demonstra că popularitatea liderului populist era intactă, procurorii au anchetat în 2012 sute de persoane din mediu rural pentru infracțiuni la legea de organizare și desfășurare a referendumului. Deși curțile de justiție nu au condamnat cetățeni pentru presupusele infracțiuni, acțiunea procurorilor venea să justifice aritmetica amenințătoare pentru popularitatea lui Traian Băsescu. Acesta fusese ales cu 5.277.000 de voturi în 2009, dar pentru demiterea sa votaseră 7.400.000 în 2012. Mai mult, deficitul electoral intra în contradicție cu aproape un milion de voturi câștigate de Traian Băsescu între alegerile prezidențiale din 2004 și referendumul eșuat de demitere din 2007.

Moștenitorii populismului la putere: discuții și concluzii

Radicalizarea politicii românești după decembrie 2016 nu poate fi decuplată de efectele guvernării populiste. Altfel spus, semințele semănate de populismul victorios nu puteau să nu transforme cadrul general al competiției politice. Atât elitele, cât și cetățenii sunt astăzi angrenați într-un conflict ce are ca obiect chiar menținerea sau schimbarea modului în care se manifesta puterea în timpul populismului la guvernare.

Separarea carierelor magistraților, între procurori și judecători, numirea conducerilor curților și parchetelor, controlul sporit al Consiliului Superior al Magistraturii în detrimentul Președintelui României, declasificarea protocoalelor de colaborare și anularea efectelor judiciare ale folosirii serviciilor secrete în procesul de urmărire penală, toate au declanșat proteste publice, sub semnul temerilor legate de slăbirea capacității de luptă împotriva corupției. Drepturile omului devin, în lupta împotriva corupției, așa cum afirma ministrul Justiției în cabinetul Dacian Cioloș, un lux teoretic.

Plângerile penale împotriva adversarilor politici, în schimb, par să continue logica utilizării parchetelor în disputele politice. Astfel, plângerea penală formulată de PNL în 2018 împotriva primului ministru al guvernului PSD, pentru infracțiuni de trădare națională și alte infracțiuni conexe, este o creștere în intensitate a utilizării parchetelor. Chiar dacă începerea urmăririi penale i-ar oferi președintelui Klaus Johannis, fostlider PNL, ocaziaașteptată pentru a-l demite pe primul ministru, aceasta ar fi măsura consolidării politice a parchetelor, devenite indispensabile tranșării competiției dintre actorii politici. Procurorii ar deveni astfel mai eficienți decât numeroasele moțiuni simple și de cenzură depuse de opoziția parlamentară după decembrie 2016. Mai mult, urmărirea penală ar confirma că o vizită oficială a unui înalt oficial român în Israel reprezintă un act de trădare națională, în contrast cu bunele relații diplomatice dintre cele două state, care nu se află în stare de conflict politic sau militar.

În ceea ce privește participarea cetățenească, populismul la putere și alianța sa neașteptată cu intelectualii publici de dreapta, cei care au contribuit decisiv la democratizarea României în primul deceniu al tranziției postcomuniste, au produs o transformare decisivă. Pasivitatea societății civile în timpul popu-

lismului victorios a transferat responsabilitatea echilibrării demo-cratice pe umerii cetățenilor din stradă. Schimbarea stilului participării politice, anume trecerea abruptă de la formele convenționale (vot, apartenența și munca pentru partidele politice) la cele neconvenționale ale participării, i-a propulsat pe cetățeni în rolul de actori politici relevanți prin forța protestului, fenomen vizibil în mobilizările masive și cvasi-instantanee din ianuarie 2017. Deși această formă de participare dă o putere considerabilă oamenilor adunați în piețele publice, tot ea îi și expune riscurilor. Mobilizarea rapidă, prin *social media*, cu ajutorul telefoanelor mobile și a rețelelor de socializare, poate fi acum mai ușor deturnată de lideri *ad-hoc*, care reușesc să canalizeze forța mulțimii către ținte politice neașteptate, deloc negociate și puțin conștientizate. În lipsa discernământului pe care învățarea politică convențională îl oferea, chiar și în forme limitate și partizane, politica este astăzi mai mult expusă radicalismului și iraționalismului. Iar aceasta este temerea cea mai mare a celor care studiază populismul victorios. Temerea cea mai mare este că populismul, care prin natura lui se autolimitează la conservarea puterii și păstrează măcar în parte cadrul democratic, ar putea pregăti terenul unor mișcări mult mai radicale, care nu își propun defel să limiteze folosirea puterii. Un lider autoritar ar putea chiar să apară maselor mobilizate mai serios și mai decis decât foștii lideri populiști, indecișii în folosirea brutală a forței fizice pentru atingerea scopurilor politice, în ciuda frazeologiei aparent amenințătoare. Acesta este pericolul radicalizării politicii românești în absența unor instituții reprezentative credibile și onorabile. Munca de destructurare și denigrare a partidelor și a parlamentului pe care populiștii au dus-o în România după 2007 ar putea avea consecințe nefaste în noua epocă a democrației radicale de stradă.

Bibliografie

Akkerman, T. (2012) „Comparing Radical Right Parties in Government: Immigration and Integration Policies in Nine Countries", *West European Politics* 35 (3), pp. 511-529.

Albertazzi, D. și McDonnell, D. (2010) „The Lega Nord Back in Government", *West European Politics* 33 (6): 1318-1340.

Boomgaarden, H. G. și Vliegenthart, R. (2007) „Explaining the rise of anti-immigrant parties: the role of news media content", *Electoral Studies* 26(2), pp. 404-417.

Bozóki, A. (2016) „Mainstreaming the Far Right: Cultural Politics in Hungary", *Revue d'études comparatives Est-Ouest* 47 (4), pp. 87-116.

Bugaric, B. și Ginsburg, T. (2016) „The Assault on Postcommunist Courts." *Journal of Democracy* 27 (3): 69-82.

Bugaric, B. (2008) „Populism, liberal democracy, and the rule of law in Central and Eastern Europe." *Communist and Post-Communist Studies* 41 (2): 191-203.

Dawisha, K. și Deets, S. (2006) „Political Learning in Post-Communist Elections" *East European Politics and Societies*, 20 (4): 691-728.

Dragoman, D., Luca, S.A., Gheorghiță, B. și Kádár, A. (2013) „Popular music and social marginality during severe economic change. Evidence from post-communist Romania", *Studia Politica. Romanian Political Science Review* XIII (2), pp. 259-271.

Dragoman, D. (2011) „Splendoarea și mizeria PRM. Din coaliția de guvernare la periferia sistemului politic românesc", în Luca, S.A., (ed.), *Alegeri, alegători și aleși în România, 2004-2009*. Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga" din Sibiu, pp. 53-80.

Dragoman, D. (2013a) „Post-Accession Backsliding: non-ideologic populism and democratic setbacks in Romania", *South-East European Journal of Political Science* 1 (3), pp. 27-46.

Dragoman, D. (2013b) „Tinerii, manelele și spațiul public. Valori sociale dominante și mobilizare politică", în Luca, S.A. (ed.), *Tânăr în România. Noi valori, noi identități*, Iași: Editura Institutul European, pp. 55-82.

Dragoman, D. (2014) „Transitional justice Romanian style: Condemning the communist ideology, but not the communist oppressors", *Transilvania* 7, pp. 28-35.

Dragoman, D. (2016a) „Populişti nepopulari: măsuri economice radicale, corupţie generalizată şi costuri politice (2009-2012)", în Gheorghiţă, B. (ed.), *Alegeri, alegători şi aleşi în România 2009-2014*, Sibiu: Editura Techno Media, pp. 72-104.

Dragoman, D. (2016b) „Does Looking for Political Success Mean Undermining the Parliament? Populism and Institutional Weakness in Romania", *South-East European Journal of Political Science* 4 (1), pp. 63-79.

Dragoman, D. (2017) „Anti-marxiştii: intelectualii publici şi structurarea spaţiului public românesc în postcomunism", *POLIS* V (4), pp. 157-177.

Dragoman, D. (2018) „Separaţia puterilor sau alianţa puterilor? Crizele politice din România şi sursele alternative de putere", *POLIS* VI (4), pp. 113-132.

Enyedi, Z. (2016) „Populist Polarization and Party System Institutionalization: The Role of Party-Politics in De-democratization", *Problems of Post-Communism* 63 (4), pp. 210-220.

Foa, R.S. şi Mounk, Y. (2016) „The Danger of Deconsolidation: The Democratic Disconnect", *Journal of Democracy* 27 (3), pp. 5-17.

Foa, R.S. şi Mounk, Y. (2017) „The Signs of Deconsolidation", *Journal of Democracy* 28 (1), pp. 5-16.

Gherghina, S. şi Mişcoiu, S. (2014) „A Rising Populist Star: The Emergence and Development of the PPDD in Romania", *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe* 22 (2), pp. 181-197.

Gherghina, S. (2013) „Going for a Safe Vote: Electoral Bribes in Post-Communist Romania", *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe* 21 (2-3), pp. 143-164.

Jones, E. (2007) „Populism in Europe", *SAIS Review of International Affairs* XXVII (1), pp. 37-47.

King, R.F. şi Sum, P.E. (eds.). (2011) *Romania under Basescu: Aspirations*, *Achievements*, *and Frustrations during His First Presidential Term*. Lanham, MD: Lexington Books.

Krastev, I. (2007) „The Strange Death of the Liberal Consensus", *Journal of Democracy*, 18 (4), pp. 56-63.

Krekó, P. şi Zsolt, E. (2018) „Expaining Eastern Europe: Orbán's Laboratory of Illiberalism", *Journal of Democracy* 29 (3), pp. 39-51.

Marian, C. G. şi King, R.F. (2010) „Plus ça change: Electoral law reform and the 2008 Romanian parliamentary elections", *Communist and Post-Communist Studies* 43 (1), pp. 7-18.

Mudde, C. şi van Holsteyn, J. (1994) „Over the Top: Dutch Right-Wing Extremist Parties in the Elections of 1994", *Politics* 14(3), pp. 127-134.

Mudde, C. (2000) *The ideology of the extreme right*. Manchester: Manchester University Press.

Mudde, C. (2004) „The populist zeitgeist", *Government and Opposition* 32 (3): 541-563.

Mudde, C. (2010) „The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy", *West European Politics* 36 (6), pp. 1167-1186.

Mungiu-Pippidi, A. (2005) „Fighting political corruption in post-communist Europe" in *A Quest for Political Integrity*, editat de Romanian Coalition for a Clean Parliament, Iaşi: Polirom, pp. 7-18. .

Oesch, D. (2008) „Explaining Workers' Support for Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway, and Switzerland", *International Political Science Review* 29(3), pp. 349-373.

Pârvulescu, C. (2005) „Cardboard reform", în *A Quest for Political Integrity*, editat de Romanian Coalition for a Clean Parliament. Iaşi: Polirom, pp. 65-66.

Pop-Elecheş, G. (2001) „Romania's Politics of Dejection", *Journal of Democracy* 12(3), pp. 156-169.

Pop-Elecheş, G. (2008) „A party for all seasons: Electoral adaptation of Romanian Communist successor parties", *Communist and Post-Communist Studies* 41 (4), pp. 465-479.

Rupnik, J. (2007) „From democracy fatigue to populist backlash", *Journal of Democracy* 18 (4), pp. 17-25.

Rupnik, J.(2016)„The Specter Haunting Europe: Surging Illiberalism in the East", *Journal of Democracy* 27 (4), pp. 77-87.
Rupnik, J. (2018) „Explaining Eastern Europe: The Crisis of Liberalism", *Journal of Democracy* 29 (3), pp. 24-38.
Schmitter, P. (2007) „A Balance Sheet of the Vices and Virtues of Populisms", *Romanian Journal of Political Science* 7 (2), pp. 5-11.
Stoica, C. A. (2012) „Fațetele multiple ale nemulțumirii populare: o schiță sociologică a protestelor din Piața Universității din ianuarie 2012", *Sociologie Românească* X (1), pp. 3-35.
van Spanje, J. (2010) „Contagious Parties: Anti-Immigration Parties and Their Impact on Other Parties' Immigration Stances in Contemporary Western Europe", *Party Politics* 16(5), pp. 563- 586.
Vasi, I.B.(2004)„The Fistofthe Working Class: The Social Movements of Jiu Valley Miners in Post-Socialist Romania", *East European Politics and Societies* 18 (1), pp. 132-157.
Volovici, L. (1995) *Ideologia naționalistă și problema evreiască*. București: Humanitas.

Populismul în România postcomunistă

Sorin Bocancea

Abstract

Populism is a propaganda technique belonging to any ideology and which has the tendency, under certain politico-ideological conditions (political crisis, economical crisis, shortfall of ideology), to become autonomous in relation to the political system, in which case it draws themes from all ideologies to coagulate the discontent of a volatile electorate, in order to achieve success in elections. That is why we have to examine populism starting from the premise that we don't analyze an ideology, but a communication phenomenon structured according to the classical sender (the populist)-message-receiver ("the people") triad. All typologies of populism remain valid, stating that they do not indicate the forms of an ideology, but the purposes and contexts of applying a propaganda technique. Populism accompanies, to varying degrees, any ideology, both in democratic regimes and in totalitarian and authoritarian regimes. In Romania it also accompanied the whole evolution of the modern state. In the totalitarian period, the populist discourse presented the anti-popular measures that the government has taken against the citizens as "the will of the people". After the fall of the communist regime, the remaining political class was familiar with populism. Thus, in the post-communist Romanian politics we can

identify both a generalized and diffuse populism, as well as illustrative episodes, whose protagonists were both parties and political personalities. The populism of the current PSD-ALDE-UDMR government is unprecedented in the post-communist history of Romania, due to the specific conditions of each component of the communication process: leaders in conflict with the justice system, the deterioration of messages with ideological commitment after the creation of USL and the increased percentage of "people" as a result of the massive migration of the active population and the expansion of the budget sector.

Key words: ideology, people, populism, post-communism, propaganda

Introducere

Analiza şi înţelegerea populismului din România postcomunistă presupune precizarea cadrului teoretic ce face posibil astfel de demersuri. De aceea, voi structura studiul de faţă în două părţi. În prima, voi realiza o scurtă trecere în revistă a celor mai semnificative definiţii şi tipologii ale populismului. Voi arăta apoi că acesta nu este o ideologie, ci o tehnică de propagandă care însoţeşte orice ideologie. Există momente în istoria fiecărei democraţii moderne în care populismul tinde să se autonomizeze faţă de ideologiile clasice şi faţă de sistemul politic, situaţii care au creat senzaţia că populismul este o ideologie. Însă, constatând faptul că el nu îndeplineşte condiţia esenţială pentru a fi o ideologie (aceea de a fi un sistem coerent de teorii, concepte, credinţe şi practici care să propună o concepţie despre lume şi viaţă), voi demonstra că este vorba de o tehnică de propagandă ce preia teme din toate ideologiile pentru a coagula în jurul lor un „popor" cu scopul obţinerii unei

victorii electorale. De aceea, trebuie să ne apropiem de acest fenomen ca de oricare altă formă de comunicare, analizându-l pe cele trei coordonate clasice ale comunicării: emiţător, mesaj şi receptor. Toate tipologiile populismului rămân valabile, cu precizarea că ele nu indică formele unei ideologii, ci scopurile şi contextele aplicării unei tehnici de propagandă.

În a doua parte, voi prezenta câteva episoade ale populismului din România postcomunistă. Pentru că postcomunismul nu poate fi înţeles fără o bună cunoaştere a comunismului, voi începe cu câteva consideraţii referitoare la populismul din perioada comunistă. Clasa politică rămasă după căderea regimului comunist este una familiarizată cu tehnica populistă, motiv pentru care acest fenomen este prezent în mod difuz în discursurile acesteia. Însă, voi aduce în atenţie episoade în care discursul populist a fost pregnant. Nu voi face prezentarea acestora în ordinea cronologică şi nici după clivajul stânga-dreapta, ci pe cele trei coordonate ale actului comunicării. Astfel, în afară de populismul difuz al politicienilor postcomunişti, mă voi opri asupra prestaţiilor unor politicieni, precum Ion Iliescu, Corneliu Vadim Tudor, Adrian Năstase, Traian Băsescu, Victor Ponta, Crin Antonescu, Dan Diaconescu, Liviu Dragnea şi Călin Popescu Tăriceanu. Pe a doua componentă, a mesajului, voi analiza conţinutul acestora şi, mai ales, „inamicii poporului" pe care acestea i-au creat. În fine, voi analiza şi componenţa „popoarelor" pe care mesajele populiste le-au creat, oprindu-mă îndeosebi asupra episodului populist fără precedent din timpul guvernării coaliţiei PSD-ALDE-UDMR.

Elemente definitorii ale populismului

Populismul a fost înţeles şi definit într-o diversitate de moduri care concurează doar cu cea specifică definirii ideo-

logiei. Cas Mudde și Cristóbal Rovira Kaltwasser (2015, p. 18) au identificat trei sensuri ale acestuia: *mișcare*, sens impus de Seymour Martin Lipset (Lipset, 1960), urmat de Gino Germani (Germani, 1978), care îl definea ca mișcare multi-clasă, organizată în jurul unui lider carismatic; *stil politic*, sens formulat de Peter Mair (Mair, 2002, p. 84), care îl definea ca pe „un mijloc de a lega un electorat nediferențiat și depolitizat de un sistem de guvernare neutru și non-partizan"; *discurs*, sens marxist propus de Ernesto Laclau, care îl prezintă ca pe o „logică politică", „o cale de contrucție a politicului", ce constă în construcția discursivă a identităților colective, a două blocuri care se confruntă: puterea și „poporul" (Laclau, 1977; 2005, p. xi). Într-o lucrare din 2004, Cas Mudde definea populismul drept o „ideologie slabă care poate fi ușor combinată cu ideologii foarte diferite, care pot include comunismul, ecologia, naționalismul și socialismul" (Mudde, 2004, p. 544), iar în lucrarea realizată cu Kaltwasser îl va prezenta ca „o ideologie rarefiată, care are trei concepte fundamentale (poporul, elita și voința generală) și două noțiuni cărora li se opune direct (elitismul și pluralismul)" (Mudde & Kaltwasser, 2015, p. 27). Importantă în înțelegerea acestui fenomen este și definiția dată de Peter Wiles, care îl consideră un sindrom al democrației reprezentative (Wiles, 1969).

Margaret Canovan a identificat șapte tipuri de definiții care i s-au dat populismului, acesta fiind văzut ca: „socialism apărut în țările înapoiate ce se confruntă cu modernizarea; ideologia micilor comunități rurale amenințate de capitalul industrial și financiar; o mișcare rurală ce caută să realizeze valorile tradiționale într-o societate în schimbare; credința că majoritatea opiniilor populare sunt blocate de minoritatea elitistă; orice credință sau mișcare bazată pe următoare premisă majoră: virtutea rezidă în poporul simplu, care are o majoritate covârșitoare, și în tradițiile lui colective; populismul proclamă

că voința poporului ca atare este supremă, peste orice nivel; o mișcare politică ce se bucură de sprijinul masei muncitorilor urbani și/sau a țărănimii, dar care nu are ca rezultat puterea oricărora dintre cele două sectoare" (Conovan, 1981, p. 4).

În afară de acest inventar, Conovan arată că sensurile multiple ale populismului se pot grupa în două mari categorii: *populismul agrarian* (în care intră radicalismul fermierilor americani din Partidul Popular, mișcările țărănești din Europa de Est și socialismul intelectual agrar al narodniciștilor ruși) și *populismul politic*, un număr de atitudini, activități și tehnici bazate pe apelul la popor, în care intră: dictatura populistă (peronismul); democrația populistă, ce clamează participarea directă (cazul Elveției); populismul reacționar, ce presupune o coliziune între concepțiile majorității reacționare și cele ale minorității progresiste (cazul lui George Wallace în SUA); populismul politicianist, al politicienilor fără ideologie, care fac apel la popor peste celelalte partide (Conovan, 1981, p. 13). Dincolo de subdiviziunile indicate, această distincție este importantă pentru că aduce în atenție diferența dintre primele mișcări politice recunoscute ca fiind populiste (narodnicismul rus, mișcările țărănești din Europa de Est și mișcarea fermierilor americani) și populismul ca fenomen în democrațiile secolului al XX-lea. Spun asta pentru că mișcările din categoria populismului agrarian au fost unele de emancipare, ce vizau anumite categorii sociale, care s-au finalizat cu crearea unor partide care și-au arătat clar orientarea socialistă (Partidul Socialist Revoluționar în Rusia, respectiv, Partidul Poporului în SUA), total diferite de populismul din sistemele democratice contemporane din lumea occidentală sau din America Latină. După cum remarca și Ivan Krastev, „populismul și-a pierdut semnificația ideologică inițială, ca expresie a radicalismului agrarian. Populismul este prea eclectic pentru a reprezenta o ideologie asemenea liberalismului, socia-

lismului sau conservatorismului. Dar interesul crescând pentru populism a subjugat principala orientare din lumea politică modernă – ascensiunea liberalismului democratic" (Krastev, 2011).

În literatura politologică românească, printre definiţiile formulate sau doar asumate întâlnim: „credinţa potrivit căreia instinctele şi dorinţele populare – ale maselor – reprezintă principala forţă legitimatoare a acţiunii politice" (Turliuc, 2001, p. 17); „o familie politică complexă ce valorizează cu precădere instinctul şi emoţia în dauna spiritului raţional legal" (Gherghina & Soare, 2012, p. 15); o „ideologie trans-doctrinară şi procesuală" (Şandru, 2012, p. 73); o ideologie (Pădureanu, 2012, p. 327).

Toţi cei care au definit populismul au început prin a arăta confuzia din jurul acestui fenomen, propunând variante care, de cele mai multe ori, au sporit-o. Unii au manifestat o anumită prudenţă în apropierea de populism, utilizând expresii vagi, precum „mijloc de a lega" sau „o familie politică complexă", iar alţii l-au plasat în terenul ideologiei, neîndrăznind însă a susţine până la capăt faptul că acest „ism" este din categoria „isme"-lor clasice (nu am întâlnit până acum demonstraţia acestui lucru) şi recurgând la expresii precum „ideologie rarefiată", „ideologie slabă" sau „ideologie trans-doctrinară". Fostul preşedinte al României, Ion Iliescu, un bun utilizator al tehnicii populiste, vorbeşte chiar de o „ideologie artificială" (Iliescu, 2007, p. 2).

Comparam confuzia din jurul populismului cu cea din jurul ideologiei. Dar, dacă în cazul ideologiei pluralismul şi prolixitatea formulărilor erau justificate de „gravitatea" fenomenului, în cazul populismului acestea nu mai au aceeaşi justificare. Am constatat însă faptul că cei care au definit populismul ca ideologie (indiferent că i-au spus slabă, rarefiată ş.a.m.d.) nu au precizat cu ce sens al ideologiei operează. Pornind de la această realitate, într-un studiu recent (Bocancea, 2017, pp. 5-22), am prezentat populismul pornind de la analiza a două concepte fundamentale:

ideologia și propaganda. Pentru început, am prezentat o definiție sintetică a ideologiei, pe care am formulat-o cu ani în urmă:

1. ideologia este un set coerent de teorii științifice și filosofice, credințe și expresii asumate în proporție de masă, prin care indivizii și comunitățile își percep identitatea, raporturile lor cu lumea și raporturile de putere (ansamblul acestor obiectivări fiind efectul socializării și liantul oricărei comunități) pentru a acționa în vederea obținerii fericirii (orice nume ar purta aceasta: emancipare, bunăstare, confort etc.);
2. ideologia este un instrument de dominare politică (ce poate lua aspectul emancipării) a cărui utilizare poate lua mai multe forme: fie impunerea unui tip de raționalitate (cea tehnică) sau a unui univers simbolic ca fiind drept singurul valabil și dezirabil, fie conceperea unor măsuri de inginerie socială, fie explicarea și ordonarea faptelor ca desfășurare a unei idei;
3. ideologia este metodă de cunoaștere în științele sociale" (Bocancea, 2010, pp. 223-224).

Am demonstrat faptul că populismul nu poate fi socotit o ideologie, întrucât „nu îndeplinește o condiție esențială pentru a fi o ideologie: nu este un set coerent de teorii care să propună o concepție despre lume și viață. Ideologiile propun o *Weltanschauung* și edifică un anumit tip uman, propun moduri de viață, având un puternic caracter formator. Ideologiile formează oameni cu anumite convingeri, create în timp, ele presupun un permanent efort de educație sau îndoctrinare. Populismul nu are o astfel de caracteristică" (Bocancea, 2017, p. 11). Populismul nu se încadrează nici în definiția marxistă a ideologiei, ca realitate răsturnată sau ca „falsă conștiință". Nici faptul că adună „popoare" nu îi asigură populismului statutul de ideologie, ci îl prezintă doar ca formă de propagandă.

Nicio ideologie nu este posibilă fără propagandă, relaţia dintre acestea fiind de la scop la mijloc. Cu altă ocazie, am arătat că „dacă analizăm condiţiile ce au dus la apariţia ideologiei şi a propagandei politice, observăm că ele sunt aceleaşi: Iluminismul cu toate procesele sale (alfabetizarea, apariţia sistemelor naţionale de şcoli, laicizarea vieţii publice), revoluţia industrială (care a dus la apariţia marilor comunităţi urbane), apariţia ziarului ieftin (care a facilitat accesul în masă la informaţie) şi introducerea sufragiului universal. Una dintre caracteristicile ideologiei este traducerea mesajelor ştiinţei şi filosofiei în limbajul simplu al individului abia alfabetizat... Simplificarea mesajelor complexe, traducerea pe înţelesul tuturor este unul dintre principiile propagandei. Putem spune că propaganda este ideologia în acţiune" (Bocancea, 2013 b, pp. 162-163). Dar, nu orice demers propagandistic serveşte scopului unei ideologii, fapt ce se poate observa cel mai bine în cazul populismului, care nu este altceva decât „o tehnică de *captatio benevolentiae*, ce mizează pe adresarea directă către un auditoriu, pe care îl formează şi îl creşte chiar în actul comunicării, cu scopul accederii la putere a unui lider sau a unei formaţiuni politice" (Bocancea, 2017, p. 13). Dacă ideologia presupune un lung proces de educare şi formare a propriului electorat, „populismul reduce fenomenul politico-ideologic (ce presupune formarea în timp a unui electorat cu anumite convingeri) dintr-o societate la simpla tehnică de cucerire a puterii prin oferirea unui răspuns la o nevoie imediată, pe care fie o identifică prin căi ştiinţifice, fie o intuieşte, fie o creează prin campanii mediatice. [...] Populismul nu este interesat nici de convinşi, nici de formarea unei mase pe termen lung, ci de mobilizarea unei mase pentru o temă, *hic et nunc*, pentru câştigarea alegerilor. De aceea, odată ajunşi la guvernare, populiştii vor sfârşi prin a reveni la mesajele şi măsurile specifice ideologiilor clasice. În primul rând, sunt

nevoiți să facă acest lucru pentru că este imposibil ceea ce susțin ei, adică guvernarea de către popor. «Plebiscitul cotidian» este posibil doar în varianta renaniană, nicidecum în cea pe care o propun populiștii, ca formă de guvernare directă, ca democrație referendară" (Bocancea, 2017, pp. 13-14). Atunci când nu este practicat din afara sistemului politic, populismul presupune o rupere de fațadă de ideologia mamă a liderului, însă acest lucru nu va fi pe termen lung pentru că, odată ce câștigă alegerile, liderul populist și sprijinitorii săi nu pot guverna cu un program anti*establishment*. Nici cei ce vin din afara sistemului nu pot să o facă.

Succesul populismului nu are alte explicații decât succesul oricărui demers propagandistic. După cum am mai spus, „fiind schemă de propagandă, populismul se adresează în primul rând indivizilor ușor de influențat, care îndeplinesc anumite condițiii psiho-sociale pentru a se înregimenta rapid și necritic: excluși social, înclinați spre extremism sau anarhism, analfabeți politic (oameni care, în mod obișnuit, nu participă la alegeri). De regulă, este vorba de indivizi cu un nivel scăzut de educație. [...] Sunt indivizi pe care elitele politice, expuse unor procese de osificare și depolitizare specifice perioadelor de prosperitate și echilibru politic, îi pierd pe drum... Pe aceștia un mesaj populist îi ia în seamă, îi face să se simtă importanți, îi recuperează. Dar, pentru a ajunge la «inima» lor, populismul va trebui să li se adreseze cu numele pe care toate ideologiile li-l dau: poporul" (Bocancea, 2017, p. 15).

Toți actorii politici (partide sau oameni politici) care se revendică de la ideologiile clasice fac referire la „popor" și la „voința generală", dovadă că toți recurg la populism. Însă fiecare înțelege altceva prin popor: clasa, rasa, națiunea etc. Dar există o diferență între utilizarea „poporului" în ideologiile clasice și utilizarea în maniera populistă: „Dacă ideologiile clasice îl pla-

sează în jocul politic, populismul îl extrage, îl cheamă în afara jocului politic, cu pretenţia că îl salvează de la o farsă (de fapt, farsa abia atunci începe). Motivul acestui gest, prin care populismul este *antiestablishment*, ţine strict de marketingul electoral:nevoiadeaprezentaosoluţiecafiindnouăîncomparaţie cu cele propuse de *establishment*, a căror ineficienţă este atacată. Iar elementul de noutate este promisiunea că soluţia vine direct de la popor. Întrebarea este: care popor?" (Bocancea, 2017, p. 16). Dacă popoarele ideologiilor sunt formate în timp, cele ale populismului sunt unele de conjunctură, mereu altele în funcţie de tema în jurul căreia se constituie. În consecinţă, consider că „populismul este o tehnică de propagandă definitorie oricărei ideologii şi care, în anumite condiţii politico-ideologice (criză politică, criză economică, deficit de ideologie), are tendinţa de a se autonomiza în raport cu sistemul politic, cazuri în care extrage teme din toate ideologiile pentru a coagula nemulţumirile unui electorat volatil în vederea unui succes electoral" (Bocancea, 2017, p. 18). Populismul este tehnica de propagandă prin care se creează o „identitate colectivă" (după expresia lui Laclau) în jurul unei teme de moment. În cazul populiştilor ce vin din afara sistemului misiunea e mai simplă, pentru că ei nu trebuie să mai facă efortul distanţării de acesta.

Imposibilitatea de a-l defini ca pe o ideologie i-a determinat pe cei mai mulţi dintre autori să indice populismul prin „elementele constitutive" (Gherghina & Soare, 2012, pp. 10-11) (idealizarea poporului, statalismul, personalizarea conducerii, xenofobia, rasismul, valorizarea imaginii unei societăţi organice, utilizarea intensivă a teoriilor conspiraţioniste, afinitatea cu o religie, antielitism şi antiestablishment), „trăsături" (Mişcoiu, 2012, p. 27) (constituirea poporului, sacralizarea trecutului glorios, mântuirea neamului ş.a.) sau „trăsături caracteristice": „caracterul transideologic, revolta omului obişnuit împotriva

elitei, neîncrederea în intelectuali şi politicieni corelată cu încrederea în popor ca depozitar legitim al puterii, orientarea spre trecut ca model pentru viitor şi negarea progresului, mica proprietate privată ca bază a determinismului şi echităţii economice, înclinarea spre democraţia directă sau spre un lider puternic ca formă de guvernare" (Adam, 2018, pp. 12-13). Însă este uşor de constatat faptul că toate aceste trăsături aparţin deja ideologiilor clasice.

Dacă am lăsa deoparte ideea că populismul este o tehnică de propagandă şi am îmbrăţişa ideea că este o ideologie, apare întrebarea: cine a luat de la cine? Populismul a luat temele de la ideologiile moderne şi contemporane sau acestea din urmă le-au luat de la populism? Cine le-a propus mai întâi? Populismul a venit cu idealizarea poporului, cu xenofobia, cu teoriile conspiraţioniste, cu sacralizarea trecutului glorios, cu mântuirea neamului, cu orientarea spre trecut ca model pentru viitor, sau naţionalismul? Populismul a venit cu statalismul, cu antiestablishment-ul, cu revolta omului obişnuit împotriva elitei, cu neîncrederea în intelectuali şi în politicieni corelată cu încrederea în popor ca depozitar legitim al puterii, sau socialismul? Populismul a venit cu valorizarea imaginii unei societăţi organice, cu afinitatea cu o religie, cu negarea progresului, cu mica proprietate privată ca bază a determinismului şi echităţii economice, sau conservatorismul? Populismul a impus personalizarea conducerii, înclinarea spre un lider puternic ca formă de guvernare şi rasismul, sau fascismul? A mai rămas ceva din ideologiile clasice care să nu fi fost pus pe seama populismului? Dizolvarea acestor categorii ale ideologiilor moderne şi contemporane în supa populistă este o eroare şi contrazice întreaga istorie politică a lumii moderne şi contemporane. Săbiile ideologice diferite nu pot fi puse în aceeaşi teacă populistă, iar dacă atribuim toate temele populismului atunci va trebui să acceptăm ideea că timp

de peste două secole nu au existat ideologii, ci doar populism, să considerăm că disputele politico-ideologice ce au animat democrațiile moderne au fost iluzii sau doar fețe ale aceluiași atotcuprinzător fenomen, populismul, că viața democrațiilor moderne a fost, parafrazând o expresie hegeliană, un joc al populismului cu el însuși. Or, realitatea istorică constrângătoare ne dovedește contrariul.

Toate temele ideologiilor moderne au fost impuse prin discurs populist, pentru că această tehnică de propagandă adună masele. Fără răspândirea mesajului în proporție de masă nu există ideologie, ci doar teme pentru discuții în cercuri selecte. Isaiah Berlin vorbea de un „complex al Cenușăresei": avem un condur de forma populismului, dar niciun picior pe care să se potrivească. Eu cred că nu există acest complex, că nu avem un condur, ci un ciorap care se potrivește pe orice picior și fără de care niciun picior nu poate ieși în lume. În momentul în care piciorul slăbește, ciorapul iese de pe acesta, menținând forma, dând impresia că ar avea existență autonomă, însă pentru scurt timp, până când va cădea grămadă, dovedindu-și inconsistența.

„Populismul românesc este un produs ideologic consubstanțial modernității politice românești", spune Robert Adam (Adam, 2018, p. 20). De acord, dar cu o completare: în aceeași măsură în care populismul este consubstanțial întregii modernități. După cum arăta Guy Hermet, „naționalismul și populismul se întrețes într-adevăr în nașterea statului național și a regimurilor democratice ale căror debușeu îl constituie. De aceea, există uneori tendința să se uite că modelul civic modern – republicanismul, în Franța – s-a ivit, la origine, dintr-un proces de socializare de stil național-populist" (Hermet, 2007, p. 129). La fel s-a întâmplat și în Anglia secolului al XVIII-lea, când Camera comunelor a stabilit că poporul este singur în drept să guverneze prin reprezentanții lui, și în timpul Revoluției

franceze, când mandatarii stării a treia au fost consideraţi „mandatarii cvasitotalităţii ţării". „Poporul dispare în folosul naţiunii, alegerea nefiind atât de inocentă căci adjectivul «naţional» nu mai desemnează, începând de acum încolo, altceva decât teritoriul privilegiat al suveranităţii, monopolizat de adunare" (Hermet, 2007, p. 135). În teoria sa modernistă asupra naţionalismului, Ernest Gellner susţinea faptul că naţionalismul este ideologia ce exprimă însăşi modernitatea sau raţionalitatea societăţii industriale (Gellner, 1997).

Chiar dacă toate ideologiile s-au conturat şi consolidat prin tehnica populistă, în cazul naţionalismului acest lucru este mai uşor de sesizat, pentru că realitatea despre care vorbeşte acesta este întregul corp social al unei ţări. Iar dacă „popoarele" liberalismului, conservatorismului şi socialismului au un anumit grad de fluiditate, cele ale naţionalismului au căpătat garanţia juridică asigurată de statele-naţiuni cu graniţele şi cu sistemele lor de drept. Cu o altă ocazie, am arătat că „forţa naţionalismului constă, în primul rând, în faptul că se sprijină pe o cultură, pe care o numeşte «naţională», aşa cum nicio ideologie nu o face. [...] El oferă indivizilor universul simbolic în care aceştia pot fi liberali, social-democraţi/socialişti sau creştin-democraţi. În fond, naţionalismul a reuşit să devină partea militantă, ideologică în sensul restrâns, a culturii. Este suficient să amintim faptul că, pentru naţionalism, conservarea, producerea şi integrarea bunurilor simbolice în aria naţiunii sunt misiuni asumate în mod explicit. Naţionalismul nu este interesat de «a avea» sau de «a distribui», ci de «a fi»" (Bocancea, 2015, p. 6). În creuzetul modernităţii s-au ivit toate ideologiile, însă cea care a furnizat spaţiul tuturor negocierilor politice şi al jocului democratic a fost naţionalismul. După cum arăta şi Hagen Schulze, pătrunderea ideii naţionale în conştiinţa maselor a făcut ca naţiunea şi democraţia să devină „feţe ale aceleiaşi monede", statul-naţiune

dovedindu-se a fi „atât un cadru adecvat epocii respective, cât şi o garanţie a democraţiei şi a sistemului parlamentar" (Schulze, 2003, p. 194).

Dacă populismul este prezent în toate ideologiile, fiind chiar o condiţie a existenţei lor, identificarea lui depinde şi de situarea ideologică a celui care o face. Un socialist va vedea şi va acuza mereu populismul naţionaliştilor, iar un naţionalist va sesiza mai lesne populismul socialiştilor. Apoi, prezenţa mesajelor populiste depinde şi de culturile politice ale societăţilor în care acestea sunt promovate. În funcţie de acestea, termenul „popor" are înţelesuri specifice. Mudde & Kaltwasser constată că „în societăţile relativ bogate şi egalitare (precum cele din Austria, Belgia, Canada, Republica Cehă şi Slovacia...), actorii populişti tind să definească «poporul» în termeni etnici, şi, prin urmare, păstrează noţiunea de participare politică pentru populaţia nativă. Prin contrast, în societăţile relativ sărace (precum cele din Mexic, Peru şi Venezuela), forţele populiste definesc, de regulă, «poporul» ca defavorizat din punct de vedere socio-economic şi, prin urmare, caută să promoveze incluziunea unor grupuri mari care sunt, subiectiv şi obiectiv, excluse din societate" (Mudde & Kaltwasser, 2015, pp. 331-332).

Mai rar prinde populismul în mediul liberal, pentru că liberalismul se adresează unui electorat mai restrâns, iar „poporul" său este mai stabil şi greu de impresionat şi de manipulat de mesajele de moment ale populiştilor. Sondajele arată că electoratul liberal este unul independent economic şi mai bine informat. Ce îi poate promite un populist? Ce sentimente îi poate exploata? Pentru că, tehnică de propagandă fiind, populismul se adresează emoţiilor şi sentimentelor şi nu raţiunii. Singura frică a unui liberal este să nu crească impozitele. Or, niciun populist nu poate promite aşa ceva. Populistul va veni întotdeauna cu un „dar" de care liberalul nu are nevoie, dar care este preţuit de

către „popoarele" despre care am vorbit mai sus (marginalizații, analfabeții politic etc.).

James M. Buchanan vorbea de existența a trei tipuri de politicieni: cei „ideologici" (care țin să-și maximizeze preferințele personale și nu pe ale alegătorilor săi), cei fără ideologie sau „culegătorii de ovații publice" (pe care îi atrage funcția publică și pe care îi interesează mai mult ce vor alegătorii) și, în fine, „profitorii", politicienii care, pe lângă cele două tendințe formulate mai sus, mai sunt mânați și de câștigul propriu din funcțiile deținute sau numai de acesta. Într-un singur politician se pot întruni și două sau trei dintre aceste tendințe. Cum cei ce doresc doar maximizarea propriei utilități nu sunt atrași de politică, o prezență dominantă va fi a celorlalte două tipuri, care nu vor milita niciodată pentru reducerea sectorului guvernamental din economie (Buchanan, 1997, pp. 219-223). Astfel, arată Buchanan, se va produce o creștere a sectorului de stat, va apărea un aparat funcționăresc expandat ce va avea interesul să-i crediteze sau să-i recompenseze prin vot pe cei care nu le amenință *statu-quo*-ul.

Pornind de la această tipologie, este destul de clar unde se încadrează populiștii: în ultimele două categorii de politicieni. Populiștii și votanții lor au nevoie unii de alții, vor fi prinși într-o relație ce se va rupe atunci când va apărea criza generată de politicile publice nesocotite sau când populistul renunță la demersul său. Această nevoie reciprocă este puntea dintre tehnica de propagandă și acțiunile populiștilor în politicile publice catalogate drept populiste. Acțiunile de a „milui" sau de „a apăra" un „popor" nu au în spate ideologii care să stea la baza unor strategii economice sau politice, ci este doar plata pe care populistul trebuie să o facă pentru prestația „poporului" său: votul. Diferența dintre un votant ideologic și cel populist este că primul își dă votul pentru o ofertă de destin, pe când celălalt,

pentru un avantaj de moment. La fel ca ofertantul, cea mai mare parte din votanții populiști nu sunt ideologici, ci oportuniști (pe bună dreptate definește Peter Mair populismul ca „mijloc de a lega un electorat nediferențiat și depolitizat de un sistem de guvernare neutru și non-partizan"). Votanții populiști sunt cei care indică drept motiv al votului dat politicianului/partidului populist doar faptul că „ne dă" (indiferent ce: o găleată de plastic, un coș cu alimente și, în cel mai bun caz, un bănuț în plus la salariu/pensie/ajutor social) sau „ne scapă de..." (unguri, țigani, imperialismul european, musulmani, americani etc.). Și asta îndată.

Cas Mudde a realizat chiar o tipologie a „dușmanilor poporului" (Mudde, 2007, pp. 64-89). Potrivit acestuia, inamicii pe care îi indică național-populiștii pot fi: din interiorul națiunii și al statului (elite care trădează națiunea), din afara națiunii, dar din interiorul statului (minoritățile), din interiorul națiunii, dar din afara statului (emigranții) și din afara națiunii și a statului (state vecine, foști ocupanți, UE, NATO). La aceștia, se adaugă „inamicii speciali": evreii, musulmanii și țiganii. Nu am întâlnit una a dușmanilor identificați de populiștii de stânga, dar este evident că aceia sunt capitaliștii hrăpăreți cu multinaționalele lor.

Consecințele politicilor publice ale căror beneficiar este îi scapă poporului agregat de tehnica populistă. Dacă ar fi să cântărim care „popor" iese mai avantajat, constatăm că cel ce vibrează la populismul de stânga (un bănuț în plus la salariu/pensie/ajutor social), în cazul în care liderul lor câștigă alegerile; cei care votează de frica dușmanului de oriunde s-ar afla obțin ceea ce deja aveau, ei mușcă de un cârlig gol. Sub aspectul efectelor politicilor populiste, populismul de stânga este mai costisitor decât cel de dreapta.

Situația populiștilor este similară cu cea descrisă de Platon în *Republica*, atunci când prezintă căderea de la regimul democratic

la cel tiranic. Păstrând diferenţele dintre democraţia antică şi cea modernă, în maniera lui Benjamin Constant (Constant, 1996), observăm că democraţia pe care o descria Platon seamănă destul de mult cu democraţia modernă în vremuri de criză. Pierderea reperului cunoaşterii, a competenţei din regimul aristocratic şi apariţia unei oligarhii vor duce la apariţia regimului democratic, în care apar trei categorii de cetăţeni: cei trândavi (asemenea bondarilor dintr-un stup), „bogătanii" sau „hrana bondarilor" (de la care clasa politică scoate avuţia) şi poporul. Cetăţenii îi vor acuza pe politicieni de proasta guvernare şi îşi vor alege ei un conducător (un *postátes*), care le va reprezenta interesele în disputele cu celelalte categorii sociale. Acesta va cere poporului o gardă personală care să-l protejeze şi cu ajutorul căreia va deveni tiran, îi va scuti de datorii pe cei sărăciţi, îşi va izgoni duşmanii politici şi va stârni războaie pentru ca poporul să resimtă nevoia de a avea cârmuitor. Dar, avertiza filosoful, tiranii sunt cei mai nefericiţi oameni, fiind asemănători stăpânilor de sclavi care, odată ce şi-ar pierde sprijinul oamenilor liberi, şi-ar teme viaţa de răzbunarea sclavilor. De aceea, vor fi nevoiţi să-şi linguşească propriii sclavi şi să le cumpere bunăvoinţa (Platon, 1986a, pp. 557-571). Cred că situaţia tiranului din *Republica* se apropie cel mai mult de cea a populistului modern. Acest „trimis al poporului" (chiar dacă în realitate nu este aşa, dar aşa se prezintă el) trebuie să satisfacă cererile celor care l-au pus în funcţie, chiar dacă acestea sunt irealizabile sau absurde, altfel va pierde puterea. Din fericire, în democraţiile occidentale este mai greu să devii tiran în manieră antică, dar asta nu înseamnă că tendinţa nu există.

Nu există societăţi populiste, ci societăţi cu anumite cul- turi ce favorizează succesul populismului şi care trec la un moment dat prin crize ce favorizează exacerbarea discursului populist. După cum am mai spus şi cu altă ocazie, „succesul

populismului depinde de condiţiile politice ale fiecărei ţări şi, mai ales, de nivelul consolidării democratice. Iar această consolidare îi vizează deopotrivă pe guvernanţi şi pe guvernaţi. [...] Populismul scoate adesea în piaţa publică nemulţumiri ignorate de către politicienii care au impresia la un moment dat că mecanismul democratic funcţionează fără a mai depune un efort politic. Tehnicizarea guvernării, depolitizarea ei deschide calea populismului. [...] Este o perioadă în care liderii politici democratici trebuie să coboare în agora şi să repolitizeze viaţa cetăţii. Pentru că, altminteri, o tehnică de propagandă îi va izgoni din locul în care mecanismele democratice clasice îi făceau să se creadă veşnici" (Bocancea, 2017, p. 18).

A afirma şi a demonstra că populismul nu este o ideologie nu înseamnă a-l „coborî la rangul de stigmat" sau „a-i refuza dreptul la existenţă autonomă" (Adam, 2018, pp. 10-12), aşa cum afirmă Robert Adam. Populismul nu are de unde să fie coborât şi are o existenţă autonomă, dar nu ca ideologie, ci ca tehnică de propagandă. Cât priveşte „stigmatul", el este aplicat doar privind spre atacarea *establishment*-ului democratic şi spre efectele politicilor populiste. Însă, aşa cum am mai arătat, populismul are şi un efect benefic: „rupând din voturile partidelor ce îşi asumă anumite ideologii, populismul le trezeşte din somnolenţa stabilităţii lor pe piaţa politică şi le obligă să-şi aducă aminte de obligaţiile pe care le au faţă de societate. El poate fi o modalitate de refacere a legăturii dintre elită şi corpul politic pe care aceasta îl reprezintă" (Bocancea, 2017, p. 17).

Cum recunoaştem populismul? Dacă în cazul ideologiilor clasice este necesară o minimă cunoaştere a doctrinelor sau cel puţin ascultarea şi urmărirea liderilor de opinie, în cazul populismului lucrurile par a fi mai complicate. Dacă ne-am lua după cei care îl prezintă ca ideologie, furnizându-ne „caracteristicile" lui, am cădea într-o capcană, ajungând să luăm

drept manifestare a populismului coordonate ale ideologiilor clasice. Dacă le mai şi punem la un loc, confuzia sporeşte. De aceea, trebuie să ştim, în primul rând, că nu căutăm o ideologie sau reprezentanţii unei ideologii, ci căutăm să identificăm o tehnică de propagandă ce poate apărea în tot spectrul politico-ideologic. Iar această căutare trebuie să se ghideze după clasica schemă a comunicării, care presupune 3 elemente: emiţătorul, mesajul şi receptorul.

Iată ce trebuie să urmărim la fiecare:

1. Populistul (individ sau grupare):
   a. apartenenţă politico-ideologică (discursul antisistem nu vine întotdeauna din afara sistemului, ci şi din sistem, atunci când un lider are un interes al său sau când nu are alte soluţii la problemele cu care se confruntă);
   b. intenţia politică (candidează, vrea să înfiinţeze un partid etc.).
2. Tema, pentru a vedea:
   a. realitatea ei (problema chiar există sau este inventată);
   b. urgenţa impunerii ei în agenda publică;
   c. ce cauze ale problemei indică emiţătorul (reale sau cele specifice demersului populist: elita rapace, duşmanul naţiunii, sistemul etc.);
   d. ce soluţii propune emiţătorul (realiste, sistemice, simple şi urgente);
3. „Poporul" căruia i se adresează (identificabil după mesaj şi prin măsurători sociologice).

Ca fenomen de comunicare, populismul este o temă de cercetare îndeosebi pentru specialiştii în marketing politic şi electoral, pentru sociologi şi specialiştii în psihologia maselor. În această calitate, populismul poate primi diverse atribute: de opoziţie, al opiniei majoritare, extremist etc. Rămân valabile clasificările de genul celei realizate de Margaret Conovan, cu

precizarea că ele nu indică ideologii, ci doar arată scopurile și contextele în care se operează cu această tehnică de propagandă care este populismul.

Actori și teme populiste în România postcomunistă

În societatea românească populismul a fost prezent, gradele în care acesta a făcut istorie în anumite momente ținând de cultură și de conjuncturile istorice. Nu este în intenția mea să trec acum în revistă momentele de glorie ale populismului de la crearea României moderne până în prezent, ci să mă refer doar la populismul din postcomunism. Dar, așa cum viața politică postcomunistă nu poate fi înțeleasă fără o bună percepere a comunismului românesc, înainte de a realiza ceea ce mi-am propus voi face câteva considerații asupra populismului din perioada comunistă.

În recenta sa lucrare despre populismul românesc, Robert Adam formulează următorul avertisment: „A vorbi despre populism sau chiar despre național-populism în România comunistă ar fi riscant. Regimul comunist din România, de la 6 martie 1945, când așa-zisul guvern «democrat-popular» al lui Petru Groza este instalat de sovietici, și până la 22 decembrie 1989, s-a revendicat neîntrerupt de la marxismul ortodox. A vorbi despre populism sau chiar despre național-populism în România comunistă ar fi prin urmare riscant" (Adam, 2018, p. 21). O afirmație riscantă, fiind vorba de un regim care s-a autointitulat de „democrație populară" și care a uzat cât de mult a putut de populism. Nu doctrina marxist-leninistă i-a făcut pe români să accepte comunismul, ci teroarea și propaganda populistă, care le spunea că tot ceea ce se petrece este din voința poporului care pentru prima dată în istorie avea șansa de a se conduce

pe sine. „Stăpân pe-al său destin, poporul, / De viață dreaptă făurar, / Clădește falnic viitorul / Urmând Partidul, unic far". Sunt versurile imnului *E scris pe tricolor „unire"*, pe care românii îl ascultau zilnic la închiderea programului de televiziune din ultimii ani ai comunismului. Poporul era un personaj prezent în lozincile comuniștilor, pus mereu în relație cu Partidul și cu liderii acestuia. „Ceaușescu și poporul" era un slogan des scandat. Într-adevăr, comuniștii români s-au revendicat de la marxismul ortodox (mai degrabă de la leninism), dar acest lucru nu i-a împiedicat să uzeze toate foloasele populismului. În fond, ce populist recunoaște că e populist? De ce s-ar fi prezentat comuniștii altfel decât comuniști?

Identificabil în democrațiile liberale în modalitățile prezentate mai sus, populismul a fost prezent și în regimurile totalitare și autoritare. A fost un populism menit să susțină toate acțiunile antipopulare ale puterii politice tocmai prin invocarea voinței poporului. În regimurile totalitare, populismul este minciuna totală. Chiar dacă Partidul Comunist Român se prezenta ca „partid al oamenilor muncii", el afirma că apără interesele „întregului popor".

Ce dovezi de utilizare până la saturație a populismului mai trebuie aduse în afară de campaniile ce înfierau ca „dușmani ai poporului" toată elita societății românești, de la politicieni până la țărani? Ce alte dovezi pe lângă înființarea „tribunalelor poporului"? Practic, prin mesajul populist se acopereau crimele comunismului. Ce altă dovadă mai este necesară pe lângă faptul că accederea în ierarhia socială era condiționată de „originea sănătoasă", adică „din popor", a fiecărui individ? În toate discursurile liderilor comuniști apărea mantra „cu poporul, pentru popor". Liderii comuniști practicau populismul în mod firesc, pentru că cei mai mulți dintre ei proveneau din zona pauperă sau exclusă a societății. Faptul că ei aveau statutul

de lideri era o dovadă că, prin ei, „oameni din popor", guverna poporul însuși. Circula o expresie printre liderii comuniști care dovedește ironia cu care chiar ei își priveau propria propagandă: „în actualul regim, poporul mănâncă la masa cea mare prin reprezentanții săi". Așa din popor cum erau, știau că ei sunt „burghezia proletară" asupra căreia atenționase Lenin. Este cel puțin riscant sub aspect epistemologic să afirmi că nu se poate vorbi de populism în România comunistă.

Artizanii căderii lui Ceaușescu, tot comuniști, au știut foarte bine să cânte mai departe partitura populistă chiar în zilele Revoluției. Denumirea pe care a luat-o „Scînteia", oficiosul PCR, a fost „Scânteia poporului". La TVR, noii lideri susțineau că „de acum, Televiziunea este a poporului". Culmea, cam același mesaj îl transmitea și Ceaușescu până nu demult, că tot ceea ce avea România era „bun al întregului popor". Românii au aflat că nu este așa și au așteptat ca noul regim să elimine nedreptățile făcute de către Ceaușescu poporului.

Propaganda național-comunistă a „epocii Ceaușescu" a lăsat în urmă o societate în care se conturează „popoare" atât în jurul mesajelor de stânga, cât și în jurul celor naționaliste. „Noi muncim, nu gândim!" și „Moarte intelectualilor!" strigau minerii în 1990, sloganuri ce exprimau atât „mugetul de cavernă al bolșevismului primar care înlătură pericolul deviaționismului burghez" (Hurezeanu, 2015), cum inspirat a formulat Emil Hurezeanu, cât și stigmatizarea unei elite vinovate. La meciurile de fotbal dintre naționala României și cea a Ungariei, sloganul preferat este „Afară, afară / Cu ungurii din țară!", iar începând din 2016 „poporul PSD" crede că marele dușman al său este George Soros.

Pornind de la considerațiile de mai sus, în cele ce urmează voi încerca să decupez actorii și temele populismului din România postcomunistă urmând tripticul actului de comunicare pe care l-am prezentat mai sus.

Populiștii

Populiștii postcomuniști au fost și sunt mulți, pentru că regimul comunist a lăsat după el o întreagă categorie de politicieni căreia tehnica populistă îi este familiară. Putem vorbi de un populism generalizat al clasei politice românești, cu un nivel mai ridicat decât cel întâlnit în democrațiile occidentale, însă au existat momente în care populismul s-a îndreptat împotriva sistemului – uneori cu efecte benefice, alteori, nu. Momentul '89 a fost unul în care această tehnică i-a ajutat pe comuniști să se prezinte ca rezistenți sau chiar ca anticomuniști. Peste noapte, comuniștii au devenit anticomuniști, iar securiștii s-au prezentat ca „patrioți". „Cu toții am suferit din cauza tiranului, iar dacă nu eram noi lucrurile ar fi stat mult mai rău", a fost mesajul lor. Foarte rapid, comuniștii nu doar că au trecut „de partea poporului", așa cum a făcut-o armata, ci s-au prezentat ca „oameni din popor", care au suferit cu toți ceilalți marea nedreptate. Fiind până atunci reprezentanți ai poporului României socialiste, după căderea lui Ceaușescu, comuniștii au produs propagandistic un nou popor, din rândul căruia urma ca ei să se relanseze în marea operă postcomunistă a guvernării poporului de către popor, în spiritul național și al legilor strămoșești.

Exemplară este mișcarea lui Ion Iliescu din zilele Revoluției. La început, i-a acuzat pe ceaușești că „s-au autointitulat conducători, s-au autointitulat aleși ai poporului, s-au autointitulat comuniști. Nu au nimic de-a face nici cu socialismul, nici cu ideologia comunismului științific. Au întinat numai memoria Partidului Comunist Român, au întinat numai memoria celor care și-au dat viața pentru cauza socialismului în această țară" (*Piața Universității*, 1990, min. 2.00-2.29). Deci, în primul pas, s-a dezis de lideri, rămânând în mijlocul poporului muncitor, încrezător în virtuțile „comunismului științific". Mai târziu, a dat

citire deciziei de scoatere în afara legii a Partidului Comunist Român, „considerându-se că acest partid se situează împotriva spiritului național și a legii strămoșești" (*Piața Universității*, 1990, min. 2.58-3.17). Noul popor își primea liderul pentru a-l salva de ideologia care îl adunase până atunci și pentru a urma noul spirit.

După ce au scăpat de Partidul Comunist fugind în sânul noului popor, comuniștii au simțit că acesta nu prea iubește politica, după traumatizanta experiență comunistă, motiv pentru care au continuat să poarte haina populismului mai departe. Schema populistă aplicată de politicieni în cele aproape trei decenii de democrație este autoextragerea din categoria în care sunt. În anii '90, era de bon ton afișarea apolitismului. Contrazicând flagrant evidența, mulți politicieni se prezentau ca „apolitici", susținând că ei sunt doar umili servitori ai poporului. Mai târziu, schema a luat altă formă. Așa cum am arătat și cu altă ocazie, „începând cu 2007, s-a produs o schimbare de roluri între jurnaliști și politicieni. Primii au încetat să mai fie mijlocitori ai comunicării dintre invitați, devenind actori politici, persoane partizane care se manifestă asemenea agitatorilor politici, mergând până la a-și jigni invitații în emisiuni. În acest timp, politicienii ajung să facă analize politice seci ca și cum ei nu sunt cauza a ceea ce se întâmplă în viața politică" (Bocancea, 2013 a, p. 260). Și în prezent există politicieni care ne vorbesc despre tarele clasei politice, cerând reformarea ei, ca și cum ei s-ar afla în sală, în mijlocul poporului, și nu pe scena politică.

Toate partidele au probat în diferite momente haina populismului. Este greșit să asociem populismul doar organizațiilor naționaliste (Partidul România Mare, Partidul Unității Naționale Române, Partidul Noua Generație, Partidul Pentru Patrie, Noua Dreaptă și Mișcarea pentru România), așa cum procedează Robert Adam (2018, pp. 216-288). Și partidele desprinse din

Frontul Salvării Naţionale au avut discursuri populiste, pentru că membrii lor s-au format la aceeaşi şcoală naţional-comunistă. În discuţia cu Mircea Mihăieş, Vladimir Tismăneanu a făcut următoarea remarcă: „Rolul lui Vadim în sistem este să facă discursuri antisistemice. Dar e un rol sistemic". Iar Mircea Mihăieş completează: „Vadim Tudor nu are o ideologie clar precizată. El poate fi simultan la stânga extremă şi la dreapta extremă. Un fel de PDSR unipersonal şi exacerbat. El a confiscat populismul vulgar, deşănţat, mahalagistic" (Tismăneanu & Mihăieş, 2011, pp. 91-92). Exact aşa au stat lucrurile. O incursiune prin presa ultimelor trei decenii ne poate oferi semnele prezenţei „vadimilor" din toate partidele, cei care au făcut apologia poporului, care au pus la îndoială virtuţile democraţiei liberale, invocând mereu o perioadă de maximă democraţie, întreruptă, din păcate, de aglomeraţia din '89. Vadim a fost doar cel mai conturat utilizator al populismului dintre foştii comunişti convertiţi la democraţie, ajutat fiind şi de talentul său oratoric.

După Revoluţie s-a produs fenomenul „Piaţa Universităţii". Miile de protestatari paşnici împotriva restauraţiei comuniste au fost etichetaţi de Ion Iliescu drept „câţiva golani care provoacă dezordine în centrul oraşului" (Ceauşescu le spusese „huligani" protestatarilor de la Timişoara). În faţa minerilor care dăduseră dovadă de „înalt spirit civic" împotriva bucureştenilor, Iliescu spunea: „Să instaurăm o democraţie veritabilă, responsabilă în faţa poporului. Tocmai acum, aceste elemente au căutat să submineze viaţa noastră democratică. Armata trebuie să fie element de stabilitate şi de apărare a cuceririlor poporului, nu să stea indiferentă când vandalii se dedau la asemenea acte barbare împotriva poporului" (*Piaţa Universităţii*: 1990, min. 23.13-23.40). Poporul lui Iliescu s-a adunat atunci în jurul lui, aclamând intervenţia minerilor. Duşmanul poporului, care „nu mâncase salam cu soia", fusese demascat: „am găsit la peneţeu

droguri, armament, muniție, mașină de scris automată, tipărit bani la peneleu... este în ziarul *Adevărul*" (*Piața Universității*: 1990, min. 24.40-24.58), declara un miner, un „om din popor", conform unor indicații ale unui tovarăș sufleor aflat în spatele camerei de filmat. Iar mulțumirile din partea liderului nu au întârziat să apară, ordinea populară fiind restabilită.

Un om politic care a mânuit cu abilitate tehnica populistă a fost Traian Băsescu. Este știut faptul că profesia și funcția pe care le-a avut în perioada comunistă îl califică drept un om al sistemului, însă a știut să se desprindă imagologic de acesta pentru a se plasa lângă „popor". Chiar intrarea sa pe scena mare a alegerilor prezidențiale s-a produs cu două puternice lovituri de factură populistă: prima a fost înlocuirea candidatului la președinție Teodor Stolojan, în celebrul episod lacrimogen: „Dragă Stolo... îți mulțumesc pentru dorința de a da o speranță românilor într-o alt fel de Românie" (*Dragă Stolo*, 2004), în care a lăsat să se înțeleagă că forțe oculte l-au împiedicat pe acesta să rămână în cursă; deci, nici Stolojan, tot om al sistemului, nici Băsescu nu făceau parte din sistemul care.... A urmat apoi episodul din ultima confruntare cu Adrian Năstase: „ce blestem o fi pe poporul ăsta de a ajuns până la urmă să aleagă între doi foști comuniști?" (*Băsescu* vs *Năstase*, 2014). Prin această tehnică, Băsescu s-a plasat lângă popor, compătimindu-l, iar „arogantul" Năstase a rămas în fața acestuia pentru a încasa oprobriul.

Primul mandat al lui Traian Băsescu a fost unul în care România a făcut pași importanți, așteptați de electorat (intrarea în UE, introducerea cotei unice de impozitare ș.a.m.d.), fapt ce i-a adus sprijinul popular. Astfel, a ieșit victorios din prima suspendare din 2007. La alegerile din 2009, a jucat foarte bine cartea luptei cu „mogulii", dându-i lovitura decisivă lui Mircea Geoană arătând că acesta mersese cu o seară înainte la „mogulul" Vântu, cel cunoscut pentru „afacerea FNI", care a înșelat mii

de români. Şi în cazul primei suspendări, când cei 322 de parlamentari au votat-o fără a avea un motiv întemeiat (Radu & Buti, 2013, pp. 9-11 şi 15-17), şi în cazul întâlnirii Geoană-Vântu, Băsescu a avut dreptate şi a ştiut să exploateze propagandistic aceste situaţii. La fel a ştiut să-şi mobilizeze poporul la a doua suspendare, în lupta cu „sistemul ticăloşit".

În afară de aceste lovituri de campanie, mesajul cu care s-a impus Traian Băsescu în 2004 în faţa lui Adrian Năstase a venit pe o realitate recunoscută: corupţia generalizată. Însă soluţia propusă a fost una de factură populistă: „Ne vedem la ţepe, în Piaţa Victoriei!" Întreaga strategie de comunicare a lui Traian Băsescu a fost una de factură populistă: băile de mulţime şi prezenţa în nopţile de Revelion în Piaţa Universităţii (în 2004, 2005 şi 2006), în Piaţa Constituţiei (în 2007) şi în Piaţa Sfatului din Braşov (2008) sunt exemple grăitoare. De asemenea, înmai 2007, după referendumul de suspendare care l-a reconfirmat în funcţia de preşedinte, Traian Băsescu a mers în Piaţa Universităţii şi a făcut următoarea propunere: „Vă propun ca o dată la trei luni să ne vedem în Piaţa Universităţii. În ultima sâmbătă din trei în trei luni să ne vedem la ora 17.00 aici, pentru raportul preşedintelui în faţa românilor" (Hainăroşie, 2009). Preşedintele s-a ţinut de cuvânt, a revenit în Piaţă, dar nu a mai găsit pe nimeni, dovadă că tehnica populistă este una cu efect de moment.

A fost preşedintele Băsescu un lider populist? Da, doar la nivel discursiv, fără a face gesturi populiste, adică fără să ia decizii doar pe motiv că sunt pe placul „poporului". Şi mă refer aici la faptul că şi-a asumat public măsurile nepopulare din 2009-2010.

Mai degrabă se poate spune despre Călin Popescu-Tăriceanu că este un lider populist, dacă ne amintim că, în 2007, când începuse criza economică, el îi asigura pe cetăţenii României că „economia duduie". Au urmat măriri salariale, iar premierul care

i-a succedat, Emil Boc, a constatat că Tăriceanu lăsase vistieria goală, angajând cheltuieli doar în scop electoral. În pofida faptului că este fiul vitreg al unui senior al PNL, Dan Amedeo Lăzărescu, şi că se află la al şaptelea mandat de parlamentar, nu se poate spune despre el că este un liberal convins sau, în termenii lui Buchanan, un politician „ideologic", ci mai degrabă un profitor. Nemulţumit de ruperea USL, a rupt o parte din PNL şi a înfiinţat ALDE doar pentru a rămâne la guvernare. Populismul lui Tăriceanu se manifestă din plin în guvernarea PSD-ALDE-UDMR, acesta rostogolind zilnic mesajele populiste ale coaliţiei de guvernare.

Nu sunt prea multe de spus despre premierul Ungureanu, în afară de episodul de la mitingul democrat-liberalilor din 2012, când le-a cerut: „Staţi cu fruntea sus şi fiţi ungurenii mei!". În gura unui elitist, acest îndemn s-a potrivit ca nuca în perete, o parte dintre parlamentarii din sală votând moţiunea care va duce la căderea guvernului condus de el.

Victor Ponta a fost un premier norocos, pentru că a venit după măsurile de austeritate luate de premierul Boc. Mesajul populist cu care a defilat a fost „Boc v-a luat, eu v-am dat". Poporul lui l-a crezut, uitând că programul măsurilor de austeritate al lui Boc prevedea revenirea veniturilor la nivelul anterior măsurilor în 2012 şi că situaţia care a impus măsurile de austeritate fusese creată de nesăbuinţa lui Tăriceanu, devenit aliat al lui Ponta.

Cât îl priveşte pe Crin Antonescu, el este un mare demagog, însă după Corneliu Vadim Tudor. Cu o retorică studiată, acest politician, care s-a remarcat prin cele mai multe absenţe din Parlament, a avut cale liberă în perioada Uniunii Social Liberale. Orice discurs i-ai analiza constaţi contradicţiile de la primele fraze. Însă el a fost un demagog ce nu a ieşit din nivelul mediu de populism specific clasei politice româneşti. De reţinut este platitudinea populistă „dacă poporul român este simbolic aici,

nu ai cum să fii în Europa fără poporul tău. În Europa, fără popor eşti nimic sau o slugă" (Antonescu, 2012), rostită la mitingul USL din 17 octombrie 2012. Şi, bineînţeles, mesajele antieuropene din vara lui 2012.

Pentru că tot veni vorba de USL, consider că este cel mai mare proiect politic populist din România postcomunistă. Idee apărută după înfrângerea lui Mircea Geoană la alegerile din decembrie 2009, după cum declară Dan Voiculescu (2014, p. 11), Uniunea Social Liberală avea să dizolve poziţionarea stânga-dreapta necesară funcţionării oricărei democraţii. Această coaliţie nu a fost formată în jurul unui proiect politic pozitiv, ci pentru a duce un război politic cu un om, ipostaziat ca sursa răului şi ca „duşman al poporului": Traian Băsescu. Iar proiectul a crescut pentru că a dispus de cel mai mare trust de presă, al unui om al securităţii comuniste, vehicul atât de necesar propagandei. Trustul de presă al lui Dan Voiculescu a început o campanie împotriva acestuia, împărţind societatea în „băsişti" şi „popor". S-a mers chiar mai departe, cu punerea la zid a „intelectualilor lui Băsescu", „trădători de neam şi de ţară". Zi de zi, seară de seară s-a măcinat această făină populistă la posturile trustului *Intact* şi la cel creat mai târziu pentru PSD (*România TV*), producând vinovaţii pentru toate relele ce s-au abătut asupra poporului: Băsescu şi „băsiştii". Aflată la guvernare încă din 2012, USL ţipa din toţi rărunchii că nu este lăsată să guverneze, că nu este la putere pentru că nu o lasă Băsescu şi băsiştii. Întoarcerea la maniheismul politic prerevoluţionar a prins, şi astăzi eticheta fiind aplicată celor ce nu vibrează la mesajele trustului, chiar dacă Traian Băsescu nu mai e demult preşedintele României. Mesajul care s-a rulat fără încetare chiar după 2012, când guvernarea a fost preluată de PSD, şi apoi de USL, a fost că Băsescu blochează România. Bruxelles-ul a avut o opinie total diferită, iar Victor Ponta a recunoscut atunci corectitudinea ei când

a pus în aplicare parțial punctajul dat de Barosso în *to do list* (Bocancea, 2013c, pp. 162-163). Și Comisia de la Veneția a avut o opinie similară cu a autorităților de la Bruxelles, arătând că acțiunile politice ale USL „sunt problematice din punctul de vedere al constituționalității și al domniei legii" și că practica emiterii în ritm accelerat a ordonanțelor de urgență reprezintă „un risc pentru democrație și pentru domnia legii în România" (European Commission, 2012, pp. 17-18).

În fond, dacă privim conflictul dintre Băsescu și USL, vedem că cele două părți au aplicat tehnica populistă. Dar, dacă Băsescu a intrat în conflict cu „mogulii", USL și trustul media *Intact* a împărțit întreaga Românie în două popoare.

USL rezistă, continuându-și acțiunile prin coaliția PSD-ALDE-UDMR, care a dus populismul „pe noi culmi de dezvoltare și progres", ca să ne exprimăm în limbajul apropiat liderilor ei. Poate că a contat și un sfat dat de Adrian Năstase, despre care nu se poate spune că a fost un populist, el, cel pe care Ion Iliescu l-a etichetat „arogantul". Totuși, în anul electoral 2016, în calitate de sfătuitor de pe margine al PSD, Adrian Năstase declara: „Este nevoie și de un mesaj care să țină seama și de evoluțiile din Europa, de ceea ce s-a întâmplat în Marea Britanie, de repoziționarea țărilor din grupul de la Vișegrad față de Bruxelles, de nevoia unui mesaj mai puternic de natură naționalistă legat de suveranitatea României, un mesaj de demnitate" (Năstase, 2016). Remarcăm faptul că Năstase nu recomandă conturarea mai clară a unui mesaj de stânga, potrivit doctrinei de la care se revendică PSD, ci propune o tehnică de propagandă. Ceea ce PSD a și făcut, reactivând mesajele pe care le vântura cu ani în urmă Vadim Tudor și PRM. Nu este de neglijat faptul că doi foști lideri ai PRM, Codrin Ștefănescu și Olguța Vasilescu, au fost în primul cerc al încrederii liderului PSD, Liviu Dragnea.

Motivul principal pentru care coaliția PSD-ALDE-UDMR a urmărit pas cu pas o strategie populistă a fost faptul că liderii ei,

în special Liviu Dragnea, au avut și au probleme cu justiția. Pentru ei, atacul împotriva statului de drept, ce a culminat cu celebra *Ordonanță nr. 13/2017* și care a continuat cu presiunile asupra ministrului Justiției pentru emiterea unei ordonanțe care să dispună amnistierea și grațierea, nu a avut altă miză decât salvarea de propriile dosare penale. Mesajele antieuropene pe care le emit frecvent liderii coaliției PSD-ALDE-UDMR sunt mesaje antisistem, pentru că UE, cu valorile statului de drept, le încurcă foarte mult viața. Repetând neobosit că le pasă de poporul din penitenciare, ei nu vor decât ca faptele lor să nu-i trimită acolo.

În România postcomunistă a existat și un politician populist din afara sistemului: Dan Diaconescu. Deținător al posturilor de televiziune *OTV* și *DDTV*, acesta le-a transformat în tribune ale tuturor sociopaților care voiau să se vadă la televizor. Nemulțumirile generate de politica de austeritate a Guvernului Boc a adus în urna „domnului Dan" un număr foarte mare de voturi, acesta promițând că se va bate cu „ciocoii" pentru popor, făcând promisiuni de tot felul. Este suficient să amintim câteva dintre acestea: unirea României cu Republica Moldova, recuperarea datoriei istorice a Germaniei față de România, întreruperea Acordului cu FMI, aducerea salariilor din armată la nivelul celor din NATO, introducerea obligativității limbii române în toate instituțiile statului, organizarea de referendumuri pentru reintroducerea pedepsei cu moartea, revenirea la monarhie și legalizarea prostituției, amnistie pentru cei care stau pe nedrept în detenție, mărirea pensiilor și a salariilor, amnistie fiscală pentru IMM-uri etc. (Stoica, 2015, p. 211). Acestea au fost formulate în urma discuției cu „poporul OTV", fie în studioul televiziunii sale, fie la întâlniri publice în marile orașe. Acest „popor" a fost invitat să scrie în direct programul pentru prezidențiale al lui Dan Diaconescu din 2016, *Cele 100 de puncte* (www.stiri-extreme.ro, 2014). Toate erau posibile în

scurt timp, doar cu o condiție: „domnu' Dan să fie președinte". Însă problemele cu justiția ale acestuia și faptul că la baza Partidului Poporului-Dan Diaconescu nu a stat o ideologie, fiind un construct pur propagandistic, a scurtat viața partidului. Încă o dovadă că proiectele populiste nu sunt de durată.

Mesajele

Așa cum am reiese și din cele arătate în subcapitolul precedent, societatea românească postcomunistă a fost provocată cu diferite mesaje de factură populistă. Unul dintre cele mai cunoscute mesaje ale anilor '90 a fost „Nu ne vindem țara!". Era, de fapt, un slogan menit să blocheze traseul european al României, Occidentul fiind prezentat ca un imperialism mai rapace decât „frățietatea" Uniunii Sovietice. Trebuia ca investitorii străini să fie blocați în avântul lor de a mușca din avuția poporului. În spatele acestui slogan populist s-au pus la cale metodele de spoliere a avuției naționale de către „ai noștri", prin diferite forme de privatizare, după cum este bine surpins fenomenul în documentarul *Kapitalism – rețeta noastră secretă*, realizat de Alexandru Solomon și lansat în 2010.

În anii '90, președintele Iliescu se războia cu „acea parte a presei", indicând astfel un vinovat pentru greutățile prin care trece națiunea. Era, de fapt, presa antiguvernamentală, al cărei vârf de lance era cotidianul *România Liberă.*

În mesajele populiste, toți adversarii populiștilor sunt etichetați ca „dușmani ai poporului", „vânduți străinilor" ș.a.m.d. În discursul coaliției de guvernare PSD-ALDE-UDMR se găsesc toți „dușmanii poporului" despre care vorbea Mudde: din interiorul națiunii și al statului („statul paralel", președintele Iohannis, mișcarea *#Rezist*), din afara națiunii, dar din interiorul statului

(minoritatea LGBT), din interiorul naţiunii, dar din afara statului (diaspora, împiedicată să voteze, stigmatizată ca trădătoare, supraimpozitată şi gazată la mitingul de pe 10 august 2019) şi din afara naţiunii şi a statului (UE, multinaţionalele şi George Soros). Cât despre „inamicii speciali", să remarcăm doar faptul că Soros este evreu ungur, o combinaţie catastrofală. Dacă ar fi trăit Vadim am fi „aflat" că e ungur, provenit din mamă evreică şi tată ţigan. Locul lui Băsescu a fost luat de „statul paralel", construct propagandistic prin care populiştii îi desemnează pe funcţionarii care nu se conformează programului lor de salvare de la condamnare. Iar toţi cei care i s-au opus lui Liviu Dragnea au fost etichetaţi „şobolani".

Un instrument la care a recurs coaliţia PSD-ALDE-UDMR a fost referendumul. Amânând la nesfârşit reforma constituţională, coaliţia a organizat un referendum pentru modificarea *Constituţiei* pe o temă care s-a dovedit a nu fi în lista de priorităţi a cetăţenilor: definirea familiei. În realitate, se propunea o definire a familiei aşa cum deja există în legislaţia românească.

Eşecul înregistrat la referendum, prezentându-se la vot doar 20,41% din electorat (www.hotnews.ro, 2018), a eliminat pericolul utilizării referendumului şi pentru alte teme dragi liderilor coaliţiei.

Trebuie precizat încă un element ce ne ajută să identificăm mesajele populiste ale actualei coaliţii. În condiţiile în care România este membru cu drepturi depline al Uniunii Europene, deţinând preşedinţia Consiliului în perioada 1 ianuarie – 31 iulie 2019, orice mesaj antieuropean a fost, în fond, un mesaj antisistem.

De această dată, nu este vorba de sistemul politic naţional, ci de cel european, care presupune respectarea unor principii şi valori ce îi încurcă pe liderii coaliţiei de guvernare PSD-ALDE-UDMR. Astfel, orice mesaj antieuropean este un mesaj populist. Liderii acestei coaliţii au cerut UE „respect pentru ţara lor",

astfel ca poporul să perceapă că UE tratează cu lipsă de respect România şi că doar atitudinea ţâfnoasă a politicienilor români faţă de partenerii europeni este garanţia că poate fi mai departe „mândru că e român".

Constatăm că mesajele populiste au prezentat adversari diferiţi, ascunzând mobilurile fiecărui actor politic ce le-a emis. Ion Iliescu şi Vadim Tudor au obţinut şi menţinut puterea în disputa cu „fasciştii", „elementele reacţionare" şi „trădătorii de neam şi de ţară"; Traian Băsescu a obţinut şi menţinut puterea în disputa cu „mogulii" şi cu „băieţii deştepţi"; cuplul Ponta & Antonescu (liderii USL) au obţinut puterea în disputa cu Băsescu şi cu „băsiştii"; Dan Diaconescu a obţinut puterea în disputa cu „ciocoii"; cuplul Dragnea & Tăriceanu (liderii coaliţiei PSD-UDMR-ALDE) au obţinut şi îşi menţin puterea în luptă cu „statul paralel". În spatele fiecărei etichete sunt realităţi pe care actorii politici le detestă sau de care le este frică. Iliescu şi Vadim îi detestau pe occidentalişti pentru că aşa au fost formaţi; Băsescu – pe patronii trusturilor de presă Voiculescu, Vântu şi Patriciu şi pe cei care parazitau şi parazitează cele mai bănoase domenii din economie; cuplul Ponta & Antonescu îi detestau pe Băsescu, pe „băsiştii" şi pe liderii europeni pentru că nu le dădeau justiţia pe mână; Dan Diaconescu a mimat detestarea clasei politice doar pentru a culege voturi; cuplul Dragnea & Tăriceanu au detestat şi detestă justiţia pentru că s-au temut şi, după arestarea lui Dragnea, Tăriceanu încă se teme de ea.

Spuneam că USL a fost cea mai mare construcţie populistă, cu efecte devastatoare pentru democraţia românească, consecinţele fiind vizibile astăzi. Această cartelizare a provocat dezamăgire mai ales în rândul electoratului liberal, pentru care asocierea PNL cu PSD a fost percepută ca o trădare. Iar înţelegerea asupra modificării legii electorale prin introducerea alegerii primarilor dintr-un singur tur de scrutin a fost dovada.

Alegătorii și-au pierdut încrederea în puterea votului, pentru că, istoria politică o dovedește, primarul în funcție ia cele mai multe voturi, dacă nu este scos din cursă de motive juridice sau biologice. Cine mai participă la un joc cu rezultatul prestabilit? „PSD și PNL / Aceeași mizerie" a fost mesajul celor dezamăgiți. Legea electorală a fost modificată apoi astfel încât vizibilitate publică să aibă doar cei din cartel. Iar în continuare a apărut mesajul: „Mă piș pe el de vot", postat pe rețelele de interacțiune socială și preluat în mass-media. Motivul acestui mesaj a fost dezvăluit de cea care l-a lansat: „Vreau să scadă pragurile electorale. Să vină și alți oameni, poate se alege ceva... Pragurile sunt foarte mari și listele închise... Toți sunt corupți" (Striblea, 2014). Percepția că o castă și-a securizat statutul față de imprevizibilitatea votului s-a înrădăcinat. Electoratul fidel s-a simțit înșelat și abandonat. Nu am date care să facă legătura între acest mesaj și prezența la vot, dar știm cu toții că la alegerile din 2016 prezența la vot a fost de doar 39,49%. USL a arătat faptul că ei, politicienii, una spun și alta fac, adversarii de ieri se îmbrățișează și se prezintă ca prieteni azi și iar ca adversari, mâine. Coagulările de factură populistă îi îndepărtează pe alegătorii ideologici, care votează din convingere, de jocul democratic. Ce să le mai spună partidele alegătorilor fideli despre astfel de înțelegeri contra naturii ideologice? Se produc o golire a mesajelor ideologice și o deteriorare a relației dintre alegătorii și politicienii ideologici (câți au mai rămas). Și rămân să decidă rezultatul jocului politicienii și alegătorii populiști.

Poporul

Fiecare actor populist, lider politic sau formațiune politică, își creează poporul său. Ion Iliescu a fost liderul „poporului muncitor" care și-a căutat după Revoluție noul tătuc. Este inutil

să prezint aici multitudinea de înregistrări din anii '90 care au imortalizat momente grăitoare în acest sens. El a fost un moştenitor.

Poporul lui Traian Băsescu nu a avut în componenţa sa categorii vulnerabile la populism, ci a avut mai multe segmente: în primul rând, majoritatea votanţilor a fost moştenită de la dreapta politică, ale cărei teme au fost anticomunismul, anticorupţia şi proeuropenismul. A fost poporul dezamăgit de prestaţia lui Emil Constantinescu şi de eşecul Convenţiei Democrate. Nu pentru acest electorat şi-a emis mesajele populiste Traian Băsescu, ci pentru o parte din electoratul lui Ion Iliescu, nemulţumit de prestaţia lui Adrian Năstase. Fără acest popor, Băsescu nu l-ar fi învins pe Adrian Năstase.

CorneliuVadimTudoraţinutaproapepoporuleducatla şcoala naţional-comunismului ceauşist. La fel au făcut reprezentanţii Vetrei Româneşti, ai PUNR şi, mai târziu, ai UNPR şi PSD.

Dan Diaconescu şi-a creat cu postul său de televiziune „poporul OTV". Un studiu realizat de IRES în iunie 2012 (Ionaşc, 2012), în preajma alegerilor locale, arăta că alegătorul PP-DD este femeie, cu vârsta între 36 şi 50 de ani, care trăieşte în mediul rural şi are studii medii**.** Categoria cu vârste între 51 şi 65 de ani a întrunit 34,1%. Aproximativ 65% dintre alegătorii PP-DD locuiau în mediul rural, 41,8% dintre aceştia fiind din Bucureşti şi Dobrogea. În noiembrie 2012, un studiu creiona profilul votanţilor lui Dan Diaconescu astfel: „Votanţii lui Dan Diaconescu au puţină încredere în Preşedinţie, 98,3%, puţină încredere în Parlament, 97,6%, puţină încredere în Guvern, 98,5%, multă încredere în Armată, 71,2%, puţină încredere în Justiţie, 84,9%, puţină încredere în Poliţie, 53,4%" (Andrei, 2012). Profilul perfect al adeptului unui lider care să promită minuni.

Studiile sociologice indică profilul alegătorului fiecărui actor politic şi, din fericire, există asemenea demersuri realizate

cu prilejul tuturor scrutinelor din România ultimilor 28 de ani. Însă, trebuie spus că nu toți alegătorii liderilor sau ai partidelor ce utilizează propaganda populistă își dau votul doar pentru că au fost vrăjiți de mesajul populist. Motivele pentru care un actor politic este votat sunt diverse. În 2000, o parte dintre cei care l-au votat pe Vadim Tudor au declarat că au făcut-o pentru că „e diliu", iar o altă parte pentru a-și manifesta revolta față de eșecul guvernării Convenției Democrate și prestației lui Emil Constantinescu (Voinea & Delcea, 2014). Aceștia s-au adăugat la votanții fideli ai PRM.

În cazul tuturor actorilor politici, doar o parte dintre alegători votează pentru că i-a cucerit mesajul populist. Bătălia electorală se dă pe alegătorii nehotărâți. Din acest bazin își iau populiștii voturi. Iar studiile arată că această parte a alegătorilor are anumite caracteristici: cultură medie sau submedie, apartenența la o categorie socială defavorizată și dependența de autoritățile publice etc. Sunt alegători ce aderă la popoarele coagulate în jurul mesajelor populiste care le exploatează fie dorința unui câștig imediat, fie frica.

Una dintre explicațiile ascensiunii populismului în prezent este și profilul electoratului, ce a suferit modificări în urma migrației masive a românilor: peste 3 milioane, conform datelor oficiale. Din România a plecat populația activă nemulțumită de condițiile de trai de aici, un segment de populație mai bine informat și, prin urmare, mai puțin vulnerabil și manipulabil prin mesajele populiste.

Masa electoratului dependent a crescut și ca urmare a angajărilor masive și a creșterilor salariale din domeniul public, începând cu anul 2017. Guvernarea PSD-ALDE-UDMR și-a recompensat votații și și-a crescut masa de susținători. Însă, la sfârșitul anului 2018, când a văzut că aceste măsuri au dus spre depășirea valorii deficitului bugetar asumat în fața Comisiei

Europene, pregătea măsura înghețării pentru 2019 a sporurilor, primelor și a angajărilor în sectorul public (Proiect de OUG, 2018). Va fi tristețe mare în sânul coaliției de guvernare, pentru că electoratul populist este labil și ingrat, trădează la cea mai mică nemulțumire.

În concluzie, în perioada deschisă de crearea USL, a crescut procentul populației dependente și sensibile la mesajele populiste. Cu toate că „poporul PSD-USL-UDMR" a crescut, coaliția de guvernare scade vertiginos în sondaje. Minciuna populistă are picioare scurte.

Concluzii

Ca tehnică de propagandă, populismul însoțește toate ideologiile politice, iar în perioade de criză (economică, politică, ideologică) are tendința de a se autonomiza, dând adesea impresia că este o ideologie. Însă, este doar un instrument necesar comunicării politice, ale cărui acțiuni iau culoarea scopurilor vizate. Așa cum există propagandă albă și propagandă neagră, și populismul poate fi alb, atunci când adună un popor în jurul unei teme de interes general (cum s-a întâmplat în zilele Revoluției din '89), sau negru, atunci când adună un popor în interesul unui om sau al unei grupări politice, atacând sistemul politic democratic (așa cum se întâmplă în prezent).

Populismul a fost prezent în societatea românească modernă și contemporană, atât în perioadele democratice, cât și în cele autoritare și totalitare (dictatura regală, statului legionar și regimul comunist de aproape jumătate de secol). În postcomunism, el a fost practicat de către toți actorii politici în diferite grade. Însă amploarea cea mai mare a căpătat-o începând cu constituirea Uniunii Social Liberale, construcție

politică ce a avariat sistemul politic românesc, diluând distincția stânga-dreapta prin această cartelizare. Proiectul uselist a fost continuat și după dispariția USL de către coaliția de guvernare PSD-ALDE-UDMR. Populismul acesteia poate fi explicat pe cele trei componente ale actului de comunicare: problemele juridice ale liderilor coaliției; deteriorarea mesajelor ideologice și a relațiilor alegătorilor fideli cu liderii și partidele lor în urma cartelizării politice prin crearea USL; creșterea ponderii electoratului dependent în urma emigrației masive a populației active din România și a angajărilor masive din sectorul bugetar.

Bibliografie

Studii

Adam, R. (2018) *Două veacuri de populism românesc*. București: Humanitas.

Andrei, C. (2012) „SONDAJ IRES. Profilul alegătorilor lui Crin Antonescu, Traian Băsescu și Dan Diaconescu. Cum arată votantul USL și ARD". Articol disponibil la: https://www.gandul.info/politica/sondaj-ires-profilul-alegatorilor-lui-crin-antonescu-traian-basescu-si-dan-diaconescu-cum-arata-votantul-usl-si-ard-10282721, accesat în 6. 01. 2019.

Antonescu, C. (2012) „În Europa, fără popor ești nimic sau o slugă". Articol disponibil la: https://www.gandul.info/politica/discursul-lui-crin-antonescu-in-europa-fara-popor-esti-nimic-sau-o-sluga-video-10237289, accesat la 6.01.2019.

Bocancea, S. (2010) „Culture and Ideology. Differences and Similarities", *Symposion*, 1 (15), pp. 215-227.

Bocancea, S. (2013a) „Mass media și puterea politică în România postcomunistă. Forme ale unor relații anormale", în Șandru, D., Bocancea, S. (ed.), *Mass media și puterea politică în România postcomunistă*. Iași: Institutul European, pp. 243-266.

Bocancea, S. (2015) „Naționalismul. Fondul ideologic al reacțiilor europenilor la provocările actuale", *Polis*, 1 (7), pp. 5-22.

Bocancea, S. (2017) „Populismul – o tehnică de propagandă", *Polis*, 4 (18), pp. 5-22.

Bocancea, S. (2013) „Propaganda. The ideology in action", *European Journal of Science and Theology*, 9 (5), pp. 153-166.

Bocancea, S. (2013) „Rezistenţe culturale şi ideologice faţă de asumarea legislaţiei europene în România", în Dîrdală, L.D. (coord.), *Reforme ale justiţiei în Europa de Est. Perspective comparative*. Iaşi: Institutul European, pp. 155-166.

Buchanan, J. (1997) *Limitele libertăţii. Între anarhie şi Leviathan*. Traducere de Liviu Papuc. Iaşi: Institutul European. Conovan, M. (1981) *Populism*. London: Junction Books.

Constant, B. (1996) *Despre libertate la antici şi la moderni*. Traducere de Corina Dimitriu. Iaşi: Institutul European.

European Commission for Democracy Through Law, *Opinion no. 685/2012*, Strasbourg, 17 decembrie 2012.

Gellner, E. (1997) *Naţiuni şi naţionalism. Noi perspective asupra trecutului*. Bucureşti: Antet.

Germani, G. (1978) *Authoritarianism, Fascism and National Populism*. New Brunswick: Transaction Books.

Gherghina, S., Mişcoiu, S., Soare, S. (2012) *Populismul contemporan.* Iaşi: Institutul European.

Gherghina, S., Soare, S. (2012) „Populismul – concept sofisticat şi realităţi politice diverse", în Gherghina, S., Mişcoiu, S., Sorina S., (ed.), *Populismul contemporan.* Iaşi: Institutul European, pp. 7-22.

Hainăroşie, L. (2009) „Băsescu: Am revenit în Piaţa Universităţii aşa cum am promis, dar nu era nimeni". Articol disponibil la: http://www.ziare.com/basescu/stiri-traian-basescu/basescu-am-revenit-in-piata-universitatii-asa-cum-am-promis-dar-nu-era-nimeni-963538, accesat la 6.01.2019.

Hermet, G. (2007) *Sociologia populismului*. Traducere de Dan Burcea. Bucureşti: Artemis.

Hurezeanu, E. (2015) *1990, anul 0*, emisiune televizată la DiGi 24. Disponibilă la: https://www.digi24.ro/special/campanii-digi24/1990-anul-0/1990-anul-0-emil-hurezeanu-

sloganul-moarte-intelectualilor-era-mugetul-de-caverna-al-bolsevismului-primar-353026, site accesat la 5.01.2019.
Iliescu, I. (2007) „Prefață", în Hermet, G., *Sociologia populismului*. București: Artemis.
Ionașc, S. (2012) „Alegeri locale 2012. Cum arată alegătorul lui Dan Diaconescu și al PPDD". Articol disponibil la: https://www.gandul.info/politica/alegeri-locale-2012-cum-arata-alegatorul-lui-dan-diaconescu-si-al-ppdd-9744580, accesat la 10.01.2019.
Krastev, I. (2011), „Momentul populist". Articol disponibil la: http://www.criticatac.ro/momentul-populist/, accesat la 3 ianuarie 2018.
Laclau, E. (2005) *On Populism Reason*. London & New York: Verso.
Laclau, E. (1977) *Politics and Ideology in Marxist Theory. Apitalism, Fascism, Populism*. London: New Left Books.
Lipset, S.M. (1960) *Political Man. The Social Bases of Politics*. Doubleday: Garden City.
Mair, P. (2002) „Populist Democracy vs Party Democracy", în Mény, Y., Surel, Y. (ed.), *Democracies and the Challenge*. Basingstoke: Palgrave, pp. 81-98.
Mișcoiu, S. (2012) „De la populism la neopopulism. Câteva repere empirice pentru o delimitare conceptuală", în Gherghina, S., Mișcoiu, S., Soare, S., (ed.), *Populismul* contemporan. Iași: Institutul European, pp. 25-43.
Mudde, C. (2007) *Populist Radical Right Parties in Europe*. New York: Cambridge University Press.
Mudde, C. (2004) „The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, 39 (4), pp. 541-563.
Mudde, C., & Kaltwasser, C.R. (2015) „Populismul: remediu și amenințare pentru democrație", în Mudde, C., Kaltwasser, C.R. (ed.), *Populismul în Europa și în cele două Americi. Amenințare sau remediu pentru democrație?*. Iași: Institutul European, pp. pp. 329-355.
Mudde, C., Kaltwasser, C.R. (2015) „Populismul și democrația (liberală): un cadru de analiză", în Mudde, C., Kaltwasser, C.R.

(ed.), *Populismul în Europa și în cele două Americi. Amenințare sau remediu pentru democrație?*. Iași: Institutul European, pp. 15-53.

Năstase, A. (2016) declarație în cadrul emisiunii „100 de minute" din 14.07.2016, https://www.antena3.ro/inregistrari/100-de-minute-cu-alessandra-stoicescu-41-14-07-2016.html, accesat la 6.01.2019.

Pădureanu, M.A. (2012) „Populismul", în Miroiu, M. (coord.), *Ideologii politice actuale*. *Semnificații, evoluții și impact*. Iași: Polirom, pp. 324-356.

Platon (1986) *Republica*, în *Opere*, vol. V. Traducere de Andrei Cornea. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

Radu, A., Buti, D. (2013) *Statul sunt eu. O istorie analitică a crizei politice din iulie-august 2012*. București: Editura Monitorul Oficial, București.

Schulze, H. (2003) *Stat și națiune în istoria europeană*. Traducere de Hans Neumann. Iași: Polirom.

Stoica, M.M. (2015) „Ultimul senator din PP-DD. O viziune comunicațională și imagologică privind creșterea și descreșterea unui partid atipic din România", *Polis*, 3 (9), pp. 205-215.

Striblea, C. (2014) „De vorbă cu fata care se pișă pe el de vot". Articol disponibil la: https://www.striblea.ro/de-vorba-cu-fata-care-se-pisa-pe-el-de-vot/, accesat la 12.01. 2019.

Șandru, D. (2012) „Componente ideologice ale populismului", în Gherghina, S., Mișcoiu, S., Soare, S. (coord.), *Populismul contemporan*. Un concept controversat și formele sale diverse. Iași: Institutul European, pp. 73-112.

Tismăneanu, V., Mihăieș M. (2000) *Încet, spre Europa*. Iași: Polirom.

Turliuc, C. (2001) „Naționalismul – sursă a populismului în con- strucția politică modernă", în Turliuc, C. și Zub, A., (ed.), *Populism, demagogie, realism politic*. Iași: Fundația Academică „A. D. Xenopol", pp. 17-36.

Voiculescu, D. (2014) *Uniunea Social Liberală. Ideea care l-a îngenuncheat pe Băsescu Traian*. București: RAO.

Voinea, M. şi Delcea, C. (2014), „Istoria alegerilor prezidenţiale (2000): Pericolul Vadim şi votul de dispreţ al tinerei generaţii". Articol disponibil la: https://adevarul.ro/news/politica/documentar-istoria-alegerilor-prezidentiale-2000-pericolul-vadim-votul-dispret-tinerei-generatii-1_544fde910d133766a8517c8d/index.html, accesat pe 12.01.2019.

Wiles, P. (1969) „A Syndrome, Not a Doctryne: Some Elementary Theses on Populism", în Ionescu, G. şi Gellner, E. (ed.), *Populism its Meanings and National Characteristics*. London: Wiedenfeld and Nicolson, pp. 166-179.

*** *BEC*: *Referendum 2018 Prezenţa la vot a fost de 20,41%. Referendumul pentru familie nu a îndeplinit condiţiile de validare* (2018). Articol disponibil la: https://www.hotnews.ro/stiri-esential-22744579-bec-referendum-2018-prezen-vot-fost-20-41-referendumul-pentru-familie-nu-ndeplinit-condiiile-validare.htm.

*** Proiect de OUG: În 2019, sporurile şi primele pentru bugetari vor fi îngheţate (2019). Articol disponibil la: https://economie.hotnews.ro/stiri-finante_banci-22850487-proiect-oug-2019-sporurile-primele-acordate-pentru-bugetari-vor-inghetate-iar-angajarile-posturile-vancante-vor-suspendate.htm.

*** *100 De Puncte Ale Noii Revolutii A Partidului Poporului – Dan Diaconescu* (2014). Articol disponibil la: https://www.stiri-extreme.ro/100-de-puncte-ale-noii-revolutii-a-partidului-poporului-dan-diaconescu/#.

Surse video

Documentarul *Piaţa Universităţii. 13-15 iulie 1990* (1990). Produs de Lucian Pintilie.

„Dragă Stolo, partea I" (2004). Video disponibil la: https://www.youtube.com/watch?v=ApBD_Nf67PQ.

„Băsescu *vs* Năstase" (2004). Video disponibil la: https://www.youtube.com/watch?v=T9wQlI8wdew.

Tentaţia autoritarismului. Câteva repere pentru analiza populismului din România contemporană

Daniel Şandru

Abstract

What I want to emphasize in this study is the importance of certainlandmarksfortheanalysisoftheRomanianpopulism, in order to stress the temptation of authoritarianism that is present in our political culture and also in the political practice. I am talking about a symbolic, and not an instrumental oriented political culture, wich allows the continuity of a tradition of democratic deficit. The landmarks that I am taking into account intend to highlight the impact of this type of political culture over political parties and their leaders, over the intellectuals and over the mediator institutions between politicians and citizens. Clearly said, in the sections of this study I pay attention to certain features of political populism, intellectual populism and media populism that I consider to be dimensions which can circumscribe the current statute of the Romanian society: a populist society tributary to the temptation of authoritarianism easy to observe during its evolution over the last century.

Key words: populism, democracy, authoritarianism, public intellectuals, mass-media

Introducere

La împlinirea a 100 de ani de la Marea Unire, societatea românească este, iarăşi, profund divizată. În spaţiul public, mimatului entuziasm discursiv relativ la anul aniversării Centenarului Marii Uniri i se contrapune o realitate a clivajelor ale căror cauze se regăsesc, în principal, în mediul politic. Resurgenţa populismului[1], identificabilă de un deceniu încoace în spaţiul occidental, culege în prezent, şi în România, roadele efortului de instituire a „frontierelor interne"[2] în societate, efort pe care l-au depus, în mod conştient, reprezentanţii clasei politice, cărora li s-au adăugat, poate mai puţin conştient, voci ale societăţii civile, deopotrivă intelectuali publici şi jurnalişti. Tocmai din

[1] „Inventat" pentru a exprima un fenomen cu multiple faţete, termenul „populism" trimite şi astăzi spre o realitate politică a cărei diversitate de manifestare face dificilă o delimitare conceptuală riguroasă. Provocarea epistemică pentru teoreticienii politici şi specialiştii în ştiinţă politică, dar şi pentru cercetătorii din domeniul mai larg al ştiinţelor sociale este, din acest motiv, nu numai cea de a defini cadrul căruia îi poate fi aplicat, conceptual, populismul, ci şi de a analiza variatele sale forme politice. Din perspectiva normativă a teoriei politice, consider că populismul reprezintă „(...) o ideologie particulară de factură transdoctrinară, asumată sau nu la nivel partidist, care proiectează un spaţiu politico-social de orientare maniheită, în numele unei definiri unilaterale a «poporului», pe care îl opune reprezentanţilor politicii instituţionalizate (aşa-numita «elită») şi care asumă drept scop recâştigarea «suveranităţii» în condiţiile unei adaptabilităţi economice, sociale, politice şi organizaţionale de natură procesuală" (Şandru, 2014, p. 132). Am argumentat pe larg în favoarea acestei definiţii, analizându-i elementele, în Şandru, 2013a, pp. 181-220 şi în Şandru, 2013b, pp. 53-83.

[2] Una dintre abordările relevante cu privire la cauzele emergenţei populismului este cea care include fenomenul în cadrul

acest motiv, consider că unele dintre reperele importante pe care o analiză a populismului din România contemporană ar trebui să le ia în considerare sunt date de dimensiunile politică, intelectuală şi mediatică ale acestui fenomen. Populismul nu este, desigur, o noutate fenomenală în plan politic: într-o formă

---

delimitat de logica acţiunii sociale. Din această perspectivă, aşa cum indică Ernesto Laclau, populismul este „(...) o modalitate de a construi politicul" (Laclau, 2005a, p. xi). Articulând interesele şi solicitările existente în plan social, populismul, înţeles aici în sensul unei mişcări politice, dobândeşte un statut ontologic, de natură să dea seama despre modul în care se construiesc proiecţiile sociale care, la un moment dat, pot fi instituţionalizate (Laclau, 2005b, p. 34). Desigur că, urmând o direcţie propusă de analiza sistemică din ştiinţa politică, putem accepta că logica articulării intereselor existente în plan social nu este monopolul populismului. Dimpotrivă, în deplin acord cu ceea ce Laclau numeşte „logica diferenţei", se consideră că orice solicitare individuală legitimă poate fi soluţionată într-o manieră neantagonică, acesta fiind rolul fundamental al politicului, cel puţin în maniera în care este înţeleasă funcţionalitatea sa guvernamentală de către un politolog clasic, precum Karl Deutsch (1963). Din punctul de vedere al lui Laclau, problema apare atunci când anumite solicitări rămân nesatisfăcute, ceea ce face ca ele, deşi identificabile la nivelul particular al unor indivizi diferiţi, să împărtăşească dimensiunea respingerii de către decidenţii politici sau, mai exact, „(...) o dimensiune *negativă* dincolo de natura lor pozitiv diferenţiată" (Laclau, 2005b, p. 37). În alţi termeni, solicitările nesoluţionate în plan guvernamental de către autorităţile politice, deşi nu sunt identice, ci, dimpotrivă, diferite, îi determină pe indivizi să se unească în aspiraţii şi să le articuleze astfel încât să le impună în spaţiul public. Pe baza respingerii lor de către politicul instituţionalizat (iar acesta poate fi reprezentat de către guvernământ, de către partide, de către elite ori de către sistemul politic în ansamblul său), „logica diferenţei" se transformă într-o „logică a echivalenţei" (Laclau, 2005b, p. 43) – *solicitări*

extremă și pe direcții ideologice diferite, deși cu un filon comun, populismul a găsit aderenți în lumea occidentală, inclusiv în România, și în urmă cu aproape un veac, la doar câțiva ani după Marele Război. Ca și cel de atunci, populismul de astăzi poate fi înțeles drept „un barometru al politicii reprezentative”[3], chiar dacă, spre deosebire de ce se întâmpla în urmă cu un secol, el pare a fi mai temperat în manifestări, defilând sub titulatura de „democrație iliberală”[4]. Să nu ne iluzionăm, însă: ca și atunci,

---

inițial diferite devin echivalente ca legitimitate, se transformă în *revendicări* și își cer dreptul la cuvânt. Ele rămân totuși diferite, din moment ce sunt susținute de indivizi diferiți, ceea ce le echivalează fiind statutul lor de legitimitate dat de respingerea de către *establishment*. Se creează astfel o „subiectivitate populară” care constituie primul pas către ceea ce Ernesto Laclau numește „construcția frontierelor interne” în plan social: solicitările de ieri devin revendicările de astăzi, iar în spațiul social se instituie clivajul dintre „noi” și „ei”. În logica politico-discursivă de tip populist, „noi” este reprezentat de cei uniți printr-un „lanț al echivalenței” ce leagă revendicări considerate a fi legitime, iar „ei”, de reprezentanții politicii instituționalizate. O astfel de situație este posibilă în orice fel de regim politic, însă experiențele istorice ale secolului XX indică faptul că este mai probabil ca ele să apară în acele regimuri democratice în care sistemul politic instituționalizat se dovedește incapabil să absoarbă solicitările sociale și în care, din acest motiv, populismul câștigă teren.

[3] Pe urmele politologului Paul Taggart, pledez pentru o reconsiderare analitică a populismului care poate opera, din punctul meu de vedere, pe două paliere diferite: în plan empiric putem utiliza un instrument care să servească explicării formelor de manifestare a politicii actuale (între care populismul însuși, cu multiplele sale fațete, este una), iar în plan teoretic ne putem folosi de un instrument cu ajutorul căruia să înțelegem de ce anume disfuncțiile vizibile în cadrul democrațiilor contemporane favorizează apariția

populismul, orice formă ar lua, are același nucleu de iradiere ideologică, pe care îl numesc *antiproceduralism democratic*[5] și care este, pe fond, un simptom al tentației autoritarismului pe care societatea românească a exhibat-o până în prezent în planul imaginarului social, al culturii sale politice de factură „voievodală", ca și în cel al raportărilor atitudinale și comportamentale în direcție politică. Recunoașterea acestei stări de fapt nu este, desigur, suficientă pentru a putea răspunde provo-

---

unor proiecții ideologice de factură populistă. Mai clar spus, fie că avem în vedere dimensiunea empirică, fie că ne referim la cea normativă, populismul poate fi acceptat și uzitat ca un „barometru potențial al politicii reprezentative" ce caracterizează democrațiile contemporane (Taggart, 2002, p. 71).

[4] Această denumire, vădit contrapusă „democrației liberale", a fost lansată de premierul Ungariei, Viktor Orbán, în cadrul unei conferințe susținute, în anul 2014, în România, după cum atestă istoricul și comentatorul politic Paul Lendvai (2017a). Într-un interviu pe care mi l-a acordat pentru revista de științe politice *Polis* imediat după apariția cărții sale în limba română (pentru care îi mulțumesc, și aici, directorului editorial al Editurii Polirom, domnul Adrian Șerban), Paul Lendvai susținea, cu privire la această sintagmă, că „(...) nu este vorba, în fond, despre o nouă «teorie», ci, pur și simplu, despre a indica o practică politică, aceea a unui simulacru al unei democrații, având decorul unui sistem multipartidist cu presă liberă și justiție independentă, dar care este, de fapt, un regim autoritar. Aceasta înseamnă că toate eforturile de a institui un regim autoritar pot fi rezumate ca reprezentând un stat iliberal" (Lendvai, 2017b, p. 108).

[5] Am în vedere aici procesul de eroziune pe care îl exercită populismul la adresa democrației reprezentative, utilizând acest mecanism ideologic aplicabil în planul practicii politice. Aceasta nu înseamnă că populismul se manifestă „în afara" procedurilor democratice, ci doar că formele sale de manifestare vizează sau anunță respingerea, respectiv, promit renunțarea la asemenea proceduri.

cărilor pe care le implică populismul la adresa unei democraţii încă fragile şi nici măcar pentru a identifica explicaţii cauzale, atunci când încercăm să înţelegem resurecţia sa. Cu atât mai mult cu cât, spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat în urmă cu aproape un secol, atunci când bolşevismul şi fascismul au dat populismului veleităţi extreme, acesta se manifestă azi nu doar în democraţiile fragile, precum este cea românească, ci şi în cele consolidate, din nordul Americii şi până în vestul Europei (Mudde, Kaltwasser, 2015). Este timpul, cred, să constatăm că o altă iluzie s-a destrămat, după aceea a „sfârşitului ideologiilor"[6]

Interesant este că acest proces se desfăşoară nu doar în numele „poporului", ci şi în numele „îmbunătăţirii" democraţiei însăşi. În opinia mea, avem de-a face aici cu o provocare extrem de puternică la adresa politicii reprezentative, bazată pe ceea ce aş numi „hermeneutica vinovăţiei", ce pune la lucru următorul mecanism: în vederea creşterii „calităţii" democraţiei este invocat un argument „cantitativ", al „celor mulţi" care nu se mai simt reprezentaţi de „elită" (clasă politică, partide, parlament etc.) şi pentru a căror „salvare" luptă liderul, partidul ori mişcarea populistă. O precizare se impune aici, din punctul meu de vedere: o astfel de provocare poate deveni realmente un pericol la adresa politicii democratice acolo unde nu există o tradiţie cultural-politică favorabilă democraţiei şi unde, inclusiv din acest motiv, regimul democratic nu este consolidat. Sublinierea devine cu atât mai importantă în contextul luării în discuţie a democratizării fostelor state comuniste din Europa Centrală şi de Est, în care se manifestă deopotrivă o excesivă personalizare a vieţii politice şi articularea demagogică a discursului public, fapt care poate determina ca antiproceduralismul democratic să pericliteze însăşi existenţa regimului democratic.

[6] Am tratat pe larg tematica „sfârşitului ideologiilor" în Şandru, 2010a, pp. 247-265. Sintagma, folosită pentru prima dată de Albert Camus – spre a desemna ipotetica, la acea vreme, despărţire de

şi după cea a „sfârşitului istoriei”[7]; e o iluzie care a însoţit, în ultima jumătate de secol, dar mai cu seamă din anii ’90 încoace, cercetările comparatiste de ştiinţă politică din domeniul

---

marxism a socialismului francez (Bell, 2001, p. 411) –, a fost reiterată în manieră interogativă, un deceniu mai târziu, pentru a da titlul concluziilor din influenta carte a lui Raymond Aron, *Opiul intelectualilor* (2007, pp. 343-362). Plecând de la ceea ce ar putea fi considerată o definiţie minimală a conceptului de ideologie – aceea că „o ideologie implică o punere în formă, aparent sistematică, a unor fapte de interpretare, a unor dorinţe, a unor previziuni” (2007, p. 345) –, Aron indica marxismul ca fiind „ultima ideologie de anvergură”, ce a apărut „la întâlnirea a trei elemente: viziunea unui viitor conform cu aspiraţiile noastre, legătura dintre acest viitor şi o anumită clasă socială, încrederea în valorile umane, dincolo de victoria clasei muncitoare, datorită planificării şi proprietăţii colective” (2007, p. 348). Plasând această ideologie la finalul „coloanei” în care se mai află liberalismul, socialismul şi conservatorismul, considerate a întregi moştenirea gândirii europene moderne – o gândire care percepea conştient pluralismul civilizaţional, dar nu punea în discuţie calitatea mesajului său de a fi universal –, teoreticianul politic francez ajungea la concluzia că, la nivelul anilor ’50, „lumea liberă ar comite o eroare fatală dacă ar crede că posedă o ideologie unică şi că aceasta este comparabilă cu marxism-leninismul” (2007, p. 355). Cu alte cuvinte, printr-o astfel de idee, Raymond Aron lăsa cale deschisă tuturor concepţiilor interesate să constate dificultatea ca ideologia să mai poată fi menţinută, chiar şi în mod artificial, „în viaţă”. Drept urmare, ideea „sfârşitului ideologiei” a ocupat un loc pregnant, de atunci încoace, în gândirea occidentală, dar semnificaţia pe care o moştenim astăzi i se datorează, indeniabil, teoreticianului american Daniel Bell.

[7] Este vorba, evident, despre cunoscuta teză de la începutul anilor ’90 a lui Francis Fukuyama, care considera atunci că „nu suntem numai martorii sfârşitului Războiului Rece sau ai încheierii

democratizării şi consolidării democratice: aceea că, odată consolidat, un regim politic democratic definitivează un drum cu sens unic. În subsidiar, iluzia invocată aici conţinea o pedagogie teleologică pentru „democratizatorii" celui „de-al treilea val"[8], printre care se înscriu şi decidenţii statelor postcomuniste: comprimând temporal experienţa regimurilor democratizate de-a lungul primelor două valuri, vor putea păşi cât mai repede pe drumul cu sens unic gata deschis. Între timp, observăm că, şi pentru democraţiile consolidate, drumul poate fi reversibil şi că provocarea populistă vine din chiar interiorul funcţionalităţii lor instituţionale. În cazul democraţiilor fragile (printre care şi cea românească), care promiteau, în anii din urmă, să ajungă în faza de „dezvoltare a democraţiei"[9], după ce redesenau arhitectura instituţională proiectată în prima fază a tranziţiei postcomuniste, o astfel de provocare devine cu atât mai acută. Particularizând pe cazul românesc, merită să ne întrebăm: de ce şi cum am ajuns aici? De fapt, cred că e cu atât mai important să facem un asemenea exerciţiu raportându-ne la un moment care ar fi trebuit să ne ofere, în primul rând, tocmai acest prilej, adică momentul în care societatea românească a marcat împlinirea unui secol de la Marea Unire.

---

unei anumite perioade a istoriei postbelice, ci şi ai sfârşitului istoriei ca atare: finalul evoluţiei ideologice a umanităţii şi universalizarea democraţiei liberale occidentale ca formă finală a organizării umane (...)" (1994, p. 11).

[8] Teoria îi aparţine politologului american Samuel Huntington şi susţine că „un val al democratizării este reprezentat de un set de tranziţii de la regimuri nedemocratice la regimuri democratice, care au loc în perioade specifice de timp şi care sunt superioare numeric tranziţiilor în direcţia opusă pe durata respectivelor perioade de timp" (1991, p. 15). Potrivit autorului american, dacă primul val al democratizării a avut loc între 1828 şi 1926 (fiind urmat de un „val

Ca atare, ceea ce îmi propun în studiul de faţă este să relev importanţa câtorva repere pentru o analiză a populismului românesc care să permită evidenţierea tentaţiei autoritarismului existente în cultura noastră politică şi în practica socială subsumată acesteia. Este vorba despre o cultură politică orientată *simbolic*, şi nu *instrumental* (Iliescu, 2002, pp. 13-60), ceea ce permite reproducerea unei tradiţii a deficitului democratic. Reperele pe care le iau în considerare vizează să reliefeze impactul acestui tip de cultură politică la nivelul partidelor şi al liderilor acestora, la cel al intelectualilor care au contribuit la configurarea unui tip specific de spaţiu public şi la cel al insti- tuţiilor mediatoare dintre politicieni şi cetăţeni. Mai clar spus, în secţiunile acestui studiu aduc în atenţie caracteristici ale *populismului politic*, ale *populismului intelectual* şi ale *populismului mediatic*, pe care le consider a fi dimensiuni de natură să delimiteze statutul actual al societăţii româneşti: o *societate*

---

de revers" între 1922 şi 1942), iar cel de-al doilea s-a petrecut între 1943 şi 1962 (urmat, la rândul său, de un al doilea val de revers, în perioada 1958-1975), al treilea val al democratizării a început în 1974 în Portugalia, ajungând, odată cu organizarea primelor alegeri libere din 1990, şi în România.

[9] Politologul german Andreas Schedler a identificat cinci coordonate ale procesului de consolidare democratică: prevenirea colapsului democraţiei, prevenirea eroziunii democratice, organizarea democraţiei, dezvoltarea democraţiei şi fundamentarea democraţiei (2002, pp. 122-138). Analizând fiecare coordonată în parte, Schedler ajunge la concluzia că semnificaţia sintagmei *consolidare democratică* ar trebui restrânsă la aspectele „negative", adică acelea care privesc dezvoltarea mecanismelor şi aranjamentelor instituţionale care *să nu permită* o revenire de la democraţie la autoritarism în cazul unei anumite societăţi care a început procesul de democratizare: prevenirea colapsului democraţiei şi prevenirea eroziunii democratice.

populistă, tributară tentației autoritarismului lesne identificabilă în evoluția sa din ultimul veac. Astfel, un simplu calcul matematic ne indică faptul că, din suta de ani scursă între 1918 și 2018, vreme de 52 de ani, societatea românească a cunoscut trei regimuri autoritare (1938-1945) și un regim totalitar (1945-1989), iar vreme de 48 de ani (1918-1938 și 1990-2018) forme deficitare ale regimului democratic[10].

Populismul politic: moștenire și recuperare[11]

Așa cum am anunțat deja, consider că dificultatea originară a democratizării postcomuniste a fost dată, în România, de deficitul

[10] Specific faptul că asum această „schematizare" temporală exclusiv din punctul de vedere al funcționalității practice a regimurilor politice succedate în perioada indicată, fără a lua în considerare nuanțele de natură constituțională sau istorică. Spre exemplu, deși, după înlăturarea, la 23 august 1944, a regimului cu caracter fascist al mareșalului Ion Antonescu, s-a revenit la constituția democratică din 1923, statul român a funcționat sub un regim de ocupație militară, ceea ce a făcut ca, în scurt timp, sovieticii să forțeze, prin Andrei Vîșinski, numirea guvernului Petru Groza, la 5 martie 1945. Potrivit politologului Mattei Dogan, „în acea zi, o demonstrație organizată de Partidul Comunist a mobilizat, potrivit diverselor rapoarte, de la 8.000 la 15.000 de oameni, în fața Palatului Regal. Chiar în acest moment, Vîșinski, trimisul sovietic, îl forța pe rege să numească un guvern comunist, amenințând că România nu va mai primi înapoi nordul Transilvaniei și reclamând plata imediată a despăgubirilor de război. Acea zi a fost data instaurării regimului comunist și nu momentul primelor alegeri legislative de după încheierea războiului (noiembrie 1946)" (2010, p. 259).

[11] Într-o formă inițială restrânsă, textul acestei secțiuni a fost publicat sub titlul „Spațiul public românesc și diluarea extremismului în populism" în *Sinteza*, revistă de cultură și gândire strategică, nr. 28, mai 2016, pp. 53-55.

democratic. Mai exact spus, de lipsa unei tradiții democratice autentice. Într-un studiu de teorie politică empirică publicat în 1991, cu puțin timp înainte de disoluția URSS, politologul american Samuel Huntington (1991) nu includea România între statele central-est europene care, între cele două războaie, aveau o democrație funcțională. De altfel, singura țară recunoscută ca atare era Cehoslovacia republicii lui Masaryk, fapt indicat și de cercetări mai recente: „Cehoslovacia a fost singura țară (...) care și-a menținut instituții politice democratice în perioada dintre cele două războaie" (Rose, Mishler, Haerpfer, 2003, p. 72). Nimic mai adevărat, aș spune, având în vedere situația din epocă a României: între 1919, momentul în care este aplicată modificarea Constituției de la 1866 de către Parlamentul refugiat la Iași în 1917, aceea a universalizării votului masculin (semn important de democratizare), și 1938, momentul instaurării dictaturii regale, timpul a fost prea scurt pentru a permite altceva decât instituționalizarea unui sistem politic foarte expresiv descris de Mattei Dogan drept „democrație mimată" (2010, p. 72). Pe de altă parte, aceeași perioadă este cea a dezvoltării extremismului de factură fascistă, prin Mișcarea Legionară, care și-a găsit imediat adepți în cercurile intelectuale, aspect care simboliza, și în spațiul românesc, prezența unei „mode" articulate în Europa Occidentală. Efemer și lipsit de priză la public, extremismul de stânga nu-și anunța, încă, expresia singulară și, deci, „totală", ce avea să prindă contur, sub diriguirea Moscovei, după cel de-al Doilea Război Mondial. Din punctul meu de vedere, remanențele extremiste, diluate în populism, existente astăzi în spațiul public românesc își regăsesc originea în trecut. Incluzând în analiză epoca național-comunismului, aș adăuga că între aceste remanențe cele mai pregnante sunt acelea situate în zona populismului de dreapta. Din acest punct de vedere, merită observat că fenomenul este simptomatic, astăzi, pentru întreaga Europă, ceea ce explică

interesul instituţiilor europene pentru combaterea populismului şi a radicalizării care, dincolo de factori demni de luat în considerare, precum criza economică sau aceea a imigranţilor din lumea musulmană, au drept filon euroscepticismul.

Revenind la moştenire, aş spune că parcursul modernităţii noastre ilustrează faptul că dificultatea instituirii unei tradiţii democratice a fost dublată de prezenţa – în discursul politic, în cel intelectual şi în cel mediatic – a unei forme aparte de naţionalism care, în dese rânduri, a căpătat accente xenofobe şi antisemite. Spre deosebire de tipul de naţionalism ce a evoluat, începând cu 1780 (Hobsbawm, 1997), în spaţiul vest-european, unul de factură *civică*, în România, ca şi în ţările vecine, forma predilectă a naţionalismului a avut o ţesătură din fibră *etnică*. Etnonaţionalismul s-a manifestat într-o formulă moderată atunci când, spre exemplu, şi-a propus identificarea profilului „fiinţei naţionale" (o abstracţiune cu veleităţi mitico-metafizice, evident fantasmatică), dar a avut şi derapaje extreme, mai cu seamă atunci când s-a combinat cu antisemitismul ori cu ortodoxismul sau cu ambele în acelaşi timp. Pusă în oglindă cu excepţionalismul ce constituie coloana vertebrală a acestei forme de naţionalism tribal, imaginea alterităţii a fost proiectată, din această perspectivă, să justifice toate neîmplinirile societăţii româneşti. Etnonaţionalismul a traversat cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi a irumpt în formă violentă în perioada interbelică, pentru a fi recuperat în formula naţional-comunismului în a doua jumătate a secolului XX, fiind revigorat imediat după 1989 şi redimensionat într-o formulă „suveranistă" la câţiva ani după integrarea României în Uniunea Europeană. Referitor la prezenţa sa discursivă şi atitudinală din perioada postcomunistă, aş remarca faptul că această formulă a „populismului nativist" (Shafir, 2018) a avut, iniţial, o coloratură marginală, s-a instalat sistemic la nivel partidist prin vectori precum Partidul Unităţii

Naţionale a Românilor (PUNR) şi Partidul România Mare (PRM) în prima decadă a procesului de democratizare (fiind combinat cu xenofobia şi antisemitismul), a cunoscut o perioadă de recul din perspectiva pregnanţei în cea de-a doua decadă a tranziţiei şi în contextul procesului de integrare europeană, tinzând să recâştige teren – de această dată inclusiv în zona partidelor *mainstream*, aşa cum este cazul Partidului Social Democrat (PSD) – în ultimii câţiva ani.

Reinstituirea contextului mitologic al naţionalismului, inclusiv al celui de extremă dreapta, a însemnat, post-'89, atât continuitatea discursivă a poncifelor naţional-comuniste, cât şi revizitarea celor proprii extremismului de dreapta interbelic. Ce este interesant e faptul că atât „democratizatorii", de regulă politicieni şi intelectuali publici care susţineau orientarea occidentală a României, cât şi moştenitorii marginali ai tradiţiei etnonaţionaliste de orientare fascistă (Adam, 2018, pp. 275-285) au devenit – deşi în maniere diferite – captivii ideii că interbelicul poate fi recuperat în sensul unui moment fondator al postcomunismului. Practic, pe acel fond de confuzie axiologică şi ideologică de la începutul tranziţiei postcomuniste, ambele categorii au contribuit la conturarea unui mit fondator pentru o societate care, ieşită din totalitarism, nu ştia clar încotro avea să se îndrepte. Şi pentru unii, şi pentru ceilalţi, momentul fondator nu mai era cel „revoluţionar" – considerat a fi fost „confiscat" de reprezentanţii noii puteri –, ci se regăsea în necesitatea reinstituirii unei legături istorice între prezentul încă nedecantat şi un trecut istoric „glorios", al cărui curs firesc fusese fracturat în

[12] Eticheta de „partide istorice" a fost asumată, la începutul tranziţiei postcomuniste, de către formaţiunile ce revendicau o continuitate cu perioada „democraţiei interbelice", adică Partidul Naţional Liberal (PNL), Partidul Naţional Ţărănesc Creştin-Democrat (PNŢCD) şi Partidul Social-Democrat Român (PSDR).

1945. Astfel a luat naștere mitologia *antecomunismului interbelic*, o narațiune ce a primit semnificație politică grație discursului specific reprezentanților „partidelor istorice”[12], fiind în același timp valorizată etic atât de către reprezentanții *mainstream*-ului civico-intelectual proaspăt instituit, cât și – într-un alt registru – de către vectorii naționalismului extrem. Desigur, recuperarea interbelicului, fie în ideea unui „paradis” al democrației și culturii, fie în aceea a „renașterii naționale” sub flamura fascismului regal, legionar sau antonescian, poate fi interpretată ca produs al unui mecanism de compensare istorică. Așa cum arată Vladimir Tismăneanu, „atunci când tipurile convenționale de identificare se destramă, iar vechile sisteme de credințe se golesc de conținut, apare tendința normală de compensare simbolică” (1999, p. 51). Deși de înțeles din perspectivă socio-psihologică, această viziune nu anulează faptul că interbelicul însuși s-a constituit într-o perioadă care a comportat atitudini politice și sociale de extracție totalitară, chiar dacă acestea din urmă nu au avut impactul celor proprii dictaturii comuniste, manifestându-se totuși în practica socială prin punerea în aplicare a tentației autoritarismului. Cred că tocmai din această perspectivă trebuie înțelese încercările recente de reevaluare și asumare onestă a interbelicului românesc, pe care le configurează anumiți teoreticieni și analiști (Iliescu, 2005; Boia, 2011; Momoc, 2012).

Situați în prezent, cred că putem înțelege că recuperarea istorică necesară nu a beneficiat, la nivelul spațiului public, pe dimensiunile politică, intelectuală și mediatică (altele, deci, decât dimensiunea academică, chiar dacă și aici există „școli de gândire istorică” tributare etnonaționalismului) de onestitate (*id est* spirit critic), ci s-a realizat pe un fond mitologic la consolidarea căruia au contribuit toate marile complexe mitice identificate de Raoul Girardet (1997). În acest joc și-au dat concursul, doar aparent paradoxal, forma naționalismului

tribal, cu accente ortodoxist-fasciste, din interbelic şi naţional-comunismul vizibil *in nuce* în epoca Gheorghiu-Dej, după retragerea trupelor sovietice din 1958, şi promovat de regimul Ceauşescu între 1965 şi 1989. În plan politic, în prima fază a tranziţiei postcomuniste, naţionalismul xenofob a fost instituit, formal, prin apariţia unor partide precum PUNR (iniţial Partidul de Uniune Naţională a Românilor din Transilvania) şi PRM. Într-o formă diluată, naţional-comunismul se regăsea, însă, şi în cazul Frontului Democratic al Salvării Naţionale (FDSN), devenit ulterior Partidul Democraţiei Sociale din România (PDSR), astăzi PSD. Explicabilă şi prin intrarea în spaţiul politic a Uniunii Democrate a Maghiarilor din România (UDMR), existenţa primelor două formaţiuni politice amintite mai sus a reprezentat, pe parcursul a mai bine de două decenii, o permanentă maculare a spaţiului nostru public prin apel la discursul urii şi incitări la violenţă specifice extremismului. Partid de lider, PRM a reuşit, în contextul alegerilor prezidenţiale din anul 2000, să-l propulseze pe Corneliu Vadim Tudor în cel de-al doilea tur. Mai cu seamă după 2004, ambele formaţiuni au cunoscut un pregnant proces de deconstrucţie a capitalului electoral, devenind, în timp, insignifiante. Aceasta nu înseamnă, însă, că manifestările discursive de orientare extremă au dispărut. Pe de o parte, acestea s-au diluat în forma populismului, fiind preluate, în grade şi cu accente diferite, atât de partide şi structuri politice meteorice, precum Partidul Poporului Dan Diaconescu (PPDD), Partidul Noua Generaţie (PNG), Uniunea Naţională pentru Progresul României (UNPR), Partidul Democrat Liberal (PDL) sau Partidul Mişcarea Populară (PMP), cât şi de partidele consacrate (precum PSD sau Partidul Naţional Liberal). Aşa cum arată un raport recent, „acest proces este asemănător cu cel care a avut loc în Europa Occidentală, diferenţa fiind dată de absenţa reprezentării formaţiunilor radicale şi extremiste în România (ceea ce

a determinat o mai mare preocupare a partidelor *mainstream* spre a-şi apropria tematici şi electorate care aparţinuseră unor asemenea formaţiuni) şi de absenţa unui clivaj structurant stânga-dreapta (ceea ce a făcut ca unele idei extremiste şi xenofobe să poată circula în ansamblul spaţiului politic, inclusiv în rândurile stângii social-democrate şi ale centrului liberal)" (Gherghina, Soare, Mişcoiu, 2016, p. 60). Pe de altă parte, manifestări extremiste, în direcţie rasistă, xenofobă şi antisemită se regăsesc într-un mediu neinstituţionalizat formal, aşa cum este cel al grupurilor ce se revendică de la legionarism sau al celor de sorginte ortodoxistă, ce se dezvoltă periculos în direcţia fundamentalismului religios. Prezente mai ales în mediul virtual, acestora li se adaugă şi variate grupuscule ori personaje ale căror manifestări capătă deseori accente ilare, aşa cum sunt cei pe care scriitorul Dan Alexe (2015) îi numeşte „dacopaţi" sau aşa cum este, spre exemplu, actorul Dan Puric, devenit un fel de „guru" al unui soi de românism misticoid care este încurajat mediatic şi care îmbină abordarea narodnicistă cu nombrilismul religios, rezultând un amestec discursiv de factură neolegionară[13]. Deşi

[13] Iată un fragment expresiv în acest sens: „E un paradox al limbii. Limba română a început să se rupă în două, să devină o *română europeană*. Înainte, era o *română comunistă*, acum este o *română europeană*. Ei, româna creştină are un duh. Spunea Părintele Stăniloae un lucru extraordinar, în *Universalitate şi etnicitate în Biserica română*: în Turnul Babel, căci iată noi construim acum un Turn Babel, toţi s-au despărţit, deoarece vorbeau în limbi diferite şi nu se înţelegeau. La Cincizecime toţi vorbeau în limbi diferite, dar a coborât Duhul asupra lor şi i-a unit. De unde rezultă că Biserica este inversul Turnului Babel. Şi atunci, nouă ne lipseşte, să zicem, în această construcţie europeană, Duhul care să ne unească. Iată că Duhul nu striveşte identitatea neamului şi a limbilor" (Puric, 2008, p. 46).

situate marginal, astfel de grupări și personaje „(...) au putut să se radicalizeze fără să se afle în vizorul instituțiilor de control și fără să facă obiectul direct al aplicării unor interdicții legale" (Gherghina, Soare, Mișcoiu, 2016, p. 60). Așa cum s-a întâmplat în contextul discuțiilor din spațiul public pe marginea Legii nr. 217/2015 privind „interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii", aceste grupuri și personajele care le împărtășesc viziunile s-au reactivat, ieșind din zona difuză și marginală. Cu mult mai puțin vizibil, există în România și un populism de stânga, a cărui resuscitare a devenit sesizabilă mai ales în ultima decadă, odată cu configurarea unor grupuri de intelectuali interesați de subiecte economice și sociale și care nu se regăsesc ideatic în programele partidiste care-și asumă identitatea socialistă ori social-democrată. După cum indică analizele recente, „din punctul de vedere al discursului extremist de stânga (...), dimensiunea xenofobă este absentă. Sunt însă prezente tematici legate de critica elitelor ultra-liberale, de dictatura «financiară liberală» a ultimelor decenii și politicile de austeritate implementate începând cu 2007" (Gherghina, Soare, Mișcoiu, 2016, p. 59).

Cele două tipuri de extremism, mai pregnant al dreptei, mai restrâns al stângii, având prezențe formale sau informale și grade diferite de manifestare, se întâlnesc astăzi, diluate prin raportare la originile lor, în intersecția ideologică a populismului. Acestui populism ce se manifestă, din perspectivă economică, respectiv naționalistă, pe axa ideologică stânga-dreapta (și nu doar la nivelul partidelor instituționalizate) i s-ar putea adăuga, în anii din urmă, ceea ce politologul Michael Shafir (2018) identifică a fi „populismul anticorupție", circumscris mai cu seamă în zona celor care își asumă rolul de „directori de conștiință" ai societății

civile, fiind susținut de partide aflate în opoziție, precum PNL și Uniunea Salvați România (USR), și revendicându-și legi- timitatea prin raportare la protestele antiguvernamentale cauzate de asaltul la adresa sistemului judiciar și a valorilor statului de drept declanșat de coaliția formată din PSD și Alianța Liberalilor și Democraților (ALDE, desprinsă din PNL) imediat după câștigarea alegerilor legislative din decembrie 2016. E discutabil, însă, din punctul meu de vedere, dacă reacția societății civile față de acest asalt poate fi încadrată în aria manifestărilor populiste, dincolo de încercarea unor partide, precum PNL și USR, de a capitaliza electoral, în perspectiva viitoarelor cicluri de alegeri (europarlamentare și prezidențiale în 2019, locale și parlamentare în 2020), prin preluarea și vehicularea mesajelor legitime ale protestatarilor la adresa coaliției guvernamentale.

Ce este cert e faptul că, în acest moment, vehiculul principal al populismului politic este PSD, partidul dominant al coaliției guvernamentale, care a câștigat alegerile parlamentare din 2016, și, pe fondul unui însemnat absenteism la urne, cu un scor pe care nu l-a mai atins niciodată de la înființarea sa în 1990: 45,47% la Camera Deputaților și 45,67% la Senat. Tentația autoritarismului manifestată de acest partid, încă de la instituirea sa, ca Front al Salvării Naționale (FSN), devenit ulterior Frontul Democratic al Salvării Naționale (FDSN), Partidul Democrației Sociale din România (PDSR) și, finalmente, PSD, a fost o constantă în perioada postcomunistă, fiind ranforsată de fiecare dată când formațiunea s-a aflat la guvernare, singură sau, cel mai adesea, în formule de coaliție. Național-comunismului moștenit de la Partidul Comunist Român i s-a adăugat, în permanență, formula populismului economic, iar această combinație a fost asumată deschis în contextul campaniei pentru prezidențialele din 2014, când președinte al partidului era Victor Ponta. În ciuda apartenenței sale la Internaționala Socialistă și la Partidul Socia-

liştilor Europeni, atât în cadrul campaniei pentru legislativele din 2016, coordonate de noul preşedinte al partidului, Liviu Dragnea, cât şi după câştigarea acestora, PSD a exhibat în mod agresiv un discurs naţionalist, xenofob şi antieuropean, ce a culminat în 2018 cu o evidentă răcire a relaţiilor cu structurile instituţionale ale Uniunii Europene din perspectivă guvernamentală şi cu cele ale socialiştilor europeni din perspectivă partidistă. Desigur, analiza evoluţiei unui partid nu se poate rezuma la analiza discursului pe care acesta, prin liderii săi, îl promovează, pentru a-l putea cataloga drept populist. Ceea ce este de observat, însă, în cazul evoluţiei PSD din perioada 2014-prezent nu este doar faptul că discursul liderilor săi a devenit unul predominant populist şi „suveranist", cu accente xenofobe, ci şi că politicile aplicate în plan guvernamental sunt de o profundă extracţie populistă. Cu alte cuvinte, consider că deplasarea PSD în zona naţional-populismului este una ce tinde să se consolideze, îndepărtându-l astfel de aria ideologică a social-democraţiei. Dintr-o astfel de perspectivă, aş observa că această mutaţie partidistă survine nu doar pe fondul preluării electorale a nişei etnonaţionaliste pe care au controlat-o, pe rând sau împreună, partide precum PUNR şi PRM, ci şi pe fondul ascensiunii populismelor de dreapta în plan european şi internaţional. Odată cu această „metamorfoză" ideologică, PSD răspunde expectanţelor îndelung forjate de discursul populist la nivelul imaginarului colectiv românesc, referitoare la „mândria de a fi român" şi dă curs, în planul practicii politice, valorizării atitudinilor specifice unei culturi politice paternaliste, de tip voievodal, în direcţia instituirii unui regim autoritar. Date fiind aceste motive, consider că afirmaţia dintr-un studiu recent privind populismul românesc, potrivit căreia, „câtă vreme el (PSD, n.m., D.Ş.) este validat ca social-democrat de către instanţele doctrinare internaţionale şi nici electoratul intern nu aduce

sprijinul său unui alt partid de stânga, nu îl putem plasa arbitrar în alt loc al scării stânga-dreapta" (Adam, 2018, p. 287) merită serios pusă sub semnul întrebării, în condițiile în care este observabilă o fractură profundă între poziționarea formală a celui mai mare partid românesc și evoluția sa instituțională și guvernamentală de pe scena politică.

Nu vreau să se-nțeleagă, din cele redate până aici, că interpretez ceea ce se întâmplă în spațiul politic românesc prin prisma „excepționalismului", fie acesta și unul negativ. Politica fundamentată în sensul ideologiilor „clasice" nu o duce foarte bine nici în alte zone ale continentului european. E probabil, însă, ca democrațiile consolidate să producă mult mai ușor anticorpi la adresa derapajelor, inclusiv, deci, la adresa deficitului ideologic identificabil la nivel partidist. Sigur că și partidele politice, ca și societatea, în ansamblul său, reacționează adaptativ la stimuli. Problema configurată de disoluția ideologică pe axa stânga-dreapta este că orice stimul orientat împotriva politicii democratice pune în balanță (din partea partidelor care, deși aflate în deficit ideologic, au, totuși, o orientare democratică) două tipuri de efect: cel de *imitație* și cel de *recalibrare* (Șandru, 2014, p. 136). În acest context, un partid care poate produce anticorpi se va recalibra ideologic spre a rezista în competiția politică fără a renunța la valorile sale fundamentale, ci, dimpotrivă, întărindu-le și adaptându-le. Pe de altă parte, un partid măcinat de deficit ideologic va opta, prin vocile liderilor săi, pentru exercițiul imitației, ceea ce poate pune în pericol democrația însăși, îndreptând societatea pe calea autoritarismului. Desigur, prezența și infuzia socială a acestui tip de populism agresiv la adresa procedurilor democratice nu sunt cauzate exclusiv de partide și de liderii politici. De-a lungul timpului, mai cu seamă din 2004 încoace, prelați ai populismului nu au fost doar politicienii, ci și intelectualii publici ori jurnaliștii, care

s-au înregimentat simbolic în spatele liderilor şi partidelor ce au pretins şi pretind că vorbesc în numele „poporului". Şi, chiar dacă s-au referit, cel mai adesea, la un „popor" abstract, proiectat prin apel la un soi de „logică a colectivului" de extracţie naeionescianã, au demonstrat, prin discursurile şi atitudinile lor, că „(...) nu poate exista populism fără cineva care să vorbească în numele întregului popor" (Müller, 2017, p. 43). Încerc să identific posibile explicaţii ale acestei stări de lucruri în următoarele două secţiuni.

Populismul intelectual: când „oamenii ideilor" se transformă în oamenii unei singure idei[14]

Tentaţia autoritarismului are un aer tradiţional în societatea românească şi din perspectiva angajării intelectualilor în slujba deţinătorilor puterii. Ori, aşa cum arată Michael Shafir, „pentru a-şi îndeplini funcţia socială, intelectualului i se cere nu *neutralitate*, cu atât mai puţin *indiferenţă* faţă de sfera politicului, ci nealiniere formală" (Shafir, 2010, p. 19). Mi-aş permite să adaug, aici, şi interdicţia morală a nealinierii simbolice, câtă vreme dincolo de cei care urmăresc beneficii directe şi cuantificabile (în funcţii şi bani) există şi intelectuali care au legitimat şi legitimează tentaţia autoritarismului în spiritul a ceea ce Etienne de la Boétie (1997) înţelegea prin „servitute voluntară". Plecând de aici, vreau să plasez asemenea situaţii într-un context care, se înţelege, e departe de a se constitui într-unul specific românesc.

[14] Într-o formă iniţială restrânsă, textul acestei secţiuni a fost publicat sub titlul „Iluzii şi mituri intelectuale în spaţiul social postcomunist" în *Sinteza*, revistă de cultură şi gândire strategică, nr. 54, iulie-august 2018, pp. 75-77.

Astfel, aș lua ca punct de start al analizei constatarea că, în aceeași măsură în care secolul trecut a fost declarat, încă din primele sale decenii, unul „al maselor", el a fost și unul „al intelectualilor" (Winock, 2001). Nu că ar exista, aici, o distincție marcată de ireductibilitate; dimpotrivă, ceea ce Mark Lilla (2005) numea „seducția Siracuzei" i-a făcut pe mulți dintre intelectualii de primă mărime ai veacului XX să se înregimenteze în siajul unor variate formule politice de natură redemptivă, să își anuleze spiritul critic (condiție fundamentală a raportării intelectuale la mirajul puterii!) și să se transforme în „oameni-masă". Evoluția societală din primele două decenii aproape scurse ale secolului XXI ne permite să observăm, cred, o anumită continuitate din acest punct de vedere. Avansul tehnologic de care dispune lumea de astăzi și la baza căruia, teoretic, se află o abordare a cunoașterii ce mizează pe rațiune nu pare să fi reușit să diminueze importanța elementelor imaginarului în raportarea noastră la societate. Dimpotrivă, noile tehnologii de comunicare par a se afla în prima linie a răspândirii variatelor forme discursive ale acestora, dintre care de primă instanță rămân ideologia și utopia, secondate îndeaproape de mit. Se înțelege, spațiul public al societății românești nu poate fi extras din acest peisaj social, oricât de „excepționali" ne-ar plăcea să ne credem. Ca și oamenii obișnuiți, intelectualii gândesc, concep și acționează într-un context ideologic – în sensul general al termenului[15] –, pot cădea victime ale ceea ce Karl Mannheim (2001, p. 188) numea „mentalitate utopică" și conturează ei

[15] Din punctul meu de vedere, „în plan general (...) *ideologia* conturează bornele cultural-politice între care se înscrie un anumit spațiu social, într-un context istorico-politic determinat; în plan particular, *ideologiile* sunt, practic, instrumente care permit cartografierea acestui spațiu social, prin raportare la identitatea conferită fiecărui individ de apartenența la un anumit grup" (Șandru, 2014, p. 21).

înşişi coordonatele unor mituri pe care, chiar şi inconştient, le răspândesc în societate. Ca şi oamenii obişnuiţi, intelectualii au fantasme şi iluzii cu privire la jocul social. Spre deosebire, însă, de oamenii obişnuiţi, intelectualii deţin putere asupra cuvintelor (Şandru, 2015, pp. 299-319), iar sensul diferenţei devine observabil şi, deci, subiect de problematizare atunci când, prin puterea cuvântului lor, ei influenţează evoluţia societăţii, în bine sau în rău.

În chip originar, intelectualii sunt „oameni ai ideilor", pentru a invoca o sintagmă utilizată de sociologul american Lewis Coser (2012), şi care, graţie ideilor pe care le susţin şi promovează, devin instanţe simbolice pentru timpul lor social. Acest sens s-a impus odată cu „afacerea Dreyfus", ceea ce a adus pe scena secolului trecut categoria „intelectualului public", direct implicat în viaţa comunităţii şi încercând să influenţeze decidenţii cu privire la soarta acesteia, atunci când nu este el însuşi unul dintre decidenţi. Această semnificaţie a conceptului o depăşeşte pe cea pur „tehnică", în conformitate cu care un anumit nivel de educaţie (de regulă, cel universitar) ar asigura statutul de intelectual. În cazul „intelectualului public", avem de-a face cu o definire a acestuia prin raportare la rolul său social, considerat a fi, la modul general, unul de „iluminare" socială, în deplin acord cu tradiţia *Aufklärung*-ului. Seducţia ideatică, aceea care caracterizează activitatea intelectualului înţeles în această manieră, nu presupune, ca atare, izolarea într-un „turn de fildeş", ci, dimpotrivă, implicarea în dezbaterea tuturor problemelor controversate din spaţiul public. În realitatea fenomenală, implicarea intelectualilor poate fi benefică sau, dimpotrivă, poate avea efecte negative pentru starea societăţii, mai ales în contextul în care aceştia sunt percepuţi de către public drept modele. De regulă, intelectualii care, anulându-şi spiritul critic, devin servanţi ai puterii, asumând statutul unor „funcţionari"

ai politicii devin lesne incriminabili, în special în cazurile în care puterea politică se manifestă abuziv în raporturile cu societatea în care se exercită. Mânuitori ai capitalului simbolic, intelectualii îl pot transfera în serviciul puterii şi îşi pot instrumenta credibilitatea graţie „charismei" discursive pe care o deţin. Este ceea ce îi face atractivi pentru reprezentanţii puterii, al căror scop este cel de a şi-i apropria printr-un proces ce implică, în termeni hegelieni, „problema recunoaşterii". Este vorba, aici, despre reciproca recunoaştere: a puterii de către servantul său, a servantului de către oamenii puterii. Recunoaşterea puterii înseamnă nu doar înregimentarea, ci şi utilizarea puterii cuvintelor – esenţiala „armă" intelectuală – pentru a legitima puterea. La rându-i, recunoaşterea servantului de către reprezentanţii puterii nu înseamnă doar înregimentare – care poate fi formală sau simbolică, aşa cum am sugerat mai sus –, ci şi crearea condiţiilor (deopotrivă materiale şi spirituale) pentru ca puterea cuvintelor legitimatoare să se poată răsfrânge asupra societăţii, în conformitate cu o logică a controlului instituţionalizat. Spaţiul societal al României postcomuniste cunoaşte, în mod evident, prezenţa ambelor „tipare" intelectuale şi aş remarca faptul că atât intelectualii „tehnici", cât şi intelectualii „publici" contribuie la construcţia şi întreţinerea unui discurs mitologic deloc decuplat de mersul lucrurilor în societatea noastră. Iluzia neimplicării, ca şi realitatea implicării, afectează în mod direct acest mers al lucrurilor, deopotrivă în bine şi în rău.

Spaţiul public românesc de astăzi este tributar unui maniheism structural consolidat din întârziata noastră modernitate încoace (Iliescu, 2005, pp. 164-270). Acestuia îi este suprapus un acut deficit democratic, ceea ce face ca, cel mai adesea, virtutea moderaţiei să lipsească din dezbaterile intelectualilor publici. Variatele „grupuri de prestigiu" îşi enunţă ideile, de regulă, într-o logică a binelui şi răului din care ceea ce lipseşte

e tocmai frumusețea proteică a nuanțelor. Astfel, identific următoarele zece elemente manifestate discursiv și atitudinal de către intelectualii noștri publici: poziționarea maniheistă în locul abordării nuanțate; asumarea unei infailibilități doctrinare; poziționarea extremă în raport cu adversarii ideologici; personalizarea politicii; „rescrierea" sau eludarea realității (în cazuri de disonanță cognitivă); proiecția imaginară a unei „cortine ideologice"; clamarea supremației morale; diluarea electorală a democrației; apelul „cameleonic" la argumentul „pragmatismului"; recursul la monolog (Șandru, 2014). Acestea fundamentează în zona lor de intersecție un „canon" mitologic observabil pe parcursul deceniilor postcomuniste și care poate fi evidențiat prin raportare la „constelațiile mitice" identificate de Raoul Girardet (1997): „vârsta de aur", „unitatea", „conspirația" și „salvatorul". Drept urmare, ceea ce exhibă mitologic intelectualii publici din România contemporană, contribuind la reproducerea maniheismului ideatic și la acutizarea deficitului democratic, sunt următoarele structuri mitice: interbelicul ca mit fondator al postcomunismului, mitul dezideologizării postcomuniste, mitul democrației originale, mitul reconstrucției/reformei statului și mitul omului providențial (Șandru, 2012, pp. 79-92). Din punctul meu de vedere, toate acestea au contribuit, direct sau indirect, la erodarea spațiului public democratic (oricum insuficient dezvoltat) și la instituționalizarea unei *agore* ce a asigurat perimetrul necesar resurgenței populismului cu veleități autoritare. Doar aparent paradoxal, intelectualii publici cu discurs dominant în perioada postcomunistă, situați în zona a ceea ce a fost prezentat drept „noua școală de gândire a dreptei" (Pătrășconiu, 2011), au girat și întreținut apariția unui tip aparte de populism, pe care politologul Michael Shafir nu ezită să îl califice drept „elitism neopopulist" (2008, p. 449). Este suficient să rememorăm faptul că, încă din 1990, au impus un

tip de discurs care, mizând pe „recuperarea interbelicului", a contribuit la întreținerea unei mitologii și, adeseori, fascinații față de promotorii intelectuali ai viziunilor antidemocratice din epocă, dominați de atracția totalitară ce bântuia Europa spre a o îndrepta, în doar câțiva ani, spre distrugere. Devenit dominant în spațiul public românesc (Dragoman, 2017, pp. 157-177), discursul intelectualilor publici revendicați ideologic de la liberalism, creștin-democrație ori conservatorism a legitimat simbolic, adeseori prin susținere angajată, cea mai mare parte dintre multiplele și populistele „reveniri la popor" ale președintelui Traian Băsescu, descris drept „(...) un personaj care pare să devină un președinte pentru alte coordonate istorice"[16]. De altfel, unii dintre aceşti intelectuali s-au înregimentat și formal, nu doar simbolic, în Partidul Democrat Liberal (PDL), formațiunea din partea căreia Traian Băsescu a candidat la Președinția României atât în 2004, cât și în 2009 și care l-a susținut în contextul celor două exerciții referendare vizând demiterea sa (din 19 mai 2007, respectiv 29 iulie 2012). În prezent, a devenit o realitate faptul că politicianul Traian Băsescu nu s-a mai întâlnit cu acele „coordonate istorice" invocate de intelectualii publici care îl susțineau sau că, cel puțin, cele pe care el s-a manifestat în politica românească, recurgând la populism, au fost cu totul altele. Însă „exercițiile de admirație" la care au recurs, din variate motive, respectivii intelectuali au fost de natură să contribuie, fie și indirect, la eroziunea spațiului public democratic, la diluarea încrederii în instituțiile și procedurile democrației, deschizând astfel calea „normalizării" ideii că un singur om sau un singur partid poate reprezenta

[16] Fraza redată aici este extrasă din textul unui Apel inițiat în anul 2007 de 60 de intelectuali publici, ce poate fi citit integral urmând link-ul http://m.ziare.com/basescu/intelectualii-in-apararea-lui-basescu-62869, accesat la 29.12.2018.

„poporul". Astăzi, PSD şi liderul său maxim, Liviu Dragnea, nu fac altceva decât au făcut, în urmă cu mai bine de un deceniu, Traian Băsescu şi cei care l-au susţinut: pretind că vorbesc în numele „poporului"[17]. Evident, discuţia despre „popor", fie că acesta e invocat de politicieni ori de intelectualii publici, rămâne situată *in abstracto*. În plan concret, „poporul" invocat astăzi de liderii PSD nu este altul decât cel la care se raportau atunci Traian Băsescu şi liderii PDL, ceea ce atestă realitatea că, „pentru ca o mişcare politică să fie populistă, aceasta trebuie să susţină că o *parte* a poporului *este* poporul – şi că numai populiştii se identifică cu (sic!) şi reprezintă în mod autentic acel popor real sau adevărat" (Müller, 2017, pp. 45-46). Din aceste motive, consider că populismul profesat de intelectualii publici, având numai aparent un caracter oximoronic, reprezintă un alt reper important în perspectiva unei analize aprofundate a fenomenului populist din România contemporană. Acestuia i se adaugă, de asemenea pe fondul deficitului democratic amintit şi al culturii politice paternaliste, populismul mediatic, ale cărui trăsături încerc să le schiţez, în linii mari, în secţiunea următoare.

---

[17] Spre exemplu, într-un discurs susţinut în cadrul şedinţei din 16 decembrie 2018 a Consiliului Naţional al PSD, Marian Oprişan, preşedinte al Consiliului Judeţean Vrancea şi unul dintre apropiaţii lui Liviu Dragnea, a susţinut următoarele: „De 30 de ani, forţele de dreapta, duşmanii României, din interior şi din exterior, încearcă să distrugă partidul românilor, partidul poporului român, Partidul Social Democrat. Ar fi nedrept să trecem peste Consiliul Naţional şi să nu vorbim de ce s-a întâmplat în acest an în PSD. Vreau să le spun celor care mai au gânduri să lovească PSD că PSD nu va dormi, PSD reprezintă poporul român şi dacă vrei să trădezi PSD trebuie să ştii că trădezi România, guvernarea şi idealurile colegilor tăi" – https://www.b1.ro/stiri/politica/oprisan-psd-partidul-stat-contestatari-dragnea-254006.html, accesat la 29.12.2018.

Populismul mediatic: jurnaliştii ca „funcţionari ai puterii”

Între condiţiile fundamentale pentru funcţionalitatea unei democraţii, aceea a libertăţii presei este, indeniabil, de o importanţă deosebită. Evoluţia instituţiilor media din România postcomunistă nu a avut un trecut democratic de la care să se revendice. Idealizatul interbelic, chiar recuperat la nivel de „compensare simbolică” imediat după 1990, nu oferea un tablou al presei democratice şi al unei sfere publice fundamentate pe valori civice (dimpotrivă, discursul dominant în presa interbelică era cel specific jurnalismului de opinie, redat de multe ori în formule care depăşeau nepermis limitele pamfletului, iar repetatele „stări de asediu” impuse de guvernele succesive au imprimat gazetarilor nu doar cenzura, ci şi un exerciţiu deliberat al autocenzurii), în schimb, presa comunistă putea transmite, cel mult, nişte repere culturale, şi acelea afectate, însă, de dogmele partidului unic. Cu toate acestea, elanul gazetăresc al startului democratizării a permis apariţia unor surse de informare credibile şi a unor jurnalişti care au probat în timp, prin profesionalismul lor, că articularea unui spaţiu al dezbaterilor cu specific democratic este posibilă, chiar dacă, pentru a-l invoca pe Habermas, „o sferă publică funcţionând politic are nevoie nu numai de garanţiile venite din partea instituţiilor statului de drept, ea este legată şi de sprijinul moştenirilor culturale şi al modelelor de socializare, de cultura politică a unei populaţii *deprinse* cu libertatea” (Habermas, 1998, pp. 37-38). Ca şi alte instituţii ale societăţii civile *in statu nascendi*, cele media au contribuit, la rândul lor, la procesul de educare în spiritul valorilor democratice, deşi, în mod originar, rolul presei ar trebui să fie, precumpănitor, cel de informare. Având un acces nemediat la informaţii şi beneficiind de stagii de profesionalizare

în cadrul unor companii media funcţionale în democraţiile consolidate, mulţi jurnalişti au jucat şi rolul de „educatori civici" pentru o populaţie *nedeprinsă* cu libertatea. Această epocă „romantică" a presei postcomuniste s-a suprapus, din punctul meu de vedere, primei decade a procesului de democratizare. Odată cu revenirea în funcţia de preşedinte al republicii a lui Ion Iliescu şi a PDSR la guvernare, urmare a alegerilor din 2000, instituţiile media au cunoscut o amplă presiune din partea puterii politice. Pe de altă parte, în aceeaşi perioadă, îşi are originea fenomenul de cartelizare a presei, care a culminat cu apariţia „complexurilor politico-mediatice" (Bocancea, 2013, pp. 243-266) ce evoluează până în prezent, contribuind astăzi – cu excepţii notabile! – la întreţinerea discursului populist şi la accelerarea tentaţiei autoritarismului exhibate, din nou, dar mai acut ca în trecut, de PSD şi de liderii săi. Dacă, la începutul procesului de democratizare, instituţiile de presă au avut un rol determinant în crearea „agorelor media" (Garcia-Blanco, Van Bauwel, Cammaerts, 2009, p. 4), fenomenul de cartelizare a făcut ca acestea – în special trusturile ce includ televiziuni de ştiri – să devină, aşa cum am specificat într-un alt context, „(...) actori politici, urmărind interese specifice, [ieşind] din zona societăţii civile [şi] constituindu-se, practic, în competitori ai clasei politice în lupta pentru influenţă şi chiar pentru putere politică" (Şandru, 2013c, p. 88).

În mod evident, degradarea acestei importante componente a spaţiului public asigurate de instituţiile media a survenit pe fondul deteriorării agresive a statutului economic al acestora, identificabil în întreaga lume occidentală în contextul crizei cu efecte globale din urmă cu un deceniu. Dificultăţilor financiare, care au determinat ca multe instituţii media să dispară sau să devină captive ale unor grupuri de interese, transformându-se în complexuri politico-mediatice, li s-au adăugat, în timp, cvasi-

dispariția presei scrise tipărite, impactul noilor tehnologii de comunicare și inserția acestora în câmpul politic, cu implicații internaționale, precum și democratizarea nu doar a accesului, ci și a difuzării de informații – de multe ori neverificate –, în lipsa a ceea ce altădată însemna „filtrul" jurnalistic, ajungându-se la creșterea în amploare și întreținerea fenomenului *fake news*, ale cărui efecte sunt vizibile nu doar în sfera politicilor naționale, ci și în aceea a geopoliticii. România nu putea fi o excepție din acest punct de vedere, cu atât mai mult cu cât, deși instituțiile media au reprezentat, însumate fiind, „motorul" democratizării postcomuniste, acesta a fost gripat, în multe rânduri, prin intervenția factorului politic. Transformate în anexe ale politicii, trusturi importante de presă au devenit instrumente de propagandă, chiar jurnaliști altădată prestigioși acceptând să se metamorfozeze în „funcționari ai puterii". Mai mult, în timp ce unii propagatori aserviți mesajelor politice indiferente față de interesul public au fost special „inventați" în acest sens, fără a fi avut vreodată statutul de jurnaliști, reprezentanții onești ai media independente se situează, în prezent, în zona de subzistență a libertății de exprimare.

În aceste condiții, în care lupta pentru captarea audienței pe teme politice nu mai are drept criteriu fundamental stabilirea agendei publice în acord cu interesul comunitar, ci cu cel dictat de partide și lideri politici, instituțiile media cu discurs dominant (așa cum sunt, spre exemplificare, televiziunea Antena 3, patronată de Dan Voiculescu, fost politician condamnat la 10 ani de închisoare cu executare pentru fapte de corupție, sau televiziunea România TV, al cărei patron, fostul deputat PSD Sebastian Ghiță, a părăsit țara pentru a scăpa de închisoare și de investigațiile procurorilor din mai multe dosare de corupție) contribuie în mod direct și asumat la consolidarea discursului populist al deținătorilor puterii, la erodarea și dizolvarea sen-

sului instituțiilor și procedurilor proprii democrației și statului de drept și la instituționalizarea graduală a tentației spre autoritarism manifestate de PSD și liderul său, Liviu Dragnea.

Cu privire la această stare de fapt avertiza, printr-un raport dat publicității în luna aprilie 2018, organizația profesională *Reporters sans frontières* (RSF), document care reclama „politizarea excesivă", „finanțarea ilicită", „aservirea agendei editoriale patronatului" și „infiltrarea redacțiilor cu agenți acoperiți". Raportul atenționa, de asemenea, că „transformarea presei într-un instrument de propagandă politică a fost mai vizibilă ca oricând în ultimii ani în România, în special în timpul perioadelor electorale", sublinia că „climatul din jurul libertății presei s-a deteriorat de asemenea din cauza activității unor grupuri mici de extremă dreapta legate de Biserica Ortodoxă – ea însăși finanțată parțial de către stat – care se opun în mod deschis libertății de informare" și acuza „un proiect de lege al liderului Partidului Social Democrat (PSD) și președintele Camerei Deputaților, Liviu Dragnea, ce urmărește să sancționeze orice persoană ale cărei afirmații ar denigra România în străinătate și care prevede reintroducerea calomniei în Codul Penal, existând temeri privind introducerea cenzurii politice în mass-media" (Gheorghe, 2018). Într-un nou raport, publicat pe 26 decembrie 2018, aceeași organizație semnalizează faptul că o problemă fundamentală a instituțiilor media din România ține de structura patronatelor acestora, din moment ce „unii patroni de presă fac obiectul unor dosare judiciare, alții sunt în închisoare, iar cei mai mulți întrețin amiciții politice care le servesc interesele", context în care „politica editorială a acestor media ignoră adesea interesul public, iar autocenzura este o condiție pentru supraviețuire", Totodată, cel mai recent raport emis de RSF subliniază fără menajamente ideea potrivit căreia „canalele TV private apropiate de putere, România TV sau Antena 3, au ignorat

regulile deontologice de bază și au difuzat informații false despre manifestațiile din 2017 și 2018 (...)", îi nominalizează pe Dan Voiculescu, Sebastian Ghiță, Adrian Sârbu, Alexander Adamescu și Dan Andronic drept patroni de presă (Antena 3, România TV, agenția de presă Mediafax, cotidianul *România Liberă* și, respectiv, cotidianul *Evenimentul zilei*) vizați pentru acte de corupție și acuză intervenția Doinei Gradea, președinte-director general al TVR, în politica editorială a postului public în favoarea deținătorilor puterii guvernamentale. De locmai puțin important, documentul relevă și „reformele legislative ce contravin independenței presei" inițiate de coaliția guvernamentală PSD-ALDE, exemplificând prin trimitere la modificarea cadrului legislativ care a permis demiterea fără motiv a directorului general al agenției publice de știri Agerpres și la controalele fiscale exercitate asupra instituțiilor media independente[18]. Dincolo de această reprezentare generală a situației din presa românească a anului 2018, lucrurile sunt cu mult mai grave în planul realității, din moment ce nume importante ale celor care evoluează pe scena spectacolului mediatic populist regizat de actuala putere guvernamentală sunt angajate, pe bază de contract, în lupta pentru destructurarea statutului democratic și european al României. Astfel, după cum indică o investigație de dată recentă a săptămânalului *Newsweek* ediția de România, o serie întreagă de „jurnaliști" și „analiști" afiliați televiziunilor Antena 3 și România TV, dar și TVR, televiziune nominal „publică", dar aflată, de fapt, total în serviciul puterii guvernamentale, dețin contracte – formal de „consultanță" –,

[18] Pentru mai multe detalii, a se vedea comunicatul RSF din 26 decembrie 2018, disponibil la https://rsf.org/fr/actualites/liberte-de-la-presse-la-derive-en-roumanie-qui-sapprete-prendre-les-renes-de-lue, accesat la 31.12.2018.

direct sau prin interpuşi, cu PSD. De asemenea, foarte grav este faptul că sumele deloc neglijabile pe care le primesc, pentru prestaţiile lor „analitice", aceşti „funcţionari ai puterii" provin din fondurile publice alocate PSD în conformitate cu normele legale privind statutul partidelor politice şi finanţarea acestora: „Seară de seară îi vedem la televizor. Comentează, analizează, despică firul în patru, ţipă, îşi dau ochii peste cap şi se plâng de nedreptăţile «statului paralel». Susţin, în schimb, fără să clipească, politica partidului de guvernământ. Opiniile lor nu sunt deloc dezinteresate. (...) Pentru a-şi încasa «onorariile» cât mai discret, propagandiştii media folosesc o schemă financiară bine pusă la punct. Ingineria este destul de simplă: PSD plăteşte în baza unor contracte două firme deţinute de consultanţii de casă ai lui Dragnea, iar acestea virează banii mai departe către firmele «jurnaliştilor» şi «analiştilor». Sumele provin din subvenţia plătită de stat, adică de noi toţi, partidelor politice parlamentare"[19]. Numele implicate în această activitate de pro- pagandă remunerată sunt, potrivit jurnaliştilor *Newsweek*, următoarele: Doru Buşcu, Bogdan Chirieac, Marius Pieleanu, Mirel Palada, Răzvan Savaliuc, Adina Anghelescu-Stancu, Marius Ghilezan, Liviu Alexa, unii dintre aceştia foşti jurnalişti prestigioşi, alţii „inventaţi" şi plasaţi direct în slujba politicienilor, în vreme ce doi dintre cei nominalizaţi (Pieleanu şi Palada) ar putea fi trecuţi în categoria „sociologilor de partid", fără a avea şi o validare academică, bazată pe lucrări ştiinţifice, care să le legitimeze statutul de „sociolog". Acestora le pot fi adăugaţi alţi aşa-numiţi „jurnalişti", precum Mihai Gâdea şi Mircea Badea,

[19] Mai multe detalii pot fi aflate urmând link-ul https://newsweek.ro/investigatii/caracatita-jurnalistilor-si-analistilor-platiti-de-psd-cu-10-milioane-de-lei-din-bani-publici, accesat la 31.12.2018.

„vedete" ale televiziunii Antena 3, sau Victor Ciutacu[20], format la aceeaşi televiziune a lui Dan Voiculescu şi devenit „moderator" la România TV, ca şi alţi autointitulaţi „analişti", cum este Mugur Ciuvică, invitat permanent în „amvonul" Antena 3, de unde predică inchizitorial la adresa adversarilor politici ai puterii guvernamentale. În mod expresiv, în contextul unui pseudo-interviu pe care l-a acordat pe 27 decembrie 2018 în cadrul emisiunii „Sinteza Zilei", difuzată de Antena 3 şi „moderată" de Mihai Gâdea, secondat de Mircea Badea, în realitate un monolog întins pe durata a aproape trei ore de emisie, liderul PSD, Liviu Dragnea, nu a ezitat să mulţumească public acestui post pentru serviciile aduse: „Niciodată PSD-ul şi ALDE nu o să putem să vă mulţumim dumneavoastră şi colegilor dumneavoastră pentru ce aţi făcut în aceşti doi ani de zile. Totuşi, două milioane de români primesc informaţiile corect, e important. Nu aveţi cum să nu recunoaşteţi, dom'ne, toate presiunile care au fost pe dumneavoastră în toţi anii ăştia, şi cu toate astea nu v-aţi frânt. Nu că aţi făcut ceva senzaţional, aţi făcut ceva normal, dar aţi rezistat"[21]. Debutul anului 2019 nu anunţă echilibrarea situaţiei

[20] Deloc întâmplător, mass-media independente relevă că astfel de „jurnalişti" şi „analişti" ocupă locurile principale ale unui „top" elaborat de instrumentul de propagandă media al Federaţiei Ruse în România: https://www.g4media.ro/sputnik-oficiosul-de-propaganda-al-kremlinului-a-facut-topul-presei-din-romania-vectorii-antijustitie-si-aliatii-psd-domina-clasamentul-gadea-ciutacu-andronic-chirieac-saval.html, accesat la 3.012019.

[21] Mai multe detalii pot fi aflate urmând link-urile https://www.g4media.ro/live-text-liviu-dragnea-in-direct-la-antena-3-incepand-cu-ora-21-00.html, respectiv https://www.g4media. ro/inca-un-interviu-memorabil-la-antena-3-gadea-si-badea-l-au-biciut-pe-dragnea-cu-intrebari-pana-cand-liderul-psd-a-cedat-si-le-a-multumit-in-direct-pentru-activitatea-lor-de-propagandisti.html, accesate la 31.12.2018.

din mass-media românești, ci, dimpotrivă, dată fiind declarația ministrului de Finanțe, Eugen Teodorovici – urmare a acuzațiilor aduse de către opoziție cu privire la falsificarea datelor relative la execuția bugetară aferentă anului 2018, preluate și analizate de presa independentă –, o accelerare a presiunilor guvernamentale asupra instituțiilor media neafiliate puterii politice: „Nu știu dacă presa este obligată prin lege să verifice înainte informațiile și pe urmă să le publice – dar o să verific personal acest lucru –, și dacă nu există în lege o să propun eu modificarea aceasta, inclusiv o amendă”[22].

Concluzie

Tentația autoritarismului este resuscitată, în România începutului de an 2019, la un nivel fără precedent pentru întreaga perioadă postcomunistă, iar acest lucru se petrece pe fondul unui reviriment agresiv al populismului care își are sursele – în planul imaginarului colectiv, deci al culturii politice non-civice, de extracție paternalistă – atât în perioada etnonaționalismului interbelic, cât și în cea a național-comunismului totalitar. Este foarte probabil că, și pe fondul crizei cu care se confruntă Uniunea Europeană ca structură politică, dar și pe cel al valului eurosceptic infiltrat în societatea românească prin discursul, atitudinile și comportamentele politicienilor din arcul guvernamental, această tentație să crească în intensitate. Din acest punct de vedere, următoarele cicluri de alegeri, din 2019 și 2020, vor reprezenta pentru România un test al rezistenței în

[22] Mai multe detalii pot fi aflate urmând link-ul https://www.g4media.ro/eugen-teodorovici-propune-sanctionarea-jurnalistilor-care-publica-informatii-neverificate-nu-e-corect-sa-dezinformezi-populatia.html, accesat la 3.01.2019.

faţa tentaţiei autoritarismului de factură populistă. O analiză aprofundată a cauzelor situaţiei cu care ne confruntăm în prezent şi care va reprezenta o provocare intensă şi în viitorul previzibil nu poate eluda existenţa, alături de *populismul politic*, a celui *intelectual* şi a celui *mediatic*, după cum nu poate ignora situarea acestor repere instrumentale din perspectiva ştiinţei politice într-o directă conexiune cu cel al evoluţiei procesului de democratizare din România modernă şi până astăzi, pe fondul unei culturi politice deficitare din punctul de vedere al virtuţilor civice.

Bibliografie

Adam, R. (2018) *Două veacuri de populism românesc*. Bucureşti: Humanitas.

Alexe, D. (2015) *Dacopatia şi alte rătăciri româneşti*. Bucureşti: Humanitas.

Aron, R. (2007) *Opiul intelectualilor*. Traducere de Adina Dinițoiu. Bucureşti: Curtea Veche.

Bell, D. (2001) *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.

Bocancea, S. (2013) „Mass-media şi puterea politică în România postcomunistă. Forme ale unor relaţii anormale", în Şandru, D., Bocancea, S. (coord.), *Mass-media şi democraţia în România postcomunistă*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită. Iaşi: Editura Institutul European, pp. 97-114.

Boétie, E. de la (1997) *The Politics of Obedience: The Discourse of Voluntary Servitude*. Montréal: Black Rose Books, Institute of Policy Alternatives.

Boia, L. (2011) *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 şi 1950*. Bucureşti: Humanitas.

Coser, L. (2012) *Oameni ai ideilor. Perspectiva unui sociolog*. Traducere de Camelia Crăciun. Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza".

Deutsch, K. (1963) *The Nerves of Government*. New York: The Free Press.

Dogan, M. (2010) *Comparații și explicații în știința politică și în sociologie*. Traducere de Ionela Băluță, Alexandra Ionașcu, Ruxandra Ivan. Iași: Editura Institutul European.

Dragoman, D. (2017) „Anti-marxiștii: intelectualii publici și structurarea spațiului public românesc în postcomunism", în *Polis*, 5 (4), pp. 157-177.

Fukuyama, F. (1994), *Sfârșitul istoriei?*. Traducere nespecificată. București: Vremea.

Garcia-Blanco, I., Van Bauwel, S., Cammaerts, B., (2009) „The Realm of Contemporary Media Agoras", în Garcia-Blanco, I., Van Bauwel, S., Cammaerts, B. (ed.), *Media Agoras: Democracy, Diversity and Communication*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, pp. 1-15.

Gherghina, S.; Soare, S.; Mișcoiu, S. (2016) *Combaterea euroscepticismului, extremismului/radicalizării și consolidarea încrederii în valorile europene*. Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene.

Girardet, R. (1997) *Mituri și mitologii politice*. Traducere de Daniel Dimitriu. Iași: Institutul European.

Habermas, J. (1998) *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiul unei categorii a societății burgheze*. Traducere de Janina Ianoși. București: Univers.

Hobsbawm, E.J. (1997) *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent*. Traducere de Diana Stanciu. Chișinău: Arc.

Huntington, S. (1991) *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman & London: University of Oklahoma Press.

Iliescu, A.P. (2002) „Maniheism politic și instituțional", în Iliescu, A.P. (coord.), *Mentalități și instituții. Carențe de mentalitate și înapoiere instituțională în România modernă*. București: Ars Docendi, pp. 13-60.

Iliescu, A.P. (2005) *Anatomia răului politic*. București: Editura Fundației Culturale Ideea Europeană.

Laclau, E. (2005a) *On Populist Reason*. London: Verso.
Laclau, E. (2005b) „Populism: What's in a name?", în Panizza, F. (ed.) *Populism and the Mirror of Democracy*, London: Verso, pp. 32-49.
Lendvai, P. (2017a) *Ungaria lui Orbán*. Traducere de Maria-Magdalena Anghelescu. Iași: Polirom.
Lendvai, P. (2017b),„Ceamaipregnantăcaracteristicăapersonalității lui Orbán este cinismul", interviu realizat de Daniel Șandru, *Polis*, 4 (18), pp. 107-111.
Mannheim, K. (2001), *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
Lilla, M. (2005) *Spiritul nesăbuit. Intelectualii în politică*. Traducere de Mona Antohi. Iași: Polirom.
Momoc, A. (2012) *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*. București: Curtea Veche.
Mudde, C.; Kaltwasser, C.R. (2015) *Populismul în Europa și în cele două Americi. Amenințare sau remediu pentru democrație?* Traducere de Codrin Tăut și Emil Juverdeanu. Iași: Institutul European.
Müller, J.W. (2017) *Ce este populismul?*. Traducere de Irina-Marina Borțoi. Iași: Polirom.
Pătrășconiu, C. (2011) (ed.), *Noua școală de gândire a dreptei*. București: Humanitas.
Puric, D. (2008), *Cine suntem*. București: Platytera, București.
Rose, R.; Mishler, W.; Haerpfer, C. (2003) *Democrația și alternativele ei*. Traducere de Cristina Păun. Iași: Institutul European.
Schedler, A. (2002) „Ce este consolidarea democratică?", *Revista Română de Științe Politice*, 2 (1), pp. 122-138.
Shafir, M. (2008) „From Historical to «Dialectical» Populism: The Case of Post-Communist Romania", *Canadian Slavonic Papers / Revue canadienne des slavistes*, L (3-4), pp. 425-470.
Shafir, M. (2010) „Intelectualii? Publici?", prefață la Matei, S.A., Momescu, M.(ed.) *Idolii forului. Deceoclasădemijlocaspiritului*

este de preferat „elitei" intelectualilor publici. București: Corint, pp. 1-6.

Shafir, M. (2018) „Light onto Europe or Darkness at Noon? Corruption, Civil Society, Populism and Manipulation in Romania" (articol citat cu permisiunea scrisă a autorului, în curs de publicare).

Șandru, D. (2010a) *Reinventarea ideologiei. O abordare teoretico-politică*. Iași: Institutul European.

Șandru, D. (2010b) *Sub semnul paradoxului cotidian*. Iași: Institutul European.

Șandru, D. (2012) „Ideologie și mituri politice în România contemporană", Gherghina, S., Mișcoiu, S. (ed.) *Miturile politice în România contemporană*. Iași: Institutul European, pp. 63-96.

Șandru, D. (2013a) „Populismul", în Huzum, E. (coord.), *Teorii și ideologii politice*. Iași: Institutul European, pp. 181-220.

Șandru, D. (2013b) „The ideological components of populism", în Gherghina, S., Mișcoiu, S., Soare, S. (ed.) *Contemporary Populism. A Controversial Concept and Its Diverse Forms*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, pp. 53-83.

Șandru, D. (2013c) „Mass-media, spațiul public și ideologia democratică în România postcomunistă", în Șandru, D., Bocancea, S. (coord.), *Mass-media și democrația în România postcomunistă*, ediția a II-a, revăzută și adăugită. Iași: Institutul European, pp. 81-96.

Șandru, D. (2014) *Ipostaze ale ideologiei în teoria politică*. Iași: Polirom.

Șandru, D. (2015) „Puterea cuvintelor: despre relația intelectualilor cu ideologia, de la comunism la postcomunism", în Anton, M., Crețu, B., Șandru, D. (ed.), *Literatură, intelecuali și ideologie în România comunistă*. Iași: Institutul European, pp. 299-319.

Șandru, D. (2016) „Spațiul public românesc și diluarea extremismului în populism", *Sinteza*, 28, pp. 52-55.

Șandru, D. (2018) „Iluzii și mituri intelectuale în spațiul social postcomunist", *Sinteza*, 54, pp. 75-77.

Taggart, P. (2002) „Populism and the pathology of representative politics", în Mény, Y., Surel, Y. (ed.), *Democracies and Populist Challenge*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 62-80.

Tismăneanu, V. (1999) *Fantasmele salvării. Democraţie, naţionalism şi mit în Europa post-comunistă*. Iaşi: Polirom.

Winock, M. (2001) *Secolul intelectualilor*. Traducere de Florin Sicoie. Chişinău: Cartier.

Surse online

„Intelectualii, în apărarea lui Băsescu (2007). Articol disponibil la: http://m.ziare.com/basescu/intelectualii-in-apararea-lui-basescu-62869.

„Marian Oprişan, discurs demn de «partidul stat»: «PSD reprezintă poporul român şi dacă vrei să trădezi PSD trebuie să ştii că trădezi România»" (2018). Articol disponibil la: https://www.b1.ro/stiri/politica/oprisan-psd-partidul-stat-contestatari-dragnea-254006.html.

„Presa din România se transformă în instrument de propagandă politică" (2018). Articol disponibil la: https://revista22. ro/actualitate-interna/raport-rsf-presa-din-romnia-se-transform-n-instrument-de-propagand-politic.

„Liberté de la presse à la dérive en Roumanie qui s'apprête à prendre les rênes de l'UE" (2018). Articol disponibil la: https://rsf.org/fr/actualites/liberte-de-la-presse-la-derive-en-roumanie-qui-sapprete-prendre-les-renes-de-lue.

„Caracatiţa «jurnaliştilor» şi a «analiştilor» plătiţi de PSD" (2019). Articol disponibil la: https://newsweek.ro/investigatii/caracatita-jurnalistilor-si-analistilor-platiti-de-psd-cu-10-milioane-de-lei-din-bani-publici.

Alexandru, M. (2019) „Sputnik, oficiosul de propagandă al Kremlinului, a făcut «topul» presei din România: Vectorii antijustiţie şi aliaţii PSD domină clasamentul – Gâdea, Ciutacu, Andronic, Chirieac, Savaliuc". Articol disponibil la: https://www.g4media.ro/sputnik-oficiosul-de-propaganda-al-kremlinului-a-facut-topul-presei-din-romania-vectorii-antijustitie-si-aliatii-psd-

domina-clasamentul-gadea-ciutacu-andronic-chirieac-saval.html.

https://www.g4media.ro/live-text-liviu-dragnea-in-direct-la- antena-3-incepand-cu-ora-21-00.html.

Bian, N. (2018) „Încă un interviu memorabil la Antena 3. Gâdea şi Badea l-au biciuit pe Dragnea cu întrebări până când liderul PSD a cedat şi le-a mulţumit în direct pentru activitatea lor de propagandişti". Articol disponibil la: https://www.g4media.ro/inca-un-interviu-memorabil-la-antena-3-gadea-si-badea-l-au-biciut-pe-dragnea-cu-intrebari-pana-cand-liderul-psd-a-cedat-si-le-a-multumit-in-direct-pentru-activitatea-lor-de-propagandisti.html.

„Eugen Teodorovici propune sancţionarea jurnaliştilor care publică informaţii neverificate: Nu e corect să dezinformezi populaţia" (2019). Articol disponibil la: https://www.g4media.ro/ eugen-teodorovici-propune-sanctionarea-jurnalistilor-care-publica-informatii-neverificate-nu-e-corect-sa-dezinformezi-populatia.html.

Gheorghe, Laurenţiu, „Presa din România se transformă în instrument de propagandă politică", 25.04.2018, disponibil la *https://revista22.ro/actualitate-interna/raport-rsf-presa-din-romania-se-transforma-in-instrument-de-propaganda-politica*, accesat la 31.12.2018.

Naţionalism şi anticomunism în postcomunism. Diferenţieri şi intersectări discursive

Persistenţa unor teme naţionaliste în cultura politică românească

Liviu Rotman

On revient toujours...

Abstract

The research is focused on the recurrence within the history of Romanian thinking of some obsessive topics: xenophobia, antisemitism, the rejection of the Western modernity, religious mysticism, Dacism etc. Its objective is to follow the evolution of these topics from the outset of the modern times (the 19th century, the inter-war period, national Communism and post-Communism). In the same time, the research aims at clarifying the strong ingraining of these narratives in the collective consciousness, based on two reasons. On the one hand, the geopolitical space as being "in the way of all the evil things", according to a well known Romanian historian. On the other hand, the rudimentary and conservative character of the society, together with the lack of a solid democratic thinking.

Keywords: xenophobia, nationalism, anti-semitism, national-communism, inter-war, europhobia

Ar fi greu să uit unde şi când l-am întâlnit pe Michael Shafir. Şi locul, şi momentul au rămas în istorie. Era la München, la postul de radio Europa Liberă, atunci „locul de muncă" al lui Michael.

Era în zilele imediat următoare lui 22 decembrie 1989. Ne-am întâlnit sub umbrela istoriei celei mari. De atunci, ne-am văzut des, la Tel Aviv, Ierusalim, București, Cluj, Praga. Am comunicat, am „alergat" pe trasee apropiate, am discutat mult, ne-au unit păreri comune și, de ce să nu spun, și adversități comune. Michael a spus o dată că este plictisitor ca noi doi să participăm împreună la diversele dezbateri, că prea avem aceleași păreri. Era adevărat, gândim apropiat, dar a fost loc, între noi, și de confruntări, deloc... plictisitoare.

Frumoasa aniversare de acum îl găsește pe Michael în plină activitate, prezent în analiza complexelor probleme social-politice ale prezentului. Este astăzi ce a fost întotdeauna, o voce importantă și respectată în apărarea valorilor democratice! Vorbind de direcțiile de interes ale lui Michael Shafir aș vrea să subliniez că el a fost unul din primii cercetători care a atras atenția asupra dimensiunilor naționalismului și antisemitismului din România comunistă.

O lungă perioadă de timp, cercetătorii sovietologi și est-europeni, domenii academice în creștere în anii '60-'80 ai secolului trecut, neglijau sau minimalizau aceste aspecte, fie că erau victime ale limbajului propagandei comuniste, ce proclama internaționalismul, fie că apreciau greșit prezența unor evrei și a altor minoritari în eșaloanele supreme ale puterii (deși fenomenul era într-o scădere vizibilă, de la mijlocul anilor '50), fie că interpretau greșit unele gesturi ale autorităților, cum ar fi atitudinea, în general pozitivă, față de emigrarea evreilor în Israel (aliya). Chiar și în lumea academică israeliană, atât de sensibilă – în mod firesc – la problematica antisemitismului și a Holocaustului nu exista o percepție exactă asupra acestor fenomene în România. Cu excepția onorabilă, dar destul de târzie, a unor istorici, cum a fost Bela Vago (1984, pp. 75-84) sau cercetarea prolifică a lui Jean Ancel asupra Holocaustului

în România. De la „postul lui de observaţie" din München, Shafir avea să se focalizeze pe particularităţile naţional-comunismului românesc într-o carte de referinţă (1985) şi în multe alte studii publicate în *Soviet-East European Report, Radio Free Europe Research* şi multe altele. Meritoriu la Michael Shafir este că pune problematica emergenţei antisemitismului în contextul mai larg al fizionomiei naţional-comunismului („La communism national", 1985, pp. 6-8). După 1990, într-o continuitate logică cu aceste preocupări, Shafir s-a concentrat pe analiza fenomenului negării Holocaustului, realizând cea mai completă investigaţie a fenomenului, materializată în cartea *Între negare şi trivializare prin comparaţie: Negarea Holocaustului în ţările postcomuniste din Europa Centrală şi de Est,* apărută la Polirom în 2002.

Preocupările ştiinţifice ale lui Shafir acoperă o gamă largă de planuri, dar cu toate se subsumează rolului Casandrei, care depistează pericolul reapariţiei unor umbre nocive ale istoriei, nu foarte îndepărtate.

Michael, *Ad Meea Veesrim!*
La mulţi ani!

*

Unul dintre fenomenele interesante ale dinamicii ideilor social-politice este persistenţa unor teme în varii perioade istorice. Sigur, cu nuanţe diferite, ambalate diferit, cu ordine de priorităţi diferite, dar păstrând esenţa „produsului" original. În depistarea lor este de luat în seamă şi filiera prin care au „navigat" aceste vechi şi mereu noi teme, vechile ideologii ajunse în actualitate.

În demersul ce urmează încerc să analizez traseul câtorva din aceste teme, specifice naţionalismului românesc: refuzul Occidentului, în fond al modernizării, xenofobia, şi în mod special, antisemitismul, amestecul religiei în politică.

Mentalul colectiv românesc a dezvoltat în timp, sub impactul istoriei, o teamă faţă de tot ce venea din afară, de tot ce era străin, fie că este vorba de cei ce vin cu putere militară covârşitoare (*„câtă frunză şi iarbă"*...) ca ocupanţi: turci, polonezi, ruşi, unguri etc., fie acei străini aflaţi în interior: armeni, greci, evrei, văzuţi ca acaparatori ai bogăţiilor ţării. Aceştia sunt de vină că românul este „sărac în ţară săracă". Ura împotriva acestora este evidentă în versul celui mai mare poet român: *Cine a îndrăgit străinii/ mânca-iar inima câinii/ Mânca-i-ar casa pustia/ Şi neamul nemernicia* (Eminescu, 2003, p. 182). Apărarea de „străin", obligaţia de a lupta împotriva lui devine o componentă importantă în coagularea unei culturi politice româneşti. Conceptul „cetăţii asediate" avea să rămână pe o poziţie centrală în cultura politică românească. În cadrul acestei „lipse de simpatie" pentru cei diferiţi, se detaşează, pe un loc central, antisemitismul, ura împotriva celui care, din varii motive – religie, port, obiceiuri – era considerat „cel mai străin dintre străini". În imaginarul negativ românesc, evreul, ca personaj colectiv, va ocupa un loc special. Se impune încă o menţiune: exista în mentalul colectiv românesc o contradicţie: pe de-o parte, o puternică voinţă de ataşare la modelul de civilizaţie europeană – fapt ce este prezent în discursul public, în proiectele de construcţie instituţională, în fizionomia urbană, pe de altă parte, coexista cu o persistentă neîncredere în gândirea europeană şi tot ce era legat de ea. În mai sus citata poezie, Eminescu condamna străinii, pentru că aduc calea ferată, cu tot ce însemna aceasta: *Curg duşmanii în puhoi/ şi se aşază pe la noi/ Şi cum vin cu drum de fier/ Toate cântecele pier.*

La începutul secolului XX, respingerea Europei se va accentua. Ideologia naţionalistă era alertată de orişice influenţă străină care ar perturba echilibrul tradiţional. Acest echilibru era văzut în respectarea tradiţiilor vieţii rurale. O anume exacer-

bare a calităţilor unui trecut paradisiac – ce nu a existat în fapt niciodată! – al unei pretinse înfrăţiri deasupra claselor sociale. Caîn formula clasică a basmelor populare: *„A fost odată ca niciodată... de când se luau de gât lupii cu mieii de se sărutau înfrăţindu-se...*" (Haşdeu, 1970, p. 374). Străinii – şi în special evreii – erau condamnaţi că au deteriorat acest echilibru. Cultura română cunoaşte o apreciere exaltată a satului românesc şi a tradiţiilor sale. Implanturile străine erau văzute ca fenomene ce tulbură pacea satului românesc, văzut ca esenţă a identităţii naţionale. Orice astfel de implant din direcţia Europei era condamnat.

În condiţiile apariţiei României Mari, naţionalismul adânceşte această direcţie de gândire. Spiritul conservator de sorginte rurală va face loc unui pronunţat şi agresiv autohtonism în societatea românească. Purtător de cuvânt al acestei tendinţe, „filosoful la modă" al interbelicului românesc, Nae Ionescu, nega însăşi existenţa unui spirit european. El spune în 1931: *„Europa nu există... ceea ce numim noi astăzi european este o atitudine precumpănitor anglo-saxonă, care nu izbuteşte a încadra decât nord-vestul Europei...*" (Ornea, 1996, 88-89). Mai mult decât atât, Nae Ionescu demonstrează neconcordanţa între Europa şi spiritualitatea românească, spunând: *„Care din elementele constitutive ale realităţii româneşti pledează pentru o politică înspre Apus şi cu Apusul? Structura noastră spirituală? Nu, formula civilizaţiei şi culturii noastre româneşti nu este apuseană... Dacă dăm la o parte tot ceea ce s-a adăugat în ultima sută de ani, şi care, din toate punctele de vedere, trebuie văzută ca o grefă nereuşită, cultura română este o realitate răsăriteană"* (Ornea, 1996, pp. 89-90).

Negarea europenismului devine o idee-forţă în dezbaterea de idei interbelică şi câştigă teren permanent. Cei ce apără europenismul sunt tot mai mult izolaţi. Este cazul lui Eugen Lovinescu, ce construieşte teza sincronismului cu spaţiul

european. Lovinescu nu ignoră tradiţia centrelor culturale mănăstireşti, unde se naşte şi tiparul, dar subliniază că „*această relativă cultură religioasă a fost străină prin limbă, cosmopolită prin tendinţă*..." (Lovinescu, 1997, p. 8). Deşi este o voce respectată, autor al unor lucrări fundamentale, Lovinescu şi alţi proeuropeni sunt în minoritate. Ei sunt respinşi şi pe plan personal: un Lovinescu, în ciuda marilor sale contribuţii culturale, rămâne marginalizat. I se refuză premiul Academiei Române, în timp ce un mediocru ca A.C. Cuza va fi primit ca membru cu drepturi depline al acestei instituţii. Este poate un semn exterior al orientării societăţii româneşti în perioada interbelică.

În societatea românească interbelică, respingerea Occidentului are ca plan complimentarea şi consolidarea ortodoxismul. Acesta a ocupat un loc important în perioada modernizării. Dar se poate semnala o relativă consolidare a gândirii seculare în perioada postpaşoptistă. Un exemplu ar fi acceptarea şi chiar sprijinirea de către opinia publică a măsurilor luate de principele Alexandru Ioan Cuza, de secularizare a averilor mănăstireşti, în 1863. De asemenea, în aceeaşi perioadă, Legea instrucţiunii publice patronează o anume laicizare; astfel, în structura Universităţilor de la Bucureşti şi Iaşi nu este prevăzută o Facultate de teologie (Giurescu, 1966, pp. 403-404). În aceeaşi direcţie, Codul Civil, adoptat în decembrie 1864, instituia căsătoria şi divorţul civil (cele religioase deveneau facultative) şi lua bisericii monopolul evidenţei populaţiei (Giurescu, 1966, p. 311). Această tendinţă va continua şi în perioada postCuza. O schimbare de atmosferă, prin revenirea factorului religios, se produce după război. Frustrările acumulate, teama de „pericolul bolşevic", nemulţumirea faţă de creşterea numerică a minorităţilor, ameninţările revizionismelor maghiar şi sovietic, ca şi obscurantismul ce vine din afara României sunt cauze ale unor modificări.

Una dintre ideile de bază care câștigă teren este cea a identificării ortodoxiei cu calitatea de român. Nae Ionescu, amintit mai sus, definea elementele de bază ale spiritualității românești: *Ortodoxie, naționalism, monarhie* (Ornea, 1996, p. 96). Cel ce pune bazele teoretice ale acestei direcții ideologice este Nichifor Crainic, care pune semnul egal între calitățile de român și creștin ortodox. De altfel, tezele lui stau la baza ideologiei legionare. El propune un stat etnocratic românesc întemeiat pe *pământ, sânge, suflet și credință* (Ancel, 2001, p. 45).

Alături de respingerea Occidentului, o tendință ce înflorește în interbelic este negarea originii romane a poporului român. După ce în secolul al XIX-lea, în perioada pașoptistă și postpașoptistă, afirmarea latinității era un element fundamental al discursului public, expus cu mândrie – câteodată și cu exagerări stridente – în interbelic, originea latină este negată cu vehemență. Același Nae Ionescu spune: „*Să nu ne lăsăm și aici furați de vechea prejudecată a latinității... ce este latin în noi? Ideea de drept, așa cum apare în dreptul nostru consuetudinar? Probabil tracă. Ideea de stat? Bizantină. Ideea de Dumnezeu? Ortodoxă, deci categoric răsăriteană*"… (Ornea, 1996, p. 90). Ideologii extremei drepte au încercat să lege civilizația română de îndepărtate orizonturi de civilizație extraeuropene, ca cel indian de exemplu.

Interbelicul cunoaște o ascensiune continuă a antisemitismului. Deși Constituția din 1923 a recunoscut, la modul colectiv, cetățenia populației evreiești, evreul continuă să fie, în fapt, un străin. Și încă un străin periculos. Patriarhul antisemitismului românesc, A.C. Cuza, a găsit și soluția pentru problema evreiască. În 1924 – suntem deci la nouă ani de venirea la putere a lui Hitler în Germania –, el concluziona: „*Eliminarea evreilor este exigența istorică a timpului nostru*" (Rotman, 2018, p. 22). Era o sentință gravă ce anunța politicile genocidale ale

Holocaustului. Centralitatea antisemitismului, atât ideologic, cât și sub forma violenței fizice, de tip pogromist (în cadrul gândirii naționaliste a vremii), l-au făcut pe sociologul român Petre Andrei să spună, în 1928, că: „*...tinerii noștri limitează naționalismul în special la antisemitism*" (Volovici, 1995, p. 83). Merită subliniat că antisemitismul nu era doar apanajul mișcării legionare și a extremismului de dreapta. E adevărat că acestea erau „vârful de lance", dar antisemitismul era prezent și în partidele *mainstream,* inclusiv marile partide: Partidul Național Liberal, în special după preluarea conducerii de către Gheorghe Tătărescu, în 1934, sau Partidul Național Țărănesc, în special prin gruparea Vaida Voevod care, în 1935, se va transforma în Partidul Românesc, ce va avea ca principal deziderat *numerus valahicus,* variantă a principiului *numerus clausus.* De asemenea, are loc o treptată „rinocerizare" a societății civile, prin excluderea evreilor din baroul avocaților sau alte organizații profesionale (Rotman, 2018, pp. 23-24).

Interesant de urmărit ce se întâmplă cu fațete ale extremei drepte: antioccidentalismul, ortodoxismul, daco-tracismul în perioada comunistă. Noua Putere își proclamă crezul internaționalist, opus oricărei discriminări etnice. Lozinca „*Proletari din toate țările, uniți-vă!*" devine un logo universal al oricărei producții politice comuniste. De asemenea, aceasta se prezenta laică, respingând – de obicei pe un ton agresiv – influența credințelor religioase de orice fel, cu specificarea – pe un ton generos – că se respectă libertatea credinței. Se părea că sub faldurile steagului roșu cu secera și ciocanul avea să domnească o fericită egalitate, că discriminările etnice nu vor exista. În realitate, nu a fost chiar așa. În Rusia, bolșevicii, deși au respins inegalitățile naționale de orișice fel, și-au îndreptat atacurile în primul rând asupra naționalismului micilor popoare, protejând naționalismul velico-rus. Dacă ne întoarcem la „biblia" comunistă

asupra naţionalismului, lucrarea lui Stalin din 1913, *Marxismul şi problema naţională,* vedem că focusul criticii este tendinţa izolaţionistă a micilor naţionalităţi, insistându-se asupra necesităţii unităţii (Rotman, 2005, 130). În lumina documentului stalinist, comuniştii români vor condamna, în mod repetat, nocivitatea naţionalismului minorităţilor etnice.

Un alt unghi, ce ne permite să urmărim continuitatea unor concepţii xenofobe, este critica sistematică făcută, încă în primii ani, de puterea comunistă cosmopolitismului, definit ca acceptarea necritică a unor valori străine. El este un păcat fundamental al epocii, definit ca „predica ipocrită în favoarea negării caracteristicilor naţionale, în favoarea nihilismului naţional" (Rotman, 2005, p. 141). Principalii purtători ai acestui mare păcat erau evreii, consideraţi cei mai rupţi de valorile naţionale. Ideologii comunişti, care proclamau cu tărie vocaţia internaţionalistă, se arătau într-o „superbă" continuitate cu un clişeu fundamental al extremei drepte interbelice. În acelaşi timp, combaterea cosmopolitismului era expresia respingerii a tot ce venea din afară. Să nu uităm că puterea comunistă se baza pe închiderea graniţelor, pe oprirea circulaţiei libere a oamenilor şi a ideilor. Clişee precum spionajul cercurilor „imperialiste", intenţiile agresive ale „militarismului german" veneau în întâmpinarea închiderii totale şi izolării.

O dată cu dinamica politică din România comunistă, cu emergenţa naţional-comunismului, au loc o serie de modificări în abordarea problemelor naţionale. În noua viziune are loc o modificare a opticii asupra tradiţiilor şi istoriei româneşti, o accentuareobsesivăameritelorunoroamenidecultură, de ştiinţă sau inovatori români. În politica culturală comunistă se impune protocronismul. Această teorie, ce pleda pentru întâietatea unor oameni de cultură români în diverse domenii, a fost lansată în 1970 de criticul literar Edgar Papu. Protocronismul face epocă

în perioadă și avea să fie unul dintre fundamentele teoretice ale național-comunismului. Dan Zamfirescu, filolog și istoric, cu serioase studii de bizantinologie și, în același timp, bine fixat în ierarhiile vremii (a fost director al editurii Eminescu), va dezvolta teoria protocronismului, fiind un susținător al întâietății unor momente culturale românești. Astfel, va demonstra, fără complexe, superioritatea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* asupra *Principelui* lui Machiavelli. Referitor la același monument literar, Paul Anghel, scriitor din eșalonul „oficialilor" regimului Ceaușescu, considera lucrarea domnului muntean singulară în cultura europeană (Boia, 2011, p. 137). Același Dan Zamfirescu, trecând la istoria literaturii, îl considera pe Ion Creangă ca egal al lui Homer și Shakespeare (Boia, 2011, p. 137).

Istoriografia a urmat și ea cu conștiinciozitate linia protocronistă: răscoala lui Horea, eveniment major în istoria socială românească, este „promovată" de „istoricii de serviciu" la rangul de Revoluție, care influențează marea Revoluție franceză, ce va avea loc cinci ani mai târziu (Verdery, 1994, p. 154). Pentru a-i amplifica imaginea, aceiași specialiști din zona istoriografiei de partid, îl vor reboteza pe Mircea cel Bătrân în „cel mare". Numele bine cunoscut și folosit de cronici sau de cei mai importanți istorici români era prea „modest" pentru domnitorul care era un „înaintaș" al „marelui" Ceaușescu. Superioritatea românească față de civilizația europeană este întărită de imaginea de „apărător al Occidentului" pe care l-ar fi avut structurile statale românești, implicit că vestul european ar avea o „datorie de recunoștință" față de români, datorie ce nu a fost achitată (Boia, 2011, p. 150).

Un exemplu interesant de supraviețuire este mitul cultivat al originii dacice a civilizației românești. După o lungă perioadă de pronunțată afirmare a latinității societății românești, odată cu emergența protocronismului, unii dintre istoricii oficiali se vor reîntoarce la teoriile daciste. Trebuie să subliniem că

istoricii importanţi din elita academică nu au acceptat aceste teorii, în ciuda presiunilor politice. Prestigiul acestora, anumite relaţii speciale pe care le aveau, au făcut posibilă publicarea unor articole antidaciste în chiar publicaţii de partid. O polemică era inacceptabilă şi totuşi istoricul Hadrian Daicoviciu, fiul academicianului Constantin Daicoviciu, director al Muzeului de Istorie Cluj, a publicat un articol de apărare a tezelor latiniste în *Era Socialistă*, revista teoretică a partidului. Steagul dacist a fost preluat de nucleul din jurul Secţiei de propagandă a Partidului Comunist. Majoritatea lor erau specialişti în istorie contemporană, dar au semnat articole, din „înalta" dispoziţie. Istoriografiei daciste i se va alătura, dându-i un impuls deosebit, Ilie Ceauşescu, fratele liderului de partid, cel care, la modul informal – deşi au existat şi proiecte de oficializare – monitoriza întreaga activitate istoriografică. Revista *Anale de Istorie*, publicaţia Institutului de Istorie a partidului, şi-a deschis cu generozitate paginile articolelor daciste. Un rol important în sprijinirea tezelor daciste l-a avut miliardarul Constantin I. Drăgan, fost legionar, care avea o relaţie specială cu Nicolae Ceauşescu.

Relaţia comunism–biserică a avut unele ambiguităţi, zigzaguri de-a lungul vremii. Cert este că politica agresiv laicizantă a regimului comunist a lovit în Biserică şi în slujitorii ei. S-a impus o scădere a profilului activităţilor specifice acesteia, au fost arestaţi preoţi, călugări şi oameni apropiaţi bisericii. Nu se poate însă ignora că a existat o colaborare între Biserică şi regim. Aceasta datorită tradiţiei Bisericii ortodoxe de a sprijini puterea politică, oricare ar fi ea. Mulţi preoţi, inclusiv înalţi prelaţi, au fost şantajaţi datorită trecutului lor legionar şi au colaborat cu regimul comunist. Dintre aceştia au fost promovaţi înalţii ierarhi ai bisericii. De asemenea, Biserica ortodoxă a profitat de desfiinţarea bisericii greco-catolice, căreia i-a preluat proprietăţile. În perioada înfloririi naţional-comunismului,

Biserica a sprijinit constant regimul. Într-o anume legătură cu acest aspect este consolidarea în literatură a temelor cu anume conotație fantastic-irațională. Era o ruptură cu tematica realist-socialist (rebotezată umanist-socialistă), impusă de regim. Una dintre primele apariții în această direcție, o carte de mare succes de critică și librărie, este *Iarna bărbaților*, a lui Ștefan Bănulescu, apărută în 1965. Interesant că autorul era un preferat al regimului, ocupând funcția de redactor-șef al publicației Uniunii Scriitorilor, *Luceafărul.* Dumitru Baconsky, un publicist agreat, lider al vieții literare din Cluj, avea să publice, în 1967*, Echinoxul nebunilor.* Marin Sorescu, poate cel mai important poet al perioadei, va scrie piese în care iraționalul are un loc central – vezi *Iona* (1968). Îi mulțumesc lui Cristian Vasile pentru sugestiile privind producția literară a vremii.

Ultimii ani ai regimului comunist au cunoscut o ascensiune vertiginoasă a naționalismului. În cultura politică este perioada cea mai favorabilă consolidării sentimentului „cetății asediate". Într-o perioadă a „prăbușirii zidurilor" în Europa, regimul se închidea tot mai mult. Deviza „toți sunt împotriva noastră" (în acești toți fiind cuprinși și occidentalii și est-europenii) devine elementul central al politicii lui Ceaușescu. Naționalismul a luat forme fascistoide. Ultimii ani ai regimului comunist au cunoscut o ascensiune vertiginoasă a naționalismului. Nu mai este cazul să urmărim o politică culturală dirijată, dar anumite teme apar în diverse zone ale societății. Conducerea partidului „dă undă verde" manifestărilor deschise antisemite. Acestea se manifestă în special în publicații patronate de grupurile ultranaționaliste, devenite principalul sprijin al național-comunismului. Este vorba de *Săptămâna*, condusă de Eugen Barbu, unde atunci „tânărul" Vadim Tudor scrie eseuri deschis antisemite (pe unele le va publica în volumul *Saturnalii* – 1984) sau *Luceafărul* (transformat într-un violent pion naționalist) care, în 1986,

transmitea, sub o semnătură fictivă, un mesaj de amenințare populației evreiești din România, prin preamărirea barbariilor din timpul Holocaustului, cum a fost exterminarea evreilor, în ianuarie 1940, de către legionari, la Abator, prin atârnarea de cârligele pentru vite: *câți au fost să ne jupoaie/ în cârlige apoi au stat/ O, câți lupi în piei de oaie / N-am văzut și spânzurat. Am avut răbdare multă/ până s-au făcut țărână/ umbra lor în streanguri grele/ veacuri lungi o să rămână* (Rotman, 2006, p. 185). Mesajul era clar. Nu ne putem plânge că lipsea transparența în România ceaușistă!!!

Căderea comunismului, libertatea cuvântului vor schimba radical datele problemei. Nu mai este cazul să urmărim o politică culturală dirijată, dar anumite teme apar în diverse zone ale societății românești postdecembriste. O trăsătură comună a fost ruptura de trecutul comunist și încercarea de recuperare a valorilor „confiscate" de sistemul totalitarist, dar, firește, această ruptură a fost văzută diferit. Lipsa unei culturi democratice a dus la multă confuzie și a făcut ca această recuperare să cuprindă și direcții de gândire antidemocratice, unele dintre ele preluate prin filiera național-comunistă. Lunga perioadă de propagandă comunistă, ce susținea pretinse pericole ce vin din afară, a dus destul de repede la apariția unui naționalism agresiv, cu forme speciale de xenofobie și antisemitism. Purtătorii acestor linii de gândire au știut să se folosească din plin de libertățile câștigate după căderea comunismului. Concentrați în jurul unor formațiuni politice extremiste, cu un puternic accent șovin, cum a fost România Mare (înființat în 1991) sau Partidul Unității Naționale Române, cu baza de putere în Transilvania. În special primul a reușit să se consolideze și să strângă în jurul său publicul naționalist extrem, foști activiști ai PCR sau lucrători ai fostei Securități. Mesajul său xenofob, antisemit și antieuropean a reușit să atragă susținători cărora

transformările socio-economice postdecembriste le deterioraseră poziția socio-economică. Programul său ideologic își trăgea seva din propaganda național-comunistă. De altfel, în conducerea sa vor fi personaje importante din structurile fostului PCR. Este simbolică prezența în prima conducere a PRM a principalului „istoric de serviciu" al național-comunismului, Mircea Muşat, activist al secției de propagandă a PCR. Liderul PRM, Vadim Tudor, a fost unul dintre principalii poeți de curte ai dictatorului. În condițiile unei crize economice dublate de una morală, Vadim Tudor a reuşit să ajungă în turul doi al alegerilor prezidențiale din 2000. Mesajul politic al PRM era: naționalismul, antisemitismul, antieuropenismul, combaterea reformelor social-economice în economie. Chiar dacă acest partid va slăbi după 2005 şi va dispărea, în fapt, chiar înainte de decesul liderului său, ideile sale se vor difuza în diverse formațiuni politice. Atât ideile, cât şi oamenii săi. Sprijinul propagandistic al partidului a fost publicația cu același nume, scrisă pe un ton agresiv, cu vulgarități excesive (ziarul preluase şi linia ideologică, dar şi stilul de la mai vechea „Săptămâna", din perioada Ceauşescu).

O trăsătură comună cu interbelicul a fost şi faptul că antisemitismul postdecembrist nu a fost difuzat doar de *România Mare* sau *Europa*, ci într-o formă mai „soft" – şi poate mai periculoasă – în publicații considerate „respectabile", în emisiuni de televiziune, în discursul public postdecembrist.

Temele antisemite nu au dispărut din actualitate odată cu trecerea timpului. Ele se vor focaliza pe negarea şi minimalizarea Holocaustului, cultul unor personalități cu trecut antisemit (cunoscuta campanie pentru „sfinții închisorilor" etc). Nu au lipsit şi declarații politice scoase din „arhiva" antisemitismului clasic. Astfel, în 2014, Mădălin Voicu, în acel moment deputat PSD, declara cu nonşalanță, vorbind de Fondul Monetar Internațional: „*eu înțeleg că finanțele mondiale sunt conduse de anumiți perciunați*" (Marian, 2014; subl. m.).

În spațiul public sunt prezente des atacuri împotriva minorității maghiare. Există o incitare reciprocă între extremiștii români și cei maghiari; un soi de principiu al vaselor comunicante se aplica relațiilor dintre cele două minorități. Minoritatea rromă se confruntă și ea cu violențe verbale, repetarea unor clișee dușmănoase, dar și cu violențe administrative (ar fi de ajuns să amintim de cvasi-ghetoizarea rromilor la Baia Mare).

Consolidarea unui anume etnicism este probată și de folosirea repetată, pe o lungă perioadă de timp, a lozincii „*România românilor!*". În contextul în care este folosită, este clar că termenul de român este înțeles și transmis etnic și nu civic. Amintesc că *România Românilor* era o deviză frecvent folosită de legionari. De asemenea, folosirea argumentelor etnice și religioase în combaterea unui candidat politic, cum s-a întâmplat în campania pentru alegeri prezidențiale în 2014, este un fenomen periculos pentru edificiul democratic românesc. În acest context, apare și folosirea unor clișee de tip rasist. Astfel, în 2013, Radu Baltasiu, universitar, sociolog, susținea în sprijinul tezelor sale argumente rasiale, măsurarea indicelui cefalic și analiza structurii sângelui (Rotman, 2013). De fapt, Baltasiu nu este original, metodele recomandate de el se găsesc în „tezaurul ideatic al școlii de eugenie". Una dintre personalitățile școlii de eugenie, Petre Râmneanțu, era un partizan al interzicerii căsătoriilor mixte – în special între români și unguri – pentru a nu se periclita puritatea neamului. În demonstrațiile sale, el se sprijinea pe exact aceleași criterii (Butaru, 2010, pp. 248-249). Am adăuga că sunt aproape aceleași cuvinte, dar între cele două argumentații este un interval istoric de aproape 80 de ani, în care s-a petrecut... Auschwitz!

O altă problemă complexă în mentalul românesc postcomunist este relația cu valorile europene. Aderarea în 2007 la structurile Uniunii Europene este unul dintre proiectele importante

de țară, care au unit cvasitotalitatea societății. A existat un sentiment de euforie, de eliberare, din cauza accesului la clubul european, dar viața – inclusiv cea socială – este marcată de contradicții. Odată cu entuziasmul, au început să-și facă loc sentimente de frustrare față de proiectul european, pe cele mai diverse planuri, de la discursuri ale politicienilor, la anumite zone ale mass-media, la diverse fenomene de „folclor urban". Nemulțumiri legate de pretinse „impuneri" a unor reguli pe care cetățenii României nu erau pregătiți să le accepte, impunerea unor valori – care sunt în fapt valori ale lumii democratice – au stârnit nemulțumiri. Treptat, s-a născut un curent „de apărare" ce ne amintește de „cetatea asediată" din toate timpurile. În ultimul an a existat o creștere a intensității discursului antieuropean. Două mostre recente ale acestui discurs antieuropean sunt semnificative pentru evoluția acestei teme. Astfel, Liviu Dragnea, la ședința Consiliului Național al PSD, s-a pronunțat „împotriva celor care vor să dea lecții poporului român". El a amintit de cei care se uită cu lăcomie la bogățiile țării. Ca un ecou al discursului șefului său de partid, premiera României, adresându-se Parlamentului European, declara: „Nu am venit aici să dau socoteală...". Avem în față un tip de discurs ce dorește să cultive un sentiment naționalist antieuropean. Evocarea acestei ecuații „ei contra noastră" neagă însuși spiritul construcției europene. Ea își trage seva din discursul ceaușist pentru apărarea suveranității (un cuvânt atât de drag lui) și a amestecului în treburile interne, formule folosite de Ceaușescu până în ultima clipă.

O problemă importantă a prezentului politic românesc este cel al locului Bisericii în arhitectura statului, a influenței sale asupra culturii politice. În momentul căderii regimului comunist, prezența Bisericii în centrul vieții sociale a fost văzută de mulți ca o eliberare, ca un semn al despărțirii de regimul comunist, o

anumită derută generală în publicul larg. Şi în această direcţie, lipsa de cultură democratică a uşurat ascensiunea Bisericii în ierarhia socială. Într-un proces difuz, lumea accepta această ascensiune şi o considera un semn al normalităţii. Unele împotriviri din partea societăţii civile sunt respinse şi taxate ca poziţii comunistoide. O presiune a mediului îi face şi pe cei ce au rezerve „să intre în rânduri". Se accepta o tăcută lege a supunerii. Biserica pătrunde în şcoală şi, deşi nu exista nici un regulament să oblige, clasele au o icoană, de obicei pe locul unde se afla portretul şefului partidului şi al statului. Încercarea unor părţi ale societăţii civile de a se opune este înăbuşită de o majoritate dictatorială (vezi acţiunea profesorului de istorie Emil Moise din Buzău). Aspectul cel mai important a fost introducerea orelor de religie, încă din anul şcolar 1990/1991 (Stanciu, Turcescu, 2010, p. 293). Ceea ce este semnificativ este că predarea religiei nu a fost concepută în caracter ecumenic şi critic, ci strict de pe poziţiile Bisericii Ortodoxe şi într-o consonanţă perfectă cu slujba religioasă. O astfel de predare a putut lăsa locul denigrării altor religii şi etnii, consolidând naţionalismul societăţii româneşti. În fond, aceste lecţii, prin neacordarea dreptului la opţiune, erau forme de educaţie nedemocratice, ce cultivau o structură mentală de tip totalitarist, nu foarte departe de „învăţământul politic" din perioada comunistă. Învăţământul religios a devenit treptat o formă de educaţie a respingerii alterităţii de orice fel şi de cultivare a superiorităţii. Vechea formulă a anilor '30, că doar un ortodox poate fi român, devine o axiomă şi în perioada postcomunistă. Pătrunderea Bisericii în politică are loc printr-un cerc vicios: învăţământul religios şi agresiva propagandă religioasă formează o majoritate proreligioasă şi aceasta, în chip „democratic", ia în stăpânire politica. Liderii politici din toate formaţiunile politice se tem să ia o poziţie ce ar leza Biserica, căci aceasta i-ar afecta electoral. Interesant că o majoritate

„tăcută" acceptă toate formele de ortodoxizare a vieții politice, atât cele de fond, cât și cele de simbolistică. Niciunul dintre cei mai curajoși ziariști nu s-a întrebat de ce un ministru jură pe Biblie și nu pe Constituția României. Fenomenul generalizării pelerinajelor, al troițelor creează o atmosferă ce îndepărtează România de valorile europene.

Suntem tentați să ne întrebăm care este „secretul" persistenței temelor naționaliste de-a lungul timpului, a coexistenței lor cu ideologii diferite, pe care reușesc să le „cucerească" din interior. Răspunsul ni-l dă istoria: o societate rurală, conservatoare, cufundată în propria izolare. O societate închisă în spatele zidurilor de apărare ridicate de teama a tot ce vine din afară. Ziduri ridicate pentru că era „*așezată în calea tuturor răutăților*", după cum spune cronicarul Miron Costin. În spatele acestor ziduri se va dezvolta sentimentul „cetății asediate", iar acest sentiment cuprinde teama și ura de tot ce este în afara zidurilor. Deci, factorul geopolitic determină obsesia fricii și respingerii. Se impune să adăugăm fragilitatea gândirii democratice, care întărește o anume patologie a fricii și urii.

Am început aceste rânduri amintind de *Doina* lui Eminescu. Oare de ce, la fiecare aniversare, zi legată de Eminescu, este preferată această poezie, agresiv naționalistă și xenofobă, în dauna atâtor poezii minunate ale poetului, în care cântă dragostea, natura etc.? Poate răspunsul la această întrebare este cheia la puternica persistenta a sentimentului „cetății asediate".

Bibliografie

Ancel, J. (2001-2003) *Contribuții la istoria României. Problema evreiască (4 vol.)*. București: Hasefer.

Boia, L. (2011), *Istorie și mit în conștiința românească*. București: Humanitas.

Butaru, L. (2010), *Rasismul românesc. Componenta rasială a discursului antisemit din România până la al Doilea Război Mondial*. Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene.

Eminescu, M. (2003) *Integrala poetică*. București: Minerva.

Giurescu, C.C. (1966) *Viața și opera lui Cuza Vodă*. București: Editura Științifică.

Haşdeu, B.P. (1970) *Etymologicum Magnum Romaniae*, II. București: Minerva.

Lovinescu, E. (1997) *Istoria civilizației romane*. București: Minerva, București.

Marian, M. (2014) „Mădălin Voicu, atac la FMI: «Eu înțeleg că finanțele mondiale sunt conduse de anumiți perciunați, dar vreau să știu care e avantajul meu ca țară»". Articol disponibil la: https://evz.ro/madalin-voicu-atac-la-fmi-eu-inteleg-ca-finantele-mondiale-sunt-conduse-de-anumiti-perciunati-dar-vreau-sa-stiu-care-e-avantajul-meu-ca-tara.html.

Novak, C.Z. (2009) „Politica națională a PCR la sfârșitul anilor '60 și începutul deceniului următor" în Olti, A., Gido, A., (ed.) *Minoritatea maghiară în perioada comunistă*. Cluj-Napoca: Editura Institutuluipentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale/Kriterion, pp. 189-225.

Ornea, Z. (1996) *Anii 30. Extrema dreaptă românească*. București: Editura Fundației Culturale Românești.

Rotman, L. (2005) *Evreii din România în perioada comunistă*. Iași: Polirom.

Rotman, L. (2006) „Memoria masacrului de la Iași" în Voicu, G. (ed.), *Pogromul de la Iași. 28-30 iunie 1941. Prologul Holocaustului din România*. Iași: Polirom, pp. 177-190.

Rotman, L. (2010), „Minoritățile etnice în național-comunism" în Ciobanu, V., Sorin, R. (coord.), *Partide politice și minorități naționale în România secolului 19*. Sibiu: Editura Universității din Sibiu, pp. 313-315.

Rotman, L. (2018) „Antisemitismul interbelic analizat cu ajutorul jurnalului lui Wilhelm Filderman", *Revista de Istorie a Evreilor din România*, 3, pp. 17-24.

Shafir, M. (1985) *Romania, Politics, Economics and society: Political, Stagnation and Simulated change*. London: Frances Pinter.

Shafir, M (2002), *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*. Iași: Polirom.

Stanciu, L. și Turcescu, L. (2010) *Religie și politică în România post-comunistă*. București: Curtea Veche.

Vago, B. (1984) „Communist Antisemitism: The case of Romania and Hungary" în Eitinger, L. (ed.), *The Antisemitism în our Time. A Threat Against All*. Oslo: The Nansen Comitee, pp. 75-85.

Vasile, C. (2014), *Viața intelectuală și artistică în primul deceniu al regimului Ceaușescu*. 1965-1974. București: Humanitas.

Verdery, K. (2010) *Compromis și Rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*. Traducere de Mona Antohi, Sorin Antohi. București: Humanitas.

Volovici, L. (1995) *Ideologia naționalistă și „Problema evreiască". Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*. București: Humanitas.

Comunismul e domnia răului pe pământ. Mișcările studențești din anii '90

Vlad Botgros

Abstract

The chapter tackles nationalist discourse employed by Romanian student movements in the early 90's. The politically active student organisations were part of a broader political antagonism ensuing after the fall of Ceaușescu. Based on Laclau's concept of hegemony, I argue that this antagonism revolved around the strong anti-communism signifier. Student organisations, newly established parties and civic platforms vigorously contested the FSN Party rising to power immediately after the Revolution. FSN was perceived by this mounting opposition as a faithful reincarnation of the former Communist Party. FSN fought back by labelling the protesters as fascists trying to establish a fascist dictatorship in Romania. The empirical section consists of a corpus of over 400 newspaper articles covering student protests from the 90's and early 2000's. The repertoires of contention included anti-communist chants and slogans, ultra-nationalist symbols, pro-monarchist attitudes and Eastern Orthodox hymns and prayers in the early 90's and happenings, sit-ins and political theatre in the early 2000's. The corpus analysis will be complemented by other discursive artefacts indicative of the political antagonism ensuing in the early 90's and still present today along very similar hegemonic configurations.

Key words: communism, students, nationalism, hegemony, protest

Introducere

Această secțiune[1] vizează elementele simbolice ultranaționaliste ce au stat la baza mișcării studențești din anii '90. Aceste mișcări au fost înglobate în antagonismul politic mai amplu al vremii. Clivajul consta din două tabere principale, una dintre acestea reușind să instrumentalizeze politic puternicul simbol numit *anticomunism,* pe când cealaltă tabără refracta această etichetare politică prin acuzarea adversarilor de tendințe legionare. Din punct de vedere teoretic, secțiunea de față folosește, în principal, conceptul de *hegemonie* teoretizat de către Ernesto Laclau (1995, 2014).

Laclau poate fi încadrat teoretic în paradigma postmarxistă, acesta respingând primordialitatea luptei de clasă și, în schimb, insistând pentru eterogenitatea grupurilor politice prinse într-un etern antagonism politic. Plecând de la conceptul de *jocuri de limbaj* formulat de către Wittgenstein, această luptă dintre diverse grupuri politice este prin excelență una retorică. Aici, Laclau propune o premisă tipică poststructuralismului, în sensul în care cuvintele nu fac referire la obiecte, ci la alte cuvinte. Limbajul, așadar, este tributar unor nesfârșite lanțuri de echivalențe. Niciun grup politic nu poate fixa permanent definiția conceptelor pe care le folosește (etichetări politice, revendicări etc.) deoarece mereu un alt grup va contesta sensul acestor concepte și va propune noi definiri favorabile pentru respectivul grup. Aceste cuvinte aflate la baza jocurilor de semantizare și resemantizare sunt denumite *semnificanți plutitori*, respectiv, *semnificanți goi* de către Laclau (*floating* și *empty signifiers*).

[1] O versiune a acestei secțiuni face parte din teza de doctorat a autorului, aceasta având titlul: *Manifestări ideologice și configurații hegemonice ale antagonismelor politice din România. De la începuturile anilor '90 până la mișcarea #rezist*.

Aceşti semnificanţi sunt articulaţi prin logici ale echivalenţei şi logici ale diferenţei. Concret, după cum vom vedea, lanţul de echivalenţă pentru *(anti) comunism* la începutul anilor '90 era constituit din lanţul de echivalenţă *Iliescu-Ceauşescu-securitate-degradare morală-mineri-şobolani roşii-teroare-dictatură*, pe când lanţul de diferenţă era constituit din *Piaţa Universităţii-tineri-golani-speranţă-libertate-Dumnezeu*. Aceste lanţuri comportă unele legităţi precise, nu orice denumire poate intra în lanţul de echivalenţă *comunism*. Spre exemplu, *Stalin, bolşevism sau limbaj de lemn* pot intra în acest lanţ de echivalenţă, însă *competenţă, onestitate, moralitate* nu pot intra.

Acest proces de creare a lanţurilor de echivalenţă pleacă de la un context particular şi ajunge la universalizare. Plecând de la Gramsci, procesul este denumit *hegemonie* de către Laclau şi este, probabil, cel mai influent concept al său. În cadrul acestui proces, *semnificantul* ajunge să fie ataşat temporar de un singur *semnificat*. Spre exemplu, eticheta de *comunist* este ataşată Frontului Salvării Naţionale imediat după Revoluţie, aşadar într-un context politic particular, iar, în decurs de aproape 30 de ani, ajunge să fie sinonim cu PSD, partid perceput de către oponenţii săi drept moştenitorul FSN.

Un exemplu şi mai bun ar fi *hegemonizarea* discursului *anticorupţie* în România. Mişcările studenţeşti analizate mai jos vorbeau rar despre corupţie, iar atunci când o făceau se refereau fie la degradarea morală a unor profesori universitari „pătaţi" de către ideologia comunistă, fie la incompetenţa angajaţilor din Ministerul Educaţiei. Odată cu campania electorală pentru alegerile prezidenţiale din 2004, Traian Băsescu ataşează *semnificantul* emergent *corupţie* la *semnificantul* consacrat *comunism*, cocktailul discursiv fiind unul foarte eficace. Tragedia din clubul Colectiv şi Ordonanţa 13 de la începutul lui 2017 contribuie la hegemonizarea corupţiei drept caracteristică fundamentală

a PSD-ului, nu a întregii clase politice. În cele ce urmează, voi prezenta principalele lozinci și revendicări din cadrul protestelor studențești din anii '90 și începutul anilor 2000, complementând corpus-ul analizat cu fragmente discursive indicative pentru tendințele naționaliste din acei ani.

Context politic

Deși există mostre de discurs anticomunist în perioada interbelică, anticomunismul de astăzi a fost creionat imediat după Revoluție, păstrându-și magnetismul politic până în prezent. Eticheta de *comunist* a fost sistematic atașată membrilor Frontului Salvării Naționale (FSN). Inițial constituită drept o platformă de tranziție de la comunism la democrație ce număra printre membrii intelectuali dizidenți în timpul regimului Ceaușescu, aceasta se transformă brusc în partid politic. Mișcarea a fost puternic dezavuată de către unii dintre intelectuali, aceștia demisionând. Transformarea a fost considerată o dovadă clară a faptului că FSN-ului nu este nimic altceva decât reîncarnarea Partidului Comunist: alt nume, discurs edulcorat, însă aceiași membri și aceleași practici despotice. Ca atare, antagonismul politic rezultat din această manevră politică este constituit, pe de-o parte, din FSN și simpatizanți ai partidului, pe de altă parte, de tabăra *anticomunistă*. Aceasta din urmă consta, printre altele, din partide nou înființate ce clamau o continuitate cu partidele istorice cu același nume (PNL, PNȚCD), dar și platforme precum Alianța Civică sau Grupul pentru Dialog Social (GDS).

Gabriel Liiceanu vorbește, în celebra sa carte *Apel către Lichele* din 1990, despre „lunga și insuportabila rușine", „răul" și „minciuna" ce apasă pe umerii „lichelelor" neo-comuniste (Cușnir, 2017, p. 179). Valorile pe care România trebuie să le dezvolte sunt, conform lui Liiceanu „demnitatea, libertatea, conștiința și dreptatea" (Cușnir, 2017, p. 176). În alte materiale și

interviuri din anii ’90, Liiceanu glorifică mişcările studenţeşti proaspăt coagulate, asociindu-le cu „puritatea spirituală” şi cu „capitalul de libertate al societăţii”. Cum discursul are mereu, implicit sau explicit, o dihotomie de tipul *noi versus ei* la baza sa, Liiceanu contrastează aceste mişcări studenţeşti pure spiritual cu muncitorii „inculţi [din punct de vedere] democratic”, o chestiune „absolut firească după 45 de ani de totalitarism” (Cuşnir, 2017, p. 183).

Mişcările studenţeşti mai „vocale” de la începutul anilor ’90 s-au raliat discursiv taberei anticomuniste. Aceste mişcări aveau grandioase ambiţii politice: transformarea din temelii a societăţii româneşti. Ambiţiile grandioase s-au estompat odată cu începutul anilor 2000, mişcările studenţeşti din acea perioadă concentrându-se mai mult pe chestiuni sectoriale: gratuitate pentru transportul în comun, o alocare mai mare din PIB pentru educaţie, cămine mai curate, burse mai mari. Peisajul studenţesc de la începutul anilor ’90 era dominat de către două mari coaliţii, Liga Studenţilor Români (LSR) şi Uniunea Naţională Independentă a Studenţilor (UNIS). LSR s-a format în jurul Universităţii din Bucureşti şi a fost în spatele majorităţii manifestaţiilor explicit politice din acei ani. UNIS, formată în jurul Politehnicii din Bucureşti, a preferat, în schimb, o abordare mai „tăcută”, fiind axaţi încă de la început pe chestiuni ce ţin de viaţa de zi cu zi a studenţilor. Deşi organizaţii membre UNIS au fost prezente în Piaţa Universităţii, acestea erau percepute de către LSR ca fiind obediente *neo-comuniştilor* de la putere.

O analiză a articolelor de presă despre proteste studenţeşti (1990-2008)

Analiza de faţă se bazează pe un corpus de 446 de articole despre proteste studenţeşti din ziarele naţionale *Adevărul* şi *România Liberă*, precum şi două ziare locale: *Ziarul Timişoara* şi

Renașterea Bănățeană, ambele din Timișoara[2]. Aceste publicații au fost alese deoarece reflectau antagonismul politic din acele vremuri, *Adevărul* și *Renașterea Bănățeană* fiind inițial pro-FSN, iar *România Liberă* și *Ziarul Timișoara* pro-opoziție. Articolele au fost culese sistematic din edițiile tipărite ale ziarelor (edițiile din perioada 1990-2008) cu ajutorul unei aplicații, apoi stocate digital, ordonate și analizate.

La începutul anilor '90, protestele studențești se încadrau în mișcarea de opoziție mai largă ce începea să se cristalizeze după transformarea FSN-ului în partid politic. Revendicările studenților erau explicit politice, iar repertoriile de protest erau sobre, dramatice și poetice. Lozinci cu caracter mistic, ortodox, pro-monarhie sau lozinci evocându-l pe Eminescu se intercalau cu lozinci anti-FSN și revendicări de tip sindical. Deși Liiceanu construiește discursiv o dihotomie între studenți și muncitori, studenții uneori căutau și valorizau susținerea „sindicatelor libere" nou-apărute. În Timișoara, spre exemplu, la grevele studențești participau adesea muncitori, dar și *viceversa.* Acest fapt e indicat și de o lozincă folosită în acei ani: *Muncitori/ nu uitați/ și studenții vă sunt frați.*

O bună parte dintre lozincile strigate și afișate la începutul anilor '90 erau anticomuniste. Se deplângea captura României de către *securiștii* din linia a doua a Partidului Comunist, *neo-comuniștii* din FSN, decadența morală adusă de comunism sau dictatura după chipul lui Iliescu. Studenții aveau și revendicări mai precise legate de anticomunism, acestea vizând lustrația

[2] Datele au fost colectate în cadrul unui proiect de cercetare numit *De la corporatism la diversificare: organizațiile studențești în România post-comunistă dintr-o perspectivă neo-instituționalistă* (cod PN-II-RU-TE-2014-4-2296, nr. contract 379/2015). Autorul acestei secțiuni a fost asistent de cercetare în cadrul proiectului.

în universităţi, şi anume eliminarea profesorilor comunişti „îndoctrinaţi". Câteva exemple de lozinci anticomuniste:

Jos Iliescu! 12.06.1990

Iliescu, nu uita/ Ceauşescu te-o chema 12.06.1990

Somn uşor, somn uşor/ Aţi votat un dictator! 12.06.1990

Jos cu securiştii din guvern! 23.01.1990

Luptăm împotriva comunismului ca domnie a răului pe pământ 06.09.1991

Aşadar, revendicările de natură explicit politică cereau eradicarea comuniştilor de toate felurile şi de toate rangurile: securişti acoperiţi, Iliescu, miniştri şi parlamentari.

Lozincile şi repertoriile mistico-politice pot fi sintetizate perfect prin îndemnul lui Marian Munteanu, figură emblematică a anilor '90 şi liderul Ligii Studenţilor din Universitatea Bucureşti (LSUB), faţă de studenţi: „Veniţi cu flori, cămăşi albe, calm, luciditate şi nădejde". Munteanu înfiinţează în 1992 Mişcarea pentru România (MPR), un partid elitist, „naţional-democrat", în care, conform site-ului lui Marian Munteanu: marianmunteanu.ro, accesul ca membru era condiţionat de un test de „competenţă politică". Marian Munteanu apare hristificat în paginile *României Libere* (25 iulie 1990). Ridicarea acestuia la rang de Mesia a fost operată atât vizual, prin intermediul unei imagini în care Marian Munteanu seamănă cu Iisus Hristos, dar şi prin text, unul intitulat scurt şi percutant: „Cine este Marian Munteanu".

Din aceeaşi categorie fac parte manifestaţiile pentru unirea României cu Republica Moldova şi susţinerea mişcărilor pro-româneşti din proaspăt independenta republică. Astfel, apare în acei ani lozinca *Trăiască România Mare!* Elocvent în acest sens e marşul *Drumul Crucii* din 1992, avându-l în prim-plan pe Marian Munteanu. Marşul îşi propunea, în sens simbolic,

unirea cu Republica Moldova, din repertoriu nelipsind cămăşi albe, rugăciuni spuse în genunchi şi cruci de mari dimensiuni. La manifestare au participat delegaţii ale studenţilor din toată ţara, dar şi studenţi din Republica Moldova. LSR îşi propunea prin acest marş: „unitatea spirituală a românilor de o parte şi de alta a Prutului şi reîntregirea fruntariilor pământului străbun [...], împlinirea idealului românesc de unitate şi reîntregirea teritoriului patriei străbune".

Această alchimie de repertorii începe să se dilueze după 1995, manifestaţiile explicit politice ajungând să fie considerate indezirabile deoarece indicau obedienţă faţă de un partid sau altul. De altfel, încă de la începutul anilor '90, toate organizaţiile studenţeşti, inclusiv cele două mari coaliţii, subliniau, atât prin declaraţii, cât şi prin statutul organizaţiilor, caracterul lor pur apolitic. Aceasta nu i-a oprit, după cum am văzut, să demonstreze implicit şi explicit politic în perioada 1990-1995. De asemenea, încadrarea ideologică a revendicărilor de tip sindical suferă o mutaţie graduală. Dacă la începutul anilor '90 mafia comunistă era de vină pentru frigul şi mizeria din cămine, după 1995 incompetenţa Ministerului Educaţiei se face vinovată de condiţiile vitrege îndurate de către studenţi. Deşi caracterul apolitic al protestelor ajunge să fie tot mai clamat la nivel discursiv, se strigă totuşi în mod sistematic *şobolanii roşii, şobolanii roşii!* în cadrul protestelor împotriva noii legi a educaţiei din 1995. Acestea au fost, de altfel, cele mai mari proteste studenţeşti din istoria României. Ca şi azi, *şobolanii roşii* erau membrii guvernului PDSR aflat atunci la putere.

Anul 1996 aduce victoria lui Emil Constantinescu la alegerile prezidenţiale şi victoria CDR-ului la alegerile parlamentare. Dacă Munteanu este portretizat drept Mesia de către *România Liberă*, Constantinescu îşi afirmă franc rolul mesianic, îndemnând simpatizanţii CDR să-i fie apostoli:

„Dragi prieteni, mergeți să-i convingeți pe cei indecișiși că doar noi avem CHEIA ce poate încuia porțile sărăciei și umilinței. Duceți mesajul vostru despre schimbarea României tuturor rudelor, vecinilor și prietenilor. Spuneți-le... cât de înălțător poate fi spiritul uman atunci când există credință în Dumnezeu. Amintiți-vă cât de persecutați erau misionarii... și cum au reușit ei să creștineze o lume întreagă în ciuda tuturor ispitelor. Așa cum au reușit ei, așa și noi vom reuși să ducem România în Țara Făgăduinței" (29 octombrie 1996) (Hogea, 2014, p. 231).

Candidatura sa amintea de campania electorală din 1994 a republicanilor din SUA. Lafelcaaceștia, Constantinescupropunea un *Contract cu România*: acesta ar fi urmat să demisioneze dacă nu reușea, în doar 200 de zile, să ducă la îndeplinire promisiunile din campania electorală. De asemenea, Constantinescu invoca o „armată" de 15.000 de experți gata să intervină pentru a „mântui" România de sărăcie. LSR susține hotărât candidatura lui Constantinescu. După victoria acestuia, o parte dintre membrii LSR primesc funcții în cadrul administrației prezidențiale. Ziarul *Adevărul*, inițial susținător al FSN-ului, întoarce armele și îl susține pe Constantinescu. În presa vremii, victoria acestuia era văzută drept încununarea idealurilor Revoluției și moartea definitivă a comunismului (*ibidem*).

Dacă încadrarea politică rămâne, revendicările devin mult mai pragmatice odată cu anii 2000: cămine, cantine, transport public gratuit sau taxe mai mici pentru reexaminări. Alte revendicări întâlnite sistematic în cadrul protestelor includ o mai bună reprezentare a studenților în consiliile facultăților și senatele universităților, preluarea patrimoniului Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști Români (UASCR) sau lupta împotriva corupției din mediul academic. Au existat și manifestații legate de evenimente internaționale, însă acestea erau mai degrabă

o excepţie. Câteva exemple: marş împotriva intervenţiei NATO în fosta Iugoslavie (1999), marş de solidaritate pentru poporul palestinian organizat de către studenţi arabi şi greci din Bucureşti (2000) şi un marş împotriva rasismului, xenofobiei şi intoleranţei organizat de către studenţi de la SNSPA (2000).

Manifestări de tip *happenings* apar tot mai des după anul 2000. Tonul mistic şi naţionalist al protestelor începe să dispară, acesta fiind înlocuit de sarcasm şi ironie. Câteva exemple interesante: Athanasiu, fost ministru al Educaţiei, devine, în cadrul unui protest din 2003, SATANAsiu, o entitate malefică ce târăşte în iad studenţii şi întregul învăţământ superior, un protest cu fluiere şi pisici moarte la Galaţi (2003) sau pescuitul după 6% din PIB pentru educaţie (2005). Elementele ultra-naţionaliste nu dispar, însă, în totalitate. În cadrul unui protest din Iaşi (2003) studenţii strigă*: Antonescu de trăia/ la studenţi le acorda/ burse şi gratuităţi* şi *cum nu vii tu Ţepeş Doamne, ca punând mâna pe ei, să-i împarţi în două cete: în corupţi şi în mişei.*

Din toate *revendicările* identificate în corpus (numărul mic de revendicări şi lozinci se datorează lipsei de informaţii precise din cadrul articolelor. Aici au fost luate în considerare doar revendicările şi lozincile ce apar de cel puţin trei ori şi în cel puţin două proteste diferite) 23 se referă la *comunism*, 11 se referă la *corupţia* din universităţi, iar 8 se referă la demisia lui *Iliescu*. Cu privire la *lozinci: hoţi* apare de 11 ori, *comunism şi comunişti* de 9 ori, *Iliescu* apare de 8 ori, *Dumnezeu* de 5 ori, *dictatură* de 4 ori şi *şobolanii roşii* de 3 ori.

Voi complementa această sinteză a analizei corpus-ului de articole cu alte trei fragmente discursive indicative pentru antagonismul politic specific anilor ’90. Primul fragment analizat conţine fragmente din *Crezul* LSR-ului:

Românii au nenorocirea de a nu avea încredere în puterile lor proprii. Noi nu ne-am convins încă cumva: puterea şi mântuirea în noi este. (Mihai Eminescu)

Credem că societatea românească nu va fi așezată până când nu se va întemeia pe tradiție și istorie.

Credem într-o Europă a națiunilor.

Credem că Basarbia și Bucovina sunt teritoriile noastre strămoșești.

Orientarea ultranaționalistă a Ligii e evidentă. În primul rând, apare un citat din Mihai Eminescu, poetul fiind invocat sistematic în primii ani de după Revoluție, fie că e vorba de proteste studențești, de discursul intelectualilor sau de presă. E interesant cum folosește Eminescu termenul de *putere*. Ce fel de *putere*? *Putere* împotriva cui? În al doilea rând, *tradiție* și *istorie* sunt semnificanți cheie din repertoriul discursiv naționalist la nivel global. În al treilea rând, *o Europă a națiunilor* anticipează discursiv valul de extremă dreaptă ce învăluie politica internațională. Sintagma e folosită azi de extrema dreaptă pentru a încuraja o Europă creștină, protejată de ziduri înalte și sârmă ghimpată, ce este asaltată de către imigranți și refugiați ontologic incompatibili cu valorile europene.

Un mic sâmbure greșit în organizarea societății, în viața economică, crește și îngroapă o națiune (Mihai Eminescu)

Citatul din același Eminescu apare, pentru o perioadă de la începutul anilor '90, ca motto pe prima pagină a *României Libere*. Având în vedere orientările antisemite ale lui Eminescu (Oldson, 1991), aici se face aluzie la caricatura evreului clevetitor ce-i păcălește pe oneștii români prin tot felul de artificii economice.

Președintele ales al României în pericol!
Bandele legionare devastează Bucureștiul!
Încercare de întoarcere spre dictatura fascistă!
Rațiu și Câmpeanu afară din țară!

Acest ultim fragment apare pe prima pagină a *Gazetei Noastre* (nr. 16-13 iunie 1990), un ziar gratuit editat de către FSN. Ediția din care au fost selectate aceste fragmente a fost distribuită angajaților Combinatului Siderurgic Galați (Crângan, 2018), aceştia fiind îndemnați să meargă la București pentru a-l salva pe „președintele ales" Iliescu. Cum în orice antagonism politic există (cel puțin) două tabere, FSN a instrumentalizat politic anumite elemente naționaliste afișate de către opoziție, hiperbolizându-le drept o dovadă clară a „întoarcerii spre dictatura fascistă". Sub pretextul unei noi rebeliuni legionare, manifestațiile din Piața Universității au fost curmate extrem de violent de către mineri veniți la București pentru a „face ordine". De altfel, Iliescu le mulțumește minerilor pentru „solidaritatea muncitorească" de care au dat dovadă. În plus, ziarul în cauză creează o falsă legătură între Rațiu și Câmpeanu și „bandele de legionari". Rațiu, în special, era un conservator neo-liberal clasic, pledând în acei ani pentru terapia șocului *à la* Margaret Thatcher în Marea Britanie.

Concluzii

La începutul anilor '90, antagonismul politic a gravitat în jurul puternicului semnificant *(anti) comunism*. Organizațiile studențești mai „vocale" se clamau *apolitice* însă aveau ambiții vaste, acestea situându-se în barca *anticomuniștilor*. Această tabără considera că, în locul democrației și a libertății, România a fost martora unei simple schimbări de ștafetă între comuniști de rangul întâi și comuniști de rangul doi. Corpus-ul analizat schițează melanjul de anticomunism, naționalism și ortodoxism expus în cadrul manifestațiilor. Perioada în cauză cunoaște, de asemenea, o revigorare a intelectualilor interbelici cu simpatii legionare.

„Pârâții" erau *securiștii* mai puțini vizibili ce au deturnat idealurile Revoluției și foarte vizibilii *Iliescu și ai lui*. FSN-ul încearcă să se scuture de eticheta de *comunist* clamând guvernarea legitimată de alegeri libere și numind protestatarii *golani* sau direct *legionari* ce încearcă întoarcerea la *dictatura fascistă*. De altfel, o tabără *apolitică* ce luptă împotriva *comuniștilor* (*corupți*) și o tabără *comunistă* invocând *legitimitate* și *forțe oculte* vedem, în bună măsură, și la baza antagonismului politic de azi. În plus, ambele tabere erau (și sunt și astăzi), conservatoare și naționaliste, doar nuanțele diferă.

Această dihotomie *noi versus ei* caracterizează, de fapt, întreaga perioadă postcomunistă. Fabula celor două Românii, construită discursiv cu largul concurs al intelectualilor publici, are la bază mitul României oneste, harnice, antreprenoriale, civice, occidentale și la fel de mitica Românie a asistaților sociali, leneși, bețivani, analfabeți, care votează în schimbul măruntelor pomeni electorale. Pentru naționalismul românesc, xenofobia nu e îndreptată doar împotriva alogenilor, ci și împotriva românilor mai puțin români.

Bibliografie

Crângan, C. (2018) „Cum au fost relatate protestele din iunie 1990 într-un ziar FSN distribuit în zeci de mii de exemplare: «Președintele ales al României, Ion Iliescu, este în pericol!»". Articol disponibil la: https://adevarul.ro/locale/galati/ cum-fost-relatate-protestele-iunie-1990-intr-un-ziar-fsn-distribuit-zeci-mii-exemplare-presedintele-ales-romanieiion-iliescu-pericol-1_5b9660dcdf52022f 754c71da/index.html?fbclid=IwAR0MJ-ZQz3M2Z0sG2Xk-91cPIYzHRkxFQzHrc798Bejtnsvqn_6UX0Ibg4.

Cușnir, C. (2017) *Discursul intelectualilor români dupa 1989*. Iași: Institutul European.

Hogea, C.A. (2014) *Collective Memory and National Identity in Post-Communist Romania: Representations of the Communist Past in Romanian News Media and Romanian Politics (1990-2009)*. Teză de doctorat nepublicată. Temple University: Philadelphia.

Laclau, E. (1995) *Emancipation(s).* London: Verso.

Laclau, E. (2014). *The Rhetorical Foundations of Society*. Verso: London.

Oldson, W.O. (1991) *A providential anti-Semitism. Nationalism and polity in nineteenth century Romania*. Philadelphia: The American Philosophical Society.

Democrație, liberalism, totalitarism.
O relație dialectică?

Regresia democraţiei: depolitizare, oligocraţie şi anticorupţie

Daniel Barbu

Abstract
Unpolitical democracy, democracy disciplined by the law, and democracy as an incidental commodity for the markets are addressed by the paper as signs of the transformation process underwent by the democratic regimes of the present times. These changes are not the output of non-democratic ideologies or practices, but are the result of a regression of democracy, i.e. of the deconstruction of the very nature of democracy depressed by the formal weight of its own institutional architecture and conceptual framework.

Keywords: unpoliticaldemocracy, crisisofrepresentation, rule of law, demonstrations, ideology of resentment

Miza de astăzi a politicii democratice a ajuns să fie politica însăşi. Dacă înţelegem politica, în descendenţa lui Rousseau, ca pe o ştiinţă practică a administrării libertăţii egale în vederea identificării şi eliminării tuturor pericolelor ce o ameninţă (Tuck, 2015, p. 3). Reîntoarcerea naţionalismelor (în formulări clasice sau postmoderne), ca şi trezirea la viaţă a populismelor de tot soiul (fie articulate conceptual, fie improvizate în exerciţiul politic curent) reprezintă neîndoielnic asemenea pericole la adresa libertăţii împărtăşite egal în comunităţile politice de astăzi, inclusiv în cea românească. S-ar putea însă ca regimurile

democratice să fie erodate nu numai de resurgenţa unor ideologii nedemocratice făţişe sau disimulate ce-i rămân exterioare conceptual şi instituţional, ci şi de un fenomen endogen, difuz şi anonim de regresie a democraţiei ca atare. Această regresie n-ar trebui poate înţeleasă ca o erodare oarecum firească a teoriei şi practicii democratice, ca o pierdere de suflu, cât ca o metamorfoză, ca un proces istoric ce transformă din interior chiar natura regimului. Această prefacere, manifestă în discursuri şi acte, nu capătă decât accidental un aspect ideologic propriu-zis. Altfel spus, regresia democraţiei este nu atât lipsită de o teorie ce ar putea să o facă inteligibilă, cât nerecunoscută, neluată în seamă ori ignorată atunci când semnele ei devin vizibile, de vreme ce practicile ce i-au devenit proprii sunt de regulă considerate compatibile formal cu democraţia.

Evacuarea politicii din spaţiul public, legătura dintre contestare şi primatul limbajului şi gândirii economice, ca şi restrângerea libertăţilor individuale în numele întăririi statului de drept sunt trei feţe ale fenomenului de regresie a democraţiei ce vor fi explorate în paginile care urmează. Termenul *regresie* nu sugerează că, în societăţile moderne, regimul democratic ar fi avut un caracter organic, supus creşterii şi descreşterii. Noţiunea încearcă doar să surprindă modul în care referinţele conceptuale şi întrupările instituţionale ale democraţiei suferă un proces de retracţie, provocat de propria greutate şi nu de impulsuri venite din afară, care lasă să se întrevadă straturi dense de practici şi comportamente ce au premers democraţiei şi pe care aceasta şi-a instalat în trecut propriul dispozitiv de (auto)guvernare a oamenilor.

Depolitizarea democraţiei I

În regimurile predemocratice, unde puterea era dispusă pe verticala axei monarhice, nu se făcea politică, aceasta fiind o

îndeletnicire umană ce nu admite decât un aranjament orizontal al relațiilor de putere (Sartori, 1973). În puține cuvinte, politica n-ar fi altceva decât o practică structurată și reflectată de gestiune a libertății. Supușii nu fac niciodată politică. Pot fi insurgenți, intriganți, insolenți ori influenți, nu însă politicieni. Posibilitatea de a îmbrățișa politica, din vocație sau ca pe o meserie, este rezervată cetățenilor. Mai precis, cetățenilor egali și liberi, măcar în drept, dacă nu și în fapt. Deși numele îi era frecvent utilizat, politica nu și-l merita nici în regimurile totalitare, în care puterea este în mare măsură aspirată pe verticală. De aceea, înainte de 1989, politica (de partid și de stat) era definită de sus în jos ca „știință a conducerii societății". Or, politica apare doar atunci când o societate nu mai este condusă prin aplicarea autoritară a unui principiu invariabil de ordine, ci este guvernată prin calcularea permanentă a echilibrului, întotdeauna fragil, dintre libertate și echitate.

Dacă așa stau lucrurile, este ușor de constatat că politica românească a devenit din ce în ce mai apolitică. Chiar și cei care o practică la vârf o tratează ca pe un soi de birocrație electivă. Tocmai pentru a face loc politicii, constituționalismul liberal a procedat la separarea administrației de guvernare. În contextul românesc al zilelor noastre, aceasta din urmă pare să fie la rândul ei separată de politică. După ce și-a dat demisia din funcția de președinte al PSD pe 12 iulie 2015, Victor Ponta a explicat condițiile în care a continuat să rămână în fruntea executivului: „[S]unt tehnocrat. Eu acum nu mai sunt lider politic. Sunt un tehnocrat care conduce Guvernul [...]. Nu-mi cereți comentariu politic, că sunt tehnocrat". Ponta s-a lepădat deci de statutul de politician, convenind implicit că acest statut este unul dubios. Partidul său i-a confirmat reticența față de capacitatea morală a omului politic de a guverna țara atunci când, în noiembrie, la consultările pentru formarea noului guvern, a recomandat drept

candidat de prim-ministru tot un tehnocrat, viceguvernator al Băncii Naționale. PNL și-a dorit la rândul său un tehnocrat, dar a lăsat numirea acestuia pe seama președintelui. Dacian Cioloș a fost desemnat de Klaus Iohannis, fiind învestit în Parlament de o mare coaliție a-politică *ad hoc* formată din PSD și PNL.

Faptul nu este nemaivăzut în istoria imediată a democrațiilor contemporane. Pe 9 noiembrie 2011, președintele Republicii Italiene i-a încredințat sarcina de președinte al Consiliului de Miniștri lui Mario Monti, expert financiar, fost comisar european (ca și Cioloș) și senator pe viață; două săptămâni mai târziu, Monti a obținut încrederea Parlamentului, deși nici el și nici vreun alt membru al executivului nu ocupaseră vreodată o funcție aleasă, nu se prezentaseră niciodată în fața alegătorilor pentru a le câștiga încrederea și a le cere votul. După un an, Monti a participat la alegeri în fruntea unui partid confecționat din birourile executivului, obținând cam o zecime din voturi. Fără a candida el însuși, Cioloș a mobilizat aparatul de lucru al guvernului în sprijinul unei formațiuni antipolitice inventate recent, Uniunea Salvați România, al cărei șef, Nicușor Dan, a declarat pe 9 septembrie 2016: „USR afirmă că [vremea tehnocraților] abia începe". Confirmarea acestei ipoteze a venit imediat după alegeri. Pe 3 ianuarie 2017, într-o conferință de presă, Liviu Dragnea, președinte al Camerei Deputaților, a precizat: „activitatea la guvern va fi mai puțin politică, mai mult aplecată spre administrație"; iar prim-ministrul Sorin Grindeanu a adăugat: „politica se face în altă parte, noi la guvern facem administrarea țării".

Victor Ponta a inaugurat așadar în vara anului 2015 situația paradoxală (și oarecum perversă), prin care fruntașii politici și partidele parlamentare s-au asociat cu media într-o mare coaliție antipolitică[3]. Politica nu este acum mai mult decât locul convenit în prealabil între politicieni și jurnaliști al coliziunii

periodice și repetate dintre două narațiuni concurente despre ceea ce ține împreună comunitatea politică: statul de drept *vs.* agenda cetățeanului. Ori de unde ar porni, dezbaterile publice ajung, inevitabil, la venituri bugetare și salariale, la chestiuni penale ori la rolul serviciilor. Realitatea este mereu aliniată fie unui limbaj economic rudimentar, fie unor ideologii bricolate, ce nu se recomandă prin miezul lor doctrinar, ci prin capacitatea de a săpa tranșee cât mai adânci între „ei" și „noi". USR ilustrează cu excelență acest nou uzaj al ideologiilor: dincolo de lozinca polemică (în sens etimologic) „ei sunt corupți" și „noi ne im- plicăm" sau „rezistăm", pare imposibil să desluşeşti dacă for- mațiunea, lipsită de un program cât de cât lizibil, este neo-leninistă sau neo-populistă. Sunt partide, politicieni, activiști civici și intelectuali publici care-și justifică prezența în arenă prin lupta pe care o duc împotriva corupției (întotdeauna a celorlalți), a clasei politice lipsite de credibilitate și de pricepere, precum și pentru întărirea instituțiilor statului (în special a celor judiciare și speciale). Alte partide și alți politicieni, activiști și intelectuali luptă la rândul lor, dar pentru bunăstarea generală, pentru dezvoltarea țării, pentru lărgirea clasei mijlocii, pentru salarii și pensii mai mari, pentru locuri de muncă, pentru mai mulți bani în buzunarele cetățenilor.

Doar aparent paradoxal, chiar și angajamentul politic se manifestă ca o lepădare de politică. În România de pildă, partidele noi (PPDD în 2012 și USB/USR în 2016) nu sunt organizații antisistem pentru că ascensiunea lor se datorează sistemului, atât versantului privat al acestuia (media și *social media*), cât și celui public (USR invocă cu religiozitate sprijinul DNA). Așa cum

[3] Coaliția PSD-ALDE, care a repurtat victoria în alegerile din 11 decembrie 2016, a propus succesiv doi candidați pentru funcția de prim-ministru, amândoi din afara Parlamentului: Sevil Shhaideh și Sorin Grindeanu.

Klaus Iohannis fusese în 2014 un candidat *ohne Eigenschaften,* pentru a folosi o metaforă sugerată de celebrul roman al lui Robert Musil (Barbu, 2017, pp. 238-241), avem de-a face cu „partide fără calități", postideologice, ce refuză cu obstinație să se pronunțe cu privire la marile teme de societate de teamă să nu dezvăluie faptul că nu au în realitate niciun fel de identitate politică. Astfel de formațiuni de tip *Sturmabteilung*[4] sunt sprijinite fățiș, dacă nu chiar suscitate de corporații (și, poate, de serviciile secrete) cu obiectivul de a slăbi, prin diabolizarea „clasei politice", dar și prin acțiuni de agitație a străzii, a spațiului mediatic și a celui virtual, gestiunea politică a societății de către stat și a-l face pe acesta mai disponibil pentru piețe.

Militarizarea accelerată a limbajului și mijloacelor înfruntării politice desemnează ca terț exclus și ca victimă sigură democrația, regim eminamente civil, suspicios chiar față de uniforme și de eroi. Prețul acestei depolitizări funcționale a politicii românești este dispariția aproape completă a narațiunilor despre libertate. Preocuparea pentru libertate nu frământă societatea românească a zilelor noastre, prea puțini cetățeni fiind conștienți că politica nu este altceva decât locatorul de gestiune al propriei lor libertății.

Tentația depolitizării regimului democratic nu ține de vreun excepționalism românesc. Cele trei fenomene ce caracterizează acest proces au fost deja identificate în alte părți, fie separat, fie asociate în proporții variabile. Evidentă este, în primul rând, tendința de „prezidențializare" a democrației, de concentrare pe verticală a deciziei, ce aparține din ce în ce mai exclusiv prim-ministrului, cancelarului sau, după caz, președintelui și nu, așa

[4] Agresivitatea dovedită de USR atât în stradă, cât și în Parlament în 2017 și 2018 confirmă această calificare tipologică; agitații asemănătoare obișnuia să facă în Parlament în 2013 și PPDD.

cum se întâmpla până de curând, majorității parlamentare, cabinetului ori conducerii colective a partidului de guvernământ (Poguntke, Webb, 2005). Apoi, dezafectarea socială a structurilor partizane (Dalton, Wattenberg, 2002), observabilă pretutindeni, favorizează această insularizare și personalizare a voinței politice. În sfârșit și drept consecință, politicile publice sunt cel mai adesea produsul expertizei tehnice și doar accidental un rezultat al procesului legislativ, ceea ce conduce la o accentuală „de-parlamentarizare" *(Entparlamentariesirung)* a democrației (Michelsen, Walter, 2013, pp. 179-216).

Împreună cu Danny Michelsen și Franz Walter vom califica toate aceste prefaceri ale democrației reprezentative drept semnul evoluției către o democrație apolitică sau nepolitică *(unpolitische Dremokratie)*. „Prezidențializarea", lichefierea partidelor și „de-parlamentarizarea" pot fi acum identificate în context românesc pe baza unui vast material empiric. Toate trei sunt efecte vizibile – inclusiv în proiectul de „resetare" a politicii românești pe care și-l atribuie Klaus Iohannis – ale unui proces istoric ce pare să afecteze ireversibil nu numai tipul ideal al democrației reprezentative, dar și cele mai multe întrupări naționale ale acesteia. Știind că politica există doar când arbitrariul dispare, ar fi nimerit să ne întrebăm ce ar putea veni pe lume dacă politica este într-adevăr amenințată cu dispariția. Oricum ar fi descrisă, metamorfoza democrației pare să aibă deja două urmări.

De la Piață la stradă: noua etică a iresponsabilității

Prima dintre ele ar descrie însușirea completă a politicii de cătrelogicaeconomică. Teoriiledetip *rational choice* permiseseră deja în anii 1980 capturarea limbajului politicii democratice

(şi al ştiinţei politice ca atare) de către cel al economiei. Acum, lexicul politic este complet dizolvat în cel economic. Cuvinte cu rezonanţă clasică şi istorie intelectuală îndelungată, precum *libertate* sau *dreptate*, sună învechit. Vocabularul prezentului preferă *eficienţa* şi *managementul*. Vechile manifeste electorale ale partidelor se numesc acum „oferte".

În regimurile democratice postbelice, resursele socio-economice inegal distribuite şi drepturile politice egale se aflau într-o situaţie de separare strictă. Statul bunăstării admisese ca sfera politică să exercite, prin prelevări, o anumită influenţă asupra celei economice. Primatul politicului asupra economiei fusese însă unul strict funcţional, rareori declinat normativ. Neoliberalismul anilor 1980 a răsturnat relaţia de dependenţă mutuală, întemeiată pe separare, între sfera politică şi mediul economic. De atunci, politicul este convocat ca un servant al pieţei, ce reduce agenda guvernamentală la controlul deficitului şi la cel al populaţiei prin agenţiile de represiune. Asemenea monarhiilor Vechiului Regim, ce se finanţau din credit, guvernele actuale nu mai trăiesc din taxe, din venituri prezente şi reale, ci din împrumuturi contractate în contul veniturilor viitoare, ce sunt astfel consacrate în proporţie semnificativă serviciului datoriei.

Arii ale vieţii publice care erau cândva considerate ca fiind răspunderea exclusivă a statului şi guvernelor (sănătate, educaţie, transporturi, utilităţi, pensii, prevederi sociale etc.) au fost fie contractate, date în arendă unor particulari, fie privatizate de-a dreptul. Externalizarea serviciilor publice, parteneriatul public-privat, managementul privat al companiilor publice, introducerea criteriilor de piaţă ale eficienţei în gestionarea administraţiilor publice sunt semnele incontestabile ale acestei transformări. Ca atare, guvernele au devenit din ce în ce mai puţin răspunzătoare în faţa cetăţenilor şi tot mai dependente

de interese private, oricât de legitime în sine. Cu acest titlu, ele sunt condamnate să fie din ce în ce mai puțin transparente în deciziile și actele lor.

Cum guvernul nu se mai află la comanda politicilor publice, ce par să fie cârmuite anonim, dintr-o zonă inaccesibilă privirii publice, cetățenii au dezvoltat sentimentul că nu mai controlează guvernul. Faptul că executivul este, generic, mai puțin răspunzător în fața electoratului, mai puțin înclinat (ori capabil) să răspundă dorințelor și preferințelor cetățenilor, a dus treptat la dezafectarea politică a societăților, măsurabilă în declinul dramatic al participării la vot și în emergența unor forme multiple de dezangajare politică și de depolitizare a vieții publice.

În această ultimă categorie trebuie clasate manifestațiile de stradă masive și recurente. Clivajele din societate nu mai sunt exprimate și sublimate de partidele de mase, așa cum ne încredințează Stein Rokkan că se întâmpla în epoca de aur a democrațiilor reprezentative (Budge, Crew, Farlie, 2010). Masele au abandonat partidele, care nu le mai pot captura, canaliza și utiliza energia în competiția partizană disciplinată de reguli și proceduri. Grupurile sociale, structurate ori agregate aleatoriu, nu se mai recunosc în partide, răbufnind periodic în proteste de stradă îndreptate împotriva tuturor partidelor de guvernământ.

Oricât de colorată ar fi țesătura socială a manifestațiilor recurente ce au debutat în septembrie 2013 și au continuat până în vara anului 2018, este indubitabil că mișcarea de gravitație care le-a atras în stradă nu a fost naturală, ci minuțios pregătită și pusă în operă de o rețea vastă de agenți instruiți și remunerați în acest scop. Pe 4 iulie 2012, ambasadorul american la București a prezentat public programul *Restart Romania*, conceput și bugetat de unele agenții federale, ca și de guvernele Marii Britanii, Germaniei, Spaniei și Canadei. Programul ar fi format și finanțat

de 140.000 de *restarters*, numiți alternativ de Mark Gitenstein „agenți ai schimbării" ori „cetățeni reformatori", cărora li s-a încredințat misiunea de a stârni pe internet valuri de susținere pentru cauze ecologice, ca și pentru lupta împotriva corupției. Unul dintre acești agenți, Alina Mungiu-Pippidi, a mărturisit pe 23 ianuarie 2017 că manifestația împotriva guvernului PSD din ziua precedentă, la care participaseră câteva mii de protestatari, nu putea fi organizată decât de serviciile speciale, explicând că „societatea civilă" nu are capacitatea de a mobiliza prin forțe proprii atât de mulți demonstranți într-un timp atât de scurt.

„Strada" s-a transformat astfel dintr-un fenomen social accidental și spontan, așa cum fusese în primele două decenii de postcomunism, într-o instituție de forță cu personal calificat și agendă proprie. În 2013, s-a instituit o durabilă tiranie simbolică a minorității. România este de atunci condusă sezonier de o „oligocrație", de puterea celor puțini manifestată în stradă. În noiembrie 2015, guvernul Ponta a demisionat doar pentru că i-a cerut „strada", evocată cu reverență atât de presă, cât și de președintele Iohannis. În februarie 2017, guvernul Grindeanu și-a abandonat politicile și s-a înclinat cu venerație în fața aceleiași „străzi".

Să se fi întors cumva „gloata" înapoi? Minoritățile agresive care au subminat Republica de la Weimar prin manifestații repetate de stradă să fi revenit oare din istoria primei prăbușiri a democrației? Analiza profilului social al demonstranților care începeau din 2009-2010 să invadeze străzile și uneori să ocupe piețele orașelor europene și nord-americane pare să justifice o asemenea îngrijorare. Aceste erupții de violență (în atitudine și limbaj) sunt produse de o formulă de agregare sintetică în care gloatei *(mob)* i se alătură membri ai clasei mijlocii urbane, dar și populiști de extremă dreaptă, cele trei forme de reacție împrumutându-și până la indistincție limbajul și atitudinile

(Walter, 2010, pp. 213-222). Factorul unificator, ce şterge diferenţele culturale şi sociale, este violenţa împărtăşită a sentimentelor şi resentimentelor.

Manifestanţii participă, oricât de difuz şi necritic, la o cultură reînnoită a resentimentului faţă de PSD, reaprins de propaganda (din presă şi din social media) din spatele mişcărilor de stradă. Elitele profesionale româneşti au creat imediat după alegerile din 20 mai 1990 legenda urbană a infirmităţii electorale a majorităţii, descrisă ca fiind slab educată, îmbătrânită şi preponderent rurală. Această majoritate şi-a pus atunci încrederea în FSN şi s-ar afla de atunci în spatele PSD. Ar fi o majoritate condamnată la eroare, neputincioasă, asistată de stat şi dependentă politic, incapabilă de raţionamente proprii şi de alegeri chibzuite. Legenda a avut dintru început şi continuă să deţină un dublu rol, metodologic şi ideologic: a nu face parte din această majoritate este singurul criteriu care te defineşte, în propriii tăi ochi şi sub privirea celorlalţi, ca un om „de dreapta".

Ne aflăm indubitabil în prezenţa unei ideologii atunci când suspiciunea faţă de adversarul politic – în speţă faţă de PSD, tratat drept moştenitor direct al partidului comunist – încetează să mai fie doar o dispoziţie psihologică pentru a deveni metoda însăşi a gândirii (Mannheim, 1936: 54). Cei care cred că „ciuma roşie" bântuie încă prin politica naţională se dovedesc cei mai fideli continuatori ai culturii totalitare. Noi suntem de partea bună a istoriei, cine nu e cu noi e împotriva noastră, cine e împotriva noastră trebuie demascat şi expus oprobriului public, arestat şi judecat de organele statului şi trimis în final la puşcărie. Acest tip de raţionament ideologic este din nou popular astăzi, dar părea suspendat în 2012.

Nu este nevoie de o privire sociologică îndelung exersată pentru a desluşi compoziţia socială a demonstraţiilor ce au avut loc în România din 2013 şi până în 2018. Cele trei grupuri

sociale, așa cum au fost identificate în alte părți, sunt prezente și pe bulevardele marilor orașe românești, după o logică simultană a distincției și întrepătrunderii. Mai întâi, categoria lumpen: tineri bărbați fără ocupație certă și domiciliu stabil, întotdeauna amatori de întruniri publice; galeriile echipelor de fotbal; „revoluționarii" din 1989, gata oricând să se alăture oricărei mișcări de stradă[5].

Apoi, câteva straturi ale clasei de mijloc. Angajați, de regulă tineri, ai corporațiilor, dornici fie să se defuleze după stresul orelor de program, fie să-și arate ostilitatea față de statul colector de taxe. Militanți ai diferitelor organizații civice de orientare ecologistă, a căror agendă și finanțare presupun participarea la astfel de evenimente. Activiști din variate ONG-uri, pentru care prezența la orice manifestație este o datorie civică. Profesioniști și proletariat intelectual de sensibilitate libertariană și anarhistă, bucuroși să aplice o lovitură statului pe care-l detestă. Agitatori neoleniniști, anticapitaliști, radicali de stânga și alți partizani ai „puterii poporului", dornici să dea un aspect revoluționar oricărei întruniri publice. Intelectuali de marcă și cercul lor de admiratori cărora li se oferă încă o ocazie de a contesta guvernul. Artiști stradali și alți animatori ai „sectorului cultural independent" care-și fac, pur și simplu, meseria. În fond, o manifestație seamănă cu un festival neprogramat: cântecele, coregrafia și grafica lipsesc rareori. În sfârșit, o constelație de organizații și de cetățeni cu înclinații de dreapta, monarhiști, ortodoxiști, neolegionari, extremiști de orientări populiste sau

[5] Această categorie de manifestanți nu este „infiltrată" printre demonstranții pașnici pentru a deturna sensul protestului, așa cum au afirmat unanim presa, dar și președintele Iohannis, după înfrun tările violente de stradă din 1 februarie 2017. Componenta lumpen este întreținută în toate manifestațiile și nu poate fi izolată ca o in tervenție exterioară a „huliganilor".

generic naţionaliste, unanim revoltaţi împotriva guvernului care este prin definiţie ilegitim. Oricum, toţi gata să profite de orice prilej pentru a arăta că sunt şi ei prezenţi în viaţa publică, pe care o socotesc endemic afectată de un grav deficit de patriotism.

Franjurile acestor grupuri compozite sunt întreţesute cu alte două categorii de protestatari. Cea a oportuniştilor, mai întâi, a celor cu revendicări foarte personale şi, de regulă, deconectate de tema demonstraţiei: oameni care au un necaz, o nemulţumire, o petiţie şi care profită de împrejurare pentru a-şi expune cazul celor din jur şi a-şi face publică situaţia. Nu lipsesc apoi niciodată curioşii, trecătorii, cei care vor să-şi umple timpul, să fie în miezul lucrurilor, să participe la o întâmplare colectivă, să socializeze.

Ce au în comun toate aceste clase de manifestanţi, ştiind că sunt ele însele multiple şi fragmentate? O etică împărtăşită a preferinţelor subiective (MacIntyre, 2007, pp. 11-12), ca şi disponibilitatea de a abandona discursul raţional în favoarea emoţiei, a protestului, a convingerilor ireductibile raţional şi a manipulării. Retorica acestor mulţimi în mişcare, cărora le place să fie luate în seamă ca o expresie vocală a „societăţii civile", este aprioric intolerantă la argumente şi nu suferă contradicţii. Când se adună pentru a ocupa pieţe sau a-şi striga indignarea din mers, se comportă ca o comunitate etică virtuală bazată pe anonimat (masca lui Guy Fawkes nu lipseşte niciodată şi nicăieri) şi pe suspendarea oricărei responsabilităţi personale. Aceste demonstraţii sunt un fel de reţea socială ce prinde viaţă şi se întrupează, sunt faţa umană a spaţiului virtual, prin intermediul căruia au fost de regulă stârnite şi convocate. „Ne indignăm", „ocupăm", „uniţi salvăm" ori „rezistăm" nu sunt decât sinonimele unei agresivităţi impersonale şi anonime.

În societăţile contemporane, în care plângerea şi litigiul au înlocuit complet deferenţa şi obligaţia, participarea la demon-

straţii echivalează cu o eliberare psihologică în raport cu orice formă de autoritate: responsabilitatea este întotdeauna a celorlalţi, cu precădere a instituţiilor şi a „clasei politice" corupte prin definiţie, iar costurile revendicărilor sunt privite ca venind de la sine într-un stat al bunăstării. În acelaşi timp, manifestanţii împărtăşesc în grade diferite o viziune providenţială despre rolul statului, amestecată cu o profundă ignoranţă cu privire la modul în care instituţiile acestuia funcţionează. Toate revendicările sunt străbătute de convingerea că nu ai încă (sau ai pierdut) ceea ce crezi că trebuie să-ţi aparţină, lipsa sau pierderea datorându-se faptului că cei care guvernează şi-au însuşit în mod vinovat respectivul bun simbolic sau material.

În România, începând cu manifestaţiile sindicale din primii ani 1990, cea mai scandată lozincă, indiferent cine şi pentru ce demonstrează, este „hoţii! hoţii!". Protestatarii se simt întotdeauna deposedaţi de ceva, iar sentimentul privării este cu atât mai profund cu cât acest ceva este mai imaterial ori mai postmaterial. Politica de austeritate din 2010, cu toate că a înjumătăţit veniturile a milioane de familii, nu a scos pe nimeni în stradă. Ce s-ar putea întâmpla într-un viitor improbabil într-o localitate pierdută de munte, pe care puţini au vizitat-o, a stârnit însă în toamna anului 2013 o emoţie irepresibilă. Ca şi în ianuarie 2017, ipoteticele consecinţele ale unei decizii despre care se credea că ar fi putut fi luată de guvern sub formă de ordonanţă de urgenţă. Chiar şi atunci când par spontane, manifestaţiile au mai ales *teme*, de regulă abstracte, nu *cauze* imediate şi concrete.

În ciuda faptului că manifestanţii se sustrag – *ipso facto* şi cu titlu de persoană colectivă – din situaţia pe care o denunţă public, coborârea lor în stradă este rareori inocentă. Propagandiştii şi instigatorii, de profesie sau de bună credinţă, ca şi provocatorii de toate soiurile se află mereu în mijlocul mulţimii, pe care adesea o convoacă în prealabil prin reţelele de socializare. Ser-

viciile secrete se mulțumesc doar accidental să monitorizeze protestele de acest tip. Se află câteodată la originea lor, cu gândul, cu fapta sau prin omisiune. Poate din acest motiv precis manifestațiile din 2013-2018 nu seamănă cu cele din ianuarie și februarie 2012. Compoziția socială a mulțimii poate că este relativ similară. Radical diferită este însă atitudinea forțelor de ordine, permisivă în primul caz, hotărât ostilă în cel de-al doilea. Ceea ce înseamnă că începând din 2013, deși sunt organizate împotriva guvernului, demonstrațiile se bucură de asentimentul agențiilor represive ale statului[6].

Probabil că în această zonă trebuie căutat răspunsul la întrebarea ce nu poate fi nici ignorată și nici ocolită ori de câte ori suntem în prezența unei expresii colective a voinței formulate în condiții democratice, știind că o asemenea expresie nu este de imaginat fără intervenția unei exteriorități: cine este „terțul organizator" (Rosanvallon, 2003, p. 31)? Structurarea expresivă a societății – sau a unor segmente sociale decupate aleatoriu și aparent spontan – este un proces social ce poate dezvolta modalități autonome de manifestare, dar nu este posibil fără un factor exterior de agregare. Iar acest terț mizează întotdeauna pe cele trei trăsături pe care Schumpeter le-a remarcat încă din 1942, cu o luciditate exersată în analiza comportamentului economic, la mulțimile care se strâng mai mult sau mai puțin organizat: un simț redus al responsabilității, un nivel scăzut de energie a gândirii și o mare receptivitate la influențele de factură ilogică (Schumpeter, 1975, 257).

Deși purtătorii de cuvânt formali ori ocazionali ai demonstranților aparțin de regulă clasei mijlocii educate – adesea

[6] Caracterul „oficios" al manifestațiilor din noiembrie 2015 și februarie 2017 este încă și mai evident: nu numai că președintele României însuși le-a salutat și le-a încurajat, dar a și participat episodic la ele.

cu experienţă profesională în asociaţii şi corporaţii şi, ca atare, deloc străini de literatura infuzată de *rational choice* –, din vocile lor nu transpar decât emoţia şi resentimentul, iar părerile lor sunt formulate succint şi rudimentar, pe un ton răspicat şi intolerant. Gândirea critică şi argumentaţia raţională par complet evacuate de pe străzile şi pieţele oraşelor româneşti. De aceea, n-ar fi tocmai exagerat să remarcăm că manifestaţiile stau mărturie despre reîntoarcerea gloatei, despre intenţia unei minorităţi agresive, ideologizate şi iresponsabile politic de a-şi impune voinţa anonimă în afara oricărui mecanism democratic şi imputabil de luare a deciziilor de interes general. Cu acest titlu, mulţimile din stradă seamănă izbitor cu Piaţa.

Întărirea statului de drept: noua etică a controlului

A două consecinţă majoră a procesului de exsanguinare politică a democraţiei îşi are originea în criza generalizată a reprezentării politice şi se manifestă prin luarea în captivitate a democraţiei de către drept. Democraţia disciplinată de drept este interpretată aproape sistematic ca o democraţie prin justiţie. Ca atare, democraţia este golită de orice fel de încărcătură politică. Democraţia, ca politică a reprezentării unui corp de cetăţeni egali şi liberi, ar fi ajuns la sfârşit (Tormey, 2015), iar statul de drept are aerul că îi ia locul. Istoria nu este neapărat recentă. Pe 8 ianuarie AD 13, cu un an înainte de moarte şi după ce redusese Senatul la condiţia de adunare lipsită de capacitatea de a refuza ceva puterii executive, Augustus a consacrat un templu justiţiei, transformând-o astfel într-o zeiţă omnipotentă (Galinsky 1996: 80-90). Odată deificată, *Iustitia augusta* nu mai poate fi criticată. Republica bazată pe deliberare şi pe participarea cetăţenilor la decizii moare atunci când singurele atitudini admise faţă de justiţie devin veneraţia şi supunerea.

Odată ce politica îşi cedează locul dreptului, uneori chiar în limbajul oficial[7], oare ce mai rămâne din democraţie? Alegerile continuă să fie organizate regulat şi, în general, corect. Cu o limită totuşi, insistă Colin Crouch: era postdemocraţiei este inaugurată global de stabilirea rezultatului alegerilor prezidenţiale americane din anul 2000 printr-o decizie a Curţii Supreme şi nu prin numărarea completă a voturilor, miza acestei neobişnuite uzurpări de competenţe fiind nu atât favorizarea unui candidat anume, cât graba de a restaura încrederea pieţelor în guvernul american (Crouch, 2004, p. 2). Dacă alegerile sunt astfel disciplinate judiciar, iar Parlamentul se constituie prin alegeri, cum mai poate fi citit rostul adunării reprezentative? Canonul hermeneutic tradiţional ne spune că legislativul este una dintre cele trei puteri separate ale statului, ce se cuvin dispuse în echilibru şi supuse controlului reciproc. Constituţionaliştii din toate ţările sunt încă uniţi în credinţa că separaţia celor trei puteri identificate de Montesquieu nu numai că există încă, dar este indispensabilă pentru funcţionarea democratică a oricărui stat modern, ba chiar a ordinii internaţionale (Möllers, 2013).

Theodore Lowi a demonstrat cu maximă energie intelectuală că respectivele trei ramuri ale guvernării, aşa cum sunt săpate în litera Constituţiei americane, nu sunt decât o incantaţie politică recitată cu reverenţă de politicieni, jurişti şi jurnalişti, dar incapabilă să pună în mişcare politicile publice. În fapt, în Republica americană, puterea nu este împărţită în trei, ci răspândită în ceva mai multe arene de putere (Lowi, 2009). Interacţiunea dintre politicienii care legiferează ori guvernează în state sau la nivel federal, birocraţia de diferite trepte şi categorii,

[7] Spaţiile politice naţionale ale statelor membre ale Consiliu lui Europei sunt evaluate de o comisie de judecători (Comisia de la Veneţia) care are rolul de a disciplina democraţia prin drept.

instanţele morale recunoscute, interesele de grup structurate şi curţile de justiţie desenează o pluralitate de sfere politice de decizie cu privire la adoptarea, continuarea, modificarea sau abandonarea unei *public policy*.

Îndrăznind să generalizăm cazul american şi să-l naturalizăm în spaţiul românesc, aparatele administraţiei publice ar fi – şi în orice *big government* se comportă astfel – o a patra putere, căreia teoreticienii secolului al XVIII-lea abia începeau să-i bănuiască puterea. Grupurile de interese (companii, sindicate, asociaţii de tot soiul) pot constitui o a cincea putere, de vreme ce deciziile politice sunt negociate pretutindeni cu partenerii sociali. Am putea socoti „societatea civilă" ca a şasea *branch of government*, o putere efectivă prin intermediul procedurilor de transparenţă, consultare, dezbatere, ca şi prin exigenţa realizării de studii de impact. În orice ţară europeană, directivele şi acţiunile de *infringement* impun Comisia Europeană ca pe o a şaptea putere. Băncile centrale independente, inclusiv cea europeană, au adesea o pondere hotărâtoare în stabilirea politicilor publice şi a cadrului legislativ. Agenţiile de rating tind să se manifeste şi ele ca o posibilă putere de natură să influenţeze decizii naţionale de cea mai mare amplitudine. Nu în ultimul rând, cu precădere din 2001, serviciile speciale au ajuns să fie recunoscute public, în numele securităţii naţionale, drept un factor determinant în adoptarea oricărei decizii politice de o oarecare anvergură.

Făcând bilanţul, democraţiile contemporane sunt, de ceva vreme, democraţii monitorizate (*monitory democracy*, Keane, 2009, pp. 688-695). Alegerile, partidele şi parlamentul rămân noţiuni ce decorează constituţiile, dar nu mai rezumă regimul politic ca atare, ci sunt supuse observaţiei, criticii şi presiunii instituţionale de către o constelaţie de mecanisme extraparlamentare şi extraguvernamentale. S-ar spune chiar că cele trei puteri ale canonului liberal clasic – legislativă, executivă şi

judecătorească – au ajuns cele mai vlăguite dintre puteri, fiind controlate în practică de toate celelalte, după o logică adesea discreționară și nu după principiul echilibrului reciproc. Așa cum a observat Foucault, *le pouvoir ne fonctionne jamais à partir de son fondement*.

Deși nu are geometria federală a Statelor Unite, România aleargă și ea în cursa de multiplicare a puterilor, cu precădere a puterilor de monitorizare a autorităților alese. Să enumerăm, în treacăt, câteva consilii (fiscal, prudențial, de apărare a țării) care au căpătat o pondere însemnată în rețeta de luare a deciziilor de ordin legislativ și executiv. Puterea supremă de control, cea care încuviințează în ultimă analiză toate politicile și toate numirile, pare să fie alta. A dezvăluit-o Titus Corlățean, fost ministru al Justiției și al Afacerilor Externe, în ședința Senatului din 21 iunie 2016: „Există mult mai multă transparență [...] cu privire la oamenii care intră în Ministerul de Externe și funcționează, cu atât mai mult față de cei care au funcții de responsabilitate și nu mă refer numai la funcția de ministru. Există proceduri de verificare și eu am trecut prin aceste lucruri, în permanență, în cei 22 de ani în care am făcut parte, direct sau implicit, din această instituție de elită a administrației românești. Nu există o transparență mai mare în verificări în ceea ce privește oamenii din Ministerul de Externe și în ceea ce privește verificările [...] atunci când se iau decizii, atunci când se propun decizii, când se promovează documente în sistemul intern al Ministerului de Externe, acele memorandumuri interioare, care propun decizia, [...] trec, o spun public, nu este niciun secret, prin fața a foarte mulți alți ochi, altor ochi, decât cei instituționali ai Ministerului de Externe. Sunt și alte instituții prezente".

Avem în această mărturie răspunsul la o întrebare ce rămăsese pendinte: ce ia locul politicii atunci când aceasta este concediată din regimul democratic. Putem, de asemenea, evalua

mai precis costul de-parlamentarizării. Dacă ar fi să luăm în serios articolele 111(1) și 116(1) din Constituție, guvernul și toată administrația publică lucrează sub controlul Parlamentului, administrația publică aflându-se „numai în subordinea guvernului". Un ministru recunoaște public că a fost, în realitate, supus controlului din partea unei instituții de natură specială și discretă, cu totul diferită de cea reprezentativă, sugerând chiar că a ocupat o poziție subordonată față de respectiva instituție de monitorizare și verificare. Sorin Grindeanu pare să fi dat acestei practici un caracter normativ: primul ministru ar fi respins majoritatea propunerilor de numire în funcțiile de secretar de stat, șef de agenție sau prefect în temeiul unor rapoarte nefavorabile primite de la SRI.

Prezent la o lansare de carte pe 23 mai 2015, George Maior a explicat ce face în ultimă analiză serviciul de informații al cărui director era: „Suntem o instituție care produce cunoaștere [...] m-aș vedea ca un fel de creier al statului, de ochi, de urechi ale statului, cum vreți să spuneți, dar nu o instituție de forță". Forța SRI rezidă deci în gândire. Instituția vede și aude tot, procesează mental tot ceea ce culege prin văz și auz pentru a genera combustibilul intelectual necesar funcționării statului.

Să-l luăm în serios pe Maior și să ne întrebăm ce fel de stat este acela care alege să gândească cu mintea serviciilor sale secrete? Avem de-a face cu un stat care, în Strategia Națională de Apărare din 2010, și-a stabilit drept obiectiv „prevenirea accesului în funcții publice a persoanelor corupte". Cariera funcționarilor și politicienilor depinde, de atunci, de hotărârile pe care le iau în fiecare caz în parte echipe operative compuse din lucrători SRI și reprezentanți ai organelor de urmărire penală. Aceste echipe mixte văd și aud tot ceea ce face și spune respectivul postulant la o funcție publică sau ocupant al unei astfel de funcții și reflectează dacă merită sau nu să o ocupe sau

să o păstreze[8]. Pe 30 aprilie 2015, generalul Dumitru Dumbravă a explicat suplimentar că în „linia de muncă" pe care SRI şi-a stabilit-o în executarea dispoziţiilor Strategiei, sistemul judiciar este tratat ca un „câmp tactic", lucrătorii urmărind cu privirea şi ascultând cu urechea tot ceea ce se petrece într-o speţă anume, din momentul punerii în mişcare a acţiunii penale şi până la pronunţarea unei sentinţe definitive. Putem presupune că aceasta din urmă este rezultatul final al gândirii ofiţerilor de informaţii.

Din perspectivă liberală, statul de drept nu este altceva decât un dispozitiv de garantare şi de protecţie a drepturilor fundamentale ale omului. În România de astăzi, statul de drept desemnează pur şi simplu o stare de fapt, cea în care instituţiile represive ale statului sunt dotate cu o autoritate legală şi practică situată în afara oricărui control public, devenind pe această cale imune la orice fel de critică politică sau cetăţenească.

Această variantă perversă a statului de drept este moştenitoarea directă a socialismului de stat. Ca şi fostul regim, statul de drept românesc de astăzi se hrăneşte dintr-o ideologie al cărei rost esenţial este cel de a justifica represiunea în fapt şi în drept. Această ideologie este cea a „luptei împotriva corupţiei". Desigur, corupţia subzistă în societatea românească la toate nivelurile. Este câteodată mai vizibilă şi mai supărătoare decât în alte părţi. Nu este însă o excepţie românească, nici măcar într-un cadru comparativ european. Tot atât de firesc, actele de corupţie, mici sau mari, trebuie să cadă sub incidenţa legii, trebuie să fie investigate, probate şi sancţionate. Numai că, în discursul public, universalitatea corupţiei a înlocuit complet

[8] În bilanţul prezentat pe 29 martie 2016, noul director al SRI, Eduard Hellwig, a menţionat că „sute" de asemenea echipe şi-au fă cut datoria în anul 2015.

universalitatea drepturilor omului. Totul poate fi tratat la rubrica corupţiei, ca o infracţiune conexă. Orice faptă începe în categoria corupţiei. Tot ceea ce nu funcţionează în societate, în economie, în politică este pus pe seama corupţiei. Corupţia a devenit o explicaţie comodă şi spontană pentru tot ceea ce, în societatea românească, nu corespunde modelului unei societăţi ideale. Ideologiile nu sunt însă ficţiuni dezinteresate. Rolul lor este acela de a legitima represiunea, de a-i oferi atât o motivaţie acceptabilă social, cât şi mijloace violente de control social.

Ca succesor al statului totalitar, statul de drept postcomunist este dotat cu un dispozitiv represiv leneş. Paradoxal, înainte de 1989, statul devenise slab pentru că aparatele sale represive ajunseseră să depindă aproape exclusiv de cooperarea cetăţenilor. Altfel spus, se deprofesionalizaseră: nu mai erau motivate să plece în căutarea celor care încălcau legea sau erau ostili regimului, ci aşteptau ca numele acestora să le fie indicate printr-o delaţiune. Deşi nu sunt demersuri întru totul identice, denunţul, delaţiunea, plângerea ori reclamaţia aparţin unui fascicul unic de conduite asociate de regulă sistemelor politice ori aranjamentelor instituţionale din care libertatea este absentă. Pâra la Poarta otomană era în Vechiul Regim românesc metoda prin care boierii puteau să-i schimbe pe domni. Vechi de când lumea, denunţul nu a dobândit statutul de practică socială universală, legitimă şi sistematică decât în regimurile totalitare. Pentru aceste regimuri, denunţul era mai puţin un instrument de cunoaştere a societăţii, cât o modalitate de a suscita şi de a proba loialitatea cetăţenilor. Ataşamentul faţă de regim era măsurat, printre altele, şi de disponibilitatea de a denunţa (fie public, fie confidenţial) atât „neajunsurile" din viaţa cotidiană, cât mai ales lipsa de fidelitate, reală sau inventată, a celor din jur (rude, colegi, vecini). Practica denunţului a mai avut două consecinţe sociale, una pe jumătate planificată, cealaltă de-a dreptul neanticipată.

Prima dintre ele are în vedere faptul că denunţul îndeplinea nu numai o funcţie de legitimare a regimului, de însuşire a valorilor acestuia de către cetăţeni, dar era simultan şi o formă de participare voluntară (oricât de dubioasă moral) la puterea punitivă a autorităţilor (Fitzpatrick, Gellately, 1997, p. 11) A doua consecinţă, neintenţionată, descrie modul de producere a adevărului judiciar în societăţile totalitare. Culpa ca atare rezulta din supravegherea reciprocă a cetăţenilor, din dialectica spontană a sentimentelor şi resentimentelor, nu atât din investigaţia penală. Cineva era „duşman al poporului" nu pentru că o anchetă minuţioasă stabilise această stare de fapt dincolo de orice îndoială, ci pentru că altcineva semnalase acest lucru într-o delaţiune. Denunţul era tratat drept probă şi, prin urmare, ţinea loc de adevăr.

Există, astăzi, indicii temeinice că numeroase dosare instrumentate de DNA conţin drept probatoriu exclusiv unul sau mai multe denunţuri. Să mai adăugăm că numeroşi procurori ai zilelor noastre, atunci când nu şi-au început cariera înainte de 1989, provin din familii de procurori comunişti sau de lucrători de miliţie ori de securitate. Metodele lor de operare sunt tot atât de leneşe şi continuă să mizeze pe denunţ. Pe delaţiuni voluntare sau pe denunţuri extrase sub presiune.

Mai putem oare vorbi, în aceste condiţii, de *a decent legal sistem,* care ar fi, după Judith Shklar, premisa etico-politică a legitimităţii denunţului în societăţile libere (Shklar, 1984, pp. 156)? Probabil că n-ar fi tocmai înţelept. De aceea, în România de astăzi, denunţul rămâne ce-a fost sub totalitarism: o practică socială care distinge între cei care se identifică cu regimul şi se instalează pe versantul represiv al acestuia şi cei care refuză să-l sprijine şi să consimtă la procedurile sale coercitive. S-ar putea chiar ca practica denunţului să reflecte nu numai o schismă a societăţii, dar şi o deconectare structurală ce afectează însuşi statul postcomunist. Pe de o parte, „statul de drept", adică ansamblul

instituțiilor represive, se situează, prin deprinderile și filosofia sa penală, în prelungirea socialismului de stat. De cealaltă parte, statul integrator, statul care elaborează și conduce politicile de coeziune socială (educație, sănătate, muncă etc.), cu latura sa administrativă și cu instanțele sale naționale și locale alese prin sufragiu democratic, s-a desprins semnificativ de ereditatea sa comunistă.

Raționamentul celor care recomandă denunțul ca pe un demers civic este însă unul răsturnat: „statul de drept", întruchipat de DNA și comandat de SRI, ar fi segmentul pur, înnoit și european al statului român, toate celelalte dimensiuni ale acestuia fiind atinse iremediabil de corupție. Cetățenii de rând și-au luat obiceiul să voteze „penali". Cetățenii locuiți de conștiință civică și de o înțelegere superioară a justiției au datoria să-i denunțe pe cei aleși prin vot popular. Denunțul ar echivala atunci cu un vot de încredere acordat „statului de drept". *Eu votez DNA!* sună – straniu, dar elocvent – titlul unei cărți publicate în 2012 de editura preferată de intelectualii din *mainstream*, cu atitudini tradițional rezervate față de democrația reprezentativă (Barbu, 2016, pp. 223-279). În cel mai bun caz, acest raționament inversat ar fi compatibil cu o formulă elitistă, paternalistă, dirijistă și plebiscitară a democrației.

Nu e deloc surprinzător că procurorii de la DNA se consideră chemați de istorie să fie agenți activi ai unei schimbări de regim politic și cei mai autorizați interpreți ai democrației. Să examinăm proba: „[Î]n politica românească a apărut o practică potrivit căreia oamenii potent financiar pot accede cu ușurință în funcții de demnitate publică alese, fiind promovați de conducerile partidelor politice cu scopul direct și nemijlocit de a asigura finanțarea ilegală a partidelor în campaniile electorale. [...] Acest mecanism fraudulos este de natură a aduce grave prejudicii democrației care presupune *ab initio* ca persoanele care

acced în funcţii de demnitate publică să fie alese de către popor potrivit principiului reprezentativităţii pe criterii de competenţă profesională şi probitate”[9].

Viziunea pe care acest document oficial de poziţie o degajă cu privire la democraţie conţine explicit un criteriu de calificare a votului ce evocă unele sisteme electorale anterioare sufragiului universal. Ar avea dreptul de a fi aleşi doar cetăţenii competenţi şi integri. Pe cale de consecinţă, toţi cei care nu întrunesc aceste două condiţii îşi obţin în fapt mandatul în mod fraudulos. Ca atare, se cer investigaţi, cercetaţi şi urmăriţi penal, trebuie supuşi rigorii legii şi vigilenţei procurorilor. Parlamentul este, potenţial, un cerc de suspecţi. Ce altceva să înţelegem din solicitarea trimisă de DNA celor două camere, pe 20 februarie 2014, prin care sunt somate să predea unui subcomisar de poliţie judiciară toate actele parlamentare (inclusiv înregistrările dezbaterilor din comisiile de specialitate) referitoare la adoptarea în anul precedent a legislaţiei privind Autoritatea de Supraveghere Financiară. Tot pe atunci a început şi anchetarea unor miniştri pentru elaborarea şi promovarea unor acte normative în şedinţele de guvern. S-a întemeiat astfel – în prelungirea dreptului socialist, pentru care rolul social al procurorilor este superior celui deţinut de judecători – o dublă tradiţie.

Pe de o parte, în DNA pare să se fi dezvoltat un soi de atitudine mesianică, potrivit căreia procurorii sunt nu doar infailibili şi omnipotenţi, ci însăşi *iustitia augusta* locuind printre muritori. Judecătorii care nu adoptă soluţiile cerute în rechizitoriile întocmite la DNA sunt acuzaţi de erezie, fiind urmăriţi pentru favorizarea infractorului sau ameninţaţi public că vor fi anche-

[9] Comunicat DNA nr. 1164/VIII/3 din 6 septembrie 2016. În acelaşi spirit, procurorul general Augustin Lazăr a declarat ritos pe 9 ianuarie 2017 că „ar fi necesară o monitorizare a politicienilor”.

taţi. Orice comentariu critic la adresa calităţii unui dosar sau a violenţei unei proceduri este tratat ca un delict de blasfemie. Modul în care DNA operează este marcat uneori de inflexiuni mistice. În ianuarie 2016 de pildă, instituţia a început urmărirea penală împotriva ministrului de Interne şi a procurorului general pentru a fi utilizat coloane oficiale în temeiul unui protocol încheiat cu poliţia, dar a considerat întru totul cuvioase coloanele oficiale utilizate de patriarhie, fără un acord scris cu poliţia, pentru transportul prin ţară al moaştelor unor sfinţi. Pe cale de consecinţă, DNA cere – şi mulţi îi acordă – o devoţiune publică cu accente aproape religioase[10]. Unii şi-ar dori să-i dea votul, alţii îi scandează numele în stradă cu aerul că invocă retribuţia divină asupra tuturor relelor din societate şi, mai ales, din „clasa politică".

Pe de altă parte, în numele consolidării statului de drept şi al continuării neabătute a luptei împotriva corupţiei, toate guvernele au sporit constant resursele bugetare şi umane ale DNA, convenind tacit că misiunea sa este indispensabilă şi salutară. Pe când Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie este ordonator distinct de credite sub autoritatea ministrului Justiţiei, Parchetul General şi DNA sunt ordonatori principali. Dacă salarizarea are o funcţie vădită de ierarhizare a rolurilor sociale, atunci politica salarială a guvernului Cioloş, prin care veniturile procurorilor le-au depăşit semnificativ pe cele ale judecătorilor, nu poate fi citită decât ca o recunoaştere a supremaţiei ierarhice a procurorilor în sistemul funcţiei publice. Ca şi cum nu ar fi de ajuns, în primul său discurs rostit în plenul Consiliului Superior al Magistraturii, pe 6 ianuarie 2015, preşedintele Iohannis şi-a exprimat dorinţa ca acesta, dar şi Înalta Curte şi Parchetul General să capete drept

[10] „Jos mâinile de pe DNA!" a strigat Klaus Iohannis pe 2 februarie 2017, de la tribuna preşedinţiei, către guvernul pe care îl bănuia că ar fi urmărit să reorganizeze Direcţia anticorupţie.

de inițiativă legislativă, adăugând că ar fi nimerit ca procurorul general să fie inclus între membrii de drept ai CSAȚ.

Tradusă în limbaj natural, intenția președintelui ar suna cam așa: Parlamentul nu trebuie lăsat să legifereze singur în materie de legislație penală, fiind oportun ca inițiativa să fie luată de procurori; aceștia din urmă nu sunt simpli administratori ai dreptății într-o societate de cetățeni liberi și egali, ci gardieni de elită ai securității naționale. În această capacitate, procurorii (precumpănitor cei de la DNA) sunt niște inițiați ai acelorași secrete de stat pe care sunt chemați să le apere lucrătorii din serviciile speciale, sub comanda și la indicațiile cărora procurorii au început să funcționeze oficial din 2009. Firesc, instrumentul lor preferat de lucru a ajuns să fie, pe lângă denunț, mandatul de ascultare pentru siguranță națională. Aproape trei mii de asemenea mandate sunt date de Înalta Curte în fiecare an și puse în executare de SRI.

În ce fel domnește legea în România și cum arată de fapt versiunea românească a statului de drept ce și-a câștigat o poziție dominantă în raport cu democrația? Înainte de a examina chestiunea, se impune o remarcă: în limbajul documentelor europene, *rule of law* și *Rechtsstaat*/*État de droit* nu mai sunt termeni deconectați (Heuschling, 2002), ci noțiuni mutual traductibile. Conceptele au devenit simple asocieri de cuvinte ce exprimă în diversele limbi ale Uniunii același conținut normativ. Anume, exigența *sui generis* ca statele membre să aibă sisteme de drept stabile, transparente, predictibile și compatibile *in spe*, materializate în sisteme judiciare independente, servite de funcționari calificați profesional pentru a aplica legile cu imparțialitate și în respectul drepturilor omului, așa cum sunt formulate în instrumentele juridice europene și internaționale.

Poate că România ar putea fi considerată un stat de drept din această perspectivă, calificat birocratică și insensibilă la istoriile și complicațiile conceptuale. Orice nelămurire este risipită

de singura definiție precisă ce a fost dată vreodată statului de drept în ultimele decenii. Contribuția nu este extrasă din literatura juridică de specialitate, vagă și eclectică în explicații, ci îi aparține lui Traian Băsescu. Pe 4 septembrie 2012, în prima sa apariție publică după referendumul din 29 iulie, președintele de atunci al României le-a oferit ambasadorilor străini acreditați la București următoarea glosă: „Restabilirea statului de drept din România [...] s-a produs pentru că instituțiile statului de drept din România au rămas în picioare [...]. Vizez nu doar CSM, dar și Parchetul General, DNA, structurile de securitate națională, au rămas toate verticale și au slujit statul de drept".

Să interpretăm glosa. În versiunea sa românească actuală și concretă, statul de drept este un fel de arhitravă rezemată pe patru coloane: CSM, Parchet General, DNA, servicii secrete. Din alte intervenții publice, știm că, de fapt, Băsescu avea uneori în gând și alți doi pilaștri, Înalta Curte și Curtea Constituțională. Lapsusul din septembrie 2012 ne indică limpede că doar primele patru coloane sunt cu adevărat piese de rezistență, celelalte două având mai mult o funcție ornamentală. Judecătorii, inclusiv cei constituționali, execută în practică voința dispusă ierarhic a serviciilor și parchetelor, general și special. CSM are însă un rol structural pentru că este un dispozitiv menit să facă și să desfacă carierele magistraților, să-i disciplineze (sau chiar să-i excludă) pe cei eretici și să zădărnicească orice încercare din afara sistemului de a-i trage pe magistrați la răspundere penală ori civilă pentru actele lor. Oricum ar fi, un lucru este cert: stâlpii pe care Băsescu îi lăuda pentru a nu se fi clătinat la referendumul din 2012 nu sprijină democrația.

Depolitizarea democrației II

Cum s-a ajuns aici? Din comoditate a gândirii, blamul cade de regulă pe „regimul Băsescu", fostul președinte câștigându-și

proasta reputaţie de a fi deformat instituţiile democratice cu intenţia de a conduce autoritar treburile publice. Congregaţiile mediocrităţii ce s-au instalat pretutindeni la conducerea instituţiilor publice şi au încercat să-şi asigure controlul opiniilor publice în timpul mandatelor lui Traian Băsescu nu au fost însă o simplă manifestare oportunistă de politică partizană, ori personală, ci expresia durabilă a unei politici de dominaţie ce s-a folosit de politicieni, de intelectuali şi de jurnalişti, dar care în fond nu a fost a lor şi nici nu s-a rezumat la ei. Aceste reţele au rămas toate pe loc, ba chiar s-au dilatat şi consolidat după ce Traian Băsescu a părăsit preşedinţia.

În realitate, Traian Băsescu a fost doar o variabilă dependentă, nu a fost decât unul dintre beneficiarii expulzării politicii din instanţele democratice de deliberare şi de decizie. Faptele plasează turnanta democraţiei româneşti în anii 2001-2004. Adrian Năstase este cel care a transformat – cu gândul, cu fapta şi prin omisiune – o democraţie preponderent parlamentară, aşa cum fusese cea a anilor 1990, dincolo de toate insuficienţele şi fragilităţile ei, într-o democraţie de învestitură, confuz reglementată şi cu randament scăzut. O democraţie în stare de regresie, simplu spus.

Atunci s-au schimbat regulamentele camerelor: timpul dezbaterilor a fost limitat, dreptul la cuvânt al parlamentarilor a fost restrâns, s-a instituit cvasivetoul dat de guvern (prin for- mularea unui aviz negativ) propunerilor legislative ale parlamentarilor, comisiilor parlamentare le-a fost retras dreptul de a discuta chestiuni pentru care o anchetă judiciară este în curs. Revizuirea constituţională din 2003 a pus Parlamentul în imposibilitatea de a respinge hotărârile Curţii Constituţionale, a creat un bicameralism cu tendinţe asimetrice în vederea scurtării procesului legislativ, a favorizat practica ordonanţelor de urgenţă. Aceeaşi revizuire a suprimat dreptul Parlamentului de a alege, în şedinţă comună, membrii Consiliului Superior al

Magistraturii (articolul 132 din Constituția adoptată în 1991) și i-a transformat explicit pe procurori în magistrați, de vreme ce a adăugat în legea fundamentală prevederea potrivit căreia CSM are în compunere o secție pentru procurori (articolul 133 aliniat 2.a din Constituția revizuită în 2003). Tot Năstase a patronat redactarea și adoptarea legii 161 din 2003 privind sancționarea corupției, a legii declarării averii și a celei incriminând conflictele de interese, precum și a „legilor justiției" (303, 304 și 317 din 2004) care i-au așezat pe magistrați nu numai în afara controlului parlamentar, dar chiar deasupra oricărei inspecții publice. I-a rupt chiar de societatea reală, scutindu-i de gestul fundamental de solidaritate civică care este contribuția la fondul de pensii. Totul în numele urgenței însușirii *acquis*-ului comunitar. Experimentată exclusiv sub aspectul condiționalității, europenizarea a dus inevitabil – și nu doar în România – la o regresie a democrației.

Prezidențialismul, ridicarea pe verticală a deciziei, a fost inaugurat de Năstase, a fost dus la un nivel superior de Băsescu, fiind îmbrățișat fără rezerve de Iohannis. Nouă este doar incultura constituțională a lui Klaus Iohannis. Băsescu avea abilitatea de a folosi tehnica cabotajului, navigând cu litera Constituției la orizont, chiar și atunci când o încălca sau trecea dincolo de spiritul ei. Iohannis se avântă însă în largul ignoranței. Deparlamentarizarea a fost inițiată de Năstase, a fost exploatată și accentuată de Băsescu, pentru a fi dusă până la ultimele ei consecințe de Iohannis. Toți trei s-au bucurat de concursul tuturor șefilor de partide. Din 2004, fiecare ciclu electoral aduce un Parlament reînnoit cu două treimi în raport cu precedentul. Ca și cum ar exista un plan, unanim împărtășit, de deprofesionalizare a legislativului. Politica – efortul oamenilor egali și liberi de a face ca reprezentarea voinței lor colective să fie inteligibilă rațional și acceptabilă etic – nu-și mai găsește nicăieri locul.

Bibliografie

Barbu, D. (2016) *Au cetățenii suflet? O teologie politică a societăților post-seculare*. Bucureşti: Vremea.

Barbu, D. (2017) *Între timp. Amintiri din casa Cezarului*. Bucureşti: Litera.

Budge, I., Crewe, I. şi Farlie, D.J. (ed.) (2010): *Party Identification and Beyond. Representations of Voting ald Party Competition* [1976]. Colchester: ECPR Press.

Crouch, C. (2004) *Post-democracy.* Cambridge and Malden: Polity.

Dalton, R.J., şi Wattenberg, M. P. (ed.) (2002): *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies.* Oxford, New York: Oxford University Press.

Fitzpatrick, S. şi Gellately, R. (1997) „Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History", în Fitzpatrick, S. şi Gellately, R. (ed.), *Accusatory Practices. Denunciation in Modern European History, 1789-1989.* Chicago, London: University of Chicago Press, pp. 1-21.

Galinsky, K. (1996): *Augustan Culture. An Interpretative Introduction.* Princeton: Princeton University Press.

Heuschling, L. (2002) *Etat de droit, Rechtsstaat, Rule of Law.* Paris: Dalloz.

Keane, J. (2009): *The Life and Death of Democracy.* London, New York: Simon & Schuster.

Lowi, T. J. (2009) *Arenas of Power.* Boulder, London: Paradigm Publishers.

MacIntyre, A. (2007) *After Virtue. A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Mannheim, K. (1936) *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*. New York: Harcourt, Brace & Co.

Michelsen, D.F.W. (2013) *Unpolitische Demokratie. Zur Krise der Repräsentation*. Berlin: Suhrkamp Verlag, Berlin.

Möllers, C. (2013) *The Three Branches. A Comparative Model of Separation of Powers*. Oxford: Oxford University Press.

Poguntke, T., şi Webb, P. (2005) *The Presidentialisation of Politics. A Comparative Study of Modern* Democracies. Oxford, New York: Oxford University Press.

Rosanvallon, P. (2003): *Pour une histoire conceptuelle du politique*. Paris: Seuil.

Sartori, G. (1973) „What Is Politics", *Political Theory*, 1 (1), pp. 5-26.

Schumpeter, Joseph A. (1975) [1942] *Capitalism, Socialism and Democracy* [1942]. New York: Harper & Row.

Shklar, J.N. (1984) *Ordinary* Vices. Cambridge: Harvard University Press.

Tormey, S. (2015) *The End of Representative* Politics. Cambridge, Malden MA: Polity.

Tuck, R. (2015) *The Sleeping Sovereign. The Invention of Modern* Democracy. Cambridge: Cambridge University Press.

Walter, F. (2010) *Vom Milieu zum Parteienstaat. Lebenswelten, Leitfiguren und Politik im historischen* Wandel. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.

Iliberalism şi antiliberalism în regimul politic contemporan din România

Vasile Pleşca

„Dacă executivele alese liber (fără să ţinem cont de mărimea majorităţii) încalcă constituţia, violează drepturile indivizilor şi minorităţilor, ştirbesc funcţiile legitime ale legislativului şi astfel eşuează în a guverna în limitele statului de drept, regimurile lor nu sunt democratice."

Juan Linz & Alfred Stepan

Abstract

This study wants to be a small mirrow of the present political reality in Romania. All other the world, at the political level, we can see a stronger and stronger antidemocratical agenda. From Poland to The United States and from Russia to Hungary, noticing certain slips in Italy or France, contemporary democracy suffers from subtle populist and/or nationalist attacks. As Romania never made an exeption when autocracies became stronger damaging the democratic system, our country could not miss from this process right now. In the pages of this paper, we want to reveal some of the mechanisms, no matter if they are simple or complex ones, mechanisms that, unfortunately, increase the number of those that attack democracy.

Key words: liberal democracy, rights, discretionary majoritarianism, iliberalism, political challenge, freedom

Actualul recul al democrației ne sperie pe toți. Cum observă William A. Galston, „In just twenty-five years, the partisans of liberal democracy have moved from triumphalism to near despair" (Galston, 2018, 1). Democrația, ca cel mai de succes sistem politic al ultimului secol, nu este la prima provocare și, probabil, nici la ultima. Provocările contemporane nu sunt, la prima vedere, nici cele mai periculoase, democrația liberală având de dus lupte pe viață și pe moarte, la propriu, în multe decenii ale secolului al XX-lea, împotriva totalitarismelor de dreapta sau de stânga. În momente punctuale ale istoriei secolului XX, discursurile totalitare fasciste, ca și cele comuniste, au avut o capacitate de penetrare, de influență și de prestigiu comparabile cu discursul democrației liberale. Au fost învinse nu doar prin războaie, militare sau economice, ci și pentru că mesajul lor s-a diminuat în timp, iar aspectele lor negative au devenit evidente pentru mase largi de populație.

În contemporaneitate, inamicii democrației sunt mult mai insidioși, mult mai alunecoși și, pe cale de consecință, cu un discurs ce penetrează mult mai subtil conștiința politică a umanității.[1] Nu este un discurs flagrant antidemocratic, însă. De fapt, odată ce totalitarismele secolului trecut s-au prăbușit,

[1] "How do elected authoritarians shatter the democratic insti tutions that are supposed to constrain them? Some do it in one fell swoop. But more often the assault on democracy begins slowly. For many citizens, it may, at first, be imperceptible. After all, elections continue to be held. Opposition politicians still sit in congress. Inde pendent newspapers still circulate. The erosion of democracy takes place piecemeal, often in baby steps. Each individual step seems minor—none appears to truly threaten democracy. Indeed, govern ment moves to subvert democracy frequently enjoy a veneer of le gality: They are approved by parliament or ruled constitutional by the supreme court." (Levitsky și Ziblatt, 2018, p. 76).

toată lumea a clamat apartenența la democrație, ca discurs despre puterea poporului pentru popor. Mai mult decât atât, deși problemele democrației contemporane derivă în primul rând tocmai din îndepărtarea față de limitele liberale instituite puterii poporului, există lideri autocrați care clamează tocmai adeziunea la aceste principii – separarea puterilor, drepturile omului etc. – pentru a-și întări puterea politică în defavoarea opoziției politice. În timpul protestelor „vestelor galbene" din decembrie 2018 din Franța, Recep Tayyip Erdogan, liderul turc cunoscut ca deschizător de drumuri în actualul val al autocrațiilor, nu a ezitat să afirme că „Europa a eșuat în privința democrației, statului de drept și libertății" (Digi 24, 2018a). Este același lider care este definit prin distrugerea brutală a opoziției politice din propria țară, țară care, conform propriei versiuni, este victima unui complot extern ce-i vizează distrugerea (Nasr, 2018). În România, alianța politică de la guvernare, neputând afișa un discurs fățiș populist, în care se identifică cu poporul și luptă împotriva unei elite ce dorește răul acestuia (Müller, 2017, pp. 25-69), așa cum o pot face liderii maghiari sau polonezi,[2] și neavând nici pe departe o ideologie clar conturată,

[2] În România actuală (decembrie 2018) alianța la putere nu poate clama identitatea unică cu poporul, așa cum o fac și au făcut-o dintotdeauna populiștii, în condițiile în care sprijinul popular pentru acțiunile ce au ca efect slăbirea instituțiilor democratice este foarte redus, așa cum arată toate sondajele publice, dincolo de protestele continue ale societății civile (Zachmann, 2018). În fapt, permanenta stare de nesiguranță democratică instaurată de coaliția de la guvernare a dus la o degradare continuă a încrederii în liderii ei și în demersurile lor, în ciuda relativului succes în domeniul economic al guvernării, iar ostilitatea continuă a populației îi izolează în orice ieșire publică. Aceasta face ca acțiunile lor să nu se legitimeze niciodată prin voința poporului, ci doar prin referințe mai mult sau

în care elementele conservatoare sau naționaliste să fie strident evidente (deși ele există cu pregnanță), a ales tocmai calea prin care deturnează subtil mecanismele liberale ale democrației, folosindu-se în același timp de ele.

Acest proces nu este unul nou. Puterea politică a încercat să facă acest lucru dintotdeauna, să încerce încontinuu să întă rească mecanismele propriei puteri. Iar, la început de mileniu trei, legitimitățile democratice și cele liberale sunt, totuși, foarte puternice pentru a nu fi folosite, măcar formal. Iar România ultimelor decenii a fost, și este, câmpul în care strategiile de subminare a democrației din interiorul democrației au fost mai complexe și mai eficiente decât în multe alte locuri din lume.

---

mai puțin explicite la simplul fapt că puterea politică e a lor (de fapt, așa cum vom vedea, întregul sistem politic românesc este con struit în jurul ideii de excludere a poporului din decizii, chiar dacă, formal, mesajul e exact invers). Liderii politici români din prezent nu au avut niciodată nici pretenția de a lupta împotriva unei elite asupritoare a poporului (discursul lor împotriva „statului paralel" – dacă această sintagmă ar putea desemna o elită –, nefiind niciodată unul în numele maselor largi, ci doar unul în nume propriu). Aces tea nu înseamnă că populismul – în această formă, ca discurs de partea poporului împotriva unei elite, nu există la nivelul actualei puteri politice. Dacă nu se pot alia cu diferite părți importante ale poporului, se suprapun instituțiile statului cu acesta, iar elita îm potriva căreia se luptă este identificată cu birocrația Uniunii Euro pene. O critică la adresa unor acțiuni ale guvernului, devine astfel o critică la adresa poporului sau a statului. Mai mult, încă unul dintre elementele populiste care pot fi asociate cu actuala putere politică din România este cel legat de exclusivismul politic, de dorința de a impune propriul discurs politic ca fiind unicul legitim la nivelul societății, dar aceasta nu e o trăsătură exclusiv populistă, ci una specifică în general discursului autocratic.

Democrația liberală a secolului XX a pornit de la asumpția că în centrul actului politic este individul, atât ca ființă morală, cât și ca ființă rațională. În același timp, o democrație este construită pe o viziune consensuală asupra societății, una care vede societatea umană ca o asociere ce vizează avantajul reciproc, în ideea ordinii și colaborării și nu în cea a tulburării și conflictului. Nu în ultimul rând, pentru că a fost tocmai imboldul care i-a dat naștere: democrația este clădită în jurul unei suspiciuni rezonabile față de orice formă concentrată de putere, manifestată în orice condiții și întrupate în indivizi singulari, grupări politice sau militare (Dahl, 2000, p. 30). Toate acestea creionează un discurs triplu, cel despre puterea poporului este completat de cel despre pluralism, în sensul că democrația este regimul în care există și este promovată competiția dintre diferite grupuri. Cum domnia poporului trebuie să funcționeze deci într-un cadru ce permite tuturor acces egal la putere, al treilea discurs vizează instituționalismul, democrația fiind regimul care posedă instituțiile ce apără și permit accesul egal al tuturor la putere (Mounk, 2018, p. 27).

Fiecare dintre aceste trei discursuri este necesar în funcționarea corectă a unei democrații. Din păcate, ceea ce încercăm să numim democrație românească nu a respectat niciodată toate cele trei discursuri în același timp, nereușind să fie nicio secundă, nici în ultimii 100 de ani de funcționare a statului român, nici în ultimii 30 de ani de postcomunism, cu adevărat o democrație cu adevărat funcțională. Din contră, în secolul XX, în oricare dintre cele mai îngăduitoare sensuri ale sale, democrația românească nu a existat. În perioada interbelică, mai ales în condițiile în care discursul democratic oricum era obnubilat la nivel european, regimul politic românesc avea elemente ce țineau de un autoritarism riguros, de la lipsa egalității în fața legii, până la un regim discreționar al guvernării, trecând printr-un

antisemitism organic, toate sub umbra unei sărăcii cronice. În perioada postbelică, România a fost în avanposturile atacurilor la adresa democrației, perioada comunistă nefiind decât una pe care o putem considera drept una în care toate elementele definitorii ale unei democrații contemporane, pluralism, drepturi ale omului, separarea puterilor în stat etc. nu au fost doar ignorate, ci încontinuu atacate (Schmitt, 2018, p. 26). Odată cu prăbușirea comunismului, în lume s-a instalat al treilea mare val al democratizării, însă România a fost tot timpul o prezență stingheră în acest val, de fiecare dată prinsă parcă fără voie într-un iureș pe care nu îl poate controla. De câțiva ani însă, din ce în ce mai multe evenimente trasează, pur și simplu, concluzia că România, prin o parte importantă din elita sa politică, dorește o îndepărtare explicită de la drumul democratizării. Dacă acum 10 ani începeam să vorbim despre apropierea de o democrație consolidată, și toți indicatorii folosiți în analiza politică vorbeau de cel mai ridicat nivel al democrației, atât în lume, cât și în România, în prezent vorbim de o democrație în tranșee, atacată încontinuu, și cu principii din ce în ce mai puțin respectate. Am ajuns aici pentru că, dacă România nu a fost niciodată pe valul democratizării, ea nu a ezitat niciodată să fie pe valul îndepărtării de democrație.

E un proces complex, evident, dar ideea de bază, banală, este că un regim politic fragil se va degrada mult mai ușor decât unul consolidat. Vom vedea cum s-a întâmplat asta analizând tocmai cele trei tipuri de discurs care se împletesc în ceea ce numim democrația liberală: puterea poporului, pluralismul și instituționalismul.

În democrația contemporană, reprezentativă, puterea poporului se exprimă, deși nu exclusiv, prin vot. În fapt, asta este prima condiție esențială, dar nu și suficientă, de existență a unei democrații. Întrebarea care se pune e dacă, cu adevărat, voința

poporului se transpune în numele celor ajunşi la putere, dacă diferitele scrutinuri electorale oferă cu adevărat posibilitatea exprimării fiecărei opţiuni electorale în parte.

Răspunsul pe care îl voi oferi, argumentat, e că individul obişnuit e mai degrabă irelevant, în România, în cadrul procesului electoral. În primul rând, acest lucru este determinat de faptul că niciodată, dar absolut niciodată, nu a existat, în timpul adoptării diferitelor forme ale legilor electorale, o consultare cu adevărat publică asupra acestora. Singurii care au avut ceva de spus au fost oamenii politici, secondaţi firav de câţiva specialişti. În al doilea rând, deşi se creează impresia reprezentativităţii, de la cel mai jos nivel până la cel mai înalt, reprezentanţii nu sunt ai cetăţenilor, ci ai conducerii partidelor. Aproape niciodată nu a existat un proces de filtrare la nivel popular a diferiţilor candidaţi, şi atunci când au fost, măcar la nivelul alegerilor preliminare interne ale unui partid, rezultatele lor au fost ignorate sau deturnate. Această lipsă de colaborare dintre cei aleşi şi alegători, în timpul procesului electoral, a creat impresia puternică şi greu de contestat că votul e o formalitate şi că deciziile relevante sunt luate cu mult mai sus decât la nivelul cetăţenilor. Această impresie subiectivă s-a concretizat într-o prezenţă constant scăzută la urne, iar acest nivel redus al prezenţei, măcar teoretic, a subminat legitimitatea celor aleşi. Mai mult decât atât, prevederi din legile electorale, precum alegerea primarilor într-un singur tur de scrutin, acutizează criza de legitimitate a aleşilor. În orice interpretare, un primar ales prin voturile a 13% din electorat, cum este primarul Bucureştiului, sau un partid ce are aproape jumătate dintre mandatele din parlament, dar adună doar 18% din voturile corpului electoral, nu au cum avea pretenţia că pot lua decizii în numele poporului.

Bineînţeles, dincolo de toate acestea, România este o ţară cu procese electorale în general corecte, deşi, în *Democracy*

Index, punctajul acordat procesului electoral se află pe o pantă descendentă. Dincolo însă de corectitudinea sau incorectitudinea procesului electoral, voința populară este deformată și de comportamentul discreționar dintre alegeri. Este vorba de îndepărtarea, din ce în ce mai vizibilă din ultima vreme, de două norme de bază în construcția democratică, așa cum sunt reliefate de Steven Levitsky în *How Democracies Die*:[3] „toleranța reciprocă" și „abținerea instituțională".

Lipsa de abținere instituțională face ca „ideea de bază (în politica românească, n.n.) să fie aceea că majoritatea politică poate face orice, din simplul motiv că e majoritară".[4] Odată ajunsă la putere, o grupare politică tinde să ignore regulile, să guverneze într-o manieră lipsită de transparență, iar singura justificare pentru aceste acțiuni fiind, pur și simplu, faptul că nimeni nu se poate opune adoptării lor. Avem de-a face, pur și simplu, cu un majoritarism discreționar – deși, cum am observat mai sus, în prezent, majoritatea este slabă și cu o legitimitate la limită –, cu credința că o grupare politică ajunsă la putere este

---

[3] "...two norms stand out as fundamental to a functioning de mocracy: mutual toleration and institutional forbearance. Mutual toleration refers to the idea that as long as our rivals play by consti tutional rules, we accept that they have an equal right to exist, com pete for power, and govern." "A second norm critical to democracy's survival is what we call institutional forbearance. Forbearance means „patient self-control; restraint and tolerance," or "the action of restraining from exercising a legal right." For our purposes, in stitutional forbearance can be thought of as avoiding actions that, while respecting the letter of the law, obviously violate its spirit" (Levitsky și Ziblatt, 2018, pp. 101, 106).

[4] „The underlying idea may have been that the majority can do whatever it wants to do because it is the majority" (Comisia de la Veneția, 2012).

îndreptăţită să facă orice prin simplul fapt că poate. Această viziune asupra actului guvernării există dintotdeauna în România. Toate dictaturile secolului al XX-lea au fost expresia acestei atitudini: cel care deţine puterea poate face orice, neîngrădit de nimic. Debarasarea de această viziune a fost mai dificilă şi mai lentă decât oriunde în spaţiul ex-comunist, ultimul deceniu al secolului trecut fiind chiar dureros din acest punct de vedere. Posibilitatea aderării la Uniunea Europeană şi apoi chiar aderarea propriu-zisă au dus, întrucâtva, la o temperare a acestui majoritarism discreţionar. Odată cu evenimentele din vara lui 2012, însă, cu un referendum pentru demiterea unui preşedinte impopular organizat în cele mai nedemocratice condiţii, acest drum spre puterea politică neîngrădită a fost reluat cu obstinaţie.[5] Ultimii doi ani sunt expresia clară a acestei viziuni discreţionare asupra puterii politice, una în care se guvernează punându-se o distanţă din ce în ce mai mare între actul politic şi voinţa populară (Geeks for Democracy, 2018).

Ignorarea pluralismului este continuarea logică a îndepărtării de voinţa populară. De fapt, majoritarismul discreţionar exact pe această idee se sprijină pe faptul că, indiferent câte voci sunt în societate (reprezentate de partide din opoziţie, societate civilă sau, pur şi simplu, de vocea străzii), una singură este relevantă în exerciţiul puterii. Dialogul, transparenţa şi

[5] „In July 2012, the Romanian Government and Parliament adopted a series of measures in quick successio n, which led to the removal from office of the Advocate of the People, the Presidents of both Houses of Parliament, a limitation of the competences of the Constitutional Court, changes on the conditions for a referendum on the suspension of the President of the Republic and the suspen sion of the President itself. The Venice Commission is of the opinion that these measures, both individually and taken as a whole are problematic from the viewpoint of constitutionality and the rule of law" (Comisia de la Veneţia, 2012).

cooperarea, ca mărci ale pluralismului politic, au fost, şi ele, mai degrabă o lipsă decât o prezenţă în viaţa politică a ultimelor treizeci de ani, dar, la fel, ca şi în cazul respectării voinţei populare, prezenţa lor în viaţa publică fusese oarecum acceptată odată cu aderarea la Uniunea Europeană. La fel, evenimentele din vara lui 2012 au creat cotitura pe drumul ignorării de către puterea politică a oricărei voci externe. Ultimii doi ani au fost marcaţi de o perpetuă degradare a dialogului şi cooperării, iar această degradare a demarat brusc prin adoptarea, fără niciun anunţ prealabil, fără o consultare prealabilă, a unei Ordonanţe de urgenţă ce viza instituirea, *post factum*, a unor norme legale ce ar fi dus la închiderea unor dosare de corupţie a diferiţi lideri politici, în frunte cu Liviu Dragnea, şeful principalului partid aflat la putere. Anularea acestei ordonanţe s-a realizat doar la presiunea celor mai mari manifestaţii publice din ultimele decenii, însă ideea ca liderii politici să beneficieze de o amnistiere a faptelor penale este în continuare obiectul urmărit cu obstinaţie de către coaliţia politică de la putere, fără intenţia de a negocia sau colabora cu celelalte voci din spaţiul public, voci politice sau civice. Iar aceasta a făcut ca şi celelalte voci din societate, de la opoziţia politică la societatea civilă, să-şi găsească din ce în ce mai greu drumul colaborării cu puterea politică. Mai mult decât atât, România este membru al Uniunii Europene. Acceptarea prevederilor din Tratatul de aderare, dialogul în urma recomandărilor diferitelor instituţii europene, transparenţa în relaţia cu acestea, toate au devenit, în ultimii doi ani, nişte lucruri total relative. De fapt, în relaţia cu organismele Uniunii Europene este foarte vizibilă ascensiunea unui populism combinat cu un naţionalism conspiraţionist şi autoritar, dialogul fiind înlocuit, de fiecare dată, cu o reacţie de izolare faţă de partenerii de dialog şi de afirmare a unei identităţi naţionale

prost înțelese[6]. Tăierea tuturor punților de dialog, lipsa totală a oricărei forme de negociere și nerecunoșterea vreunei greșeli sunt toate semnele că discursul democratic pluralist, de cooperare și deschidere, a fost înlocuit cu unul autoritar și închis, ce vizează doar satisfacerea viziunii politice a celor aflați la putere.

În momentul scrierii acestor rânduri, coaliția de guvernare își manifestă intenția de a realiza, prin Ordonanță de urgență, modificări ale unei legi care se află, în același timp, în dezbatere în parlament, ignorându-se activitatea acestuia, ca și decizii ale Curții Constituționale care interzic explicit acest lucru (Digi 24, 2018b). Acest caz este încununarea a doi ani în care al treilea discurs ce definește democrația liberală, cel despre instituționalism, a fost sistematic obnubilat. Democrația liberală presupune o construcție solidă și bine echilibrată de instituții pentru ca puterea să fie puternic ponderată în interesul cetățeanului. Altfel spus, democrația liberală este nu doar un discurs despre puterea poporului, ci și unul în care puterea asupra poporului este limitată prin diferite instituții care se completează, se concurează și se controlează reciproc pentru ca drepturile cetățeanului să nu fie încălcate de puterea politică. În momentul în care unele dintre aceste instituții sunt ignorate, le sunt limitate atribuțiile sau, pur și simplu, sunt deturnate de la scopul lor inițial, democrația suferă. Iar aceste practici au început tot în vara anului 2012 când atribuții ale Curții Con-

[6] Este exemplară, în acest context, declarația lui Liviu Dragnea din timpul derulării referendumului pentru familia tradițională: „Este timpul să decidem noi cum vrem să trăim în țara noastră. Ar fi bine să decidem noi ce vrem pentru societate și națiunea noastră. Știm cu toții că de ani de zile ni se spune că alții știu mai bine cum trebuie să trăim, cum trebuie să acționăm. A venit momentul să de cidem noi ce țară vrem să avem." (Unteanu, 2018).

stituționale din România, atribuții stabilite prin legea proprie de funcționare, lege organică, au fost modificate pur și simplu printr-o Ordonanță de urgență a guvernului.

Iar ce a urmat nu a fost decât o sarabandă a abuzurilor, una în care, perând, diferitelorinstituțiicețindeputereajudecătorească li s-au tăiat din atribuții, de multe ori ele devenind practic subordonate puterii executive. Exemplul prin care ministrul Justiției, reprezentant al puterii executive, s-a transformat din actor important alături de alții (președinte și Consiliul Superior al Magistraturii) în evaluarea, numirea sau demiterea unor înalți funcționari ce țin de puterea judecătorească, în unic decident al activității acestora, este emblematic pentru întregul proces în care instituții independente sau autonome ale statului s-au transformat sau sunt pe cale să se transforme în instituții total subordonate puterii politice.

Din păcate, niciunul dintre mecanismele prin care are loc degradarea actuală a instituțiilor și proceselor democratice din România nu este nou. Din contră. Toate au fost prezente în istoria recentă a României, dar trendul începuse să fie acela de eliminare a acestor practici. Or, ultimii doi ani marchează o recrudescență a autoritarismului fără precedent în ultimele trei decenii. Aceasta este principala marcă a prezentului: ultimii treizeci de ani au fost marcați de stagnare sau de progres firav în direcția democratizării, dar niciodată, absolut niciodată, nu a fost vorba de regres în acest sens. Iar ascensiunea actuală a autoritarismului e abruptă.

Democrației îi lipsește carisma și atractivitatea. Avantajele ei nu sunt niciodată evident de vizibile, discursul ei este slab în comparație cu alte voci din discursul public. Partizanatul politic sau ideologic, conservatorismul religios, mercantilismul sau, pur și simplu, patriotismul prost înțeles transformat în naționalism și asezonat cu o doză bună de conspirationism, toate acestea au

voci mult mai puternice în spaţiul public decât partizanatul în numele distribuţiei şi echilibrului puterilor în stat, de exemplu. Această realitate face ca, pur şi simplu, autocraţii să câştige mult prea uşor puterea şi apoi s-o transforme în una abuzivă şi perpetuă. Cu complicitatea naivă a multor democraţi. Au fost foarte multe cazuri în care aceştia au votat şi au militat pentru ceea ce ei au crezut şi nu rare au fost cazurile în care opţiunea lor a fost deturnată în sprijinul unui autoritarism din ce în ce mai pronunţat. Şi aceasta trebuie să fie, poate, cea mai importantă lecţie în actualul moment al declinului democraţiei şi ascensiunii autoritarismului: acesta prosperă când credem că puterea politică trebuie extinsă pentru a sluji interesele cetăţenilor.

Bibliografie

Raportul Comisiei de la Veneția. (2012) Document disponibil la: http://www.scribd.com/doc/ 117124113/Raport-Comisia-de-la-Veneția.

„Erdogan, despre protestele din Franţa: Europa a eşuat în ceea ce priveşte democraţia şi drepturile omului." (2018) Articol disponibil la: .https://www.digi24.ro/stiri/externe/ue/erdogan-despre-protestele-din-franta-europa-a-esuat-in-ceea-ce-priveste-democratia-si-drepturile-omului-1045627.

„Dăncilă: Guvernul va da OUG pentru Codurile Penale. Toader: Nu s-a discutat despre amnistie şi graţiere". (2018) Articol disponibil la: https://www.digi24.ro/stiri/actualitate /justitie/guvernul-va-da-oug-pentru-codurile-penale-1046496.

Dahl, R. (2000). *Poliarhiile. Participare și opoziție*. Traducere de Mihaela Sadovschi. Iași: Institutul European.

Galston, W. A. (2018) *Anti-Pluralism. The Populist Threat to Liberal Democracy*. New Haven & London: Yale University Press.

Levitsky, S. şi Ziblatt, D. (2018) *How Democracies Die*. *What History Reveals About Our Future*. New York: Crown Publishing.

Mounk, Y. (2018) *The People vs. Democracy. Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. London: Harvard University Press.

Müller, J. W. (2017) *Ce este populismul*. Traducere de Irina-Marina Borțoi. Iași: Polirom.
Nasr, J. (2018) „Erdogan urges Germany to designate Gulen network a terrorist group." Articol disponibil la: https://www.reuters.com/article/us-germany-turkey-erdogan/erdogan-urges-germany-to-designate-gulen-network-a-terrorist-group.
Schmitt, O.J. (2018) *România în 100 de ani. Bilanțul unui veac de istorie*. Traducere de Wilhelm Tauwinkl. București: Humanitas.
Unteanu, C. (2018) „După referendum, o luăm de la capăt de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat?" Articol disponibil la: https://adevarul.ro/news/eveniment/dupa-referendumo-luam-capat-parca-nimic-nu-s-ar-intamplat.
Zachmann, C. (2018) „Sondaj IMAS: PSD s-a prăbușit. PNL, sub 25%. Cum stau USR și Cioloș." Articol disponibil la: https://adevarul.ro/news/politica/sondaj-imas.
Geeks for Democracy (2018). Document disponibil la: http://g4d.ro/studiu_amnistie/.

Zonele temporar autonome și democrația românească

Andrei Miroiu

Abstract

Theoretical anarchism offered, at the end of the 20th century, some of the most interesting and innovative alternatives to either the strategy of coping with a world transfigured by financialization and technology, or to the old school calling for revolution. One of the most interesting concepts, Hakim Bey's Temporary Autonomous Zones, made its way from what many took as speculation towards the initiation of deliberate rebellious and anti-system actions by individuals or small and impermanent social groups. In this, theory transitions towards practice, albeit in minuscule and often almost invisible ways. This chapter explores the possible existence and application of Temporary Autonomous Zones in early 21st century Romania, and also deals with the intellectual origins and iterations of the concept.

Key words: anarchism, freedom, temporary autonomous zones, rebellion, Romania

În deceniile scurse după marele entuziasm provocat de cel de-al treilea val al democratizării, mai multe teorii și asumpții formulate în euforia primilor ani s-au dovedit prea puțin fundamentate. Unul dintre cazurile acum celebre este cel al

legăturii între capitalism, libertate și democrație în cazul Chinei Populare. Teoria, datând încă din anii 1980, susținea că măsurile capitaliste introduse de conducerea chineză sub Deng Xiaoping vor duce la un grad de libertate în societate care, la rândul său, se va converti dinspre economic înspre politic, rezultând într-un viitor nu foarte depărtat în democratizarea țării. Mai bine de trei decenii mai târziu, China a avut un succes economic spectaculos, devenind după unele măsurători prima economie a lumii. Continuă să fie condusă de o camarilă foarte redusă numeric reunită în ceea ce încă se cheamă Biroul Politic al Partidului Comunist Chinez. Sistemul este represiv, opozanții sunt în mod rutinier persecutați, violentați, închiși sau chiar uciși. Dușmanilor statului li se pot recolta organe. Mai nou, un sistem de măsurare a gradului de obedienţă socio-politică și supraveghere totală, depășind cu mult în raza de cuprindere cele mai sinistre metode din vremea lui Mao este implementat în unele regiuni ale țării.

Dar China nu e decât un exemplu din multe posibile. O altă teorie care s-a spulberat în aceste decenii e cea a legăturii între libertate, democrație și prosperitate economică. În Europa, Republica Moldova e un exemplu flagrant. O țară liberă, cu alegeri corecte de peste un sfert de secol, dar cu un nivel al dezvoltării precar. Parțial, afirmația e adevărată pentru alte țări ale continentului, unele dintre ele membre ale Uniunii Europene cum ar fi România și Bulgaria, altele aparținând fostei Iugoslavii. Ea e cu atât mai adevărată pentru numeroase țări ale Americii Latine, unde dictaturile militare au fost înlăturate de decenii de sisteme multipartinice și de respectarea drepturilor și libertăților fundamentale, fără ca aceste schimbări să rezulte necesarmente în vreo formă de spectaculoasă prosperitate.

În ultimul deceniu, evoluții din țări precum Ungaria sau Polonia au adus în discuție posibilitatea ca legătura (teoretic

indisolubilă, pentru unii) între democrație și respectarea unui set de drepturi să fie ruptă. Întreaga discuție despre democrația ne sau i/liberală se referă de fapt la această dezamăgire teoretică.

Poate că toate aceste lucruri nu ar fi trebuit să ne mire. Pentru unele, ce-i drept minuscule părți ale spectrului ideatico-politic, dezamăgirile au fost evidente încă din primii ani de după 1989. În anii 1970-80, în special în urma exemplului Internaționalei Situaționiste, dar și datorită spectaculoaselor reevaluări din interiorul antropologiei formulate de Marshall Sahlins și Pierre Clastres sau cele din domeniul educației inițiate de Ivan Illich, mai mulți intelectuali anarhiști, de diferite culori și înclinații, au produs o serie de lucrări, multe dintre ele în fanzine sau publicate la edituri obscure. Aceste cărți, broșuri sau pamflete, cu autori precum John Zerzan, Bob Black, Murray Bookchin, P.M. (Hans Widmer), Wolfi Landstreicher (Feral Faun) și Hakim Bey (Peter Lamborn Wilson), deși susbstanțial diferiți, și nu de puține ori antagonici, au schimbat fața curentului politic anarhist. Până la ei (și chiar și după, pentru cei care nu au achiesat la inovațiile lor teoretice), curentul era cantonat în nesfârșite și paseiste repetiții ale discuțiilor purtate cu un secol în urmă de clasicii Proudhon, Stirner, Bakunin, Kropotkin și Tolstoi – sau de repetate reevaluări ale anarho-sindicalismului spaniol și italian din primele decenii ale veacului 20.

Dintre aceștia, ca prezență decenală, ca forță retorică și persuasiune culturală – în aceeași măsură calități și defecte sau, pur și simplu, atribute chestionabile, se distinge figura celui care a scris în anii ’80 și ’90 sub pseudonimul Hakim Bey. Deși puternic contestat, mai ales de către acei anarhiști care păstrează o nostalgie a perioadei în care mișcările lor plăteau tribut teoretic și politic unei forme de socialism sau sindicalism, Peter Lamborn Wilson e considerat de mulți drept una dintre cele mai inovatoare minți ale anarhismului ultimelor decenii. De pildă, în

arta plastică și lirică, domeniul vieții sociale care a fost mereu cel mai deschis la ideile anarhiste, lucrările lui Hakim Bey, adesea centrate pe considerații estetice – în primul rând prin teoretizarea terorismului poetic – sunt nu doar discutate, dar, încă mai interesant, puse în aplicare.

Începând cu jumătatea anilor 1980, Hakim Bey a publicat o serie de lucrări, propunând și teoretizând *zonele autonome temporare* drept o formă practică de a trăi o existență anarhistă acum și aici, fără a aștepta colapsul sistemului existent sau o din ce în ce mai iluzorie revoluție libertară. Ideea în sine este destul de simplă – individul sau grupul de indivizi ar crea o zonă (geografică, preferabil, dar se poate argumenta că poate fi și doar spirituală sau imediat acțională) de libertate pură, în care legile, normele, convențiile ar exista doar în măsura în care rezonează cu individul sau grupurile de indivizi. Zona este fundamental temporară pentru că, spre deosebire de tentative similare care includ comunele sau ocupările de clădiri abandonate, Hakim Bey propune ca aceste teritorii să nu fie apărate atunci când se va produce inevitabilul, respectiv represiunea statală sau economică. Într-un fel, zonele autonome temporare reprezintă o strategie de tipul *trăiește liber acum și supraviețuiește pentru a continua să o faci*. Punctul lipsei de rezistență fizică împotriva represiunii statului este fundamental, pentru că violența ar atrage exact cel mai prost rezultat – privarea de libertate și eventuale consecințe fizice și psihice pentru individ. Formele de rezistență, de luptă împotriva inerentei oprimări inclusă în ideile de stat și de schimb bănesc cuprind însăși crearea unor asemenea zone sfidătoare; cuprind actele estetice, teoretice și politice care au o bază de sprijin în existența sau posibilitatea acestor zone; în fine, cuprind orice măsură care poate mări durata de viață, extinde cuprinderea geografică sau spori frecvența întemeierii unor asemenea zone.

Desigur, Hakim Bey nu se limitează, în ansamblul operei sale politice, la aceste propuneri. O parte substanţială a operei sale istorico-politice se axează pe studiul comunităţilor (reale sau imaginare) care au fondat şi încercat să menţină zone permanent autonome. Cazul cel mai cunoscut, dar surprinzător de puţin studiat, este cel al Republicii de la Salé, comunitate pirateresc funcţională timp de câteva decenii din secolul al XVII-lea într-un cartier al actualei capitale marocane, Rabat. Astfel, Hakim Bey se alătură unui grup de cercetători (unii de inspiraţie marxistă), precum Markus Rediker, Peter Limbaugh şi Stephen Snelders, care au re-studiat pirateria secolelor XVII şi XVIII din perspectiva revoltei sociale. Într-un fel, corabia de piraţi cu comunitatea ei întemeiată pe articolele unei carte liber consimţite de toţi membrii echipajului reprezintă o zonă temporar autonomă. Temporar, pentru că niciun grup de piraţi nu îşi propunea să trăiască astfel în perpetuitate. Insula Tortuga sau comunitatea Libertalia din Madagascar (închipuită sau nu, dezbaterile continuă) se pot alătura republicii din Africa de Nord pe lista zonelor imaginate ca permanent autonome.

Trecând în tărâmul ficţional, Hakim Bey a imaginat posibilitatea unor alte zone permanent autonome, una bazată pe o insulă din Pacificul de Vest specializată în activităţi bancare online şi – mai interesant pentru publicul de limbă română, o mini-republică care ar fi fost întemeiată de o eclectică şi multiculturală comunitate existentă pe lângă Gura Portiţei la sfârşitul Primului Război Mondial – în ceea ce ar reprezenta o „primă revoluţie nietzcheniană din istorie". În paralel cu acestea – şi scriind sub numele său din acte, Peter Lamborn Wilson s-a interesat de constituirea zonelor temporare prin recrearea unei existenţe individuale de tip agrar-parnasian, în care individul şi comunitatea s-ar putea reaşeza nu numai în acel dialog cu natura drag la nivel teoretic oricărui anarhist, oricât de urban, ci

şi într-o redescoperire a ermetismului şi şamanismului care ar întări, la nivel spiritual, o asemenea existenţă.

Desigur, ideile sale au fost combătute cu o virulenţă rară, mai ales în rândul acelor pretins anarhişti, mai degrabă adepţi ai unui marxism libertar decât înţelegerii faptului că şi clasa, la fel ca statul sau relaţiile economice bănești, poate fi un instrument de opresiune. Hakim Bey a fost acuzat că propune doar un stil de viaţă anarhist, că abandonează revoluţia, că actele de opoziţie din interiorul zonelor temporar autonome sunt rizibile sau puerile. Privite dintr-un anume unghi, criticile pot fi întemeiate, mai ales în ceea ce priveşte abandonarea revoluţiei. Dar, ar răspunde Hakim Bey şi multiplii săi adepţi, zonele temporar autonome sunt *o alternativă de a trăi liber acum, aici, pe acest Pământ şi în această viaţă*. Ele reprezintă o soluţie la o existenţă tristă, depresivă şi oprimată în aşteptarea unei revoluţii care întârzie de mai bine de un secol şi jumătate.

Hakim Bey nu propune nişte coordonate clare de organizare sau chiar de înfiinţare a zonelor temporar autonome. E firesc, orice constrângere, fie ea şi tactică sau ideatică, rămâne o constrângere şi – ca atare – străină în spirit oricărui anarhist. Sigur, sunt sugerate numeroase variante. Ele pornesc de la comunităţi virtuale, imaginate încă de literatura cyberpunk a anilor 1980 (şi care astăzi s-ar regăsi cel mai bine în grupurile de piraţi virtuali şi de hackeri), trec prin ocupări temporare, includ scena rave şi – înspre perioada cea mai recentă, comunităţile care încearcă să evadeze pentru o vreme dinspre oraşe spre variante parnasian-bucolice, fie şi ele temporare, ale unor reverii rurale. Ele includ festivalurile mai mult sau mai puţin orgiastice, derivate – pe urma ritualurilor păgâne ale Saturnaliei – din carnavalurile Europei medievale. Lor li se alătură comunităţile care redescoperă practici religioase magice şi ezoterice, şamanii de rit nou şi cei pasionaţi de ermetism, în spaţiile în care aleg să-

și desfășoare pasiunile. Încă mai interesant, indivizii înșiși pot forma zone temporar autonome, în special cele în care se dedau la o formă sau alta de terorism artistic. De pildă strecurând în poșeta unei corporatiste ieșite în pauza de cafea o copie a unui poem de Shelley sau scriind cu cărbune pe un perete al unei clădiri publice „N-a pierit haosul".

Nu e de mirare, așadar, că și cei care au fost entuziasmați de idei precum cele ale lui Hakim Bey sau cele, relativ asemănătoare, propuse în aceeași perioadă de P.M. sub numele de *bolo'bolo*, au suferit o spectaculoasă dezamăgire în ultimele decenii. Într-adevăr, lumea anilor scurși după 1989 s-a dovedit mai interesată de acumularea de bunuri materiale decât de experimente libertare, estetico-subversive pe scară largă. Cultura rave a fost intens combătută de stat și penetrată masiv de traficanții de droguri. Comunitățile virtuale există, sub un continuu asalt al corporațiilor și din ce în ce mai mare al statului, mai ales după septembrie 2001. Dar, cu mici excepții, virtualul nu e nici politic subversiv și nici nu înlocuiește realul. Actele de terorism artistic sunt greu de cuantificat și au probabil un efect de mică amploare și insignifiantă mediatizare, mai ales dacă nu vorbim de artiști la limita dintre anarhie și comercialism precum Banksy. Cei care ascultă de îndemnurile de întoarcere individuală la natură pe liniile vechi ale lui Thoreau și Tolstoi fie renunță la un moment dat, fie sunt anonimi, fie au soarta tragică a lui Christopher McCandless. Mai aproape de noi, mișcările de tip Occupy au împrumutat din ideile sugerate de Hakim Bey. Pentru zile sau câteva săptămâni, zonele temporar autonome au fost o realitate prezentă și foarte vizibilă, în centrul a numeroase metropole occidentale. Sfârșitul lor a venit repede, previzibil, iar posteritatea are prea puține cuvinte bune de spus despre acel experiment.

În România, ca mai toate ideile excentrice asimilate (în acest caz, ca și în altele, în mod eronat) stângii, zonele

temporar autonome sunt puţin mai mult decât un subiect, nu foarte frecvent, al unor discuţii academice sau de bere între câţiva intelectuali. Spun puţin mai mult întrucât o minimă cercetare virtuală ne spune că un grup anonim dintr-un oraş transilvănean a vrut să organizeze în urmă cu mai mulţi ani o piaţă duminicală explicit definită ca zonă temporar autonomă şi centrată pe principiul *potlach*, al darului şi nu al schimbului. Aceeaşi cercetare ne vorbeşte despre un DJ care propune, în reprezentaţiile sale, crearea prin muzică şi atmosferă a unor zone temporar autonome, trimiţând măcar ideatic la fundamentele culturii rave. Penetraţia acestor idei, cel puţin altfel decât la nivel strict intelectual sau individual, este cvasi-nulă.

Încercând să forţăm puţin nota, am putea reflecta asupra unor forme de organizare, prezente sau trecute, din societatea românească ce ar fi putut să fie zone temporar (sau permanent!) autonome. Cred că se pot respinge cu destul de mare uşurinţă ideile după care obştile ţărăneşti ar fi putea fi concepute după acest model. Deşi zone situate în mare măsură în afara controlului statului sau al marilor potentaţi economici ai perioadei, obştilor le lipseşte caracterul esenţialmente democratic şi profund negociat al unor veritable zone temporar autonome. Centrate pe cutumă, tradiţie, punând un rol însemnat pe seama memoriei colective şi pe umerii bătrânilor colectivităţii, obştile lăsau prea puţin câmp de desfăşurare pentru dorinţele şi interesele individului sau chiar ale familiei. În plus, infuzia religioasă în viaţa comunităţilor tradiţionale româneşti limita substanţial orice manifestare libertară în interiorul obştilor.

O altă secţiune socială care ar putea candida la statutul de zonă temporar autonomă, în România sau aiurea, ar fi grupările reprezentate în ceea ce azi statul ar numi la modul general criminalitate organizată. Dar, oarecum la fel ca obştile – dar privite din alt unghi – şi aceste grupări se dovedesc până la urmă

ierarhice, comportamentul membrilor fiind reglementat şi controlat de conducătorii grupărilor şi – adesea – de inflexibilele formule ale codului celor fără de lege de peste tot din lume. Deşi studiile istorice serioase care îi privesc sunt extrem de puţine, nu e imposibil ca grupurile de haiduci din secolele XVII-XIX să fi avut mai multe în comun cu ceea ce ar presupune zonele temporar autonome decât grupările criminale din zilele noastre. Cu o conducere provenită mai mult sau mai puţin prin alegeri şi cu un caracter mai degrabă impermanent, dar fără formalizarea democratică a unui cod comportamental, ceata de haiduci se apropie oarecum de echipajul de piraţi din secolele XVII-XVIII. Ba mai mult, printr-o mai mare şi mai explicită aplicare spre latura revoltei sociale, haiducii sunt simultan şi rebelii primitivi ai lui Hobsbawm şi anarhiştii lui Hakim Bey.

Alături de anarhistul individual, care îşi poate crea cu ceva imaginaţie zone temporar autonome aproape oriunde îşi doreşte, cu condiţia să fie relativ prudent şi să fie permanent conştient de caracterul de scurtă durată al tentativelor sale, ar mai exista o categorie relativ însemnată de teritorii sociale în care, probabil fără să o ştie, românii şi cei de aiurea creează sau pot crea zone temporar autonome. Acestea sunt, fără îndoială, grupurile de prieteni reunite la o petrecere mai degrabă informală, în spaţii private sau publice, dar ferite de ochii autorităţilor. În ele interacţiunile sunt determinate de afect, de plăcerea convivialităţii, de reguli relativ democratic consimţite şi constituite, de un spaţiu relativ larg în care individul poate fi liber, dar oarecum alături de ceilalţi. În ele regulile statului, societăţii, corporaţiei, bisericii, cutumele familiei, constrângerile ştiinţei şi techne-ului artistic pot fi ocolite, refutate, schimbate în ceva util sau măcar plăcut membrilor zonei. În ele sunt sau pot fi păstrate crâmpeiele de libertate socială de care se va fi bucurat omul înainte să aibă nevoie sau i se spună că are nevoie,

pentru propria siguranţă, bunăstare şi propăşire, de poliţist, de bancher, de judecător şi de preot.

De ce sunt totuşi importante aceste discuţii, mai ales în contextul funcţionării democraţiei româneşti? Aş sugera că există două motive, din două unghiuri complet diferite ideologic, pentru care este strict necesar ca zonele temporar autonome să treacă dinspre o practică inconştientă a unor grupuri sau indivizi spre una mai mult sau mai puţin asumată şi acceptată socio-politic. Primul argument e evident şi vine dinspre poziţiile de tip anarhist: zonele temporar autonome sunt normale, sunt, cu un termen mult abuzat în ultimele decenii, naturale. Ba mai mult, sunt cât se poate de dezirabile, în absenţa unor zone permanent autonome şi – cu atât mai mult, a unei revoluţii libertare universale. Sunt, la urma urmei, singurele posibilităţi pentru ca un individ să trăiască liber aici şi acum, în actualele cadre sociale şi socio-geografice.

Dinspre stat, se pot identifica mai multe unghiuri argumentative după care aceste zone sunt, de fapt, o idee bună. Unul ar fi, desigur, cel cinic sau pur şi simplu pragmatic. E bine să existe supape pentru energiile şi pulsiunile pe care un statist le vede drept antisociale. Ele există oricum în interiorul galeriilor de la diferitele sporturi sau în divertismentul şi viaţa de noapte. Tolerarea, cu măsură, a zonelor temporar autonome ar fi, pentru un statist, o variantă relativ ieftină de consumare a unor energii care, politizate altfel, ar putea să pună probleme legitimităţii şi coeziunii politice. Al doilea ar fi unul mai degrabă principial – moral. O democraţie centrată pe drepturi are prea puţine motive să interzică manifestările libere ale cetăţenilor, oricât de subversive ar fi ele, atâta vreme cât nu rănesc pe alţii. Sigur, aici ne aflăm pe un teren foarte alunecos între pragmatism şi principii. Sau între democraţiile bazate pe dreptul roman şi cele întemeiate pe cutumă, dar aici discuţia este mult mai largă. Fapt

este că până și un statist, atâta vreme cât păstrează o formă de respect pentru democrație și libertate, ar trebui să aibă o atitudine mai degrabă relaxată față de zonele temporar autonome, sau cel puțin față de cele care nu ajung parte a criminalității organizate. Paradoxal, tăria unei democrații liberale stă tocmai în acceptarea unor manifestări care-i chestionează etic și istoric fundamentele. Dacă e ca România să fie o democrație reală, ar trebui să aibă mai multe zone temporar autonome și chiar ceva mai intense și mai frecvente.

Nu că unui anarhist veritabil, român sau de aiurea, i-ar păsa de asemenea considerații sau de benevolentul statist care l-ar putea tolera, crezând în acest timp că face un lucru și pragmatic și moral. Până la urmă, anarhistul va face ce știe el mai bine: va căuta libertatea, aici și acum.

Notă bibliografică

Pentru o introducere în clasicii anarhismului, vezi Woodcock, G. (1963) *Anarchism. A history of libertarian ideas and movements*, London: Penguin. John Zerzan, promotor contemporan al anarhismului primitivist are drept principală lucrare *Future primitive: and other essays*, New York: Autonomedia, 1994. Murray Bookchin, pe vremea când încă se considera anarhist, a propus o interpretare interesantă asupra viitorului anarhismului, cu rădăcini ecologiste, în *Post-scarcity anarchism*, Berkeley: Horn Hill Press, 1971. În aceeași notă, dar cu interesante deosebiri identitare și etice, vezi Faun, F. (2000) *Feral revolution*, London: Elephant Editions. O utopie interesantă, cu teme și chiar rădăcini comune cu lucrările lui Hakim Bey se găsește în legendarul text anarhist semnat de P.M. (Hans Widmer) (1985) *bolo'bolo*, New York: Semiotexte. Eseul clasic al lui Bob Black este *The abolition of work*, Sheffield: Pirate Press, 1990. David Watson a sintetizat prea bine combinația între stat și capital de care anarhismul se lovește cu prea puțin succes în *Against the megamachine*, New York: Autonomedia, 1998.

Tezele despre anarhismul ontologic ale lui Hakim Bey sunt prefigurate în *CHAOS: the broadsheets of ontological anarchism*, New York: Autonomedia, 1985. Cea mai cunoscută și influentă lucrare a sa este, fără doar și poate, *T.A.Z.: the temporary autonomous zone, ontological anarchy, poetic terrorism*, Brooklyn: Autonomedia, 1991. Înspre latura estetică, aceste idei vor fi reluate și rafinate în *Immediatism*, Edinburgh: AK Press, 1994. Evadările în natură ca formă de rebeliune socială sunt prefigurate în „The periodic autonomous zone". Web< http://www.hermetic.com/bey/periodic.html> (August 1993) (2007). Sub numele său legal, discuția largă despre republica piraterească de pe coasta marocană se găsește în *Pirate utopias: Moorish corsairs and European renegadoes*, Brooklyn: Autonomedia, 1995. Alte perspective interesante despre piraterie, anarhism și revoltă socială pot fi găsite în Rediker, M. și Linebaugh, P. (2000) *The Many-Headed Hydra: The Hidden History of the Revolutionary Atlantic*, Boston: Beacon Press; Rediker, M. (2005) *Villains of all nations: Atlantic pirates in the golden age*, Boston: Random House; Snelders, S. (2014) *The devil's anarchy: the sea robberies of the most famous pirate Claes G. Compaen & the very remarkable travels of Jan Erasmus Reyning, buccaneer*, New York: Autonomedia. Discuția despre rebelii primitivi se găsește în Hobsbawm, E. (1959) *Primitive rebels: studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries*, New York: Prager. Pentru carnavalurile medievale, posibilă origine a unor idei privind zonele temporar autonome, vezi Bakhtin, M. (1984) *Rabelais and his world*, Bloomington: Indiana University Press. Comunitățile ficționale, românești și din Pacific, sunt discutate în Lamborn Wilson, P. (2016) *False documents*, Barrytown: Station Hill of Barrytown. Ideile sale despre o existență rurală și bucolică, împletite cu redescoperirea ermetismului și șamanismului pot fi găsite și în *Spiritual destinations of an anarchist*, Berkeley: Autonomedia, 2015 sau *Heresies: anarchist memoirs, anarchist art*, Brooklyn: Autonomedia, 2016.

Pentru exegeze ale gândirii și discuții ale influenței lui Hakim Bey, surse interesante sunt: Versluis, A. (2010) „A Conversation with

Peter Lamborn Wilson", *Journal for the Study of Radicalism*, (4) 2, pp. 139-165; Grindon, G. (2004) „Carnival against capital: a comparison of Bakhtin, Vaneigem and Bey", *Anarchist Studies*, (12) 2, pp. 147-161; Greer, J.C. (2014) „Occult Origins: Hakim Bey's Ontological Post-Anarchism", *Anarchist Developments in Cultural Studies*, 2 (2014); Armitage, J. (1999) „Ontological anarchy, the temporary autonomous zone, and the politics of cyberculture a critique of hakim bey", *Angelaki: Journal of the theoretical Humanities* (4) 2, pp. 115-128; Sellars, S. (2010) „Hakim Bey: repopulating the temporary autonomous zone", *Journal for the Study of Radicalism* (4) 2, pp. 83- 108.

Statul de drept și statul social. Contururile unei sinergii

Ionuț Tudor

Abstract

The accent on rule of law in Eastern Europe and the policies that are justified by it doesn't have as a correlative the development of the social state, knowing that the solution of Western states after WWII was exactly their conjunction in an unbreakable unity. Our intention is to underline this connexion from a legal and political perspective because we consider it to be a future solution for Eastern Europe, including for the need to overcome the deadlock regarding the accent on a pure formal meaning of rule of law in the detriment of a material meaning.

Key words: rule of law, social state, oscillation of meaning, welfare, neoliberalism

Introducere

De câteva decenii, statul de drept a devenit un concept ineluctabil în descrierea mecanismelor politico-juridice ale democrațiilor (neo)liberale. Cunoaște o promovare remarcabilă începând cu anii '80 ai secolului trecut, părăsind terenul arid al dogmaticii juridice, mondializându-se, fiind adoptat atât de state din Est sau din Sud, dar și de cele din tradiția anglo-saxonă.

Conceptul are un statut metajuridic, polisemantic, cu geometrie variabilă prin natura sa (Chevalier, 2012, pp. 7-9), varietățile utilizării sale fiind dependente de funcția ideologică angrenată în fundamentarea unui model de organizare politică.

Totuși, cu cât termenul este din ce în ce mai invocat, cu cât referința pare să scape unei fixări conceptuale. În prezent, pare că există atât de multe concepții cu privire la statul de drept câte persoane îl apără. Folosirea sa nu presupune de o definiție minim acceptată, dar știm aproape imediat că este vorba despre statul de drept atunci când dezbatem diverse măsuri politice care par să-l încalce. Este ca și cum știm totul despre statul de drept, dar în același timp nu știm nimic. Perplexitatea conceptului este sporită și de faptul că este aproape imposibil a critica statul de drept căci, de regulă, critica se face de pe pozițiile unei alte variante a statului de drept. Paradoxul este că doar apărând statul de drept poți critica statul de drept. Ambiguitatea este sporită și de etalonul la care ne raportăm, doctrina politică sau cea juridică, dar și de diversele tradiții de referință, cea anglo-saxonă, franceză sau germană, fiecare cu genealogiile lor proprii.

Deși prezent în dezbaterile juriștilor și a politologilor, în România de-abia odată cu criza economică din 2007-2008 și măsurile de austeritate statul de drept a început să fie vehi- culat cu obstinență în discursul public, iar acest fapt nu este întâmplător sau contingent istoric. Scoaterea la suprafață a noțiunii presupune câteva procese de adâncime mult mai semnificative. În prezent, noțiunea este deja un loc comun, fiind presupus în mod axiomatic și asumat de toate forțele politice, fie ele la putere sau în opoziție, sau de instituțiile internaționale care-și manifestă constanta preocupare cu privire la variate încălcări ale sale.

Totuși, variabila cvasiinexistentă este cea a statului social, fapt aparent inexplicabil, având în vedere că statul de drept,

în accepțiunea sa recentă, cel puțin în gândirea vestică, este indisociabil legat de statul social. Nu doar că este necesar a reliefa această conexiune intrinsecă, dar se impune a interoga inclusiv mascarea acesteia, considerând că procesul de reprimare este un veritabil simptom ideologic care trebuie descifrat.

Perspectiva politico-istorică

Statul de drept semnifică, într-un sens larg, orice sistem legal în care „puterile publice sunt conferite prin lege și abilitate în forma și mijloacele procedurii prescrise de lege" (Ferrajoli în Costa, 2007, p. 323), cu alte cuvinte, se au în vedere sursele și forma legalității. În al doilea sens, cel tare, statul de drept duce legalitatea în consecințele sale ultime, aproape în afara cadrului său formalist, impunând ca puterile publice să fie subiectul conținutului propriilor decizii, cu alte cuvinte, conținutul legii sau a dreptului. Între cele două se interpune o varietate de alte semnificații, taxonomia lui B. Tamanaha părându-ni-se utilă pentru a le descrie. Pe de o parte, există familia *versiunilor formale* ale statului de drept, care includ: a) domnia prin lege (legea ca instrument al acțiunii puterii); b) legalitatea formală, ce impune ca legile să fie generale, clare, certe; precum și cea mai consistentă dintre versiunile formale, c) care *combină democrația cu legalitatea*, impunând consimțământul poporului cu privire la legile în vigoare.

Pe de altă parte, *versiunile substanțiale* au inclus în mod gradual trei elemente fundamentale care au devenit criterii pentruelaborareaoricăruiactnormativ: a) drepturileindividuale (contractul, viața privată și autonomia personală); b) demnitatea umană; și c) statul social (egalitatea și bunăstarea).

Aceste modele corespund unor tipare normative provenite din istorii diferite, dezvoltate cu precădere în Europa, primul

originar în statul modern și principiul legalității, pe când cel de-al doilea apare după al Doilea Război Mondial, odată cu trecerea către monopolul statului asupra producerii legilor și, implicit, o anumită justificare pozitivistă a legilor (teleologie a dreptului).

Versiunea substanțială încorporează legalitatea formală, drepturile și libertățile individuale și democrația, dar adaugă o dimensiune suplimentară, drepturile sociale. Comisia internațională a juriștilor a formulat o perspectivă elocventă asupra acestei versiuni în 1959: „conceptul dinamic care a devenit statul de drept în formarea Declarației de la Delhi garantează și avansează drepturile civile și politice ale individului într-o societate liberă; dar se preocupă de asemenea și de stabilirea de către stat a condițiilor sociale, economice, educaționale și culturale prin care aspirațiile legitime și demnitatea oricui pot fi realizate. Libertatea de exprimare este fără sens pentru un analfabet; dreptul de vot poate fi pervertit într-un instrument al tiraniei exercitat de demagogi asupra unui electorat neluminat; libertatea de interferența executivului nu trebuie să însemne libertatea săracilor și a oropsiților de a muri de foame" (Tama- naha, 2004, p. 112). În concepția statului social, statul de drept impune guvernării sarcina și obligația pozitivă de a îmbunătăți viața cetățenilor, inclusiv prin măsuri de dreptate distributivă.

Perspectiva juridică

Importanța statului de drept reiese din plasarea sa, de regulă, ca atribut sau trăsătură fundamentală a statului în construcția constituțională. Constituția noastră îl plasează în chiar primul articol, prevăzând la alineatul (3) că „România este stat de drept, democratic și social, în care demnitatea

omului, drepturile şi libertăţile cetăţenilor, libera dezvoltare a personalităţii umane, dreptatea şi pluralismul politic reprezintă valori supreme, în spiritul tradiţiilor democratice ale poporului român şi idealurilor Revoluţiei din decembrie 1989, şi sunt garantate".

Doctrina juridică distinge între caractere şi atribute ale statului român. *Caracterele* sunt cele prevăzute la art. 1 alin. (1) al Constituţiei: caracter naţional, suveran, independent, unitar şi indivizibil, iar *atributele* la alin. (2) şi (3): stat republican, stat de drept, stat social, stat pluralist, stat democratic. Pe lângă caractere şi atribute, alin. (3) consacră şi o serie de *valori supreme* garantate de stat: demnitatea omului, drepturile şi libertăţile cetăţenilor, libera dezvoltare a personalităţii umane, dreptatea şi pluralismul politic.

Dacă conceptul de caracter al statului se referă mai mult la configurarea trăsăturilor intrinseci ale acestuia, atributele sale fac trimitere la regimul politic, primul având o anumită permanenţă, pe când cele din urmă nu (atributul de stat social apărând doar odată cu Constituţia din 1991) (Ionescu, 2008, pp. 630-632; Deleanu, 1992, pp. 35 şi urm.; Muraru, Tănăsescu, 2008, pp. 3-19).

Referitor la cele două concepte care ne interesează, statul de drept şi statul social, doctrina juridică românească le descrie similar oricărei doctrine juridice europene: statul de drept apare ca o reacţie la statul despotic (un reducţionism necesar pentru a fixa semnificaţia), care plasează domnia nu în persoană, ci în drept[1], conţinutul acestuia valorificând drepturile şi libertăţile cetăţeneşti, făcând posibil echilibrul, colaborarea şi controlul reciproc al puterilor publice, facilitat de interpunerea

[1] De aici maniera în care se vorbeşte fie de „domnia legii", fie de „preeminenţa dreptului".

instrumentelor juridice între instituții[2] (Muraru, Tănăsescu, 2008, pp. 8-9). Pe de altă parte, statul social, deși exprimă mai degrabă un deziderat (Ionescu, 2008, pp. 642), rezultă „atât din natura (esența) statului, cât mai ales din funcțiile sale. Statul modern poate și trebuie să imprime tuturor acțiunilor economice, politice, culturale un conținut social fundamentat pe valori etice și umane care să creeze terenul fertil exprimării reale a personalității cetățenilor, a drepturilor și libertăților lor, a șanselor lor egale. Statul social nu poate fi un simplu partener de afaceri, un simplu observator, ci un participant care trebuie să intervină, trebuie să aibă inițiativă și mai ales să ia măsuri care să asigure realizarea binelui comun. El trebuie să protejeze pe cel slab, dezavantajat de destin și de șansă, trebuie să sprijine sectoare economice aflate în criză, dar care sunt indispensabile promovării unui trai civilizat, trebuie să asigure funcționarea unor servicii publice de protecție și intervenție socială. În exprimarea Curții Constituționale, [statul social]... include ideea solidarității sociale și a politicii de securitate socială. În acest sens, statul social trebuie să asigure protecția socială a muncii și un nivel de trai decent" (Muraru, Tănăsescu, 2008, pp. 10). Așadar, reținem rolul activ al statului în promovarea unor politici sociale adecvate – obligația de a asigura un nivel de trai decent – și crearea unui cadru echilibrat în care cetățenii își pot manifesta predispozițiile la acțiune – un deziderat care presupune egalitatea dintre aceștia (fie persoane fizice sau juridice).

Cert este că diferența dintre stat de drept și stat social presupune în lucrările de teorie juridică o abordare *didactică*, necesară descrierii lor, dar aceste concepte sunt dinamice prin

[2] Alți autori (Ionescu, 2008, p. 640) extind mai mult sfera conceptului, incluzând regimul constituțional, legitimitatea populară, egalitatea tuturor, neretroactivitatea legii, supremația Constituției prin control politic și jurisdicțional, dreptul la apărare, alegeri libere, funcționarea contenciosului administrativ.

natură, metajuridice, nefiind fixate în mod real într-un anumit domeniu, competenţă sau funcţionare, ci iradiind întregul sistem de drept. Din descrierile de mai sus conchidem că orice referire la statul de drept poate implica o raportare fie la modul de constituire şi funcţionare a unei instituţii, fie la un drept sau libertate cetăţenească. Deşi le circumscrie, nu acestea fixează referinţa conceptelor de stat de drept sau stat social, deşi doar în procesul de exercitare a lor se poate sesiza concreteţea lor, respectarea sau încălcarea, indiferenţa, obsesia sau dispreţul faţă de ele[3]. Mai mult, statut social nu este, nici măcar din perspectiva ştiinţelor juridice, un *appendix* care depinde de factori economici, aşa cum se poate reţine din opinii curente conform cărora statul social este o preocupare secundară ce poate apărea doar în momentul în care există un anumit stadiu de bunăstare în economie, bunăstare care ar urma să se reverse asupra tuturor[4].

[3] În afara oricărei aprecieri juridice, putem spune că aproape fiecare decizie politică poate fi raportată la cadrele constituţionale, în sensul că putem aprecia nu neapărat o încălcare a Constituţiei care ar putea fi adresată la Curtea Constituţională, ci maniera de asumare a valorilor constituţionale în edictarea legilor. E.g. nu este dificil a sesiza că o accentuare a securităţii statale (investiţii masive în armată, servicii secrete) poate constitui o desconsiderare a cetăţenilor în situaţii precare sau o politică de adresare a inegalităţilor poate avea drept consecinţă o intervenţie a statului în economie cu măsuri redistributive. Fiecare dintre aceste măsuri poate fi apreciată diferit de cetăţeni, fiecare putând să sancţioneze puterea politică prin vot.

[4] Această opinie aparent neutră este de fapt o construcţie relativ recentă, de sorginte neoliberală, ranforsată de conservatori şi folosită cu precădere în zone precum America de Sud sau Europa de Est după 1989. Nu doar că teza, denumită generic *trickle-down economics*, este dificil de susţinut, dar este neconformă principiilor de transformare şi dezvoltare a statelor dezvoltate, rezumându-se în cele din urmă doar la o teorie propusă unor state mai puţin dezvoltate pentru a adopta o anumită agendă ideologică.

Stat de drept și (anti)corupție

Europa de Est pare dominată de un spectru al urgenței, o varietate de factori contingenți fiind invocați pentru a impune măsuri extraordinare, precum închiderea granițelor pentru emigranți, politici de restricționare a ONG-urilor sau discursuri și structuri specializare de combatere a corupției. Istoria recentă este presărată de o multitudine de amenințări, dar probabil cea mai pregnantă pentru estici este cea privind corupția. Retorica corupției este folosită pentru a justifica măsuri politice și judiciare necesare pentru a lupta cu un spectru larg al infracționalității economice. Stafia care bântuie Europa nu mai este a comunismului, ci a corupției. Aceasta este indicată ca principala amenințare la adresa statului de drept (care dintre versiuni oare?), iar această sutură pare să domine nucleul explicativ în privința înapoierii și precarității în care se găsesc statele estice. Corupția distruge statul de drept, pe când statul de drept nu poate fi eficient atâta timp cât există corupția (*or so the story goes*...).

Blocajul rearanjează prioritățile politice și focalizează atenția publică către un război cvasi-invizibil, în care este imposibil să mai sesizezi blocajul însuși. Toate părțile implicate, fie în sfera puterii sau în opoziție, folosesc acest termen mai mult sau mai puțin. Dar, dacă această explicație atotcuprinzătoare ascunde inabilitate elitelor politice estice de a adresa problemele contemporane ale capitalismului înfățișat sub masca statului democratic de factură liberală? Nu cumva acestea nu știu efectiv ce să facă, ce măsuri să ia, cum să se poziționeze în modificările recente de hegemonie globală? Nu cumva suntem aici în prezența a ceea ce G. Agamben numea „zonă de indistincție", în care dualitatea stat de drept – corupție nu mai este exterioară, ci interioară ordinii juridico-politice, devenind constitutivă tuturor proiectelor politice, orizontul din care nu mai putem scăpa?

Pe falia Vest-Est vedem cum criticile dinspre Vest sunt adresate Estului de parcă problema s-ar pune în termenii unui defect structural de care doar Estul ar suferi. Nu cumva raportul trebuie inversat, întrebarea ce ar trebui adresată fiind dacă nu cumva Estul suferă de un viciu preluat din Vest, pe fondul amplelor fenomene de aculturație și transplant juridic și politic. Nu cumva această inabilitate aparține Vestului însuși, care vede în Est incapacitatea de a (re)produce capitalismul? Dacă Vestul vede prin ochii Estului propria condiție politică, în același timp cerând de la Est administrarea aceluiași tratament care l-a pus pe calea populismului de dreapta?

Statele din Est au o istorie îndelungată de critici cu privire la acțiuni considerate incompatibile cu valorile europene. Acuza de a fi democrații eșuate sau disfuncționale din punctul de vedere al statului de drept a însoțit aproape constant istoria Estului după căderea zidului Berlinului. Este ca și cum perioada anterioară nici măcar nu ar fi cunoscut conceptul, acesta fiind un soi de invenție post '89.

De fapt, aceste acuze au devenit un orizont din care nu poți scăpa, datorită faptului că discursul pendulează între înțelegerea legală și cea politică a statului de drept. De aceea, în fața unei amenințări la adresa statului de drept, este neclar dacă aceasta este politică (precum în cazul Poloniei cu resurgența naționa lismului) sau legală (dacă controversata schimbare a legilor justiției în România are impact asupra separației puterilor).

Constanta invocare a statului de drept presupune, din punctul nostru de vedere, incapacitatea statelor estice de a consolida statul social, dar și cea a oficialilor vestici de a le înțelege problemele structurale.

Ceea ce este clar e faptul că statul de drept *per se* nu este suficient pentru a compensa pentru sărăcie, subdezvoltare și problemele de mediu.

Pendularea semnificaţiilor

Impresia noastră este că suntem în prezenţa unui dublu standard, blocajul în care se găseşte Europa de Est fiind datorat pendulării între semnificaţiile formale şi substanţiale ale statului de drept.

Pe de o parte, ţările din Vest au atins un anumit nivel de bunăstare după al Doilea Război Mondial, pentru că au integrat statul social şi protecţia drepturilor individuale în statul de drept, pe când Estul vehiculează o accepţiune preponderent formală a conceptului. Criticile vestice cu privire la absenţa statului social în Est lipsesc aproape cu desăvârşire.

Acesta este un punct crucial în argumentaţia noastră: figurile cu reflexe autoritariste din Est au devenit posibile tocmai prin înţelegerea strict formală a statului de drept, din moment ce agenda neoliberală este mult mai bine avansată prin această variantă. Să nu uităm faptul că în România regimului Băsescu criza economică a servit ca un pretext pentru acutizarea unei agende ideologice neoliberale. În condiţiile în care chiar FMI propune României impozitul progresiv, regimul de la Bucureşti refuza, invocând faptul că o scădere a salariilor bugetarilor cu 25% (cea mai mare scădere înregistrată în toate ţările europene) şi a pensiilor, coroborate cu o creştere a TVA-ului, ar reprezenta măsurile cu impact macroeconomic adecvate. Planul urma să fie suplimentat cu privatizări ample ale sistemului medical, de învăţământ şi politici de mediu antiecologiste (a se vedea Roşia Montană). Toate măsurile propuse se încadrau fără probleme în parametrii statului de drept (lucru confirmat de instanţele judecătoreşti, care au anulat scăderile salariale doar în privinţa lucrătorilor din sistemul judiciar, celelalte fiind considerate legale), dar nici nu se poate pune problema de a le justifica din punctul de vedere al statului social.

Atâta timp cât statul de drept nu este suplimentat de statul social, neoliberalismul nu va face decât să acumuleze antagonisme care inevitabil vor solicita „soluții miraculoase", de regulă sub masca populismului. Să ne mire oare cum figuri precum Orbán sau Erdogan au avut un ascendent de asemenea manieră?

Așadar, există o inconsistență majoră în statul de drept: nu există o versiune universal agreată deoarece fiecare sens este subordonat unei anumite viziuni politice. Pentru conservatori și pentru unii liberali, noțiunea are trăsături mai degrabă formale, pe când pentru varietățile de stânga nu poate avea decât accepțiuni substanțiale.

Această inconsistență fundamentală a statului de drept este mai puțin prezentă în teoria juridică, care repartizează sectorial fiecare categorie (statul de drept și statul social sunt trăsături ale statului distincte), comparativ cu teoria politică.

Dacă privim chestiunea în articulația sa istorică, sesizăm că apariția statului de drept coincide expansiunii occidentale către Orient. Nasser Hussain surprinde acest proces în dificultățile cu care Imperiul Britanic s-a confruntat în colonii, în special India, începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea până la începutul secolului al XX-lea. Problema dreptului și regulilor de urgență în colonii au ajutat la modelarea dezvoltării legalității vestice. Dreptul a fost, de fapt, un dispozitiv de putere folosit pentru a menține și extinde statul colonial. În locul unor „recipiente pasive" ale ideilor politice vestice, așa cum ne imaginăm superficial procesul colonial, coloniile au fost de fapt „forțe productive în conceptualizarea și conturarea ideilor și practicilor vestice" (Hussain, 2006, p. 6). (Auto)justificarea puterii coloniale a operat antagonic: Vestului civilizat și iluminat, reprezentat prin instituțiile și legile sale, i se opunea Despotismul oriental și suveranitatea indiană precolonială. Tradusă la nivel politic, distincția

discursivă dominantă se conturează între „interesele locale" – interese orientaliste speciale, contrar „autorității centrale"– interesul general al societății imperiale ca întreg (Said, 2018, p. 82).

Nu cumva suntem în prezența unui *double-bind* similar în Estul Europei? Interesele țărilor din Est sunt apreciate ca interese locale, pe când cele ale țărilor din Vest și ale structurilor europene (de acolo) sunt interese generale, care exprimă valori și principii, statul de drept etc.

România, de pildă, are o lungă istorie de denunțare a moștenirii orientale, din cauza căreia cetățenii sunt predispuși la corupție. Nu întâmplător, această denunțare se suprapune procesului de apariție a statului român modern. În prezent, se poate sesiza o mutație a discursului dinspre figura orientală către cea comunistă [„greaua moștenire" a comunismului ca sistem corupt (sic!)], un simptom că elitele conservatoare folosesc figura Marelui Celuilalt, lacanian vorbind, pentru a promova o anumită agendă ideologică.

De fapt, dezideratul statelor din Est de a implementa statul de drept presupune o sarcină cvasi-imposibilă, una care nu a fost realizată nici de multe dintre statele vestice. În spatele statului de drept se ascunde un interes cu privire la un tip de funcționare instituțională. Putem înțelege astfel solicitările cu privire la privatizările din Estul Europei: acestea vizau promovarea unei agende neoliberale de negăsit în statele vestice însele[5]. Problema fundamentală este, însă, în fața noastră: în timp de țările vestice au crescut după 1945 tocmai din cauza fuziunii dintre statul de drept și statul social, țările din Est trebuie să implementeze statul de drept, dar irelevant la statul social.

[5] Naomi Klein documentează simetria dintre implementarea neoliberalismului din America de Sud și Europa de Est ca un experi ment eșuat de privatizare radicală a orice reprezintă un bun comun, totul sub justificarea pieței libere (Klein, 2009).

Chestiunea devine şi mai problematică dacă luăm în consideraţie poziţionarea elitelor estice: acestea au îmbrăţişat facil critica neoliberală la adresa statului social din Vest, de cele mai multe ori nejustificat, dar fără a menţiona nimic din beneficiile acestuia.

Soluţia pentru Europa de Est, tocmai pentru a nu sucomba populismului şi derapajelor extremei dreapta, este denunţarea acestui dublu standard cu privire la statul de drept. Stat de drept da, dar ca-n Vest, cu protecţia socială aferentă. Trebuie să depăşim perspectiva înrădăcinată conform căreia Estul este doar o resursă de muncă ieftină şi de resurse naturale, indiferent de soarta oamenilor, de protecţia drepturilor şi libertăţilor lor. De fapt, atunci când forţele politice vestice atrag atenţia cu privire la derapajele din Est, potrivit ar fi s-o facă cu privire la statul social, căci e mai uşor a evidenţia atacurile la adresa statului social decât la adresa statului de drept. Statul de drept devine efectiv doar focalizat asupra dimensiunii sociale şi a totalităţii formelor de protecţie, nu evidenţiind funcţionarea *in abstracto* a ceea ce presupune statul de drept.

Stat de drept şi stat social

Să ne aducem aminte motivul pentru care apare în istorie ceva de genul statului de drept. Probabil prima asociere mentală, justificată de altfel, este limitarea puterii şi a absolutismului. Or, limitarea puterii a devenit o precondiţie pentru edificarea unei societăţi drepte. Deşi o condiţie *sine qua non*, statul de drept nu este suficient pentru a adresa provocările societăţilor prezente, căci în absenţa drepturilor sociale orice societate va fi măcinată de inegalităţi care perturbă pacea socială.

Drepturile sociale emerg în cursul secolului al XIX-lea, în contextul economiei industriale, şi vor fi integrate în secolul

următor în sistemul drepturilor omului. Statul devine un actor decisiv în elaborarea şi consacrarea drepturilor sociale, intervenind cu o logică nouă în raţionalitatea juridică şi politică, derivată din abordarea noilor fenomene apărute în societatea modernă: problema socială, riscurile noi cu care se confruntă oamenii în societatea industrială, sarcina statului de a asigura pacea socială şi echilibrul ordinii publice. Acest „intervenţionism" apare ca o consecinţă necesară în condiţiile unei segregări de clasă socială dintre cei care deţineau proprietate privată şi cei care nu o deţineau. Ce s-ar fi întâmplat dacă statul ar ignora sistematic sau ar rămâne doar neutru faţă de relaţiile contractuale din societatea civilă, de conflictele sociale, ori ar interveni invariabil în favoarea proprietăţii private abandonând pe cei lipsiţi de proprietate şi de orice protecţie socială, cum ar putea fi menţinut un minimum de consens social indispensabil oricărei ordini statale, oricât de bine ar funcţiona instrumentele de constrângere? (Cioabă, 2011, p. 18).

Între statul social (al bunăstării sau providenţial) şi dreptatea socială există o legătură strânsă dată de faptul că „ideea de stat al bunăstării a fost deseori justificată integral în termenii unei concepţii despre dreptate care este în mod specific redistributivă: defineşte corectitudinea nu ca pe o alocare a resurselor economice ce depind de drepturile individuale sub acţiunea regulilor procedurale ale proprietăţii legitime, ci ca pe un set complex de instituţii proiectat pentru a ţine seama de «nevoile» şi «meritele» care transcend pretenţiile bazate pe proprietatea privată" (Barry, 1998, p. 26).

Statul social nu reprezintă trăsătura unui stat de factură socialistă sau marxistă, chiar dacă este rezultatul unor revendicări de factură socialistă, ci se înscrie în parametrii unuia capitalist, căci concepe posibilitatea corectării defectelor acestuia, nu abolirea pieţei libere. „Teoria statului modern al bunăstării

derivă în foarte mare măsură dintr-o investigare a pretinselor insuficienţe ale ordinii individualiste de piaţă, şi mai puţin din vreo teorie marxistă sau socialistă pe deplin constituită" (Barry, 1998, p. 72). Din punctul nostru de vedere, s*tatul social nu este decât dezvoltarea inerentă a statului modern*, izvorât din necesitatea asigurării unui minim standard decent de trai pentru cetăţeni. Acolo unde în Estul Europei există teoreticieni care propun limitarea sau privatizarea statului social, întâlnim de fapt cea mai extremă variantă a capitalismului. Justificarea acestei direcţii, indiferent de motivaţii, ne plasează la stadiul discursurilor secolului al XIX-lea şi nu ţine cont de dezvoltările ulterioare ale statului modern, mai ales a celui postindustrial.

Concluzii

Să sintetizăm cele afirmate mai sus:

1) Semnificaţiile statului de drept nu au o referinţă predeterminată, interlocutorii având rareori o reprezentare clară a noţiunii, iar discursurilor le lipseşte un mediu neutru de referinţă (pendularea semnificaţiilor). Unul dintre factorii responsabili pentru aceasta ţine de tradiţiile diferite în care acesta s-a dezvoltat. Tradiţia franceză, germană şi anglo-saxonă au propriile derivări istorice, ceea ce ridică întrebarea fundamentală: România la care dintre ele se raportează?
2) Accentuarea asupra noţiunii nu reprezintă un proces neutru din punct de vedere ideologic, ca şi cum o conştiinţă juridico-politică a constatat un defect sistemic şi propune o revizuire politică de ansamblu, ci este emanaţia unei ideologii, de cele mai multe ori conservatoare, care se foloseşte de pendularea semnificaţiilor (voit sau

nu, conştient sau nu – detaliul este mai puţin important) pentru a avansa de fapt o agendă neoliberală, orientată către prioritizarea proceselor economice în detrimentul celor politice, a sferei private în detrimentul celei publice, aestablishment-uluişi *statu-quo*-ului împotriva oricăror transformări radicale etc.

3) Balansarea semnificaţiilor şi mizele ideologice implicite ne permit să reliefăm ceea ce se încearcă să se ascundă: strategia de mercantilizare a relaţiilor sociale şi de mediere economică a lor, în detrimentul oricărei dimensiuni politice.

Strategiile de contracarare ar trebui să includă nu doar denunţarea acestui mecanism de pe poziţii alternative, de pildă de pe poziţii marxiste, ci subminarea sa prin intermediul propriilor resurse. Înseşi reliefarea legăturii intrinseci dintre stat de drept şi stat social poate avea consecinţe de ordin teoretic şi practic. În acest sens, propunerea noastră presupune şi o schimbare de vocabular. Ar trebui de acum încolo ca sintagma „stat de drept" să fie folosită ca „stat social de drept", tocmai pentru a sublinia funcţia pentru care statul este învestit (cu corespondentele sale „social rule of law" sau „l'état de droit social").

Prin statul social de drept se trece în altă logică decât cea a guvernării cu scopul asigurării securităţii juridice, un paravan pentru politicieni de a-şi justifica acţiunile exclusiv prin raportare la mecanismele de funcţionare statale, abstracte şi generice (PIB, creştere economică, inflaţie etc.), în cea care ia în considerare aspecte concrete ale vieţii sociale (bunăstare personală, nivel de trai, sănătate, educaţie, grad de integrare şi recunoaştere socială etc.).

Dintr-un punct de vedere marxist, dreptul, mai mult decât oricare altă construcție socială, este acea parte a suprastructurii care se adaptează la necesitățile unei structuri de forțe productive și relații de putere. Ca atare, este un instrument *de facto* al clasei conducătoare (Thompson, 1975, p. 259). Totuși, așa cum E.P. Thompson a indicat, deși dreptul este o instituție care cuprinde curți de judecată, judecători, avocați asimilabili clasei conducătoare, nu tot ceea ce numim drept este subsumat acestora. Dreptul poate fi văzut ca reflectând ideologia dominantă și interesele sociale transpuse în norme, dar dreptul poate fi văzut și din punctul de vedere al logicii proprii, al regulilor și procedurilor stabilite formal. Or, societățile actuale au atins un asemenea grad de complexitate încât e aproape imposibil a le gândi separat de drept. Statul de drept, prin impunerea de condiționări puterii și prin stabilirea de apărări pentru cetățeni în scopul prevenirii oricărei forme de violență, fie ea fizică sau simbolică, conferind dreptului abilitatea de a media între instituții, este un bun al civilizației, nu doar al societății capitaliste. În stadiul actual al societăților din sistemul lumii, statul social de drept rămâne o contingență necesară pentru care merită luptat.

Bibliografie

Barry N. (1998) *Bunăstarea*. Traducere de Sorin Ioniță. București: Du Style.

Cioabă A. (2011) *Statul social*. București: Editura Institutului de științe politice și relații internaționale.

Deleanu I. (1992) *Drept constituțional și instituții politice*. Vol. II.

Tirania calculului
sau
Poporul contra poporului.
Despre alegeri, unitate și egalitate în România

Mihai Ghițulescu

Abstract
The Romanian electoral system does not allow voters in many constituencies to choose their representatives. It cannot be said that their votes do not matter, but they matter very little to them. They contribute to the overall outcome and affect the distribution and territorial deployment of seats, without being able to tell in advance how. All the votes are caught in a huge game, with precise rules but with arbitrary results. The results are under the tyranny of calculations and leave the impression that different parts of the people are fighting each other. This essay briefly presents the mechanism, with several examples, and tries to identify and explain som of its effects.

Key words: votes, seats, repartition, proportionality, unity.

Articolul 4 din Constituția României are titlul „Unitatea poporului și egalitatea între cetățeni". În conținut, vedem expres prevăzută unitatea („Statul are ca fundament unitatea poporului român și solidaritatea cetățenilor săi"), dar trebuie să căutăm după egalitate („România este patria comună și indivizibilă a

tuturor cetăţenilor săi, fără deosebire de..." – nu continui, din teama de a nu divaga!). Sunt prevederi dintre cele care pot însemna orice, permiţând Curţii Constituţionale să facă norme dintre cele mai diverse, chiar contradictorii.

Şi, totuşi, spre deosebire de alte prevederi care pot însemna orice, acestea chiar au o transpunere în practică, chiar în inima democraţiei, alegerile, şi chiar în inima alegerilor, în modul de transformare a voturilor în mandate. Vedem aici unitatea şi solidaritatea (alegerile unor români stabilesc aleşii altora), dar egalitatea rămâne o chestiune de... interpretare.

UDMR în Câmpia Română

Problema a sărit în ochi – fără a fi bine înţeleasă – la două (2008, 2012) dintre cele opt alegeri parlamentare din perioada 1990-2016, când modificarea de sistem a făcut-o foarte vizibilă. În rest, a mai atras atenţia în câteva rânduri, când s-a întâmplat să se repartizeze vreun mandat UDMR în vreun judeţ în care aceasta abia avea câteva sute de voturi. S-a constatat *en passant* că sistemul produce „anomalii de genul reprezentant UDMR la Tulcea (corect matematic, dar ilogic ca reprezentare politică)" (Popescu, 2007), dar nu s-a mers mai departe. Că suntem în acest punct, să recunoaştem că, oricât ne-am fi *civilizat* ca naţiune în ultimele decenii, chestiunile cu iz etnic încă ne ridică tensiunea. Recunosc: şi pe mine a început să mă preocupe problema în urmă cu aproape 20 de ani, când am aflat că unul dintre cele două mandate de senator de la Călăraşi a fost repartizat candidatului UDMR, doamna Vajda Borbála, „politiciană română de etnie maghiaro-chineză", cum zice Wikipedia („Vajda Borbála", 2016). Evident, nu etnia contează, ci faptul că UDMR a strâns la Călăraşi, în 2000, 200 de voturi (reprezentând 0,16% din totalul votu-

rilor luate în calcul pentru acordarea de mandate), situându-se pe ultimul loc între partidele parlamentare care au depus liste în județ și pe penultimul loc ca rezultat obținut de UDMR în țară (în urmă nu a fost decât județul Ialomița, cu 180 de voturi) (*Statistica electorală*, 2004). Cazul Tulcea se întâmplase în 1996, când, cu 319 voturi (0,3%), UDMR a primit unul dintre cele patru mandate de deputat. Și, după aceleași alegeri, pentru 269 de voturi (0,24%), i-a fost repartizat și unul dintre cele două mandate de senator de la Giurgiu (*Statistica electorală*, 2004). Mai departe, în 2004, unul dintre cele 9 mandate de deputat din Galați a ajuns la același UDMR, pentru 413 voturi (0,14%).

Excurs despre calcule

Pentru alegerile din 2008, legea electorală[1] a fost schimbată semnificativ: s-au introdus „colegiile uninominale", subdiviziuni ale circumscripțiilor electorale județene. Dar, deși Legea nr. 35/2008 prevedea că „deputații și senatorii se aleg în colegii uninominale... potrivit principiului reprezentării proporționale" (art.5,al.1),înceeacepriveștetransformareavoturilorînmandate, ea nu făcea decât să adauge celor trei etape existente – două de

[1] După ce alegerile din 20 mai 1990 s-au desfășurat în baza Decretului-lege nr. 92, adoptat de CPUN, în 1992, Constituanta a adoptat Legea nr. 68, care, cu modificări (cea mai importantă fiind Legea nr. 129/2000, care a ridicat pragul de la 3 la 5%) a guvernat alegerile din 1992, 1996 și 2000. Alegerile din 2004 s-au organizat după Legea nr. 373/2004. Deși pe bună dreptate s-a constatat o „instabilitatea legislativă" în materie electorală (trei legi și numeroase modificări în 14 ani) (Preda, 2005, p. 26), trebuie spus că, exceptând ridicarea pragului, care evident a avut efecte, formula electorală nu a fost esențial modificată.

repartizare a mandatelor[2] şi una desfăşurare pe circumscripţii a mandatelor repartizate în etapa a doua (algoritmul complicat descris la art. 48, alin. 7) – o a patra pentru „alocarea pe colegii uninominale şi atribuirea de mandate candidaţilor"; aceasta din urmă era împărţită în două subetape: una de atribuire de mandate candidaţilor care au câştigat majoritatea voturilor în colegiu şi o alta de atribuire celorlalţi candidaţi, după algoritmul prevăzut de lege (în ordinea raportului dintre voturile obţinute şi coeficientul de circumscripţie), pentru a se respecta rezultatele celor două repartizări şi a desfăşurării pe circumscripţii (art. 48, alin. 8-12). Această adăugire nu doar că nu elimina problema de care ne ocupăm, ba chiar o amplifica şi o făcea mai evidentă: (1) pentru că mecanismul „desfăşurării pe circumscripţii" nu se mai aplica acum doar „mandatelor repartizate centralizat, în a doua etapă, la nivel naţional", ca până în 2004 inclusiv, ci şi celor repartizate în prima etapă, „la nivel de circumscripţie electorală"; (2) pentru că multiplica, chiar dacă modul de calcul era diferit, la scară mai mică, mecanismul. Ansamblului mare de roţi dinţate, care exista încă din 1990, i se adăugau 43 de ansamble mai mici, corespunzătoare circumscripţiilor.

Fără a intra în detalii privind repartizarea în etapa a doua, la nivel de ţară, şi desfăşurarea pe circumscripţii, putem sintetiza astfel: (1) La alegerile din 1992-2004 şi 2016 – când au funcţionat Legile nr. 68/1992 (reluată, ca formulă, prin 373/2004), respectiv, resuscitarea ei, Legea nr. 208/2015 –, în prima etapă am aflat – măcar în unele colegii, căci în unele nu se putea repartiza nimic – un anumit număr de mandate

[2] Prima la nivel de circumscripţie prin metoda câtul/coeficientului natural (Hare); a doua la nivel de ţară, pe baza resturilor de voturi şi a mandatelor nerepartizate din toate circumscripţiile, prin metoda d'Hondt.

care erau repartizate fiecărui partid în fiecare județ și cine le primește (primii candidați de pe liste), surprizele apărând în etapa următoare de repartizare centralizată și de desfășurare, când se stabilește ce partide, câte și unde (pentru ce oameni) mai primesc mandate. (2) La alegerile din 2008 și 2012, sub imperiul Legii nr. 35/2008, suspansul s-a păstrat până la final. Se putea afla, eventual, ca și în 2004 și 2016, un anumit număr de mandate repartizate unor partide, dar nu și cui vor fi atribuite, pentru că nu mai existau liste închise, preordonate. Se disting două variante pentru prima etapă: (a) un anumit număr de candidați obțineau majoritatea în colegii, caz în care era clar că ei vor primi mandate; despre celelalte nu se știa nimic; chiar dacă toate colegiile erau ocupate cu majoritate, era posibil, ba chiar, probabil, ca, în unele colegii, pe lângă câștigători, la a doua etapă să mai fie repartizați și alții, deci ca într-un „colegiu uninominal" să fie 2-3 deputați/senatori; (b) niciun candidat nu obținea majoritatea, caz în care totul se stabilea în etapa a doua de repartizare, la desfășurarea pe circumscripții și la alocarea pe colegii. În această variantă, singurul lucru cert era că numărul mandatelor din circumscripție nu va crește, colegiile rămânând uninominale[3].

[3] Marea surpriză publică în 2008 a fost faptul că, în multe colegii, au primit mandatele candidații de pe locurile 2 sau 3, iar în 2012, că numărul mandatelor a crescut în urma alegerilor, că în multe colegii s-au „ales" 2-3 parlamentari. Prima era de neevitat, ținea chiar de logica formulei electorale, care nu a fost explicată publicului larg, lăsându-se impresia cultivării „confuziei dintre circumscripția uninominală și sistemul electoral, prin care se echivala circumscripția uninominală cu sistemul majoritar" și care „a generat neînțelegerile și frustrările pe care sistemul electoral aplicat în 2008 le-a antrenat" (APD, 2008, p. 7). Cea de a doua – chiar dacă legea a prevăzut explicit posibilitatea – era mai greu de anticipat

Din nou UDMR – din Africa în Dobrogea

Să revenim la UDMR, acolo unde nu îi e locul! Ce s-a întâmplat în 2008? Cam la fel ca în 2004, 2000, 1996, chiar dacă e mai greu observabil. Nu au mai fost Tulcea, Giurgiu, Călăraşi sau Galaţi, ci... Diaspora, care acum constituia pentru prima oară o circumscripţie[4]. La desfăşurarea pe circumscripţii a mandatelor repartizate pe ţară, pentru că în circumscripţiile dinainte mandatele au fost ocupate de partide care au ieşit mai bine din calcule, rândul UDMR a venit abia la Diasporă. Din experienţa celorlalte alegeri, ne dăm seama că apariţia acestei circumscripţii a făcut ca ştacheta să nu coboare atât de jos ca la alegerile trecute. În străinătate, a strâns 993 de voturi (4,21%) (din care 845 proveneau de la acelaşi candidat, altul decât cel căruia i s-a atribuit mandatul[5]). S-a trecut la alocarea pe colegii, iar primii doi candidaţi UDMR ca raport între voturi şi coeficientul de circumscripţie au fost surclasaţi de candidaţii altor partide (care mai aveau şi ele dreptul la mandate) din colegiile lor. Aşa s-a ajuns la al treilea, care obţinuse 34 de voturi

---

ca amploare – poate doar cu puţin timp înainte de alegeri, după sondaje – pentru că era mai curând un efect secundar al formulei, amplificat de un comportament mai curând atipic al electoratului, votul masiv şi concentrat pentru o forţă politică. Oricum, fără a intra în detalii, trebuie spus că cele două „surprize" au o compatibilitate *slabă*. Cele două rele nu se pot manifesta simultan în toată plenitudinea lor; poate doar dacă electoratul votează foarte diferit de la o regiune la alta.

[4] Circumscripţia nr. 43 „pentru cetăţeni români cu domiciliul sau reşedinţa în străinătate". Anterior, voturile din străinătate se adăugaseră la Municipiul Bucureşti.

[5] Colegiul 1 Europa Centrală şi de Vest.

(1,97% în colegiul 4 cuprinzând Africa şi ţările arabe din Asia[6]) şi se afla pe locul al şaptelea (BEC, 2008)[7].

La alegerile 2012, UDMR s-a găsit într-o situaţie asemănătoare, dar care ar fi atras mai puţin atenţia dacă s-ar fi aplicat formula de până în 2004. Spre deosebire de celelalte alegeri, acum, din cauza jocului rezultatelor, desfăşurarea mandatelor alocate UDMR la repartizarea pe ţară s-a putut face în judeţe în care a obţinut suficiente voturi cât să se atenueze impresia de „anomalie". Totuşi, alocarea pe colegii a accentuat-o. UDMR-ului i-a revenit un mandat de deputat (din 10) în judeţul Timiş, pentru 5.943 de voturi (3,33%)[8] şi acesta a putut fi alocat celui mai bine plasat candidat al său din colegii – ceea ce a fost un caz fericit. Numai că acesta a avut 1.063 de voturi, adică cca 5% din colegiu, situându-se pe locul al patrulea (BEC, 2012). A primit un al doilea loc în „colegiul uninominal", după cel care obţinuse majoritatea (nimeni altul decât un fost viitor prim-ministru), pentru că cei de pe locurile doi şi trei proveneau de la partide cărora mandatele repartizate le fuseseră deja desfăşurate/alocate în alte circumscripţii/colegii.

După cum se ştie, nemulţumirile create de alegerile din 2012 au condus la o nouă modificare a legislaţiei electorale. Legea

---

[6] Ca anecdotă: acest candidat a avut de două ori mai multe ţări în colegiu decât voturi.

[7] Ei, lăsând deoparte cazul special al reprezentanţilor celorlalte minorităţi, deputatul cu cele mai puţine voturi din istoria sufragiului universal, real sau mimat, românesc, trimiţând cu gândul la colegiul I din vremea sistemului cenzitar dinainte de 1919.

[8] UDMR a primit în mod tradiţional un mandat la Timiş, deşi rezultatul său a fost mereu apropiat de cel din 2012, dar acest fapt nu a „scandalizat", fiind vorba de un judeţ care în mentalul colectiv e asociat cu „minorităţile naţionale" şi în care, totuşi, numărul de voturi părea decent faţă de altele.

nr. 208/2015 a repus în vigoare total formula din 2004, adică a eliminat inserţia din 2008 privind votul şi alocarea mandatelor pe colegii. La alegerile din 2016, cu 398 de voturi (0,18%), UDMR a ajuns să primească un mandat la Constanţa (din 11), adică la fel USR şi PMP care obţinuseră peste 20.000 de voturi (BEC, 2016).

Se vede că „anomalia" s-a repetat la toate alegerile parlamentare. Chiar dacă ceea ce s-a întâmplat e „ilogic ca reprezentare politică" (Popescu, 2007), nu e un efect secundar, nu e o întâmplare matematică, un „paradox", cum se spune adesea în studiile electorale, ci ţine chiar de logica sistemului, dată de algoritmul de repartizare şi de desfăşurare pe circumscripţie.

O întrebare care se ridică după toate cele prezentate: cum se face că, într-o ţară în care discursul politic foloseşte permanent „sensibilităţile naţionale", faptul că UDMR a primit mereu mandate în zone în care electoratul său e foarte redus nu a fost exploatat naţionalist[9]? Nu am un răspuns, doar două speculaţii: (1) Problema e greu de surprins, de înţeles şi de explicat publicului larg – e adevărat, pentru naţionalişti asta nu a fost niciodată o piedică; ei pot simplifica şi amplifica orice. (2) Ceea ce s-a întâmplat cu UDMR e valabil pentru toate celelalte partide – e adevărat, nici asta nu constituie neapărat o piedică în politica românească, unde e aproape comun să îţi blamezi adversarul pentru lucruri pe care şi tu le faci.

Am început cu UDMR doar pentru că formaţiunea are, chiar şi formal, un statut special în sistemul de partide şi, de aceea, atrage atenţia asupra „anomaliei".

Problema e, am zis, una de sistem şi nu e una marginală – după cum s-ar putea crede din cazul UDMR, partid situat

[9] Oricum nu foarte vizibil, în *nişă* poate să fi fost – nu am citit niciodată *România Mare*.

mereu puţin peste pragul electoral şi cu electorat concentrat geografic. Se întâmplă mereu, masiv, în special cu partidele mici şi în circumscripţiile mici, dar nu numai, după cum voi arăta în continuare.

Alegători la Constanţa – aleşi la Covasna. Şi viceversa

Sistemului electoral românesc i se potriveşte perfect vorba „unde dai şi unde crapă!". Voi începe cu exemplele (alegând cazuri extreme), din 1992, de când, cu toate modificările pe care îndrăznesc să le consider marginale, funcţionează actuala formulă electorală, până astăzi, urmând să insist asupra ultimelor alegeri.

În 1992, la Camera Deputaţilor, defunctul Partid Socialist al Muncii, a luat unul dintre cele patru mandate de la Ilfov, situându-se pe locul al cincilea, cu 1.620 de voturi (cca 1,7%). La Senat – unde problema e accentuată din cauza numărului mai mic al mandatelor şi, deci, a magnitudinii mai reduse a circumscripţiilor –, PSM, cu 2.691 de voturi (cca 2,6%, locul al şaselea) nu a avut şansă la unul dintre cele două mandate, care a fost repartizat unui alt defunct, Partidul Democrat Agrar din România, cu 2.025 de voturi (cca 1,9%, locul al şaptelea). În 1996, la Covasna, dintre cele patru mandate de deputat, trei au fost repartizate UDMR, pentru 96.585 de voturi (cca 75% – excelentă proporţionalitate), dar al patrulea a mers la – vai, alt defunct! – PUNR, cu 3.568 de voturi (cca 2,8%, locul al cincilea). La Senat, acelaşi PUNR a luat un mandat din două în Ialomiţa, pentru 2.136 de voturi (cca 1,8%, locul al cincilea). Crescând puţin nivelul, în 2000, (tot defunctul?) PD a luat unul dintre cele două mandate de senator din Giurgiu, pentru 8.094 de voturi

(cca 7,7% din voturi, locul al patrulea); ca să nu pară acceptabil, adaug: în dauna PRM (26.072 voturi) și a PNL (8.316). În 2004, Alianța „Dreptate și Adevăr", cu 8.316 voturi (cca 7,9%, locul al treilea) a luat un mandat din patru în Covasna, iar Uniunea PSD+PUR, cu 11.972 de voturi, a rămas pe dinafară. În Senatul aceluiași an, PRM, cu 11.135 (9,75%), a luat unul dintre cele două mandate de la Sălaj; Uniunea, cu 37.661, și Alianța, cu 26.295, nu au avut loc (*Statistica electorală*, 2004).

Sărim peste cazurile 2008 și 2012, când totul s-a complicat mult și care necesită o discuție aparte, pentru a ajunge la alegerile care au dat Parlamentul actual. În 2016, pe lângă deputatul UDMR de la Constanța, amintit deja, mai avem și unul PMP, cu 2.987 de voturi, care, de pe ultimul loc, a luat un mandat la Sălaj; tot un câte un mandat au luat și PSD (24.254), PNL (21.913) și UDMR (20.589). USR (4.498) și ALDE (4.295) nu au mai avut loc. Dar nu e o problemă: cel dintâi s-a răzbunat la Neamț, unde a luat un mandat cu 7.269 de voturi, în timp ce ALDE (7.904) și PMP (7.466) nu au luat niciunul. Iar ALDE s-a răzbunat chiar la București, unde cu 44.407 voturi a primit patru mandate, în timp ce PNL, cu 85.776, avea doar trei. PNL s-a răzbunat la Alba, luând patru mandate cu 44.921 voturi, în timp ce PSD, cu 43.241, a luat doar unu. Curat proporțional! Nu mai caut unde s-a răzbunat PSD, vedem la Senat! Pentru că există, de câțiva ani, o întreagă discuție despre votul în Diaspora, să mai zicem că, după desfășurarea pe circumscripții a mandatelor repartizate centralizat, două dintre cele patru mandate ale circumscripției au ajuns la partidul de pe locul al treilea, PMP, în timp ce partidele de pe primele locuri au rămas cu câte unul.

La Senat... Începem cu PSD, care, la Sibiu a luat două dintre cele trei mandate, cu 37.409 voturi (locul al doilea), celălalt rămânând la PNL, cu 53.863. La fel, în Maramureș, PMP cu 10.800 de voturi a luat două mandate, PSD (57.878) rămânând doar cu

unu, iar PNL (25.382), cu nimic. La Bihor, UDMR (51.017) are doi senatori, iar PSD (71.989) și PNL (59.544), câte unul. Aș putea continua sarabanda sau aș putea încerca o agregare (o voi face într-un text separat pentru a nu ultra-tehniciza aici narațiunea). Închei doar amintind că, parcă în oglindă cu deputatul UDMR de la Constanța, PMP, pentru 2.066 de voturi, a primit un senator la Covasna, atât cât a avut în județ și UDMR, pentru... 50.598[10] (BEC, 2016).

Alegerile românești arată ca un talmeș-balmeș: un vot exprimat pentru un partid într-un județ poate avea efecte nebănuite asupra rezultatelor acelui partid și ale celorlalte în alte județe. Mecanismul de transformare a voturilor în mandate e foarte complicat și greu previzibil. Nu știu dacă are vreo relevanță, dar, în Decizia nr. 682 din 27 iunie 2012[11], CCR „a reținut" „că desemnarea unor parlamentari s-a făcut pe baza unor calcule, fără ca o asemenea desemnare să rezulte din alegeri, în urma exprimării prin vot a opțiunilor politice". Doar „a reținut". Era vorba despre alegerile din 2008, dar din cele de mai înainte, cred că e evident că această constatare se poate extinde asupra tuturor alegerilor parlamentare din 1992 până astăzi.

Din nou despre calcule și despre... cuvinte

Care sunt calculele?

(1) În fiecare circumscripție se împarte numărul voturilor pentru formațiunile care au atins pragul electoral pe țară la

[10] Dând la o parte Municipiul București, PMP a obținut cel mai bun rezultat al său la Constanța.

[11] Decizia prin care CCR, la sesizarea parlamentarilor PDL, a declarat neconstituțională legea adoptată de majoritatea USL pentru introducerea scrutinul majoritar într-un singur tur.

numărul de mandate de ales, obținându-se un coeficient electoral. Apoi, voturile fiecărui partid se împart la coeficient, aflându-se câte mandate trebuie să li se repartizeze. Dacă totul s-ar opri aici, n-am avea problema de care mă ocup. Dar împărțirile dau mereu cu rest; rămân voturi „neutilizate" și mandate nerepartizate. Potrivit legilor, ele trebuie însumate spre repartizare la nivel național. Numărul voturilor și al mandatelor rămase variază, dar, dată fiind magnitudinea redusă a circumscripțiilor, e întotdeauna considerabilă. În 2016, de exemplu, s-au repartizat în circumscripții 211 de mandate de deputat și 66 de senator, rămânând să fie repartizate pe țară, 101, respectiv, 70 (în cinci circumscripții nu s-a reușit repartizarea niciunui mandat de Senat). În 2012, au rămas pe țară 75 de mandate de deputat și 62 de senator, iar în 2008, 71 de deputat și tot atâtea (dintr-un total de 137) de senator[12]. Deci cam o treime din mandatele de Cameră și cam jumătate din cele de Senat intră în creuzetul „național".

(2) Voturilor „neutilizate"[13] însumate pentru fiecare partid li se aplică metoda d'Hondt (împărțirea succesivă cu 1, 2, 3....,

[12] Pentru datele din perioada 1992-2004, vezi Preda, 2005, p. 128, cu precizarea că autorul este într-o eroare de interpretare a sistemului când vorbește despre mandate „repartizate după redistribuirea voturilor obținute de formațiunile care nu ating pragul electoral". Numărul mandatelor rămase a fost în scădere, dar după cum se vede mai sus, par să fi intrat pe un trend de creștere. Ele depind de comportamentul electoral (dispersarea voturilor), dar nu sunt niciodată prea jos, dovadă că, exceptând anul 2012, la Senat ele au reprezentat mereu mai mult de jumătate.

[13] Consider că formula „voturile neutilizate și/sau inferioare coeficientului electoral" folosită în toate legile e redundantă, de vreme ce și voturile rămase după repartizarea de mandate sunt inferioare coeficientului; doar de aceea sunt neutilizate.

până la limita mandatelor de alocat) stabilindu-se câte mandate sunt repartizate fiecărui partid în etapa a doua[14]. Urmează complicata şi lunga procedură de desfăşurare a mandatelor pe locurile rămase goale în circumscripţii.

Două întrebări mi se par foarte importante în acest punct:

(1) Cum rămâne cu principiul egalităţii voturilor? Nu mă interesează aici destul de vasta doctrină în această materie. Mă limitez doar să amintesc că, la alegerile din 2016, judeţul Iaşi a dat pentru etapa a doua două mandate de senator nerepartizate şi 126.626 voturi „neutilizate", iar judeţul Sălaj tot două, dar cu 80.688 voturi[15]; Teleorman a dat un mandat cu 68.538 de voturi, iar Tulcea, tot unul, dar cu 30.784. Ipoteza mea este că voturile intră în creuzet inegale, sunt egalizate prin metoda d'Hondt şi devin din nou inegale prin desfăşurarea pe circumscripţii. Una peste alta, voturile din circumscripţiile mari ajung să le domine pe cele din circumscripţiile mici (care contribuie la rezultatul general, dar nu îşi pot controla propriul rezultat), reduse la un simplu rol de compensare[16].

---

[14] Legile au descris metoda fără să o numească (e numită, în schimb, în procesele-verbale ale BEC şi în Legea nr. 33/2007 privind alegerile europarlamentare). Şi aici legile sunt redundante, prevăzând un „coeficient electoral naţional" (al n-ulea rezultat din şir) şi un calcul suplimentar inutil (împărţirea voturilor „neutilizate" ale fiecărui partid la acest coeficient).

[15] Sigur, participarea contează – că doar de aceea se tot spune „nu-i lăsa pe alţii să hotărască în locul tău" –, dar nu schimbă situaţia. În condiţii de participare maximă, două mandate de la Iaşi ar fi avut asociate cca 300.000 de voturi, iar două de la Sălaj, cca 200.000.

[16] Aparent paradoxal, eludarea electorală constantă a localului se petrece în condiţiile în care, din 1990 încoace, mai toată lumea strigă necesitatea descentralizării (nu are rost să discutăm aici de-

(2) Se constituie, în etapa a doua de repartizare, o circumscripție electorală națională?[17] Cu toate că legea nu o prevede, e clar că da. Voturile „neutilizate" și mandatele nerepartizate alcătuiesc o veritabilă „circumscripție națională", cu magnitudine variabilă. Dar, de altfel, și cele 43 de circumscripții prevăzute de lege au o magnitudine variabilă, neștiindu-se niciodată câte mandate vor fi repartizate direct în fiecare (în rest, sunt simple forme în care se toarnă rezultatele de la centru). Această circumscripție „superpusă", nu e (neapărat) un lucru rău – dimpotrivă, ea contribuie la creșterea proporționalității de ansamblu – atâta vreme cât nu impietează asupra celorlalte (e de amintit modelul german).

Ajuns aici, simt nevoia unei divagații... terminologice, din care mi se pare că legiuitorul tinde să formalizeze situația de fapt, adică să admită că alegerile nu se fac doar la nivel de circumscripții, ci și la nivel de țară. Legile din 1992 și 2004 prevedeau că „deputații și senatorii se aleg în circumscripții electorale...", lista acestora fiind cuprinsă în anexă. Evident că asta era doar parțial adevărat, o parte dintre deputați și senatori fiind aleși la nivel de țară și doar repartizați în circumscripții. Legile din 2008 și 2015 prevăd – mai neutru – că „pentru organizarea alegerilor se constituie circumscripții electorale..." (41 de județe, plus București, plus Diaspora). Acum, par reduse la statutul de

---

spre sinceritate sau despre ce înțeleg diverșii români prin această noțiune).

[17] Nu pot să nu amintesc că, în perioada interbelică, una dintre principalele critici aduse legii electorale din 1926 a fost că, prin modul de repartizare al mandatelor, se crea o circumscripție națională încălcând prevederile constituționale potrivit cărora deputații se alegeau pe circumscripții, iar circumscripția nu putea fi mai mare decât un județ. De altfel, chiar și atunci s-a observat anomalia repartizării mandatelor pe județe (Axente, 1937, pp. 543-547).

simple cadre de organizare. Ba chiar, în 2008, circumscripţia electorală era definită, în deplină concordanţă cu realitatea, ca circumscripţie administrativ-teritorială sau a românilor din străinătate „în care se organizează alegeri şi la nivelul lor se atribuie mandate, în funcţie de rezultatele alegerilor". În plus, dacă legile din 1992, 2004 şi 2008 vorbeau de „repartizarea mandatelor pe ţară" (corect formal), cea din 2015 a schimbat formularea în „repartizarea mandatelor naţionale", sintagmă greu de înţeles în condiţiile în care „circumscripţia naţională" nu e prevăzută, iar între mandatele repartizate în etapa întâi şi cele repartizate în etapa a doua nu se face nicio diferenţă.

Câteva comentarii finale

Sistemul electoral românesc nu permite alegătorilor din multe circumscripţii să îşi aleagă reprezentanţii. Nu se poate spune că voturile lor nu contează, dar contează prea puţin pentru ei. Ele contribuie la rezultatul general şi afectează repartizarea şi desfăşurarea pe circumscripţii, fără a se putea spune dinainte cum. Toate voturile sunt prinse într-un uriaş joc, cu reguli precise, dar care privit din exterior seamănă cu mişcarea bilelor de pe vremuri de la „6 din 49". Rezultatele sunt sub tirania calculelor şi lasă impresia că diversele părţi ale poporului se luptă între ele. Numai că poporul este prea preocupat de unitatea sa pentru a fi atent la ce i se întâmplă în interior. Va mai fi multă vreme aşa? Ar fi bine să nu-l punem la încercare.

La nivel de circumscripţii, sistemul stă rău la toate cele trei criterii propuse de Pierre Martin pentru a aprecia „justeţea unui sistem electoral": reprezentativitatea, proporţionalitatea şi monotonia (Martin, 1999, pp. 92-93). Numai o parte dintre partidele care câştigă voturi primesc mandate şi există diferenţe

importante între procentele de voturi și cele de mandate. Pe lângă acestea, în prea multe cazuri nu se respectă „în repartiția locurilor ierarhia repartiției voturilor". În ceea ce privește lipsa monotoniei, cercetătorul amintit adăuga că „e mult mai grav pentru un scrutin să inverseze ordinea locurilor ocupate față de ordinea voturilor obținute, dacă o face între partidele puternice, decât atunci când o face între partidele slabe" (Martin, 1999, p. 93). E și mai grav însă dacă inversează ordinea între partide puternice și partide slabe, ca în România.

Toate deficiențele sistemului se vor acoperite în mantaua largă a proporționalității generale. Singura rațiune pentru care ni se poate cere să acceptăm alți reprezentanți decât cei pe care îi votăm (sau în altă proporție) este pentru ca în Parlament să existe ponderi de mandate ale partidelor cât mai apropiate de ponderile de voturi, pe țară, ale partidelor. Doar că avem două probleme:

(1) Logica sistemelor proporționale este tocmai de a reprezenta cât mai fidel diversitatea opiniilor. Or, la noi, numai de reprezentare fidelă nu poate fi vorba. E ca un puzzle montat aiurea, la care nu comentează nimeni; unii pentru că se mulțumesc să aibă cât mai multe piese, oricum ar fi aranjate ele, alții (cei mai mulți) pentru că oricum nu știu cum trebuie să arate tabloul. E ca o poză cu pixelii alandala.

(2) Pe ansamblul celor aproape treizeci de ani de democrație, sistemul românesc nu a fost chiar un model de proporționalitate. S-a vorbit despre „disproporțiile proporționalului", despre „non-reprezentativitatea proporționalului românesc" (APD, 2008, p. 17), mergându-se până la a-l eticheta drept „cel mai disproporțional sistem RP cunoscut" (Preda, 2005, p. 34). Asta era, poate, valabil până în 2004. Azi, indicele disproporționalității e mai jos decât oricând (după ce în 2012 a fost aproape de maxim) (*Election indices*, 2018), dar nu se poate spune că va rămâne așa, pentru

că variază în funcţie de mulţi factori, între care, îndrăznesc să cred, comportamentul electoral e cel mai important[18].

Deşi lipsa de reprezentativitate şi proporţionalitate la nivelul circumscripţiilor e mare şi veche, ea nu a fost mai deloc discutată public. Când a venit vorba despre reforma electorală, politicienii au exploatat cât au putut marota „uninominalului". A fost, în privinţa asta, un populism foarte pervers, mai toate partidele mari pretinzând că se ridică împotriva lor înseşi, că se autorevoluţionează, când, de fapt, au făcut tot posibilul să nu scape deloc mecanismul de control al candidaţilor şi al aleşilor. Apoi, politicienii au exploatat populist diverse teme „fierbinţi" – cum a fost, în ultimii ani, cazul votului în Diaspora – unele de-a dreptul marginale în ansamblul sistemului (votul prin corespondenţă). Aşa este şi cazul iniţiativei „Oameni noi" din 2018, care nu reuşeşte să propună nicio schimbare cu adevărat relevantă[19].

---

[18] Mai trebuie sesizat un paradox: circumscripţiile noastre mici favorizează disproporţionalitatea, care e atenuată prin repartizarea la nivel central, care creează disproporţionalitate şi nereprezentativitate în judeţe. Un comportament electoral care minimizează repartizarea în primă etapă şi o maximizează pe cea din a doua etapă duce la o proporţionalitate generală excelentă, dar şi la o proporţionalitate şi reprezentativitate locală catastrofală.

[19] Reţin ideea creşterii magnitudinii circumscripţiei diaspora, în condiţiile în care, am văzut, încă de la crearea sa bună parte din mandatele care i-au fost alocate au fost repartizate după votul din ţară. Creşterea magnitudinii, neînsoţită de o creştere a participării, ar amplifica problema. Creşterea participării ar putea face ca această circumscripţie să determine rezultatele din altele – unii ar zice, în acest caz „cine dă banii alege!". Evident, e un sofism, aşa cum sofism e şi introducerea votului preferenţial, fără schimbarea modului de repartizare. Nu mă pot abţine să observ că, fără intenţie, sloganul „Votul tău are ecou!" nu exprimă un deziderat, ci chiar starea actuală.

Cum se face că niciun politician nu a vorbit despre problema repartizării mandatelor? Nu știu, dar nu pot să mă gândesc că, pe lângă „dezbină și stăpânește!", în politică mai există și „amestecă și stăpânește!". Am văzut asta din experiența regimurilor totalitare/autoritare ale secolului al XX-lea. Apoi, nu pot să mă gândesc că pentru conducerile de partid situația e avantajoasă: una e să ai în parlament oameni ajunși acolo cât de cât prin forțe proprii și alta oameni parașutați în virtutea apartenenței la partid.

Soluții? Tehnic, există destule. Dar, înainte de a ne arunca asupra uneia sau a alteia, e bine să ajungem la un consens cu privire la „ce vrem de la sistem" (majorități stabile, eliminarea extremelor, proporționalitate la nivel de țară, reprezentarea forțelor locale etc.). Altfel, există să dăm dintr-o groapă în alta, ca în 2008 sau 2012.

Bibliografie

Asociația Pro Democrația, (2008) *Istoria unui dezacord: uninominalul*, București. Document disponibil la: http://www.apd.ro/files/publicatii/brosurauninominal.pdf.

Autoritatea Electorală Permanentă, *Istoric electoral România (Paginile web ale Birourilor electorale centrale din România din 2004 până în prezent)*. Documente disponibila la: http://www.roaep.ro/istoric/.

Election Indices, (2018) Disponibil online: https://www.tcd.ie/Political_Science/people/michael_gallagher/ElSystems/Docts/ElectionIndices.pdf.

Institutul Național de Statistică (2004) *Statistica electorală 1990-2004*. Disponibil online: http://www.insse.ro/cms/files/statistici/stat_electorale.pdf.

Martin, P. (1999) *Sistemele electorale și modurile de scrutin*. Traducere de Marta Nora Singer. București: Regia Autonomă „Monitorul Oficial".

Popescu, M. (2007) „Amestecă şi stăpâneşte!" „Uninominalul între populism şi inacurateţea informaţiei". Articole disponibile la: https://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1500857-uninominalul-intre-populism-acuratetea-informatiei.htm#self.
Preda, C. (2005) *Partide şi alegeri în România postcomunistă: 1989-2004*, Bucureşti: Nemira.
„Vajda, B". (2016). Articol disponibil la: https://ro.wikipedia.org/wiki/Borb%C3%A1la_Vajda.

Dereglementarea capitalismului şi pericolele care planează asupra democraţiei: cazul românesc

Dan Chiță

Abstract

The aim of the following article is to discuss the interlocking contradiction that is prevalent in the Romanian society since the EU integration following 2007, i.e. between a full-fledging economic unbalanced growth, also known as unequal development, and the prospects of democracy in a post-totalitarian society. We will mainly focus on three major aspects: i) the actual updated Human Development Index in 2018 Romania, ii) the question of distribution and inequality and iii) what a decent standard of living is supposed to refer to in Romania at present. At the same time, the political discourses of PSD, PNL, USR, the three most democratically entitled incumbent parties, will be examined on the background of the current economic situation and its prospects in the near future. The overt argument of the following paper is to theoretically bridge the gap between the quality of democracy and its shattering from within because of global capitalism's looming shadow in underdeveloped semi-peripheral economies.

Key words: neoliberalism, inequality, capitalism, economic semi-periphery, democracy

Introducere

Conceptul de neoliberalism are o istorie scurtă, dar relativ bogată. În România, neoliberalismul pătrunde în forță, pe filieră occidentală, după anul 1992, primind bilet de voie politică odată cu alegerile prezidențiale din 1996, când coaliția provestică Convenția Democrată Română (CDR) ajunge la putere și guvernează țara timp de patru ani. Cu rădăcini în democrațiile mature occidentale, curentul neoliberal capătă curând legitimitate. După cum Ban (2012, p. 106) arată, în țara noastră, ,,contopirea neoliberalismului și democrației avea o adecvare superioară la obiectivele politice imediate ale SUA și UE în Europa de Est. Drept rezultat, neoliberalii au beneficiat de acces direct la pârghiile puterii din organizațiile financiare internaționale, au fost în măsură să se laude cu experiența lor practică și au avut resurse ample cu care să înființeze rețele largi de instituții de pregătire a tehnocrațiilor statale și think-tank-urilor cu acces la sferele de decizie internă". Practic, majoritatea funcționarilor înalți și medii ai statului român, erau pregătiți (tehnic și economic) în spiritul doctrinei neoliberale, în primul deceniu postcomunist aceasta era prezentată ca fiind ultima redută de atins în materie de economie și politici macroeconomice. După anul 2000, Partidul Social Democrat (PSD), partid guvernamental până în anul 2004, continuă și aprofundează lecția neoliberală în urma terapiei de șoc aplicată în timpul mandatului președintelui Emil Constantinescu. Companii strategice ale economiei naționale sunt privatizate sub primul ministru Adrian Năstase și a guvernelor social-democrate ce s-au succedat atunci. În acești ani, cu toate că economia României începe să recucerească din teritoriul pierdut de reculul social al anilor '90, primele valuri de imigranți români, nevoiți să migreze peste hotare pentru un loc de muncă în Europa datorită condițiilor dure din țară (lipsa

locurilor de muncă și a unei minime decențe economice), încep să depopuleze mediul rural. După cum Poenaru (2017, p. 65) indică, „s-a ajuns astfel la paradoxul că deși PSD era, chipurile, de stânga și proteja clasa muncitoare, în perioada 2000-2004, sub conducerea lui Adrian Năstase, a luat unele dintre cele mai importante măsuri neoliberale postcomuniste, cele mai multe, desigur, în favoarea capitalului internațional. Adrian Năstase nu doar că nu s-a dezis ulterior de ce s-a întâmplat, dar și-a trecut în lista de realizări privatizările din timpul mandatului său: Petrom, Sidex, Electrica, Distrigaz, companii din industria de armament și hidrocentrale, Alfo, RAFO, Rodipet au fost de asemenea pe listă, dar au apărut probleme, deci nu dorința de a le privatiza a lipsit". Agenda publică, începând cu ONG-urile stipendiate de Vest și terminând cu inteligheția locală, a rămas tributară îmbinării oportune dintre anticomunism și susținerea unei utopii a pieței libere, care urma să fie gâsca care face ouă de aur doar în situația în care statul avea să se retragă cât mai mult din viața economică a societății. În felul acesta, atunci când până și condiția subzistenței generale a avut grav de suferit, vina era întotdeauna asumată din oficiu de spectrul comunismului și de vina imaginară a intervenționismului etatist în funcționarea adecvată a capitalismului local. Având în vedere că o bună parte a capitalului simbolic în România este deținută de intelectuali afiliați dreptei conservatoare, însă una de extracție proamericană și prooccidentală, s-a ajuns la situația în care neoliberalismul doctrinar să fie încorporat, printr-un soi de hibridizare bizară între specii depărtate ca ascendență, într-un neoliberalism ortodox *sui generis*. Menționez această situație paradoxală pentru a sublinia gradul de pătrundere a doctrinei neoliberale în sfera publică și chiar în funcționarea cotidiană a statului român: „Neoliberalismul teologic vine în sprijinul neoliberalismului științific prin faptul că politicile presupus raționale, recomandate de

promotorii primului tip de neoliberalism, sunt prezentate de adepții celui de-al doilea tip de neoliberalism ca politici care, dincolo de raționalitatea lor strict economică, se justifică prin faptul că ele s-ar afla în deplină armonie cu viziunea creștin-ortodoxă asupra lumii și naturii umane" (Racu, 2017, p. 22).

Care sunt atributele neoliberalismul la care facem, însă, referire? Conform lui David Harvey (2007, p. 2), „neoliberalismul este la prima vedere o teorie a activităților politico-economice care susține că bunăstarea ființei umane poate fi cel mai bine realizată prin eliberarea aptitudinilor antreprenoriale într-un cadru instituțional caracterizat de drepturi solide în materie de proprietate privată, piețe libere și comerț nerestricționat. (...) Intervenția statului în piață (odată creată) trebuie menținută la minim pentru că, în conformitate cu teoria existentă, statul nu poate deține suficientă informație pentru a ghici în timp util semnalele pieței (prețuri) și pentru că grupuri de interese puternice vor distorsiona și influența inevitabil intervențiile statului (mai ales în democrații) în favoarea lor". Pe de altă parte, diviziunea artificială între stat și piețe crește în importanță pentru adepții neoliberalismului până în punctul în care piața devine independentă ipotetic de stat. Pieţele sunt, astfel, primordiale statului sau, în cuvintele lui Mark Blyth (2013, p. 99), această neînțelegere factuală și istorică uită faptul că „transformarea oamenilor în salariați, asigurarea proprietății private asupra pământului, până și inventarea capitalului și păstrarea sa sub formă monetară sunt toate proiecte politice care includ curți de justiție, regulamente, impunerea prin forță a legii, o birocrație și altele asemenea". Toate ingredientele rețetei neoliberale sunt încă vii în economia și societatea românească de astăzi: piața este capitală, statul trebuie redus la protecția cetățenilor (statul paznic de noapte), bunurile și serviciile publice sunt inferioare unor produse și servicii private, iar, drept urmare, privatizările

pot continua până la realizarea unei economii de piaţă liberă, fără ingerinţe statale. De aceea, articolul de faţă se ocupă de două faţete diferite ale neoliberalismului românesc: i) efectele sale reale asupra nivelului de trai propriu-zis al populaţiei şi ii) percepţia de sine a elitelor politice, dar şi cea asupra electoratului, luând în considerare politicile publice implicite.

Nivelul de trai – România înapoierii, Europa de la margini

Conform statisticilor Eurostat 2018, există 4,5 milioane de români trăind în risc de sărăcie după realizarea plăţilor sociale aferente de către stat, ceea ce înseamnă că aproximativ 25% din populaţie este literalmente săracă şi relativ săracă (Eurostat 2018). 3,9 milioane de oameni supravieţuiesc sub categoria tabelară de „populaţie sever deprivată" (Eurostat 2018). Aproape 30% din aceeaşi populaţie, urmând unei tendinţe de scădere raportată doar recent, nu au baie, duş, toaletă conectată la reţeaua publică de apă în gospodărie, situaţie care corespunde sărăciei existente la nivel naţional. 18,1% din populaţia minoră părăseşte timpuriu şcoala şi alte forme instituţionalizate de educaţie (Eurostat 2018). Dacă adăugăm în acest peisaj de după dezastru cei aproximativ 3,5 milioane de muncitori migranţi temporari sau permanenţi – în jur de o treime din forţa de muncă disponibilă –, care au părăsit ţara după 1 ianuarie 2017, dar şi oferta modestă a unui salariul mediu brut de 577 de euro, lăsând la o parte inegalităţile frapante de venituri salariale între români, surprinde doar faptul că, într-adevăr, economia României este la un punct istoric maxim de dezvoltare în istoria sa recentă. Oricât de rea este situaţia la momentul actual, întotdeauna *a fost mai rău până acum*. În ultimul deceniu, indiferent de recuperarea

observată după Marea Recesiune, s-au înregistrat reforme şi creşteri susţinute care au micşorat golul de dezvoltare a mediei HDI la nivelul Uniunii Europene în cazul particular românesc, cu toate că procesul este unul în ritm de melc şi menit să favorizeze numai o minoritate din locuitorii României (diferenţele de venit şi avere confirmă această realitate). Totalul cheltuielilor cu protecţia socială nu depăşeşte 13% din PIB, cel mai scăzut procent la nivelul Uniunii Europene, un record neoliberal în materie de politici statale. În pofida unui salariu mediu în creştere, doar 5% din angajaţii români câştigă mai mult de 1.000 de euro pe lună, în vreme ce peste 70% din populaţie se zbate să supravieţuiască de la o lună la alta cu doar 1.700 de lei brut (sub 300 de euro – Mihai, 2016). Mai mult de atât, în jur de 8.000 de foşti angajaţi ai statului, provenind în principal din sistemul judiciar, dar nu din armată şi poliţia secretă (foştii ofiţeri ai Securităţii funcţionează sub primatul politic al excepţionalităţii în rândul instituţiilor statului, aceştia fiind mai degrabă un caz tipic de stat-în-stat, unde privilegiile şi pensiile speciale sunt un atentat zilnic la adresa principiilor fundamentale ale democraţiei româneşti şi ale oricărei democraţii în general), încasează pensii de şase ori mai mari în medie decât chiar pensia medie a românilor de rând (Buhac, 2018). Majoritatea statisticilor, dacă nu toate, spun aceleaşi poveşti, doar că în moduri care stimulează speranţele optimiste în viitorul apropiat având în vedere faptul că rata susţinută de creştere economică de după 2012 există, dincolo de rata la fel de tangibilă a lipsurilor materiale de bază şi a inegalităţilor sociale şocante. Ne comparăm cu Bulgaria, Polonia şi Ungaria la libertatea de expresie (pe o scară de la 0 la 1, valori de 0,69 pentru ţara noastră, 0,73 pentru Bulgaria, 0,65 pentru Ungaria şi 0,68 pentru Polonia – vezi IDEA), dar sunt diferenţe însemnate între România şi Polonia sau Ungaria în ceea ce priveşte minima bunăstare – valori de 0,71 pentru ţara noastră, 0,81 pentru Polonia şi 0,80 pentru Ungaria.

Un alt loc de unde se poate porni o discuție critică este raportul capital-muncă în România în comparație cu media UE în intervalul temporal 2007-2016: în jur de 48% din valoarea nou creată merge la forța de muncă, restul la angajator, în timp ce media europeană este de peste 60% pentru muncă în acest moment istoric (Guga et al., 2017, p. 29). Acest lucru scoate în evidență discrepanța existentă între puterea scăzută de negociere a forței de muncă și interesul dominator al patronului capitalist. În ceea ce privește inegalitățile între salariile brute, unde se pot constata cu ușurință inegalități majore, se mai poate adăuga un filtru de date: 30% din forța de muncă câștigă sub 1.251 lei pe lună (aproximativ 280 euro – *înainte* de plata impozitelor către stat), iar 40% aduc acasă mai puțin de 2.000 de lei (salariul net fiind în jur de 1.200 de lei în acest caz). 25% din populația angajată câștigă până în 4.000 de lei pe lună (900 de euro), un salariu brut care este mai scăzut decât salariul minim pe economie în țări dezvoltate ca Germania și Franța (Guga et al., 2017, p. 51). Astfel, nu este de mirare că numărul imigranților români a explodat, stabilizându-se ulterior, după intrarea în Uniunea Europeană în 2007, dar menținându-se, totuși, la 1% din populație pe an de atunci încoace. Parcă pentru a complica mai mult lucrurile, un studiu recent din 2018 și-a pus problema coșului minim de trai în România, analizând științific nevoile urgente ale traiului curent (Guga et al., 2018): în vederea unui standard de viață decent, luând în calcul prețurile actuale, ajustate la rata inflației, la cele mai multe produse de bază, un singur adult are nevoie de 2.552 lei (600 de euro) lunar. Doi adulți cheltuie aproximativ 4.146 lei (900 de euro), iar o familie de trei persoane suportă costuri de 6.762 lei (aproximativ 1.500 de euro pe lună) (Guga et al., 2018, 43). Iată cum, raportându-ne la aceste cifre, 70% din forța de muncă, plecând de la premisa că ambii soți au loc de muncă și un copil în grijă, câștigă 30%

din coşul de consum minim obligatoriu pentru un trai decent, pe când 25% dintre români, calculând conform aceleiaşi situaţii iniţiale, de-abia ajunge la 70% din pragul unui nivel de trai corespunzător. În ansamblu, mai puţin de 5% din forţa activă de muncă din România se bucură de acelaşi standard de viaţă ca pătura de mijloc din Europa Centrală şi de Vest. Putem spune, în mod rezonabil, că 70% din populaţia activă trăieşte în sărăcie relativă şi 30% sunt, cu tot respectul cuvenit, *angajaţi* în sărăcie. Desigur, rata de sărăcie absolută afectează mai mult şomerii, bătrânii şi alte persoane aflate în întreţinere. Stratul subţire al păturii de mijloc din România are o înţelegere limitată a problemelor sociale, limitându-se la interesele lor imediate, pe care atât instituţiile statului, cât şi elitele politice trebuie să le facă faţă la fiecare tur de scrutin, apelând mai mereu la un pachet de politici neoliberale.

La momentul actual, 3.720 de români deţin capitaluri mai mari de 5 milioane de euro de persoană, o cifră care a crescut cu 13% din 2017 (Romania Insider, 2018), dovedind nu doar numărul nesemnificativ al celor superbogaţi în România, dar şi prăpastia care separă o parte a societăţii de celelalte pături (conceptul sociologic potrivit în acest loc este cel de *clasă socială*). Fiind o economie cu rate de creşteri susţinute, România a moştenit o subdezvoltare pe care regimurile autoritariste anterioare au depăşit-o doar parţial şi într-o modalitate incoerentă şi parţială. În plus, perioada tranziţiei postcomuniste a cunoscut o dezindustrializare masivă, o rată a inflaţiei cu două cifre care a topit economiile românilor pre şi post-1989, dar şi o rată a şomajului suficient de ridicată pentru a produce hemoragia demografică postcomunistă deja cunoscută. Cu toate acestea, după aderarea la Uniunea Europeană în 2007, ţara nu a ieşit din mlaştina subdezvoltării, reţeta neoliberală producând aceleaşi efecte sociale cunoscute: salarii mici, un stat slab, cu o

administrație coruptă și ineficientă, depășită de lipsuri cronice. Discuțiile politice au evoluat spre a deveni fragmente disparate dintr-o lecție superficială de economie politică. Însă, după cum s-a mai observat, și acest fenomen este specific neoliberalismului tehnocratic aflat în plină desfășurare: „Neoliberalismul încadrează orice discuție într-o perspectivă economică mai degrabă decât dintr-un unghi politic sau ideologic. Mai precis, prin suprapunerea modelului pieței, austeritatea neoliberală dă naștere comercializării tuturor aspectelor vieții publice și private, posedând un discurs economic care înlocuiește orice considerent politic sau moral" (Rushton & Donovan, 2018, p. 50). Piața este cea care domnește fără oprelişti, iar activitățile ei naturale *fetișizate* nu pot fi deranjate sau discutate de cerințele cetățenilor provenind din clasele inferioare. Pe cale de consecință, în măsura în care economia este considerată ca sferă a nonideologiei, această minunată lume nouă a comodificării globale se consideră pe sine postideologică. Toate regimurile postcomuniste au participat la decăderea puterii sindicatelor, la slăbirea până la insignifianță a statului bunăstării (așa cum exista el înainte de 1989), intrând în etapa capitalismului financiar la viteză maximă. „Economia globală a devenit mai complexă și mai instabilă decât a fost în anii agitați ai perioadei de după Breton Woods, iar guvernele naționale sunt chiar mai dependente de autoritatea monetară transnațională în încercarea lor de a media efectele acestei instabilități, mai ales în timpul crizelor financiare. Ascensiunea autorităților monetare, care a început după 1960, a continuat la pas de atunci încoace și pare a avansa de fiecare dată când piața globală se confruntă cu criza financiară. Neoliberalismul și politica proausteritate sunt încă propuse ca remedii solide la criză pentru că aceste crize globale frecvente, caracteristice pentru epoca post-Breton Woods, au servit doar la creșterea rolului autorităților monetare în managementul capitalismului

global" (Aaron Major, 2014, p. 193). Totuși, nimic de asemenea natură nu ar fi fost posibil fără sprijinul complet și interesat al elitelor politice.

Elita *compradore* și poporul de săraci

Cu toate că poziționarea ideologică neoliberală a avut un rol esențial în așa-numita perioadă de tranziție postcomunistă (ar trebui amintit aici că regimurile „socialismului real" nu s-au referit la ele însele altfel decât în termenii unei aspirații mereu amânate spre comunism, nefiind practic astfel), avem motive suficiente să credem că PSD-ul în timpul mandatului prim-ministrului Adrian Năstase (2000-2004) este în mod principal responsabil pentru privatizarea celor mai valoroase active de stat, create în regimul socialist de până la 1989, ceea ce a dus nemijlocit la emigrația considerabilă a populației, golirea de forță de muncă activă a mediului rural și la creșterea exponențială a sărăciei în aceeași perioadă istorică dată. Social-democrații sunt îndeobște asociați, credem, în chip eronat prin excesivitate, atât cu cadrele vechiului Partid Comunist Român[1], cât și cu așa-zisele politici de stânga, ficțiuni compensatorii întrebuințate

[1] Paradoxal, se întâmplă acest lucru în ciuda faptului că vechea nomenclatură a dispărut brusc în culise imediat după evenimentele din decembrie 1989, pulverizându-se apoi în toate noile partide politice apărute după 1990, nemaipunând la socoteală funcționarii înalți din administrația de stat care au servit nu numai în regimul lui Nicolae Ceaușescu în ultimii săi ani de existență, ci și în guvernele alese democratic în primul deceniu al tranziției. Oportunismul și carierismul au fost mai puternice decât presupusa aderență ideologică.

de opoziția politică liberală în luptele parlamentare (dincolo de tăierea constantă a bugetului pentru ajutoare sociale la un minim european și creșterea salariilor bugetare în anul 2017, doar aducându-le mai aproape de necesitățile stringente ale unui trai decent, nu putem identifica vreo altă măsură „social-democrată" implementată în intervalul 2000-2004 sau din 2012 încoace, când PSD a deținut majoritatea parlamentară). PSD poartă în mod deosebit răspunderea socială de a fi creat rețele de corupție endemică în mediul rural precar, unde electoratul este îngenuncheat zilnic de sărăcie și lipsa de oportunități în viitor, ceea ce a întărit dominația politică în teritoriu (mai ales cea a social-democraților), social-democrații fiind în măsură să câștige decenii la rând tururile de scrutin fără teama unui eșec la urne. Acest electorat captiv este, în principal, pauper, cu un nivel de redus de educație școlară, pensionat sau lucrând în sistemul public, unde PSD-ul are un control politic și administrativ redutabil. Acest tip de critică are sens doar cu o condiție: forțele pieței și-au probat ineficiența și caracterul pernicios în aceleași regiuni, înapoiate și subdezvoltate deja printr-o ciudată tradiție locală, unde toate regimurile politice anterioare, începând cu cel monarhic și fascist de până în 1944, trecând prin experiența *en force* a modelului sovietic, au suferit repetate eșecuri. Prin urmare, dacă PSD-ul este responsabil sau nu pentru menținerea țăranilor, a muncitorilor necalificați și a familiilor lor într-o sărăcie perpetuă, chestiunea privitoarea la măsura în care hegemonia pieței libere a contribuit și ea la aceeași condiție deplorabilă a aproximativ 50% din populația rurală (mai ales după 1 ianuarie 2007) trebuie și ea pusă în disputele științifice. Capitalismul generează dezvoltarea inegală (*uneven development*; vezi Smith, 2008), dar unde sunt politicile publice în stare să atenueze decalajele regionale și județene? E aproape de la sine înțeles că opoziția politică, altfel zis partidele liberale existente, își

probează neputința în aceste privințe. Față de criticarea golită de semnificație a social-democraților pe motiv că doar PSD este un partid corupt (fără ca liberalii români să explice pe larg cauzele veritabile și structura inerentă oricărei rețele de corupție, care nu sunt datorate doar oficialităților publice, ci și intereselor private ale lumii de afaceri, națională și internațională totodată), liberalii (PNL, PDL în anii coaliției de guvernământ 2008-2012) nu au făcut decât să adâncească tendințele neoliberale pe care le-a demonstrat PSD aflat la putere. Conform datelor existente la zi, 88% din economia națională se afla în anul curent în mâna capitalului privat, în vreme ce în 1997, 45% din bunurile publice fuseseră privatizate (Georgescu, 2018, p. 885). Prin urmare, România este un avanpost est-european de mare încredere în materie de reforme și inițiative neoliberale.

În perioada succesiunii de guverne, conduse de PDL (2008-2012), majoritatea românilor au fost loviți puternic de măsurile de austeritate impuse de instituțiile globale, iar ceea ce a urmat imediat a fost o scădere a standardului de viață general, care a fost, într-adevăr, recuperat recent și numai parțial pe fondul unei creșteri economice susținute. Liberalii au încercat în aceeași perioadă să ducă la final procesul de privatizare al bunurilor de stat: sistemul medical și cel public de educație urmau să sufere reforme dure și restructurări semnificative, ambele sisteme fiind acuzate în mass-media de ineficiență majoră și practici ilegale. Cu toate acestea, visul neoliberal a fost spulberat odată cu protestele din iarna anului 2012, dar stafiile ideologiei neoliberale au rămas să-și hăituiască victimele: acuza fățișă că angajații aparatului de stat sunt aproape complet parazitari și dăunători funcționării pieței libere din România sau aprecierea antidemocratică a celor care susțin și cred că populația rurală este compusă în mare parte din asistați sociali și persoane în vârstă care nu au depășit șocul politic al anului 1989. Aceste

clişee ideologice au contribuit nu numai la crearea mitului ţărilor dezvoltate în care neoliberalismul naturalizat este triumfător, ceea ce este fals, dar au dus şi la inaugurarea unui discurs public agresiv, care nu face decât să lărgească prăpastia existentă deja între clasele sociale din România. Partidele politice nou-înfiinţate ca Uniunea Salvaţi România (USR) sau Partidul Mişcarea Populară (PMP), continuatorul declarat al defunctului PDL, îşi construiesc platforma ideologică şi agenda publică pe baza acelorași principii neoliberale amintite, deja rulate în vremea din urmă – anume, blamarea agresivă a păturilor sărace din România pentru condiţiile sociale submediocre din ţară. Este responsabilitatea nonelitelor, a oamenilor simpli, altfel spus a celor care nu alcătuiesc ,,clasa politică", economică şi culturală, pentru problemele României, începând de la calitatea inferioară a serviciilor publice şi până la lipsa acută a locurilor de muncă şi a inegalităţilor sociale în creştere. Între timp, după cum am încercat să arătăm în a doua parte a articolului de faţă, piaţa domestică nu poate asigura bunăstarea sau măcar o existenţă civilizată majorităţii populaţiei. Fără o loialitate politică faţă de elitele care deţin *volens nolens* puterea, oamenii recurg fie la proteste publice în pieţele marilor oraşe (de exemplu, protestele din Bucureşti şi Cluj-Napoca din iernile anilor 2016, 2017) sau la părăsirea ţării (în jur de 15-20% din locuitorii României au plecat definitiv sau temporar pentru a munci într-o altă ţară începând cu anul 2000). În pofida acestui fapt, viitorul se anunţă nici prea deprimant, nici peste măsură de optimist.

Concluzii

Articolul de faţă a încercat să realizeze două sarcini diferite. Prima este aceea de a scoate în evidenţă o parte din datele

disponibile privitoare la calitatea vieţii şi a inegalităţilor din România începând cu anul 2000, concentrându-se pe realizările economice ale ultimilor ani. Consensul general şi datele economice actuale conduc într-un singur punct: România ultimului deceniu a realizat un progres social considerabil, cu menţiunea clară că tabăra învingătoare de după reformele neoliberale se reduce la o infimă elită prosperă şi o clasă de mijloc subţire şi firavă. Să ne amintim că regimurile socialismului real au reuşit să creeze nomenclaturi funcţionale, dar au ratat de departe „modul de producţie" comunist. Pentru majoritatea vastă a cetăţenilor români, mult-dorita bunăstare capitalistă este la fel de îndepărtată în promisiunile ei generoase, precum clişeul sovietic privitor la trecerea din imperiul necesităţii în cel al libertăţii pe care comunismul urma să-l aducă. Amânarea sa la infinit a rezultat în prăbuşirea Blocului Estic. Ca orice obiect pur al dorinţei, acesta nu se cade a fi consumat pe acest pământ. A doua sarcină a fost aceea de a indica rolul elitei în stabilirea consensului neoliberal: nu numai că parlamentarii români de după 1989, indiferent de perioada discutată sau de componenţa guvernului, au sprijinit agenda capitalismului global, dar au susţinut, de asemenea, că procesul privatizării nu a fost suficient de rapid şi de profund pentru a ne apropia mai mult de standardele de producţie şi consum ale unei societăţi dezvoltate. Vinovatul de rigoare este demosul refractar la schimbarea postcomunistă, acelaşi demos care a luat cu milioanele drumul străinătăţii. Corupţia elitei politice este încă în vigoare. Privilegiile lor acumulate nu sunt deloc puse în discuţie. Inegalitatea este departe de a scădea, iar economia produce câţiva câştigători şi prea mulţi învinşi. În ciuda acestor constatări, dacă ar fi să ascultăm discursul (unei părţi a) elitelor despre propria capacitate şi responsabilitate de conducere, poporul este, înainte de toate, cel sărac, semi-analfabet şi deprins cu actele de corupţie. Situaţia actuală

nu poate decât dăuna şi *mai mult* democraţiei româneşti pe termen lung – democraţia este serios zdruncinată, protestele de stradă se ţin lanţ, parlamentul este discreditat, iar un segment al populaţiei solicită aplicarea unei justiţii sumare politicienilor corupţi. De partea bună a lucrurilor, un fapt este indiscutabil: tranziţia Europei de Est în general, şi a României în particular, la fenomenele capitalismului global s-a încheiat definitiv. De felul în care gestionăm acest capitalism neoliberal cu răspândire globală depinde soarta (încă) fragilei democraţii româneşti.

Bibliografie

Cărţi:

Ban, C. (2012) *Dependenţă şi dezvoltare*. Cluj-Napoca: Tact.

Blyth, M. (2013) *Austerity. The History of a Dangerous Idea*. Oxford: Oxford University Press.

Georgescu, F. (2018) *Capitalul în România postcomunistă*. Bucureşti: Editura Academiei.

Guga, Ş., Mihăilescu, A., Spătari, M. (2018) *Coşul minim de consum pentru un trai decent pentru populaţia României*. Document disponibil la: http://library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/14759.pdf.

Guga, Ş., Stănescu, Ş., Spătari, M., Chelaru, D. (2017) *Situaţia salariaţilor din România.* Document disponibil la: http://syndex.ro/wp-content/uploads/Syndex%20-%20Studiu%20Salariati%202017%20VF_cor.PDF.

Harvey, D. (2007) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Major, A. (2014) *Architects of Austerity. International Finance and the Politics of Growth*. Palo Alto: Stanford University Press.

Poenaru, F. (2016) *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga*. Cluj-Napoca: Tact.

Racu, A. (2017) *Apostolatul antisocial*. Cluj-Napoca: Tact.

Rushton, P. şi Donovan, C. (2018) *Austerity Policies. Bad Ideas in Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
Smith, N. (2008) *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. Athens: University of Georgia Press.

Surse online:

„Number of multi-millionaires goes up in Romania" (2018). Document disponibil la: https://www.romania-insider.com/multi-millionaires-romania/.
Balhuc, P., (2016) „7.345 pensii speciale în România – 3.227 magistrați beneficiari; pensia medie specială în magistratură e de 9.400 lei". Articol disponibil la: http://www.justitiecurata.ro/7-345-pensii-speciale-in-romania-3-227-magistrati-beneficiari-pensia-medie-speciala-in-magistratura-e-de-9-400-lei/.
Mihai, A., (2016) „Pentru prima oară ZF prezintă distribuția detaliată a salariilor din România. 34.000 de angajați câștigă peste 10.000 lei net pe lună. La polul opus, 70% dintre salariați câștigă sub 1.700 de lei lunar, salariul mediu pe economie". Articol disponibil la: https://www.zf.ro/eveniment/prima-oara-zf-prezinta-distributia-detaliata-salariilor-romania-34-000-angajati-castiga-peste-10-000-lei-net-luna-polul-opus-70-dintre-salariati-castiga-1-700-lei-lunar-salariul-mediu-economie-15284575?fbclid=IwAR3CZMbhwGDjSSoICtTdqTezgtNluWjd06BmS1DaUmnfMvb1yLsrCapInyY.
Eurostat (2018). Document disponibil la: https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/graph.do?tab=graph&plugin=1&language=en&pcode=t2020_52&toolbox=type.
Eurostat (2018). Document disponibil la: https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/graph.do?tab=graph&plugin=1&language=en&pcode=t2020_53&toolbox=type.
Eurostat (2018). Document disponibil la: https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/graph.do?tab=graph&plugin=1&language=en&pcode=t2020_40&toolbox=type.

Către un nou totalitarism[1]

Claude Karnoouh

Abstract
This chapter explores the weaknesses of modern democracies which usually appear under the form of different fascist tendencies triggered by consumerism and, to a more profound level, by what Martin Heidegger called technique, the calculability immanent to modern societies that pushes them further and further away from the path of being.

Key words: democracy, consumerism, fascism, technique, modernity

În loc de introducere

Un faimos profesor de drept american, Walter J. Murphy de la Princeton, a criticat viguros în timpul unei emisiuni TV politica președintelui Bush. Câteva zile mai târziu, voind să ia avionul de la Newark spre Albuquerque, a fost respins de către agenții de securitate ai aeroportului deoarece, începând din momentul acelei emisiuni, el fusese înregistrat de FBI pe *Terrorist Watch List.*

[1] Text prezentat inițial în cadrul conferinței IDEA, 5 iunie, 2007, Cluj-Napoca.

Desigur, îmi veți spune că nu e același lucru cu echipele Gestapoului și ale NKVD-ului năvălind noaptea la un cetățean oarecare să-l umfle, să-l aresteze, să-l tortureze, să-l execute ori să-l expedieze într-un lagăr de concentrare (uneori împreună cu o parte din familie).

În modalități pe care le vom detalia mai încolo, anumite forme de represiune asemănătoare acelora din regimurile totalitare au fost aplicate și în țările democratice. Căci toate statele democratice funcționează în conformitate cu legi constituționale conținând prevederi numite ale „stării de urgență" [*état d'exception*]. Iar aceste clauze (sau prevederi) suspendă toată partea democratică din Constituție. Adorno scrie în *Minima moralia* că, după 1945, adevăratul pericol îl constituie fascismul înăuntrul sistemului democratic, iar nu micile grupuri de bătrâni nostalgici ai nazismului sau grupurile de huligani *skinheads.* Este ceea ce demonstra legea Mundt-Nixon în 1948, lege care instaura vânătoarea de comuniști în SUA, o lege denunțată de Thomas Mann, care știa câte ceva despre regimurile totalitare.

Aceste tendințe fascistoide înăuntrul democrației se întâlnesc foarte des, dar ele sunt cenzurate de către cetățeni pretutindeni unde domină societatea de consum. Țin să amintesc aici că Hitler nu a abolit Constituția de la Weimar; el doar a suspendat articolele democratice ale acesteia, utilizând articolele întemeind starea de excepție (cf. C. Schmitt). Dar Germania anilor '33 a acceptat acest regim, căci una dintre primele sale înfăptuiri a fost aceea de a da de lucru și deci de a oferi poporului, clasei de mijloc și muncitorilor, mijloace pentru a consuma. Pentru a fi cinstiți și fără a fi revanșarzi, Franța a cunoscut stări pretotalitare extrem de violente, de exemplu legile de excepție din 1938-1940, înainte de ocupația germană (arestarea tuturor refugiaților din motive politice, germani și oameni din Europa de Est, republicani spanioli), sau cazul celor scoși în afara legii în

timpul Războiului din Algeria, iar recent legea marţială aplicată în cartierele periferice (*banlieues*) cu ocazia revoltelor din noiembrie 2005.

Dar totuşi ar fi prea simplist să rezumăm doar prin titlul pe care vi l-am propus această înclinaţie de astăzi a democraţiilor către totalitarism.

Cum se înfăţişează pentru popor modernitatea târzie

În ciuda numeroaselor diversiuni care ne sunt propuse – spectacol abject generalizat, de la publicitate la sport, emisiunile de *reality show*, telenovele şi, mai ales, politica-spectacol emoţional, regizat precum marile şouri de music hall –, în ciuda acestor noi jocuri de circ, trebuie să privim şi să înţelegem ceea ce ne organizează şi este determinant atât în viaţa noastră politică, cât şi în aceea profesională.

Politica ce ni se propune nu este doar un spectacol, aşa cum a văzut-o G. Debord, ci e şi un spectacol costisitor, ba chiar foarte costisitor. Într-atâta de costisitor că oamenii politici şi partidele politice dispun de servicii specializate consacrate strângerii de fonduri, inclusiv pe căi necinstite. Numai că, cine vorbeşte de nevoia de bani, vorbeşte despre capital şi deci se întoarce către aceia care îl deţin. Iar oamenii aceia, după regula gramaticală modernă, se cheamă capitalişti. Din moment ce omul politic nu mai poate apărea pe scena spectacolului electoral de masă decât graţie sumelor enorme care se cheltuiesc în acest scop, el se vede în chip organic legat de acela care este sursa acestei mane financiare... Iar asta cu atât mai mult cu cât deţinătorii acestor capitaluri sunt deopotrivă şi aceia care, într-un fel sau în altul, deţin şi instrumentele mediatice, permiţând masificarea

şi multiplicarea la nesfârşit a imaginii candidaţilor politici care solicită votul popular. Or, capitalistul, omul care deţine puterea – puterea financiară şi, deci, politică – nu îşi dă banii fără o anumită răsplată... O face pentru ca interesele lui să fie nu numai apărate, ci şi întărite, dacă nu cumva permanentizate...

Atunci când era vorba de un capitalism de stat total, cum a fost cazul cu URSS, situaţia era cum nu se poate mai simplă. Puterea exista fără mască: ea spune ce anume voieşte, iar omul-cetăţean se supune sau nu, e promovat sau condamnat. Asta înseamnă că, deoarece puterea se manifestă drept ceea ce este, şi anume putere – cu excepţia cazurilor de război patriotic –, această nemijlocire îngăduie poporului să-şi păstreze în spaţiul conştiinţei sale o zonă de libertate critică; e ceea ce scriitorul polonez Miłos numea *ketman* şi ceea ce în engleză s-ar numi, după Bateson, rezultatul unui *double bind*: aşa-numita *split personality*.

În sânul puterii capitaliste generalizate, în schimb, adevărata putere nu apare niciodată pe scena publică. Ea se serveşte de politicieni pentru a mima un joc democratic, măsluit din start. Nu fiindcă democraţia ar fi dictatura majorităţii (deşi ar fi mai multe de spus despre asta), ci tocmai fiindcă necesitatea capitalului vizează în secret să-i elimine pe actorii politici lipsiţi de capital. Această etapă prealabilă în raport cu orice alegeri democratice de masă îi îndepărtează din capul locului pe toţi concurenţii care, din diverse motive, nu posedă capital – fie ei de dreapta sau de stânga, nu contează. Căci – paradox de nedepăşit – partidele de stânga, care pretind că luptă împotriva Capitalului cu mijloacele democraţiei de masă, trebuie la rândul lor să deţină capital pentru a se putea înfăţişa pe scena publică. S-ar putea zice prin urmare, *cum grano salis*, că, dacă alegerile democratice de masă ar avea capacitatea de a modifica cursul unei dinamici politice, asta s-ar şti deja demult. În schimb, alegerile în democraţia de

masă ţintesc întotdeauna să consolideze puterea reală, aceea din spatele faţadei spectaculare. Iată de ce trebuie înţeles faptul că sistemele democraţiei de masă sunt, la urma urmei, puterea unui partid unic având mai multe tendinţe (facţiuni) interne care se concurează unele pe altele. Ne-o dovedesc toate exemplele care ne sunt furnizate de dinamica politică din Occident, în frunte cu cazul SUA... Iar atunci când nişte alegeri sunt cu adevărat democratice, adică atunci când două partide complet antagonice se află în competiţie, iar unul din ele câştigă, dacă învingătorul e poziţionat realmente în afara sistemului existent, atunci puterea recurge la legile stării de excepţie pentru a împiedica acest partid să acceadă la cârmă (Hamas, FIS). Urmarea unei asemenea situaţii poartă numele de criză politică insolubilă, revoltă, revoluţie, insurecţie, transformare violentă a societăţii.

Despre controlul asupra popoarelor

Aşadar, dacă odată cu căderea puterii comuniste sau a capitalismului de stat (acelaşi lucru), capitalismul pur a câştigat partida, se poate afirma atunci că, pretutindeni (cu excepţia Chinei, a Vietnamului, a Cubei sau a Coreii de Nord, iar mai nou a Venezuelei şi a Boliviei), adevărata putere se ascunde în spatele politicienilor. Numai că asta n-o dispensează nicidecum de necesitatea de a controla popoarele pentru a se putea menţine.

Dar de ce nevoia aceasta imperativă a controlului asupra populaţiilor?

Acest control e imperativ necesar datorită şi în virtutea esenţei nihiliste a capitalismului. Esenţă nihilistă care trebuie înţeleasă ca una dintre cele două feţe ale Tehnicii, cealaltă faţă fiind tehnoştiinţa. – Cele două, nihilismul şi tehnoştiinţa, sunt în egală măsură posibilitate şi efect ale capitalismului.

Fiind, prin esenţă, nihilism, singurele sale valori sunt acelea în permanentă mişcare la Bursă, capitalismul de stat sau acela în afara statului, complet deteritorializat, dă naştere unei mobilizări care distruge constant reperele şi punctele de sprijin ale oamenilor, referinţele spirituale şi culturale specifice oricărei tradiţii, care sunt fie uitate, fie nu mai sunt decât mărfuri turistice ori simboluri naţionaliste. În fapt, aceste referinţe nu mai au altă realitate în afara regimului valorii de schimb sau al aceluia al semnelor de apartenenţă statală. În felul acesta, ele ajung să participe la infinitul fantasmatic al obiectivării nihiliste.

Transformările produse de către economia capitalistă generalizată au adus cu sine moduri noi, inedite de control al populaţiilor: concentrările urbane nemaivăzute, constituirea unor mase enorme de oameni constrânse la muncă salariată sau la şomaj, deplasările gigantice pe calea aerului, pe calea ferată, pe autostrăzi. Toate acestea au anihilat vechile metode de control social: familiaritatea nemijlocită a oamenilor în satul tradiţional, viaţa breslelor în oraşele medievale şi ale modernităţii începătoare, unde diversele comunităţi etno-religioase se autocontrolau.

Dar, din momentul în care oamenii au fost constrânşi să se adune în megalopolisurile reunind clasele sociale în conflict – adunându-i însă de asemenea şi pe proscrişii care, pe căile unei economii ilegale sau mafiotice, caută să-şi cucerească şi ei o integrare în normalitatea burgheză sau managerială –, capitalul are nevoie să controleze. Ordinea care-i aparţine trebuie asigurată, căci e în joc însăşi supravieţuirea sa. În această ordine îşi au locul chiar şi cei aparţinând lumii interlope, iar ei chiar contribuie la ea.

Raportul dintre tehnoştiinţă, capitalism şi nihilism a fost deja pus în evidenţă (Adorno, Heidegger, Derrida, Virilio, Granel etc.); a fost, de asemenea, pus în evidenţă şi raportul dintre nihilism şi sfârşitul universităţii prin transformarea acesteia din

urmă în şcoală profesională. Dar nu s-a insistat îndeajuns asupra raportului dintre tehnoştiinţă, Capital şi controlul social total.

E o banalitate evidenţierea relaţiei dintre tehnicitatea războiului, cercetarea ştiinţifică şi, prin urmare, desfăşurarea Capitalului însuşi (începând cu inventarea şi folosirea armelor de foc). De aceea, dacă războaiele pierdute de mari puteri industriale dispunând de imense rezerve productive antrenează distrugeri enorme, ele deschid potenţialităţi productive încă şi mai intense decât cele de dinainte (Germania, Japonia). Dar, tot de aceea, războaiele câştigate, cu preţul unor uriaşe sacrificii, de ţări mai puţin dezvoltate, dispunând de un capital mai mic, sunt adesea victorii à la Pyrrhus (URSS).

S-a scris însă mult mai puţin despre raportul dintre spectacularizarea politicii şi dezvoltarea unui control social, insinuându-se până în intimitatea genetică şi biologică a omului. Lucrările lui Foucault trimit la aceste chestiuni: închiderea nebunilor în spitale, dresaj al spiritelor şi conştiinţelor prin educaţie. Dar cu Foucault suntem încă la descrierea unei situaţii aflate în linia moştenirii antice, cu dresarea cvasimilitară a elitelor şi controlul poporului aşa cum au fost ele formulate de Platon şi Socrate în descrierea pe care ei o dau la ceea ce se cheamă *politeia*.

S-a remarcat că, începând cu naşterea unui stat centralizat, monarhic sau republican, controlul social nu a făcut decât să devină şi mai intens. Cu cât se vorbea mai mult despre contractul social şi despre libertăţi individuale, cu atât acest individ era supus unei omologări care îi ţinea loc de personalitate: buletin de identitate, paşaport, amprente digitale, iar acum genetice, diferite numere de înregistrare, stare civilă, categorie demografică. Trebuia ca statul să ştie cine lucrează şi cine nu, cine vagabondează, pe cine poate recruta pentru armată, pe cine poate trimite în colonii, cum se distribuie populaţia în oraşe etc.,

etc. Odată cu fiecare progres social şi tehnic intervin una sau mai multe trăsături atribuibile unei persoane, care îi restrâng de fapt libertatea. Un exemplu: numărul de înregistrare la securitatea socială permite ca oamenii să fie găsiţi oricând, cu foarte mare uşurinţă. Cartela magnetică de asigurat accelerează rapiditatea identificării oamenilor, îngăduie cunoaşterea medicului lor, a bolilor de care suferă, a tratamentelor urmate. Evidenţa contabilă digitală a salariilor şi depunerea banilor în bancă îngăduie controlul mişcărilor financiare ale indivizilor, ceea ce întăreşte şi mai mult utilizarea cărţilor de credit.

Telefonul uşurează comunicarea, dar comunicaţiile pot fi ascultate de către toate serviciile publice sau private însărcinate să controleze, dacă nu gândurile oamenilor, în orice caz vorbele lor. Însă telefonul celular e în stare de şi mai mult. E de ajuns ca el să fie aprins, pentru ca toate deplasările proprietarului să poată fi urmărite. Se întâmplă acelaşi lucru cu computerele legate la internet: în ciuda tuturor dispozitivelor de mascare ale IP-ului, instanţele de control ştiu foarte bine cum să depisteze sursa informaţiilor expediate on line, sursa frecventărilor diverselor site-uri, sursa comunicaţiilor audio sau prin email ale cuiva.

Progresele miniaturizării, care îngăduie instalarea de camere video pe sateliţi, alimentarea în permanenţă a sistemului GPS, livrează cetăţeanul pe mâinile oricărui centru de putere (cf. filmelor *Operation Condor, State enemy* sau *Minority Report*). Deja brăţările electronice permit urmărirea pas cu pas a delincvenţilor eliberaţi condiţionat. Mâine, implanturile de cipuri electronice subcutanate vor face imposibilă, oricui, evitarea supravegherii actelor sale, a relaţiilor sale, a atitudinilor sale la muncă, a întâlnirilor sale, a iubirilor sale... V-aş ruga să vă amintiţi că *1984* nu a fost scris pentru a evoca totalitarismul sovietic (cum ne vinde gogoşi un A. Glucksman), ci pentru a ne preveni şi a trage alarma împotriva totalitarismului britanic.

Să fie vorba oare de o veritabilă strategie concertată între, pe de-o parte, orchestrarea lăcomiei de gadgeturi (publicitate făcută subproduselor tehnicității de vârf) și, pe de altă parte, intensificarea controlului social? Orchestrarea poftelor permite masificarea vânzărilor și, prin urmare, a profiturilor, fără de care nici vorbă de capitalism, de vreme ce la mijloc e chiar fundamentul său; dar, în același timp, unele dintre aceste obiecte sau gadgeturi, care se înfățișează drept liberatoare de sub tirania nevoilor umane, sunt tocmai instrumentele care întăresc cel mai mult controlul: control care poate fi indirect, în virtutea dependenței pe care el o produce, ca un drog, fie unul direct, deoarece obiectele însele sunt concepute pentru a îndeplini această dublă funcție... deopotrivă socio-economică, tehnică și politică.

Exemplele sunt numeroase. De la cartea de identitate „securizată", la pașaportul biometric, de la biletele electronice de transport, până la facturile de telefon, internet, servicii TV (se poate ști chiar și ce emisiuni preferi să urmărești la televizor). Cinematograful american a ilustrat aceste lucruri în mod copios; în mod straniu, Europa cultivă memoria, însă nu spune nimic în privința acestor teme... Ca și cum numai stăpânul ar avea dreptul să enunțe realul (o parte din el!).

Marxism

Am ajuns la momentul în care este extrem de sugestiv să subliniem că, în ce privește esențialul, majoritatea școlilor de interpretare marxiste, inclusiv acelea care, la vremea lor, au fost antistaliniste, nu au surprins acest raport dintre dezvoltarea tehnoștiinței hipermoderne și punerea totală sub control a oamenilor. Îmi pare că aceste școli nu au sesizat acest raport

deoarece, după Marx, apoi Lenin, sau după marxismul revizionist al lui Bernstein sau Otto Bauer, după Rosa Luxemburg şi ultra-stânga, tehnica era văzută şi înţeleasă ca un mijloc, iar nu ca expresia incarnată a metafizicii moderne. De aceea, în viziunea lor, o anumită politică era de judecat după utilizarea pe care aceasta o dădea tehnicii. În sine, tehnica era totuna cu progresul şi, deci, o manifestare a pozitivităţii istorice (împlinire a Raţiunii universale, realizare a Spiritului lumii, sfârşit al necesităţii). Singurul rău pe care ea îl putea aduce era, aşadar, proasta sa folosire. Marxismele, în teoria şi practica lor, nu au sesizat dialectica negativă a tehnicii pentru că ele profesau o viziune a lumii în care natura sălbatică era înţeleasă ca un stoc inepuizabil şi, potrivit căreia, simultan, demiurgia umană era izvorul nesecat al soluţiilor pentru problemele ridicate de orice obiect de cunoaştere.

A fost nevoie ca anumiţi gânditori să adauge analizei politico-economice marxiste deconstrucţia tehnicii, aşa cum Nietzsche, iar după el, într-un mod mai sistematic, Heidegger au înţeles să o producă. Şi anume, să se înţeleagă că tehnica nu este un mijloc sau un instrument practic al cercetării ştiinţifice, ci chiar destinul metafizicii moderne. Iar că, în sensul acesta, prin ea, omul-ego se asigură în privinţa puterii sale în certitudinea obiectivării acesteia (inclusiv atunci când el se îndoieşte cu privire la ea). În felul acesta, omul metafizicii moderne dă naştere locului în care trăieşte (lumii sale), trecutului acestui loc şi deopotrivă viitorului acestuia – ca stoc total al obiectivării: aşadar, ca sursă infinită de obiecte care se află în devenire şi care, cu necesitate, urmează să devină.

În ceea ce este mai mult decât o viziune a lumii, fiind de-a dreptul o lume în sine – iar o alta nu există –, omul, oricare ar fi plasarea sa în ierarhia socio-economică, şi-a devenit propriul său obiect (propriul său sclav). El nu mai e decât un element, o

resursă, una dintre materiile prime aflate în devenire ale Tehnicii. Bunăoară, asta aduce cu sine transformarea cetăţeanului ca om conştient de miza politicii (cetăţeanul „plin", deplin, al *politeia*) în consumatorul unei politici care se realizează în afara lui, adică în spectator-obiect emoţional al spectacolului, dându-se drept politică.

În felul acesta, se întâmplă că Tehnica, prin destinul ei, induce un control politico-social total, permiţînd astfel tehno-economicului să-şi continue desfăşurarea sa autonomă.

Înţelegem atunci de ce lecturile mistico-păşuniste sau ortodoxiste ale lui Heidegger nu pot fi decât o crasă impostură. Căci critica radicală a dialecticii negative a tehnicii nu este o reîntoarcere la arhaic! Reîntoarcerea la arhaic – iar Heidegger a arătat-o în cazul lui Nietzsche, cu admiraţia acestuia pentru eroismul presocratic – este, de fapt, o fază a revenirii la metafizică. În definitiv, la Heidegger nu întâlnim o asemenea sugestie, iar „zeul care stă să vină" ar putea fi, prea bine, şi demiurgul cel rău!

Magistrul meu, Gérard Granel, încă şi mai apăsat decât un Vattimo ori Agamben, sesizase acest destin negativ. El l-a întrevăzut într-un fel cu mult mai tragic decât Foucault în momentele lui de glorie la Collège de France.

A spune că „Anii '30 ne stau în faţă" [v. trad. rom. în IDEA, nr. 15-16, 2003], înseamnă a spune că anii '30 sunt preistoria noastră, şi că, precum în cazul oricărei preistorii, performanţele ei sunt brutale, grosolane, fără mediaţii. Cunoaştem imaginile care ni s-au păstrat de la ea: jurnalele ei de actualitate au fost văzute din abundenţă... Mulţimile şi şeful carismatic, instrumentele de propagandă (afişe, ziare, radio), mitingurile ca demonstraţii de forţă organizată ale poporului entuziast; pe scurt, mobilizarea totală, generală şi permanentă. Cei mai în vârstă dintre dvs. au trăit asta pe propria piele deja în România comunistă a lui

Gheorghiu-Dej. De atunci, nu mobilizarea a devenit mai domoală, ci mijloacele ei au fost rafinate.

Mijloacele ideologice, de exemplu, s-au sprijinit pe multiplicarea instrumentelor de comunicare. Numai că, daţi-mi voie să vă întreb, asta să fi însemnat într-adevăr o diversificare sau, de fapt, dimpotrivă, o uniformizare nemaipomenită mai înainte? Când vine vorba de temele de actualitate pe care ele le pun în undă, cu toată multiplicitatea lor, auzim în fond acelaşi discurs: atentatul de la WTC, teritorii ocupate, Irak, Iran, Venezuela, zapatiştii, Cuba, Argentina, Indonezia, Darfur etc. – mereu este acelaşi cântec intonat spre gloria umanismului occidental. Vocile discordante, în Occident, sunt infime, infinitezimale (staţia de radio pe internet Democracy Now, Chomsky, Hollman şi Petras, Chossudovsky în America, un Bricmont în Europa Occidentală...).

În schimb, dezbateri în contradictoriu extraordinar de rafinate se poartă asupra insignifiantului: câinele şi amantele dlui Mitterand, pălăriile ridicole ale dnei Tatcher, felaţiile de care s-a bucurat dl Clinton, escapadele amoroase ale dnei Sarkozy, hobby-urile dlui Blair, moartea prinţesei Diana şi fascinaţia lui Berlusconi pentru fufele cu balcoane proeminente.

Destinul anilor ’30 s-a preschimbat într-unul extrem de rafinat, întrucât el a izbutit să-i facă pe salariaţi să interiorizeze şomajul ca pe o stare normală a societăţii hiperdezvoltate... Cu câteva pomeni, cu sindicate jucând rolul de pompier vizavi de orice revoltă socială mai acătării şi o poliţie foarte atentă şi bine echipată, oamenii par să stea liniştiţi.

Destinul Tehnicii a făcut deopotrivă ca oamenii din Occident să fie ţinuţi la distanţă de mobilizările pentru război, în favoarea soldaţilor profesionişti pentru care, aşa cum zice preşedintele Bush jr., e vorba de o slujbă; aşa cum unii fabrică fiare de călcat sau repere tehnice pentru Airbus. Dar, numai pentru atâta să ne fi îndepărtat oare de o radicalizare a mobilizării pentru conflicte?

În prezent, pentru Occidentul democratic situaţia este aceeaşi ca pentru ţările totalitare în anii ’30. Duşmanul nu mai este un inamic-om, ci – pretutindeni – un obiect inuman, stânjenitor, care reclamă o acţiune ce urmăreşte să ne debaraseze de el. De fapt, aceste armate de mercenari sunt identice în esenţa lor cu gunoierii: ei curăţă lumea de mizeriile care ne încurcă, iar în cartierele periferice curăţă locul de săraci cu furtunul (*au kärcher*). Ne aflăm aici în prezenţa unei obiectivări încă şi mai generale şi mai radicale decât rasismul şi lupta de clasă a anilor ’30.

Cum oamenii nu mai sunt mobilizaţi pentru război, frica (care e una dintre resursele patriotismului) nu mai e aceea de a muri pentru ţară, nici măcar într-un război colonial, ci frica de terorist, frica invadând spaţiul cel mai cotidian, cel mai familiar, frica difuză. După Hiroshima în 1945, se instalase o frică obiectivă de războiul nuclear, care a permis o intensă mobilizare pentru cursa înarmărilor între două tabere bine precizate, la o scară necunoscută în istoria umanităţii.

Sfârşitul comunismului, care marchează desăvârşirea globalizării capitalismului, reclamă un duşman global. Numai că acesta fiind unul global, el nu poate avea un chip – acela al unui stat, bunăoară (chiar şi dacă pot fi identificate state care să susţină terorismul). Al Qaeda este deopotrivă un miraj şi o realitate posibilă organizată, manipulată, instrumentalizată de către unele state, dar ea permite instalarea unor măsuri securitare extraordinare, precum acelea decise cu ocazia întâlnirii G8 de săptămâna viitoare. Însă orice gânditor al politicii trebuie să reflecteze: de cine oare se tem, la urma urmei, aceşti aleşi în mod democratic? Şi avem dreptul să ne punem atunci întrebarea dacă nu cumva Al Qaeda n-o fi oare un simplu pretext pentru a se apăra de însuşi poporul care i-a ales, instalând pe această cale nişte sisteme de control care vizează întregul vieţii cotidiene şi profesionale a oamenilor.

În loc de încheiere

Dacă anii '30 ne stau în faţă, e evident ca *The Brave New World* nu se află încă decât în zorii săi. Împlinirea Tehnicii şi sfârşitul metafizicii nu fac decât să înceapă abia. Desigur, disfuncţiile sunt încă numeroase, deci cu atât mai promiţătoare. Promiţătoare nu de „zori luminoşi", ci anunţând catastrofa care a avut loc deja demult. Să luăm un singur exemplu, ca să ne apropiem de sfârşit. Războiul din Irak. Eşecul american şi al aliaţilor lor (britanici, polonezi, români şi bulgari...) se reduce la un singur lucru: unii oameni refuză ordinea care se caută a le fi impusă. Cu siguranţă, curajul lor de a lupta împotriva celei mai mari puteri a lumii este de admirat, dar asta nu înseamnă că, în această luptă, ei nu ar împlini, la rândul lor, nihilismul Tehnicii dimpreună cu dialectica sa negativă. Ei o fac, cu siguranţă. Căci faptul de a se pune împotrivă nu este proiectul de a se situa – spiritual vorbind – întocmai în afara proiectului pe care îl combat. A te situa în afara proiectului combătut înseamnă a căuta cu răbdare locul simultan spiritual şi practic al unei priviri decalate, a unei chestionări decalate – pentru o acţiune în mod veritabil de un alt fel.

Pentru a sfârşi, aş ilustra această decalare în felul următor. Auzim vorbindu-se de altermondialism sau de antiglobalism. De fiecare dată, aceste mişcări denunţă un mod de a produce şi de a consuma. Dar efectele acestei denunţări au ca rezultat silirea întreprinderilor industriale să deschidă noi câmpuri de acţiune obiectivării.

Ecologia propovăduită de aceste grupuri, prin aceea că reclamă alte surse energetice şi noi mijloace de purificare ale noxelor emise în atmosferă pentru reducerea efectului de seră, nu atinge problema de fond a nihilismului postmodern. Şi anume: vom continua să consumăm în felul acesta, inclusiv ecologie?...

Întrebarea este abisală, fiindcă ea atinge însăşi esenţa sistemului care e lumea noastră, aceea care *ne* gândeşte, aceea care ne determină toate aspectele vieţii, cel psihologic, sociologic, politic, economic, afectiv..., şi o face în egală măsură dacă aderăm la această lume sau dacă o combatem pentru a o reorganiza. Întrebarea e abisală fiindcă a produce, a consuma, a capitaliza, a realiza o plusvaloare, toate acestea într-o măsură din ce în ce mai largă, este însăşi condiţia de viaţă şi de supravieţuire a sistemului capitalist.

Drept dovadă că comunismul nu a fost decât o versiune primitivă, în zone subdezvoltate ale lumii, a capitalismului: elitele comuniste şi elitele capitaliste s-au înţeles perfect pentru a reorganiza globalizarea Capitalului. De fapt, în lupta Est-Vest a fost mult mai puţin vorba de o luptă între sisteme opuse, cât despre o concurenţă purtată între două versiuni ale aceluiaşi sistem de lume. Iată încă o dovadă că anii '30 sunt cu adevărat ceva ce ne stă în faţă.

Iată de ce capitalismul, sesizând că el se împlineşte în perfecţiunea adevărului său, ştie, în mod intuitiv, că asta este deopotrivă şi sfârşitul lui. De aceea, el are în mod necesar nevoie să instaureze un control din ce în ce mai generalizat, mai total, mai riguros. Cu toate astea, fiindcă a înţeles capcanele care îl pândiseră cu prilejul primului totalitarism, el trebuie să dea oamenilor iluzia unei veritabile libertăţi... Avem dreptul să alegem între ceva şi acelaşi lucru.

În romanul lui A. Huxley, revoluţia este începută de Sălbatic, acela care este în stare să sesizeze *The Brave New World* cu o privire desituată. Cine va fi oare Sălbaticul de mâine?

Dreapta și stânga.
Mai relevante ca niciodată

Discursul noii drepte româneşti. O analiză hermeneutică obiectivă

Robert D. Reisz

Abstract

Communication is a multi-layered, multi-facetted process. The goal of this paper is to decript the discourse of four Romanian alt-right activists using a hermeneutical methodology inspired by Ulrich Oevermann's objective hermeneutics. I selected samples of spontaneous discourse from TV interviews and looked for elements of self-image and deep meaning structures. The results show that while the four studied activists have very different personalities, they also use similar discursive strategies, including the reliance on conservative religious values and self-victimization. Maybe surprisingly, they also have remnants of Marxist education and a problematic depiction of their adversaries.

Key words: Romanian Alt-right discourse, Discourse analysis, Objective hermeneutics

Argument. Straturile discursului

Orice comunicare transmite de fapt mai mult decât ar putea părea la prima vedere. Când vorbim, mesajul conține, desigur, un înțeles manifest, dincolo de care se află mobilul mai larg a ceea ce dorim să transmitem, iar dincolo de acesta, vrând-nevrând, spunem încă multe altele despre noi înșine prin felul cum ne exprimăm, verbal și nonverbal. Tonul vocii, poziția corpului, dar în primul rând selecția cuvintelor ne descriu poziția socială, educația, chiar sistemul de valori, normele și comportamentele pe care le considerăm adecvate.

Căutarea, analiza acestor sensuri care se acoperă unele pe altele ca straturi suprapuse între vorbitor și ascultător, este parte a hermeneuticii. Nu este lipsit de sens să ne aducem aminte că termenul provine de la Hermes, mesagerul zeilor. Așa cum vocea zeilor este impenetrabilă înțelegerii umane și necesită interpretarea hermeneutică, orice mesaj trebuie să treacă printr-o decodare laborioasă pentru a se dezvălui în complexitatea lui. Mai mult decât atât, hermeneutica este greu de acceptat ca fiind obiectivă, decodarea este mult mai degrabă dialogică, punând față în față emițătorul și decodorul. Dacă intenția celui care analizează mesajul este de a pătrunde tainele celui ce îl emite, aceasta are loc pe fondul propriilor lui valori, experiențe și chiar prejudecăți. Hermeneutica poate atunci fi văzută ca fiind întâlnirea a două subiectivități.

Și totuși, rădăcinile istoriei conceptuale a interpretării textelor se fundamentează pe o formă de obiectivitate. Raționamentul interpretării biblice tradiționale se fundamentează pe faptul că textul Thorei a fost, în accepțiunea tradițională, transmis de către D-zeu în întregime și cu exactitate. Dacă este așa, nimic din acest text nu este întâmplător, orice amănunt este semnificativ. Ca atare, analiza textului Thorei poate fi făcută chiar oricum,

atâta timp cât raţiunea umană, care e dată de asemenea de către Creator, este folosită corect. Orice interpretare este corectă atât timp cât ea nu este grevată de căderea umană, de posibilitatea omului de a greşi. Deconstrucţia aceasta luminează un element extrem de important: adevărul interpretării e dependent doar de corectitudinea metodei aplicate. Atât raţiunea umană, cât şi textul interpretat sunt de origine divină şi, deci, potenţial infailibile. Omul care interpretează este singurul supus greşelii în acest demers.

Ideea straturilor suprapuse ale semnificaţiei care se asociază cu straturi suprapuse ale interpretării există şi ea din vremuri talmudice. Conceptul tradiţional al interpretării aşa cum apare în Talmud are patru nivele, numite generic PaRDeS, după iniţialele lor:

- Peshat (פְּשָׁט) – sensul manifest, literal, superficial
- Remez (רֶמֶז) – sensul alegoric, simbolic
- Derash (דְּרַשׁ) – sensul comparativ, al analogiei, midrash-ic
- Sod (סוֹד) – sensul ascuns, ezoteric, secret.

Toate aceste citiri sunt corecte, niciuna neavând de fapt primordialitate. Precum în hermeneutică, în general, mesajul e compus din toate straturile suprapuse şi ansamblul construcţiei de sens e dat de toată bogăţia semantică a comunicării.

Deşi textele pe care le analizăm noi nu au nici originea divină, nici importanţa Thorei, analiza lor poate fi obiectivă în acelaşi sens. Anume, în sensul că mesajul analizat este considerat obiect al cercetării asupra căruia interpretul se apleacă într-o relaţie inegală, încercând în limita posibilului să identifice elemente ale textului care nu se schimbă sub impactul analizei, sunt astfel obiectuale.

Hermeneutica obiectivă

Numele metodei este totuşi paradoxal, aşa cum am văzut, dar ea se bazează pe o utilizare a termenului de „obiectiv" care provine în mare măsură din tradiţia grounded theory a lui Glaser şi Strauss. Aşa cum notează Kathy Charmaz (2006), teoria interpretativă rezultată din orice demers hermeneutic poate fi considerată într-un mod constructivist sau obiectivist. În primul caz, atât datele, cât şi interpretările sunt constructe sociale, iar interpretarea este o conversaţie între cercetător şi subiect. În varianta obiectivistă la care subscria şi Glaser, datele culese sunt considerate „realităţi obiective" faţă de procesul de analiză. În acelaşi mod, aici textul este considerat închis, finit, un simplu obiect al cunoaşterii. Interpretul nu se pune pe vreun fel de egalitate cu subiectul cercetării şi încearcă o analiză deconstructivistă a unui obiect.

Metoda hermeneuticii obiective pe care o voi folosi în textul de faţă este inspirată dintr-o metodă ce a fost dezvoltată de Ulrich Oevermann (n. 1940), un sociolog german, asistent al lui Jürgen Habermas, apoi profesor la Universitatea din Frankfurt. Metoda se diferenţiază de analiza de discurs al lui Gadamer sau Foucault prin caracterul pur analitic, concentrat pe fragmentul discursiv. Este o metodă de analiză de adâncime (în germană, Tiefensondierung) care caută să identifice structurile de sens ale vorbitorului ce transpar prin alegerea cuvintelor mesajului (Oevermann, 1979, 2001).

După Oevermann, lumea socială se reprezintă în gândirea umană ca o lume a structurilor de sens (Sinnesstrukturen). Aceste structuri de sens emerg asemenea unor limbaje formale de tip Chomsky-ian, bazate pe gramatici care sunt personale vorbitorului şi la care nu avem un acces nemijlocit. Este o abordare structurală aici. Ne imaginăm generarea mesajului vorbit bazată

pe o serie de reguli care combină cuvintele vorbirii cu sensurile din care ele emerg.

La Chomsky (1957), o gramatică formală se definește ca fiind o structură formată dintr-o mulțime de cuvinte, un alfabet de stări, o stare de start și o mulțime de reguli generative care leagă cuvintelele și stările. Practic, o propoziție corect definită este un șir de cuvinte generate pe seama regulilor pornind de la starea de start. La Oevermann regulile leagă cuvinte și sensuri. Astfel, regulile generative ale acestei gramatici interne permit construcția de declarații „corecte" din punctul de vedere al structurilor de sens. Hermeneutica obiectivă încearcă să reconstruiască gramatica care a dus la producția unui anume fragment discursiv, regăsind astfel elemente ale identității vorbitorului. Altfel spus, căutăm să vedem din ce sensuri, imperceptibile direct, au fost generate cuvintele.

Același lucru se poate exprima și astfel: alegerea cuvintelor din vorbirea spontană este aparent automată/nereflectată. Vorbitorul folosește anumite cuvinte și exprimări și nu altele, aceste alegeri reflectă sensurile educate/socializate ale cuvintelor și permit identificarea unor conexiuni din structurarea personală a sensurilor, din identitatea vorbitorului, identitate care este „gramatica" structurilor de sens. Discursul spontan ar putea permite deci accesul la identitatea vorbitorului, la elemente ale ei care nu sunt manifeste.

Cum arată metoda în mod practic? Care este algoritmul ei?

1. La primul pas, textul se împarte în interacte (asta este denumirea dată de Oevermann), care sunt cele mai mici sintagme cu sens independent.

2. Pentru fiecare interact se caută identificarea tuturor contextelor latente de sens posibile (potențialele structuri de sens care generează discursul în sens Chomsky-ian). Este mai mult decât identificarea sensurilor diferite ale unui cuvânt. Se

caută de fapt toate contextele în care acel cuvânt apare în mod curent, inclusiv sintagme uzuale, expresii etc.

3. Se trece apoi la următorul interact.

4. Se identifică din nou toate contextele latente de sens posibile.

5. Se caută contextele de sens latente care se repetă sau formează structuri coerente (se reconstruieşte selecţia subiectivă). Pe parcursul analizei se fac reveniri, reconsiderări pe măsură ce se identifică elementele repetitive, coerente. Se reia apoi construcţia de contexte.

6. La finalul acestei parcurgeri ale textului se selectează acele structuri de sens care se dovedesc a avea o prezenţă consistentă. Acestea pot fi elemente pentru o posibilă identitate obiectivă a vorbitorului în cazul acestui fragment de text. Identificarea contextelor latente de sens ne dă o ipoteză asupra regulilor generative ale vorbitorului, adică o posibilă identitate a lui dincolo de sensul manifest al mesajului.

Metoda lui Oevermann mai este caracterizată de trei principii fundamentale, pe care cred că ar fi bine să le menţionez şi comentez succint aici (Oevermann, 1979):

Principiul totalităţii: trebuie inclus orice context latent de sens, indiferent cât de surprinzător, aparent inadecvat sau stupid ar părea. Aceasta cu atât mai mult cu cât un anumit cuvânt este mai rar sau mai neobişnuit în contextul fragmentului de text. Automatismele de vorbire ale unei persoane pot ţine de contextul social, educaţional, familial etc. sau pot fi chiar şi ideosincrazii personale. Indiferent care ar fi cazul, ele fac parte din personalitatea internalizată a vorbitorului. Totuşi, o mai mare importanţă în analiză o au acele elemente care nu sunt împărtăşite de către o parte consistentă a ansamblului cultural.

Principiul literalităţii: elemente cât de mici de exprimare pot conta. La fel, acolo unde există, elementele de limbaj non-

verbal trebuie luate în seamă. Metoda se bazează tocmai pe felul cum identitatea vorbitorului transpare în mod nedorit, spontan în discurs. Analiza de acest tip nu se bazează pe elemente particulare ale dialectului sau particularităţi de vorbire care au un caracter cumva fizic, ci pe alegerea cuvintelor construite pe structuri de sens. Ca atare, contează tot ce poate avea un sens, nu ceea ce este întâmplător sau ţine de respiraţie, defect de vorbire etc.

Principiul reprezentării: cazul analizat este doar o manifestare a unei identităţi şi nu identitatea însăşi. Aceasta este, desigur, un truism, dar nu e lipsit de importanţă. Adesea, prea multă încredere într-o cale de analiză poate dăuna demersului hermeneutic văzut în întregimea sa şi poate duce la erori de interpretare.

Voi aplica în cele ce urmează o metodă apropiată hermeneuticii obiective, pe patru scurte fragmente ale discursului unor lideri ai noilor mişcări de dreapta din România. Diferenţa dintre metoda mea şi cea a lui Oevermann constă în faptul că eu am adăugat câteva elemente de analiză critică de discurs pentru a augmenta analiza textului. Împărţirea în interacte se pretează şi la identificarea mai atentă a unor asemenea elemente. Ele nu vin însă din substratul structurilor de sens, ci se adaugă la acestea din conţinutul ideologic al textului, din felul cum relaţiile de putere subiacente discursului sunt prelucrate şi transmise, cel mai adesea, în mod intenţionat de către vorbitor. Astfel, elemente intenţionate şi neintenţionate vor fi decelate pentru fiecare interact şi ne vor permite o mai corectă selecţie a structurilor de sens interne ale vorbitorului.

Am selectat fragmente autoreferenţiale în care principala temă este reprezentarea de sine a acestora. Nu ne aşteptăm, nu căutăm descrieri ale ideologiei declarate aici. Asemenea descrieri sunt suficient prezente în sensul manifest al comunicărilor

lor. Căutăm tocmai elementele care ar fi nedeclarate, cele ale fundamentării personale, individuale ale discursului.

Discursul noii drepte româneşti (patru scurte studii de caz)

Emisiunile TV de tip talk-show sau interviu oferă o oportunitate foarte bună de discurs analizabil prin metoda hermeneuticii obiective, deoarece ajung să conţină multe fragmente spontane. Chiar dacă interlocutorul pregăteşte o serie de puncte de discutat, şi chiar sintagme pe care doreşte să le folosească, chiar dacă consultanţii exersează cu el discursul, pe durata unui talk-show se ajunge până la urmă şi la formulări spontane care se pot identifica destul de uşor. Am ales o serie de fragmente discursive ale unor reprezentanţi importanţi ai mişcărilor de dreapta din România pentru a le analiza. Toţi patru sunt apropiaţi Coaliţiei pentru Familie (CpF), dar aceasta nu a fost un criteriu de selecţie. Pur şi simplu, CpF a reuşit să adune şi să mobilizeze toate forţele având opinii conservatoare.

Mihail Neamţu – profetul

Mihail Neamţu este un politician şi scriitor român. A condus o vreme un mic partid de dreapta, Partidul Noua Republică, iar acum este membru al Partidului Naţional Liberal. Este licenţiat în filosofie şi teologie şi deţine un doctorat în teologie de la Kings College Londra.

Primul fragment este ales dintr-un interviu cu Mihail Neamţu realizat de Radu Moraru la postul de televiziune Naşul TV, o emisiune ce a avut loc după eşuatul referendum privind familia tradiţională din 6 şi 7 octombrie 2018. Întreaga emisiune este accesibilă on-line la adresa https://www.youtube.com/

watch?v=4goSxTi_GJs (vizitat în 30.11.2018). Emisiunea are o durată de 1 oră și 38 de minute. Am ales un fragment mai mare pentru a putea da contextul analizei și voi analiza în detaliu un mostră de discurs[1]. Iată fragmentul extins:

„Noi venim din viitor și știm că viitorul arată prost. Unii au luat în derâdere expresia asta, dar tu călătorești des în America, eu la fel de des ca și tine. Mai ales în California, mai ales în statele liberale, fiindcă acolo nu știu de ce s-au plantat românii, fie cei din Seattle, fie cei din Portland, Annaheim, Los Angeles sau San Francisco. Sunt în, dacă vrei, bătaia vântului ăsta al revoluției, al noii revoluții sexuale, fiindcă sunt două momente. Prima revoluție sexuală este cea din anii '60, când s-a pus în discuție raportul dintre bărbat și femeie și a apărut toată emanciparea asta feministă cu accente agresive împotriva ordinii tradiționale. Și al doilea moment, ... și din păcate am gustat cu toții din amarul acestei experiențe. Și al doilea element de revoluție sexuală este cea care a început undeva la..., după anii 2000, să spunem. La un timp distanță de la atentatul terorist de la *nine-eleven*, am văzut pur și simplu un desmăț, sub Obama chestiunea asta a atins cote, cote absolut alarmante. Politica de gen a devenit politică de stat în Statele Unite și noi pentru că am călătorit acolo noi știm despre ce vorbim." (Mihail Neamțu)

Fragmentul începe și se termină cu referințe profetice „noi venim din viitor și știm că viitorul arată prost", respectiv, „noi am călătorit acolo și știm despre ce vorbim". Viitorul invocat este o metaforă pentru Statele Unite ale Americii. Întâmplător sau nu, prima propoziție rezonează cu două versuri din textul lui Leonard Cohen pentru „The future", o piesă de pe un album

[1] Mulțumesc doctoranzilor mei Vlad Botgros, Vlad Chereches, Victor Miclăuș și Mihai Vilcea care au participat la acest exercițiu hermeneutic.

omonim din 1992: „I've seen the future, brother/ it is murder" („am văzut viitorul, frate / este crimă").

Am ales o propoziție interesantă pentru analiza detaliată pentru că conține un element retoric aparent incoerent logic, referința la atentatele teroriste de la 9.11.2001, și apoi la guvernarea lui Barack Obama ce a început cu 8 ani mai târziu. Propoziția este: „La un timp distanță de la atentatul terorist de la nine-eleven, am văzut pur și simplu un desmăț, sub Obama chestiunea asta a atins cote, cote absolut alarmante".

Împărțirea pe interacte reprezintă selecția sintagmelor cele mai mici cu sens independent care se vor contextualiza pe parcursul analizei pentru a deduce contextele de sens posibile, structurile care au determinat verbalizarea actuală:

La un timp | distanță | de la atentatul | terorist | de la nine-eleven| , am văzut | pur și simplu | un desmăț | sub Obama | chestiunea | asta |a atins | cote |, cote | absolut | alarmante.

Voi prezenta potențialele contexte de sens pentru fiecare interact, alături de succinte elemente de analiză critică de discurs, pentru ca mai apoi să trec la o prezentare succintă a rezultatelor bazate pe structurile de sens care se dovedesc coerente pe ansamblul discursului. Voi insista mai mult pe primele interacte din motive exemplificatoare, didactice. Voi insista, de asemenea, pe acele contexte latente de sens care se dovedesc utile în ansamblul analizei.

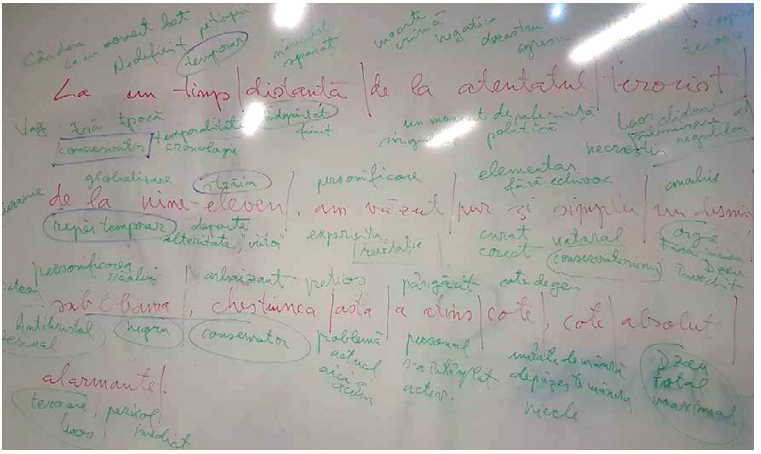

Figura 1. *Analiza hermeneutică a fragmentului. Notițe pe tablă.*

La un timp: sensurile latente ale expresiei ar fi: cândva, temporar, nedefinit, vag, în trecut; e posibil să fi schimbat exprimarea în timpul vorbirii, să fi început cu intenția de a spune „la un moment dat" și cuvântul „timp" să fie în vorbire preferat lui „moment", caz în care „timp" e un cuvânt esențial aici; referința la „timp" e un construct esențialmente conservator, în special ca alternativă la „moment", și cu atât mai mult cu cât exprimarea rezultată este arhaizantă, aproape cronicărească; „la un timp" duce cu gândul la o eră, o epocă, la cronologie, dependență de cale, chiar cauzalitate;

distanță: este oarecum paradoxal în combinație cu „timp"; sensurile latente includ măsurabilitate, separare, depărtare, lume largă și, desigur, globalizare. Se conectează de elementele de contextualizare „profetică" care reprezintă cadrul fragmentului discursiv și în care „viitorul" este o metaforă pentru îndepărtarea geografică, pentru Statele Unite;

de la atentatul: cuvânt conotat esențialmente negativ; moarte, crimă, dezastru, agresiune, atac asupra integrității a ceva, o

lovitură simbolică pentru orânduire; pe de altă parte, este un moment de referinţă temporal ales tocmai pentru caracterul disruptiv; din perspectiva fragmentului discursiv lumea se împarte în timpul de înainte şi de după; interesant şi faptul că vorbitorul foloseşte termenul la singular, deşi utilizarea uzuală este mai de grabă plurală. Astfel, evenimentele la care face referire sunt adunate într-unul singur, care poate conţine şi alte agresiuni sau dezastre:

Terorist: aparent pleonastic pus lângă „atentat" formează însă o sintagma uzuală acceptată de vorbitor, are cu atât mai mare importanţă cu cât nu era necesar în economia vorbirii; conotat cu conspiraţie, răzbunare, teroare, haos, sfidare; două elemente esenţiale: subminare a regulilor, în contradicţie cu conservarea valorilor; terorist se conotează şi cu arab, musulman, cu necreştin în general; adică cu străinătatea şi globalizarea;

de la nine-eleven: reper temporal; dar fiind în engleză în original: străinătate, depărtare, globalizare, alteritate, viitor (în sensul din prima propoziţie a fragmentului larg);

am văzut: personalizare („(eu) am văzut"), experienţă personală, viziune, revelaţie, profeţie, se leagă de cadrul fragmentului (noi venim din viitor, noi ştim despre ce vorbim);

pur şi simplu: elementar, fără echivoc, dar în special dacă descompunem expresia găsim elemente de discurs conservator: puritate şi simplitate, curat, natural, corect;

un desmăţ: altă expresie arhaizantă (vorbitorul foloseşte varianta cu „s", „desmăţ", şi nu „dezmăţ"), dar şi cu conotaţii sexuale, chiar de sexualitate deviantă, duce la orgie, anarhie, dezordine, necumpătare, o stare fără de D-zeu;

sub Obama: menţiune evident retorică, cu raţiuni în logica discursului şi nu în realitate; Barack Obama a fost preşedinte al Statelor Unite între anii 2009-2017, adică la opt ani după atentatele menţionate anterior; referinţele sunt: străin, negru,

diabolic, Antihrist, personificarea răului, a dezordinii. Prepoziția „sub" în relație cu faptul că Barack Obama este african-american duce cu gândul la mitul hipersexualității. Nu este de neglijat faptul că Barack Obama este adversarul predilect în discursul alt-right din Statele Unite;

chestiunea: încă un termen arhaizant, conservator, cu variantele ei istorice „chestiunea țărănească" sau „chestiunea evreiască"; e o exprimare prețioasă, duce la o analogie a situației discutate cu teme mari ale politicii românești din alte vremuri; dă greutate problemei, implicit vorbitorului;

asta: aici și acum; paradoxal aici, pentru că până în acest moment referințele erau la situații îndepărtate în timp și spațiu (9.11.2001, Statele Unite), vorbitorul folosește „asta" pentru a aduce în actualitate problema în cauză;

a atins: a pângărit, s-a întâmplat efectiv, sesizabil, dar și: record, maxim, a ajuns cu dificultate;

cote, cote: repetiție retorică, referitoare la unități de măsură, dar la niveluri înalte ale acestora, la depășirea măsurii, la inundații, „cotele apelor", dar implicit, dat fiind contextul, la „cote de gen";

absolut: totalitate, universalitate, maximalitate, chiar D-zeu, căutarea de absolut, imuabil, indepedent de timp și spațiu; „absolut" este un cuvânt care vine evident din arsenalul imagistic conservator;

alarmante: maximizat de contradicția implicită cu „absolut", duce din nou la teroare, haos, pericol, dezordine, zgomot (alarmă), dar mai mult decât atât la un pericol iminent, care are loc aici și acum.

Principale structuri de sens latente ar putea fi rezumate astfel:

1. Filonul conservator apare față în față cu elemente disruptive. Întreaga propoziție oscilează între elemente conservatoare

(„timp", „pur și simplu", „absolut" și formulări arhaizante ca „la un timp", „chestiunea") și elemente disruptive („atentat terorist", „desmăț", „alarmant").

2. Există o frustrare sexuală în tot discursul care apare și în fragmentul de aici: „desmăț", „sub Obama" au această conotație, în special dacă le legăm de referințele din fragmentul mai larg. Să nu uităm că tema discutată aici este revoluția sexuală care este prezentată în analogie și în legătură cu terorismul.

3. Există și un joc al distanțelor, analogia folosită, utilizarea datei atentatului în limba engleză, nominalizarea lui Barack Obama, toate duc la globalizare și la elementul disruptiv al străinătății în contrast cu conservatorismul, puritatea spațiului autohton care este însă amenințată.

4. Obama apare și ca unică contrapondere personificată a vorbitorului. Mihail Neamțu – profetul vizionar se prezintă, se consideră chiar, în contrapondere cu Barack Obama – care a patronat un „desmăț" analog terorismului.

Fragmentul mai larg este revelator pentru un conflict extrem de personalizat între vorbitor și revoluția sexuală („am gustat cu toții din amarul acestei experiențe", posibil o referință la divorțul lui Mihail Neamțu). Oscilația discursivă între elemente disruptive, conotând agresiune, pericol și elemente arhaizante, conservatoare lasă să se întrevadă o tensiune internă reală. Vorbitorul se vede pe sine ca profet și se contrapune cu președintele Statelor Unite, într-un clar acces de megalomanie.

Mihai Gheorghiu – victima

Mihai Gheorghiu este la ora actuală președinte al Coaliției pentru familie, organizația care a promovat referendumul din 6-7 octombrie 2018. Și-a început cariera politică ca unul dintre liderii mișcării studențești din Piața Universității din 1990. A fost deputat PNȚCD între 1996-2000, iar apoi Secretar de Stat

în Ministerul Afacerilor Externe, unde s-a ocupat de relaţiile cu românii de pretutindeni. În prezent, este şi director general adjunct la Muzeul Ţăranului Român.

Următorul fragment este preluat dintr-o emisiune televizată care a oferit o platformă de exprimare lui Mihai Gheorghiu. Fragmentul de mai jos face parte dintr-o discuţie liberă din emisiunea TV „Cultură şi credinţă" de la postul Trinitas TV din 12.02.2018 (emisiunea completă este disponibilă la https:// www.youtube.com/watch?v=hS9mhgTsxfE&t=2619s). Interlocutorul lui Mihai Gheorghiu este realizatorul emisiunii, actualmente şi purtător de cuvânt al Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Române, Vasile Bănescu. Fragmentul de mai jos face parte din răspunsul lui Mihai Gheorghiu la obiceiul unor adversari ai lui de a îi eticheta discursul drept fascist.

„Inacceptarea valorii celuilalt este monedă curentă... Ăăă. Inadecvarea de care vorbeam este, ... este lucrul cel mai important şi este singurul lucru care se află în discuţie în evenimentele din zilele trecute. Aici nu se neagă nimănui nimic. Se pune problema de ce aici. O simplă întrebare la care răspunsul activiştilor vine: dar de ce nu aici? Eh, de ce nu aici? Pentru că există o matrice a locului, pentru că există un spaţiu, pentru că există un context (V.B.: pentru că avem ceva de apărat), pentru că avem ceva de apărat, pentru că lucrurile nu sunt ..ă.. ă.. cum să spun... ă.. universal egale, universal lipsite de semnificaţie. Atacul la memorie înseamnă... atacul şi destructurarea memoriei care a fost principala ..ă.. mă rog, ă, ocupaţie a ideologiei comuniste o găsim prezentă în acest fenomen din aceste zile şi ea va avansa ăăă... ea e prezentă încă deja în manuale, e prezentă deja în, în lipsa de apărare a acestor, multora dintre instituţii care servesc încă această memorie istorică a unei comunităţi şi care doreşte să dea expresie acestor lucruri. E un tăvălug care este deja prezent şi care ne prinde pe toţi." (Mihai Gheorghiu)

Fragmentul este evident mai puţin coerent discursiv decât cel preluat din Mihail Neamţu, dar aşa este vorbirea lui Mihai Gheorghiu în general. Observăm, de exemplu, faptul că în fragmentul citat apar doar două substantive obiectuale (monedă şi tăvălug), mesajul transmis este neclar, propoziţiile nu sunt finalizate.

Voi analiza în mod detaliat o propoziţie din acest fragment. Iată propoziţia defalcată deja pe interacte:

„Atacul | la memorie | înseamnă | ... | atacul | şi destructurarea | memoriei | care a fost | principala | ..ă.. | mă rog |, ă, | ocupaţie | a .. a | ideologiei | comuniste | o găsim | prezentă | în acest | fenomen | din aceste zile | şi ea va avansa."

Voi trece la construcţia potenţialelor contexte ale fiecărui interact în parte aşa cum am procedat şi în analiza precedentă:

Atacul: agresiune, atac militar, armată, atac la persoană, cuvânt eminamente agresiv, îl pune pe vorbitor dintru început în poziţia victimei;

la memorie: tradiţie, gândire, înaintaşi, creează un construct paradoxal alături de atac, memoria nu se „poate apăra". Memoria este nevinovată, supunerea ei unui atac poate fi numai nedreaptă, semn al unui rău. Pe de altă parte, memoria are atât un caracter personal, cât şi unul colectiv. În sintagma de faţă, memoria este evident un construct conservator;

înseamnă: semnifică, este, se defineşte, vorbitorul resimte nevoie de a clarifica constructul de „atac la memorie";

...: timp de gândire, vorbitorul nu prea ştie cum să definească conceptul adus în discuţie;

atacul: repetiţie retorică, prelungirea timpului de gândire;

şi destructurarea: deconstrucţie, distrugere, decădere, cădere în păcat, dezordine, de observat cum atacul presupune un agresor extern asupra memoriei, destructurarea este însă o acţiune care are loc cumva într-un interior al memoriei;

memoriei: repetiție retorică, propusa definire a atacului la memorie nu mai vine în discurs;

care a fost: trecut, experiență, deși atacul care se propunea a fi definit este în prezent și chiar viitor, explicitarea lui are loc prin recurs la o experiență din trecut;

principala: esențiala, majora, centrala, localizează problema în centrul preocupării adversarului, valorizează astfel propriul statut de victimă, atacul la care e supus este în centrul preocupării adversarului;

..ă..: timp de gândire, vorbitorul nu are o formulare clară a ceea ce dorește să transmită, aparent nu are o definire coerentă a adversarului la care dorește să se refere;

mă rog: timp de gândire, aparent automatism de exprimare, colocvialism, dar și: rugăciune, rugăminte, cere răbdarea ascultătorului, cere acordul;

ă: timp de gândire, încă nu s-a găsit adversarul în mod coerent;

ocupație: preocupare, activitate, adversarul este din nou cel care este definit ca fiind activ, ca fiind cel ce acționează;

a .. a: repetare similară pauzelor de ă de până acum, timp de gândire;

ideologiei: falsă conștiință, opinii politice greșite, prejudecată, termenul este marxist în forma conotației lui negative (Marx și Engels, 1845, 1972), Gheorghiu probabil nu e conștient de acest fapt, dar folosește termenul în acest sens;

comuniste: stânga politică, atee, necredincioasă, revoluționară, ruptă de tradițiile poporului român, străină, alogenă. Vorbitorul se apără de o etichetare folosind etichetarea adversă;

o găsim: e aici, e în prezent, dar nu este manifestă, „o găsim" presupune căutare, devoalare, vorbitorul este cel ce aduce adevărul, cel ce descoperă, aduce la lumină;

prezentă: acum, imediat, activ, aduce trecutul comunist în prezent, identifică sursa „comunistă" a actualului „atac împotriva memoriei";

în acest: aici şi acum, întăreşte prezenţa;

fenomen: lucru extraordinar, fenomenal, fenomen natural, meteorologic, pericol, dezastru, dar şi talent, eveniment deosebit, incontrolabil, dificil, adversarul este fenomenal, ceea ce valorizează implicit victima;

din aceste zile: aici şi acum, prezent, o nouă repetare;

şi ea va avansa: va veni, se va dezvolta, pericolul e aici, dar este şi în viitor, vorbitorul are şi valenţe profetice, pericolul, ameninţarea necesită acţiune.

Câteva concluzii imediate rezultă din felul cum apar structurile de sens repetitive.

1. Mihai Gheorghiu se percepe ca fiind o victimă, mai mult decât un apărător.

2. Mai mult decât atât, el este depozitarul memoriei, el vorbeşte în numele memoriei, o memorie care este şi personală şi colectivă. El este de partea memoriei, este victimă prin el însuşi şi colectivitatea din care face parte.

3. Tema centrală a fragmentului este atacul la memorie. Dar ce înseamnă aceasta în mod concret nu se clarifică. Nu deducem ce înţelege vorbitorul prin acest atac.

4. Adversarul lui Mihai Gheorghiu nu îi este însă atât de clar. Explicitarea atacului se loveşte de dificultăţi majore de exprimare, de construcţie coerentă a atacatorului. Pe de altă parte, adversarul nu e de neglijat, e precum o forţă a naturii, e un fenomen.

5. Identificarea acestuia cu „ideologia comunistă" se face şovăielnic, incert. Poate fi aici o dificultate de etichetare dată de un trecut comunist personal sau familial internalizat al vorbitorului care face ca termenul să fie asimilat răului doar cu oarecare dificultate.

6. Gheorghiu pare a fi conştient că în timp ce se apără de eticheta de „fascist", foloseşte el însuşi în mod similar eticheta de „comunist".

Întregul fragment este presărat de repetări retorice şi pauze care nu au impact retoric şi par a ascunde incertitudini şi incoerenţe personale de definire a binelui şi răului.

Iulian Capsali – martirul

Iulian Capsali, politician şi jurnalist, şi-a început cariera politică tot în cadrul mişcării studenţeşti de la începutul anilor 1990, fiind şi unul dintre iniţiatorii Ligii Studenţilor din România, iar mai apoi a Alianţei Civice. A devenit pe parcursul anilor unul dintre cei mai importanţi activişti conservatori care promovează o agendă creştină de dreapta. S-a autodeclarat la alegerile europarlamentare din 2014, „candidatul familiei româneşti".

Fragmentul analizat provine de pe postul Naşul TV din data de 17 martie 2017. Interlocutorul este Radu Moraru. Emisiunea se găseşte la adresa: https://www.youtube.com/watch?v=9yCBjkCOHrE&t=510s.

„Făt-frumos nu se mai îndrăgosteşte de... de... Ileana Cosânzeana neapărat, poate să se îndrăgostească de Albă, ă, Albu ca Zăpada, ca să zic aşa, adică, sunt... şi cărţile au fost modificate tocmai ca să le impună... să le inducă, nu să le impună acestor copii care sunt la vârsta la care descoperă, se descoperă pe ei înşişi şi lumea din jur, li se inoculează acest fapt bizar că poţi fi orice, oricând şi interşanjabil aşa oarecum ca la un moment dat chiar să îţi alegi cu adevărat în cunoştiinţă de cauză, să îţi alegi sexul pe care ţi-l doreşti. (...) Nu numai în Franţa, şi în Suedia s-au făcut astfel de grădiniţe pilot, iar acest raport, repet, care nu are putere de lege, însă dă, aceste rapoarte dau aşa-numita direcţie în ceea ce priveşte politica familiei. Ea creează perspectiva ca toate statele membre să se alinieze acestora, să se conformeze

acestor (ă) directive. (...) Consider la fel că într-o țară normală trebuie să poți să îți mărturisești credința fără să, fără să fii (ă) luat în colimator, adică fără să fi (ă) văzut ca o ciudățenie." (Iulian Capsali)

Și aici, exprimarea este lipsită de fluență, deși ceva mai coerentă decât la Mihai Gheorghiu. Și aici, ca și la Mihail Neamțu, referirile se fac la o străinătate în care opiniile vorbitorului nu sunt valorizate, dar apoi problematica se restrânge la prezent și, cel puțin implicit, dacă nu explicit, la România.

Propoziția pe care o voi analiza este ultima din fragment. Temele fragmentului, așa cum sunt susținute de către intervențiile interlocutorului pe care nu le-am mai transcris privesc critica politicii „de gen" din Europa Occidentală și motivul pentru care Iulian Capsali candida la alegerile euro-parlamentare.

Consider | la fel | că într-o țară | normală | trebuie | să poți | să îți mărturisești | credința | fără să, | fără să fii | (ă) luat în colimator | , adică fără să fii | (ă) văzut | ca o ciudățenie.

Consider: cred, credință, considerație, respect; este un fel de *captatio benevolentiae*, pune vorbitorul într-o poziție subordonată, asumă subiectivitatea, declară că vorbitorul exprimă o părere;

la fel: de asemenea, similar; dat fiind propozițiile precedente, pune declarația în context cu critica politicii de gen;

că într-o țară: undeva, la țară, popor, stat, stat-națiune; pune termenul de definire culturală la nivel de țară, localizează termenii de comparație la nivel național, impersonal „într-o țară", dar evident referitor la România, evită totuși personalizarea, generalizant;

trebuie: obligatoriu, normal, normativ, legic, de la sine de înțeles, ordine, uniformitate; referire la discursul național hegemonic, obligativitatea invocată nu e neapărat constrângătoare, ci o recunoaștere a normalității;

să poţi: să ai posibilitatea, puterea, libertatea, libertatea cuvântului;

să îţi mărturiseşti: mărturie, martor, martir, recunoaştere; „mărturisirea" este un termen eminamente creştin în acest context, în special în forma reflexivă utilizată de vorbitor. Duce cu gândul la martiriu, făcând analogia dintre societatea de azi care este ostilă mărturisirii credinţei la fel ca societatea care a martirizat creştinii în Antichitate;

credinţa: crez, religie, dar şi opinie personală; face pereche, pe de o parte, cu mărturisirea, dar şi cu „consider" de la începutul propoziţiei, pune din nou vorbitorul pe o poziţie personală, modestă, de victimă, vorbitorul a preferat „credinţă", un termen legat direct de persoană, chiar de intimitate, în loc de „religie", care are o conotaţie mai de grabă socială;

fără să, fără să fii (ă): repetarea şi pauza de gândire de după arată că vorbitorul era nehotărât ce sancţiune să menţioneze, chiar el neavând de fapt experienţa unei sancţionări concrete a „mărturisirii credinţei";

luat în colimator: ţintit, pus la zid, arătat cu degetul, criticat, persecutat, urmărit; face legătura cu martiriul anterior găsit, dar într-o formă extrem de vagă, persecuţia „luării în colimator" păleşte prea tare ca şi sancţiune faţă de termenul atât de dramatic al mărturisirii credinţei. Pe de altă parte, adversarul este cel care este activat aici, mărturisitorul e pasiv. Vorbitorul este el însuşi nemulţumit şi mai încearcă o definire a sancţiunii;

adică fără să fii (ă): o altă repetare şi o pauză de gândire în speranţa că va găsi ceva mai dramatic;

văzut ca o ciudăţenie: nenatural, anormal, spectacol, stigmatizat; „normalul" văzut ca fiind „anormal". Vorbitorul conotează principial negativ ceea ce este văzut „ca o ciudăţenie". Se cere de fapt dreptul de a nu fi văzut ca o ciudăţenie, ceea ce nu poate fi până la urmă un drept, pentru că nu se referă la un

drept de a face ceva, ci la o interdicție aplicată altora. Anume, la interdicția de a fi privit într-un fel.

Câteva concluzii imediate, privind structurile de sens identificate mai sus se pot rezuma astfel:

1. Discursul lui Capsali este pasiv-agresiv, asumă subiectivitatea și face referire la o normalitate general acceptată, dar aflată sub atac. Se aseamănă în acest sens cu Gheorghiu. Caracterul pasiv-agresiv vine din cerința unui drept de liberă exprimare care nu este altceva decât restrângerea dreptului altcuiva de liberă exprimare.

2. Vorbitorul se vede ca martir, mai mult decât ca simplă victimă și își clamează dreptul la mărturisirea credinței.

3. Capsali imprimă discursul hegemonic, normalizant, prin faptul că face o declarație pe care o consideră de la sine de înțeles, general valabilă, dar care este pesemne încălcată în România sau în Europa de azi.

4. Devine însă problematică toată declarația când nu găsește o sancțiune suficient de clară pentru presiunea socială pe care o identifică. Pauzele și repetările de la finalul propoziției nu se rezolvă satisfăcător.

5. Tema fragmentului este ubicuă pentru discursul alt-right, anume evitarea stereotipizării genurilor ca formă de restrângere a libertății de expresie și clamarea restrângerii dreptului de „mărturisire a credinței".

Iulian Capsali este probabil cel mai convingător susținător al cauzei CpF dintre cei analizați, viața lui privată dând un plus de credibilitate opiniilor lui politice. Cu toate acestea, privită în amănunt, exprimarea lui nu este fluentă. La fel ca și Mihai Gheorghiu, Capsali nu este un vorbitor public prea bun.

Tudor Ionescu – oportunistul

În oglindă cu Iulian Capsali, Tudor Ionescu este poate cel mai puţin cunoscut dintre cei pe care doresc să îi analizez în acest text. Preşedintele Partidului Noua Dreaptă nu ascunde în niciun fel caracterul naţionalist al acestuia, precum şi unele simpatii legionare personale, ceea ce face ca prezenţa lui mediatică să fie mai redusă. Mai există în plus şi o coincidenţă de nume care face vizibilitatea lui mai dificilă. Fragmentul de mai jos este, ca şi cele precedente, preluat dintr-o emisiune televizată. Este vorba despre emisiunea ContraZiceri de la Neptun TV din data de 14.02.2016 (emisiunea poate fi urmărită în întregime la adresa https://www.youtube.com/watch?v=_ZcIde_tITI&t=3913s).

Fragmentul transcris este un răspuns la întrebarea moderatorului privind existenţa unor competitori pentru bazinul electoral de dreapta.

Răspunsul este mai lung, din care am transcris începutul:

„Eu aş spune în felul următor, prietenii noştri sunt prietenii poporului român, iar duşmanii noştri sunt duşmanii poporului român. Rămâne de văzut în ce măsură aceste partide se vor afirma ca partide pronaţionale, ca partide care slujesc interesul naţional. Aţi pomenit de Partidul Naţional Liberal şi de Partidul Mişcarea Populară. Aicea trebuie să fac eu nişte, nişte precizări, tocmai ca lucrurile să fie clare. Da, noi ne numim Partidul Noua Dreaptă şi Da, ele se afirmă ca partide de dreapta, însă e o mare diferenţă între dreapta liberală, pe care aceste partide o reprezintă şi dreapta naţională, pe care partidul nostru o reprezintă. Există o mare diferenţă între dreapta, dacă vreţi,... laică, pe care aceste partide o reprezintă, şi dreapta creştină pe care partidul nostru o reprezintă. Deci, iată, discutăm despre PNL şi PMP ca partide de dreapta liberală şi laică, şi discutăm despre Partidul Noua Dreaptă ca partid de dreapta naţională şi creştină. Deci, sunt viziuni diametral opuse. Noi avem o

viziune spiritualistă în doctrina noastră, ei au o viziune strict materialistă, pe orizontală. Noi avem şi o viziune pe verticală." (Tudor Ionescu)

Prima observaţie este fluenţa mult mai mare a discursului lui Tudor Ionescu decât a lui Mihai Gheorghiu sau Iulian Capsali şi prezenţa şi în acest fragment şi în tot discursul a unor sintagme sau chiar propoziţii aparent pregătite ca atare, sau măcar cu intenţie persuasivă şi retorică coerentă. Prima propoziţie din fragment este aproape sigur pregătită. Fapt ce este posibil şi la alte elemente discursive.

Am ales o propoziţie scurtă, dar extrem de interesantă după părerea mea.

„Noi avem | o viziune | spiritualistă | în doctrina | noastră |, ei au | o viziune | strict | materialistă |, pe orizontală."

Urmează analiza detaliată a interactelor.

Noi avem: proprietate, posesiune, calitate, caracteristică; prin forma plurală vorbitorul îşi asumă reprezentarea unui grup; pe de altă parte, este de observat că formularea este „noi avem" şi nu „noi suntem". Reflexul vorbitorului este de a îşi ataşa viziunea şi nu de a o simţi ca parte definitorie;

o viziune: a vedea, punct de vedere, vizionar, profet, halucinaţie (?), termenul apare şi la alţi vorbitori analizaţi aici;

spiritualistă: spirit, duh, sfinţenie, spiritism, om de spirit, vorbă de duh. Vorbitorul evită conştient sau poate nu, forma uzuală „spiritual". Posibil să o facă pentru a nu crea confuzie cu celălalt sens al cuvântului („vorbă de duh" *vs.* „duh sfânt"). Dacă este aşa, dovedeşte că acest sens îl resimte ca fiind mai comun. Fapt e că în încercarea de a fi mai explicit, el transformă cuvântul „spiritual" într-un „ism", într-o ideologie politică! Caracterul spiritual al viziunii se dovedeşte ca o parte slab internalizată pentru vorbitor;

în doctrina: dogma, ideile, concepţiile politice, dar şi religioase, filosofice, a îndoctrina, opinii ferme, ceva ce se preia

noncritic. Se evită aici cuvântul „ideologie", care are probabil conotații negative pentru vorbitor, sau în orice caz nu face parte din reprezentarea de sine;

noastră: referirea personală este la plural, iar scoțând în evidență poziția de reprezentant al grupului de pe care are loc discursul. Tot constructul „noi avem o viziune... în doctrina noastră" are loc cumva din exterior și, în același timp, din interiorul grupului, lăsând să se întrevadă și asumarea rolului de reprezentant al vorbitorului și o anume detașare față de esența declarației, caracterul „spiritualist" al viziunii;

ei au: proprietate, posesiune, caracteristică. Adversarii liberali ai Partidului Noua Dreapta sunt prezentați în paradigma „noi" *vs.* „ei". Fraza are o juxtapunere retorică a celor două categorii;

o viziune: ca și în cazul interactului precedent, alegerea cuvintelor ține de repetiția retorică care pune Noua Dreaptă pe picior de egalitate cu PNL și PMP. Partidele sunt privite ca echivalente, dar diferite în ceea ce privește „viziunea" lor;

strict: limitat, mărginit, delimitat, exact, fără deschidere, restricționat. Intenția de ansamblu este de a caracteriza Noua Dreapta într-un mod pozitiv, față de PNL și PMP care trebuie să fie definite prin ceva negativ. Utilizarea lui „strict" alături de „materialist" sugerează că pentru vorbitor abia în acest mod „materialismul" este în mod evident negativ. Fără limitarea aceasta, o viziune materialistă nu era pentru el ceva evident negativ;

materialistă: legată de bani, care e interesat în primul rând de bani, primordialitatea materiei asupra spiritului, materialism-dialectic;

pe orizontală: la același nivel, la egalitate, extensiv, fără adâncime, dar și culcat, odihnă. Vorbitorul dorește cel mai probabil să se refere la un fel de lipsă a transcendenței spirituale la partidele liberale. Valorizarea verticalei față de orizontală.

Concluziile imediate s-a putea rezuma astfel:

1. Ca și în cazul precedent, al lui Mihai Gheorghiu, Tudor Ionescu pare a ascunde o incertitudine, o dificultate în stabilirea și definirea adversarilor politici.

2. Materialismul pe care dorește să îl critice, devine pentru el conotat negativ abia prin limitarea lui la un „materialism strict".

3. Caracterul viziunii partidului este privit ca o proprietate și nu ca o esență a acestuia, descrierea acestuia se face printr-un cuvânt neuzual contorsionat chiar pentru a evita un paronim, care este evident pentru vorbitor mai uzual decât sensul pe care dorește să îl exprime.

4. Felul cum definește viziunea partidului lui, ca fiind „și pe verticală", spre deosebire de cea a partidelor liberale ca „strict" orizontală ne duce cu gândul la o valorizare în sine a verticalei față de orizontală care ține de o ideologie a progresului mai mult decât una a tradiției.

În general, discursul lui Tudor Ionescu pare a ascunde o filosofie de viață mai puțin conservatoare decât ar fi de așteptat. Fără a îl bănui de nesinceritate în opiniile pe care le promovează, găsesc că activismul lui politic de dreapta include o doză serioasă de oportunism ce transpare în felul cum se autodefinește, precum și în tratarea temelor politice ale momentului, un element pe care nu am avut aici spațiu pentru a îl prezenta.

Concluzii. Dreapta românească și mecanismele de justificare retorică a imaginii de sine

Cele patru fragmente analizate mai sus diferă destul de mult între ele, dar păstrează totuși un aer de familie, o similitudine fenomenologică. Pe cât de diferiți ar fi intelectual, psihologic

şi comportamental vorbitorii, ei vorbesc despre un fenomen comun şi împărtăşesc destul de multe elemente discursive. Principalele similitudini ar fi probabil următoarele:

- Amestecul de termeni religioşi / arhaizanţi / profetici într-un discurs care în ansamblu este actual, modern. Uneori, aceşti termeni duc cu gândul la o intertextualizare a elementului conservator într-un mediu de actualitate. Termenii pe care o să îi numesc generic „conservatori" sunt folosiţi pentru a da credibilitate, poate chiar prestigiu, fie că sunt incluşi intenţionat în exprimare, fie nu. Aceasta este evident o dovadă pentru o lume a structurilor de sens a vorbitorilor care include elementul conservator ca element valorizator. Pentru toţi vorbitorii noştri ceea ce este vechi şi, în special, ceea ce este religios este valoros în sine. Ei sunt sinceri în profesarea credinţei lor conservatoare.
- Autovictimizare sau chiar martirizare alături de elemente de megalomanie. Imaginea de sine a vorbitorilor este paradoxală. Deşi sunt reprezentanţi ai discursului naţionalist-creştin hegemonic în România, ei se văd ca victime atât individual, cât şi ca şi grup. Pe de altă parte, în bună tradiţie creştină, victimizarea aceasta este şi valorizantă, punându-i pe acelaşi plan cu martirii, respectiv, cu agresori de talia unui preşedinte al Statelor Unite.
- Dificultăţi în nominalizarea adversarului ideologic, respectiv a persecuţiilor sau sancţiunilor la care sunt supuşi. Deşi se văd ca fiind victime, vorbitorii au reticenţe în a-şi numi agresorii, respectiv a descrie agresiunile împotriva lor. Dincolo de exemple îndepărtate geografic şi slab susţinute empiric, atunci când se ajunge la numirea unor situaţii concrete mai apropiate, discursul abundă de neclarităţi, pauze şi repetiţii de cuvinte. Este interesant şi paradoxal de asemenea faptul că atunci când sunt nevoiţi să exprime mai clar victimizarea lor, doi dintre vorbitori se referă la etichetări sau la lipsa respectului în dialog, similar cu felul cum acestea sunt menţionate de către „adepţii

corectitudinii politice". E interesant și felul pasiv-agresiv cum se cere un drept care e de fapt îngrădirea unui drept al altora, interzicerea unor acțiuni ale altora.

- Există în discursurile analizate atât reticențe privind nominalizarea adversarilor ideologici, cât și evitarea sau folosirea strict negativă a termenului „ideologie". Acest reflex este interesant tocmai pentru că este unul de origine marxistă, evident nerecunoscut de vorbitorii noștri ca atare, dar dând dovadă de o anume socializare a lor în spațiul est-european. Termenul ideologie folosit în sens negativ, definit ca fiind o falsă conștiință, este folosit de Karl Marx și Friedrich Engels în *Ideologia germană* (1845-1846). În terminologia actuală ideologia nu are conotații negative.

O concluzie care se oferă pe moment la nivel de ipoteză este următoarea: conservatorii români sunt parte a unui conflict ideologic *by proxy*. Adversarii lor nu sunt în contact direct cu ei, adversarii sunt îndepărtați geografic. Au dificultăți în a-i numi, deși se victimizează, au dificultăți în a numi agresiunile la care sunt supuși (vezi, de ex.: atacul la memorie), nu sunt eliberați complet de influența educației comuniste. Ce este internalizat convingător este, în primul rând religiozitatea, iar mai apoi, desigur, sistemul de valori tradițional asociat.

O altă concluzie mai generală, bazată și pe alte observații decât analiza prezentă este apropierea tematică și ideatică extrem de mare dintre mișcarea alt-right americană și cea română. Temele migrației ilegale, a corectitudinii politice, a feminismului „extrem", a drepturilor homosexualilor, chiar diabolizarea administrației Obama, sunt teme americane, care sunt preluate de subiecții noștri, deși clamata lor stringență este practic inexistentă în societatea românească.

În loc de concluzie, iată o observație simplă care se confirmă și de astă dată: toate părțile implicate într-un conflict se văd pe sine ca fiind victime, niciuna ca agresor.

Bibliografie

Charmaz, K. (2006) *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. Thousand Oaks: Sage.

Chomsky, N., şi Lightfoot, D.W. (1957 / 2002). *Syntactic structures*. Berlin: Walter de Gruyter, Glaser.

Marx, K. şi Engels, F. (1972) *The german ideology. (Vol. 1)*. New York: International Publishers Co.

Oevermann, U., Allert, T., Konau, E., şi Krambeck, J. (1979). *Die Methodologie einer „objektiven Hermeneutik" und ihre allgemeine forschungslogische Bedeutung in den Sozialwissenschaften. In Interpretative Verfahren in den Sozial-und Textwissenschaften*. Stuttgart: Metzler, pp. 352-434.

Oevermann, U. (2001). „Zur Analyse der Struktur von sozialen Deutungsmustern", *Sozialer sinn*, 2(1), pp. 3-34.

Valori politice centrale în România: autoritarism, tradiţionalism, naţionalism şi axa dreapta-stânga. Un exerciţiu de măsurare

Adrian Hatos, Lucian Despoiu, Diana Dragomir

Abstract

In our article we describe the results of an attempt to measure the core political values of authoritarianism, traditionalism, nationalism and Left-Right orientation in a universe of online Romanian adults using novel scales on a random sample of 1712. Our solutions for each of the four constructs were comprised of 5-6 Likert type items each with very good reliability. Conservative values correlate negatively with subjective well being, social trust and post-materialism. Thus, criterion related validity checks proved to be satisfactory in case of all constructs except for the Left-Right orientation for which the one-dimensional solution does not cover, apparently, the entire concept but rather a dimension relating to welfare entitlement and as such a measure of welfare chauvinism. Speaking generally, conservative values correlate negatively with education and income, but we have also encountered less expected relationship like the negative one between age and authoritarianism.

Key words: core political values, authoritarianism, traditionalism, nationalism, left-right

Introducere

Odată cu turbulenţele politice care au cuprins politica europeană după criza din 2009 şi cu ieşirea din vraja sfârşitului istoriei şi spectrul emergenţei mişcărilor populiste antiliberale şi revizioniste etichetate mai recent ca iliberale, cercetătorii fenomenelor politice au început să îşi pună probleme cu privire la fundamentele axiologice şi ideologice ale comportamentelor politice individuale sau de grup (Kriesi & Pappas, 2015). În România, nu există mişcări politice semnificative autodefinite iliberale sau radicale, şi chiar mai puţin de extremă dreapta, ceea ce pare a amăgi mulţi cercetători autohtoni că nu avem o problemă a populismului în România, dar această situaţie superficială este rapid lămurită de accentele antieuropene, antiglobalizare ale multor discursuri ale reprezentanţilor unor mişcări politice pretins progresiste. Se pune în mod pregnant problema impactului pe care aceste semnale antiliberale, care adeseori pervertesc concepte fundamentale, precum: drepturile omului şi libertăţile fundamentale sau echilibrul puterilor în stat sau raportul dintre stat şi cetăţean, au vreo rezonanţă în rândul electoratului, deşi pornind de la o premisă de raţionalitate plauzibilă mesajele de acest fel ar fi evitate în mod sistematic şi ar fi emise doar accidental dacă nu s-ar presupune existenţa unei sensibilităţi antidemocratice. Cu alte cuvinte, sunt opiniile românilor adulţi în chestiuni de politică, societate şi economice determinate de valori mai degrabă liberale sau nonliberale?

Precum în majoritatea temelor de o asemenea actualitate, articolul de faţă este într-o companie selectă. Există lucrări româneşti care abordează de o manieră sistematică din punct de vedere metodologic problematica valorilor politice ale românilor. Dintre acestea notabile sunt publicaţiile de cercetare ale Grupului Român pentru Studiul Valorilor (http://www.romanianvalues.

ro/) dintre care menţionez volumul *Valorile Românilor* (Voicu & Voicu, 2007) sau, pe tema populismului, articolul recent al lui Soare şi Tufiş. Analizele cantitative cuprinse din articolele acestui colectiv de cercetare folosesc aproape exclusiv date ale valurilor EVS şi WVS. Aceste valuri sunt sporadice însă (ultimele valuri au fost culese în 2014 şi 2018), datele sunt făcute publice cu destul de mare întârziere după culegere, ceea ce este uşor de înţeles, iar constructele operaţionalizate în acestea sunt supuse constrângerilor comparabilităţii internaţionale. Pentru cercetătorii care doresc să aibă instrumente fezabile de monitorizare rapidă a fenomenului populist şi a valorilor politice din România, în general, soluţiile oferite de anchetele WVS şi produsele acestuia sunt în mod clar arareori potrivite.

Ca răspuns la o astfel de nevoie, articolul de faţă urmăreşte să furnizeze paşi către o soluţie de măsurare facilă şi la îndemână a valorilor politice centrale, inclusiv din punctul de vedere al dezbaterii de mai sus, şi să cartografieze electoratul românesc din perspectiva distribuţiilor acestor valori politice şi al corelatelor lor atitudinale, dar şi structurale. Materialul va fi structurat în următoarele părţi: o primă parte va descrie conceptualizarea valorilor politice centrale; apoi vom prezenta scalele finale rezultate în urma analizelor factoriale confirmatorii realizate pe date culese prin anchetă online pe un eşantion de peste 1700 de adulţi din România şi vom valida scalele prin testarea relaţiilor lor cu alte măsuri atitudinale culese în acest eşantion; ultima parte a articolului va descrie relaţiile constructelor măsurate cu variabilele socio-demografice ale subiecţilor din eşantionul aleatoriu online menţionat.

În modelul cultural al deciziei politice valorile joacă un rol fundamental (Michael, Ellis & Wildavsky, 1990; Rokeach, 1973; Song & Moyer, 2017). Această linie de gândire are ca ipoteză fundamentală faptul că afilierea politică, adeziunea partizană, identificarea cu o structură politică și, în cele din urmă, deciziile politice individuale, inclusiv cele referitoare la vot, sunt determinate de plasarea persoanei într-un sistem de valori politice polarizate (Schwartz, Caprara & Vecchione, 2010).

Cele mai populare modele de acest tip testează premisa că motivațiile politice cele mai importante sunt condiționate în mod necesar de atitudinile determinate de un set restrâns de astfel de valori chiar dacă puține sunt asemenea modele care pretind a reduce funcționarea deciziilor politice individuale la o singură axă. Conover și Feldman (1981) au sugerat că o axă stânga-dreapta sau liberalism *vs.* conservatorism ar explica cel mai bine funcționarea judecăților politice.

Cele mai multe abordări însă pornesc de la premisa mai multor asemenea dimensiuni axiologice, denumite valori politice centrale, precum raportarea la egalitate, etnocentrismul sau autoritarismul (Song & Moyer, 2017). La nivel teoretic, valorile politice centrale sunt definite ca „principii normative supreme și presupoziții ale credințelor privind guvernarea, cetățenia și societatea" (McCann, 1997). Valorile politice centrale sunt deduse în cercetări pe baza acordului sau dezacordului cu propoziții privind modul în care guvernul sau societatea ar trebui să funcționeze.

În ultima jumătate de secol, acest gen de teoretizări a proliferat nefiind obiectivul studiului nostru să facem o trecere în revistă a literaturii teoretice și empirice în acest domeniu. Lista valorilor considerate centrale în numeroasele studii

dedicate acestui subiect în literatura de cercetare din domeniul psihologiei şi sociologiei politice poate fi chiar vastă.

O perspectivă asupra centralităţii diverselor axe valorice ne poate oferi sugestii în acest sens pe baza experienţelor practice a încercărilor de profilare atitudinală a unui număr mare de subiecţi în cadrul unor exerciţii aplicative de culegere de date online şi de modelare a opţiunilor ideologice şi partizane de genul busolelor politice (*Political Compass* care se găseşte la https://www.politicalcompass.org/ este exemplul cel mai faimos din acest punct de vedere). O privire analitică şi inductivă[1] asupra acestor încercări aplicative de modelare a poziţiilor privitoare la politicile publice şi la relaţia cu poziţiile partizane permite identificarea câtorva dimensiuni axiologice care pot fi apreciate ca fiind centrale doar şi pe baza prezenţei lor în aproape toate aceste aplicaţii online de evaluare a poziţiilor ideologice individuale:

1) Stânga *vs.* dreapta – egalitate *vs.* piaţă sau individualism *vs.* colectivism
2) Valori liberale sau libertariene *vs.* valori conservatoare:
   a) Autoritarism
   b) Tradiţionalism

---

[1] Am studiat peste 30 de astfel de platforme online de profilare axiologică internaţionale şi naţionale. Câteva dintre cele mai cunoscute la nivel internaţional, pe lângă Political Compass sunt: The Political Spectrum Quizz (http://gotoquiz.com/politics/political-spectrum-quiz.html), The Vosem Chart Locator (http://selectsmart.com/plus/select.php?url=Vosem) şi Political Survey – disponibile la http://politics.beasts.org/scripts/survey. Dintre încercările româneşti de acest tip putem menţiona Busola Electorală (https://pressone.ro/busola/) sau www.wotulmeu.com) ambele lansate cu ocazia alegerilor din 2016.

3) Naţiunea *vs.* lumea (sau etnocentrism contra globalizării)

Conceptualizarea dimensiunilor axiologice politice centrale

Pornind de la această constatare am decis să testăm posibilitatea de profilare ideologică şi de modelare a partizanatului politic a electoratului din România – realizarea acestui al doilea obiectiv nefiind dezvoltat în acest articol – pe baza a 4 dimensiuni axiologice centrale: autoritarism *vs.* libertate, tradiţionalism *vs.* modernitate, naţionalism *vs.* globalizare (o formulare mai generală a conceptului de naţionalism) şi stânga *vs.* dreapta, toate urmând a fi măsurate prin mai mulţi itemi.

Autoritarismul (vs. libertatea) a fost definit urmând accepţiunea lui Duckitt şi Bizumic (2013) conform cărora autoritarismul este o atitudine fermă de combatere a încălcărilor regulilor, normelor şi a legilor societăţii, într-o măsură care favorizează chiar şi utilizarea forţei.

Tradiţionalism (vs. modernitate), dimensiune a autoritarismului de dreapta în concepţia lui Duckitt şi Bizumic (2013) semnifică favorizarea normelor şi valorilor tradiţionale şi a religiei.

Naţionalism (vs. globalizare) semnifică în calitate de dispoziţie atitudinală favorizarea şi promovarea propriei naţiuni în defavoarea altora, inclusiv prin protejarea împotriva influenţelor exterioare. Dimensiunile cele mai importante din punct de vedere politic ale naţionalismului sunt: etnic (excluderea minorităţilor etnice), economic (protejarea pieţei locale) la care se adaugă nativismul (protecţia indigenilor împotriva imigranţilor). Dintre testele metodologice de măsurare ale naţionalismului îl menţionăm pe cel al lui Davidov (2009).

Dreapta vs. stânga este o axă ideologică considerată fundamentală de mulți teoreticieni care, în ciuda multitudinii de definiții de care se bucură, poate fi rezumată în poziția față de intervenția statului pentru a diminua efectele funcționării necontrolate ale mecanismelor de piață asupra individului. Aceasta înseamnă poziționarea față de egalizarea veniturilor prin redistribuire sau față de reglementarea în economie (Evans, Heath & Lalljee, 1996).

Operaționalizarea valorilor politice centrale. Aspecte metodologice

Penetrarea internetului nu este uniformă în România. Mai mult, participarea online este corelată cu numeroase dimensiuni atitudinale în categoriile cu participare mai mică, precum este cea a vârstnicilor (van Deursen & Helsper, 2015) sau cea a persoanelor din categoriilor dezavantajate. Aceasta înseamnă că eșantionul nostru online nu poate fi în niciun caz reprezentativ pentru populația adultă românească în ansamblu.

Dimensiuni și măsurare

Fiecare dintre constructele atitudinale a fost operaționalizată ca scală compusă din răspunsurile la mai mulți itemi de tip Likert cu 4 valori. Constructele atitudinale operaționalizate și supuse măsurării au fost cele enumerate deja în deschiderea articolului, etichetate aici folosind o terminologie familiară: opoziția stânga-dreapta (11 itemi), opoziția tradiționalism-modernitate (8 itemi), opoziția naționalism-globalizare (11 itemi), opoziția autoritarism-libertate (11 itemi) alături de un mix de itemi referitori la teme actuale de pe agenda publică românească (7 itemi).

În urma analizelor factoriale confirmatorii am obținut scale unidimensionale consistente cu un număr mult mai mic de itemi (17). Pentru simplificarea procedurilor de lucru şi pentru acurateţe, valorile finale ale scorurilor folosite în aceste analize au fost construite ca scoruri factoriale ale itemilor care indică constructul, utilizând *Principal Axis Factoring*. Cele patru dimensiuni nu sunt ortogonale, cu alte cuvinte sunt corelate între ele, având în vedere că reflectă dimensiuni teoretice şi nu doar dimensiuni empirice extrase din setul întreg inițial de itemi. Întrebările referitoare la intervenţia statului în economie s-au grupat în altă dimensiune la analiza factorială confirmatorie astfel încât constructul Dreapta vs Stânga cuprinde doar itemi referitori la îndreptățirile celor care beneficiază de ajutor social.

Pentru fiecare din cele patru dimensiuni toți itemii au fost formulați astfel încât acordul să exprime atitudinea conservatoare sau de dreapta. Este interesant, prin urmare, de verificat, de urmărit dacă nu cumva o astfel de strategie de formulare nu provoacă ceea ce în literatura psihometrică este numit distorsiunea atracției răspunsului afirmativ (*Acquiescence bias*), o problemă care afectează numeroase măsurători atitudinale fără a se fi găsit soluții definitive la aceasta (Kam & Meyer, 2015; Lelkes & Weiss, 2015).

Tabelul 1 cuprinde lista dimensiunilor, precum şi numele (eticheta) care va fi folosit pentru fiecare dimensiune, iar în coloana a doua itemii folosiți pentru extragerea scorurilor factoriale.

Tabelul 1. *Dimensiuni şi itemi corespunzători folosiţi pentru măsurare finală*

Dimensiuni	Itemi
Dreapta socială (**Stânga *vs.* dreapta**)	În România sunt prea mulţi asistaţi sociali. Orice beneficiar de asistenţă socială care refuză un loc de muncă trebuie să îşi piardă ajutoarele. Ajutoarele sociale fac mai mult rău, făcându-i pe beneficiari dependenţi de acestea.
Tradiţionalism *vs.* Modernitate (**Tradiţionalism**)	Avortul ar trebui permis doar în anumite condiţii (incest/viol). Religia ar trebui să fie materie obligatorie în toate şcolile din România. Ar trebui interzisă construcţia unor locaşuri de cult necreştine în România (de ex. moschei). Principala responsabilitate a unei femei este de mamă şi soţie. Părinţii buni trebuie uneori să îşi pălmuiască copiii. Ar trebui să respectăm tradiţiile strămoşeşti.
Naţionalism *vs.* globalizare (**Nativism**)	Sunt de preferat firmele cu capital românesc celor cu capital străin. Prefer să cumpăr produse româneşti decât produse străine. Ar trebui interzisă cumpărarea terenurilor agricole din România de către străini. Marile puteri ale lumii au o influenţă prea mare în societatea românească. Ţin întotdeauna cu România, chiar şi atunci când nu are dreptate. Ar trebui să respectăm tradiţiile strămoşeşti.
Autoritarism *vs.* libertate (**Autoritarism**)	România are nevoie de o conducere cu mână forte. Siguranţa, liniştea cetăţenilor este mai importantă decât drepturile omului. În România sunt prea multe partide. Cel mai important lucru pe care trebuie să îl înveţe un copil este disciplina. Statul ar trebui să controleze ceea ce se publică în presă.

Scorurile factoriale au fost calculate doar pentru cazurile cu valori complete pentru itemii aferenţi în acest moment al analizei, decizia analitică fiind că nu este oportună înlocuirea cazurilor lipsă prin procedee de imputare, mai ales că ponderea cazurilor incomplete este foarte mare. Cele 5 măsuri atitudinale au date complete pentru 983 dintre cele 1.712 cazuri din baza de date (57,4%).

Tabelul 2. *Dimensiuni şi ponderi de cazuri lipsă*

	% cazuri lipsă
Tradiţionalism	22,1
Autoritarism	18,5
Dreapta socială	10,2
Naţionalism	16,1

Alte variabile incluse în analiză

Atitudini sociale

Nivelul individual de **postmaterialism/materialism** a fost identificat cu ajutorul scalei standard a lui Inglehart cu 4 itemi şi 2 alegeri şi a cărei validitate în raport cu alte soluţii de operaţionalizare a fost susţinută în mai multe materiale metodologice (Inglehart & Abramson, 1999).

Încrederea generalizată a fost măsurată cu o întrebare itemizată dihotomizată de genul celor utilizate în marile sondaje internaţionale (GSS sau WVS), recomandată inclusiv de Uslaner (2011): *În general vorbind, ai spune că se poate avea încredere în cei mai mulţi oameni sau că e mai bine să fii atent în relaţiile cu oamenii?* 1. Se poate avea încredere în cei mai mulţi oameni. 2. E mai bine să fii atent în relaţiile cu oamenii.

Bunăstarea subiectivă a fost măsurată printr-o scală de satisfacţie cu viaţa cu un singur item, introdusă în cercetarea

bunăstării subiective de Campbell şi colaboratorii (Campbell, Converse, & Rodgers, 1976) și dezvoltată ca atare de International Wellbeing Group („Personal Wellbeing Index-Adult (PWI-A). 5th Edition Manual", 2013).

Autoplasare pe axa ideologică stânga-dreapta a fost măsurată cu un singur item convențional pe o scală simetrică cu 10 trepte (vezi și Kroh, 2007 care nu recomandă utilizarea unor scale cu număr mare de trepte): *În politică, uneori, oamenii vorbesc de stânga şi de dreapta. Tu cum te-ai plasa pe axa stânga-dreapta, în general vorbind, unde 1 înseamnă extrema stânga, iar 10 extrema dreapta?*

Variabile structurale

Lista variabilelor socio-demografice şi detaliile privind măsurarea acestora în ancheta noastră sunt redate în tabelul de mai jos:

Tabelul 3. *Variabilele socio-demografice*

Variabile	Măsurare
Genul	Dihotomic
Vârsta	Ordinal, 5 intervale de grupare pe decade
Nivel de instrucție	Categoric, 6 clase (cel mult gimnaziu, profesională, liceu, postliceală, universitare de licență, postuniversitare)
Ocupația	Categoric, 5 clase (patron-administrator-lucrător pe cont propriu, salariați, șomeri-casnice, pensionari, elevi-studenți)
Venitul net al persoanei pe lună	Ordinal, 8 categorii de venit
Tipul de localitate de rezidență	Categoric, 4 clase (rural, urban mare, urban mediu, urban mic)
Regiune de dezvoltare de rezidență	Categoric, 7 regiuni de dezvoltare

Culegerea datelor

Datele au fost culese prin autoadministrare de o companie de profil prin anchetă online în două valuri, în noiembrie şi decembrie 2018. Nu au fost constatate diferenţe semnificative în ceea ce priveşte distribuţiile variabilelor focale între cele două valuri. Eşantionul final al anchetei a fost de 1.712 subiecţi adulţi (peste 18 ani) selectaţi aleatoriu stratificat din populaţia online a României. Este important de reţinut faptul că indicatorii statistici calculaţi pe acest eşantion nu pot fi extrapolaţi la întreaga populaţie adultă a României.

Rezultate

Scorurile au fost cotate astfel încât să fie corelate cu atitudinea reflectată de denumirea scalei. Astfel, valorile pozitive semnifică în mod corespunzător acord cu critica Statului Paralel, atitudini mai puternic tradiţionaliste, tradiţionaliste, nativiste etc.

Fiind scoruri factoriale, cele cinci dimensiuni sunt variabile standardizate, cu medie nulă şi abatere standard egală aproximativ cu unitatea. Niciuna dintre variabile nu are o distribuţie gaussiană, exponenţială sau uniformă, autoritarismul şi tradiţionalismul fiind cele două constructe ale căror distribuţii se apropie cel mai mult de una normală.

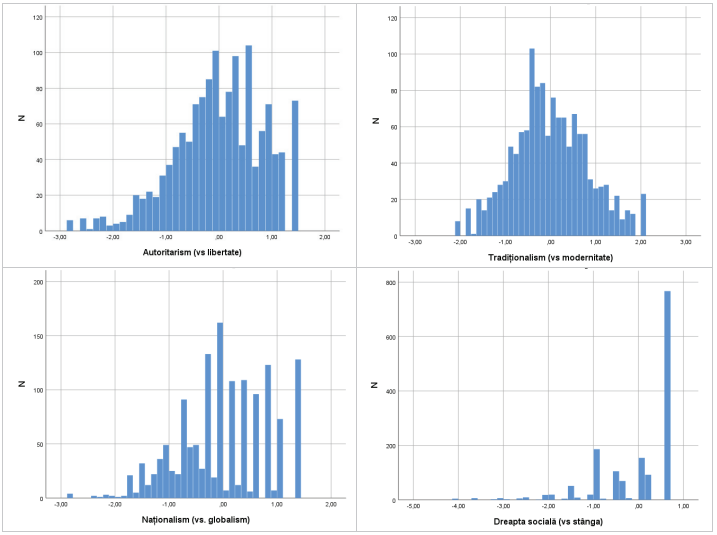

Figura 1. *Distribuțiile celor 4 constructe*

Corelate atitudinale ale valorilor sociale

Testarea relațiilor cu alte măsuri ale unor atitudini sociale și politice este o temă interesantă în sine, dar și o modalitate convenabilă de testare a validității constructelor. Astfel, scala de măsurare a plasării în dreapta sau stânga ideologică din punctul de vedere al redistribuirii ne așteptăm să coreleze cu rezultatele pe o scală de tip stânga *vs.* dreapta înregistrată prin autoplasare. Această ipoteză este însă susținută în mod reținut pe baza literaturii de cercetare din România care atestă, în concordanță cu cercetări internaționale, dependența limitată a plasării pe axa stânga-dreapta de opțiunile valorile, acest plasament fiind mai puternic influențat de partizanatul politic (Comșa, 2007). Pe de altă parte, ne așteptăm ca autoritarismul, tradiționalismul și

naționalismul să fie corelate negativ cu valorile postmaterialiste (Beckers, Siegers & Kuntz, 2012; Lakatos, 2015; Wilson, 2005) cu încrederea interpersonală (Sullivan & Transue, 1999), chiar și pentru că încrederea generalizată este inclusivă în timp ce tradiționalismul și naționalismul sunt exclusive. Literatura de cercetare indică, de asemenea, corelație cu bunăstarea subiectivă, chiar dacă într-o manieră inconclusivă (Choma, Busseri & Sadava, 2009; Kasser & Ahuvia, 2002; Sagiv & Schwartz, 2000).

Autoritarismul, tradiționalismul și naționalismul au corelațiile pe care le anticipam cu variabilele atitudinale încredere, postmaterialism și bunăstare subiectivă:

• Persoanele cu încredere socială mai mare sunt mai puțin autoritariste și, respectiv, nativiste. În același timp, persoanele care manifestă încredere socială tind să fie mai favorabile ajutoarelor sociale.

• Dominanța valorilor materialiste este asociată cu valori mai mari ale tradiționalismului, autoritarismului și naționalismului. În cazul opoziției materialism *vs.* postmaterialism relația este deosebit de evidentă.

• Persoanele tradiționaliste și cele autoritariste au valori mai scăzute ale bunăstării subiective.

Tabelul 4. *Încredere socială și cele patru constructe*

	Tradiționalism (*vs.* modernitate)	Autoritarism (*vs.* libertate)**	Dreapta socială (*vs.* stânga)**	Naționalism (*vs.* globalism)**
Se poate avea încredere în cei mai mulți oameni	–0,14	–0,62	–0,31	–0,23
E mai bine să fii atent în relațiile cu oamenii	0,01	0,04	0,02	0,01

**p < 0,01

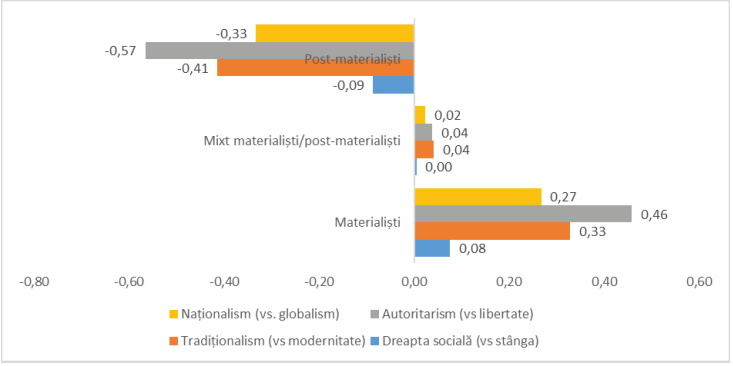

Figura 2. *Medii ale valorilor politice pe niveluri de materialism*

Tabelul 5. *Corelația Pearson între scorul de bunăstare subiectivă și cele patru constructe*

	Dreapta socială (*vs.* stânga)	Tradiționalism (*vs.* modernitate)	Autoritarism (*vs.* libertate)	Naționalism(*vs.* globalism)
Gândindu-te la viața, la situația ta personală, cât de mulțumit/ă ești de viața ta luată ca întreg?	0,045	–0,102**	–0,069**	–0,030

**p < 0,01

Toate aceste corelații care confirmă în bună măsură expectațiile bazate pe literatură validează măsurătorile celor trei valori politice centrale. Aceste corelații nu implică în niciun fel vreo relație de cauzalitate directă, variațiile tuturor caracteristicilor

implicate în analizele de mai sus fiind determinate cel mai probabil de cauze comune de natură structurală ale căror influenţe sunt analizate în capitolul următor.

Situaţia este aparent contrară în cazul corelaţiei dintre scorul nostru de poziţionare pe scala Dreapta *vs.* Stânga socială şi autoplasarea pe scala omoloagă convenţională. Între cele două măsuri coeficientul de corelaţie este nesemnificativ.

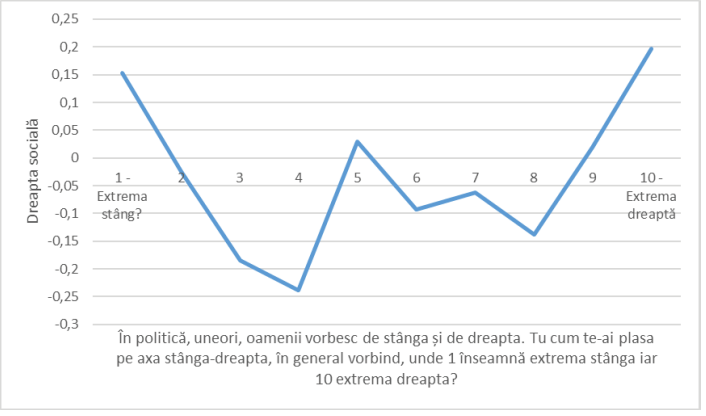

Figura 3. *Cele două măsuri Dreapta vs. Stânga*

O analiză detaliată a mediilor scalei noastre pe cele 10 trepte ale scalei de autoplasare arată că, de fapt, între cele două variabile curba relaţiei este în formă de U: cei care se consideră a fi de extremă stânga sunt în realitate opuşi în modul cel mai categoric ajutoarelor sociale, având astfel o poziţie radicală de dreapta în ceea ce priveşte mecanismele de bunăstare socială. Această corelaţie neaşteptată pune sub semnul întrebării validitatea propriei operaţionalizări a valorilor de stânga-dreapta socială. Pentru acest rezultat avem mai multe explicaţii posibile:

1) O interpretare plauzibilă este că scala noastră are probleme de validitate reale. Una pe care o putem presupune prin comparaţie cu alte scale similare, comparaţie din care putem constata faptul că scala noastră operaţionalizează doar o dimensiune a constructului ideologic stânga *vs.* dreapta şi anume atitudinea faţă de ajutoarele socială, lipsind itemi referitori la intervenţia statului în economie sau la opţiunea între egalitate şi echitate.

2) Autopoziţionarea adulţilor români pe axa stânga *vs.* dreapta are probleme de validitate şi de consistenţă sistematic remarcate de cercetători (Comşa, 2007), o situaţie similară cu cea a partidelor româneşti, de altfel. Ea depinde mai mult de partizanatul politic decât de valori sau de poziţia în stratificarea socială, incluzând în variaţia ei cel puţin trei efecte importante. Poziţia de dreapta extremă în ceea ce priveşte ajutoarele sociale a celor care se identifică de extremă stânga s-ar putea să reflecte autoritarismul de dreapta al alegătorilor partidelor declarate de stânga. O astfel de situaţie îşi poate avea originea şi în faptul că, cu excepţia unor mişcări marginale (Noua Dreaptă etc.), niciun partid din România, indiferent cât de autoritară de dreapta a fost ideologia sa efectivă, nu şi-a asumat explicit o poziţie de dreapta (de ex. Partidul România Mare s-a revendicat întotdeauna de la o tradiţie ideologică de stânga).

În general, se poate afirma că testarea corelaţiilor măsurilor noastre ale valorilor politice cu celelalte constructe atitudinale testate validează conţinutul măsurătorilor noastre. Concluzia este valabilă inclusiv în cazul constructului de **Dreapta/Stânga socială** care, aparent, măsoară doar atitudinea faţă de redistribuire de către stat sau de îndreptăţire pentru redistribuire, şi care este doar o componentă a constructului ideologic stânga-dreapta. O interpretare plauzibilă şi care merită evaluată a constructului nostru este că măsoară şovinismul de

redistribuire (welfare chauvinism) (Van der Waal, Achterberg, Houtman, De Koster & Manevska, 2010; Van Der Waal, De Koster, Van Oorschot & Practice, 2013). O asemenea interpretare presupune desluşirea judecăţilor pe baza cărora românii se poziţionează faţă de îndreptăţirea pentru primirea de ajutoare sociale a unor categorii de săraci.

Corelate structurale ale atitudinilor politice

Aşa cum era de aşteptat, cele patru constructe de atitudine politică au corelaţii puternice cu variabilele structurale care descriu poziţia indivizilor în spaţiul social.

Atitudinile conservatoare sunt în relaţie negativă cu indicatorii de status. Cea mai clară corelaţie este în cazul nivelului de instrucţie, dar relaţia este similară şi în cazul veniturilor nete şi a ocupaţiei). În general, persoanele cu status mai mare (nivel de instrucţie ridicat, patroni, administratori de firmă sau salariaţi) sau cele cu venituri mai bune au tendinţa de a exprima opinii mai puţin conservatoare.

Aici înregistrăm însă şi câteva corelaţii surprinzătoare. Autoritarismul este singurul care variază semnificativ odată cu vârsta, dar în sens negativ: cei mai autoritarişti subiecţi sunt şi mai tineri, în timp ce minimul de autoritarism se înregistrează în cazul persoanelor cu vârsta mai mare de 50 de ani. Această relaţie confirmă rezultate anterioare care au avertizat în diferite moduri, la nivel internaţional, un deficit de adeziune la politica democratică a tinerilor, deficit etichetat, de exemplu, ca cinism politic sau dezangajare politică (Fahmy, 2017). Pe de altă parte, autoritarismul minim al persoanelor cu vârsta mai mare de 50 de ani, un rezultatul contraintuitiv, se poate datora faptului că prezenţa pe net este corelată cu vârsta şi cu atitudinile sociale

– în categoria persoane în vârstă participarea este mai mare printre cei mai deschişi din punct de vedere atitudinal.

Poziţionările faţă de itemii de pe continuumul Dreapta *vs.* Stânga socială sunt într-o relaţie mult mai puţin consistentă cu indicatorii structurali. În mod surprinzător, mediile acestui construct nu variază semnificativ pe grupele determinate de nivelul de instrucţie, vârste, tipul localităţii de reşedinţă sau al regiunii sau gen. Poziţionarea individuală pe acest continuum referitor la justiţia socială corelează în schimb cu veniturile (cei cu veniturile mai mici exprimă mai frecvent atitudini de stânga, favorabile redistribuirii).

Diversele combinaţii ale caracteristicilor structurale la nivel teritorial determină în mod corespunzător şi corelaţiile dintre tipurile de localităţi de rezidenţă şi regiunile de dezvoltare şi constructele măsurate. Astfel, locuitorii din mediul rural se dovedesc a fi mult mai tradiţionalişti decât cei din localităţile urbane – cu un minim în cazul persoanelor care au reşedinţă în oraşele mari în timp ce scorurile de autoritarism cele mai mari se înregistrează în localităţile urbane mici.

Variaţiile regionale sunt şi mai interesante. În timp ce locuitorii din zona Bucureşti-Ilfov au scorurile cele mai mici la toate cele patru constructe, cu un minim la tradiţionalism, identificăm un maxim de autoritarism în regiunea Oltenia şi vârfuri de naţionalism în zona Moldovei (Sud-Est şi Nord-Est). Mai mult, dacă putem spune că în Oltenia dominanta este autoritarismul, celelalte constructe având scoruri sub medie aici, regiunile Centru şi Vest se caracterizează printr-o pregnanţă a atitudinilor tradiţionaliste.

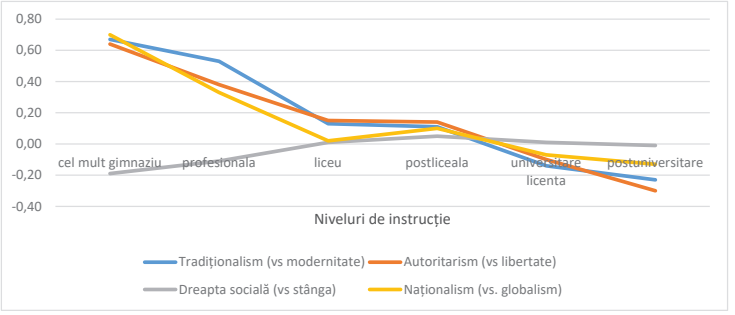

Figura 4. *Medii ale atitudinilor sociale pe niveluri de instrucție (ANOVA[2] semnificativ la p 0,05 la toate cu excepția Dreapta socială)*

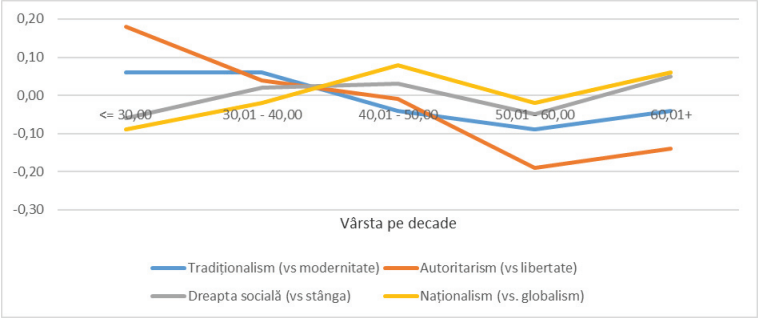

Figura 5. *Medii ale atitudinilor sociale pe categorii de vârstă (ANOVA semnificativ la p 0,05 doar la autoritarism)*

[2] Testul ANOVA se folosește pentru a evalua diferențele dintre mediile unei variabile parametrice calculate pe categoriile unei variabile non-parametrice.

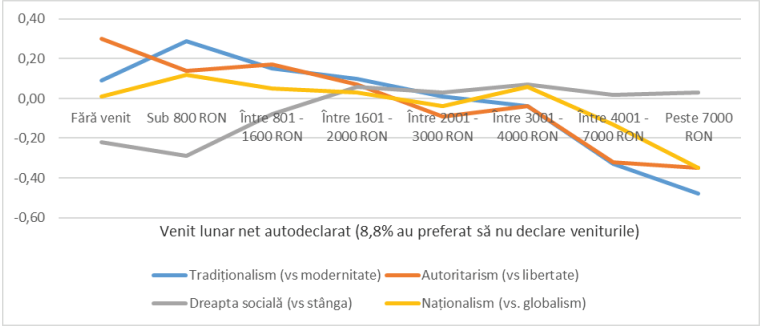

Figura 6. *Medii ale atitudinilor sociale pe categorii de venit (ANOVA semnificativ la p 0,05 la toate cu excepția Naționalism)*

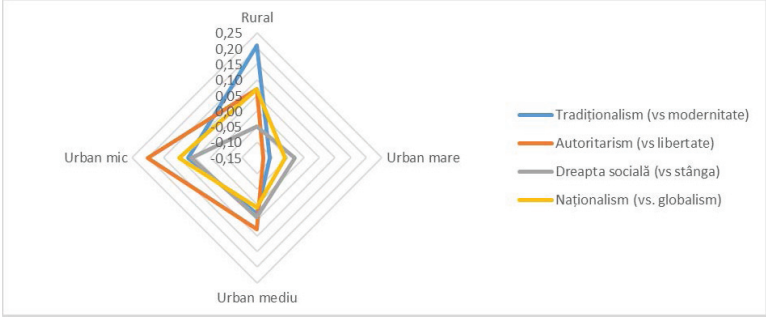

Figura 7. *Medii ale atitudinilor sociale pe tip de localitate de reședință (ANOVA semnificativ la p 0,01 la autoritarism și tradiționalism, semnificativ la p 0,05 pentru Naționalism și nesemnificativ pentru Dreapta socială)*

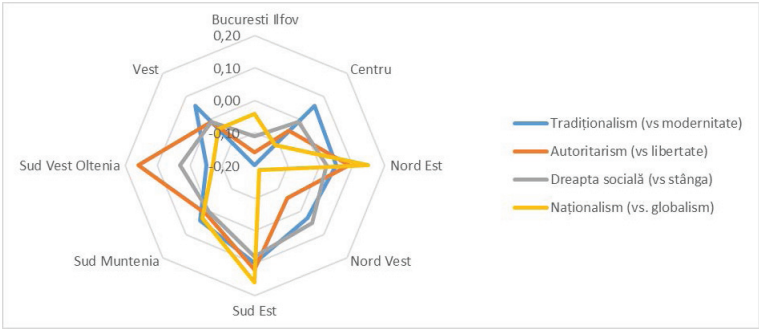

Figura 8. *Medii ale atitudinilor sociale pe regiuni de dezvoltare (ANOVA semnificativ la p 0,01 toate cu excepția constructului Dreapta socială pentru care e nesemnificativ)*

Tabelul 6. *Medii ale atitudinilor sociale pe categorii de gen*

	Tradiționalism (*vs.* modernitate)*	Autoritarism (*vs.* libertate)**	Dreapta socială (*vs.* stânga)	Naționalism (*vs.* globalism)
Bărbat	0,06	–0,10	0,00	0,02
Femeie	–0,04	0,08	0,00	–0,01

* $-p(t^3) < 0,05$
** $p(t) < 0,01$

[3] Testul t compară medii, la fel ca şi testul ANOVA, dar doar între două categorii.

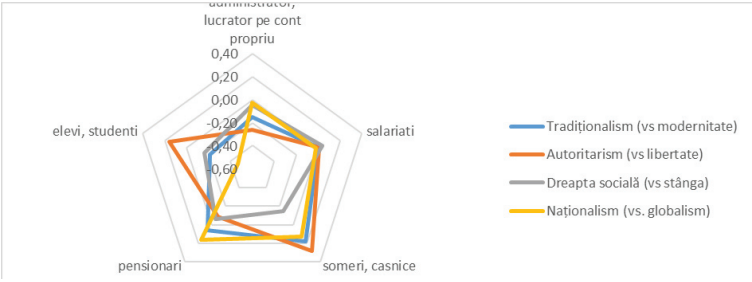

Figura 9. *Medii ale atitudinilor sociale pe ocupații (ANOVA semnificativ la p 0,05 la toate cu excepția Dreapta socială.)*

Concluzii

Articolul de față descrie calitățile unor scale compuse de măsurare simplificată a ceea ce în literatura de specialitate sunt denumite valori politice centrale: poziționarea pe axa stânga *vs.* dreapta, naționalism *vs.* globalism, autoritarism *vs.* liberate și tradiționalism *vs.* modernitate. Noile scale propuse de noi au fost testate prin anchetă autoadministrată online pe un eșantion de 1712 subiecți selectați aleatoriu din populația online din România.

Soluțiile de măsurare cu 5-6 itemi de tip Likert în cazul celor trei valori politice centrale asociate autoritarismului de dreapta – naționalismul, autoritarismului și tradiționalismul sunt, în opinia noastră, viabile. Pentru simplificarea analizelor, scorurile folosite au fost scoruri factoriale extrase prin Principal Axis Factoring.

Nu doar că au bune calități psihometrice – validitate de fațadă, unidimensionalitate și o bună consistență internă, dar rezistă și la testul validității de criteriu prin corelațiile pe care le furnizează cu alte măsuri consacrate, precum încrederea generalizată, materialism vs. postmaterialism și bunăstarea

subiectivă. Analizele metodologice trebuie dezvoltate în direcţia evaluării distorsiunii de răspuns pozitiv pentru a stabili măsura în care variaţiile măsurilor enumerate sunt afectate de această problemă.

O situaţie mai interesantă întâlnim în cazul scalei de măsurare a plasării pe axa Stânga *vs.* Dreapta. În cazul acesteia, soluţia unidimensională a fost a unui set de 3 itemi care se refereau fiecare la îndreptăţirea la ajutoare sociale şi la efectele acestora, în timp ce întrebările referitoare la intervenţia statului în economie s-au grupat în altă dimensiune la analiza factorială confirmatorie. Scorul pe axa Dreapta *vs.* Stânga are o relaţie neliniară cu scala cu un singur item folosită pentru stabilirea autoplasării pe axa ideologică Stânga-Dreapta, valorile extreme de dreapta socială ale scorului nostru fiind înregistrate atât pentru cei care se declară a fi de extremă stânga, cât şi pentru cei care se declară de extremă dreapta. Interpretarea cea mai plauzibilă pentru acest rezultat neaşteptat este că acesta este produs de combinaţia a două erori: pe de o parte, conceptul nostru nu măsoară suficient de valid poziţionarea ideologică pe axa Stânga-Dreapta, ci mai degrabă îndreptăţirea pentru ajutoare sociale, iar valorile de extremă dreapta reflectă aşa-numitul şovinism de redistribuire, iar pe de altă parte, nici scala de autoplasare folosită adeseori în cercetările de ştiinţe politice nu are o validitate şi fidelitate suficientă în România, mai ales din cauza dependenţei răspunsurilor de partizanatul politic unde astfel de etichetări manifestă o mare inconsistenţă în România.

Bibliografie

Daily Internet Usage per Age Group in Romania (2016). Document disponibil la: https://www.statista.com/statistics/348061/daily-internet-usage-age-group-romania/.

Beckers, T., Siegers, P. & Kuntz, A. (2012) *Congruence and performance of value concepts in social research.* Paper presented at the Survey Research Methods.

Campbell, A., Converse, P.E. & Rodgers, W.L. (1976) *The quality of American life: Perceptions, evaluations, and satisfactions*. New York: Russell Sage Foundation.

Choma, B.L., Busseri, M.A. şi Sadava, S.W. (2009) „Liberal and conservative political ideologies: Different routes to happiness?", *Journal of research in personality, 43*(3), pp. 502-505.

Comșa, M. (2007) „Auto-poziționarea ideologică: identificare, sofisticare, fundamente", în Voicu, B. și Voicu, M. (ed.), *Valori ale românilor – O perspectivă sociologică*. Iași: Institutul European, pp. 65-116.

Conover, P.J. & Feldman, S. (1981) „The origins and meaning of liberal/conservative self-identifications", *American Journal of Political Science*, 25, pp. 617-645.

Davidov, E. (2009) „Measurement equivalence of nationalism and constructive patriotism in the ISSP: 34 countries in a comparative perspective", *Political Analysis,* 17(1), pp. 64-82.

Duckitt, J. și Bizumic, B. (2013) „Multidimensionality of right-wing authoritarian attitudes: Authoritarianism-conservatism- traditionalism", *Political Psychology,* 34(6), pp. 841-862.

Evans, G., Heath, A. și Lalljee, M. (1996) „Measuring left-right and libertarian-authoritarian values in the British electorate", *British Journal of Sociology*, 47 (1), pp. 93-112.

Fahmy, E. (2017) *Young Citizens: Young People's Involvement in Politics and Decision Making*. Abingdon: Routledge.

Inglehart, R. și Abramson, P. (1999) „Measuring postmaterialism", *American Political Science Review,* 93(3), pp. 665-677.

Kam, C.C.S. și Meyer, J.P. (2015) „How careless responding and acquiescence response bias can influence construct

dimensionality: The case of job satisfaction", *Organizational Research Methods,* 18(3), pp. 512-541.
Kasser, T. şi Ahuvia, A. (2002) „Materialistic values and well-being in business students", *European Journal of Social Psychology,* 32(1), pp. 137-146.
Kriesi, H. & Pappas, T. S. (2015) *Populism in Europe during crisis: an introduction*. Colchester: ECPR Press.
Kroh, M. (2007) „Measuring left-right political orientation: The choice of response format", *Public Opinion Quarterly,* 71(2), pp. 204-220.
Lakatos, Z. (2015) „Traditional values and the Inglehart constructs", *Public Opinion Quarterly,* 79(S1), pp. 291-324.
Lelkes, Y. şi Weiss, R. (2015) „Much ado about acquiescence: The relative validity and reliability of construct-specific and agree–disagree questions", *Research Politics, 2*(3), pp. 1-8.
McCann, J.A. (1997) „Electoral choices and core value change: The 1992 presidential campaign" *American Journal of Political Science*, 41 (2), pp. 564-583.
Michael, T., Ellis, R. & Wildavsky, A. (1990) *Cultural Theory*. Boulder, Colorado: Westview Press.
Personal Wellbeing Index-Adult (PWI-A) (2013). Document disponibil la: http://www.acqol.com.au/uploads/pwi-a/pwi-a-english.pdf?fbclid=IwAR3uoA_SnvakBbZ_v8kLxEid-dEufDwRWHv2EwvvWa3UtSrtnreEmedjStk
Rokeach, M. (1973) *The nature of human values*.New York: Free Press.
Sagiv, L. şi Schwartz, S.H. (2000) „Value priorities and subjective well-being: Direct relations and congruity effects", *European Journal of Social Psychology,* 30(2), pp. 177-198.
Schwartz, S.H., Caprara, G.V. şi Vecchione, M. (2010) „Basic personal values, core political values, and voting: A longitudinal analysis", *Political psychology,* 31(3), pp. 421-452.
Song, G. şi Moyer, R. (2017) „Core Political Values? A Comparative Analysis of Left-Right Political Ideology and Cultural Orientations Among Policy Elites and the General Public". Document disponibil la: https://ssrn.com/abstract=2945116.

Sullivan, J.L. şi Transue, J.E. (1999) „The psychological underpinnings of democracy: A selective review of research on political tolerance, interpersonal trust, and social capital" *Annual review of psychology,* 50(1), pp. 625-650.

Uslaner, E.M. (2011) „Generalized trust questions", in Aldrich, J. & McGraw, K. (ed.), *Improving Public Opinion Surveys: Interdisciplinary Innovation in the American National Election Studies*. Princeton: Princeton University Press, p. 101.

Van der Waal, J., Achterberg, P., Houtman, D., De Koster, W. şi Manevska, K. (2010) „«Some are more equal than others»: Economic egalitarianism and welfare chauvinism in the Netherlands", *Journal of European Social Policy,* 20(4), pp. 350-363.

Van Der Waal, J., De Koster, W. şi Van Oorschot, W. (2013) „Three worlds of welfare chauvinism? How welfare regimes affect support for distributing welfare to immigrants in Europe", *Journal of Comparative Policy Analysis: Research,* 15(2), pp. 164-181.

van Deursen, A. şi Helsper, E.J. (2015) „A nuanced understanding of Internet use and non-use among the elderly", *European journal of communication,* 30(2), pp. 171-187.

Voicu, B. şi Voicu, M. (ed.). (2007) *Valori ale românilor: 1993-2006: o perspectivă sociologică*. Iaşi: Editura Institutul European.

Wilson, M.S. (2005) „A social-value analysis of postmaterialism", *The Journal of Social Psychology,* 145(2), pp. 209-224.

Referendumul pentru redefinirea familiei. Implicații ideologice și consecințe politice

Referendumul pentru modificarea articolului 48 din Constituţia României şi revirimentul militantismului politic conservator

Ovidiu-Gherasim-Proca

Abstract

Homophobic attitudes and political actions that incite, encourage or exploit them are not uncommon in post-socialist Romania. However, the constitutional referendum recently held in order to guarantee a stronger prohibition of same sex marriage was the occasion for a larger right-wing campaign targeted not just against LGBT rights, but also against gender education or policies concerning women's rights, generally labeled as "gender ideology". While being a sign of reinforced conservative political revival this initiative contributed to the increase in prominence and to the normalization of illiberal ideas, furthering the kind of ideological framework that tends to favor radical right-wing political views. This paper explores the ideological discourse of the movement that supported the initiative, and discusses the hyper-conflictual partisan context that gave it impetus. Particularly interesting are the ways in which the militants of the movement appeal to populist ideas, trying to mimic, at the same time, the liberal rhetoric of civic engagement.

Keywords: homophobia, same sex marriage, referendums, Religious Right, civil society

La data de 11 octombrie 2018, Biroul Electoral Central anunța rezultatele finale ale referendumului național pentru revizuirea Constituției României desfășurat cu câteva zile înainte. În ciuda eforturilor de mobilizare ale Coaliției pentru Familie (CpF), referendumul a fost un eșec. Deși mai mult de 90% dintre participanții la scrutin au votat în favoarea revizuirii, doar 21% dintre cetățenii cu drept de vot s-au prezentat la urne, mai puțin decât pragul stabilit de lege pentru validarea rezultatului. Liderii coaliției au pus eșecul pe seama dezinformării, propagandei și, mai ales, pe seama unui prezumtiv boicot al partidelor politice, toate acestea fiind incluse într-o ecuație contradictorie ce rezumă ambiguitatea asumată a întregii campanii.[1]

Eșecul este semnificativ și probabil neașteptat, având în vedere că România este țara din Europa cu cel mai mare procent de persoane care se declară religioase, potrivit anchetelor de opinie recente (Evans și Baronavski, 2018). Deși, printre țările cu majorități ortodoxe, România înregistrează un procentaj superior al respondenților care se declară în favoarea căsătoriilor între persoane de același sex (Pew Research Center, 2017), un sondaj realizat de Centrul de Sociologie Urbană și Regională (CURS) în octombrie 2017 arăta o rată de aprobare de 91% pentru afirmația: „Căsătoria trebuie definită ca o uniune

[1] Potrivit afirmațiilor lui Mihai Gheorghiu (Coaliția pentru Familie, 2018), referendumul ar fi fost simultan politic și apolitic, partidele participând la un boicot împotriva acestei inițiative lipsite de caracter politic: „Nu am împlinit ținta pentru că ne-am confruntat cu o imensă mașină propagandistică de manipulare antireferendum, proboicot. În ultimele zile, ne-am confruntat și cu un fenomen neașteptat și anume boicotul generalizat al partidelor. Sigur că inițiativa nu este politică, dar cetățenii trebuie să știe de miza acestui referendum".

tradiţională dintre bărbaţi şi femei cu scopul de procreare, de creştere şi educare a copiilor". 83% dintre respondenţi se declarau împotriva definirii inclusive a căsătoriei, independent de sexul partenerilor (Jurnalul Naţional, 2017).

Totuşi, ca rezultat al controverselor generate în jurul iniţiativei cetăţeneşti de modificare a textului constituţional, discursul populist conservator cu accente radicale a avut ocazia să-şi sporească influenţa prin amplificarea oferită de dezbaterea publică prelungită, prin accentuarea polarizării politice. De aceea, CpF îşi poate aroga în mod legitim şi o victorie: mobilizarea electorală a unui număr de votanţi suficient de mare pentru a-şi asigura reprezentarea în Parlamentul României în cazul în care ar acţiona ca partid politic.

Iniţiativa legislativă cetăţenească, o modalitate validă de exprimare a principiilor democraţiei directe, a fost instrumentalizată pentru a promova temele ultraconservatoare ale stării de urgenţă politico-morală, într-o formă favorabilă tezelor radicale referitoare la pretinsul război cultural purtat de „elita globalistă" – coruptă din punct de vedere moral – împotriva valorilor şi instituţiilor tradiţionale, la pericolul „marxismului cultural" şi la nevoia unei reacţii naţionaliste împotriva deciziilor luate la nivel supranaţional. Separat de agenda formală referitoare la definirea juridică a familiei sau a căsătoriei, dezbaterile publice susţinute prin intervenţia CpF au scos în evidenţă obiective mai largi decât simpla consolidare a unei interdicţii. Ele s-au îndreptat în special către combaterea „ideologiei de gen", concept generic folosit de mai multe mişcări similare (Paternotte şi Kuhar, 2018; Hennig, 2018) nu numai pentru a descrie teoriile care revendică egalitatea de gen sau recunoaşterea drepturilor persoanelor LGBT, ci şi o gamă largă de politici referitoare la drepturile de reproducere sau educaţia de gen, precum compensarea sau combaterea rolurilor stereotipe de gen.

Interesante sunt, în special, mijloacele prin care activismul anti-LGBT utilizează instituţiile şi retorica liberală, în plan internaţional şi local, într-un mod care le goleşte de conţinut şi le arată contradicţiile. În cazul de faţă, spre exemplu, împotriva oricărei logici juridice, Constituţia României ar fi urmat să fie modificată pentru a susţine exact ceea ce susţinea şi până atunci, ca urmare a mobilizării unor organizaţii ce şi-au arogat cu succes aureola civică de care se bucură în general organizaţiile nonguvernamentale ca parte a „societăţii civile". Ele au adoptat o atitudine diplomatică, clamând onorabilitatea incontestabilă. Au organizat conferinţe, au participat la dezbateri, au invocat Declaraţia Universală a Drepturilor Omului şi jurisprudenţa CEDO, au promovat limbajul oficial al pozitivităţii („proviaţă", „profamilie") şi moderaţiei. Toate acestea în condiţiile în care proiectau, simultan, impresia de normalitate liberală şi deliberare democratică asupra platformei politice ultraconservatoare care s-a format pentru a susţine campania de comunicare „anti-gender", una din care n-au lipsit efectele retorice homofobe şi xenofobe, fundamentalismul religios şi teoriile conspiraţiei.

Societatea civilă ultraconservatoare şi conflictul politic intern

În România, istoria campaniilor de mobilizare împotriva „ideologiei de gen" s-a sincronizat cu procesul internaţional de organizare al unor mişcări similare în Europa, începând chiar cu anul 2005 (Viski, 2018; Bob, 2012, pp. 98-99). În aceeaşi perioadă, o serie de grupuri catolice şi conservatoare spaniole îşi concertau opoziţia faţă de legislaţia permiţând căsătoria cuplurilor homosexuale în Spania, moment de turnură ce anticipa alte acţiuni de mobilizare timpurii, precum cele din Croaţia

(2006) împotriva educației sexuale sau Italia (2007) împotriva parteneriatelor civile între persoane de același sex (Paternotte și Kuhar, 2018, p. 7).

Avocatul american de origine română Petru Costea explica într-un interviu din 2008 aspectul preventiv, proactiv, al demersurilor la care a participat: „Acțiunea civică a fost începută în august 2005 de un grup mic de bărbați adunați la o conferință la Vatra Dornei. Conferința a dezbătut impactul anticipatei aderări a României la Uniunea Europeană asupra moralității și creștinismului în România. Printre altele, au fost discutate și tendințele actuale de dezinstituționalizare a căsătoriei și familiei începute în Canada în 2002 și extinse de atunci în Europa și Statele Unite. Grupul a decis inițierea unei mișcări constituționale în România pentru protejarea familiei și căsătoriei prin adăugarea în Constituția României a frazei: „În România, poligamia este interzisă, iar căsătoria este permisă doar între un bărbat și o femeie" (redacția Romanian Tribune, 2008).

Proiectele de acte normative revendicând drepturi maritale pentru membrii comunității LGBT sunt toate datate ulterior, începând cu 2008. Prioritățile celor mai importante asociații s-au schimbat într-un registru mai curând reactiv, astfel încât în mai 2006, a doua ediție a GayFest a adoptat tematica căsătoriei, spre indignarea militanților Noua Dreaptă, care au protestat într-o contramanifestație intitulată „Marșul Normalității". Desfășurată într-un climat deosebit de ostil, parada nu a fost lipsită de incidente violente (BBC, 2006). În anul următor, inițiativa legislativă cetățenească pentru modificarea constituției menționate de Petre Costea a ajuns la maturitate, și pașii necesari adoptării unei legi de revizuire au avansat. Era anul admiterii României cu drepturi de stat membru în Uniunea Europeană și momentul unei crize constituționale grave, care opunea majoritatea parlamentară instituției prezidențiale, o confruntare

care creştea semnificativ receptivitatea actorilor partizani faţă de potenţialii aliaţi. Atunci când Partidul Social Democrat (PSD) a sesizat Curtea Constituţională pentru începerea procedurii de suspendare a preşedintelui României, la 12 februarie 2007 (Radio România, 2017), Parlamentul trimisese deja spre avizare lista cu cele 650.000 de semnături necesare aprobării iniţiativei legislative de modificare a Constituţiei. Internet Archive încă păstrează descrierea amănunţită a traiectoriei acestei campanii originare, aşa cum a fost ea consemnată de Alianţa Familiilor din România (AFR), organizaţia care a luat naştere după ce avizul negativ al CCR a împiedicat fructificarea eforturilor comitetului de iniţiativă din considerente tehnice referitoare la repartizarea geografică a semnăturilor.

Lucru imposibil de ignorat, deşi principalele surse de sprijin au fost probabil cultele creştine coalizate ecumenic şi Alliance Defense Fund, în lista susţinătorilor, alături de organizaţii religioase şi grupuri asociative „profamilie", precum Asociaţia Pro-Vita, Asociaţia Studenţilor Creştini Ortodocşi din România sau Romanian American Society of Oregon, este menţionată Asociaţia Noua Dreaptă. Chiar şi în forma arhivată, istorică, site-ul AFR încă mai trimite către o pagină web a asociaţiei respective din care se poate înţelege importanţa acesteia pentru reconstituirea encomiastică a memoriei Mişcării Legionare în România postsocialistă (Alianţa Familiilor din România, 2010).

Ulterior, împrumutând mijloacele Dreptei Creştine americane, AFR a încercat să navigheze strategic în spaţiul din ce în ce mai tensionat al politicii naţionale, canalizându-şi eforturile spre activităţi de *lobby* şi spre influenţarea preferinţelor electorale ale publicului religios. Conform informaţiilor prezentate pe site-ul web al organizaţiei, AFR a început să ofere recomandări electorale prin intermediul unor buletine electorale, începând cu alegerile naţionale din anul 2008. Eficacitatea revendicată

era apreciabilă: „la alegerile naţionale din 30 noiembrie 2008, 75% dintre candidaţii plasaţi de AFR pe «lista neagră» nu au fost votaţi" (Alianţa Familiilor din România, 2010).

Pe parcursul dezbaterilor parlamentare pentru adoptarea unui nou Cod Civil, AFR a reuşit să impună nu numai reformularea menită iniţial textului constituţional, ci şi teza nerecunoaşterii de către Statul Român a căsătoriilor sau parteneriatelor civile încheiate în străinătate între persoane de acelaşi sex (Bob, 2012, p, 105). Votul partidelor în ceea ce priveşte articolul vizat a fost urmărit cu atenţie. În 2009, Noul Cod Civil şi Noul Cod Penal erau adoptate prin procedura specială a asumării răspunderii de către guvernul Emil Boc.

Într-un alt moment critic al conflictului politic, cu puţin timp înainte de un al doilea referendum de suspendare a preşedintelui Traian Băsescu, AFR uza de capacitatea sa de şantaj împotriva Uniunii Social-Liberale (USL) ce coalizase Partidul Social Democrat (PSD) şi Partidul Naţional Liberal (PNL): „Nu votaţi niciun candidat USL, cu excepţia celor pe care AFR îi susţine în mod explicit (...) şi a celor despre care ştiţi că susţin fără echivoc valorile noastre morale. Premierul USL Victor Ponta a numit un anticreştin fanatic în funcţia de consilier personal pe relaţia cu societatea civilă. Numitul Remus Cernea este un activist radical împotriva tuturor valorilor culturale şi morale ale poporului român. Participant activ la toate manifestările grupusculelor anticreştine împotriva Bisericii, Cernea este totodată un participant consacrat la paradele homosexualilor. Având în vedere admiraţia pe care dl Ponta o are faţă de ex-premierii spaniol Zapatero şi, respectiv britanic Blair, care au legalizat homosexualitatea în ţările lor, avem motive să credem că dl Ponta va adopta aceeaşi atitudine antivalori. De aceea, trebuie votaţi strict acei candidaţi USL care susţin valorile morale". După eşecul referendumului de suspendare, USL a reuşit să obţină o

majoritate confortabilă în alegerile parlamentare, motiv pentru care modificarea Constituției a revenit în atenția publică, ca posibil mijloc de diminuare a puterii prezidențiale, hipertrofiată prin practica „președintelui jucător" de la Cotroceni. Premierul de atunci, Victor Ponta, și-a menținut însă opoziția față de agenda religioasă, arătând că ar fi vorba de o imitare inutilă și neoportună a reformei constituționale din Ungaria (Departamentul Social – Mediafax, 2013).

Doi ani mai târziu, pornește la drum un nou comitet de inițiativă (Alianța Familiilor din România, 2015). Coaliția pentru Familie, organizația care a sprijinit reiterarea inițiativei legislative de modificare a articolului 48 din Constituție[2], nu includea printre membrii cultele religioase sau grupări cu partizanat politic evident, ci se recomanda ca „o alianță informală, laică, alcătuită din organizații ale societății civile". Puțin peste 40 de asociații intrau în componența ei, printre care și Asociația „Alianța Familiilor din România" sau Asociația Pro-Vita. Numărul și varietatea lor tematică, dar și capacitatea Comitetului de inițiativă de a strânge aproximativ trei milioane de semnături în relativ scurt timp atestă proliferarea și consolidarea organizațiilor nonguvernamentale din spectrul conservator-religios.

Criza guvernamentală din 2015 și interimatul „tehnocrat" din anul următor au făcut ca proiectul să stagneze, dar anul 2017 începea cu o nouă majoritate parlamentară adjudecată de PSD și cu proteste masive în stradă. Noua conducere a PSD, în care fostul premier demisionar, Victor Ponta, avea un rol marginal,

[2] Un alt cadru instituțional, mai puțin vizibil, dar în mod ostentativ orientat către valorificarea „capitalului social" conservator este cel creat de „Platforma Civică pentru drepturi și libertăți ÎMPREUNĂ", fondată în septembrie 2017 (Platforma Civică Împreună, 2018).

se găsea într-o situaţie critică chiar de la începutul mandatului (Gherasim-Proca, 2018). Aşa că susţinerea potenţială a CpF era binevenită.

Înclinată din ce în ce mai mult să apeleze la teme suveraniste populiste pentru a-şi asigura un teren propice în lupta cu populismul penal practicat cu succes de partidele de opoziţie şi de preşedintele României, PSD a devenit din ce în ce mai favorabil iniţiativei. Într-un joc de interese partizane perfect previzibil, anunţului prezidenţial din ianuarie 2017, de iniţiere a unui referendum privind „continuarea luptei anticorupţie" (G.S., 2017), preşedintele PSD îi răspundea că va relua discuţiile cu CpF, cu intenţia de a organiza referendumul „profamilie" în primăvara aceluiaşi an (Neagu, 2017). Ceea ce nu înseamnă că proiectul CpF a fost primit cu ostilitate de opoziţia parlamentară. Existau deja protocoale formale de susţinere semnate atât cu PSD, cât şi cu PNL. Uniunea Salvaţi România (USR), singurul partid parlamentar care s-a opus categoric legii de revizuire, a trecut printr-o criză internă înainte de a-şi preciza poziţia. Fapt relativ uşor de înţeles, având în vedere procentajul relativ mare de opozanţi ai căsătoriilor între persoane de acelaşi sex – în jur de 69% conform unei măsurători date publicităţii în iulie 2018 – printre votanţii USR (Eremia, 2017). Sesizând nemulţumirea liderilor CpF, obligaţi să aştepte, preşedintele PNL acuza partidele din coaliţia de guvernământ de amânarea organizării referendumului (M.V., 2018). În mod programatic, dar autocontradictoriu, CpF a încercat să se detaşeze de susţinătorii săi din zona politicii partizane (printre care politicienii PSD au fost, fără doar şi poate, cei mai vizibili), denunţând simultan aproprierea partizană a iniţiativei, dar şi pasivitatea partidelor parlamentare în mobilizarea propriilor alegători.

Pretextul juridic al consolidării unei interdicţii

Pornind de la o analiză a contextului în care au fost propuse, unul în care influenţa cultului religios majoritar nu este pusă în pericol, în care valorile de ordin religios se bucură de susţinerea publică a celor mai importanţi actori politici, iar proiectele de lege în favoarea acordării de drepturi maritale cuplurilor de acelaşi sex au întâmpinat constant o opoziţie eficace, argumentele de ordin juridic aduse în scopul de a acredita nevoia modificării textului constituţional nu au mai mult decât valoarea de pretext pentru reafirmarea ataşamentului faţă de valorile conservatoare cu substanţă religioasă.

Se poate demonstra cu uşurinţă că demersul de modificare a Constituţiei României exprima mai curând dorinţa de a reconfirma o interdicţie juridică deja instituită, dar mai ales dorinţa de a consolida din punct de vedere politic această interdicţie. Lipsit de validitate juridică în ceea ce priveşte conţinutul, dar făcând uz de validitatea politic-procedurală şi de argumentul demo-liberal al participării directe la procesul legislativ, el nu a făcut decât să includă pe agenda publică o dezbatere despre împiedicarea pretinsei denaturări iminente a instituţiei civile a familiei, ameninţată de o posibilă influenţă nocivă ce ar fi venit din exteriorul ţării, din partea elitei corupte moral sau din partea unor ideologii progresiste malefice.

La o analiză juridică riguroasă, înlocuirea sintagmei „căsătoria liber consimţită între soţi" din cuprinsul textului constituţional ce descrie întemeierea familiei (art. 48) cu sintagma „căsătoria liber consimţită între un bărbat şi o femeie" nu are nici funcţia de a pune în acord normele deja existente, nici pe aceea de a le clarifica, înlăturând un echivoc, aşa cum pretinde expunerea de motive înaintată Parlamentului României (Parlamentul României, 2017). Prima formulare a fost întotdeauna utilizată

cu sensul celei de-a doua, fără să se abată în vreun fel de la semantica uzuală, începând cu lucrările Adunării Constituante din 1991. Articolul 44 al Constituției României din 1991 nu a făcut vreodată obiectul revizuirii, și în niciun posibil scenariu interpretativ nu se poate imagina că intenția originară a legiferării privea căsătoriile între persoane de același sex. Cu atât mai puțin o asemenea interpretare ar putea să apară, printr-o eroare, după ce jurisprudența constituțională a fost constantă timp de zeci de ani în această materie. Mai mult, la momentul depunerii inițiativei cetățenești, interdicția căsătoriei era menționată explicit în Codul Civil (*Legea nr. 287 din 17 iulie 2009 privind Codul civil*), care statua în cuprinsul art. 227 nu numai faptul că „este interzisă căsătoria dintre persoane de același sex" (alin. 1) dar și nerecunoașterea în România a căsătoriilor între persoane de același sex încheiate în alte state (alin. 2).

Aprecierile Curții Constituționale (Curtea Constituțională, 2016, pp. 16-17) în această privință sunt, de altfel, suficient de clare: „Examinând redactarea art. 48 alin. (1) din Constituție, propusă de inițiatorii revizuirii, Curtea constată că aceasta nu este de natură să facă să dispară sau să înlăture, elimine ori anuleze instituția căsătoriei. De asemenea, toate garanțiile dreptului la căsătorie, astfel cum sunt consacrate în textul constituțional de referință, rămân neschimbate. Prin înlocuirea sintagmei «între soți» cu sintagma «între un bărbat și o femeie», se realizează doar o precizare în privința exercitării dreptului fundamental la căsătorie, în sensul stabilirii exprese a faptului că aceasta se încheie între parteneri de sex biologic diferit, *acesta fiind, de altfel, chiar semnificația originară a textului* (s.n). În anul 1991, când Constituția a fost adoptată, căsătoria era privită în România în accepțiunea sa tradițională, de uniune între un bărbat și o femeie. Această idee este susținută de evoluția ulterioară a legislației în materia dreptului familiei din România, precum

şi de interpretarea sistematică a normelor constituţionale de referinţă. Astfel, art. 48 din Constituţie defineşte instituţia căsătoriei în corelaţie cu protecţia copiilor, deopotrivă «din afara căsătoriei» şi «din căsătorie». Este evidentă, deci, componenta biologică care a fundamentat concepţia legiuitorului constituant în privinţa căsătoriei, fiind fără îndoială că aceasta a fost privită ca uniunea dintre un bărbat şi o femeie, câtă vreme numai dintr-o astfel de uniune, indiferent dacă este în căsătorie sau în afara ei, se pot naşte copii."

Mai apropiat de minima rezonabilitate era argumentul referitor la dinamica decizională şi ierarhia normelor de drept. Acesta a fost invocat de reprezentanţii Coaliţiei pentru Familie în afara propunerilor juridice propriu-zise, şi constă în observaţia că, în eventualitatea formării voinţei politice de a legifera dreptul persoanelor de acelaşi sex de a se căsători, legile organice pot fi modificate cu mai multă uşurinţă decât Constituţia României. Şi aici intervine totuşi aceeaşi ignorare falacioasă a sensului sintagmei „între soţi", care îşi va păstra sensul originar. După cum actualmente ea nu înseamnă „între persoane de acelaşi sex", nu va însemna altceva nici în viitor, ceea ce face neconstituţională, pornind de la actuala jurisprudenţă conservatoare a Curţii Constituţionale, orice viitoare lege organică ce stabileşte că familia se întemeiază pe căsătoria liber consimţită între persoane de acelaşi sex.

Indiferent care au fost intenţiile iniţiatorilor, o „corectare" fără obiect a Constituţiei României putea fi calificată din start ca abuz de drept – conform principiului potrivit căruia niciun drept nu poate fi exercitat în mod nerezonabil şi cu rea-credinţă – şi tratată ca atare. Vacuitatea propunerii, un exemplu tipic de pervertire a normelor juridice pentru a susţine poziţii politice antiliberale, a făcut totuşi ca această posibilitate să nu fie recunoscută de Curtea Constituţională şi să fie trecută cu vederea de Parlament. Instanţa de contencios constituţional a adoptat

o poziție procedurală, declinându-și competența de a judeca oportunitatea modificării, aceasta revenind legislativului, în timp ce marile partide parlamentare au exclus posibilitatea de a ignora o propunere cu susținere populară certă, una ce uza de procedura participativă a inițiativei legislative cetățenești.

Trebuie să remarcăm că instanța de contencios constituțional a rămas consecventă. Varianta anterioară a propunerii de modificare a articolului 48 fusese respinsă deoarece nu fusese validat numărul necesar de semnături (Curtea Constituțională a României, 2007), așadar pe baze procedurale, în condițiile în care susținea introducerea în documentul constituțional a alineatului: „În România poligamia este interzisă, iar căsătoria este permisă doar între un bărbat și o femeie". Și în acest caz, buna credință a petenților nu era în afara oricărei îndoieli, dimpotrivă. Știindu-se că bigamia era pedepsită atunci cu închisoarea potrivit Codului Penal, în ce fel ar fi fost o suprareglementare necesară și, mai ales, în ce fel ar fi fost o deliberare la scară națională relevantă în această privință? Ar fi putut fi vorba de o conotație defăimătoare gratuită îndreptată împotriva membrilor comunității religioase musulmane din România? Posibil, dar o sfidare atât de nefundamentată la adresa raționalității juridice poate avea orice semnificație. Acțiunea era însă un mod concret de a demonstra influența lobby-ului grupurilor implicate, ceea ce a ajutat, putem presupune, la stabilirea interdicțiilor exprese din Codul Civil.

Discursul ideologic al autovictimizării

Discursul promovat de susținătorii referendumului poate fi încadrat fără dificultate în sfera constructelor ideologice conservatoare sau ultraconservatoare proprii mișcărilor „anti-gender"

cunoscute deja în plan internațional (Corrêa, Paternotte și Kuhar, 2018; Prearo, 2017; Avanza și Sudda, 2017; Agrikoliansky și Collovald, 2014). Conceptul „ideologie de gen", utilizat din abundență și în România, poate fi înțeles ca un vehicul ideologic ce permite aducerea unor realități și opțiuni diverse la un numitor comun artificial, așadar ca un „semnificant gol de conținut" (*empty signifier*) care permite echivalențe înșelătoare și rearticularea granițelor ce ne despart pe „noi" de „ei". După cum remarcă Stefanie Mayer și Birgit Sauer, noțiunea „nu denumește fenomene sociale sau politici specifice, nici o poziție ideologică, ci respingerea vagă (deși încărcată emoțional) a felului în care se dezvoltă politicile referitoare la familie, egalitatea de gen, politicile referitoare la sexualitate sau educația sexuală" (Mayer și Sauer, 2017, p. 23). Ambiguitatea pe care o introduce furnizează populismului de dreapta posibilitatea unor recombinări de separări sociale și preferințe politice care îndeplinesc o funcție unificatoare. Atitudinile stimulate de acest construct ideologic eclectic și mobilizator au fost descrise uneori cu termenul „genofobie politică" (*political genderphobia*). Acesta indică strategiile capabile să ralieze diverși actori politici în jurul opoziției față de modificarea rolurilor de gen sau egalitatea de gen, prin mobilizarea unor aversiuni sociale diverse, prin desemnarea perspectivei constructiviste asupra genului drept dușman comun al tuturor celor ce tind să respingă ordinea socio-culturală pluralistă a „diversității" și prin recursul la politica fricii (Hennig, 2018, pp. 4-5).

În cazul recentei campanii împotriva „ideologiei de gen" din România, dincolo de nelipsita temă a apărării identității etnonaționale – amplificată prin elogiul ceremonios al națiunii ocazionat de centenarul Statului Român – educația de gen a fost o țintă centrală. Politicile guvernamentale în materie au fost contestate repetat, în demersuri în care s-au angajat asociațiile de părinți,

reprezentanții cultelor și chiar reprezentanții sindicatelor din învățământ. Strategia de educație parentală, supusă de guvern dezbaterii publice la mijlocul anului 2018, a fost retrasă pentru revizuire după protestele vehemente ale Alianței Civice Împreună și după comunicatul comun semnat de Federația Națională a Asociațiilor de Părinți – Învățământ Preuniversitar, Federația Sindicatelor Libere din Învățământ și Federația Sindicatelor din Educație „Spiru Haret" ce acuza ideologizarea învățământului public și restrângerea abuzivă a libertății religioase (Agerpres, 2018). „Fără discuție, suntem pentru o strategie națională de educație parentală, o strategie care să fie inițiată de către Parlamentul României și continuată de către MEN cu sprijinul inspectoratelor școlare, astfel încât să avem un punct de vedere unitar care să reflecte dorințele părinților și specialiștilor în educație – susțineau semnatarii comunicatului. Faptul că Patriarhia Română susține că documentul supus dezbaterii publice nu corespunde în totalitate cu ce s-a discutat la nivelul grupului de lucru constituit de Ministerul Educației, ridică un mare semn de întrebare. Faptul că inclusiv Academia Română se opune acestei strategii, întărește hotărârea luată de cele trei federații, de a nu susține strategia Ministerului Educației. (...) Statul și funcționarii săi nu au niciun temei prin care să se pună în poziția de a stabili ce e bine și ce e rău, ce e greșit și ce e just în materie de opțiuni tradiționaliste sau progresiste. Statul are obligația de a se abține de la a impune sau favoriza propriul său model ideologic" (Agerpres, 2018).

Ca regulă generală, autovictimizarea din poziția majorității oprimate de către elita progresistă este ingredientul nelipsit în mesajele susținătorilor referendumului. Fundalul discursului anticomunist, consolidat timp de decenii ca parte a tranziției asumate către democrația liberală, a fost folosit intensiv de grupurile conservatoare. După cum susținea un senator al Partidului

Mișcarea Populară, referendumul ar fi fost un act de reapropriere a țării „din mâna revoluției neomarxisto-progresisto-anarhiste care promovează relativismul moral, cultural și ideologia genurilor" (Lungu, 2018).

Ca și în cazul altor mișcări similare, politicile liberale împotriva cărora se îndreaptă criticile sunt descrise incoerent, în limbajul prolix al înfierării totalitarismului comunist. Într-una dintre conferințele de presă ale CpF, Mihai Gheorghiu se referă chiar la „reeducare" și la o prezumtivă „revoluție sexuală de esență maoistă" – orice ar însemna această alăturare de termeni. Copiii apar aici ca subiecți ai unui experiment social imperfect, capabil să le afecteze iremediabil dezvoltarea: „Prin legile nr. 174/2018, nr. 178/2018, prin aprobarea HG nr. 365/2018, ne aflăm cu toții în fața unei schimbări de paradigmă în educația din România. Aceasta constă în faptul că ideologia de gen a devenit politică de stat. Documentele trasează direcții, moduri de acțiune. Pas cu pas, de 10 ani, această ideologie pătrunde în școlile publice, fără ca acest lucru să fie discutat public, fără ca să fim informați despre ce se întâmplă. Copiii de la clasa 0 până la clasa a 12-a vor învăța un nou vocabular, o nouă realitate antropologică (...). Se face propagandă homosexualității în zeci și zeci de licee. Este o activitate tăcută, la firul ierbii, părinții sunt ocoliți, profesorii sunt îndemnați să tacă. Din păcate, statul român nu informează părinții despre aceste lucruri. Ne aflăm în fața unui masiv proces de reeducare, a unei revoluții sexuale de esență maoistă, care se face fără nici cea mai mică dezbatere publică. Peste tot unde a pătruns ideologia de gen, experimentul social a decurs rău, a creat fracturi interne în mintea și sufletul copiilor" (Păunoiu, 2018).

Străduințele liderilor Coaliției pentru Familie de a evita în discursul oficial referințele homofobe sau retorica populismului de dreapta cu accente radicale nu au reușit întotdeauna. Alteori,

au fost zădărnicite de aliații comitetului de inițiativă sau de reprezentanții organizațiilor membre. Desigur, proximitatea unor militanți care în trecut și-au declarat făţiș simpatia pentru mișcări de extremă dreaptă, precum Bogdan Stanciu, președintele asociației Pro-Vita, nu putea să inspire încredere (Bădilă, 2017).

Faptul că publicitatea proreferendum a fost organizată sub deviza „Apără copiii României!", marcată atât pe afișele publicitare, cât și în titulaturile conferințelor sau reuniunilor publice, lăsa într-o nefericită ambiguitate motivele pentru care părinții și adulții în genere ar fi trebuit să se alarmeze. Ea a fost completată semantic cu reprezentarea apărării copiilor de eventualitatea (prezumat nedorită) de a nu avea părinți de ambe sexe, cu reprezentarea amenințării abstracte venite din partea „ideologiei de gen" (amenințare concretizată uneori ca „propaganda homosexualității"), dar și cu aluzii în mod făţiș homofobe, precum cea referitoare la pretinsul pericol reprezentat de adopția realizată de cupluri de același sex (un panou publicitar titra la Timișoara nici mai mult nici mai puțin decât: „Apără familia și copiii României! Dacă nu vii la vot, doi bărbați vor putea adopta copilul tău.") sau la relația dintre pedofilie și homosexualitate (Nestor, 2018; *The Conservative*, 2018).

Din discursul public asumat de Alianța Familiilor din România nu lipsește tema conspiraționistă foarte populară a influenței pe care o au George Soros și „organizațiile sorosiste" în viața publică, o temă pe care liderii coaliției politice guvernamentale nu o ocolesc. Articolele publicate pe site-ul AFR (cu titluri sugestive de tipul: „Fiii și fiicele lui Soros în România", „Mercenarii lui Soros în România") construiesc o narațiune aluzivă în care criticii conservatorismului religios cu tendințe fundamentaliste apar ca pioni într-un plan ocult pe care ei și-l

asumă, măcar temporar, fără discernământ. Uneori din text reiese că miliardarul american este principalul susținător capitalist al comunismului: „Toate proiectele în care Soros e implicat și pe care le finanțează promovează cauzele stângii politice extremiste, radicale și anticreștine" (Alianța Familiilor din România, 2018). Pornind de la premisa respectabilității organizațiilor asociative ale societății civile site-ul AFR face trimitere la o serie de articole publicate de *think thank*-ul american Capital Research Center. Este adevărat că acest mod de comunicare politică, simptomatic pentru starea deplorabilă a sferei publice burgheze, a devenit din păcate atât de frecvent, încât până și compania Facebook a ajuns să fie implicată în învinovățirea lui George Soros în scopul de a evita confruntarea propriilor probleme (Wong, 2018). Pe de altă parte, indiferent ce se întâmplă în Statele Unite, într-o țară precum România, marcată de josnicele crime de război care au însoțit narațiunile conspiraționiste antisemite ale „luptei anticomuniste", astfel de intervenții capătă conotații deosebit de grave, inacceptabile.

Nu este lipsit de relevanță faptul că receptarea critică a referendumului a fost și ea marcată de spectrul teoriilor conspiraționiste, unele publicații descriindu-l destul de superficial ca un prim „atac ideologic al lui Putin asupra României" (Isaila, 2018). Rezervelor legitime exprimate de unele organizații nonguvernamentale cu privire la cadrul administrativ neobișnuit de lax, care ar fi putut vicia corectitudinea rezultatelor, li s-a adăugat suspiciunea, neîntemeiată, dar foarte rapid răspândită prin intermediul rețelelor de socializare, referitoare la formularea întrebării de pe buletinul de vot („Sunteți de acord cu legea de revizuire a Constituției României în forma adoptată de Parlament?"). Formularea respectivă era indicată în mod irațional ca rezultat al unei posibile contrafaceri legislative, care ar fi deturnat neonest voința electoratului (Cotigă, 2018; Rusu, 2018).

Concluzii

În momentul de faţă este din ce în ce mai limpede că actorii politici care subminează instituţiile liberale reuşesc să se folosească în mod eficace de simulacre discursive şi de imitaţii factice ale politicii identităţii ce inversează termenii teoriei liberale. Este binecunoscut modul în care grupurile „alt-right" se autolegitimează prin apelul la tezele protecţiei identitare (Gray, 2018), mimând adesea revendicările mişcărilor de emancipare orientate împotriva discriminării de rasă sau de gen doar pentru a le inversa sensul. Un tip asemănător de simulare se manifestă amplu în sfera societăţii civile conservatoare internaţionale, mai ales la nivel instituţional şi juridic, prin deturnarea normelor liberalismului democratic şi mobilizarea majorităţilor dominante politic împotriva minorităţilor ce revendică garanţii ale drepturilor sau accesul la exercitarea lor. Răbufnirile temporare ale intoleranţei sau anxietăţii sociale au acum, aşa cum o arată şi exemplul românesc, un background organizaţional consolidat ce avansează proiecte de durată, cu efecte cumulative, capabile să modifice agenda publică pe termen lung.

După cum arăta Mihai Tarţa, paradigma dominantă a teoriei modernizării, care punea responsabilitatea pentru defectele proceselor de liberalizare economică sau politică pe mentalitatea ortodoxă retardatară şi pe absenţa unei societăţi civile consolidate, devine din ce în ce mai puţin plauzibilă (Tarţa, 2018, pp 73-75). Pornind de la exemplele recente şi nu numai (Riley, 2010), convingerea că mecanismele organizaţionale ale „societăţii civile" şi intensificarea participării au în mod automat un rol constructiv, orientat către progresul social, poate fi contestată. Relativul succes în influenţarea agendei publice adjudecat de reţelele transnaţionale menţionate anterior este o dovadă în acest sens, la fel ca şi modernizarea tehnicilor de relaţii publice sau mobilizare folosite de Biserica Ortodoxă Română.

Pe de altă parte, observarea alianțelor complexe formate la nivel internațional între diverse asociații religioase și grupuri populiste, conservatoare sau de extremă dreaptă îndeamnă la chestionarea vechii diviziuni categorice est-vest. Mișcările sociale ce contestă ordinea culturală liberală depășesc granițele teritoriale sau confesionale cu o ușurință greu de conceput până de curând. Deși anumite particularități regionale se păstrează în campaniile „anti-gen" din Vestul și Estul Europei, este imposibil de ignorat ponderea capitală a similarităților (Paternotte și Kuhar, 2018). Cadrul discursiv creat de postcomunism rămâne totuși relevant pentru înțelegerea fondului lor comun, care le include în ceea ce Clifford Bob numește „dreapta globală", unul în care anticomunismul anacronic, asocierea simbolică a ideologiilor postmaterialiste ale emancipării cu spectrul comunismului, focalizarea frustrărilor generate de tranzițiile din Estul Europei pentru glorificarea trecutului precomunist și diabolizarea centrelor de decizie administrativă transnaționale joacă un rol esențial.

Bibliografie

Agerpres (2018) „Comunicat de presă – Federația Națională a Asociațiilor de Părinți Învățământ Preuniversitar". Articol disponibil la: https://www.agerpres.ro/comunicate/2018/07/05/comunicat-de-presa-federatia-nationala-a-asociatiilor-de-parinti-invatamant-preuniversitar-14-41-17.

Agrikoliansky, É. și Collovald, A. (2014) „Mobilisations conservatrices : comment les dominants contestent ?", *Politix*, 106 (2), pp. 7–29.

Alianța Familiilor din România (2010) *Politică și legislație*, *alianta-familiilor.ro*. Articol disponibil la: https://web.archive.org/web/20100121175259/http://www.alianta-familiilor.ro:80/politica.html#proiect.

Alianța Familiilor din România (2012) AFR Votează, *alianta-familiilor.ro*. Articol disponibil la: https://web.archive.org/

web/20120711165040/http://www.alianta-familiilor.ro:80/alegeri.html.
Alianța Familiilor din România (2015) „Inițiativa constituțională a cetățenilor pentru protejarea familiei a pornit la drum!". Articol disponibil la: http://www.culturavietii.ro/2015/12/11/initiativa-constitutionala-a-cetatenilor-pentru-protejarea-familiei-a-pornit-la-drum/.
Alianța Familiilor din România (2018) „Mercenarii lui Soros în România (II)". Articol disponibil la: http://www.alianta-familiilor.ro/mercenarii-lui-soros-in-romania-ii/.
Avanza, M. și Sudda, M. D. (2017) „« Ripostes catholiques ». Recherches contemporaines sur les mobilisations conservatrices autour de questions sexuelles", *Genre, sexualité & société*, (18). Articol disponibil la: http://journals.openedition.org/gss/4118.
Bădilă, T. (2017) „Despre fascism, familii și viață: cazul curios al lui Bogdan Stanciu". Articol disponibil la: http://adevarul.ro/news/societate/despre-fascism-familii-viata-cazul-curios-bogdan-stanciu-1_593a7b755ab6550cb8f40da9/index.html.
BBC (2006) „București: paradă gay precedată de o contramanifestație". Articol disponibil la: http://www.bbc.co.uk/romanian/news/story/2006/06/060603_gay_antigay.shtml.
Bob, C. (2012) *The Global Right Wing and the Clash of World Politics.* Cambridge: Cambridge University Press.
Coaliția pentru Familie (2018) *Coaliția pentru Familie – Comitetul de Inițiativă Cetățenească – Declarație de presă*. Material disponibil online la: https://www.youtube.com/watch?v=waj0z4pBLSc.
Corrêa, S., Paternotte, D. și Kuhar, R. (2018) „The globalisation of anti-gender campaigns", *International Politics and Society*. Articol disponibil online la: https://www.ips-journal.eu/topics/human-rights/article/show/the-globalisation-of-anti-gender-campaigns-2761/.
Cotigă, B. (2018) „Oana Pellea – Ionuț Cristache, replici: Neștiința manipulează și generează fake-news!". Articol disponibil la: https://www.dcnews.ro/oana-pellea-ionut-cristache-replici-nestiinta-ei-manipuleaza-si-genereaza-fake-news_616731.htm.

Curtea Constituțională a României (2007) *Hotărârea nr. 6 din 4 iulie 2007 asupra inițiativei legislative a cetățenilor de revizuire a Constituției României privind articolul 48*.

Curtea Constituțională a României (2016) *Hotărârea nr. 508 din 20 iunie 2016 asupra inițiativei legislative a cetățenilor intitulate „Lege de revizuire a Constituției Ronâniei"*.

Departamentul Social – Mediafax (2013) „Ponta își menține poziția privind familia: O modificare ar fi inutilă și conservatoare – Mediafax". Articol disponibil la: https://www.mediafax.ro/politic/noua-constitutie-ponta-isi-mentine-pozitia-privind-familia-o-modificare-ar-fi-inutila-si-conservatoare-10941247.

Eremia, R. (2017) „Sondaj CURS. 85% din votanții PNL și 70% din votanții USR se opun căsătoriei între persoanele de același sex. Ce spun susținătorii PSD și ALDE". Articol disponibil la: https://adevarul.ro/news/politica/sondaj-curs-85-votantii-pnl-70-votantii-usr-opun-casatoriei-persoanele-acelasi-sex-spun-sustinatorii-psd-alde-1_5b585e16df52022f759ead1b/index.html.

Evans, J. and Baronavski, C. (2018) „How do European countries differ in religious commitment? Use our interactive map to find out', *Pew Research Center.* Document disponibil la: http://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/12/05/how-do-european-countries-differ-in-religious-commitment/.

G.S. (2017) „Iohannis a declanșat procedura pentru referendumul privind «Continuarea luptei împotriva corupției și asigurarea integrității funcției publice»". Articol disponibil la: https://www.hotnews.ro/stiri-esential-21553576-iohannis-declansat-procedura-pentru-referendum-privind-continuarea-luptei-impotriva-coruptiei-asigurarea-integritatii-functiei-publice.htm.

Gherasim-Proca, O. (2018) „Proteste anticorupție și criză politică. O analiză contextuală" în Gherasim-Proca, O. (ed.), *Granițe, bariere și cultură protestatară*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza" din Iași, pp. 19-44.

Gray, P.W. (2018) „The fire rises": identity, the alt-right and intersectionality", *Journal of Political Ideologies*, 23 (2), pp. 141-156.

Hennig, A. (2018) „Political genderphobia in Europe: accounting for right-wing political-religious alliances against gender-sensitive education reforms since 2012", *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*, 2 (2), pp. 193-219.

Isaila, E. (2018) „Referendumul, primul atac ideologic al lui Vladimir Putin asupra Romaniei". Articol disponibil la: http://www.ziare.com/referendum-constitutie-familie/vot/referendumul-primul-atac-ideologic-al-lui-vladimir-putin-asupra-romaniei-1532512.

Jurnalul Național (2017) „Coaliția pentru familie. 91% dintre români privesc familia ca fiind uniunea dintre un bărbat și o femeie". Articol disponibil la adresa: https://jurnalul.antena3.ro/stiri/observator/coalitia-pentru-familie-91-dintre-romani-privesc-familia-ca-fiind-uniunea-dintre-un-barbat-si-o-femeie-755797.html.

Kuhar, R. și Paternotte, D. (ed.) (2017) *Anti-gender campaigns in Europe mobilizing against equality*. New York: Rowman and Littlefield.

Lungu, V.C. (2018) „10 motive pentru care îmi iau toți prietenii la referendum". Articol disponibil la: https://adevarul.ro/news/societate/10-motive-iau-prietenii-referendum-1_5bb4c936df52022f751ff494/index.html.

M., V. (2018) „PNL acuză PSD și ALDE pentru amânarea referendumului pentru Familie". Articol disponibil la: https://www.hotnews.ro/stiri-politic-22431246-pnl-acuza-psd-alde-pentru-amnarea-referendumului-pentru-familie.htm.

Mayer, S. și Sauer, D. (2017) „Gender ideology in Austria: coalition around an empty signifier", în Kuhar, R. și Paternotte, D. (ed.), *Anti-gender campaigns in Europe*, London, New York: Rowman & Littlefield, pp. 23-40.

Moffitt, B. (2017) „Liberal Illiberalism? The Reshaping of the Contemporary Populist Radical Right in Northern Europe", *Politics and Governance*, 5(4), pp. 112-122.

Neagu, A. (2017) „Liviu Dragnea: De multe ori cei care au inițiat un referendum au fost și cei care au pierdut în final". Articol disponibil la: https://www.hotnews.ro/stiri-politic-21621106-

liviu-dragnea-multe-ori-cei-care-initiat-referendum-fost-cei-care-pierdut-final.htm.
Nestor, A. (2018) „Dacă nu votezi la referendum, doi bărbați îți vor putea adopta copilul! Un panou publicitar a iscat stupoare la Timişoara". Articol disponibil la: https://debanat.ro/2018/09/daca-nu-votezi-la-referendum-doi-barbati-iti-vor-putea-adopta-copilul-un-panou-publicitar-a-iscat-stupoare-la-timisoara_236037.html.
Parlamentul României (2017) „Expunere de motive, Pl-x nr. 127/2017 Propunere legislativă (inițiativă cetățenească) privind revizuirea Constituției României". Document disponibil: la http://www.cdep.ro/proiecte/2017/100/20/7/em34.pdf.
Paternotte, D. şi Kuhar, R. (2018) „Disentangling and Locating the «Global Right»: Anti-Gender Campaigns in Europe", *Politics and Governance*, 6(3), pp. 6-19.
Păunoiu, A. (2018) „Ideologia de gen şi educația în şcolile publice". Articol disponibil la: http://ziarullumina.ro/ideologia-de-gen-si-educatia-in-scolile-publice-136806.html.
P., R. (2018) „Strategia de educație parentală, în centrul unui scandal. Părinții şi sindicatele cer Ministerului Educației să o anuleze: Pentru noi, conceptul de familie este definit în Constituția României, nimic mai mult", hotnews.ro, 5 iulie. Articol disponibil la: https://www.hotnews.ro/stiri-educatie-22550399-strategia-educa-parental-centrul-unui-scandal-rin-sindicatele-cer-ministerului-educa-iei-anuleze.htm.
Pew Research Center (2017) *Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe. National and religious identities converge in a region once dominated by atheist regimes*. Document diisponibil la: http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2017/05/15120244/CEUP-FULL-REPORT.pdf.
Platforma Civică Împreună (2018) „Platforma Civică ÎMPREUNĂ denunță plagiatul folosit pentru lansarea partidului nou anunțat azi, 30 martie 2018". Articol disponibil la: https://platforma-impreuna.ro/platforma-civica-impreuna-denunta-plagiatul-folosit-pentru-lansarea-partidului-nou-anuntat-azi-30-martie-2018/.

Prearo, M. (2017) „Le cadrage religieux de la mobilisation «anti-genre»: une étude micro-événementielle du Family Day", *Genre, sexualité et société*, (18).

Radio România (2017) „10 Ani de la primul referendum de demitere a fostului preşedinte Traian Băsescu". Articol disponibil la: http://www.politicaromaneasca.ro/10_ani_de_la_primul_referendum_de_demitere_a_fostului_presedinte_traian_basescu-32826.

Redacţia Romanian Tribune (2008) „România normală: Căsătoria între homosexuali, exclusă din Codul Familiei de către Senatul României". Articol disponibil la: http://www.romaniantribune.net/a941_Rom226nia_normala_Casatoria_intre_homosexuali_exclusa_din_Codul_Familiei_de_catre_Senatul_Romaniei.aspx (Consultat la 2 decembrie 2018).

Riley, D.J. (2010) *The civic foundations of fascism in Europe: Italy, Spain, and Romania, 1870-1945*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Rusu, R. (2018) „Ioan Stanomir: Întrebarea de pe buletinele de vot riscă să vicieze referendumul". Articol disponibil la: https://newsweek.ro/actualitate/ioan-stanomir-intrebarea-de-pe-buletinele-de-vot-risca-sa-vicieze-referendumul.

Tarţa, M. (2018) „The Traditional Family Versus Equal Rights Supporters Rhetoric In Romania". *Analize. Journal of Gender and Feminist Studies*, 24 (10), pp. 69-90.

The Conservative (2018) *Mihail Neamțu și Mihai Gheorghiu Referendum pentru Familie la TVR1 emisiunea Romania9*. Înregistrare video disponibilă la: https://www.youtube.com/watch?v=z3p_xPJVZMY.

Viski, V. (2018) „Istoria Coaliţiei pentru Familie". Articol disponibil la: http://adevarul.ro/news/societate/istoria-coalitiei-familie1_5b225235df52022f75248c0a/index.html.

Wong, J.C. (2018) „Facebook policy chief admits hiring PR firm to attack George Soros". Articol disponibil la: https://www.theguardian.com/technology/2018/nov/21/facebook-admits-definers-pr-george-soros-critics-sandberg-zuckerberg.

Zvâcnirea realului şi întrezărirea clasei. Pentru o filosofie politică a referendumului[1]

Emanuel Copilaş

Abstract
Making use of the most recent empirical data available with reference to the referendum regarding the acceptance of marriages between persons of the same sex, this paper proposes a political philosophy of the whole event, pinpointing it, with the help of philosophers and psychoanalists like Lacan, Hegel, Marx and Sartre – in terms like the name-of-the-father, chains of signification, potentialities, ethics, morality, class, group and seriality.

Key words: jouissance, ideology, democracy, class, human rights

Introducere

A trecut referendumul, au apărut datele oficiale ale Biroului Electoral Central (BEC) referitoare la prezenţa la vot, indignările morale care au animat cei doi poli principali ai întregului demers

[1] Într-o formă de lucru, acest text a fost publicat în revista *Polis* (22) 4, 2018, pp. 133-145.

(„tradiționaliști" și „progresiști", o dihotomie schematică și provocatoare de confuzii, după cum voi încerca să arăt) s-au mai temperat. E timpul să aruncăm, pornind de la referendum, o privire mai cuprinzătoare asupra anului politic 2018 și nu numai, anul centenarului, anul unor diviziuni sociale și ideologice profunde, cu mize și simbolistici politice pe măsură. Mai ales că e pe sfârșite, fapt care anticipează deja zborul bufniței Minervei, perspectiva diacronică aplicabilă cu succes unei perioade istorice încheiate deja sau care este aproape de final.

Inițiat de către Coaliția pentru Familie (CpF), o „inițiativă civică fără personalitate juridică", așa cum putem citi pe site-ul acesteia, referendumul pentru păstrarea familiei „tradiționale" viza modificarea textului Constituției pentru a defini căsătoria nu ca pe un aranjament legal între soți, așa cum este în prezent, ci ca uniune juridică posibilă numai între un bărbat și o femeie. Miza întregului demers o reprezenta desigur împiedicarea pe viitor a parteneriatelor civile între persoanele de același sex; termenul „soț", așa cum apare acum în textul Constituției, este neutru sau cel puțin ambiguu din punctul de vedere al genului, iar parteneriatul civil între persoane de același sex este oricum interzis.

Înregistrând o prezență totală la vot de 20,41%, cu aproape zece procente mai puțin decât era necesar pentru atingerea pragului de validare de 30%, referendumul a fost invalidat. Să nu ne pripim în a atribui unilateral acest eșec CpF, tradiționaliștilor, reacționarilor, homofobilor. El este, în aceeași măsură, un eșec al taberei autointitulate „progresiste". Datele oficiale ale BEC, baza oricărei discuții serioase și sistematice despre acest subiect, sunt interesante și contraintuitive deoarece oferă, în termenii psihanalistului Jacques Lacan, o neașteptată străfulgerare a realului, a restului de efectivitate care scapă ocazional, și pentru scurt timp, echivalențelor simbolice omniprezente, strecurân-

du-se prin interstiţiile („tăieturile") dintre ele, opunând deci rezistenţă la semnificare şi antrenând astfel oportunitatea unor şanse politice noi, poate chiar nebănuite până atunci.

Metodologie

Dincolo de secţiunea introductivă de mai sus, articolul este structurat în felul următor: secţiunea următoare cuprinde o prezentare generală a datelor statistice referitoare la rezultatele votului pentru referendum pe judeţe. Începe cu o departajare a judeţelor conform unor categorii de procente variind între 5-10% şi 30-35%, continuă cu un grafic în care este ilustrată prezenţa la vot pentru fiecare judeţ în parte şi se încheie cu o figură care compară prezenţa la vot în mediul rural, respectiv, în mediul urban. În continuare, urmează o analiză filosofico-politică a datelor şi a comportamentului electoral al cetăţenilor români cu această ocazie, analiză care îi angajează pe Jacques Lacan, G.W.F. Hegel, Karl Marx, respectiv, pe Jean-Paul Sartre. În sfârşit, concluziile oferă o raportare de ansamblu la diferitele grupuri sociale şi politice care au avut o poziţie ferm conturată la nivel public în privinţa referendumului. Articolul se termină în cheie lacaniană, argumentând în favoarea expunerii nu numai a considerentelor economice, politice, ideologice, sociale sau culturale care favorizează ascensiunea comportamentelor nedemocratice, ci şi a celor psihanalitice.

Câteva date statistice

Conform BEC, prezenţa la vot pe judeţe a variat între 8,5% (Covasna) şi 30,67% (Suceava).

Tabelul 1. *Prezența la vot pe categorii de procente*

Prezența la vot (%)	**5-10%**	**10-15%**	**15-20%**	**20-25%**	**25-30%**	**30-35%**
Județe	Covasna	Constanța, Harghita, Satu Mare, Sibiu, Tulcea	Argeș, Brașov, Cluj, Galați, Gorj, Ialomița, Ilfov, Maramureș, Mun. București, Mureș, Prahova, Timiș, Vaslui, Vâlcea	Alba, Arad, Bacău, Brăila, Buzău, Caraș-Severin, Călărași, Dolj, Hunedoara, Iași, Sălaj, Teleorman, Vrancea	Bihor, Bistrița-Năsăud, Botoșani, Dâmbovița, Mehedinți, Neamț, Olt	Suceava

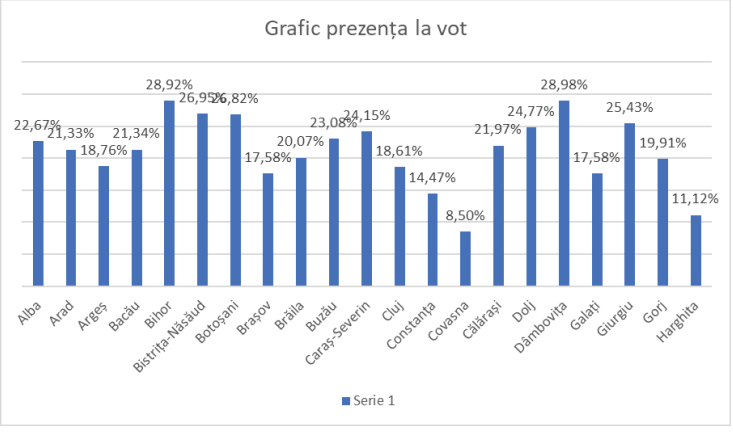

Figura 1. *Grafic prezența la vot (primele 21 județe ordonate alfabetic)*

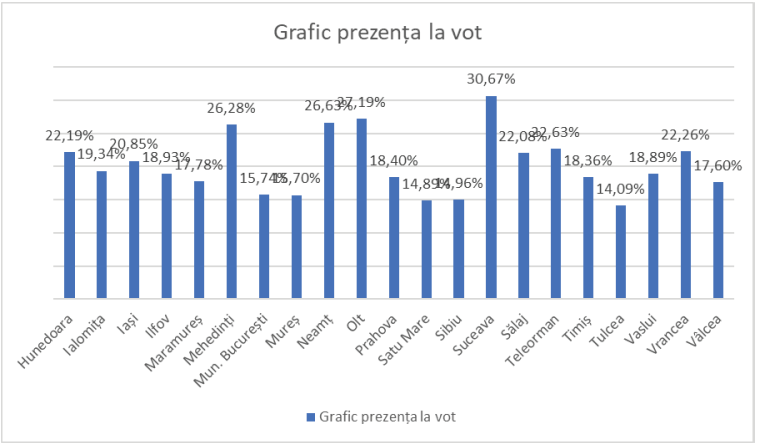

Figura 2. *Grafic prezență la vot (ultimele 21 județe ordonate alfabetic)*

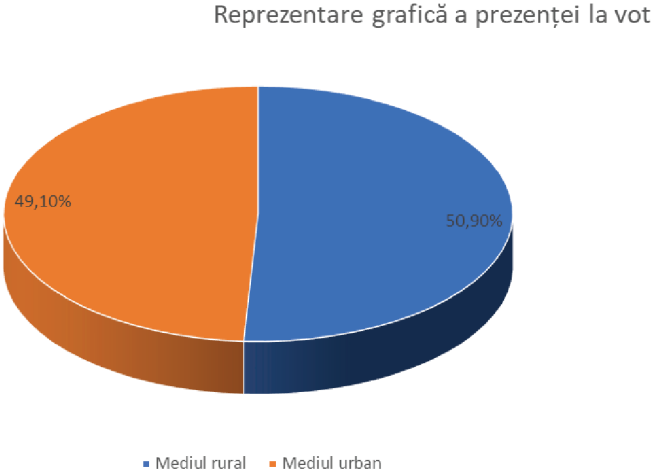

Sursa: adaptare date BEC, http://prezenta.bec.ro/.

Figura 3. *Prezența la vot în mediul urban și în mediul rural*

Două observaţii rapide: în cadrul participării per ansamblu reduse la referendum, cele mai multe judeţe s-au încadrat în jumătatea superioară a ratei de participare, de peste 15%: 14 judeţe cu o participare la vot între 15-20%, 13 judeţe cu o participare la vot între 20-25%. Asta înseamnă 27 de judeţe dintr-un total de 41. Apoi, respectivele judeţe sunt neomogene din punctul de vedere al dezvoltării socio-economice, invalidând corelaţii bazate mai degrabă pe prejudecăţi, cum că judeţele sărace sunt mai religioase şi deci mai predispuse la a vota împotriva parteneriatului civil între persoane de acelaşi sex, respectiv că judeţele mai bogate nu sunt atât de religioase, fiind deci implicit mai tolerante, mai deschise la acceptarea diversităţii sexuale şi nu numai. În cadrul procentului de participare de 15-20% găsim surprinzător de multe judeţe dezvoltate sau foarte dezvoltate: Braşov, Cluj, Ilfov, mun. Bucureşti, Ialomiţa, Timiş, Iaşi, Prahova. Cu alte cuvinte, cele mai bogate judeţe din ţară. Pentru intervalul 20-25% iese în evidenţă Aradul, iar pentru intervalul 25-30% Bihorul.

Nu în ultimul rând, surpriza cea mai mare a acestui referendum a constituit-o probabil simetria aproape perfectă dintre voturile exprimate în mediul rural, respectiv cele din mediul urban: primele le-au depăşit pe ultimele cu insignifiantul procent de 0,2%. Bazinul predilect al votanţilor conservatori, vulnerabili, manipulabili, mai mult sau mai puţin dogmatici – nu (mai) este deci mediul rural, aşa cum se credea în general până acum.

Interpretarea datelor: Lacan, Hegel, Marx, Sartre

Realitatea abruptă şi neaşteptată oferită de rezultatele acestui referendum a scurtcircuitat efectiv ordinea simbolică în interiorul căreia funcţionau comod echivalenţele, şirurile de

semnificaţii pe care eram obişnuiţi să le exprimăm până acum. La modul general, principalele două şiruri de semnificaţii de care suntem articulaţi ar fi ruralitate-sărăcie-religiozitate-intoleranţă-incultură-conservatorism (reacţionarism), respectiv, urbanitate-dezvoltare-laicitate-toleranţă-cultură-progresism. Aşa cum putem constata, aceste serialităţi simbolice au fost puternic zguduite de rezultatul electoral al referendumului, permiţând, fie şi la modul efemer, sesizarea realului nud, aproape traumatic, necircumscris simbolic. Acest real de sorginte lacaniană este mai dinamic şi mai plin de agenţie în raport cu interpretările aproape standardizate care i se oferă în prezent (mă refer, de exemplu, la scrierile lui Slavoj Žižek). Subiectul lacanian este un loc gol, vorbit de numele-tatălui ca loc al Celui-lalt, al inconştientului, la care avem acces sub forma legii, a interdicţiilor cotidiene, lege a cărei provenienţă ar fi deci mult mai arbitrară şi mai puţin raţională decât considerăm în mod uzual. În acelaşi timp, subiectul lacanian este supradeterminat simbolic, aspect care oferă deci inconştientului un ascendent constitutiv asupra eului pretins raţional, nimic altceva decât o pojghiţă subţire şi găurită care înfăşoară pulsiunile sinelui, sine care este la rândul lui o sumă de dorinţe şi fantasme canalizate simbolic. Asta nu înseamnă însă că subiectivitatea este anulată de un determinism implacabil. Înseamnă mai degrabă că destinul subiectului se joacă în astfel de momente de zdruncinare simbolică (displacement), când tăieturile dintre echivalenţele simbolice sunt puse în mişcare, permiţându-i subiectului să se repoziţioneze, într-un orizont de oportunitate politică redus de altfel, în moduri mai cuprinzătoare (Lacan, 2006).

În acelaşi timp, referendumul şi rezultatele sale trebuie abordate în termeni concreţi. Dar a gândi concret, o ştim de la Hegel, înseamnă a vedea lucrurile nu izolat, ci ca verigi mediate şi mediatoare în cadrul unui întreg concentric, având diferite

straturi de inteligibilitate. Adică: pentru a putea interpreta în mod adecvat datele referendumului, trebuie să mergem cu mult dincolo de ele, dincolo de empirism, de experienţa care nu înseamnă nimic în absenţa a ceea ce Hegel numeşte conceptul său specific, în absenţa unui orizont de înţelegere şi de semnificaţie care o face în primul rând posibilă că experienţă. Experienţă pentru un anumit lanţ de echivalenţe simbolice, pentru un anumit tip de discurs, experienţă care trebuie să devină conştientă, altfel spus, de normativitatea particulară care o subîntinde.

Pe cale de consecinţă, privite concret, adică spiritual, cum ar spune Hegel, în plenitudinea lor, lucrurile se prezintă cam aşa: avem de-a face cu o răsturnare care schimbă datele etice (politice) ale problemei, în sensul că raportul dintre potenţialităţile cu valenţe universale ale statului (categoriile sociale) s-a modificat, purtătorii progresului nemaifiind neapărat clasele urbane (proletariatul, intelectualitatea, mica burghezie, marea burghezie, rămăşiţele aristocraţiei rentiere); clasa rurală s-a dovedit a fi flexibilă şi şi disruptivă chiar în raport cu prezenta ordine simbolică. Vechiul cantitativ preluat necritic de-a lungul generaţiilor pare că s-a negat pe sine într-un calitativ superior, fapt care antrenează un nou raport al potenţialităţilor şi implicit o nouă configuraţie etică (politico-simbolică).

O scurtă precizare: deşi Hegel este un gânditor fără îndoială religios, religiozitatea hegeliană este mai degrabă filosofică, preluând din teologie teleologia şi oferindu-i un conţinut nou, sub forma conceptului, nu a gândului simplu, a reprezentării vide, lipsite de conţinut. Altfel spus, religia e importantă în epoca modernă mai degrabă la nivel moral, individual, nu la nivel etic, politic, deoarece adevărul religios este prin esenţă indivizibil şi nedispus la compromisuri, compromisuri care sunt esenţiale pentru înţelegerea şi perpetuarea modernităţii ca rezonabilitate ameliorabilă. Când statul se preocupă de moralitatea propriilor

cetăţeni, aşa cum a încercat statul român să procedeze, prin intermediul referendumului, se umple de ridicol: statul are ca obiect predilect de activitate dimensiunea publică, etică a cetăţeanului, nu pe cea morală, individuală şi în cele din urmă arbitrară. Dacă un stat pretinde ipotetic moralitate din partea propriilor cetăţeni, adică încredere în propriile instituţii, acesta îşi sabotează menirea sa de stat, pentru că încrederea în instituţiile sale se câştigă sub forma unui plebiscit permanent, nu se impune (Hegel, 2010; Hegel, 1961).

De la întregul hegelian, arena potenţialităţilor universalizante intra, trans şi interstatale ajungem fără prea mari eforturi la clasă, la Marx. Iar o observaţie crucială a lui Marx este că structura socială (baza economică, forţele şi relaţiile de producţie care structurează ansamblul social) se schimbă mai repede decât suprastructura (cultura, politica), aceasta din urmă rămânând deci perpetuu defazată. Adică, relaţiile economice şi sociale se transformă înaintea sistemului nostru de interpretări/reprezentări, înaintea ideilor noastre despre ele, idei care sunt astfel inevitabil conservatoare (Marx, 1957). Idei care calificau drept progresiste clasele urbane, în timp ce clasa rurală era întotdeauna susceptibilă cel puţin de reacţionarism.

Deoarece această ordine simbolică a fost invalidată, se cuvine să luăm în calcul clasele sociale nu numai din punctul de vedere al raporturilor pe care le întreţin, ci şi din punctul de vedere al compoziţiei interne a acestora. Ajunşi aici, putem observa că tranziţia postcomunistă a modificat profund structura claselor sociale din mediul urban: mica burghezie (pătura de jos a angajaţilor din multinaţionale, bănci, micii funcţionari, inginerii) a crescut numeric, dar a pierdut ca pondere din avuţia socială şi a scăzut deci ca forţă politică; marea burghezie (managerii de rang înalt din multinaţionale, directorii companiilor de stat – principala deţinătoare a capitalului naţional) şi-a extins şi

diversificat afacerile şi, odată cu ele, şi influenţa politică, lucrând mai ales împreună cu reprezentanţii capitalului internaţional, şi mai recent încercând să scape, fără prea mult succes, de sub tutela acestora; aristocraţia rentieră aproape că a dispărut din punctul de vedere al filiaţiei cu vechea aristocraţie, dar rândurile sale subzistă datorită membrilor marii burghezii care aleg să devină rentieri şi să îşi protejeze astfel averile şi proprietăţile de competitivitatea vorace, respectiv, de fluctuaţiile şi turbulenţele inerente pieţei; intelectualitatea, reprezentată astăzi mai degrabă de cadrele didactice din mediul preuniversitar şi universitar, deoarece tehnocraţii şi funcţionarii sunt distribuiţi între mica şi marea burghezie, este la rândul ei scindată ca clasă, stratul superior al universitarilor aspirând la statutul de mare burghezie – şi depolitizată progresiv datorită condiţiei sale dependente şi a sindicatelor cu rol mai degrabă ornamental care se presupune că i-ar apăra drepturile.

Ce se întâmplă însă cu marea clasă cu potenţial generic, proletariatul? Edificat sub comunism şi distrus aproape integral în postcomunism, proletariatul îşi supravieţuieşte, preponderent sporadic, prin intermediul angajaţilor din industria grea, respectiv cea uşoară, având deseori o activitate productivă intermitentă, divizată între perioadele în care lucrează în ţară, respectiv perioadele în care îşi desfăşoară activitatea în străinătate. Muncitorii din construcţii, muncitorii sezonieri din agricultură şi bandantele reprezintă exemplele cele mai elocvente. Lor li se adaugă tot mai numeroşii muncitori sezonieri din statele asiatice, angajaţi de capitalul naţional sau internaţional care operează pe teritoriul României cu salariul minim pe economie şi cu contribuţii sociale reduse sau inexistente.

Dacă proletariatul clasic s-a transformat radical, dar nu a dispărut, se observă în schimb o proletarizare accelerată a tuturor celorlalte clase, cu excepţia marii burghezii şi a aristocraţiei

rentiere, deşi penultima este dependentă la rândul său de venituri pe care le obține sub forma salariilor și a bonusurilor. Colapsul nivelului de trai și al infrastructurii în postcomunism (în 2001 de exemplu, nivelul de trai din Republica Moldova se situa la un sfert din nivelul de trai din 1989), combinat cu emergența unui capitalism comprador, în cadrul unui context general de acumulare primitivă, a condus la apariția unor categorii de salariați tot mai vulnerabili, cu sindicate tot mai slabe și tot mai puține, aflați la dispoziția discreționară a unor patronate deloc empatice, deloc sensibile la nevoile și temerile angajatului de rând.

În ce măsură mai există însă o clasă rurală? În mai mică măsură decât există proletariatul, aș risca să spun. Clasa rurală este mai internaționalizată probabil, prin intermediul migrației sezoniere și permanente, decât clasele urbane. Dar asta nu înseamnă nimic altceva decât o pură strategie de supraviețuire. Familiile din mediul rural care nu au cel puțin un membru care lucrează în străinătate sunt, de departe, o raritate. În aceste condiții, interacțiunea cu Occidentul a produs o înțelegere și o acceptare sporită a diversității, dar aceasta este marginală în raport cu problemele structurale din mediul rural, care rămân în continuare presante. Iar o problemă preponderent suprastructurală ca drepturile minorităților sexuale este, pentru clasa rurală, una pur exotică, deconectată de realitatea și de mizele care o animă: pentru tinerii socializați în Occident, nu mai este scandaloasă, iar pentru bătrânii rămași acasă să aibă grijă de casă și de nepoți efectiv nu există, pentru că nu au avut contact cu ea până acum.

Dacă această clasă rurală este mult mai internaționalizată decât ni se părea până acum, clasele urbane sunt și ele internaționalizate, dar nu numai din interior spre exterior, cum se întâmplă în cazul clasei rurale, ci și dinspre exterior spre interior.

Mă refer aici la influenţa politică şi culturală în ascensiune a comunităţilor neoprotestante, invers proporţională cu ponderea lor socială, pondere care devine tot mai vizibilă prin integrarea unor vectori de opinie neoprotestanţi în Partidul Naţional Liberal (PNL). La nivelul dezvoltării postcomunismului românesc, ascensiunea comunităţilor neoprotestante devine inteligibilă în contextul retragerii traumatice a statului şi a atacului violent demarat asupra ideilor de comunitate şi de solidaritate de către capitalismul individualizant, agresiv-moralizator. La fel cum nu mai par atât de scandalos-nedemocratice, de ofensator-culturale nici ascensiunea populismelor de extrema dreaptă, a naţionalismului, xenofobiei şi antisemitismului care, desigur, au existat şi au fost încurajate tacit sau chiar explicit şi în cadrul discursului naţional-comunist predecembrist, dar care au explodat pur şi simplu după 1989 nu din cauza acestuia, aşa cum le place anticomuniştilor vehemenţi să argumenteze, ci datorită capitalismului ameninţător şi disruptiv, care punea sub semnul întrebării aproape orice idee de solidaritate şi ataca necontenit statul, parazitându-l în aceeaşi măsură pentru a îi extrage resursele pe nimica toată şi raportând voit pierderile în sectorul public, nu în cel privat, pentru a-l discredita. În contextul crizei economice din 2008, ale cărei efecte, mai ales sociale, nu le-am depăşit, genul acesta de ideologii nedemocratice cunoaşte un reviriment îngrijorător.

În sfârşit, putem asezona toată această analiză de clasă cu idei sartriene ca praxisul, grupul şi serialitatea. Orice ansamblu social şi, în cadrul lui, orice clasă, este compusă, conform lui Sartre, din serii şi grupuri. Grupurile se nasc din serii şi, mai devreme sau mai târziu, recad la nivel de serialitate. Seriile reprezintă conglomerate sociale aglutinate de un set de practici care le este impus din exterior şi care le reifică, amorţindu-le conştiinţa politică. Ocazional însă, în condiţii politice şi

sociale de cotitură, cum este și cea de astăzi, produsă în urma referendumului, seriile produc grupuri reduse ca dimensiuni, dar articulate în urma unui praxis conștient și asumat în relația lui cu întregul. Un astfel de praxis, ne spune Sartre, fidel fenomenologiei sale specifice, este transcendență imanentă: este transcendent deoarece prin intermediul lui își desfășoară posibilitățile ideea de libertate, iar aceasta, știm de la Kant, este, alături de nemurire și de divinitate, o idee care ține de rațiunea pură, de metafizică. Este în același timp imanent, deoarece pornește de la tipuri de activități concrete, cotidiene, constitutive pentru (re)producerea respectivului grup. Pe măsură ce elanul transformator, revoluționar, scade, grupul se reintegrează în serialitate, deoarece nu poate exista dincolo de voința practică a membrilor săi. Aici devine inteligibilă critica sartreană a rațiunii dialectice: dialectica este vizibilă numai din interiorul grupului, nu și a serialității, așa că idei mărețe de genul revoluției proletare sunt o absurditate incomensurabilă: nu există un praxis uniform care să îi unească pe toți membrii unei clase; clasa este mai degrabă o sumă de serialități inerte, sporadic, efemer și accidental politizate sub forma grupurilor (Sartre, 2004).

Din perspectiva discuției de față, întrebarea sartreană pe care ne-o putem pune este următoarea: cum să ne aflăm, așa cum se clama înaintea referendumului, în fața unei revoluții (neo) conservatoare și a unei rate de participare oscilând între 35 și 65% din numărul alegătorilor, majoritatea din mediul rural, când clasa rurală există mai degrabă ca un retard suprastructural, nu ca praxis militant, sfâșiată fiind între numeroase serialități naționale și internaționale? Din acest punct de vedere, clasele urbane, mai închegate fiind, și mai puțin afectate de satisfacerea nevoilor de bază, au putut produce grupuri neoprotestante, neolegionare, autohtonist-ortodoxiste, grupuri resorbite acum

în interiorul serialităţilor din care au ieşit, dar al căror praxis reacţionar poate fi reactivat cu uşurinţă în viitor, existând deja numeroase semnale în acest sens.

Concluzii: a cui discreditare? Democraţie, ideologie, juisare

Dincolo de sentimentul de euforie al unor liberali şi progresişti, şi a proaspăt redescoperitei încrederi în popor a acestora, acelaşi popor care era susceptibil până deunăzi de a ne rearunca direct în Evul Mediu pentru că, nu-i aşa, dacă am fi supus la vot învârtirea Pământului în jurul Soarelui şi legea gravitaţiei, modernitatea ştiinţifică nu s-ar fi dezvoltat niciodată – se impune practic o reevaluare a relaţiei dintre marile partide (Partidul Social Democrat – PSD, Partidul Naţional Liberal – PNL) şi propriul electorat, respectiv, o reevaluare nu atât a relaţiei Bisericii Ortodoxe Române (BOR) cu propriii enoriaşi, ci o reevaluare a ponderii politice reale a acesteia.

Referendumul a reprezentat practic un test pe care neoprotestanţii şi BOR, de obicei inamici ireconciliabili, l-au pus la cale pentru a sonda ponderea politică a electoratului conservator cu propensiuni autoritare. Dincolo de riscurile asumate de neoprotestanţi prin asocierea cu BOR, cu ortodoxismul şi, într-o optică geopolitică mai largă, cu valorile efectiv neofasciste ale eurasianismului rus, aceştia au urmărit şi urmăresc în continuare implementarea în România a ideologiei neoconservatoare americane, pas cu pas. Principalii protagonişti ai acestui demers de acolo provin, de acolo îşi primesc finanţarea. Ceea ce confirmă din plin ipoteza lansată cu un deceniu în urmă de către Didier Chaudet, Florent Parmentier şi Benoît Pélopidas în excelenta lucrare, tradusă şi în limba română şi intitulată *Imperiul în oglindă.*

Strategii de mare putere în Statele Unite și în Rusia (2008) –, cum că neoconservatorismul american și eurasianismul rus sunt de fapt ideologii imperialiste în primul rând, și naționaliste de abia în al doilea rând, care împărtășesc același militantism și urmăresc obiective geopolitice identice.

În cazul nostru, cele două ideologii și-au dat mâna tacit și reticent pentru a impune o încălcare flagrantă a drepturilor omului în numele unei tradiții fantasmatice și autoritare, și au suferit un eșec răsunător. Problema parteneriatului civil între persoanele de același sex este, în România contemporană, o problemă mult prea exotică și prea suprastructurală pentru o țară în care jumătate din populație este plătită cu salariul minim pe economie, sănătatea și educația sunt într-o stare deplorabilă, infrastructura la fel, iar emigrația a atins locul doi în lume, după Siria, un stat aflat în plin război civil și pe teritoriul căruia se întâlnesc interese internaționale substanțiale, potențând desigur acest conflict.

S-a speculat cum că reprezentanții minorităților sexuale ar fi plătiți de ONG-uri străine, că ar fi vârful de lance al marelui capital internațional pentru a abate atenția de la problemele reale cu care ne confruntăm, cum ar fi, de exemplu, problema resurselor de gaze din Marea Neagră aflate în pericolul de a fi vândute la prețuri neverosimil de mici capitalului internațional. Acest lucru este o exagerare, dar conține un sâmbure de adevăr în măsura în care promovarea aparent ostentativă a drepturilor minorităților într-un climat multicultural de factură postmodernă riscă să accentueze mai degrabă particularitățile grupurilor defavorizate, oricare ar fi ele, în detrimentul unității lor antihegemonice. Chiar și așa, România este departe de Occident în această privință, iar recunoașterea parteneriatului civil pentru minoritățile sexuale nu ar fi decât un pas înainte în lărgirea noțiunii de drepturi ale omului, drepturi la care nu

trebuie să renunţăm, ci, aşa cum afirma Marx, să le extindem pentru a depăşi până la irelevanţă originea lor burgheză, egoist-individualistă. În plus, voci reprezentative ale minorităţilor sexuale nu au ocolit în spaţiul public deloc problema resurselor naturale ale României, chiar dacă nu au prioritizat-o în măsura în care alţii ar fi dorit să o facă.

Deşi referendumul ar fi fost validat, cu 30%, 35%, chiar şi 65%, cum s-a anticipat, cei care au abordat problema din unghi „progresist" s-ar fi grăbit să adopte o atitudine demoprotectivă, nu democratică, argumentând că poporul trebuie salvat de el însuşi, altfel alunecă inevitabil pe pante politice nedemocratice, la fel cum, în logica leninistă, sindicatele nu ar fi capabile decât să reproducă la nesfârşit ordinea capitalistă existentă. Am pus cuvântul „progresist" în ghilimele deoarece este utilizat în prezent într-un mod cât se poate de ambiguu. Conotaţia peiorativă pe care i-o atribuie şi conservatorii, şi o parte a stângii, provine din simplul fapt că majoritatea celor care au argumentat în favoarea reglementării parteneriatului civil între persoane de acelaşi sex şi au participat ca observatori la referendum au fost membri ai partidului Uniţi Salvăm România (USR) şi membri ai mişcării #rezist. Pusă în acest fel, problema se clarifică: dreapta i-a criticat pe liberali pentru stridenţa cu care au apărat pretinsa derivă morală a societăţii, iar stânga pentru ipocrizia lor fulminantă, în măsura în care viziunea lor politică tehnocrat-neoliberală este lipsită de empatie socială şi reproduce, sub forma anticorupţiei sterile şi vehemente, clişee anticomuniste provenite din cea mai neagră perioadă a tranziţiei, anii 1990. În capcana aceasta a picat însă şi o parte a stângii social-democrate care, înfricoşată iniţial de ceea ce a perceput ca fiind fondul popular antidemocratic al poporului, a ajuns ulterior să îl descopere în toată splendoarea lui proemancipatoare. Ambele ipostaze propun fie o respingere pripită, fie o idealizare romantică a noţiunii de popor, un termen

umbrelă care din punct de vedere sartrean, așa cum am constatat deja, nu are niciun sens.

Nu m-aș grăbi să trag concluzia că referendumul a probat falimentul clasei politice actuale și că marile partide, cum ar fi PSD sau PNL, nu se mai pot baza pe propriile electorate. Referendumul a fost doar o problemă conjuncturală pentru aceste electorate, lipsite de miză structurală reală. În probleme de fond, rețelele teritoriale de partid vor funcționa și în continuare bine mersi, așa că optimismul îmbătător al noilor partide politice este cu siguranță prematur. Praxisul întâi, rezultatele pe urmă. Sunt de acord însă că PNL este într-o situație mult mai delicată decât PSD, partid de care s-a apropiat ideologic foarte mult, fapt care ar putea crea confuzii costisitoare în rândurile electoratului liberal.

BOR se află la rândul ei într-o situație delicată, ponderea sa politică relevându-se ca fiind cu mult sub așteptări. Să sperăm că acest lucru va accelera procesul de secularizare și va conduce la o separare mult mai clară și mai pronunțată a bisericii de stat, mai ales din punct de vedere financiar. Să sperăm, în același timp, că enoriașii care s-au pronunțat pentru familia definită ca uniune legală între un bărbat și o femeie nu vor fi desconsiderați, tratați condescendent și catalogați ca pepinieră a reacționarismului. Deși surprinzător de mulți dintre ei nu fac parte din clase defavorizate, poate chiar mai bine de jumătate, aceștia au dreptul la propria socializare politică, la propriul traseu de descoperire a atitudinilor și practicilor democratice. Așa cum spunea Hegel în *Principiile filosofiei dreptului* (2003), cel mai grav se înșeală un popor atunci când este înșelat de el însuși. Iar în cazul acesta, numai de înșelare nu a fost vorba, ci de dialectică pozitivă.

În sfârșit, referendumul ne-a oferit ocazia să redescoperim într-un mod proaspăt, plin de semnificații, argumentul lacanian

Kant + Sade. Kant – nicio societate nu poate exista şi prospera în absenţa unei ordini legale autoinstituite, dar această ordine nu poate angaja subiecţii politici numai în calitate de cetăţeni, ci şi în calitate de persoane private, dispunând de câte un inconştient, de pulsiuni ale sinelui, sexuale şi nu numai, traduse prin simptome pe care eul raţional nu şi le poate explica şi de cele mai multe ori ajunge să le sublimeze; şi deoarece juisarea trebuie să aibă loc, iar cetăţeanul nu poate fi complet, responsabil şi autentic în absenţa dorinţelor şi a fantasmelor sale constitutive (Sade), rezultă că ordinea legală trebuie înţeleasă şi ca ceea ce Lacan numeşte nume-al-tatălui, ca sursă a autorităţii despotice a tatălui hoardei primitive freudiene, asasinat de propriii copii datorită tiraniei sale insuportabile şi reinventat apoi, din cauza indispensabilităţii sale politice, sub forma statului (Lacan, 2006, pp. 645-668).

Inconştientul şi sexualitatea sunt mult mai importante decât considerăm în mod uzual, şi ne „vorbesc" periodic prin intermediul unor simbolistici discursive care, la rândul lor, dacă îl ascultăm pe Lacan, îşi au originea în iraţional. La urma urmelor, celebra carte a lui Murray Edelman, *Politica şi utilizarea simbolurilor* (1999), statutează foarte clar că, deşi putem distinge între simboluri referenţiale (raţionale, argumentative – constituţia de exemplu), respectiv simboluri de condensare (afective, iraţionale, pasionale, mistice – exemplele sunt nenumărate aici) – la nivelul practicii politice simbolurile de condensare predomină, ba chiar le înlătură cu totul pe cele referenţiale. În cazul referendumului nostru, s-a făcut risipă de simboluri de condensare, din partea tuturor taberelor implicate în acest demers.

Democratizarea politică este deci nu incompletă, ci disfuncţională în absenţa democratizării juisării. Iar asta înseamnă acceptarea juisării tuturor adulţilor cu discernământ, o acceptare deschisă, relaxată, firească. Pentru că atâta timp cât ne

vom ruşina de propria juisare, ne vom ruşina şi vom trata cu ostilitate şi juisarea celorlalţi. Iată, dincolo de factorii ideologici, economici, sociali şi politici baza psihanalitică a derapajelor antidemocratice. Iată marea lecţie a lui Lacan. Iată ce am avut de spus cu această ocazie Lacan cel din Kant + Sade, via Hegel, Marx şi Sartre.

Bibliografie

Chaudet, D., Parmentier, F. şi Pèlopidas, B. (2008) *Imperiul în oglindă. Strategii de mare putere în Statele Unite şi în Rusia*. Traducere de Gabriela Şiclovan. Chişinău: Cartier.

Edelman, M. (1999) *Politica şi utilizarea simbolurilor*. Traducere de Ruxandra Nechita. Iaşi: Polirom.

Hegel, G.W.F. (2003) *Elements of the Philosophy of Right*. Traducere H.B. Nisbet. Cambridge: Cambridge University Press.

Hegel, G.W.F. (1961) *On Christianity. Early Theological Writings by Friedrich Hegel*. New York: Harper Torchbooks.

Hegel, G.W.F. (2010) *The Science of Logic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lacan, J. (2006) *Ècrits. The First Complete Edition in English*. New York, London: W. Norton & Company.

Marx, K. (1957) *Capitalul. Critica economiei politice*. Traducere colectivă. Vol. I („Procesul de producţie al capitalului"). Bucureşti: Editura de Stat pentru Literatură Politică.

Sartre, J.P. (2004) *The Critique of Dialectical Reason*. Vol. I, („Theory of Practical Ensembles"). Traducere nespecificată. New York: Verso Books.

Minoritățile naționale.
O perspectivă diacronică

„Evrei în cultură”. De ce a întocmit Securitatea o listă cu numele evreilor din domeniul culturii, învățământului și artei?

William Totok

Abstract

The political police of the Romanian communist regime – the Securitate – had a real obsession for lists. In the years 1980, besides the lists with presumtive ennemies, the Securitate made a list with Jewish intelectuals who were active in the cultural field. Together with the "Romanianization" of administrative and constabulary structures, one can observe that suspicions in national minorities have raised, as well as a revival of an anti–Semitism with no concealment. In this context, the Securitate made a list with Jews in the cultural field, without mentionning its actual goal. The whole list is published here for the firs time

Key words: anti-Semitism, Securitate, list with Jews, minorities, Romanianization

În cursul anului 2018, mass-media din România a dezbătut așa-numitele „liste ale lui Hodor”. Este vorba despre mai multe liste cu numele unor persoane, publicate de cercetătorul de la CNSAS, Mădălin Hodor.

Persoanele cuprinse în listele respective fuseseră considerate apte de a fi folosite şi implicate în acţiuni propagandistice. Acţiunile respective aveau ca obiectiv principal, influenţarea opiniei publice din străinătate, prin scrieri, contacte directe sau conferinţe (Hodor, 2018). Unele nume cuprinse în aceste liste sunt cunoscute pentru activitatea lor propagandistică, în sensul liniei naţionaliste promovate de regimul lui Nicolae Ceauşescu.

În arhiva Securităţii există, pe de altă parte, şi nenumărate dovezi din care rezultă activitatea pe această „linie" a unor persoane stabilite în străinătate. Acestea au acceptat, din varii motive, să devină instrumente ale propagandei xenofobe, inspirată de regimul de la Bucureşti şi organizată, sprijinită, respectiv stimulată, de Securitate. Inclusiv legionari, susţinători ai regimului fascist al lui Ion Antonescu sau foşti activişti ai Grupului Etnic German din România au acceptat să acţioneze acoperit sau deschis în conformitate cu linia naţionalistă a regimului. Mulţi s-au identificat, parţial sau total, cu amalgamul doctrinar etnocentrist al regimului, chiar dacă aveau anumite reticenţe faţă de ideologia marxist-leninistă, arborată la nivel declarativ (Totok, 2011).

Naţionalismul radicalizat al regimului se reflectă atât în documentele moştenite de la Securitate, cât şi în interiorizarea unor reflexe naţionaliste în cazul unor oameni care au fost utili propagării concepţiilor care le oferea o platformă de manifestare. Asta a confirmat şi Mădălin Hodor într-un interviu, în care a comentat şi reacţiile critice vehemente, venite tocmai din partea unor persoane cunoscute – în trecutul apropiat şi în prezent – ca multiplicatori ai naţionalismului şi etnocentrismului de inspiraţie protocronistă: „**Linia aceasta naţionalistă, antieuropeană, xenofobă, aparent patriotică**, un patriotism de tipul naţionalismului lui Ceauşescu nu un patriotism european, autentic şi asumat, **arată clar** că ceea ce am spus eu este real, adică

influenţele se văd **până în zilele noastre**" (Şerb, 2018; subl. W.T.).

Obsesia listelor

Securitatea avea o adevărată obsesie a listelor. Acestea erau întocmite cu scopul de a uşura identificarea informativă a unor persoane. În acest context, fondul documentar, întocmit sub denumirea generică „Artă-cultură", ocupă un loc special. În ultimii ani, s-au publicat numeroase documente din acest fond. Amintim doar două cărţi în care, într-un mod selectiv, au fost reproduse anumite materiale, iar altele au fost trecute sub tăcere. Asta cu scopul de a acredita o anumită idee sau, pur şi simplu, de a prezenta Securitatea ca o organizaţie patriotică şi nicidecum represivă.

Prima carte, la care ne referim, aparţine Ioanei Diaconescu şi a fost editată în 2012, la Bucureşti, de Fundaţia Academia Civică, sub titlul: *Scriitori în arhivele CNSAS.* Cartea cuprinde o selecţie subiectiv-comentată, axată pe o perspectivă unilaterală – cea a victimelor Securităţii.

Cea de-a doua carte a fost coordonată de Mihai Pelin şi a fost publicată sub egida Serviciului Român de Informaţii (SRI), la Editura Presa românească, în 1996, tot la Bucureşti, sub titlul: *Cartea Albă a Securităţii. Istorii literare şi artistice 1969-1989.* În prefaţa *Cărţii albe*, se susţine că „acţiunea Securităţii faţă de inaderenţa scriitorilor şi artiştilor a fost cu preponderenţă de ordin informativ" (p. VII) – adică nu represiv. Faptul că Securitatea i-a supravegheat pe toţi, „în egală măsură", indiferent de apartenenţa la un grup sau altul, constituie pentru Pelin o dovadă că poliţia politică chiar ar fi fost un organism care „nu aplauda totdeauna măsurile grave", impuse de conducerea superioară de

partid şi de stat. Tot acolo afirmă că nu a „întâlnit documente care să propună, de la nivelul Securităţii, soluţii extreme împotriva unor adversari declaraţi ai regimului comunist sau intervenţii brutale în treburile breslelor de scriitori şi artişti" (p. IX).

Această legendă – pe lângă multe altele – a fost propovăduită de-a lungul ultimilor 29 de ani şi a fost transformată în muniţia neonaţionaliştilor care l-au transformat până şi pe ultimul şef al Securităţii, Iulian Vlad (1931-2017), într-o icoană a patriotismului neprihănit.

O spune şi Mădălin Hodor în interviul citat, explicându-şi reacţiile şi atacurile la care a fost supus prin faptul că a „deranjat liniile directoare, liniile ideologice care s-au moştenit de la fosta Securitate până în ziua de azi".

Xenofobia şi antisemitismul care se desprind din numeroasele documente ale Securităţii, de obicei, sunt ocultate, tocmai pentru a-i conferi aparatului represiv o aură patriotică. Atacurile globale contra minorităţii maghiare (Halbjahresschrift, 2011) sau ieşirile antisemite din trecut, născite şi de Securitate şi colaboratorii ei neoficiali (cuprinse în liste şi dosare „necercetate") s-au prelungit în diverse campanii postcomuniste de presă în care minoritarii sunt transformaţi în cârtiţe ale unor puteri străine sau în care susţinătorii unor opinii incomode sunt stigmatizaţi drept agenţi ai evreului maghiar, George Soros.

„Evrei în cultură"

Apogeul negativ al naţionalismului securistic, documentat în fondul „Artă-cultură", este lista intitulată „EVREI în cultură". Lista dactilografiată, nedatată, a fost întocmită la începutul anilor 1980 de către ofiţeri de la Direcţia 1 care se ocupa de problemele interne. În cele peste 20 de pagini ale acestei liste

sunt cuprinse numele unor scriitori, artişti, muzicieni, actori, regizori, jurnalişti, critici, profesori universitari, cu toţii evrei activi în domenii culturale. Astfel de liste, bazate pe criterii etnice, au fost întocmite doar în perioadele de tristă amintire, atât în Germania nazistă, cât şi în România naţional-legionară şi militar-fascistă, antonesciană.

Din documentul Securităţii, care cuprinde lista evreilor, nu rezultă cu ce scop a fost ea întocmită. Din alte documente, însă, se poate deduce că în anii 1980 în cercurile unor intelectuali evrei – şi nu numai – antisemitismul cultivat de anumite persoane şi publicaţii (ca de exemplu gazeta „Săptămâna", condusă de Eugen Barbu) a stârnit nemulţumiri masive. Rapoartele, notele şi planurile de măsuri reflectă foarte bine această stare de spirit care trebuia suprimată, influenţată pozitiv şi dispersată prin contramăsuri, dezinformări şi legende.

Cât de mult s-a distanţat intelectualitatea evreiască de ideologia naţionalistă a regimului ceauşist rezultă dintr-o declaraţie a criticului şi istoricului literar Zigu Ornea (citată în mai multe documente). Acesta a spus că în România acelor ani până şi marxismul a ajuns să aibă numai un statut de ideologie tolerată (ACNSAS, 1984, f. 19v).

Iritat şi alarmat de cursul naţionalist tot mai vizibil al conducerii de partid şi de stat, scriitorul Radu Cosaşu îi mărturiseşte îngrijorat lui Ivan Deneş („Aurel Bantaş"), (Totok, 2011a) în decembrie 1965, că se teme că evreii „vor fi scoşi din viaţa artistică" (ACNSAS 1964, f. 30v). Citându-l din nou pe Cosaşu („prelucrat" în dosarele poliţiei politice ca o persoană care „ar duce activitate de agitaţie pe linia naţionalismului evreiesc" (ACNSAS, 1965, f. 4), acelaşi „Aurel Bantaş" oferă Securităţii o explicaţie denunţătoare, eficientă nu numai din punct de vedere „operativ": „Poziţia lui Radu Cosaşu este cea a unui om disperat care şi-a pierdut oarecum busola. De la criticarea, pe tonul pe

care îl face, a realităţilor noastre literare şi până la concluzii de ordin general asupra vieţii noastre sociale, în ansamblul ei, nu mai este decât un singur pas" (ACNSAS, 1965a, f. 27).

În ultimul deceniu al regimului naţional-comunist, românizarea pe care o simţea Cosaşu ca un pericol deja cu 20 de ani în urmă, se apropia de final. În această perioadă, românizarea aparatului represiv era aproape încheiată. În acest context favorabil intensificării naţionalismului şovin, se observă o scădere accentuată a reţinerilor privind articularea unor resentimente antiiudaice. Simptomatice, în acest context, sunt aprecierile locotenent-colonelului de Securitate Ioan Indrei, de la Inspectoratul Judeţean Timiş al Ministerului de Interne, şeful serviciului „Artă cultură". Ofiţerul care scria şi publica poezii patriotarde sub numele de Andrei Indrei (Indrei, 1985), prelua anumite informaţii, culese de pe teren, impregnate de antisemitism. Le sintetiza apoi în rapoarte pe care le trimitea centralei din Bucureşti (Direcţiei I). Astfel, într-o notă în care se vorbeşte despre istoricul şi profesorul universitar William Marin, din Timişoara, se subliniază ideea că acesta a scris deja „în anii precedenţi" o „lucrare"[1] care „a ridicat diferite probleme de ordin politic, în sensul că autorul (W.M.) a omis prezentarea luptei comuniştilor de naţionalitate română, axându-se pe relevarea activităţii comuniştilor evrei şi maghiari din Banat" (ACNSAS, 1986, f. 155). În continuare, se dau explicaţii intenţionat denaturate privind o scriere ştiinţifico-fantastică a

[1] Referire la lucrarea scrisă împreună cu Ion Luncan, *Două secole de luptă revoluţionară în sud-vestul României*, Editura Facla, Timişoara, 1984. Denumirea Banat din titlul iniţial al cărţii a fost înlocuit cu trimiterea vagă la regiunea de sud-vest a României, deoarece în ultima fază a ceauşismului uniformizator trebuiau estompate şi denumirile geografice ale provinciilor istorice, sugerându-se o ciudată omogenitate geografică.

lui Marin, a cărei apariții încerca Securitatea s-o împiedice, ceea ce, în ultimă instanță, a și reușit:

> În prezent, WILLIAM MARIN are predat la editura „FACLA" un pretins roman (SF) științifico-fantastic, a cărui acțiune se petrece în COSMOS (Galaxia CĂII LACTEE), dar și pe pământ, ISRAEL, ARABIA, ARABIA SAUDITĂ, ROMÂNIA, SUA etc. Romanul inițial a fost intitulat „REBELIUNE ÎN COSMOS", titlul fiind apoi schimbat în „TAINA ROBOȚILOR" – subintitulat „BASM MODERN":
>
> Acțiunea romanului tratează problema unei lovituri de stat care are loc într-o confederație de state din constelația Căii Lactee. Forțele progresiste sunt reprezentate de personaje cu nume evreiești, iar cele reacționare, fasciste, de personaje cu nume arabe. Practic, confederația de state acreditează ideea unui stat mondial, pentru care luptă un personaj (evreu), amintind de așazisa teorie a integrării mondiale, teorie combătută tocmai pentru periculozitatea ei. Acțiunea deși se petrece în parte în galaxia Căii Lactee, este plasată și pe TERRA, dar scriitura este prea străvezie, cu evenimentele care se derulează în ORIENTUL MIJLOCIU, făcându-se referire la situația din țara noastră, președintele ROMÂNIEI fiind atras, prin intermediul unui savant român, la o acțiune de înfrângere a „forțelor reacționare" (aluziv arabe). Acțiunea cărții este direct sau indirect legată de ISRAEL.
>
> Pe zeci de pagini se vorbește despre o dictatură, instaurată în respectiva constelație, afirmându-se că romanul este „cu cheie". Când se vorbește de ISRAEL, acțiunea devalându-se (!) acolo, se descrie elogios viața, avantajele din chibuțuri etc. Terorismul este reprezentat, după autor, de palestinieni care sunt lichidați, în carte existând și alte aluzii, idei „criptice", mascate sau mai puțin evidente, sentimente antiarabe.

> Periculozitatea cărții, în manuscris, constă în faptul că pe plan ideatic abordează teoria integraționistă a elitismului evreiesc, putând cititorul să înțeleagă că ar fi vorba de un stat mondial sionist, teorie vânturată de francmasonerie și ostilitate totală față de arabi, în special față de palestinieni (ACNSAS, 1986, ff. 155-156).

Numele lui William Marin nu apare pe lista, intitulată „evrei în cultură". În schimb, apar acolo pe lângă numele unor activiști influenți de partid, Leonte Răutu, de exemplu, și numele unor persoane emigrate, ca cele două supraviețuitoare ale Holocaustului, Ana Novac și Mária Földes care s-a sinucis, în 1976. Desigur, această listă se afla în curs de completare, dovadă în acest sens sunt numele adăugate, scrise de mână.

Fără comentarii sau interpretări suplimentare, cât și fără intervenții grafice sau de altă natură (de exemplu, anonimizări), publicăm aici pentru prima dată lista integrală a Securității așa cum a fost ea redactată în ultimul deceniu al regimului național-comunist:

C.N.S.A.S.
ARHIVA CENTRALA

1.Felicia Antip:comentator politic Lumea;Tribuna României (nevasta generalului C.Antip)

2.Felix Aderca:scriitor

A avut funcţii prin U.S.A.Z.

3.Simion Alterescu:cronicar dramatic, profesor I.A.T.C.;Institutul de istoria Artei.

4.Iosif Ardeleanu:director general al Direcţiei Presei şi tipăriturilor

5.Sorin Arghir:ziarist;secretar genera de redacţie"Gazeta literară",cronicar dramatic;profesor engleză.

6.Radu F.Alexandru:dramaturg

7.Anca Arghir:cronicar plastic,Contemporanul, România literară, Arta plastică.

8.Mircea Albulescu:actor,Teatrul Naţional L.L.Caragiale

9.Franz Auerbach:director de scenă; director al T.de Stat-Petroşani;dir T.E.S. Fost soţ al actriţei Lilly Urseanu.

10.S.Alexandru dir. Comitetul pentru Artă;C.C.E.S. Fratele filosofului N.Bellu.

11.Andy Abramovici:violonist

12.Horia Aramă:scriitor, publicaţii pentru tineret.

13.Alfons Adania(+) traducător din americană a lit.Dramatice.Pentru că a avut relaţii cu ambasada U.S.A. a fost mult timp la închisoare.

14.Albala Radu:Scriitor, traducător;redactor E.S.P.L.A.; publicaţii pentru străinătate.

15.Iosif H.Andronic:scriitor, gazetar.

16.Ion Aszody:redactor şef-Flacăra.Cumnat cu Horia Liman.

17.Maria Arsene(+)scriitor, pamfletar, redactor Flacăra.

18. Silvia Arcadi - regizor Al. Sahia

ACNSAS, D 118, vol. 4, ff. 86-109.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVA CENTRALA
1:48 PM 12/4/2017

1.Aurel Baranga(+)scriitor-dramaturg, ziarist.De trei ori Laureat al premiului de Stat.Născut Leibovici, doctor în medicină.

2.Savin Bratu(+):critic şi istoric literar, redactor la o revistă militară;redactor la Gazeta literară;cadru didactic la facultatea de limbă şi literatură română.

3.Bianca Bratu(+)cadru didactic facultatea de filisofie, catedra de pedagogie.Soţia lui Savin Bratu.

4.Emma Beniuc(+)traducătoare din lb.rusă, catedra de lb.rusă.Soţia lui Marcel Breslaşu.Soţia lui Mihai Beniuc.

5.Marcel Breslaşu(+)poet, membru în Biroul Uniunii Scriitorilor;Rector I.A.T.C.

6.Victor Bârlădeanu:ziarist Scînteia.

7.Andrei Băleanu :cronicar dramatic Scînteia;secretar literar al Teatru lui de Comedie.

8,Petre Bokor - plecat.Regizor TV.

9.Silviu Brucan:Ziarist;fost la O.N.U.,cadru didactic.

1o.Dona Barta(+):Regizor studioul Al.Sahia.

11.I.Barta(+): " " " "

12.Al.Boiangiu: " " " "

13.Radu Bogdan:critic plastic, autor de monografii(Andreescu)

14.Lena Boiangiu:redactor redacţia de Teatru la Microfon.Fosta soţie a lui Al.Boiangiu.

15.Andrei Bucalu:redactor Tv.

16.Nicolae Bellu:filosof;director al cinetaografiei, alte funcţii importante.

17.Camil Baciu- plecat.Gazetar

18.I.Barna- plecat.Cronicar cinematografic.

19.Bratib Jack:cronicar muzical, secretar muzical Filarmonică.

2o.Ada Bratin:secretară a conducerii Uniunii Scriitorilor.Soţia lui J. Bratin.

21.C.Butaaru- plecat, scriitor;secretar literar Circ

22.Jeanin Butnaru- plecată, secretară a conducerii Uniunii Scriitorilor Soţia lui C.Butnaru.

23.Horia Bratu- plecat.Critic literar;redactor Viaţa Românească.

24.Camil Baltazar(+):poet, redactor Gazeta literară

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

13

1.Mioara Cremene- plecată.Ziaristă.

2.St.Cazimir:istoric literar.Șadu didactic Facultatea de limbă și literatură română.

3.Ioan Comșa:traducător;redactor E.S.P.L.A.;editura Univers.

4.Nina Cassian :poetă, ziaristă.

5.N.Corbu:ziarist;redactor șef-adjunct Scînteia.

6.Colette Corbu:ziaristă Contemporanul.Soția lui N.Corbu

7.Roger Câmpeanu:ziarist, comentator politic,Secretar resp.de redacția Contemporanul, România literară

8.Radu Cosașu:ziarist, prozator;Scînteia tineretului, Cinema.

9.Sebastian Costin -plecat.Ziarist Scînteia tineretului.

1o.Barbu F.Cîmpina(+):istoric,cercetător institutul Nicolae Iorga.

11.Andrei Călărașu- plecat, regizor film.

12.Bitty Caragiale :ziaristă, publicații pentru copii.Sora lui H.Zincă

13.T.Caragiale:ziarist;informația Bucureștiului.

14.Paul Cornea:secretar C.C.U.T.M.;director Cinematografie,istoric literar;cadru didactic Facultatea de limbă și literatură română.

Cv.S.Crohmălniceanu :critic literar;redactor șef-adjunct Viața Românească;Gazeta literară;cadrux didactic Facultatea de limbă și literatură română;născut, și pe B.I. Moișe Șahn

16Vladimir Colin :scriitor S.F.secretar resp.de redacție Viața Românească.

17.Leni Caler- plecată.Actriță

18.Nell Cobar:caricaturist.Autorul Mihaelei(loo scri)

19.Adi Cusin:poet, ziarist;redactor Flacăra.

2o.Sarina Cășvan(+):prozatoare, ziarisră.Prima nevastă a lui Ion Pas.

21.Andrei Ciurunga:poet, gazetar.

22 Sorin Costin - [illegible]

23 Laura Costin - [illegible]

24. Ioana Constantin - [illegible]

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

89

1.Miron Dragu-plecat.ziarist, critic literarşScînteia tineretului,Gazeta literară,Luceafărul.

2.Virgil Duda :prozator;redactor Casa de filme.Pe buletin Rubin Leibovici.Fratele lui L.Raicu.

3.Mihai Davidoglu:dramaturg.Laureat al Premiului de Stat.

4.H.Dona:ziarist;redactor şef Flacăra;director Arhiva filme.

5.S.Damian:critic literar;redactor Contemporanul, Gazeta literară, România literară, Luceafărul;Animafilm;lector la catedra de romanistică-Heidelberg.Pe buletin Samuil Drukmann.

6.Deneş Ivan-Daniel:ziarist, prozator;Bucureşti-Cluj.

7.Dorel Dorian:dramaturg, redactor publicaţii pentru copii.

8.Lisette Daniel:traducător.secretar de redacţie Viaţa Românească.Soţia lui Brance-Fox.

9.Sergiu Dan(+) prozator

lo.Horia Delesnu :traducător,cadru didactic.I.A.T.C.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

1.B.Elvin:critic literar,prozator;redactor EgSgPgLgA.,Viaţe Românească; secretar literar Teatrul de Comedia, Teatrul Naţional I.L.Caragiale.

2.Ebich:poet

3.Edgar Elian:critic muzical;director Electrecord.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

91

1.Sanda Faur:ziarist;Flacăra, Femeia

2.Maria Földes(+)-plecată:dramaturgă.

3.I.Fîntînaru:ziarist, redacția politică externă Scînteia

4.Bițu Fălticineanu:director de scenă teatrul C.Tănase.

5.Aurel Felea:textier

6.Fred Firea:textier

7.Sonia Filip:traducătoare;interpretă;secretar literar Teatrul Giulești

8.Scarlat Froda(+)-plecat.Ziarist.

9.Al.Finți(+):director de scenă;Directtor Teatrul Armatei;prim regizor Teatrul Național I.L.Caragiale;profesor I.A.T.C.

10.Dita Fînți:sculptor.Soția lui Al.Finți

11.V.Firoiu(+):ziarist.

12. Beate Fridman - actriță; profesor I.A.T.C.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

92

1.Moni Ghelerter(+):director de scenă Teatrul Național I.L.Caragiale, Radio;profesor I.A.T.C. Artist emerit. Laureat al Premiului de Stat

2.Jean Grosu:traducător;secretar responsabil de redacție Contemporanul, gazeta literară; ambasada Cehoslovaciei.

3.Mițu Grossu/plecat/cadru didactic Facultatea limbă și literatură română;radio;corector E.S.P.L.A.

4.Al.Graur:academician,lingvist,cadru didactic Facultatea de limbă și literatură română.

6.Mihai Ghimpu:~~xxxxxxxxxx~~- plecat;cronicar dramatic România liberă.

7.I.Gonda: în 1949 activist C.C. al P.C.R.-cultură

8.Saga Georgescu :cupletist, ziarist, informația Bucureștiului.

9.Corin Grossu:eseist Flacăra(USAZ)

10.Gropeanu Andrée(André Fleury):Traducătoare radio.

11.Horia Lane: prozator.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

93

1.Mircea Herivan:ziarist;salariat C.C.E.S.-publicații culturale;secretar responsabil de redacție Contemporanul.

2.Ana Balasz:ziarist;Előre, A Hét.

3.Suzana Hirsch(+) redactor E.S.P.L.A.-traduceri;Univers.

4.Dumitru Hîncu:traducător;redactor E.S.P.L.A.-traduceri;Veac Nou.

5.Horia Horgia:critic plastic;Arta plastică.

6.Yvonne Hassan:pictor.Nevasta lui Petre Solomon.

7.Alfred Hoffman:critic muzical România liberă.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

94

1.Silvian Iosifescu:critic literar;cadru didactic Facultatea de limbă ș literatură română.

2.Ion Ianoși:filosof;activist C.C. al P.C.R.secția cultură;cadru didactic facultatea de filosofie.

3.Mire Iosif:critic teatral;redactor revista Teatrul.Soția lui St.Iureș.

4.St.Iureș:ziarist, poet, prozator.Laureat al premiului de Stat;Scînteii tineretului;publicațiile studențești(Amfiteatru).

6.Alexandru Imre-plecat.Dirijor, compozitor de muzică ușoară.

7.Iosif Iser:pictor

8.Mirel Iliescu:regizor film Al.Sahia.

9.Petre Iosif(+) secretar Uniunea Scriitorilor;Ministerul Afacerilor Externe.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

95

1.Alexandru Ivor:prozator, membru în Biroul Uniunii Scriitorilor

2.Hilda Jeres(+) compozitoare, pianistă.Laureată a Premiului de Stat; secretar al Uniunii Compozitorilor.Nevasta lui Dinu Negreanu.

3.Eduard Jurist:scriitor pentru copii.

4.Raul Joil:traducător; redactor E.S.P.L.A.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

96

1.Iosif Kiginevacki(+)Activist C.C.al P.C.R.-cultură(echivalent cu secretar).

2.Kovacs György(+) actor.Artist al Poporului.Tg.Mureș-Cluj.

3.Mîndru Kata(+)-plecat.Pianist.Artist emerit.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

97

1.Hero Lupescu:director de scenă Opera română.

2.Lidia Lupescu:redactor Contemporanul;corector Lumea,Soția lui H.Lupescu

3.Tenia Lovinescu:poetă;redactor Femeia, Agricultura socialistă.

4.Mia Lovinescu-plecată:redactor radio.Prima nevastă a lui Horia Lovinescu

5.Nadia Musulin-Lovinescu:traducătoare.A doua nevastă a lui " "

6.Horia Liman+xixrixx plecat;ziarist;redactor șef Contemporanul;corespondent de presă.

7.Radu Lupan:traducător;redactor E.S.P.L.A.;Uniunea Scriitorilor.

8.Sonia Larian:scriitoare pentru copii.Pe buletin Ariane Löwenstein.Soția lui L.Raicu, fosta nevastă a lui Victor Vîntu.

9.Eugen Luca-plecat.Critic literar;redactor Contemporanul.

10.Dorio Lazăr- sculptor,Laureat al Premiului de Stat.

11.I.Ludo (+):prozator, gazetar.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1140 PM 12/4/2017

93

1.Nicolae Moraru:profeor de setetică;director al ^eatrelor în Comitetul pentru Artă;redactor ģef Viaţa Românească;redactor ģef publicaţii pentru străinătate,salariat al C.C.E.S.

2.Sorin Mladoveanu-plecat ^secretar responsabil de redacţie Scînteia

3.Despina Mladoveanu:(traducătoare;cadu didactic ^acultatea de limbă ģi literaturi străine-italiană.Soţia lui S.Mladoveanu.

4.Al.Mirodan- plecat;ziarist, dramaturg;Scînteia Tineretului,Gazeta lit.

5.Iosif Cassian-Mătăsaru(+) traducător.Tatăl Minei Cassian

6.Solomon Marcus:filosof ☆)
7.Mircea Mircu:ziarist, prozator;red.rev.Cultului Mozaic) fraţi
8.Marcel Marcian:prozator;salariat al Uniunii Scriitorilor)

9.Majteyi Erik: poet

1o.Florin Mugur:ziarist, poet, prozator;Scînteia Tineretului;editura Cartea Românească.

11.Norman Manea:prozator.Inginer

12.Ion Vlăileanu:ziarist;Scînteia Tineretului;red.ģef-adj.^azeta literară, Contemporanul.

13.Veronica Mihăileanu:redactor ģef editura Tineretului, editura Ion Creangă.Soţia lui I.Mihăileanu.

14.Paul B.Marian:gazetar, traducător) fraţi
15.Eugen Marian : " ")

16.Nicolae Minei:ziarist;red.ģef Veac Nou;red-ģef-adj.^agazin istoric.

17.Vicu Mîndra:activist C.C. al P.C.R.-cultură;red.ģeģ-adj.^azeta literară;cadru didactic ^acultatea de limbă ģi literatură română;critic dramatic, istoric literar-teatru.

18.Ion Massoff:Gazetar, secretar literar Teatrul Naţional I.L.^aragiale; autor al volumelor Teatrul românesc.

19.Ilca Melinescu:director ^artea rusă;dir adjunct E.S.P.L.A.

2o.Toma ^eorge Maiorescu: ziarist, poet;studii Maxim Gorki-Moscova;redactor Contemporanul, România pitorească.

21.Virgil Monda:prozator.Doctor.

22.Manole Marcus:regizor film.

23.^felia Manole:activist C.C.al P.C.R.cultura(echivalent ad..ģef secţie.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:48 PM 12/4/2017

99

24.H.Mălineanu:compozitor

25.Alfred Mendelsohn(+)compozitor.Laureat al Premiului de Stat.

26.Vladimir Mendelsohn:pianist.fiul lui A.Mendelsohn

27.Dora Massini:soprană Opera română.

28.Bob Massini:regizor teatru, operă,Fiiul Dorei Massini

29.M.H.Maxy:pictor;director al Muzeului de Artă.

30.Liana Maxy:ziarist;comitetul pentru Artă;Indrumătorul Cultural.Fosta nevastă a lui Simion Alterescu.

M.Miheles:regizor film.

32.Beatrice Moscu :director al teatrelor în Comitetul pentru Artă;cumnata lui Al.Finţi.

33.I.Molnar:grafician

34.Eugen Mirea(+):textier, dramaturg.

35.V.Mogleacu :critic literar; salarist Comitetul pentru Artă.

36.Gavril Marcu:ziarist, scriitor

37. Valentin F. Mutnianu, critic literar, lucrafarul

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

180

1.Ana Novac- plecată ,dramaturg.Laureată a Premiului de Stat.(născută Zimra Margani)

2.Virgil Nemoianu-plecat, critic literar;cadru didactic univ.

3.Margarete Niculescu :directoarea Teatrului Țăndărică.

4.F.Năvodaru:traducător.Socrul lui Paul Goma.

5.Dan Negreanu:dir.administrativ Filarmonică, A.R.I.A.

6.Dinu Negreanu(+)~~director~~ plecat de scenă Teatul Național, Teatrul Municipal, regizor film; profesor I.A.T.C.

7.Radu Negreanu(+):pianist.Frate cu Dinu Negreanu

8.Elena Negreanu:actriță Teatrul Național, regizor radio;cadru didactic I.A.T.C.Soția lui Radu Negreanu.

9.Corado Negreanu:actor Teatrul Giulești.

10.Marin(Rin) Negrea:actor Teatrul Național I.L.Caragiale.Frate cu Corado Negreanu.

11.Erick Nussbaum:regizor Al.Sahia

12.Sandu Naumescu:gazetar

13.Herry Negrin:textier

14.Mihai Nadin-plecat, critic teatral,

15.Gabriel Negri:coregraf.

16.Iosif Naghiu:dramaturg.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

181

1.Vl.Cigteanu:plecat poet.Nepotul Lui L.Răutu.

2.Tiberiu Cleh:compozitor

3.Z.Crne:Istoric literar.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

1.Mariana Pârvulescu:plecată; critic dramatic România liberă.Prima nevastă a lui M.Novicov.

2.Veronica Porumbacu(+):poetă, redactor Radio, Viața Românească, red. șef-adj.Gazeta literară, Uniunea Scriitorilor.Laureată a Premiului de Stat.Născută Schwefelberg.Soția lui M.Petroveanu.

3.M.Petroveanu:critic literar;redactor Viața Românească;red.șef-adj. Gazeta literară;red.Revue Roumaine.

4.Horia Stanescu:scriitor pentru copii.Director gral.adj. al Direcției Presei.

5.Edgar Papu:critic literar;cadru didactic Facultatea de limbă și literatură română.

6.Julesz Perahim - plecat:pictor, grafician;secretar al Uniunii Artiștilor Plastici;profesor Institutul N.Grigorescu.Laureat al Premiului de Stat.

7.Laurențiu Profeta:compozitor

8.Amelia Pavel;critic plastic;Institutul de Istoria Artei.

9.Toma Pavel- plecat: critic literar

10.Ada Pietreanu-plecată;traducătoare din lb.rusă.

11.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

1.Leonte Răutu:secretar al C.C.- cultură, rector Acad,Ștefan Gheorghiu.

2.Sanda Radian:critic literar.Născută Rica Sralover.

3.Marius Robescu/poet;redactor Luceafărul.

4.Dorina Rădulescu:ziaristă, romancieră.Soția lui Gh.Rădulescu

5.I.Raicu /plecat(+) secretar redacție Scînteia.Fratele Dorinei Rădulescu

6.Valter Roman:director al Editurii politice.

7.Lucian Raicu:critic literar;redactor Viața Românească, Gazeta literar România literară.Pe buletin Bernard Leibovici.

8.Eugen Rodan(+):vicepregedinte al Comitetului pentru artă, A.R.L.U.S.

9.Petre Radu-plecat ;critic film;redactor editura Enciclopedică.

1o.Stefan Ruha:violonist.

11.Ralea:director administrativ Teatrul de Comedie, Teatrul Național. Nevasta secretara conducerii Teatrului Bulandra.

12.Mihai Roller(+) academician, istoric , autor de manual Istoria Românilor.

13.I.Ross:(+) caricaturist.

14.Lulu Ross:balerină Opera română.Fiica lui I.Ross, profesor școala de coregrafie.

15.Mihai Raicu :director de scenă; profesor I.A.T.C.

16.Radu Miron-plecat; regizor.

17.G.Rafael: director de scenă Tetarul Amatei(devenit C.I.Nottara);cadru didactic I-A-T-C.

18.Adrian Rogoz: prozator S.F.

19.Iosif Răcăciuni(+):gazetar, traducător.Fratele lui N.Stroie.

2o-Sadi Rudeanu-plecat ;textier

21.Radu Nichita(+):traducător;secretar literar Teatrul Mic

22.Andrei Roman:poet

23.H.R.Radian:traducător.

C.N.S.A.S.
DIRECŢIA ARHIVĂ CENTRALĂ
2:40 PM 12/4/2017

1.Celina Sion(+):salariat Direcţia presei pet.sect.cinematografie.Soţia lui Bujor Sion-activist C.C. al P.C.R, frate cu Neaga Sion-Graur,nevasta lui Al.Graur.

2.Cezăr Sebastian (+):gazetar, dramaturg.

3.Iulia Soare(+):prozatoare;redactor E.S.P.L.A.

4.Al.Sever:Prozator, dramaturg;redactor E.S.P.L.A.

6. Al.Simion:activist C.C.al P.C.R., secţia literatură;salariat C.C.E.S. absolvent Maxim Gorki-Moscova;prozator.

7.Andrei Strihan-plecat;activist C.C.al P.C.R.-cultură;eseist teatral; profesor I.A.T.C.

8.Dumitru Solomon:dramaturg;redactor Gazeta literară;cinematografie.

9.Traian Selmaru :secretar al Uniunii Scriitorilor;critic dramatic;redactor şef revista Teatrul.

10.Florica Selmaru :gazetară-comentator politică externă România liberă, Lumea.

11.Alex.Stark :ziarist; redactor Tv.

12.Mihai Stoian:prozator;redactor Gazeta literară. Primul soţ al Mioarei Cremene.

13.Petre Solomon :poet, traducător.

14.Mircea Săucan:regizor film.

15.I.M.Stefan:gazetar, scriitor.

16.Szasz Janos:poet, prozator;secretar al Uniunii Scriitorilor.

17.Valentin Silvestru: critic dramatic;redactor Contemporanul, România literară.

18.Doru Segal:regizor Al.Sahia) soţi
19.Paula Segal " " ")

20.Igor Şerbu- plecat:ziarist, romancier

21.Ieronim Serbu(+):gazetar, prozator.

22.Iosif Sava:critic muzical

23.Tudor Teriade:traducător.Studii U.R.S.S.;şef cabinet Ed,Mezincescu, preşedinte al Comitetului pentru Artă;secretar literar Teatrul Bulandra.

24.Mariana Şora-plecată ;critic literar.Nevasta lui Mihai Şora.

25.Radu Şerban: compozitor

26.N.Stroie -plecat;artist de revistă;aartist emerit.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

27.Octavian Şaya:textier;redactor radio,

28.Al.Sin:critic literar-pedagog,

29.Otto Stark:traducător orientalist

3o.L.Sărăţeanu :comentator -redactor politică externă radio.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

1.N.Mertulian:filosofredactor Viaţa Românească;cadru didactic facultatea de filosofie;Institutul de filosofie Al Academiei R.S.România., lector catedra de filosofie Heidelberg.

2.Lena Tacciu:critic literar

3.Florin Tornea:cronicar dramatic;red. şef-adj revista Teatrul;traducător.

4.Ştefan Tita(+):gazetar, poet, dramaturg

5.Margareta Turcu-Boureanu:actriţă cadru didactic I.A.T.C.

6.Eugen Terru:caricaturist

7.A.Toma(+):acecemician, poet, director Espla

8.Sorin Toma:red.şef-adj Scînteia.Autorul articolului Putrefacţia poeziei-poezia putrefacţiei.Fiul lui A.Toma.

9.Gheorghe Turcu:regizor film.

1o.Leonida Teodorescu:dramaturg;cadru didactic I-A-T-C.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

1.Tilde Urşianu:maestru de balet Opera Română;studii U.R.S.S.)
2.Lilli Urseanuactriţă Teatrul Tineretului, Teatru Pietroşani) surori
Teatru Satu-Mare;Prima soţie a lui F,Auerbach.

3.F.Urseanu(+):foto-reporter, gazetar Flacăra.Unchiul lui Tilde şi a lui Lilli Ueseanu.

4.Matilda Ulmu:pictoriţă.Nevasta lui Ieronim Şerbu.

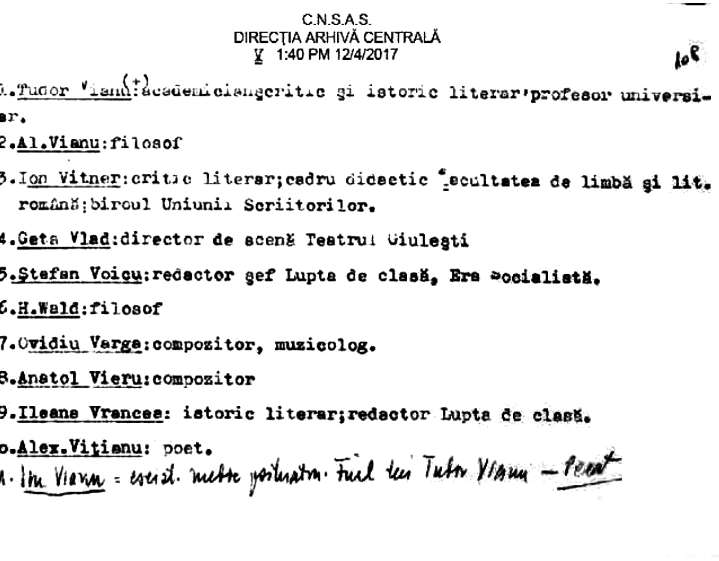

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

108

1.Tudor Vianu(+):academician,critic și istoric literar,profesor universitar.

2.Al.Vianu:filosof

3.Ion Vitner:critic literar;cadru didactic Facultatea de limbă și lit. română;biroul Uniunii Scriitorilor.

4.Geta Vlad:director de scenă Teatrul Giulești

5.Ștefan Voicu:redactor șef Lupta de clasă, Era socialistă.

6.H.Wald:filosof

7.Ovidiu Varga:compozitor, muzicolog.

8.Anatol Vieru:compozitor

9.Ileana Vrancea: istoric literar;redactor Lupta de clasă.

10.Alex.Vițianu: poet.

11. Ion Vianu = scriit. multe traduceri. Fiul lui Tudor Vianu — Paris

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ
1:40 PM 12/4/2017

109

1.Olga Zaicik:traducătoare;redactor E.S.P.L.A.-traduceri, Univers, resp. Cahiers d'études roumaines.

2.H.Zică: prozator;secretar gral.redacție Gazeta literară; resp.Casei Scriitorilor.

3.H.Zalis:critic literar, istoric literar;red.Gazeta Literară;salariat Biblioteca Centrală Universitară.

Bibliografie

ACNSAS (1964) Notă dactilografiată, din 16 decembrie, semnată de „Aurel Bantaș". ACNSAS, *I* 260856, vol. 1, ff. 30-30v.

ACNSAS, (1965) „Hotărârea de deschidere a dosarului de verificare cu privire la «Dramaturgul»". Datată 18 mai. ACNSAS, *I* 260856, vol. 1, ff. 2-4.

ACNSAS, (1984) Notă dactilografiată, noiembrie. ACNSAS, *D* 118, vol. 27, ff. 19-20.

ACNSAS, (1986) Notă dactilografiată de către ofițerul de Securitate lt.-col. Indrei Ioan, după o întrevedere cu furnizorul informațiilor, din 26 decembrie. ACNSAS, *D* 120, vol. 3, ff. 155-156.

ACNSAS, (1986a). ACNSAS, *D* 120, vol. 3, ff. 155-156.

Halbjahresschrift, (2011) „Ellenpontok. O revistă de samizdat din timpul lui Ceaușescu". Articol disponibil la: http://halbjahresschrift.blogspot.com/2011/08/ellenpontok.html.

Hodor, M. (2018) „Ioan Aurel Pop, Cornel Nistorescu și Dorel Abraham, pe lista colaboratorilor Direcției Securității Statului". Articol disponibil la: ediție online: https: //revista22.ro/dosar/ioan-aurel-pop-cornel-nistorescu-si-dorel-abraham-pe-lista-colaboratorilor-securitii).

Hodor, M. (2018) „Lista celor 200. Elitele colaboraționiste cu Securitatea". Articol disponibil la: https: //revista22.ro/dosar/lista-celor-200-elitele-colaboraioniste-cu-securitatea.

Hodor M. (2018) „Lista surselor și persoanelor de influență ale Securității din America și Canada". Articol disponibil la: https: //revista22.ro/dosar/lista-surselor-i-persoanelor-de-influen-ale-securitii-din-america-i-canada.

Indrei, A. (1985) „Matcă mioritică". *Drapelul roșu*, 15 decembrie.

Indrei, A. (1985) „Metopă la Țebea", *Drapelul roșu*, 15 decembrie.

Șerb, S. (2018) „Mădălin Hodor: «Am atins nervul sciatic al securismului: naționalismul și xenofobia»". Articol disponibil la: https://moldova.europalibera.org/a/m%C4%83d%C4%83lin-hodor-am-atins-nervul-sciatic-al-securismului-na%C8%9Bionalismul-%C8%99i-xenofobia-/29257715.html.

Totok, W. (2011a) „Securitatea și Ivan Deneș". Articol disponibil la: https://www.rfi.ro/articol/stiri/politica/securitatea-ivan-denes.

Totok, W. (2011b) „Securitatea și legionarii". Articol disponibil la: http://halbjahresschrift.blogspot.com/2011/11/.

Destinul post-Holocaust al evreilor din România

Ladislau Gyémánt

Abstract

The interwar period could be considered as the most flourishing in the history of the Jewish life in Romania but it ended in the bleak overtones of the collapse of the parliamentary-democratic regime and the inauguration of the age of Holocaust which reduced the Jewish population to approximately the half of its number registered by the Census from 1930. The hopes of the survivors to rebuild after WWII the Romanian Jewish society within a new democratic framework proved to be an illusion, the new Communist dictatorship reviving many of the antisemitic prejudices under new circumstances and forms. This determined most of the Jews from Romania to search for other solutions especially by emigration in the State of Israel, so that the present-day Jewish life in Romania is but a sort of symbolic relic of a formerly important community which offered an undeniable contribution to the material and spiritual creation in the Romanian area of intercultural richness.

Key words: Jews; Romania; Holocaust; Alya; Sionism

Multitudinea, însemnătatea şi varietatea contribuţiilor în domeniul economic, social, cultural, instituţional marchează

perioada interbelică, în perspectivă istorică, drept cea mai fertilă epocă a vieţii evreieşti din România. Recensământul din anul 1930 înregistra (după criterul apartenenţei religioase) o populaţie evreiască de 756.930 de persoane, reprezentând 4,2% din totalul populaţiei, constituind cea de-a treia minoritate ca pondere după cea maghiară şi germană (*Recensământul 1930*, pp. XXVIII-CIII). Semnificativ pentru amploarea reţelei instituţionale este, de pildă, sistemul de învăţământ propriu pentru care perioada interbelică este cea a dezvoltării maxime în cursul existenţei sale instituţionalizate de circa un secol. Un impuls important în acest sens era programul educaţional elaborat de mişcarea sionistă prin organizaţia şcolară Tarbut. Numărul total al şcolilor evreieşti din Transilvania se ridica în 1931/32 la 45, având 224 de profesori şi 5.000 de elevi la o populaţie evreiască de aproape 200.000 de persoane. Comparativ, în Vechiul Regat erau în aceeaşi perioadă 114 şcoli evreieşti cu 378 de profesori şi 10.000 de elevi la o populaţie evreiască de circa 265.000 de persoane, în Basarabia 62 de şcoli cu 349 de profesori şi 5.471 elevi la o populaţie evreiască de circa 206.000 persoane, în timp ce în Bucovina reveneau 17 şcoli cu circa 1.000 de elevi la o populaţie evreiască de 93.000 de persoane (Iancu, 1996, pp. 57; 162).

Acest fapt este cu atât mai remarcabil, cu cât climatul social în care s-au născut realizările menţionate a fost viciat de ascensiunea antisemitismului modern cu semnele rău prevestitoare ale tragediei care urma a se produce curând prin Holocaustul din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Mişcarea studenţească de extremă dreaptă devine vârful de lance al mişcărilor antisemite de masă, care debutează în noiembrie 1922, la Facultatea de Medicină din Cluj. Congresul studenţesc pe ţară, organizat la Oradea, în decembrie 1927, cu 5.000 de participanţi, degenerează într-un atac general asupra magazine-

lor şi restaurantelor evreieşti, sinagogile sunt devastate şi sulurile sacre ale Torei sunt vandalizate şi arse în public. Odată cu apariţia mişcării legionare, violenţa acestor manifestări atinge proporţii criminale. În Maramureş se înregistrează în perioada 1930-1933 victime la Ieud şi Moisei, iar la Borşa sunt incendiate 140 de case evreieşti. Au loc atentate împotriva sinagogilor din Sighet, Oradea şi Alba Iulia.

Intervenţiile autorităţilor, manifestate prin procese intentate autorilor unor astfel de acte de violenţă, despăgubirea comunităţilor evreieşti, nu reuşesc să stăvilească influenţarea opiniei publice de către propaganda antisemită care devine tot mai vehementă pe măsura agravării situaţiei economice a ţării şi a ascensiunii generale a antisemitismului, mai ales după 1933, odată cu acapararea puterii de naziști în Germania. Dacă până atunci violenţele şi propaganda antievreiască fuseseră promovate de organizaţii situate în afara cadrului politic oficial, în ultimii ani ai perioadei interbelice elemente cu caracter restrictiv privind drepturile evreilor îşi fac apariţia şi în politica guvernamentală. Această direcţie nefastă culminează în urma ultimelor alegeri democratice din perioada interbelică (1937), când regele Carol al II-lea încredinţează misiunea guvernării Partidului Naţional-Creştin condus de Octavian Goga şi A.C. Cuza. Guvernul Goga-Cuza inaugurează programul de eliminare a evreilor din toate domeniile vieţii economice şi publice. În pofida eşecului acestei prime guvernări făţiş antisemite care a durat doar câteva săptămâni, aplicarea legii revizuirii cetăţeniei a continuat şi în perioada dictaturii regale care a urmat. Doar în Transilvania, din cele 176.151 de persoane examinate în privinţa dreptului la cetăţenie, circa 61.000 (20.384 capi de familie), reprezentând aproape 1/3 din numărul total al evreilor din provincie, şi-au pierdut cetăţenia, ceea ce le-a închis accesul la proprietatea imobiliară, autorizaţia de muncă, profesiunile

liberale, deţinerea unui paşaport. Odată cu înrăutăţirea situaţiei externe a României, mai ales după prăbuşirea în mai-iunie 1940 a Franţei, principala aliată în faţa tendinţelor vecinilor de revizuire a clauzelor teritoriale ale tratatelor de pace următoare Primului Război Mondial, dictatura regală este nevoită să-şi reorienteze politica spre Germania nazistă, ceea ce se repercutează asupra statutului evreilor prin adoptarea, în august 1940, a legilor rasiale ale guvernului progerman Gigurtu (Pantelimonescu, 1941, pp. 16-65; Benjamin, 1993; Ancel 2001, pp. 65-129; 199-261).

Perioada interbelică, martoră a unei înfloritoare vieţi evreieşti de o remarcabilă bogăţie şi varietate a instituţiilor, manifestărilor şi realizărilor sale, se încheie astfel în tonurile sumbre ale prăbuşirii regimului parlamentar-democratic, ale pierderilor teritoriale suferite de România Mare în beneficiul vecinilor revizionişti, ale instaurării dictaturii generalului Antonescu şi a legionarilor, ceea ce deschide tragica epocă a Holocaustului.

Schimbările majore intervenite pe plan european în urma succeselor militare ale Germaniei naziste din anii 1939-1940 s-au repercutat şi asupra statutului României Mari. După pierderea Basarabiei şi Bucovinei de Nord în urma ultimatumului sovietic din vara anului 1940, în 30 august al aceluiaşi an, prin Dictatul de la Viena al Germaniei şi Italiei, partea de nord a Transilvaniei trece în componenţa Ungariei. Situaţia evreilor transilvăneni evoluează, drept urmare, în mod diferit în perioada 1940-1944 în nordul şi în sudul Transilvaniei, teritorii aflate în aceşti ani sub jurisdicţii diferite.

În Transilvania de Nord, trecerea sub administraţia ungară a însemnat pentru evrei în primul rând introducerea legislaţiei antievreieşti din Ungaria în vigoare încă din anii ’20. Din 1941 s-a instituit munca obligatorie pentru toţi bărbaţii evrei între 20 şi 48 de ani, până în 1943 constituindu-se în Transilvania 74 de detaşamente de muncă având un efectiv de circa 15.000

de persoane. O parte dintre aceste detaşamente au fost folosite pentru exploatări miniere, forestiere, construcţii de căi ferate, lucrări genistice, în timp ce majoritatea lor a ajuns pe câmpurile de luptă de pe frontul de răsărit, pierzându-şi o mare parte a efectivelor (circa 85%) datorită utilizării în operaţiuni de deminare, a muncii epuizante la construcţii de fortificaţii, reparaţii de drumuri, descărcarea trenurilor etc., a lipsei de hrană şi a tratamentului neomenos. În primăvara anului 1944, ocuparea Ungariei de trupele germane şi instaurarea unui guvern de extremă dreaptă condus de Döme Sztójay inaugurează o politică de aplicare accelerată a aşa-zisei „soluţii finale" privind problema evreiască. Conform planului minuţios elaborat sub conducerea lui Adolf Eichmann şi pus în aplicare cu mult zel de autorităţile ungare în frunte cu secretarul de stat László Endre, între 3 şi 16 mai 1944 are loc adunarea a 131.633 de evrei din Transilvania de Nord în 13 ghetouri centrale (Sighet, Mezhogorie, Vişeul de Sus, Satu Mare, Oradea, Slatina, Cluj, Târgu Mureş, Dej, Baia Mare, Şimleul Silvaniei, Bistriţa şi Reghin) în condiţii sanitare, alimentare şi de locuit inimaginabile, însoţite de atrocităţi şi torturi zilnice ale poliţiei şi jandarmeriei în vederea depistării valorilor păstrate sau ascunse de cei ghetoizaţi. În perioada 16 mai – 27 iunie 1944, toţi evreii din cele 13 ghetouri sunt deportaţi, în 45 de garnituri de tren, la Auschwitz, căutându-se astfel a se pune capăt unei vieţi evreieşti de o jumătate de mileniu din această parte a Transilvaniei (Vágó, 1966, pp. 171-221; *Teroarea horthysto-fascistă* 1985, pp. 183-185; *Martiriul*, 1991, pp. 254; 257; Carmilly-Weinberger, 1995, pp. 311-312).

Vocile care s-au ridicat împotriva unei atari barbarii au venit în primul rând din cercurile eclesiastice. Episcopul romano-catolic de Alba Iulia, Márton Áron, într-un discurs curajos ţinut în biserica Sfântul Mihail din Cluj, la 18 mai 1944, şi în scrisori trimise oficialităţilor guvernamentale de la Budapesta, a cerut

oprirea deportării evreilor. Episcopul greco-catolic Iuliu Hossu a adresat o circulară clerului său pentru ajutorarea evreilor aflați în pericol de moarte. Parohul luteran Andor Járosi din Cluj a salvat vieți evreiești prin emiterea unor certificate de convertire. O rețea de salvare a evreilor prin trecerea lor în România a activat din inițiativa șef-rabinului neolog Mozes Weinberger, cu sprijinul unor țărani români din părțile Clujului și cu legături sioniste. Diplomați și intelectuali români (Aurel Socol, Mihai Marina, Mihai Gurgu, Emil Hațieganu), profesori și medici maghiari (Iosif Tóth, Szabó T. Attila, Ioan Demeter, dr. Desideriu Miskolczy), conducătoarea Asociației femeilor catolice din Miercurea Ciuc, Margit Schlachta, și-au legat numele de această nobilă misiune asumată de salvare a celor persecutați. Oficialități ale regimului anterior ocupației germane de talia comiților supremi de Bihor, Sălaj, Solnoc-Dăbâca, Mureș-Turda, Bistrița-Năsăud, primarul de Oradea, au preferat să demisioneze decât să participe la punerea în aplicare a deportării. Colonelul Emeric Reviczky, comandantul detașamentelor de muncă forțată de la Baia Mare, Árpád Bán, comandantul spitalului militar din Oradea, au făcut ceea ce le-a stat în putință pentru a salva vieți evreiești (Carmilly-Weinberger, 1996, pp. 78-117; Lőwy, 2005).

În pofida tuturor acestor adevărate acte de eroism, numărul celor salvați a fost doar o picătură în oceanul imenselor și irecuperabilelor pierderi pricinuite evreimii din Transilvania de Nord. Supraviețuitorii, al căror procentaj nu a depășit 10-15%, purtători ai unor traume de nevindecat, nu au mai reușit niciodată, cu toate eforturile postbelice, să refacă amploarea și strălucirea unei vieți evreiești ardelene pierdute pentru totdeauna.

În ceea ce privește Transilvania de Sud, Banatul și o parte din județele Bihor și Arad rămase după 30 august 1940 în componența României, aici locuiau, conform datelor recensământului oficial din 1941, un număr de 40.937 evrei, reprezentând 8,8% din

populația totală evreiască a României de atunci. Asupra acestei populații evreiești se abate în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941 o avalanșă de măsuri legislative antisemite adoptate de regimul dictaturii comune a generalului Antonescu și a legionarilor instaurat în urma prăbușirii dictaturii regelui Carol al II-lea. Ceea ce a agravat cu deosebire situația evreilor, dincolo de restricțiile legislative, a fost teroarea instituită de legionari, care s-a materializat în jefuirea magazinelor, confiscarea bunurilor familiilor și instituțiilor evreiești, evacuarea evreilor din casele lor, dărâmarea sinagogilor, maltratarea și asasinarea locuitorilor evrei. Dezordinile grave generate de astfel de acte și repercusiunile lor grave asupra economiei țării l-au determinat, în cele din urmă, pe Ion Antonescu să preia întreaga putere în urma zdrobirii rebeliunii legionare din ianuarie 1941, care a însemnat totodată și cea mai gravă lovitură pentru populația evreiască a capitalei București prin pogromul care a însoțit această înfruntare între mișcarea legionară și puterea antonesciană.

În perioada 1941-1942, mareșalul Antonescu a continuat politica de restricții și persecuții împotriva populației evreiești a țării. Izbucnirea în vara anului 1941 a războiului antisovietic a prilejuit un nou pogrom antievreiesc la Iași, cu înregistrarea a mii de victime prin așa-numitele „trenuri ale morții", iar recuperarea provinciilor pierdute în 1940 după ultimatumul sovietic a fost urmată de deportarea întregii populații evreiești din cadrul Bucovinei și Basarabiei în Transnistria, unde s-au înregistrat, din cauza represiunii, a condițiilor inumane și a lipsurilor îndurate de cei deportați, peste 150.000 de victime până în 1944. În țară, așa-numita politică de „românizare" a fost reglementată prin instituirea unui Centru Național de Românizare, care organizează exproprierea treptată a întreprinderilor evreiești, administrarea și lichidarea lor prin vânzare. Ceea ce s-a avut în vedere cu deosebire a fost extorcarea resurselor materiale ale

comunităţilor evreieşti. Pe lângă impozitele obişnuite, evreilor li se impun sarcini extraordinare în cadrul împrumuturilor forţate ale Reîntregirii şi ale Apărării Naţionale, donaţii obligatorii în bani pentru un viitor Palat al Invalizilor şi în obiecte de îmbrăcăminte. Munca forţată impusă evreilor în cadrul detaşamentelor de muncă are loc în condiţiile asigurării hranei şi echipamentului de către comunităţi, iar obligaţiile de muncă pot fi răscumpărate doar prin scutiri acordate în schimbul unor taxe oneroase. Evacuarea evreilor din zonele rurale şi concentrarea lor în oraşele reşedinţe de judeţ impune asupra comunităţilor sarcinile cazării şi întreţinerii celor evacuaţi.

Alături de această politică sistematică de acaparare a resurselor materiale ale comunităţilor evreieşti, acestea au fost grevate de restrângerea drastică a autonomiei lor de funcţionare. Se desfiinţează Federaţia Comunităţilor Evreieşti, instituindu-se în locul ei, în 1942, aşa-numita Centrală a Evreilor, care, prin oficiile sale judeţene şi comunale, controlează cu stricteţe activitatea comunităţilor în toate domeniile în spiritul directivelor oficialităţii.

Dincolo de aceste măsuri care transformă viaţa evreilor într-o luptă permanentă pentru supravieţuire, pericolul care se profilează tot mai ameninţător în primăvara şi vara anului 1942 este acceptarea presiunilor germane în vederea aplicării „soluţiei finale" prin deportarea în masă a populaţiei evreieşti în lagărele din Polonia. O conferinţă se organizează la Berlin, la sfârşitul lui septembrie 1942, pentru coordonarea căilor ferate germane şi române în vederea transportării evreilor din România la Belzec. Până la urmă aceste proiecte au fost abandonate, contribuind la aceasta, în primul rând, evoluţia evenimentelor militare de pe fronturile de luptă, dar nu pot fi neglijate nici intervenţiile liderilor partidelor politice tradiţionale româneşti, ale Casei Regale, ale ierarhilor bisericii ortodoxe, cât şi acţiunile

liderilor evrei de talia şef-rabinului Alexandru Şafran, a lui Wilhelm Filderman, a baronului Neumann din Arad, care oferă o sumă importantă oficialităţilor române în schimbul amânării deportării (Lavi, 1960, pp. 261-315; Lavi, 1974, pp. 177-186; Şafran, 1989; *Evreii din România*, 1997; Benjamin, 2001, pp. 50-126; Gyémánt, 2011, pp. 11-24).

Pe măsura evoluţiei situaţiei militare în favoarea Naţiunilor Unite pe toate fronturile de luptă împotriva Germaniei naziste şi a aliaţilor ei, politica regimului Antonescu faţă de evrei urmează tot mai evident direcţia adoptată în toamna anului 1942, căutându-se câştigarea unei poziţii cât mai favorabile de negociere cu previzibilii învingători după încheierea conflagraţiei mondiale. Centrul de greutate în privinţa soluţionării problemei evreieşti din România se deplasează în direcţia permisiunii emigrării evreilor spre Palestina. După un prim val, din perioada iunie-august 1939, emigrarea se amplifică în perioada octombrie 1942 – august 1944, când pe 10 vase reuşesc să plece 3.176 de persoane într-o călătorie periculoasă, cei 379 de pasageri de pe „Mefküre", de pildă, găsindu-şi sfârşitul în august 1944 prin torpilarea vasului de către un submarin german (*Emigrarea populaţiei evreieşti*, 1993; Ofir, 2003).

Răsturnarea regimului antonescian prin actul de la 23 august 1944 creează iniţial o situaţie dramatică pentru evreii din unele zone ale Transilvaniei de Sud. Ofensiva trupelor germane şi ungare duce, între 12-22 septembrie 1944, la ocuparea Aradului, unde se trece imediat la aplicarea legislaţiei antievreieşti şi pregătirea deportării evreimii locale. Până la urmă, ofensiva trupelor sovietice şi române duce la eliberarea Aradului şi salvarea astfel a comunităţii evreieşti. Mult mai tragică a fost soarta evreilor din Sărmaş şi Luduş, căzuţi victimă, în 16-18 septembrie 1944, răzbunării armatei ungare în retragere, care, în cooperare cu localnicii, a ucis întreaga populaţie evreiască şi a aruncat

în aer sinagoga (Vágó, 1996, pp. 171-221; *Martiriul*, 1991, pp. 307-308; *Istoria evreimii arădene*, 1996, pp. 119-120; Carmilly-Weinberger, 1995, p. 316).

În pofida acestor pierderi şi a suferinţelor îndurate în perioada 1940-1944, evreii din Transilvania de Sud au supravieţuit epocii Holocaustului, căutând în anii următori, împreună cu supravieţuitorii din partea de nord a provinciei, refacerea unei vieţi evreieşti într-un cadru nou pe care l-au sperat a fi democratic. Evoluţia istorică a întregii Europe Răsăritene şi Centrale s-a dovedit însă potrivnică acestor speranţe, instaurarea în curând a unei noi dictaturi – cea comunistă – creând probleme ce au impus căutarea unor alte soluţii de către evreii din această parte de lume.

În urma răsturnării regimului antonescian şi a înlăturării administraţiei ungare din Transilvania de Nord, deşi cu imense dificultăţi de ordin economic, în condiţiile unor confruntări politice tot mai acute şi cu evidente recrudescenţe ale unor prejudecăţi adânc înrădăcinate, se ivesc totuşi speranţele unei reveniri la normalitate într-un regim democratic care să garanteze imposibilitatea repetării ororilor din anii anteriori. Legile reparatorii sunt menite să creeze cadrul juridic în acest sens prin abrogarea legislaţiei rasiale. Se trece la arestarea şi judecarea criminalilor de război, a celor vinovaţi de crimele antisemite. Al doilea pas important pe calea refacerii vieţii evreieşti a fost reorganizarea instituţională. În timp ce la nivelul naţional Centrala Evreiască este desfiinţată, iar conducătorii ei arestaţi şi judecaţi, se reînfiinţează Federaţia Comunităţilor Evreieşti din România în frunte cu Wilhelm Filderman. În Transilvania, se reorganizează Uniunea Comunităţilor Evreieşti de Rit Occidental din Transilvania şi Banat, Biroul Central Israelit Ortodox şi Uniunea Comunităţilor Israelite de Rit Spaniol. O vastă reţea de organizaţii sioniste de toate orientările se constituie,

propunându-şi cu prioritate promovarea emigrării spre Palestina aflată încă sub administraţie britanică. Între anii 1945-1947, emigraţia ilegală organizată de sionişti se ridică la peste 10.000 de persoane la nivelul întregii României, dintre care un procent însemnat îl reprezintă evreii ardeleni.

La scară comunitară, se refac instituţiile distruse total sau grav afectate în anii anteriori. Are o valoare simbolică în acest sens reconstruirea sinagogii neologe din Cluj, aruncate în aer în 1944, care îşi redeschide porţile pe 31 august 1947. Reorganizarea sistemului caritativ, de asistenţă socială, este esenţială pentru ajutorarea celor întorşi din deportare, a membrilor detaşamentelor de muncă, a orfanilor, prin înfiinţarea de cantine populare, orfelinate, azile de bătrâni şi săraci. Sunt redeschise spitalele evreieşti.

Se reorganizează învăţământul evreiesc de toate gradele. Şcoli primare evreieşti funcţionează cu limba de predare română şi cu programă similară învăţământului de stat, dar incluzând şi limba ebraică, istoria evreilor şi religie mozaică. Sub egida organizaţiei IKUF, se înfiinţează şcoli de limbă idiş, biblioteci, cercuri dramatice, edituri, se emit publicaţii în această limbă cu sprijinul oficialităţii, care le contrapune iniţiativelor sioniste de promovare a culturii în limba ebraică (Carmilly-Weinberger, 1988, pp. 250-255; Kuller, 2002, pp. 145-146; 346; 412-414; Gyémánt, 2002, pp. 129-140; Andreescu, Nastasă, Varga, 2003, pp. 18-21; 224-544).

Lupta politică tot mai intensă dintre anii 1945-1946 între forţele politice tradiţionale prooccidentale, dornice a restabili un regim parlamentar care să continue evoluţiile interbelice, şi adepţii unui nou sistem de tip comunist, care se sprijină pe forţele de ocupaţie sovietice, îşi face simţite efectele şi în lumea evreiască din România. În iunie 1945, ia fiinţă Comitetul Democratic Evreiesc (CDE) sprijinit de comunişti. După instau-

rarea prin presiuni sovietice evidente a guvernului Petru Groza, în 6 martie 1945, în conducerea comunitară nu se mai admit decât membrii organizațiilor componente ale Frontului Național Democrat susținător al noii puteri politice. După alegerile din toamna anului 1946, procesul de eliminare a autonomiei comunitare se accelerează, concomitent cu înlăturarea din viața politică generală a țării a tuturor forțelor opuse sistemului comunist pe cale de instaurare. În noiembrie 1947, liderul tradițional de mare prestigiu și influență Wilhelm Filderman este înlăturat din fruntea Federației Comunităților Evreiești și se instituie noi comitete de conducere în comunitățile din întreaga țară. Se proclamă principiul încadrării obligatorii a tuturor evreilor în „câmpul muncii". Nu se mai acceptă ajutoare din afară, în primul rând din partea JOINT, decât pentru câteva domenii strict limitate de asistență socială. În februarie 1948, se instituie principiul centralizării stricte și a controlului CDE privind raporturile evreilor cu forurile oficiale și în activitatea culturală. Școlile evreiești trec sub autoritatea Ministerului Educației Naționale ca un preambul al reformei învățământului din același an 1948 prin care școlile private și confesionale sunt naționalizate. Sunt naționalizate, de asemenea, spitalele evreiești. Noul Statut de organizare și funcționare a cultului mozaic, adoptat în februarie 1950, recunoaște doar un singur tip de comunitate, punând capăt existenței comunităților separate neologe, ortodoxe și *statu-quo*-ante. Se acceptă doar existența unor secțiuni distincte ortodoxe sau sefarde în cadrele acestor comunități unice. Toate bunurile comunitare trec sub administrația centralizată a Federației. Sunt întrerupte total legăturile cu JOINT și alte organizații internaționale, iar în 1953 este desființat atât CDE, considerându-se că și-a îndeplinit rolul și nu mai este necesar, cât și organizația culturală IKUF, precum și organele de presă evreiești.

Instaurarea regimului comunist se repercutează asupra societăţii evreieşti nu numai prin intervenţia masivă în structura ei instituţională în sensul centralizării şi a lichidării autonomiei comunitare, ci şi prin măsurile economice drastice care afectează statutul unor largi categorii ale evreilor. Stabilizarea monetară din 1947 dă o lovitură gravă deopotrivă comunităţilor, care îşi pierd resursele financiare, cât şi păturii înstărite a lumii evreieşti, care se vede privată de acumulările sale băneşti. Naţionalizarea întreprinderilor industriale, comerciale şi bancare din 1948, urmată ulterior de cea a imobilelor, a reprezentat o altă pierdere grea pentru o parte importantă a evreilor din România.

Pentru cei afectaţi de mutaţiile social-economice, care nu sunt dispuşi să adopte soluţia aşa-zisei „restratificări" prin îndreptarea spre domeniile muncii fizice, calea oferită de sionism devine deosebit de atractivă mai ales în urma înfiinţării statului Israel, în anul 1948. Un îndemn în acest sens îl reprezintă şi semnele evidente ale recrudescenţei prejudecăţilor antisemite. În pofida tragediei Holocaustului, supravieţuitorii se lovesc, la întoarcerea în localităţile lor de baştină, de reticenţă şi ostilitate, refuzul restituirii bunurilor jefuite de concetăţeni, ajungându-se în unele zone chiar la acte de violenţă. Odată cu semnalul venit din Uniunea Sovietică, unde după 1948 antisemitismul ia forme evidente quasi oficializate, şi în România partea din societatea evreiască favorabilă instaurării regimului comunist trăieşte trauma unor diferenţieri şi persecuţii mai mult sau mai puţin deschise cu prilejul „verificărilor" dintre 1949-1950, cărora mulţi le cad victimă pierzându-şi calitatea de membri de partid (Andreescu, Nastasă, Varga, 2003, pp. 90-97; 131; 136; 179-503; Kuller, 2002, pp. 143; 243; 291; 296; 381; 386; 489-490; Gyémánt, 2011, pp. 397-403; Rotman, 2004).

Toate aceste evoluţii explică de ce în perioada 1948-1952 societatea evreiască este cuprinsă de un prim val masiv de

emigrare spre nou-înființatul stat Israel, numărul celor ce pleacă de pe teritoriul întregii țări ridicându-se la 127.358 de persoane, reprezentând 29,7% din populația evreiască totală estimată la începutul anului 1947. Anii de vârf privind numărul celor emigrați sunt 1950 cu 46.171 de persoane și 1951 cu 39.046 de persoane, care constituie 67% din cei ce pleacă în acest prim val. Inițial, în 1948, în condițiile în care Uniunea Sovietică era încă încrezătoare în posibilitatea transformării noului stat într-o bază a expansiunii comuniste în Orientul Mijlociu, emigrarea s-a bucurat de un anume sprijin oficial, sioniștii colaborând cu Federația și cu CDE în organizarea ei, iar cei ce plecau participau în prealabil la cursuri politice menite a-i clarifica privitor la misiunea lor. În curând însă, s-a vădit că speranțele sovietice de manipulare a Israelului sunt lipsite de temei, iar valul de represiuni antisemite dezlănțuite de regimul stalinist în URSS și-a găsit corespondențele în rezoluția din decembrie 1948 a organelor de conducere ale Partidului Muncitoresc Român în problema națională, care condamna cu vehemență sionismul. Organizațiile sioniste sunt desființate, o campanie antisionistă este inițiată și întreținută prin intermediul CDE și a presei aservite de-acum total regimului comunist, iar în perioada 1950-1952 sunt arestați circa 180 de lideri sioniști (*Așezările evreilor din România*, 1947, pp. 30-32; Bines, 1998; Rotman, 1994, p. 318; Kuller, 2002, pp. 144; 211; Andreescu, Nastasă, Varga, 2003, pp. 419-423, 434, 445-448, 498-503, 530-544).

În mod surprinzător însă și încă insuficient cercetat, lămurit și explicat de istoriografia consacrată epocii și problemei, tocmai în momentul vehementei campanii împotriva sionismului se deschide larg posibilitatea oficială a emigrării, cu motivația inițială a întregirii familiilor, care însă încetează a fi, de la sfârșitul anului 1949, un criteriu obligatoriu. În timp ce valul de emigrare își atinge apogeul, conducerea de partid, uzând

de serviciile CDE-ului, declanşează concomitent o campanie susţinută de lămurire a evreilor, prin muncă om la om, vizite la domiciliu, şedinţe la locul de muncă, mitinguri de masă, presă, să renunţe la intenţia plecării din ţară, aducându-se ca argumente perspectivele oferite de societatea comunistă şi dificultăţile economice întâmpinate de statul Israel aflat în faza iniţială a existenţei sale. Grupul ţintă al campaniei îl reprezintă cu deosebire muncitorii calificaţi şi specialiştii evrei, repetându-se în acelaşi timp cu obstinaţie că cei ce vor să plece, în primul rând „elementele burgheze", sunt libere să facă acest lucru. Până la urmă, când propaganda împotriva emigrării îşi dovedeşte ineficienţa (de pildă, la Cluj în perioada 1 decembrie 1949 – 31 mai 1950 ridică formulare de plecare 1.966 de persoane, din care renunţă doar 92), politica oficială se schimbă radical, în 1952 numărul aprobărilor de emigrare reducându-se la mai puţin de 10% din cel al anului anterior, iar în anii 1953-1957 aceste cifre devenind aproape simbolice (1.809 persoane în 5 ani). Înăsprirea atitudinii regimului se vădeşte şi în procesele intentate în 1953 liderilor sionişti, procese soldate cu pedepse grave. Desfiinţarea CDE-ului în 1953 se integrează în acelaşi trend represiv, nu lipsit de legătură cu înlăturarea din conducerea superioară de partid în anul anterior a aşa-zişilor „deviaţionişti de dreapta", numărând între ei personalităţi de origine evreiască de talia Anei Pauker (Andreescu, Nastasă, Varga, 2003, pp. 441-503; 516-570; Bines, 1998, pp. 92-94; 211; Levy, 2001).

Procesul de emigrare se reia în perioada octombrie-decembrie 1958, când se înregistrează peste 100.000 de cereri de plecare sub motivul oficial al reîntregirii familiilor. În realitate, motivaţiile noului val de emigrare sunt mult mai complexe, în condiţiile privaţiunilor economice şi ale atmosferei de teroare caracteristice regimului comunist care îndepărtează şi pe cei mai mulţi din susţinătorii anteriori evrei ai sistemului. Trecerea

la eliminarea sistematică a evreilor din posturile de conducere şi din structurile armatei, ale Ministerului de Interne şi Externe, din sfera comerţului exterior, accentuează sentimentul unei acute lipse de perspective mai ales pentru tineretul evreiesc. Pentru evreii religioşi sunt simptomatice fenomenele de atrofiere ale vieţii de cult prin reducerea numărului de sinagogi în funcţie, al rabinilor, al instituţiilor comunitare. Deşi cei ce-şi manifestă intenţia de plecare suferă persecuţii prin concedierea din slujbe, retrogradare, excluderea din partid, exmatriculare din instituţiile de învăţământ superior, obligaţia, până în 1964, de a renunţa la cetăţenie, cedarea bunurilor imobiliare către stat şi limitarea cantitativă a obiectelor ce puteau fi scoase din ţară, procesul cunoaşte totuşi o amploare deosebită în perioada 1958-1966, când se înregistrează 106.244 de persoane emigrate, anii de vârf fiind 1961, cu 20.800 persoane, şi 1964, cu 24.244 de persoane. O nouă gâtuire a emigrării intervine între anii 1967-1968, când, în contextul Războiului de 6 zile şi a încordării grave a situaţiei din zona Orientului Apropiat, emigrarea se reduce pe cei doi ani sub 1.000 de persoane. În perioada 1969-1990 emigrarea se reia într-un ritm şi în condiţii stabilite prin acorduri internaţionale încheiate de regimul Ceauşescu, printr-o rată constantă de circa 1.000-2.000 de persoane pe an. Doar anii 1970 (cu 5.265 persoane), 1972 (cu 2.627 persoane), 1973 (cu 3.617 persoane) şi 1974 (cu 3.231 persoane) depăşesc această marjă, numărul total al celor plecaţi în cei 22 de ani ridicându-se la 40.797 de persoane. Concomitent cu reducerea masivă a populaţiei evreieşti din România, în pofida liberalizării procesului după 1990, numărul celor ce pleacă scade, între 1991-1995, la o rată anuală de 300-500 de persoane, cifra totală a emigranţilor evrei în aceşti ani fiind de 2.239 de persoane (Andreescu, Nastasă, Varga, 2003, pp. 33; 601-673; Bines, 1998, pp. 92-94, 211).

Evoluţia demografică postHolocaust a evreilor din România reflectă cu claritate efectele acestor fenomene intervenite în

viaţa societăţii evreieşti. În ceea ce priveşte situaţia populaţiei evreieşti în primii ani ai perioadei postbelice, o estimare efectuată de Secţia din România a Congresului Mondial Evreiesc la începutul anului 1947, pe baza informaţiilor furnizate de comunităţi, relevă o populaţie totală evreiască de 428.132 de persoane (reprezentând 56,5% din numărul înregistrat în 1930), pierderea de aproape jumătate din efectivele acestei populaţii reflectând deopotrivă efectele Holocaustului şi pierderile teritoriale ale României postbelice faţă de România Mare interbelică. Majoritatea acestei populaţii trăia în oraşe, ponderea populaţiei evreieşti urbane reprezentând 96% din totalul evreilor din România primilor ani postbelici.

Conform datelor recensămintelor periodice efectuate la fiecare zece ani (cu excepţia deceniului 1980-1990), populaţia evreiască a României a scăzut dramatic, reprezentând 146.264 de persoane în 1956 (34% din cifra înregistrată în 1947), 42.888 de persoane în 1966 (10% faţă de 1947), 24.667 de persoane în 1977 (5,76%), 8.955 de persoane în 1992 (2,1%), 5.785 de persoane în 2002 (1,35%) şi 3.271 persoane în 2011 (0,76%). Majoritatea acestei populaţii a continuat să locuiască în oraşe – 42.131 (98,2%) în 1966, 24.266 (98,4%) în 1977, 8.799 (98,3%) în 1992.

Disimilarea culturală a populaţiei evreieşti în scădere numerică este reflectată de reducerea considerabilă a numărului şi ponderii vorbitorilor de idiş – 34.387 în 1956 (23,5%), 5.143 în 1966 (12%), 964 în 1992 (10,8%) faţă de 518.754 în 1930 care constituiau peste două treimi (68,5%) din totalul populaţiei evreieşti a României Mari. Ca apartenenţă religioasă, în 1992 se declarau de religie mozaică 9.670 de persoane, în 2002 un număr de 4.713 persoane (81,4% din rândul celor care şi-au declarat etnia evreiască), iar în 2011 un număr de 2.868 de persoane (87,7%).

Ca structură socio-profesională, la nivelul întregii Românii, recensământul din 1966 marchează preponderenţa netă în rândul populaţiei evreieşti a categoriei intelectuali-funcţionari cu 59,4%, urmată de muncitori (29%), meseriaşi (7,5%), agricultori (0,5%), alte categorii (3,6%). Recensământul din 2002 înregistrează o populaţie activă în rândul evreilor din întreaga ţară reprezentând doar 25% din populaţia totală evreiască. Structura acesteia pe profesii şi ramuri economice indică 22,3% în industrie, 16,7% în servicii, 15% în comerţ, 13,1% în sănătate şi asistenţă socială, 12,9% în învăţământ, 4,1% în administraţia publică, 3,7% în transporturi şi comunicaţii, 1,8% în agricultură şi silvicultură, 8,6% în alte domenii. Desigur, această structură, care reproduce în liniile sale esenţiale modelul socio-profesional consacrat al societăţii evreieşti moderne din România aşa cum se reflectă în faza de maximă dezvoltare reprezentată de perioada interbelică, nu constituie în lumina cifrelor absolute decât o relicvă de valoare simbolică a unei vieţi evreieşti altădată înfloritoare în România (*Recensământul*, 1961, pp. XXXVIII-XXXIX; 188-341; *Recensământul*, 1966, I, pp. 153-154; 158; 175; *Recensământul*, 1977, I, p. 614-619; *Recensământul*, 1992, I, pp. 708-751; 760-761; *Recensământul*, 2002, VI, pp. 2-15; 196-283; 294-373).

Comunităţile existente astăzi, grupate în jurul câte unei sinagogi aflate încă în funcţiune, cu majoritatea membrilor de vârsta a treia, reprezintă mărturiile unui trecut grevat de vicisitudinile unor dictaturi şi prejudecăţi funeste, dar şi ale unei contribuţii incontestabile la creaţia spirituală şi materială din societatea de o mare bogăţie interculturală a României.

Chiar dacă majoritatea evreilor români trăiesc astăzi în alte zone ale lumii, păstrarea vieţii comunitare şi crearea în ultimii 30 de ani a unor centre academice de studii iudaice, pe un drum deschis de Institutul de iudaistică şi istorie evreiască „Dr. Moshe

Carmilly" din Cluj, oferă posibilitatea păstrării tradiției evreiești pentru generațiile ce vor veni, o misiune a cărei incontestabilă însemnătate culturală este menit a o sluji și prezentul studiu.

Bibliografie

Ancel, J. (2001) *Contribuții la istoria României. Problema evreiască 1933-1944*. Vol. I. București: Hasefer.

Andreescu, A., Nastasă, L. și Varga, A. (2003) *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare*. *Evreii din România (1945-1965*). Cluj: CRDE.

Așezările evreilor din România. Memento statistic (1947). Congresul Mondial Evreiesc: București.

Benjamin, L. (ed.) (1993) *Evreii din România între anii 1940-1944. Legislația antievreiască*. Vol. I. București: Hasefer.

Benjamin, L. (2001) *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România 1940-1944*. București: Hasefer.

Bines, C. (1998) *Din istoria imigrărilor în Israel 1882-1995*. București: Hasefer.

Carmilly-Weinberger, M. (ed.) (1988) *Memorial Volume for the Jews of Cluj-Kolozsvár*. New York: Shulsinger Bros.

Carmilly-Weinberger, M. (1995) *A zsidóság története Erdélyben (1623-1944).* Budapesta: MTA Judaisztikai Kutatócsoport.

Carmilly-Weinberger, M. (1996) *Drumul vieții*. Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane.

Calafeteanu, I., Dinu, N. și Gheorghe, T. (ed.) *Emigrarea populației evreiești din România în anii 1940-1944*. București: Silex.

Benjamin, L. (1997) *Evreii din România între anii 1940-1944*. Vol. III, partea I-II. București: Hasefer.

Gyémánt, L. (2002) „Învățământul evreiesc din Transilvania. Tradiție istorică"**,** *Lingua*, I, pp. 129-140.

Gyémánt, L. (2011) „Under Four Dictatorships. Ten Years in the Life of a Jewish Community in Transylvania. Alba Iulia 1940-1950", *Studia Judaica*, XIX, pp. 11-24.

Iancu, C. (1996) *Les Juifs en Roumanie (1919-1938). De l'émancipation a la marginalization*. Paris: Louvain.

Kuller, H. (2002) *Evreii în România anilor 1944-1949*. Bucureşti: Hasefer.

Lavi, T. (1960) „Documents on Struggle of Romanian Jewry for its Rights during the Second World War", *Yad Vashem Studies*, IV, pp. 261-315.

Lavi, T. (1974) „The Background to the Rescue of Romanian Jewry during the Period of the Holocaust", în Vágó B. şi Mosse G.L. (ed.) *Jews and Non Jews in Eastern Europe*, 1918-1945. New York, Jerusalem: Wiley, pp. 177-186.

Levy, R. (2001) *Ana Pauker. The Rise and Fall of a Jewish Communist*. Berkeley, Los Angeles, London: University of Califormia Press.

Lőwy D. (2005) *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Cluj: Koinónia.

Martiriul evreilor din România. Documente şi mărturii (1991). Bucureşti: Hasefer.

Manuilă, S. (ed.) *Recensământul general al populaţiei României 1930*. (1938). Vol II. Bucureşti: Editura Institutului Central de Statistică.

Ofir, E. (2003) *With no way out. The Story of "Struma"*. Cluj-Napoca: EFES.

Pantelimonescu, V. (1941) *Statutul evreilor din România*. Bucureşti: Editura Ziarului „Universul".

Recensământul populaţiei din 21 februarie 1956 (1961). Bucureşti: Direcţia Centrală de Statistică.

Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 15 martie 1966 (1969). Vol. I. Bucureşti: Direcţia Centrală de Statistică.

Recensământul populaţiei şi al locuinţelor din 5 ianuarie 1977 (1980). Vol I. Bucureşti: Direcţia Centrală de Statistică.

Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 7 ianuarie 1992 (1994). Vol. I. Bucureşti: Comisia Naţională pentru Statistică.

Recensământul populaţiei şi al locuinţelor 18 martie 2002 (2003). Vol. VI. Bucureşti: Institutul Naţional de Statistică.

Rotman, L. (1994) „Romanian Jewry: the first decade after the Holocaust", în Braham, R. L. (1994) *The Tragedy of Romanian Jewry*. New-York: Columbia University Press.

Rotman, L. (2004) *Evreii din România în perioada comunistă 1944-1965*. Iași: Polirom.
Safran, A. (1989) *Une tisou arraché aux flames*. Paris: Stock.
Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României septembrie 1940 – octombrie 1944 (1985. Bucureşti: Editura Politică.
Vágó, B. (1966) „The Destruction of the Jews of Transylvania", în *Hungarian-Jewish Studies*, I, pp. 171-221.

Cum să devii un altul pentru a rămâne tu însuţi

Paul Kun

Abstract
The main topic of this essay is the dialectics between personal identity and collective (ethnical) identity, concerning especially the inteligentsia, because of his particular relation with the language and his role in the production of the content of national ideology. This essay is focused on the Romanian Jew intellectual and his identity relation with Romanian language and culture. First, I examine Heideggerian vision about national identity and his antisemitism connected with his romantic nationalism. Second, I present the critique of this ontological vision of identity to Emmanuel Levinas and I conclude on the ethical character of the identification process. Finally, I present the dialectics of this identification at Norman Manea, one of the most important Romanian writers in the 21th century.

Key words: personal identity, ethnical identity, antisemitism, nationalism, alterity.

„Unicul nostru naufragiu, podea străvezie prin care vom
privi camera goală de sub camera noastră;
O vei mobila cu nucile tale şi-ţi voi pune părul perdea la
fereastră,
Va veni cineva şi-n sfârşit va fi închiriată.
Ne vom întoarce sus să ne-necăm acasă".

Paul Celan, *Cântec de dragoste*
(Romanian Poems)

Paul Celan, poet de limbă germană, considerat de majoritatea criticilor literari drept cel mai reprezentativ pentru secolul al XX-lea, s-a născut în 1920 şi a copilărit la Cernăuţi, în Bucovina, împărţit lingvistic între germana din familie şi limba română de la şcoală. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, părinţii lui au fost deportaţi în Transnistria, unde au şi pierit, iar Celan însuşi a fost trimis într-un lagăr de muncă forţată. Cariera poetică a început-o la Bucureşti, după război, unde a şi publicat primele poeme în limba română, iar pseudonimul „Celan" reprezintă anagrama pronunţiei româneşti a numelui său, Antschel. Părăseşte România în 1947, sfătuit, se pare, de Petre Solomon să se stabilească în lumea germanofonă, pentru a se bucura de o audienţă mai largă. Va încerca la Viena, un an, dar se va stabili în final la Paris, unde îşi va întemeia şi o familie. Este cunoscut ca un poet melancolic, depresiv, autor al unei *Fugi a morţii* (Poemul are titlul original, *Todesfuge*. Dar a apărut în revista *Contemporanul*, în mai 1947, în traducerea lui Petre Solomon, cu titlul *Tangoul Morţii*). Poemul debutează cu sintagma „Laptele negru", care va deveni, mult mai târziu, titlul unui volum al scriitorului Norman Manea, în care acesta a adunat studii şi articole consacrate identităţii iudaice). Fragmentul ce figurează ca *motto* al acestui eseu face parte dintr-o poezie scrisă

în limba română, în perioada bucureşteană, şi ce subliniază, cred, alteritatea profundă a poetului, pentru care totul este sub semnul provizoratului şi al întâmplării, o dislocare în *afară*, lipsită de un *înăuntru* şi, în fine, unde *acasă* nu este locul cu care te identifici, ci este locul în care te îneci. Metaforele lichide (naufragiul, înecul) subliniază, cred, dezechilibrul şi deruta poetului, incapacitatea lui de a-şi asuma pozitiv o identitate (Timpul a contribuit din plin la aceasta: Cernăuţiul nu a fost decât unul dintre multele nume pe care le-a purtat oraşul care a trecut prin mai multe „stăpâniri" într-o perioadă scurtă de timp.), un loc în lume: chiar dacă *acasă* există, aceasta nu este soluţia, salvarea. Celan pare să reprezinte eşecul asumării unei identităţi *în afara celei personale*. Perioada bucureşteană rămâne, însă, cel puţin din mărturia prietenilor, ca una fericită, euforică chiar. Pentru biografii săi, plecarea din '47 şi alienarea tot mai accentuată în „exilul parizian", care a culminat cu sinuciderea din 1970, sunt foarte greu de explicat (Celan, 2003, p. 14): cum poţi fi fericit în lumea care ţi-a ucis părinţii şi te-a chinuit, şi nefericit după ce ai părăsit-o pentru o lume mai bună? În cele ce urmează, voi încerca să conturez şi un posibil răspuns la aceste întrebări.

Modernitatea ne-a adus individualizarea existenţei umane, faptul fundamental de a nu ne mai defini ca aparţinând unei comunităţi biologice (familie, clan) sau uneia destinale (confesiune), ci ca *subiecţi* ai unei structuri politico-sociale. Categoriile tradiţionale au intrat în criză, subminate fiind de relaţia formală dintre individ/cetăţean şi stat/societate. Unele dintre aceste categorii au încercat să se reconfigureze în raport cu noua relaţie. Naţionalismul, respectiv identitatea naţională sunt astfel de reconfigurări ale unor forme identitare premoderne. Intelectualul, această categorie născută odată cu modernitatea şi individualismul, a fost cel care s-a confruntat primul cu sarcina de a regândi identitatea din perspectivă individuală, păstrând

totuşi o continuitate cu formele de identificare premoderne. Naţionalismul romantismului german a fost soluţia îmbrăţişată rapid de cultura populară europeană, chiar dacă pentru producătorii lui intelectuali ridica multe probleme. Tom Nairn a remarcat dualitatea conflictuală a naţionalismului, numindu-l „un Ianus bifrons", un chip cu două feţe: una către trecut, alta către viitor. Ataşamentul naţionalismului faţă de valorile premoderne face ca, inevitabil, el să se despartă de individualism, să-l repudieze şi, în final, să respingă modernitatea. Există, cu alte cuvinte, o dificultate de nedepăşit pentru modernitate în a gândi identitatea individuală în raport cu colectivitatea; există o alunecare de sens între „cine sunt?" şi „ce sunt?", între *ego cogito* şi *dasein*. Descartes sau Heidegger? Intelectualii s-au împărţit în două, în funcţie de opţiunea pentru unul sau celălalt. Niciuna din tabere nu a ajuns la un rezultat satisfăcător şi vom încerca să vedem de ce.

Unul dintre „ingredientele" naţionalismului romantic a fost şi este antisemitismul. Acesta vine din trecut, justificat fiind de iudaism şi păstrează această particularitate: antisemitismul nu face nicio distincţie între evrei liber-cugetători, ortodocşi sau de altă religie decât iudaismul. Ambiguitatea fundamentală a antisemitismului este faptul că reuneşte sub acelaşi concept (fundamental religios, iudaismul) o colecţie amorfă de indivizi care nu corespund, de cele mai multe ori, conţinutului conceptului în cauză. Individualismul modern a fost asumat într-o asemenea măsură de cei care s-au orientat către profesii liberale sau intelectuale încât apartenenţa la o comunitate particulară a devenit o chestiune nesemnificativă sau secundară. Explicaţia stă, cred, în faptul că, aparţinând diasporei, ei au fost nevoiţi, pentru a-şi realiza rolurile presupuse de profesiile lor, să-şi însuşească limba oficială la fel de bine ca şi limba maternă. Identitatea profesională a devenit mai importantă decât cea de clan, tocmai din

cauza raportului ei mai strâns cu cea individuală. Aceasta a făcut ca, în plan ideologic, cosmopolitismul, individualismul la scară „cosmică", să devină rivalul ideologic al naţionalismului. Antisemitismul modern se asociază cu naţionalismul prin aceea că vede în evreul cosmopolit duşmanul prin excelenţă al naţiunii, negarea fiinţei naţionale (apariţia sionismului şi ulterior a statului Israel au subminat şi mai mult această alianţă. Rolul acesta este jucat astăzi de rromi şi de refugiaţi).

Ajuns în acest punct, cred că ar trebui să formulăm alte întrebări: cum se explică ataşamentul unor intelectuali evrei faţă de limba şi cultura română, faptul că, deşi aparţin unei comunităţi prestigioase, îşi asumă, pentru a se exprima, această diferenţă, chiar şi în cazul în care ei au părăsit spaţiul acelei culturi? Cum poate deveni diferenţa semnul identităţii? Încă rămâne de scris o istorie a contribuţiei intelectualilor evrei la cultura românească. Majoritatea acestor intelectuali s-au confruntat cu o societate opacă, ostilă, care i-a privit drept „străini", „alogeni", purtători ai unui morb periculos, deşi cei mai mulţi acceptaseră şi serveau cu talent şi entuziasm limba şi cultura română. Mulţi, chiar dacă, după formarea statului Israel, au ales să părăsească România, în principal pentru a evita repetarea crimelor şi terorii din anii '40, au ţinut să formeze în noua ţară o *Asociaţie a evreilor români* (Betea, 2007) (susţine că evreii români reprezintă cea mai numeroasă comunitate, 10% din populaţia statului Israel) şi să editeze mai multe publicaţii în limba română (Asociaţia Scriitorilor Israelieni de Limbă Română).

Voi încerca să răspund la aceste întrebări în trei instanţe: voi investiga, mai întâi, viziunea clasică a Fiinţei (naţionale), aşa cum apare ea la Martin Heidegger şi voi încerca să decelez dacă şi de ce îl conduce ea pe acesta la un antisemitism (cel puţin) metafizic. În a doua instanţă, voi încerca să definesc ceea ce consider o viziune parmenidiană asupra fiinţei (identităţii)

naţionale şi raporturile ei cu identitatea personală, în cazul special al iudaismului, concentrându-mă pe replica pe care o dă Emmanuel Levinas lui Heidegger. În final, voi propune o modalitate (o metaforă) diferită pentru a ne apropia de o înţelegere mai adecvată a acestui raport. Voi încerca să arăt importanţa limbii în amenajarea raporturilor individuale cu semenii şi cu sine, cum contribuie aceasta la apariţia şi menţinerea ataşamentului faţă de „loc", de „pământul natal". În acest context, voi discuta locul şi rolul identităţii iudaice în configurarea complexă a identităţii intelectualului.

* * *

„Cum văd, Socrate – ar fi spus Parmenide – preferi să faci dintr-un unu
o prezenţă pururi aceeaşi în mai multe locuri, aşa cum, aruncând un văl peste mai mulţi inşi, ai spune că peste mai mulţi este [un unu] unitar în întregul său"

(Platon, Opere, vol. VI – dialogul *Parmenide*)

Termenul de „identitate" este ambiguu, el putând să însemne cel puţin două lucruri diferite: 1. ca relaţie, este sinonim cu „omogen", „acelaşi", „neschimbat"; 2. ontologic, este sinonim cu „ceea ce face ca un lucru să fie ceea ce este", „diferit de...". Această ambiguitate poate explica, fie şi în parte, dificultăţile pe care le presupune problema identităţii.

Martin Heidegger reprezintă punctul de plecare al demersului nostru, mai precis modul în care gândeşte acesta raportul dintre identitatea colectivă şi cea individuală. Raţiunea principală a alegerii este faptul că el a dat, atât naţionalismului, cât şi antisemitismului, o formă pur metafizică, eliminând elementele contextuale şi relevând importanţa ontologică a acestor cate-

gorii. Personalitate complexă, contradictorie și chiar enigmatică, Heidegger este prezentat de unul dintre cei mai importanți exegeți italieni ai săi, Franco Volpi, în *I filosofi e la vita* (Gnoli, Volpi, 2010) în articolul intitulat sugestiv *Il filosofo e lo sciamano (Filosoful și șamanul)* în felul următor: „Iezuit prin vocație, devine protestant din indignare, dogmatic scolastic ca formație și pragmatic existențial din experiență, teolog ca tradiție și ateu ca erudit, renegându-și tradiția în hainele unui istoric al identicului". Alegerea lui nu a fost întâmplătoare, în principal pentru șansa extraordinară pe care a ratat-o: deși a arătat locul și rolul central al limbii în raportul omului cu Ființa, în problema identității colective și a raportului acesteia cu cea individuală s-a lăsat „capturat" de o viziune pe care o numesc „parmenidiană" și pe care o voi explica mai departe.

De asemenea, nu trebuie să uităm faptul că, încă din *Sein und Zeit*, Heidegger respinge viziunea carteziană a unei identități personale, a unui subiect, optând pentru o viziune asupra „Ființei" impersonală, anonimă. Chiar dacă el consideră, de exemplu, că grecii (antici) și germanii ocupă un loc privilegiat în istoria Ființei, ei nu sunt văzuți ca agenți, ca subiecți, ci mai curând ca vehicule ale unei forțe impersonale.

În raportul dintre identitate și diferență, Heidegger dă întâietate primei: identitatea precedă diferența, mai întâi ca identitate anonimă, apoi ca identitate obiectivată (*das Man*) impersonală. Diferența nu este decât un alt nume al identității, ca identitate subiectivă, ca diferență între subiecți (indivizi) în interiorul identității. Pentru Heidegger, făcând apel la o metaforă lichidă, individul uman nu este decât o „bulă" pe suprafața omogenă a comunității (Nu întâmplător îl integrează Vattimo în ceea ce numește „comunismul hermeneutic"). Emmanuel Levinas notează această absență a diferenței ca absență a subiectivității (Levinas, 1987, p. 99). Astfel, identitatea colectivă

precedă şi o determină pe cea personală (*Dasein*-ul precedă *cogito*-ul, atât ontic – ne naştem într-o familie, o comunitate –, cât şi ontologic: ne „deschidem" către lumea în care ne naştem, asimilând simbolurile pe care le-a produs deja. Existăm în măsura în care învăţăm.) Identitatea este văzută ca omogenitate, ca unitate a „Fiinţei". Numesc această viziune „parmenidiană" în principal pentru că, la fel ca Parmenide în dialogul lui Platon, Heidegger concepe identitatea ca omogenitate, ca anulare a diferenţei, o viziune care vede identitatea colectivă drept un „văl" care acoperă/anulează orice diferenţă specifică. Această viziune este regăsită şi în maniera în care Heidegger vede „poporul", adică identitatea etno-culturală. Deşi respinge interpretarea rasială a lui *Volk* susţinută de naţional-socialism, el păstrează viziunea esenţialist-culturală a unităţii, adevărului şi esenţei poporului. Astfel, statul este, pentru el, modul de a fi al poporului. Gândirea lui Heidegger rămâne în esenţă etnocentrică, axată pe centralitatea culturii greco-germane care marginalizează şi minimalizează celelalte perspective filosofice. Heidegger consideră că poporul german este, ontologic şi istorial, poporul ales, care este desemnat de istoria Fiinţei să pună, să decidă şi să reînnoiască problema Fiinţei. Conceptele centrale în definirea identităţii etnoculturale sunt „Heimat" şi, respectiv, „Heimatlosigkeit" (termenul echivalent în limba română ar fi „dezrădăcinare"). În jurnal, în 1940, el notează următoarea definiţie a lui „acasă": „este apropierea pământului pentru a deveni un loc pentru pregătirea locuirii, care protejează" (*op.cit*.), iar în altă parte: „Acasă este locul istoric al adevărului Fiinţei, chemat şi primit de către pământ, înrădăcinat în acesta şi protejat de acesta". Această înţelegere a lui „acasă", notează Peter Trawny, nu mai are legătură cu o comunitate naţională omogenă, cu un popor în sensul cotidian. Acasă este gândit drept un „eveniment de apropriere". „Pământul" aparţine în mod necesar acestui

„acasă", iar „înrădăcinarea" în acest pământ este definitorie pentru identitatea etnoculturală. Cu alte cuvinte, pământul patriei este cel care asigură identitatea poporului.

Modernitatea este, pentru Heidegger, responsabilă pentru „dezrădăcinare", pentru pierderea lui „acasă", adică a acestei legături constitutive cu pământul. Modernitatea și... evreii, pentru că aceştia din urmă sunt „dezrădăcinaţi", adică sunt „fiinţări dezrădăcinate din fiinţă" care promovează dezrădăcinarea într-un sens istorial. Evreii, consideră Heidegger, nu pot defini în mod fundamental modernitatea tehnologică odată ce ei sunt „în afara" acestei faze a istoriei Fiinţei, sunt excluşi. Ei nu pot decât să reflecte istoria occidentală în negativ, ca „principiu distructiv", aşa cum marxismul este răsturnarea distructivă a idealismului german. Evreii nu pot fi creativi şi inovatori, ci numai distructivi deoarece ei au acces numai la latura distructivă a metafizicii greceşti. În consecinţă, filosofii evrei de la Maimonides la Husserl nu pot, din principiu, ocupa un rol semnificativ în descrierea heideggeriană a istoriei Fiinţei. Iudaismul diasporic este lipsit de pământ. Diaspora acţionează în direcţia distrugerii sensului lui „acasă". Astfel, imaginea evreului cosmopolit, deschis către cultură, către *orice* cultură, devine, pentru Heidegger, semnul unui pericol mortal pentru identitatea etnoculturală germană. Această viziune este, în esenţă, una defensivă, închisă şi ostilă oricărei comunicări, „teritorială". Această viziune „chtonică" asupra identităţii îl determină pe Jesús Adrián Escudero (2015) să considere că sensul în care tratează Heidegger politica corespunde mai curând geopoliticii, politicii teritoriale decât sensului tradiţional de administrare a comunităţilor umane. Această politică a pământului reprezintă spaţiul istoric şi ontologic în care *Dasein*-ul (termen introdus de Heidegger pentru a desemna omul ca fiinţă care se întreabă „ce este Fiinţa?". *Da*-ul exprimă deschiderea acestei forme de fiinţare către Fiinţă, „orizontul" acesteia) se luptă să-şi afle locul.

Eşecul lui Heidegger nu a fost exclusiv unul teoretic, ci şi politic: în 1933, el acceptă funcţia de Rector al Universităţii din Freiburg şi ţine, cu această ocazie, un discurs în care face apologia proaspătului regim instaurat de Adolf Hitler. Această aventură politică, care l-a determinat mai târziu pe Gadamer să vorbească despre „incompetenţa filosofilor în politică" s-a încheiat destul de rapid, în anul următor, şi Heidegger a evitat cu obstinaţie să recidiveze în vreun fel, deşi nu a repudiat-o niciodată. Simpatia dovedită faţă de naţional-socialism a fost considerată, în special de adepţii săi postbelici, drept un accident nesemnificativ pentru concepţia lui filosofică şi/sau politică. Dar, la publicarea jurnalului său, în anii '90, descoperim că, deşi a avut numeroşi studenţi evrei (Hans Jonas, Hannah Arendt sau Kurt Lovith se numără printre cei mai cunoscuţi şi apreciaţi) cu care a avut raporturi personale destul de strânse, Heidegger a manifestat o atitudine antisemită incontestabilă, chiar dacă nu împărtăşea ideile rasismului biologist ale naţional-socialismului. Din analiza lui Trawny (2015, p. 10) putem observa că antisemitismul lui are legătură mai mult cu viziunea lui despre identitatea etnoculturală decât cu ideile antisemitismului naţional-socialist. Deci, avem de-a face cu un „antisemitism metafizic", justificat de ideile lui Heidegger privind istoria omenirii ca istorie a filosofiei şi locul şi rolul grupurilor etnice în acest peisaj. În jurnal, Heidegger îşi examinează propriul eşec politic. El îl consideră drept un „eşec grandios" (Trawny, 2015, p. 12) din 1933, care este identificat cu eşecul istorial al naţional-socialismului de a-şi realiza promisiunile şi potenţialul. Naţional-socialismul fusese, în aprecierea lui Heidegger, un răspuns promiţător la nihilismul modernităţii, momentul de şansă istorică fiind ratat, oportunitatea unui alt început fiind pierdută, dovedindu-se el însuşi o altă versiune insidioasă şi derivată de modernism alături de formele sale primare desemnate de el sub numele de americanism, bolşevism şi „iudaitate" (Nelson, 2015).

Viziunea lui Heidegger pare, cel puţin pentru Hans Jonas, influenţată de originea lui rurală şi montană (Heidegger era născut în munţii Pădurea Neagră): „Asta nu s-a datorat numai faptului că-i plăceau schiatul şi munţii, dar are legătură şi cu punctul lui de vedere ideologic: trebuie să rămâi ataşat de natură. Unele dintre remarcile lui indică un fel de naţionalism primitiv" (Jonas, apud. Escudero, 2015, p. 34). Escudero îl citează pe Heidegger, într-o scrisoare adresată lui Schwoerer: „Germanii ar trebui să-şi reafirme moştenirea sau vor suferi soarta unei «iudaizări accentuate» (*Verjudung*)" (Escudero, 2015, p. 35). Modul de viaţă iudaic, urban şi neînrădăcinat începe să reprezinte un pericol pentru comunitatea poporului (*Volksgemeinschaft*) afirmă Heidegger în aceeaşi scrisoare.

* * *

Emmanuel Levinas polemizează cu Heidegger într-un volum intitulat *Libertate dificilă. Eseuri despre iudaism*, luând ca punct de plecare imaginea pe care acesta din urmă o prezintă despre evrei ca simbol al dezrădăcinării. Replica lui conţine, însă, anumite sugestii care ne pot conduce către o altă concepţie (metaforă) asupra (a) identităţii. Vorbind despre Gagarin (în scurtul eseu *Heidegger, Gagarin şi noi*), Levinas atacă viziunea chtoniană a lui Heidegger despre identitate, închiderea şi opacitatea acesteia: „Dar ceea ce contează probabil înainte de toate este că a fost părăsit Locul. Pentru o oră, un om a existat în afara oricărui orizont – totul era cer în jurul lui sau, mai exact, totul era spaţiu geometric. Un om exista în absolutul spaţiului omogen. Iudaismul a fost întotdeauna liber în raport cu locurile. El rămânea astfel credincios valorii celei mai înalte" (Levinas, 1976, p. 303). Încă din acest eseu, Levinas subliniază importanţa libertăţii în conceperea identităţii: eliberarea de Locul determinat, de „legarea de glie", accederea la spaţiul deschis în toate

direcţiile, nemărginit. Dezrădăcinarea apare la Levinas ca libertate de mişcare şi, de aceea, putem spune că el ne propune o viziune neparmenidiană a identităţii. Modul în care el concepe identitatea ajută la individualizarea omului, accentul căzând nu pe context („rădăcinile"), ci pe individ, văzut ca liber, liber de aceste legături identitare premoderne. Dacă la Heidegger identitatea însemna „trecut", „înrădăcinare", „pământ", la Levinas termenii sunt „viitor", „libertate", „spaţiu pur".

Eliberat de identificarea cu alteritățile nonumane, individul se identifică în raportul direct cu semenul său ca individ. În locul unei identităţi pur locale, în interiorul unei Fiinţe masive, inertă şi omogenă („Pământul"), Levinas propune un mod nou de definire: „Prima relaţie a omului cu fiinţa are loc în cursul raportului său cu omul. Omul evreu descoperă omul înainte de a descoperi peisajele şi oraşele. El este acasă într-o societate, înainte de a fi într-o casă. El înţelege lumea plecând de la semen mai curând decât de la ansamblul fiinţei în raport cu pământul. El este într-un sens exilat pe acest pământ, cum spune psalmistul şi el regăseşte un sens pământului plecând de la o societate omenească. (...) Omul începe în deşertul în care locuieşte în corturi, în care îl slăveşte pe Dumnezeu într-un templu care este mobil". Cu alte cuvinte, fiinţa despre care vorbeşte Levinas, nu mai este ceva străin de om, un orizont, ceva către care omul trebuie să se deschidă şi să se lase „cotropit", ci, dimpotrivă, relaţia cu alt om, cu semenul său, asemănător şi diferit în acelaşi timp. Mobilitatea îl împiedică pe evreu să caute fiinţa în ceea ce este static, neschimbător. Umanitatea, văzută în ceea ce are ea generic, dar şi specific, particular este omniprezentă în proximitatea omului. A fi acasă, pentru el, înseamnă a fi „împreună cu semenii". „Casa" nu mai sunt zidurile care te separă de ceilalţi, teritoriul, ci locul mobil („cortul") în care eşti cu semenii tăi. Identitatea este vagantă, dinamică, supusă unei permanente redefiniri, dar întotdeauna în termenii raporturilor dintre indivizi.

„De această existenţă liberă în raport cu peisajele şi arhitecturile, în raport cu toate aceste lucruri grele şi sedentare pe care suntem tentaţi să le preferăm omului, iudaismul îşi aminteşte, în cursul întregii sale istorii, faptul că ea se înrădăcinează în sate sau oraşe." Renunţarea la nomadism nu înseamnă uitarea libertăţii de mişcare: societăţile sedentare nu au renunţat deloc la mobilitate, supravieţuirea şi dezvoltarea lor fiind condiţionate de această capacitate. „Libertatea faţă de formele sedentare ale existenţei este, probabil, modul uman de a fi în lume. Pentru iudaism, lumea devine inteligibilă în faţa unui chip uman, şi nu ca pentru un mare filosof contemporan (Adică Martin Heidegger. Este semnificativ faptul că Levinas a ştiut să citească în Heidegger ceea ce exegeţii nu au descoperit decât în momentul în care au fost publicate *Carnetele* sale – n.m. P.K.), care rezumă un aspect important al Occidentului, a casei, templelor sau podurilor." Cu alte cuvinte, condiţia naţională este una istorică şi nu istorială, ca să folosim termenii heideggerieni: vestigiile trecutului sunt importante prin aceea că trimit altor oameni şi faptele lor şi nu prin aceea că au rezistat până la noi.

Levinas indică consecinţele acestei modalităţi diferite de definire a identităţii: „Această libertate nu are nimic maladiv, nimic crispat şi nimic sfâşietor. Ea pune în plan secund valorile înrădăcinării şi instituie alte forme de fidelitate şi de responsabilitate. Omul, în fond, nu este un arbore, iar omenirea nu este o pădure. Forme mai omeneşti pentru că ele presupun un angajament conştient; mai libere, pentru că permit întrevederea unor orizonturi mai largi decât cele ale satului natal şi o societate omenească.". Există, cu alte cuvinte, prin această asumare a unei identităţi ca libertate, o deschidere mai semnificativă a *Dasein*-ului decât în viziunea heideggeriană: Fiinţa nu este lumea copilăriei rurale, o lume care se termină la marginea satului, ci un orizont dinamic, în expansiune, o lume populată de alţi oameni, deschisă către noutate şi progres.

În final, Levinas indică semnificația modernă a acestei definiții, a sensului ei uman și moral: „Aceste legături conștient asumate, aceste legături liber consimțite – cu tot ceea ce comportă tradițional aceste libertăți – nu sunt oare ele cele care alcătuiesc națiunile moderne, definite de decizia de a munci în comun mai mult decât de vocile obscure ale eredității? Aceste legături consimțite sunt ele oare mai puțin solide decât înrădăcinarea? Într-o anumită situație, desigur: atunci când regrupările formate de ele nu mai corespund valorilor morale în numele cărora erau formate. Dar, oare nu trebuie să acordăm omului dreptul de a judeca, în numele conștiinței morale, istoria căreia într-un fel îi aparține în loc să abandonăm unei istorii anonime acest drept de judecată? O libertate în raport cu istoria în numele moralei, a dreptății deasupra culturii (pământul ancestral, arhitectura, artele), aceștia sunt, la urma urmelor, termenii care povestesc modul în care evreul l-a întâlnit pe Dumnezeu". (Levinas, 1976, pp. 44-46). Aceste ultime rânduri ne indică faptul că nu este o întâmplare că Levinas a reorientat reflecția fenomenologică de la demersul ontologic heideggerian către unul de ordin etic, punând ca fundamentală relația omului cu semenul său.

* * *

„Scriitorul, evreu sau neevreu, se află,
prin însăși natura vocației sale,
în ambiguitatea funciară a artei. (...)
Scriitorul este un solitar, un suspect, un exclus.
Opțiunea (tradiție-ruptură) nu poate fi exprimată deschis
decât într-o societate cu adevărat liberă"

(Norman Manea,
Sertarele exilului)

Libertatea levinasiană mută sensul reflecției de la ființa lucrurilor la raporturile dintre oameni ca ființări, de la onto-

logie la etică. Majoritatea exegeților operei heideggeriene au remarcat absența unei dimensiuni morale în opera acestuia: chiar și Gadamer punea rătăcirile naziste ale lui Heidegger pe o presupusă „incompetență" a filosofiei, în genere, în materie politică, ceea ce sună cel puțin paradoxal. Ceea ce a reproșat el nazismului a fost „primitivismul" antisemitismului și nu barbaria exterminării în masă. Pentru Heidegger era mai importantă misiunea istorială a poporului german, decât tragedia celor care plăteau prețul presupus de această misiune. Nicăieri în textele lui Heidegger nu găsim vreun regret explicit sau implicit, urma vreunei culpe morale pentru crimele nazismului. Or, meritul lui Levinas este acela de a reintroduce, odată cu libertatea, și responsabilitatea ca problemă filosofică fundamentală. Filosoful, ca intelectual, nu poate ocoli problema responsabilității în afirmarea identității sale. Gunter Grass își asumă, de exemplu, acest lucru (Mărturisirea lui că a fost voluntar în trupele Waffen SS, în ultimul an de război a produs consternare, el fiind cunoscut ca autor al *Tobei de tinichea*, un adevărat manifest antifascist. În memoriile sale, Grass spune deschis că nu el a fost eroul acestei cărți, ci alții. Între alții și Paul Celan, cu care s-a împrietenit la Paris, în perioada în care lucra la acest roman.) în *Decojind ceapa*, carte care exprimă exemplar, cred, modul în care și-a recucerit libertatea, devenind cel pe care l-am cunoscut cu toții. Metafora decojirii cepei exprimă tot acest travaliu dureros prin care a trecut Grass în definirea propriei identități: „Ceapa are multe foi. Ele sunt nenumărate. Abia ce ai jupuit una, că se și înnoiește. Tocată, te face să lăcrimezi. Abia când o decojești spune adevărul" (Grass, 2012, p.10). Cartea pare nu numai relevarea unui detaliu ascuns al biografiei autorului cât încheierea, finalul acestui travaliu de conturare a unui răspuns la întrebarea „cine sunt?", cartea este un proces de reamintire dureroasă a unei identități devenită străină, opacă, nu numai din cauza pierderii

contextului, ci, în principal, din cauza abandonării valorilor căreia îi era asociată. Descoperirea cea mai dureroasă a lui Grass este faptul că el a tăcut în timp ce alţii nu, şi că el nu poate să spună de ce.

Ajungem, în fine, la subiectul şi întrebările de început. *Motto*-ul acestui paragraf este un fragment dintr-o carte ciudată, rezultat al unui „dialog" sincopat la distanţă, între doi intelectuali români, Norman Manea şi Leon Volovici: între anii 1982-83, la iniţiativa ultimului, care îi pune mai multe întrebări primului (Norman Manea devenise ţinta unor atacuri antisemite în presa românească în urma apariţiei unui interviu în 1981 în revista *Familia*), dar şi mai târziu, în două rânduri, odată cu ocazia unei antologii de interviuri cu scriitori evrei din diferite ţări, în 1999, şi ultima dată, prin email, în 2007. Cei doi au multe lucruri în comun: sunt evrei născuţi în România (în Moldova), amândoi au avut de suferit în copilărie de pe urma persecuţiilor antisemite, amândoi au părăsit-o la ceva timp după momentul primului interviu, din motive independente de ei, dar niciunul nu renunţă la limba română ca formă de expresie intelectuală. De aici şi titlul volumului, ce exprimă condiţia lor de scriitori români în exil.

Norman Manea nu se limitează la a publica întrebările şi răspunsurile de-atunci, revine şi le dezvoltă, le adânceşte. Astfel, Leon Volovici îl întreabă: „Scrii în româneşte despre realităţi româneşti, nu cunoşti limba idiş, nici ebraica, eşti probabil ateu sau aproape. În afară de faptul că eşti evreu prin naştere, ce anume îţi dă sentimentul apartenenţei la o spiritualitate iudaică? (...) Crezi că există într-adevăr o sensibilitate evreiască?" (Manea, 2008, p. 61). Răspunzând la întrebare, Manea îl citează pe Paul Celan: „Patria poetului este limba sa; chiar şi atunci când limba este germana, iar poetul este evreu" (Manea, 2008, p. 62). Dar, aproape imediat o adaugă şi pe aceea biologică: „Evreu

prin naştere, desigur. Foarte curând după naştere, copil evreu, într-un lagăr de exterminare. Apartenenţa nu se datorează, cum se vede, doar naturii, fatalităţii, ci şi societăţii, istoriei, care pun într-un anume fel în valoare premisele" (Manea, 2008, p. 63). Manea subliniază, cu sinceritate, raportul *exterior*, cu aceste date biologico-sociale, atunci când vorbeşte de raporturile sale cu rudele care emigrau în Israel: „Să te eliberezi, recâştigându-te pe tine însuţi ca individ? Mărturisesc că, în momentul când aproape toate rudele au emigrat, n-a fost atât senzaţia că rămân (prea) singur, părăsit (această senzaţie o percep abia de câţiva ani), ci, mai curând, una de fericită eliberare: anularea de la sine a prea multelor surse de nedorită, agasantă încărcare cu legături care mă perturbau". Chiar dacă evită să vorbească despre o notă personală iudaică, Manea defineşte această spiritualitate, paradoxal, ca având un anumit „deficit estetic", raţionalism şi universalism (cosmopolitism), dar cu un nucleu etic: „Omenescul din om... însemna: eticul". Adică, aşa cum spune Manea însuşi ceva mai departe: „Nu poţi obiecta cuiva că este altfel decât ai dori, ci trebuie să-l accepţi, să-i asiguri dreptul de a fi aşa cum este" (Manea, 2008, p. 162).

Întrebat asupra identităţii sale scriitoriceşti, Manea afirmă răspicat faptul că este un scriitor român: „Dorinţa mea, când am început a scrie, a fost de a fi scriitor român. În felul în care au fost atâţia, fie ei greci (Caragiale, Philippide), armeni (Ibrăileanu), evrei (Sebastian, Blecher) sau de numeroase alte origini..." (Manea, 2008, p. 262) şi ceva mai departe, de astă-dată într-o formă negativă: „Nu sunt un scriitor din familia Şalom Alehem, Agnon, Bashevis Singer, Chaim Potok. Nici măcar Babel, probabil. Mi-ar fi greu să precizez câtă înrâurire iudaică s-ar putea descoperi la un Canetti şi ce importanţă ar avea" (Manea, 2008, p. 264). Opoziţia pe care o construieşte între cele două categorii de scriitori are semnificaţie dacă ţinem cont de faptul

că, de exemplu, Elias Canetti, scriitor de limbă germană, s-a născut în Bulgaria din părinți evrei sefarzi și, ca scriitor, aparține literaturii austriece, fiind unul dintre cei mai reprezentativi autori interbelici. În alte părți ale interviului, Manea îl citează pe Saul Below drept un autor de care se simte apropiat din perspectiva identității.

Identitatea lui Manea, deschiderea lui către lume, către ființa acesteia, s-au legat de descoperirea limbii literare și a literaturii române: „Am primit cadou o carte de basme românești de Creangă. Împlineam o vârstă solemnă: nouă ani. Intram în cartea lui Creangă ca într-o lume cu o foarte vagă relație cu realitatea. Lume feerică și transcendentă. În același timp, lumea unei extraordinare limbi. M-am cufundat în vraja acelui univers. (...) Deci, dac-ar fi să stabilesc un prim contact inițiatic și esențial cu cartea, poate că acesta a fost" (Manea, 2008, p. 306). Experiența aceasta l-a îndreptat către literatură, dar și către limba română.

În ultimul interviu, ultima întrebare a lui Leon Volovici revine la activitatea de scriitor a lui Manea, dar și la problema identității, ceea ce-i permite acestuia să facă o succintă „recapitulare" a poziției sale, mai ales în privința raportului dintre românitatea lui literară și iudaitate: vorbind despre romanul la care scrie, Manea descrie modul în care un personaj secundar a devenit central în acest roman al exilului: „Un paradoxal «iubitor de evrei». Discret, dar ferm, atașat de – și solidar cu – destinul iudaic. Un intelectual român în exil care se consideră, fie și în glumă, un adept al Sfântului Petru, care... cerea ca oricine vrea să fie creștin să devină, mai întâi evreu, precum Christ însuși" (Manea, 2008, p. 471). Revenirea la iudaitate a lui Norman Manea are, aici, o semnificație metaforică, nu este, cred, „reîntoarcerea fiului risipitor", cum s-ar putea crede, ci mai curând, asumarea unei condiții superior morale, de la care, de fapt, nu a abdicat niciodată.

Ca o concluzie și o „morală" finală a acestui eseu, cred că asumarea, fie și a unei identități colective, este un gest individual, ce ne angajează nu numai și nu atât „ontologic", cât moral, un gest ce nu poate fi lăsat în seama „trecutului" sau a „tradiției", oricât de prestigioase ar fi acestea și care trebuie să reprezinte o prelungire firească a destinului personal asumat până la capăt.

Bibliografie

Betea, L. (2007) „Prototipul evreului român din Israel". Articol disponibil la: https://jurnalul.antena3.ro/special-jurnalul/prototipul-evreului-roman-din-israel-101528.html.

Celan, P. (2003) *Romanian Poems*. Kobenhavn & Los Angeles: Green Integer.

Escudero, J.A. (2015) „Heidegger's Black Notebooks and the Question of Anti-Semitism", în *Gatherings: The Heidegger Circle Annual*, 5, pp. 21-49.

Gadamer, H.G. (1998) „De l'incompétence politique de la philosophie", *Diogène*, 182, pp. 1-10.

Gnoli, A. și Volpi, F. (2010) *I filosofi e la vita*. Milano: Bompiani.

Grass, G. (2012) *Decojind ceapa*. Traducere de Victor Scoradeț. Iași: Polirom.

Levinas, E. (1976) *Difficile liberté. Essais sur le judaïsme*. Paris: Albin Michel.

Manea, N. (2008) *Sertarele exilului. Dialog cu Leon Volovici*. Iași: Polirom.

Nelson, E.S. (2015) „Heidegger's Black Noteboooks: National Socialism, Antisemitism, and the History of Being", în *Gatherings: The Heidegger Circle Annual*, 5, pp. 77-88.

Trawny, P. (2015) „Heidegger, «World Judaism», and Modernity", *Gatherings: The Heidegger Circle Annual*, 5, pp. 1-20.

Romofobia, instrumentalizarea urii și fricii antirome

Ciprian Necula

Abstract

Romophobia is a specific social phenomenon of fear and hate of/against Roma. In Romanian context, the long history of slavery of Roma in the Romanian Principalities (1385-1856) generated an historical stigmatization of Roma as inferior, not really human, as a Romanian proverb says. This type of interaction allowed various Romanian authorities to plan deportation and genocide against Roma, assimilation policies, marginalization, exclusion from public life and services and a popular dehumanization. The political instrumentalization of Romophobia, until XX Century, was implicit but not a matter of campaigns while the Romanian nationalism was busy mainly with anti-Jewish policies and propaganda. After 1990, populist and nationalists' agendas were turned to Roma and manifested in various ways. One of the dominant topics of the nationalist, in relation to Roma, was the name of this ethnic group itself: the ethnonym Roma is to close to the Romanian ethnonym fact that could generate international confusion, and, because of that, Romanians might be considered inferior for others as țigan *is for Romanians.*

Key words: Romophobia, Roma, ethnonym, *ţigan*, nationalist instrumentalization

Introducere

Romofobia este un tip de ură specific îndreptată împotriva romilor, o formă de rasism acceptată la nivel european (după cum susţine Aidan McGarry, 2017), care se manifestă prin sentimente de superioritate etnică şi frică generică faţă de *ţigan*. În mod special, în context românesc, vorbim şi de o stigmatizare istorică (mergând până la dezumanizare), istorie care debutează documentar cu o perioadă de cel puţin 500 de ani de robie/sclavie, urmată, în fiecare regim, de politici antirome, discursuri şi poziţii publice instigatoare la ură.

Romofobia instrumentalizată politic este, fără îndoială, transpartinică şi multiseculară şi s-a dezvoltat precum un liant ideologic, bine ramificat, care ne uneşte trecutul cu prezentul politic şi, în egală măsură, a fost utilizat în discursul public şi acţiunile aproape tuturor partidelor care s-au afirmat în ţara noastră. Sigur, romofobia nu este singura legătură viciată social-istorică sau ideologică din spaţiul românesc, putem vorbi, de bună seamă, şi de misoginism ori masculinitate toxică, antisemitism, islamofobie, xenofobie, homofobie etc., însă romofobia „beneficiază" de elemente autohtone specifice, precum robia/sclavia romilor (1385-1856), singurul spaţiu din lume în care romii au avut un astfel de statut pe o perioadă atât de lungă.

Ura şi frica de *ţigani* nu este doar o armă a unor politicieni, ci modul în care o bună parte a locuitorilor României, indiferent de etnia lor, se raportează la romi. Ameninţări (frici) de tipul „dacă nu eşti cuminte, vine ţiganul şi te ia" sau „tu nu eşti de-al nostru, te-am luat de la ţigani pe un ciur de mălai" sunt frecvente

atunci când părinţii vor să corecteze comportamentul copiilor lor. Proverbe precum: „Nici răchita nu-i ca pomul, nici ţiganu' nu-i ca omul" ori „ţiganul este om doar de departe" ne indică, printe altele, şi popularitatea romofobiei din România.

Un element central al romofobiei este felul în care îi numim pe cei pe care formează oficial o minoritate naţională importantă din ţara noastră: *romi* sau *ţigani*.

Nu îmi propun în acest text să aduc argumente în favoarea termenului de *rom* ca fiind cel corect, acest lucru este implicit, dat fiind conotaţiile istorice, sociale şi politice ale termenului *ţigan* şi, mai mult, inexistenţa acestui cuvânt în limba romani. Îmi propun, în schimb, o scurtă analiză a modului în care naţionalismul românesc a preluat această temă şi cum romofobia a devenit implicită în justificarea eşecurilor politice, economice sau sociale.

Cine numeşte pe cine?

Pentru neromi şi chiar unii dintre romi argumentele sunt de foarte diverse în sprijinul termenului de *ţigan* – de exemplu: „e mai melodios", „nu putem schimba muşchiul ţigănesc în muşchi rom", „nu o spun cu ură sau dispreţ, cunosc mulţi ţigani care preferă să fie numiţi aşa". Acest subiect, în România postdecembristă, stârneşte nenumărate dezbateri, de la bodega din mediul rural la un păhărel, până la cel mai înalt for reprezentativ al proporului, respectiv Parlamentul României. Mass-media şi unii cercetători, din când în când, readuc subiectul în dezbatere, uneori angajat în favoarea termenului de *ţigan*, lăsând obiectivitatea profesională pradă unei emoţii generale, căci aşa am pomenit, termenul *rom* e „nou" şi impus din afara României, menit să nască confuzii denigratoare pentru naţiunea română.

Încă din primele documente care atestă prezenţa romilor în spaţiul românesc termenul folosit pentru identificarea romilor a fost *(a)ţigani* (Achim, 1998). Primul document de acest fel este emis în 1385 de către domnitorul Dan I şi confirmă o donaţie de robi/sclavi către Mânăstirea Vodiţa. Practic, termenul de *ţigan*, de origine greacă (*αθιγγανοι, athinganoi* – de neatins), devine în spaţiul românesc sinonim cu cel de rob/sclav şi, în timp, se stabilizează ca termen ce desemnează o persoană inferioară, nu întotdeauna cu conotaţii etnice, ci mai ales sociale (un etnic român poate fi etichetat *ţigan* atunci când nu acţionează conform unor norme sociale). *A te ţigăni,* de exemplu, expresie des întâlnită în România, nu are legătură cu etnicitatea şi practicile culturale ale romilor, ci cu un statut anume, de inferioritate, căci *ţigan* poate deveni oricine care încalcă normalitatea social acceptată: „După Revoluţia din 1989, românii spuneau despre Ceauşescu că era un ţigan, concret ei nu voiau să spună că este fiul unor ţigani, originar dintr-o anumită regiune etc.; cu alte cuvinte, ei nu se refereau prin acest apelativ la vreun aspect al identităţii lui personale, ci voiau să spună că Ceauşescu a făcut atât de mult rău ţării încât nu putea fi decât un ţigan" (Olivera, 2012, p. 87).

Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu alţi politicieni care, după o perioadă de guvernare, şi-au perimat capitalul pozitiv de imagine, fiind acuzaţi şi etichetaţi ca ţigani (de ex. Ion Iliescu, Adrian Năstase etc). Deci, popular, termenul folosit pentru a desemna populaţia de romi din România este legat de imaginea „persoanelor negricioase cu apucături rele" aşa cum era definit în Dicţionarul Explicativ al Limbii Române (1998) cuvântul *ţigan*.

Nu numai termenul în sine este contestat de către membrii mişcării asociative a romilor, ci şi ceea ce este ataşat termenului de *ţigan*, ceea ce este lăsat să se înţeleagă public prin folosirea acestuia în contexte peiorative. Imaginea nomadului

necontrolabil, exotic dintr-o perspectivă, periculos din cele mai multe, a contribuit deplin la realizarea acestui tablou asociat unor grupuri de persoane sub cupola termenului de *ţigan*.

Pentru romi cuvântul *ţigan* este inexistent în limba romani, nimeni nu se poate identifica cu acest termen, cu excepţia celor care şi-au asumat termenul pe care îl folosesc cei din afara comunităţilor de romi, fie ca efect al asimilării sau ca o concesie, un exerciţiu de „toleranţă" faţă de percepţia majoritarului. Sigur, popular, în limba română, nu prea respectăm etnonimele unor popoare: pe germani nu îi numim *deutsch*, ci *nemţi*; pe galezi nu-i numim *cymraeg*, pe finlandezi nu-i numim *suomalainen*, pe maghiari nu îi numim maghiari, ci *unguri* (sau chiar *bozgori*); pe israeliţi îi numim evrei (când nu chiar *jidani)*; deci, de ce i-am numi pe romi altfel decât *ţigani* sau, aşa cum îşi spun o parte dintre aceştia, *romi*? Iar, răspunsul elitelor rome este relativ simplu: pentru conotaţiile peiorative, de natură socială şi culturală, ataşate termenului de *ţigan*, similare cu cele de *jidan, bozgor* ori *nigger.*

Aşa cum remarcă şi istoricul Petre Matei (2012), problema numirii romilor ca romi nu a existat în perioada dintre cele două războaie mondiale, pentru că, spune istoricul, „ţiganii nu corespundeau temerilor naţionaliste ale românilor interbelici (...). În perioada interbelică, naţionaliştii români se defineau prin antiseminism şi nu prin atitudini ostile la adresa ţiganilor/romilor" (Matei, 2012, p. 67). Aşadar, problema denumirii romilor ca *romi* este nouă nu pentru romi, ci pentru naţionaliştii români care, după perioada comunistă şi reducerea semnificativă a numărului de evrei, şi-au reorientat ostilitatea către romi în propaganda lor politică sau/şi în definirea naţionalismului românesc.

Etnonimul prin care romii se identifică ca *romi* este constatat şi de Mihail Kogălniceanu, încă în 1837, în *Esquisse sur l'histoire,*

les moeurs et la langue de Cigains, publicată la Berlin. Diverşi cercetători străini din secolul XVIII-lea au publicat texte privind populaţia de romi, subliniind că etnonimul *rom* este singurul prin care se identifică acest grup de persoane. De exemplu, francezul Alexandre Pasati (1870) considera că „ceea ce este de mare interes, în istoria acestui popor, este numele *Rom* pe care şi-l dau, pretutindeni unde se găsesc, fie în Turcia, fie în ţările cele mai îndepărtate ale Europei. Pentru ei, orice altă denumire este străină şi evită termenul *ţigan*, care este un termen ruşinos" (Pasati, 1870, p. 19). De asemenea, Jean Alexandre Vaillant, care a locuit şi profesat în România, a publicat în 1857 *Les Romes, histoire vraie de vrais Bohemiens*, în care a încercat şi o clarificare a terminologiei folosite pentru identificarea acestei polulaţii şi a listat o diversitate de exonime: „*Bohemien, Egyptien, Gitanos, Gypsi, Philistins, Pharaoniens, Tatars, Tater-pak Skoier-pak, Splinter-pak, Spukaring, Kieldering, Nads-moends-folk, Heidenen, Ceard, Sarrazins, Agariens, Pagani, Sani, Tsani, Kieni, Cieni, Sicani, Secani, Siguni, Sinti, Sindi, Siah-Indous, Zind-Cali, Cali, Siculi, Cal-Indi, Luri, Caras'mar, Cinquanes, Cingesi, Ciagisi, Cingar, Gingari, Zinguri, Zingari, Zogori, Zechi, Zendji, Zidzuri, Gindani, Dandari, Dandani, Zigenner, Ziegeuner, Zeygeunen, Djai, Daias, Biadajaks, Vangari, Gadjar, Korbut, Madjub, Harami,Astingi, Asdinfi, Athingani, Tsigani, Zath, Zoth, Tshigani, Rom-cali, Romnic*" (Vaillant, 1857, pp. 4-5), dar indentificând un singur etnonim, respectiv *rom*.[1]

În 2012, la Cluj, Intitutul pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale (ISPMN) a publicat un volum dedicat dezbaterii „*rom-ţigan*", sub coordonarea lui Istvan Horvath şi Lucian Nastasă, oferind prilejul unor cercetători români (şi doi

[1] În acest sens, se poate spune că nu toţi romii sunt *ţigani*, chiar dacă unii romi acceptă să li se spună *ţigani*.

străini) să contribuie la clarificarea terminologiei folosite în cazul acestei minorități naționale. Volumul a apărut la finalul unei campanii virulente, sprijinită de un cotidian și unii politicieni români, pentru schimbarea termenului de *rom* în *țigan*, caz pe care îl vom analiza mai jos.

În acest volum, istoricul Petre Matei a publicat un articol amplu, cu argumente istorice, lingvistice, sociale și politice referitoare la utilizarea terminologiei *rom/țigan*, fiind, din punctul meu de vedere, unul dintre cele mai complexe texte pe această temă. Și, totuși, chiar și în acest text bine fundamentat științific, se observă un clivaj puternic între argumentele raționale și perspectiva personală a istoricului. Acesta consideră că există categorii de persoane care abuziv sunt numite *romi*, deși sunt „(parțial) asimilate" și percepute de majoritari ca fiind țigani (Matei, 2012, p. 18). Neamintind, în acest context, nimic despre persecuțiile guvernului pronazist din România, despre politicile de asimilare forțată a romilor din perioada comunistă, despre similitudinea cu denumirea afro-americanilor ca *niggers*, a evreilor ca *jidani* ori a maghiarilor ca *bozgori* etc. Tot istoricul Petre Matei, care ne informează de mai multe ori în textul său că are rezerve atât față de termenul *țigan*, cât și față de *rom* – pentru că sunt „termeni umbrelă", legitimează totuși termenul de *țigan*: „după cum am văzut, țiganii nu sunt încă un popor" (Matei, 2012, p. 20) sau „mulți țigani simpli, în special din Estul Europei, recurg în mod tradițional la etnonimul *rom* pentru a se autoidentifica" (Matei, 2012, p 25); numai că istoricul preferă altceva.

De altfel, și românii au trecut printr-o experiență similară cu dezbaterea rom-*țigan*, în legătură cu folosirea etnonimului de *român*, care este relativ recent, dar fiind diferită legitimitatea autodeterminării din perspectiva unor istorici. Unul dintre marile succese ale politicienilor și intelectualilor români din

secolul al XIX-lea a fost impunerea etnonimului de *români* pentru a desemna populaţia acestui spaţiu care, până în acel moment, era identificată din exterior (şi, de multe ori, se autoidentifica) ca fiind *v(a)lahi* sau *moldoveni*: „Încă din Evul Mediu, au avut, în general, două nume, unul dat lor de străini (rezultat al alterităţii, al contactului cu „celălalt", cu vecinul), dar nefolosit şi (cel mai adesea) necunoscut de ei, şi altul dat lor de ei înşişi, acesta fiind numele de sine (rezultat al conştiinţei de sine). Primul nume este cel de vlah, cu toate variantele sale (valah, valach, voloh, blac, oláh, vlas, ilac, ulah etc.), iar al doilea este cel de rumân/român, şi el cu anumite variante, mai puţine decât precedentul" (Pop, 2018, p. 5). De altfel, Mihail Kogălniceanu, în discursul său din 1891 din aula Academiei Române, reamintea audienţei eforturile elitei române pentru a impune termenul de român şi nu muntean sau moldovean în Occident: „În saloanele dlui de Savigny, am fost prezentat şi lui Alexandru Humboldt (1769-1859), care îmi arăta în general un deosebit interes pentru ţările române, atât de necunoscute pe atunci, încât nici numele de români nu se ştia. De aceasta, în adevăr, nu trebuie să ne mirăm, când însuşi în Moldova şi în Muntenia numele de români nu era întrebuinţat, înlocuit fiind prin numele provincial de moldovean şi muntean. Bătrânul Asachi toată viaţa lui n-a putut găsi potrivită terminaţiune franceză la cuvântul român, vorbind şi scriind les Roumounis. Să-mi fie permis a-mi face un merit afirmând că eu cel întâi am întrebuinţat în limba franceză cuvintele de Roumain şi de Roumanie (Kogălniceanu, 1891).

În cazul romilor, folosirea etnonimului *rom* este prezentată, în volumul publicat de ISPMN, de cele mai multe ori ca fiind nefundamentat social, ci doar o ambiţie a activiştilor şi intelectualilor romi; adică ceea ce românii au făcut în trecut nu poate fi aplicabil romilor azi.

România: o mare ţigănie!

Acest subtitlu nu ar trebui să deranjeze pe nimeni. O spun, aşa, din experienţă, căci prin ţigan/ţigănie/ţigănindu-se în România nu se înţelege nimic negativ, peiorativ sau rasist, ci... aşa am pomenit noi, aici! Acest tip de discurs este cel mai întâlnit atunci când cineva încearcă să convingă o altă persoană că termenul corect pe care îl foloseşte pentru a identifica o minoritate naţională este cel de *ţigan*. Am remarcat acest tip de abordare în sute de dezbateri pe tema *rom-ţigan*, încercând de fiecare dată să înţeleg defensiva susţinătorilor termenului de *ţigan,* mutând deliberat centrul de greutate al discuţiei, respectiv, spunându-le, la un moment dat, că *se ţigănesc* (în timpul argumentării), moment în care, după o pauză de gândire (în general) primesc un zâmbet ironic şi observ tranziţia din defensivă în ofensivă. Ei se simt jigniţi, romii nu ar trebui să fie. Meciurile de fotbal în care suporterii altor echipe strigă către jucătorii sau suporterii români – *ţiganii, ţiganii*! – sunt popularizate ca fiind incidente rasiste împotriva românilor („Ţiganii! Ţiganii", 2018), dar nu se aplică şi în cazul acelor români care persistă în folosirea termenului *ţigan* pentru a-i eticheta pe romi.

De altfel, începând cu 1989 şi până în prezent, au fost mai mulţi parlamentari români care au depus iniţiative legislative pentru schimbarea etnonimului *rom* cu exonimul *ţigan* în treburile publice. Utilizând o temă relativ necunoscută cetăţenilor români (inclusiv etnicilor romi), se generează astfel dezbateri aprinse privind infracţionalitatea romilor, mobilitatea lor internaţională, confuzia *rom-român* în spaţiul european, sunt induse diverse conspiraţii mondiale de defăimare a românilor prin asociere cu *ţiganii*, deci, cu alte cuvinte, se speculează oportunităţi politice. Deşi romii au o pondere semnificativă în populaţia ţării noastre, cetăţenii români (inclusiv etnicii romi),

nu au acces la informaţii privind istoria şi contribuţia romilor la dezvoltarea României, ceea ce îi face vulberabili oportunismului politic şi romofobiei instrumentalizate.

Confuzia *rom-român* a fost principalul argument al susţinătorilor termenului de *ţigan*, promovarea etnonimului *rom* fiind prezentată ca un soi de manipulare externă pentru denigrarea românilor, nu ca o realitate românească. Tema confuziei a fost invocată prima dată în spaţiul public de Teodor Meleşcanu, ministrul de Externe din guvernarea Văcăroiu care, în 1995, a iniţiat un memorandum pentru utilizarea termenului de *ţigan* (Apostol, 2009), în condiţiile în care România asumase, în 1993, când a devenit stat membru al Consiliului Europei, utilizarea termenului de *rom*. Argumentele lui Meleşcanu au fost prezentate ca fiind o confuzie denigratoare la adresa românilor în contextul în care abrevierea României, inclusiv pe actele oficiale, precum paşapoarte sau alte acte de identitate, era ROM. De altfel, ministrul Meleşcanu s-a simţit umilit când, pe holurile unei instituţii europene, cineva a făcut o glumă cu paşaportul românesc în mână, afirmând că are dovada că e rom (Gheorghe, 2012).

Memorandumul lui Meleşcanu a fost propus spre aprobarea guvernului, iar procedura prevedea avizarea de către ministerele relevante. Din acest motiv, textul memorandumului a ajuns şi la Ministerul Culturii unde lucra Vasile Ionescu, activist rom, responsabil de proiecte culturale ale ministerului adresate romilor. Acesta nu numai că a recomandat avizarea negativă a documentului, dar a şi informat organizaţiile neguvernamentale prorome despre existenţa acestei intenţii politice (Ionescu, 2012). Ulterior, documentul a devenit public, fiind prezentat mai multor organizaţii neguvernamentale şi, totodată, presei. Din publicaţiile româneşti s-a remarcat cotidianul *România Liberă* care l-a acuzat pe Teodor Meleşcanu de xenofobie. Organizaţiile

romilor, pentru a nu da curs confuziilor indicate de ministrul de Externe, au propus folosirea termenului de *rom*, dar cu scrirea cu dublu „r", respectiv *rrom*, pentru a elimina această posibilă confuzie, scriere justificată şi de pronunţia nazalizată a r-ului folosit în limba romani. În acelaşi timp, în faţa Parlamentului României, organizaţiile romilor, sub coordonarea lui Nicolae Gheorghe, a organizat cel mai mare protest al romilor de până în acel moment. Memorandumul lui Meleşcanu – *H (03)/169/* 31 ianuarie 1995 – a fost adoptat de guvernul Văcăroiu – 5/390/ NV/31 în aceeaşi zi. După 5 ani, în anul 2000, sub conducerea lui Petre Roman, Ministerul Afacerilor Externe a propus un nou memorandum prin care se recomanda folosirea termenului de *rom/rrom* în identificarea acestei minorităţi naţionale, document care a fost adoptat de guvernul României şi, implicit, de toate instituţiile publice din ţara noastră. Iar, la un an după această decizie, în 2001, guvernul României a propus şi decis ca indicativul de ţară al României să fie schimbat din ROM în ROU (în grafie franceză), fără nici o legătură explicită cu confuzia *rom-român*, ci la cerinţa Organizaţiei Internaţionale pentru Standardizare, codul ROU fiind cel folosit de România şi în perioada interbelică („...indicativul de ţară", 2001). Pentru cei care vedeau confuzia *rom-român* tipărită pe actele de identitate şi pe alte documente oficiale, odată cu această schimbare, îngrijorarea ar fi trebuit să dispară.

Nu s-a întâmplat acest lucru, căci, în dezbaterea publică, termenul *rom* a fost proiectat ca o invenţie contemporană cu noi, o mână invizibilă, externă României, forţând deliberat folosirea acestui termen pentru a induce confuzia *rom-român*, aşa cum au susţinut unii parlamentari ce şi-au dorit schimbarea termenului de *rom* în *ţigan*, precum George Pruteanu (Pruteanu, 2008), Silviu Prigoană (V.M., 2010) sau Bogdan Diaconu (Diaconu, 2015).

Acesta a reprezentat argumentul major pentru încercările de schimbare a modului în care numim această minoritate etnică în spaţiul public, unii jurnalişti, fără ezitare, dar şi fără profesionalism, susţinând campania politicienilor şi dedicând pagini întregi sau ore de emisie argumentelor pro*ţigan*. Una dintre instituţiile mass-media care a iniţiat campania „*ţigan* în loc de *rom*" a fost cotidianul *Jurnalul Naţional* (Antoniu, 2009), ziarul a lansat o campanie publică prin care se propunea să se adopte pentru denumirea romilor termenul de *ţigani*, iniţiativă ce debuta astfel: „Recrudescenţa infracţiunilor comise de ţigani în Italia şi nu numai, precum şi asocierea acestor fapte cu poporul român prezentat ca un popor de violatori, hoţi are efecte negative nu numai asupra ţării noastre ca imagine, ci şi asupra românilor de bună-credinţă care merg în străinătate să câştige un ban cinstit. S-a ajuns la situaţii paradoxale, în care România nu mai înseamnă pentru presa şi opinia publică din străinătate ţara Nadiei Comăneci, a lui Constantin Brâncuşi sau a lui George Enescu, nu mai este ţara cu tradiţii şi frumuseţi tulburătoare, ci o ţară de barbari care fură, violează, dau în cap" (Antoniu, 2009).

Campania s-a derulat pe parcursul mai multor săptămâni, publicându-se zilnic nu doar editoriale şi cvasiargumente pro-*ţigan*, ci şi solicitarea ca cititorii să semneze o petiţie pentru lansarea unui iniţiative cetăţeneşti în acest sens. S-au adunat aproximativ 4.000 de semnături, mult sub numărul necesar unei iniţiative cetăţeneşti (100.000 de cetăţeni cu drept de vot, conform art. 74 din Constituţia României). Totuşi, iniţiativa nu a rămas fără ecou, generând o dezbatere publică pe tema propunerii lansate de *Jurnalul Naţional*, emoţional-naţionalistă, stimulând astfel şi atenţia unor politicieni dispuşi să preia iniţiativa şi să o propună Parlamentului României.

Silviu Prigoană, deputat PD-L (partid aflat la guvernare în perioada respectivă) şi-a asumat campania iniţiată de *Jurnalul*

Național, instrumentalizând un discurs xenofob și naționalist, ce bagateliza pretenția romilor de a se numi *romi*: „Dacă schimbăm denumirea trebuie să schimbăm tot ce înseamnă folclor și operele literare. Nu se va mai numi opera respectivă «La țigănci», ci «La roame», nu vom mai vorbi despre «Țiganiada», ci de «Romaniada». Mă și întreabă copiii, dar de ce îi zice la piesa respectivă «Țiganiada». Pentru că în cultura noastră, până în 1990, nu a existat romanes și nici limba nu e romanes, e limba țigănească. Nu înțeleg de ce au unii o jenă și o rușine cu această denumire. Țiganii n-au nicio rușine să li se spună țigani, problema e că sunt niște false probleme ca și la unguri. Numai niște unguri doresc autonomia, pe cei din Harghita și Covasna nu-i interesează autonomia, pe ei îi interesează pensia mai mare, atâta tot. Și sunt probabil și unii șefi care ciugulesc bani de la comunitatea europeană pe diverse programe cu scopuri precise. Eu cred însă că dacă o să avem europarlamentari destoinici în zona aia o să poată să schimbe denumirea banilor care vor veni pentru comunitățile de țigani" (Piciu, 2009).

Trecând de la vorbe la fapte, parlamentarul a inițiat un text de lege (L nr. 731/2010) ce avea un singur articol care prevedea ca instituțiile publice din România să folosească termenul de *țigan* atunci când se referă la *romi*/*țigani*. Expunerea de motive, la fel de caricaturală, explica parlamentarilor animați de suficientă mândrie naționalistă pentru ce romilor nu trebuie să le fie rușine că sunt numiți *țigani*, invocând, în două rânduri, un text publicat de George Pruteanu. Campaniei i s-au mai asociat și alte persoane publice, printre care și poetul și politicianul social-democrat Adrian Păunescu ori Traian Băsescu (PD-L), președintele României din acea perioadă.

Fiindu-i cerut un punct de vedere pe proiectul de lege, guvernul României a solicitat – dat fiind că părerile ministerelor erau împărțite – un punct de vedere Academiei Române. Urmare

acestei solicitări, Academia Română (Mediafax, 2010) a furnizat un set de argumente cvasiștiințifice de tipul „*țigan e și la alții*", ignorând diversele izvoare istorice și lingvistice care i-ar fi demontat poziția părtinitoare (Antoniu, 2010).

Parlamentarul rom Mădălin Voicu, reprezentant al PSD, care susținea public că el preferă termenul de *țigan* (Apostol, 2009), s-a opus totuși acestui proiect de lege atât în comunicarea publică, cât și în dezbaterile Parlamentului României: „Cred că este mai mult un gen de emoție primară, primitivă dorința asta de a schimba denumirea și cred că ar trebui să ne preocupe lucrurile care ne leagă, nu cele care ne despart din varii motive, ca să demonstrăm că suntem o țară cu o națiune echilibrată, luminată și dornică de progres. Altfel, vom rămâne cantonați în neputință, așa cum ni se întâmplă de cele mai multe ori și în politică, nu numai în părțile semantice ale societății..." (Camera Deputaților, PI-x 37/2011).

Organizațiile neguvernamentale ale romilor au protestat în București („Protest al romilor în București, 2010), din nou, în frunte cu același Nicolae Gheorghe – fondatorul mișcării civice a romilor din România –, considerând că inițiativa deputatului Prigoană este populistă, nefondată și că nu respectă angajamente internaționale pe care România și le ratificase, precum memorandumul D2/1094/29.02.2000, prin care guvernul României își asumase folosirea termenului de rom.

O serie de instituții publice – precum Ministerul Afacerilor Externe, Ministerul Culturii și Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării – au considerat că această schimbare nu este necesară, aducând argumente științifice pertinente în favoarea folosirii termenului de *rom* și echilibrând astfel poziția partizană a Academiei Române:

Ministerul Culturii: „În Țările Române, încă de la prima atestare a romilor, din 1385, semnalată tot în documentele

unei mănăstiri, Vodiţa, termenul «aţigan», care a devenit mai târziu «ţigan», desemna o stare socială, aceea de rob, nicidecum etnia".

Ministerul Afacerilor Externe: „Dacă o astfel de confuzie există în rândul cetăţenilor străini, ea nu va fi eliminată prin înlocuirea termenului «rom» în România, întrucât decizia autorităţilor române nu va produce efecte pe teritoriul altor state. Prin urmare, cetăţenii străini vor continua să utilizeze termenul corespunzător celui utilizat actualmente în limba română (de exemplu, «Roma» în limba engleză, «les romes» în limba franceză)"; iar Consiliul Naţional pentru Combaterea Discriminării a considerat că „înlocuirea termenului «rom» cu cel de «ţigan» nu este justificată în mod obiectiv şi rezonabil de un scop legitim".

Cu toate acestea, guvernul României a avizat pozitiv proiectul de lege iniţiat de Silviu Prigoană, considerând poziţia Academiei Române ca fiind cea mai autorizată. În Parlamentul României legea a fost susţinută de membrii tuturor partidelor (excepţie UDMR şi Partida Romilor), printre care cei mai vizibili suporteri numărându-se: Puiu Haşotti (PNL), Emilian Frâncu (PNL), Olguţa Vasilescu (PSD), Elena Mitrea (PSD), Codruţ Sereş (PC), William Brînză, dar a întâmpinat şi rezistenţa mai multor oponenţi, precum: Bogdan Olteanu (PNL), Adrian Severin (PSD), Nicolae Mirovici (Uniunea Bulgarilor din Banat), Madalin Voicu (PSD), Daniel Buda (PD), Nicolae Vlad Popa (PDL), Toni Greblă (PSD), Mircea Geoană (PSD). Dezbaterile au debutat în Senatul României, fiind camera sesizată, după ce iniţiativa fusese avizată pozitiv în Comisia pentru Drepturile Omului, Culte şi Minorităţi şi în Comisia pentru Egalitatea de Şanse (sub conducerea Olguţei Vasilescu – PSD). Cu toate acestea, Senatul României a respins proiectul, cu 51 de voturi pentru păstrarea termenului de *rom*, 27 de voturi pentru schimbarea cu termenul de *ţigan*

şi 5 abţineri. În Camera Deputaţilor, Comisia pentru Drepturile Omului, Minorităţi Naţionale şi Culte, prezidată de deputatul rom Nicolae Păun (Partida Romilor), a avizat negativ proiectul de lege. La rândul său, Consiliul legislativ a argumentat şi avizat negativ proiectul de lege (Consiliul Legislativ, 2010). În dezbaterea textului de lege din Camera Deputaţilor, preşedinta Roberta Anastase, deschidea lucrările cu următoarea frază: „Intrăm în ordinea de zi şi începem cu propunerea legislativă privind terminologia oficială utilizată pentru etnia ţiganilor" (Camera Deputaţilor, PI-x 37/2011), deşi, în acel moment, termenul oficial asumat de către statul român era *rom*/etnia *romilor*. În plenul Camerei Deputaţilor, după dezbateri, iniţiativa deputatului Silviu Prigoană a fost respinsă cu 299 de voturi pentru folosirea termenului de *rom*, 31 de voturi pentru folosirea termenului *ţigan* şi 16 abţineri.

Astfel, campania iniţiată de *Jurnalul Naţional* şi preluată de deputatul Silviu Prigoană a eşuat legislativ, dar a produs o dezbatere publică, pe parcursul a mai multor luni, oferind un nou context pentru exprimarea unor poziţii romofobe ale unor politicieni români, ale unor jurnalişti, ale unor membri ai unor organizaţii neguvernamentale şi ale altor persoane publice.

Cu toate acestea, în dezbaterile publice au existat şi nenumărate persoane din toate mediile amintite mai sus care au susţinut utilizarea termenului de *rom* sau care au considerat dezbaterea inutilă pentru situaţia socială şi economică a romilor, deci o falsă temă. Prezenţa romilor în dezbateri, în schimb, a fost limitată, chiar inexistentă, singura scenă pe care romii au putut să se poziţioneze faţă de această iniţiativă legislativă fiind strada, organizându-se un protest la care au participat aproximativ 200 de persoane în faţa Academiei Române.

Însă, iniţiativa deputatului Prigoană („prigonirea romilor", cum îi spuneau unii activişti romi) a creat precedentul pentru

ca alţi politicieni, în alte legislaturi, să reîncerce schimbarea termenului *rom* în *ţigan*, cel mai recent fiind naţionalistul autodeclarat Bogdan Diaconu, care a lansat mai degrabă o campanie de comunicare publică decât o iniţiativă legislativă veritabilă. Prigoană şi urmaşii lui au instrumentalizat această temă de dezbatere din oportunitate politică, exploatând acest subiect naţionalist-şovin pentru a obţine puncte electorale; coincidenţă sau nu, ei n-au mai avut şansa unui nou mandat parlamentar după campaniile eşuate anti-*rom*. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu deputatul William Brînză care, în timpul dezbaterilor iniţiate de Silviu Prigoană, a propus chiar ca în paşapoartele romilor să fie trecută „etnia ţigan" (William Brînză, din PDL, vrea să fie înlocuit termenul „rom" cu „ţigan" în paşapoarte, 2010), invocând faptul că aşa au fost numiţi istoric. Deputatul, fie din ignoranţă, fie din simpatie pentru politicile eugeniste, rasiste, fasciste, naziste etc., nu a menţionat în acel context (şi nici ulterior) nimic despre istoria politicilor antirome sau antievreieşti. Menţionarea etniei în documentele oficiale, recensămintele adresate doar unui grup etnic, datele colectate de diversele guverne au fost instrumentalizate diabolic şi a dus la moartea unor cetăţeni români, de altă etnie decât cea românească.

Aşa se face că nicio iniţiativă parlamentară sau civică de schimbare a termenului de *rom* în *ţigan* nu a fost adoptată de Parlamentul României, unii politicieni poziţionându-se de partea termenului *rom*, alţii considerând că nu ăsta este un subiect prioritar, nici pentru romi şi nici pentru România, ci problemele sociale şi economice cu care se confruntă cetăţenii români.

Aşadar, romofobia, adică ura şi/sau frica de romi, nu este doar o simplă formă de propagandă politicianistă contemporană, ci un construct socio-cultural românesc. Ţiganul, aşa cum îl defineşte poporul, este inferiorul, oglinda deformată a societăţii noastre (Mihailescu, 2014), cel care ne face să ne simţim superiori. Cioran,

așa cum remarca Vișniec (RFI, 2010), considera că românii au noroc cu *țiganii* pentru că astfel nu sunt ei chiar ultimii din Europa. Practic, în constructul imaginarului colectiv al națiunii române țiganul joacă un rol extrem de important, el este opusul, inferiorul tolerat, este cel care îl face pe român mai aristocrat, mai nobil, mai bine plasat pe o scară ierarhică sui-generis. *Țiganul* nu are nici biserică (pentru că a mâncat-o) și, de regulă, când ajunge împărat îl spânzură întâi pe tac'su, căci nu știe altfel, nefiind om... decât de departe. Sloganuri precum „am avut și vom avea mereu boală pe țigani" (Galeria Steaua) nu sunt excepții în spațiul public și nici incidente romofobe singulare, ci modul de raportare la un grup inferior. Toate aceste proverbe, zicale sau chiar sloganuri contemporane sunt ancorate în istoria romilor și românilor, locuitori ai acestui spațiu geografic, ca expresie a unei istorii comune de peste 600 de ani (Grigore, 2007). Istoric, romii au debutat în acest spațiu ca inferiori, fiind sclavi asupra cărora stăpânul avea toate dreprurile, mai puțin drept de viață (Potra, 1939; Achim, 1998), ceea ce a contribuit determinant la formarea unei imagini a *țiganului* de azi. Romii au fost deportați din România în Transnistria, începând cu 1942, ca parte a unui program de purificare etnică (fundamentat pe cercetările unor intelectuali români), fiind considerați inferiori (Achim, 1998). În timpul regimului național-comunist s-a elaborat un program de asimilare a romilor, romii nomazi fiind considerați parazitari social (Necula, 2014). După 1990, barometrele de opinie continuă să indice același tip de percepere a romilor, respectiv 70,6% dintre cetățenii români consideră că romii „ar trebui să fie forțați să trăiască separat de restul societății, pentru că nu se pot integra" (CCRIT, 2008), 56,9% sunt de părere că „locuitorii satelor și orașelor din România ar trebui să aleagă dacă romii pot sau nu să se stabilească în localitatea lor" (CCRIT, 2008), iar 46,1% cred că „romii nu ar trebui lăsați să călătorească în

străinătate, pentru că ne fac de râs şi ne creează probleme" (CCRIT, 2008).

Reprezentările romilor ca *ţigani* – respectiv: ruda nedorită, element de referinţă pentru superioritatea noastră, inferiorul şi primitivul, robul salvat prin milostenia poporului, lăutarul priceput căruia îi lipeşti cu un scuipat o bancnotă în frunte, indezirabilul, neintegrabilul, exoticul, străinul, hoţul, leneşul – sunt practic temele ce au dominat majoritatea politicilor privind romii din România pe tot parcursul istoriei. Totodată, ele reprezintă elementele principale care au alimentat procesul de stabilire a frontierelor etnice şi sociale în construcţia unor identităţi diferite, cea de *român* şi cea de *rom*, respectiv de *gadjo*[2] şi de *ţigan*. Practic, în imaginarul colectiv românesc *ţiganul* sau *romul* reprezintă imaginea celuilalt şi „frapează prin importanţa acordată ţiganilor în dezvoltarea ideologiei naţionale şi, mai mult chiar, în utilizarea cotidiană în toate straturile populaţiei (din cele mai îndepărtate cătune până în cabinetele miniştrilor)" (Olivera, 2012, p. 75). În acest context, este lesne de înţeles de ce unora dintre politicienii români li se pare la îndemână să instrumentalizeze politic astfel de opinii sau chiar să le împărtăşească, mai ales când îşi asumă o platformă ideologică naţionalist-xenofobă. Preşedintele României, prim-ministrul, unii miniştri ori secretari de stat, parlamentari, primari, consilieri judeţeni şi locali, funcţionari publici aflaţi în diverse funcţii au recurs la *ţigan* pentru a-şi justifica incapacitatea politică sau administrativă. De exemplu, Traian Basescu, în timpul ultimului său mandat de preşedinte al României, a considerat că România nu intră în spaţiul Schengen din cauza romilor: „Nu poţi să îi spui finlandezului, ţiganii nu au fost la Helsinki şi nu au cerşit.

[2] Termenul din limba romani care desemnează „străinul" şi modelul de referinţă a unor romi faţă de români.

Ce poate să facă diplomația când guvernul constată că țiganii cerșesc agresiv, au început să fure prin autobuze, ce poate să facă diplomația, pentru că acolo e reacția opiniei publice?" („Băsescu, sancționat pentru discriminare", 2011). Președintele afirma aceasta în condițiile în care motivele explicit prezentate de guvernele ce s-au opus acordării României statutul de stat Schengen țineau de incapacitatea guvernului României în a asigura securitatea granițelor și, mai ales, din cauza nivelului ridicat de corupție (Bojan, 2011). Pentru președintele Băsescu formularea unui eșec în acești termeni n-a reprezentat decât o tactică de manipulare publică, apelând la romofobie pentru a nu deconta politic lipsa de eficiență a guvernării de care era responsabil. Ulterior, declarația sa a fost sancționată pentru discriminare de către Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării. Nu cred că mai are sens să amintim și alte „gafe" romofobe ale fostului președinte, precum mediatizatul scandal cu *„țiganca împuțită"*.

Subiectul *rom/țigan* este instrumentalizat în discursul public de membri ai tuturor partidelor politice parlamentare, fără excepție. De exemplu, fenomenul mobilității europene a milioane de cetățeni români – ce are flagrante motivații economico-sociale – se reduce pentru unii politicieni, de cele mai multe ori, la problema a câtorva mii de cerșetori (hetero-identificați ca romi), care sunt considerați purtători de imagine negativă a țării noastre, în condițiile în care statele gazdă și-au arătat indignarea față de ineficiența politicilor publice autohtone, ce exclud săracii, inclusiv romii, identificând corect un proces de blamare a „victimei" de către „agresor", în condițiile în care de situația socio-economică a unor comunități de romi este responsabilă chiar autoritatea publică din România. Istoria de excluziune a romilor și marginalizare ar fi trebuit să se considere încheiată, de vreme ce guvernul României și-a asumat o seamă

de politici publice incluzive, prin strategiile guvernamentale de îmbunătăţire a situaţiei romilor. În realitate, acestea s-au dovedit a fi tehnici de a „vopsi gardul" sau a „arunca cu praf" în ochii comunităţii europene, căci nici un guvern de până acum nu a alocat şi resurse financiare specifice pentru implementarea acestor strategii, uneori chiar menţionând că vor folosi fonduri europene, dar fără să precizeze nici că fondurile europene sunt specifice, că nu se acordă oricând şi oricum şi, mai mult, că pentru a accesa fonduri europene, cineva ar fi trebuit să scrie propuneri de finanţare către autorităţile responsabile, adaptate unor criterii competitive.

Confuzia, de această dată, în explicaţiile oferite de unii politicieni, nu mai stă în disputa *rom-român*, ci în faptul că aceste persoane deţin paşaport românesc şi sunt identificate ca atare de către autorităţile statului-gazdă. Din acest motiv, probabil, au fost derulate o serie de campanii publice online de diferenţiere între ţigani şi români sau producţii artistice, precum melodia (în limba română) „Mesaj pentru Europa" compusă şi interpretată de trupa hip-hop – Paraziţii: „Nu suntem ciori, nu stăm în corturi, facem eforturi să ne elevăm, şi nu cântăm pe străzi în Viena la acordeon, nu cerşim cu handicapul la vedere să facem avere şi nu ghicim viitorul în palmă în dughene la vedere. Noi nu purtăm fuste-nflorate şi nu furăm din buzunare, nu emigrăm în Suedia cu 7 copii să ne daţi ajutoare (...). Noi îngheţăm în săli de clasă de la 6-7 ani (în p*la mea), 6-7 ore pe zi, fără căldură, mâncare şi bani..." (Paraziţii). Trupa de hip-hop nu a fost sancţionată de Consiliul Naţional pentru Combaterea Discriminării pentru această piesă pe care o puteţi asculta în mediul online, iar pe canalul youtube beneficiază de peste 1.600.000 de vizualizări şi aproape 800 de comentarii de tipul: „Dacă melodia asta ar fi tradusă în engleză, ar putea schimba părerile celor «din afară» despre România. Din păcate, nu fac diferenţa dintre «rrom» şi

«român», trist...”; „cei mai buni țigani sunt ăia morți”; „Moarte țiganilor”; „În caz că nu ați înțeles. Paraziții iau apărarea țării noastre și a românilor, dacă majoritatea persoanelor ce au ascultat această piesă nu s-au simțit vizați sunt ori inculți ori ciori (și varianta de român țiganizat se ia în calcul), Sugeți p*la, să vă fie rușine!”; „Dacă ardeau țiganii sau parlamentarii în Colectiv, era sărbătoare-n țară, nu doliu!”; „imnu’ României 100%” „Nu sunt rasist, sunt doar mândru că sunt alb #m*ieLaCiori”; „Nu sunt rasist, dar sunt mândru că sunt alb” Cam așa ceva88”; „nu trebuie omorâți țiganii, doar castrați să dispară”; „Respect Paraziții! M*ie tuturor cocalarilor și țiganilor!”. Iar, în cele 768 de comentarii nu am identificat nici măcar un mesaj care să blameze textul piesei, care să aducă o altă perspectivă în discuție decât cele prezentate mai sus. Nu este singura piesă sau text de acest tip, idei similare, cu variațiuni de stil și limbaj, sunt omniprezente în discursul unor politicieni, jurnaliști și formatori de opinie ceea ce face ca romofobia să fie un fenomen social acceptabil, generalizările permise, iar responsabilitatea pentru situația precară a unor comunități de romi să fie lăsată doar pe umerii acestora și a unor organizații neguvernamentale care militează pentru drepturile romilor. Opresiunile istorice împotriva romilor sunt cvasi-necunoscute în România și, atunci când se face vorbire de ele, sunt bagatelizate ca elemente diversioniste, victimizatoare și irelevante pentru contextul nostru actual.

Romofobia este un fenomen social de respingere a romilor (din teamă sau ură), conștient sau inconștient, generalizator, propagat prin cultura populară, instrumentalizat politic și/sau social cu scopul de a identifica un țap ispășitor pentru eșecurile societăților contemporane. Folosirea exonimului *țigan*, indiferent de context, având în vedere conotațiile socio-culturale și instrumentalizarea acestuia politică este romofobie.

Bibliografie

Achim, V. (1998) *Ţiganii în istoria României*. Bucureşti: Editura Enciclopedică.

Dicţionarul Explicativ al Limbii Române (1998).

Horvath, I. şi Nastasă, L. (ed), 2012, *Rom sau ţigan. Dilemele unui etnonim în spaţiul românesc*. Cluj-Napoca: ISPMN Publishing.

Kogălniceanu, M. (1891) *Dezrobirea Ţiganeloru. Ştergerea Privilegiilor Boeresci. Emanciparea Ţereaniloru*. Bucureşti: Lito-tipografia Carol.

Kogălniceanu, M. (1976) *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue de Cigains,* în „Opere", vol. II. Bucureşti: Editura Academiei.

Matei, P. (2012) „Rom sau ţigan. Dilemele unui etnonim în spaţiul românesc", în Horvath, I. şi Nastasă, L. (ed), *Rom sau ţigan. Dilemele unui etnonim în spaţiul românesc*. Cluj-Napoca: ISPMN Publishing.

McGarry, A. (2017) *Romaphobia: The Last Acceptable Form of Racism*. London: Zed Books.

Mihailescu, V. (2014) „Condiţia romă şi schimbarea discursului. O introducere", în Mihăilescu, V. şi Matei, P. (coord), Condiţia romă şi schimbarea discursului. Iaşi: Polirom, pp. 1-24.

Necula, C. (2014) *Strategii etnice şi economice ale romilor în perioada socialistă*, teză de doctorat nepublicată.

Olivera, M. (2012) *Romanes. Tradiţia Integrării la Romii Gabori din Transilvania*. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale.

Pasati, A.G. (1870) *Études sur les Tchinghianés, ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*. Constantinople: Koroméla.

Paspati, A.G. (1870) *Études sur les Tchinghianés, ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*. Constantinople: Koroméla.

Potra, G. (1939) *Contribuţiuni la Istoricul Ţiganilor din România*. Bucureşti: Fundaţia Regele Carol I.

Vaillant, J.A. (1857) *Les rômes. Histoire vraie des vrais* bohémiens. Paris: Dentu.

Surse electronice

Antoniu, G. (2010) „Fiecare să-şi poarte numele, destinul, meritele şi blestemul". Articol disponibil la: https://jurnalul.antena3.ro/campaniile-jurnalul/tigan-in-loc-de-rom/fiecare-sa-si-poarte-numele-destinul-meritele-si-blestemul-561872.html.

Antoniu, G. (2009) „Propunere *Jurnalul Naţional*: «Ţigan» în loc de «rom»" https://jurnalul.antena3.ro/campaniile-jurnalul/tigan-in-loc-de-rom/propunere-jurnalul-national-tigan-in-loc-de-rom-145427.html.

Apostol, I.M. (2009) „De ce i-a vrut Teodor Meleşcanu «ţigani»" https://jurnalul.antena3.ro/campaniile-jurnalul/tigan-in-loc-de-rom/de-ce-i-a-vrut-teodor-melescanu-tigani-145683.html.

„Băsescu, sancţionat pentru discriminare". (2011). Articol disponibil la: https://www.cotidianul.ro/basescu-sanctionat-pentru-discriminare-in-declaratii-legate-de-tiganii-care-cersesc/.

Bojan, I. (2011) „România şi Bulgaria nu vor intra în Schengen. Olanda se opune chiar şi aderării parţiale". Articol disponibi la: https://www.mediafax.ro/politic/romania-si-bulgaria-nu-vor-intra-in-schengen-olanda-se-opune-chiar-si-aderarii-partiale-8761811.

Brînză, W. (2010) „William Brînză, din PDL, vrea să fie înlocuit termenul 'rom' cu 'ţigan' în paşapoarte". Articol disponibil la: https://www.libertatea.ro/ultima-ora/william-brinza-din-pdl-vrea-sa-fie-inlocuit-termenul-rom-cu-tigan-in-pasapoarte-495727.

Camera Deputaţilor (2011). PI-x 37. Document disponibil la: http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=6987&idm=2.

Consiliul Legislativ (2010). Document disponibil la: http://www.cdep.ro/proiecte/2011/000/30/7/cl37.pdf.

CCRIT (2008). Document disponibil la: http://www.edrc.ro/docs/docs/cercetari/Coeziune-sociala-si-climat-intertnic_ISPMN-2008.pdf.

Diaconu, B. (2015) „Proiect de lege privind revenirea la denumirea de «ţigani» a persoanelor de etnie romă" https://adevarul.ro/news/politica/proiect-lege-privind-

revenirea-denumirea-tigani-persoanelor-etnie-roma-1_553ccd17cfbe376e35910d60/index.html.
„Guvernul este de acord cu schimbarea denumirii de rom în țigan" (2010). Articol disponibil la: https://www.mediafax.ro/social/guvernul-este-de-acord-cu-schimbarea-denumirii-de-rom-in-tigan-7773030.
„Țiganii, Țiganii" (2018). Articol disponibil la: https://www.b1.ro/stiri/sport/miercurea-ciuc-maghiari-scandari-rasiste-247258.html .
Piciu, D. (2009) „Silviu Prigoană preia inițiativa *Jurnalului Național*". Articol disponibil la: https://m.jurnalul.antena3.ro/campaniile-jurnalul/tigan-in-loc-de-rom/silviu-prigoana-preia-initiativa-jurnalului-national-146429.html.
Pop, A. (2018) „Istoria şi semnificația numelor de *român/valah* şi *România/Valahia*". Discurs disponibil la: www.acad.ro/discursuri_receptie/doc2013/d0529-IAPop-DiscursReceptie.doc.
„Protest al romilor în Bucureşti" (2010). Articol disponibil la: https://www.dcnews.ro/protest-al-romilor-in-bucuresti-fata-de-intentia-lui-prigoana-de-a-schimba-rom-cu-tigan_23745.html.
Pruteanu, G. (2008) „Despre țigani şi despre religie în şcoală". Articol disponibil la:https://www.curentul.info/veto/despre-tigani-si-despre-religie-in-scoala/.
Roman, P. (2000) „Memorandum nr. D2/1094". Document disponibil la: http://www.romanicriss.org/Memo%20MAE%2romi%20vs%20tigani%202000.pdf.
V.M., (2010) „Guvernul analizează oportunitatea schimbării denumirii de rom în țigan". Articol disponibil la: https://www.hotnews.ro/stiri-esential-8052317-guvernul-analizeaza-oportunitatea-schimbarii-denumirii-denumirii-rom-tigan.htm.

Copiii (romi) din școlile speciale sau despre educație în „cimitirele educaționale”

Gelu Duminică

Abstract

Over 30.000 children registered in 176 schools. Another approximately 20 000 disabled children which do not attend school. Segregation, low educational services, over-representing roma children even when they do not present any disabilities and mainly on medical reasons than the need to develop the human resource this children represent. This i show Romania's system of special education looks like. Mostly refused by the mass education system, these children are „pushed" in a pseudo-educational system that theaches them how to fail. Maybe this is the reason that those who finish high schools are counted by the hundreds and those who finish colleges are counted by the tens. All these after the Romanian state allocates about 100 milion euros per year for special schools. The present article is a revised form of my contribution for the volume entitled Isolated among us. Dimensions of the participation of children with special educational needs to the Romanian educational system, a volume that I have coordinated together with Mădălina Turza.

Key words: qualitative inclusive education, special schools, disability, Roma children, discrimination

Cu ani în urmă, când am primit provocarea din partea unei activiste de a scrie un capitol despre copiii romi din şcolile speciale, am crezut că mi se oferă posibilitatea de a oferi o perspectivă clară asupra modului în care interculturalitatea şi incluzivitatea este asumată de ceea ce se numeşte „învăţământ special". Aveam deja experienţa de lucru în cercetări care vizau accesul copiilor romi la sistemul de învăţământ de masă şi credeam că cele două mari provocări vor fi, şi în acest caz, un laitmotiv. Da, ştiam că foarte mulţi dintre copiii care frecventează cursurile şcolilor speciale sunt de etnie romă, intervenisem chiar cu foarte mulţi ani într-o şcoală din Tulcea pentru a integra în sistemul de masă o grupă de elevi romi care aveau un diagnostic de retard mintal pus „după ureche", însă experienţa mea de lucru în acest tip de şcoli era foarte limitată. Ipoteza de la care am pornit în această aventură academic-profesională a fost aceea ca provocările şcolilor speciale sunt similare cu a celor de masă, cu menţiunea că cele „speciale" au şi o serie de provocări medicale, date de nevoile specifice ale copiilor.

Lucrul pentru pregătirea culegerii de date, a adus cu sine o serie de informaţii şi idei, pe cât de noi, pe atât de alarmante:

- Ca vizitator, şcolile speciale sunt nişte fortăreţe în care intri greu sau deloc.
- Există, în mod cert, o suprareprezentare a copiilor romi în sistemul de educaţie specială. Foarte mulţi copii romi eşuează în aceste unităţi şcolare după ce încearcă, fără succes, să fie înscrişi şi să primească serviciile şcolilor de masă.
- În cazul copiilor romi, nevoile medicale specifice nu sunt principalul motiv pentru a argumenta prezenţa acestora în şcolile speciale. Indezirabilitatea, (auto) marginalizarea, sărăcia (cu tot ceea ce acest termen aduce cu sine), „instinctul" de autoconservare a siste-

mului şcolar special care are nevoie de elevi, rasismul etc., sunt tot atâtea motive care aduc o suprareprezentare a copiilor romi în şcolile din reţeaua de învăţământ special.

- Şcolile speciale nu pregătesc, în niciun fel, elevii să devină parte a societăţii oferindu-le informaţiile profesional-academice necesare ruperii eventualului cerc al dependenţei, chiar şi în cazul în care dizabilitatea pe care respectivul copil o are face posibil acest lucru.
- În cazul copiilor cu dizabilitate severă, şcoala specială este văzută mai degrabă ca un stabiliment medico-social decât unul educaţional, care nu face altceva decât să ofere un loc de muncă pentru nişte cadre didactice. În acest sens, ne-a fost adus ca argument exemplul unui copil a cărui boală îl obliga să rămână imobilizat în pat şi care putea să mişte, cu greu, doar membrele superioare şi capul, dar care, conform catalogului, urma cursurile de Educaţie Fizică, unde era notat cu nota 10.

Colegii mei, alături de care m-am bucurat să lucrez pe parcursul celor trei luni de documentare, au arătat, în versiunea completă a studiului pe care tot îl citez şi pe care-l recomand cu căldură, ce au găsit, gândit şi chiar simţit atunci când au stat de vorbă cu elevi, părinţi şi profesori. Având în vedere experienţa diferită a cercetătorilor şi modul de prezentare a fost diferit: de la un stil explicativ, detaşat şi relativ neutru până la intruziunea specifică antropologului. De la nevoia de a aduce în discuţie gânduri care ne-au venit în minte în momentul în care auzeam nişte afirmaţii făcute de respondent până la dorinţa noastră de a ne imagina poveşti în care respectivii copii reuşesc să învingă sistemul exact aşa cum personajul pozitiv din basmele timpurilor noastre pierdute o făcea. Totul, însă, are în centru ADEVĂRUL.

Bineînţeles că rândurile de mai jos nu îşi propun să fie o radiografie perfectă a relaţiei dintre elevii romi şi sistemul de învăţământ special. Nici nu am putea să o facem dacă ţinem cont de numărul, relativ mic, de interviuri şi interacţiuni avute cu cei ce oferă astfel de servicii (3 unităţi şcolare). Analiza pe care o vom oferi este una mai degrabă explorativ-calitativă, iar multe dintre ideile pe care ni le asumăm au ca şi fundament analizele realizate în urma unor discuţii libere avute cu profesori, elevi şi părinţi. Cu siguranţă, pentru viitor, este nevoie de o analiză în profunzime, care să conducă la soluţii reale, implementabile şi bazate pe sprijinul şi participarea actorilor relevanţi.

Ca un preambul a ceea sper să urmeze în viitoarele cercetări, în cele ce urmează voi încerca să „validez" sau „invalidez" ideile pe care le-am menţionat în preambulul acestui articol:

Şcolile speciale sunt nişte fortăreţe în care nu intri sau intri greu sau deloc.

Din păcate, a trebuit să găsim căi alternative pentru a intra în şcolile speciale, cele normale, directe şi transparente, fiindu-ne respinse. Chiar dacă am depus cerere oficială la Inspectorat în care am explicat scopul intervenţiei noastre precum şi faptul că ne asumăm protejarea intervievaţilor (inclusiv a numelui şcolii din care profesorii, elevii şi părinţii făceau parte) răspunsul oficial pe care l-am primit conţinea o listă a tuturor şcolilor speciale din judeţul respectiv care ne refuzau, în baza unor decizii ale Consiliilor de Administraţie, accesul în unitatea lor de învăţământ. Că aceste CA-uri nu erau informate despre obiectivele pe care noi le urmăream, ba chiar erau dezinformate, ne-a fost evident în momentul în care am intrat, „pe căi neortodoxe", într-un număr limitat de şcoli.

În prima fază, în discuţiile cu inspectorul de specialitate sau cu directorul unităţii de învăţământ special, aveam parte de toată

bună-voinţa necesară, reacţia fiind una de susţinere totală. Când trebuia însă să trecem la acţiune, care trebuia materializată prin oferirea contactelor şi informaţiilor necesare de la nivelul şcolii, cei care la început erau foarte deschişi fie nu mai răspundeau la telefon, fie ne spuneau că au primit „ordin să nu ne primească". Niciodată nu ni s-a spus şi de ce nu trebuie să ne primească şi în ce constă pericolul pe care l-ar aduce cu sine discuţiile noastre cu profesorii, elevii şi părinţii, şi nici care era „forţa" care trebuia convinsă pentru ca uşile şcolilor publice speciale să se deschidă. Într-o discuţie cu o echipă de televiziune de la un post naţional de ştiri, interesată de subiect, am aflat că şi ei au avut parte de acelaşi tratament, chiar dacă şi-au pus în mişcare toată influenţa pe care o puteau mobiliza.

În faţa acestei lipse de transparenţă, nu putem decât să fim extrem de precauţi atunci când cineva ne zice că ceea ce se întâmplă în aceste unităţi de învăţământ nu încalcă, în vreun fel, drepturile copilului. Cu siguranţă, au fost foarte mulţi şi cei care au denigrat, uneori poate pe nedrept, sistemul de învăţământ special (aceasta este principala scuză oferită în sprijinul deciziei de a nu primi „străini" în şcolile speciale). Soluţia de *rebranding* nu este în niciun caz transformarea acestor şcoli în fortăreţe cu 8 turnuri de apărare, ci din contră: deschiderea lor spre comunitate, încercând să se arate utilitatea şi valoarea adăugată pe care aceste şcoli o aduc cu sine, dacă acestea există.

Foarte mulţi copii romi eşuează în aceste unităţi şcolare după ce încearcă, fără succes, să primească serviciile şcolilor de masă.

Nu trebuie să avem cu noi vreun aparat specific care să ne demonstreze apartenenţa la minoritatea romilor pentru a observa că există o suprareprezentare a copiilor romi în sistemul de învăţământ special din România. Această realitate este

evidentă și recunoscută ca atare de cei cu care am stat de vorbă. Majoritatea copiilor romi nu sunt acolo pentru că nu știu ce dizabilități au, ci mai degrabă din cauza faptului că apartenența lor etnică, dublată de categoria socială din care fac parte (săraci), i-a transformat din copii „normali" în *„handicapați".* În acest caz, nu înțelegem o deficiență fizică de vreun fel, ci una socială care-l transformă pe copilul rom într-unul indezirabil pentru școala de masă. Sărăcia extremă, lipsa educației timpurii și preșcolare, lipsa de sprijin specific pentru includerea acestor copii în școlile de masă, lipsa unei abordări centrate pe nevoile specifice ale copilului (abordare centrată pe nevoile copilului), clase supraaglomerate la care predau de foarte multe ori profesori fără experiență etc., sunt doar câteva dintre ingredientele, oarecum comune, care conduc la clivajele majore de procesare a informațiilor oferite la clasă pentru un copil rom sărac, clivaje care sunt cel mai simplu explicate printr-un presupus „retard" al copilului. Faptul că există atât de mulți copii romi în sistemul de învățământ special nu poate fi decât o demonstrație că sistemul educațional de masă nu a găsit, încă, căile de a promova cu adevărat, o educație incluzivă de calitate pentru toți copiii, care să aibă în centrul atenției sale nevoile fiecărui elev în parte. „Special" în acest caz nu este decât o redefinire a grecescului *„Athinganoi"* (trad.: de neatins), termenul acceptând, în explicația unor specialiști, și conotația de „inferior".

Mulți copii romi, prea mulți chiar, ajung în învățământul special după ce au eșuat în sistemul de masă. Paradoxal este că foarte mulți dintre acești copii își continuă studiile, după ce abandonează chiar și cursurile școlilor speciale, prin programe de tip „A doua șansă". Această realitate ne face să afirmăm, exagerând voit, că ambițiile educaționale pentru un copil (rom) sărac pot fi materializate prin programele de tip „A doua șansă" fără ca nimeni să se gândească ce ar trebui să schimbăm astfel încât aceștia să aibă acces real la „prima șansă". Dacă mai punem

în balanţă şi faptul că programele de tip „A doua şansă" nu sunt decât nişte surogate educaţionale, înţelegem poate de ce realitatea din multe comunităţi de romi din România arată cum arată în acest moment.

În cazul copiilor romi, nevoile medicale specifice nu sunt principalul motiv pentru a argumenta prezenţa acestora în şcolile speciale.

În oarecare măsură, am explicat mai sus. Totuşi, nu trebuie să punem accent numai pe carenţele sistemului, ci trebuie să avem în vedere şi faptul că mulţi dintre copiii romi ajung în aceste şcoli la dorinţa expresă a părinţilor. Sărăcia generează monştri şi nivelul aşteptărilor se limitează, în cazul oamenilor săraci indiferent de etnie, la un orizont temporal care nu depăşeşte 24 de ore (*„azi să avem ce mânca, că pe urmă ne-om descurca noi"*). În foarte multe cazuri, părinţii sunt cei care solicită, chiar *se milogesc,* să obţină certificatele medicale necesare înscrierii la cursurile şcolilor speciale. Refuz să cred că o fac conştienţi de efectele, pe termen lung, a deciziilor luate, însă, pentru cei ca ei, nevoile primare sunt cele mai importante. Automarginalizarea şi asumarea stigmatului, dat de apartenenţa la etnie şi clasa socială, este un efect al discriminării profunde însă nu pot fi combătute decât prin valorizarea, participarea şi implementarea unei serii de măsuri de acompaniere a familiei în demersul său de a rupe cercul vicios al sărăciei. Şi aici, lanţul apartenenţa etnică-clasa socială este văzut ca un *handicap*.

Şcolile speciale nu pregătesc, în niciun fel, elevii să devină parte a societăţii oferindu-le informaţiile profesional-academice necesare ruperii eventualului cerc al dependenţei, chiar şi în cazul în care dizabilitatea pe care respectivul copil o are face posibil acest lucru.

În cei aproximativ 20 ani experienţă de lucru în proiecte din zona socială nu am cunoscut niciun absolvent de învăţământ special care să fie activ pe piaţa muncii. Nici măcar profesorii din şcolile speciale pe care le-am vizitat nu au putut să ne dea exemple de absolvenţi integraţi pe piaţa muncii, în condiţiile în care mulţi dintre copii (mai ales cei romi) suferă doar de un „retard". Pentru cei care nu ştiu, sunt o mulţime de meserii solicitate pe piaţa muncii care pot fi practicate de cei care au o inteligenţă sub limita medie (ex.: croitor, tâmplar, tinichigiu etc.) însă foarte puţini dintre cei care învaţă în astfel de şcoli ajung vreodată să fie angajaţi în baza unui contract de muncă individual. Şi atunci, ce sunt învăţaţi elevii să facă în aceste şcoli? „Să fie cuminţi", „să stea liniştiţi", „să deseneze" şi să „privească desene animate" par a fi activităţile didactice cele mai des întâlnite în procesul de predare-învăţare, chiar dacă elevul în cauză mai are puţin şi termină liceul. Orice test, ceva mai complicat decât simpla dictare, de scriere corectă sau de matematică simplă aduce cu sine imaginea unui copil care se chinuie să silabisească şi are dificultăţi în a ţine pixul în mână într-o poziţie corectă. Dacă ne aducem aminte, acest lucru este, oarecum, specific şi şcolilor de masă cu un număr semnificativ de romi sau din zonele rurale mai izolate, copiii care frecventează astfel de şcoli fiind condamnaţi la ignoranţă. În accepţiunea noastră, aceste şcoli sunt undeva la baza lanţului trofic educaţional, ele fiind cele care adună cam tot ceea ce palierele superioare (şcolile de masă, şcoli alternative etc.) nu reuşesc să o facă. În acest caz, şcolile speciale devin o alternativă mai bună decât cea să nu facă nimic şi să stea pe stradă, chiar dacă ceea ce fac, din punct de vedere educaţional, este chiar un mare nimic. Pentru mine, aceste şcoli reprezintă, pentru majoritatea copiilor (romi), doar nişte ***cimitire educaţionale*** în care ei răspund aşteptărilor celorlalţi să eşueze.

Chiar și în cazul copiilor cu dizabilitate severă, școala specială este văzută mai degrabă ca un stabiliment medico-social, decât unul educațional, care nu face altceva decât să ofere un loc de muncă pentru niște cadre didactice.

Școlile speciale pe care le-am văzut erau destul de frumoase: luminoase, plăcute, cu echipamente medicale foarte bune. Multe dintre cadrele didactice erau dedicate, empatizau cu suferința copiilor și a părinților. Mulți dintre ei erau gata și dădeau 110% în fiecare zi în încercarea de a face acel copil să se simtă protejat. Dar, în termenul „școală specială" nu despre asta este vorba!

Termenul de „școală" presupune că acel elev primește informații despre ceea ce-l înconjoară, despre viață și despre lume, despre ce înseamnă să fii cetățean și să votezi, despre ce înseamnă să fii om cât mai independent. Termenul de școală presupune că sistemul trebuie să se adapteze nevoilor specifice ale fiecărui elev în parte (*abordarea centrată pe nevoile elevului*), astfel încât acesta să ajungă la potențialul său maxim de dezvoltare, și că informația îi este oferită pe canalul de transmisie pe care acesta îl poate decodifica cel mai bine având la bază specificul bolii pe care o are. Poate cu unii trebuie să folosim muzica ca instrument de transmitere a informației, cu alții sportul, și cu alții trebuie doar să avem răbdare mai multă. Pentru toate acestea, teoretic, cadrele didactice din astfel de școli sunt instruite (sau ar trebui să fie) în cadrul programelor de formare inițială/continuă pe care le parcurg.

Din păcate, realitatea este, în majoritatea cazurilor, alta: profesori care vor să protejeze mai mult și nu-și înțeleg rolul de a dezvolta resursa umană cu care lucrează; unități școlare care confundă sistemul educațional cu cel social și medical, încercând să-și justifice existența prin serviciile socio-medicale pe care le oferă; cadre didactice care nu sunt instruite să facă față nevoilor specifice ale clienților lor și, nu în ultimul rând, oameni care au

uitat sau nu știu, să scoată ce e mai bun din fiecare copil. Știu că dacă am uita, pentru o secundă, că vorbim despre școlile speciale am putea găsi corespondent și în realitatea existentă și în școlile de masă, însă trebuie să ne întrebăm de ce menținem aceste școli? De ce școlile de masă nu pot să ofere serviciile necesare „copiilor speciali" pe care îi avem.

Refuz să îi numesc copii cu cerințe educaționale speciale. Au aceleași nevoi și cerințe ca toți ceilalți copii: vor să cunoască, să exploreze, să se exprime, să devină oameni. Numai că, în cazul unora, boala le lasă doar anumite canale de transmisie deschise. Noi, cei din sistem, trebuie să le descoperim și să le folosim. Și ei vor răspunde...

În loc de concluzii

Această scurtă analiză nu face decât să vorbească despre eticheta socială (Becker, 1960) pusă *„handicapatului".* El, handicapatul, ca urmare a pseudo-intervențiilor pe care statul român le face în educația sa, nu face decât să ne confirme ceea ce „știam" despre el și anume că nu e în stare de nimic. Poate și de aceea, conotația termenului a devenit una profund peiorativă fiind folosită mai degrabă ca o injurie.

Încă de la început, copilul care are o problemă medicală este tratat diferit. Diferența de tratament nu este centrată în sensul asigurării echității atât de necesare unui proces de dezvoltare care să țină cont de fiecare individ în parte, ci prin faptul că elevul cu dizabilitate este tratat ca *paria* și ca un element ce trebuie ascuns de restul oamenilor. Nimeni nu are încredere în potențialul lui și nimeni nu investește de facto. Sistemul pare a fi mai degrabă centrat pe nevoile profesorului, care are nevoie de un salariu, și a societății, care vrea să-i vadă după o cortină, undeva ascunși. Trebuie să ne aducem aminte de imaginile publicate

de televiziunile occidentale imediat după revoluția din 1989 care ne arătau cum erau tratați copiii cu dizabilități în centrele speciale, pentru a putea înțelege că avem o problemă culturală, prin cultură înțelegând orice ne este transmis nongenetic, cu dizabilitatea. Acele imagini cu copii cu dizabilități care erau ținuți în lanțuri și care mureau de inaniție ne-au tulburat, dar nu au reușit să provoace reflecția necesară ajustării modului de a-i privi pe cei ce suferă de diverse tulburări. Pentru mulți dintre noi, ei sunt „latura urâtă" a societății noastre pe care nu vrem să o vedem pentru simplu motiv că ne aduce aminte de urâțenia noastră. Dacă la acest bagaj cultural mai adăugăm și pe cel pe care-l folosim atunci când vorbim de romi, realitatea nu ni se pare atât de dură pentru că sigur „așa vor ei" și „orice ai face, nu ai cum să-i integrezi". Că noi am rămas unul dintre puținele state din Europa care încă mai mențin școlile speciale pentru copiii cu dizabilități și că în Vest găsim, cu ușurință, modele de incluziune și dezvoltare a acestora astfel încât societatea să se bucure de diversitatea pe care o are în interior, ține doar de limitele pe care societatea românească încă le are. Și de rasismul ei.

Sperăm că viitorul ne va oferi înțelegerea necesară promovării ideii că fiecare copil în parte are dreptul la educație de calitate. Și că este rolul nostru este să punem în practică mecanismele necesare astfel încât fiecare să ajungă la potențialul său maxim de dezvoltare.

Bibliografie

Becker, H.S. (1963) *Outsiders. Studies in the sociology of the deviance*. New York: Simon & Schuster.

Turza, M. și Duminică, G. (coord) (2015) *Izolați printre noi – Dimensiuni ale participării copiilor cu cerințe educaționale speciale în sistemul de educație românesc*. București: Rentrop & Straton, 2015.

Zone de confluenţă discursive. Ultraconservatorism maghiar şi influenţe în România*

Dalia Báthory

Abstract

Hungarian-Romanian relations have always been difficult, either as ethnicities or as countries, as members of the two nations exchanged their minority status several times between them and the experience of being a minority was a disaster for both of them. One might think this should have triggered some empathetic feelings, but nothing could be farther from truth. One nation's building has been the other's tragedy. Yet these days some sort of a tacit agreement seems to emerge and a sympathetic reciprocal understanding between the two strong leaders of the two largest parties in Romania and Hungary – the social-democratic SDP and the former liberal nowadays conservative FIDESZ: Liviu Dragnea and Viktor Orbán, with the Hungarian minority's political representatives RMDSZ acting out as arbiters. This should probably be good news considering the last 100 years of conflicts and tensions, but a quick look on what the true nature of these compatibilities is and what the

* Studiul a fost realizat la începutul anului 2019, când Liviu Dragnea era liderul Partidului Social Democrat. Condamnarea acestuia a oprit pentru moment evoluţia spre ultraconservatorism a partidului.

societal consequences might be should raise a worrisome eyebrow. This contribution aims to explore what are the cultural and political premises of the decision to import the Hungarian model in Romania, and the impact on the Union of Democratic Magyars in Romania (UDMR) politics.

Keywords: Romania, Hungary, radicalisation, memory politics

Anul trecut, FIDESZ a câştigat cu o majoritate covârşitoare alegerile în Ungaria, Viktor Orbán fiind a treia oară consecutiv şi a patra oară în istoria postcomunistă premier. Capitalul său politic e acumulat pe baza unui model extrem de simplu, nu o dată folosit în istorie, dar despre care nu s-ar mai fi crezut că s-ar putea regăsi în Uniunea Europeană. Protecţionismul economic îmbinat cu un discurs cu nuanţe acute fasciste exploatând memoria traumatizată a Europei Centrale de după Primul Război Mondial, precum şi atenţia pentru dificultăţile economice ale zonelor locuite de maghiari în ţările unde aceştia reprezintă o pondere minoritară importantă (în speţă judeţele Mureş, Harghita şi Covasna din România), împing popularitatea liderului maghiar spre cote ridicate, chiar şi după atât de mulţi ani de guvernare. În România, ţară care împărtăşeşte din punct de vedere cultural teritoriul Transilvaniei cu Ungaria, Liviu Dragnea, liderul celui mai important partid politic aflat la guvernare, Partidul Social Democrat, pare în mod deosebit interesat de modelul discursiv şi economic orbanist şi împrumută numeroase elemente ale acestuia. Mai mult decât atât, pentru guvernul român nu pare deloc să fie o problemă că guvernul maghiar i-a preluat rolul în ceea ce priveşte finanţarea proiectelor educaţionale, culturale şi sociale atât de necesare pentru bunăstarea unei comunităţi, de orice etnie ar fi aceasta, în Transilvania, în mod special în Ţinutul Secuiesc. În tot acest context, Uniunea Democrată Maghiară din

România joacă rolul de liant între părţile interesate. Având în vedere acest context, se poate observa astfel că discursul fascist reapare în spaţiul românesc (şi) pe această filieră, chiar dacă principalul partid românesc care preia modelul iliberal e social-democrat, pe fondul unui eşec al modelului german de memorie în postcomunist? Îmi propun să răspund la această întrebare recurgând la analiza articolelor de presă care au apărut în special pe parcursul anului 2018 pentru a urmări mişcările politice orbaniste şi reacţiile din spaţiul românesc la acestea şi recurgând la teoriile de politizare a memoriei.

Se conturează o nouă alianţă în Bazinul carpatic

Anul 2018 a fost anul Centenarului, cu semnificaţii opuse pentru două dintre etniile conlocuitoare pe teritoriul României, cea română şi cea maghiară. Motiv de celebrare pentru români şi în acelaşi timp de tristeţe pentru maghiari, nu s-a putut ca în spaţiul public să nu apară urme de resentimente şi acuze reciproce (vezi poziţia lui Kelemen Hunor cu privire la faptul că maghiarii nu pot sărbători alături de români şi reacţiile dure româneşti la această poziţie). Dincolo de acestea însă o nouă alianţă pare să se contureze, aceea în numele democraţiei iliberale pe care Viktor Orbán o promovează cu mult aplomb.

În tuşe groase şi în cuvintele proprii ale premierului ungar, modelul maghiar de democraţie iliberală cuprinde următoarele trăsături: garantează drepturile şi libertăţile oamenilor, dar le oferă şi siguranţă, susţine familia tradiţională formată dintr-un bărbat şi o femeie, ţine antisemitismul sub control şi dă ţării o şansă spre dezvoltare (Janjevic, 2018), fiind în acelaşi timp o alternativă viabilă pentru democraţia liberală, al cărei sfârşit Orbán l-a anunţat anul trecut când puterea i-a fost confirmată

pentru a patra oară în ultimii 30 de ani. Acestor trăsături li se adaugă euroscepticismul şi critica ingerinţelor străine în afacerile interne ale statului, identificarea unor duşmani comuni (Soros, imigranţii din Orientul Mijlociu) şi finanţarea de campanii propagandistice împotriva lor, grija deosebită pentru minoritatea maghiară de dincolo de graniţe şi finanţarea substanţială a proiectelor ei, omogenitatea etnică ca sursă a bunăstării economice (*Deutsche Welle,* 2017), ingerinţa în mediul universitar şi limitarea autonomiei academice (*Hungarian Academy of Science,* 2018), limitarea cercetării în sectorul ştiinţelor sociale, desfiinţarea departamentelor de Gender Studies şi, poate cel mai grav succes al politicii orbaniste, forţarea Universităţii Central Europene să părăsească Ungaria. Cu caracter agravant în sectorul educaţional sunt măsurile de introducere a manualului unic şi a orelor de educaţie militară (Verseck, 2017), iar în cel social, incriminarea oamenilor străzii şi implicit a sărăciei în Constituţie (Fox, 2018) şi legea „Stop Soros!" care prevede controlul sectorului ONG prin obligarea organizaţiilor să declare finanţările din străinătate pe care le primesc, suprataxarea ONG-urilor care acordă asistenţă imigranţilor ilegali, precum şi incriminarea actelor de asistenţă de orice fel a acestora, fie că sunt realizate de instituţii sau indivizi (Martin, 2018).

Tot anul trecut, Liviu Dragnea, preşedintele PSD, şi-a reconfirmat funcţia de conducere prin aplauze şi nu prin alegeri la congresul naţional din luna martie (*Digi24*, 2018), în Sala Palatului, amintind de o veche tradiţie a congreselor Partidului Comunist Român. Încă de dinaintea acestui moment, Dragnea începuse să preia din temele recurente ale discursului orbanist cum ar fi duşmanii comuni: pentru că România nu se află pe ruta refugiaţilor din Orientul Mijlociu, în loc de pericolul acesta, narativa dragneană reţine pericolul *statului paralel* (structuri de forţă care controlează din umbră activitatea statului mai ales în dome-

niul judiciar), dar îl păstrează pe Soros ca principal responsabil al demonstrațiilor antiguvernamentale și orchestrațiilor de violență stradală din România. În rest, nu întârzie să apară măsurile economice anti-ONG care le cer acestora să declare veniturile primite din străinătate și listele de beneficiari (Tatian, 2018); aluziile xenofobe la adresa președintelui României Klaus Johannis și acuzații de antisemitism prin asociere cu etnia germană din care face parte (G4media, 2018); discursul eurosceptic și atacurile dese la instituțiile europene, acuzate de ingerință în afacerile interne românești, re-emergența temei românității și a *tradiționalului românesc*; susținerea politică pentru organizarea referendumului pentru familia tradițională care însă s-a soldat cu eșec, dar care a polarizat o parte din societate și a dat prilej de manifestare a discursului de ură; limitarea finanțărilor universităților cu profil de științe sociale și favorizarea celor cu profil tehnic (Hoster, 2018).

Din aceste exemple se poate vedea ușor că există o apetență a liderului PSD Liviu Dragnea pentru modelul iliberal maghiar, iar dorința lui de a se apropia de premierul maghiar Viktor Orbán a fost onorată de UDMR care i-a intermediat convorbiri telefonice cu acesta (Felseghi, 2018), UDMR fiind și un important susținător PSD în parlament. De altfel, din această armonizare ideologică cei care au de câștigat cu adevărat sunt maghiarii din România, căci dacă finanțările primite de la Open Society Foundations (rețeaua de ONG-uri creată de George Soros) sunt suspecte și controlate, în schimb investițiile guvernului maghiar prin intermediul unor ONG-uri din România sunt binevenite. Și asta la propriu spus, deoarece în ultimele patru-cinci decade guvernele românești au neglijat investițiile în mediile social-economice și culturale ale minorităților, fiind refractare să restituie în special minorității maghiare drepturile culturale restricționate de Nicolae Ceaușescu în anii 1980. Conform articolului publicat

anul trecut de *Pressone*, zonele de interes ale guvernului maghiar pentru investiții în Transilvania sunt largi și acoperă multiple paliere, de la cluburi de fotbal, fundațiile mai multor confesiuni religioase, presă de limbă maghiară, construirea de locuințe pentru medici în Secuime (Negrea, 2015), la creșterea numărului de etnici maghiari din România cu dublă cetățenie. În acest ultim scop, notează *Pressone*, în 2015 între FIDESZ și UDMR s-a încheiat un acord prin care UDMR asistă statul maghiar în identificarea persoanelor care doreau cetățenia maghiară. Același articol dă ca cifră 500.000 de etnici maghiari cu dublă cetățenie, iar într-o analiză pentru *G4media* Asztalos Csaba Ferenc menționează că 195.000 de maghiari au votat la alegerile din 2018, dintre care 95% pentru FIDESZ, contribuind la majoritatea absolută pe care partidul a obținut-o în parlamentul ungar (Asztalos, 2018).

Nimeni nu pare să aibă ceva de pierdut în această nouă *politică a forintului* orbanistă, care câștigă teren în Bazinul carpatic, doar că aceasta vine cu un preț de plătit, care e radicalizarea discursului politic și accentuarea nuanțelor fasciste din componența acestuia.

Re-emergența unor categorii fascizante în discursul *mainstream*: o posibilă explicație

Din interbelic încă mișcările de stânga, de la cele democratice la cele radicale, s-au opus fascismului și nazismului și s-au implicat activ în lupta împotriva acestora, în timpul Războiului Civil Spaniol sau în timpul celui de al Doilea Război Mondial. Varianta românească de socialism postcomunist însă prinde iar gust pentru discursul naționalist și xenofob și este din nou în căutare de dușmani. Ca în anii '80, pare să fie o nouă etapă de *nation building*, o reînviere a românității și o blamare

a entităților străine, în special a instituțiilor Uniunii Europene, a băncilor și a capitalului străin în general, pentru gradul ridicat de sărăcie din țară. Liderul emblematic face din nou jocurile. Ca în urmă cu 30 de ani, opoziția e aproape inexistentă și cu greu catalogabilă ca democratică. Diferența ar fi că în urmă cu 30 de ani regimul era dictatorial. Iar opoziția de atunci, cu câteva excepții, nu s-a conturat împotriva discursului naționalist virulent, ci împotriva măsurilor de austeritate împinse dincolo de limita suportabilității. Socialismul românesc a pierdut pe drum, astfel, caracterul universalist. De altfel, sprijinul înainte de '89 l-a obținut exact când discursul a împrumutat nuanțele naționaliste ale fascismului și a „trădat" cultura muncitorească în favoarea protocronismului. Așa încât actualul PSD, fie că îl considerăm sau nu partid succesor PCR, are mai degrabă tradiția naționalismului și urmează modelul de a îl exploata discursiv și a-l instrumentaliza în funcție de nevoile politice de moment, deoarece de la schimbarea regimului încoace nu a existat niciun alt discurs mobilizator și simbolic care să aibă suficientă forță încât să îl înlocuiască.

Discursul european, democratic și liberal s-a dovedit, se vede deja, incapabil să construiască pe valorile naționale și să creeze o supraidentitate universalizantă și asta nu doar în România, ci în aproape toată Europa Centrală și de Est. Proiectul european al unei cetățenii care să transcendă granițele naționale și care să asigure drepturi și libertăți în numele unei comunități de valori a părut și atunci și pare și acum greu de realizat și având aceleași rădăcini iluministe și egalitare ca socialismul universalist abandonat cu grație de politicienii români înainte încă de a fi pe deplin înțeles. Așa încât revoluția din 1989 a prefațat cu ușurință *postfascismul,* așa cum a fost definit de G.M. Tamas, având ca principală caracteristică faptul că refuză să echivaleze cetățenia cu universalitatea condiției umane (Tamas, 2014,

p. 13). Iar cariera socialismului, de la drepturile celor mulţi indiferent de etnie (în detrimentul privilegiilor celor puţini, pe care le-a lichidat cu brutalitate), la drepturile naţiunii socialiste pe care Ceauşescu a considerat-o maturizată la începutul anilor 1970 (Copilaş, 2015, p. 153) şi care trebuia să contopească toate etniile conlocuitoare pe teritoriul României în naţiunea română, particularizând universalul în mod paradoxal şi simulând iluminismul, pare să se fi încheiat după 1990, când, dispariţiei caracterului universalist i-a urmat şi a celui de solidaritate (vezi şi Copilaş, 2015, p. 97).

S-a ajuns cu uşurinţă astfel în postcomunism la o formă spectrală a socialismului care s-a manifestat în două avataruri succesoare – anticomunismul radical, ca un negativ decupat şi selectiv al ceea ce a însemnat perioada comunistă şi social-democraţia românească continuatoare de multe ori a discursului xenofob comunist. Asta mai ales pentru că elitele intelectuale de la noi nu au reuşit să înţeleagă faptul elementar că democraţiile occidentale au produs şi încorporat o parte din valorile socialismului, presate fiind de luptele Războiului Rece şi şi-au asumat bătăliile lui pentru drepturi, identitate, solidaritate, chiar dacă în grade diferite, dar nu le-au discreditat niciodată, considerând că cetăţenii lor au dreptul de a le purta (vezi, de exemplu, Sulstarova, 2016).

Faptul că, în general, elitele intelectuale din România nu şi-au însuşit nici conceptul de cetăţenie, nici lupta pentru drepturile omului a făcut ca structurile discursive fascizante să se păstreze în aproape toate discursurile politice româneşti.

Nu este de mirare, aşadar, că astăzi ne confruntăm cu forme din ce în ce mai puţin rafinate de refuz al recunoaşterii drepturilor universale, de la dispreţul manifestat pentru imigranţi la cel pentru drepturile femeilor sau pentru minorităţi etnice ori sexuale şi nici că rămăşiţele discursului social-

democrat românesc par să fie pe punctul de a se împleti fără probleme cu discursul ultraconservator maghiar.

Noua formă de solidarizare în postcomunism pare a fi mai degrabă prin antagonizare (vezi Buden, 2012). Acesta e şi principiul din spatele creării campaniei anti-Soros: Arthur Finkelstein şi George Birnbaum au creat pentru FIDESZ un duşman comun, care să fie atacat în continuu şi să fie acuzat pentru toate lucrurile negative din ţară, „o persoană împotriva căreia votanţii să fie incitaţi" (Ciobanu, 2019). „Duşmanul" a fost împrumutat şi de Liviu Dragnea, sperând într-un succes similar, dar cu mult mai puţine reuşite.

Solidaritatea întru antagonizare însă funcţionează foarte bine la un nivel mai profund. Un sondaj de anul trecut realizat la Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca în cadrul studiului „Educaţie pentru democraţie în şcolile din România" scot la iveală următoarele cifre: „45% dintre profesorii români sunt de acord cu un regim dictatorial; 40% dintre ei se declară pentru pedeapsa cu moartea; 40% sunt de părere că homosexualitatea nu poate fi acceptată. (...) unul din trei dascăli nu vrea să fie vecin cu persoane de etnie romă (42,5%); nu vrea să aibă de-a face cu membri ai comunităţii LGBT (38,3%); nu vrea să aibă de-a face cu persoanele care vorbesc o altă limbă (33,7%); nu vrea să aibă de-a face cu cuplurile în care partenerii nu sunt căsătoriţi (33,1%); peste 50% din respondenţi îi resping pe cei care consumă droguri sau sunt dependenţi de alcool." („Monitorul de Cluj", 2018). Gradul de toleranţă variază de la urban la rural (mai ridicat în mediul urban), dar scorurile la încredere arată că profesorii au mai mare încredere în Armată (79%) şi Biserică (62%) decât în Parlament (14%) sau partide politice (7%) („Monitorul de Cluj", 2018).

Respingerea „stranietăţii" în diversele ei aspecte – alteritate, boală, independenţă, însoţită de încredere ridicată în

instituţiile de tradiţie şi de forţă şi încredere scăzută în instituţiile democratice arată un refuz al proiectului iluminist şi al modernităţii care nu este surprinzător, ci indică doar că socialismul românesc a eşuat şi din acest punct de vedere, nu a dus până în profunzime mesajul progresist din motivele arătate mai sus; dar şi o aliere cu cel puternic mai degrabă decât o solidarizare cu cel vulnerabil.

Boris Buden, apelând la cercetarea lui Charity Scribner, *Requiem for Communism*, pare să găsească drept soluţie pentru recuperarea ideii de „societate" şi de „solidaritate" memoria culturală – muzee şi alte locuri ale memoriei unde să se regăsească oamenii societăţilor postcomuniste/postindustriale întru vechea solidarizare de la locul de muncă (Scribner apud. Buden, 2012). Această atitudine s-ar conceptualiza drept „retroutopie" – înţelegerea socialului prin transfer tehnologic de cunoaştere în instituţii de memorie, cum ar fi muzeele. În cadrul acesteia, confruntarea cu trecutul ar putea deveni un substitut pentru sociabilitatea pierdută (pp. 177-179) şi reamintirea solidarităţii.

Instituţiile culturale autentice de memorie, iniţiativele private care caută să conserve spaţii şi obiecte, ar putea recrea într-adevăr solidaritate în faţa experienţei trecute. Dar discursul de memorie politizat poate deveni un instrument al antagonizării şi poate ranforsa clivajele sociale, pe orice baze ar fi apărut ele (clasă socială, apartenenţă etnică etc.), cum poate fi folosit, şi a şi fost folosit foarte mult, pentru alimentarea discursului naţionalist şi xenofob, ceea ce voi explica mai jos.

Mai multe modele care dau greş

Înainte ca acest model al democraţiei iliberale să apară, spaţiul ex-sovietic a fost dominat de încercări neobosite de

a adopta şi adapta modelul german de raportare la trecutul traumatic. Olga Novikova face o analiză interesantă a felului în care acesta a fost recepţionat de elitele intelectuale din „Est" încă din timpul destalinizării, propunând, practic, două modele – modelul pe care îl numeşte „al Holocaustului", al raportării la Revoluţia din 1917 şi la stalinizare ca la Holocaust, o apropriere a acestui model ca naraţiune a suferinţei şi victimizării şi a accentuării sacrificiului unor naţiuni pentru ca altele să fie „fericite" (Novikova 2009, p. 66); şi modelul pe care îl numeşte „german", de introducere a unor politici de adevăr cu privire la crimele stalinismului, „căire" naţională, implementarea unor noi valori democratice. Novikova arată cum preluarea modelului Holocaustului şi adaptarea la spaţiul sovietic/exsovietic nu a făcut decât să întărească discursul naţionalist, în timp ce modelul german a fost abandonat. Curios de evidenţiat paradoxul că memoria aceleiaşi tragedii a dus la diseminarea largă a discursului acceptării şi solidarizării şi la întărirea conştiinţei drepturilor omului în spaţiul cultural occidental, în timp ce în spaţiul cultural sovietic şi postsovietic a alimentat naţionalismul anticomunist, care apoi a sfârşit prin a prelua structuri discursive fasciste de refuz al alterităţii (nu aş vrea să intru aici în detaliile foarte complexe ale degenerării în antisemitism prin receptarea eroică a luptei anticomuniste, ignorând trecutul extremist al acesteia, analizat minuţios de mulţi ani în câmpul de *martirologie competitivă* de politologul Michael Shafir).

În România, toate aceste discursuri şi modele, fie dinspre est, fie dinspre vest, au fost preluate gata fabricate şi masticate în malaxorul discursiv intelectual. O parte a elitelor politice sau intelectuale doar au trebuit să schimbe numele naţiunii sacrificate şi să se alăture corului generalizat de naţiuni oprimate. Iar Ungaria a recepţionat şi instrumentalizat aceste modele

într-un mod similar, fiind unul dintre statele promotoare ale discursului anticomunist, iar FIDESZ un partid de guvernământ care a investit masiv în proiecte de memorializare a trecutului comunist (dintre care cel mai cunoscut fiind muzeul *Casa Terorii* din Budapesta).

Toate acestea au fost posibile, printre altele, pentru că modelul german are un principiu fundamental în politicile de memorializare, mai ales în ceea ce privește siturile cu trecut dublu (de exemplu Memorialul și Muzeul Sachsenhausen din Oranienburg) pe care celelalte țări cu trecut traumatic nu au putut/dorit să îl preia: cele două regimuri nu pot fi comparate, fiecare se analizează în raport cu specificul și contextul său. La acest principiu se adaugă consensul antitotalitar de respingere a negaționismului sau elogierii regimurilor dictatoriale (Totok, 2018).

Concluzii

Ignorarea acestor principii care ar fi restricționat instrumentalizarea politică a suferinței, a făcut ca modelele de democratizare, așa imperfecte cum sunt, să fie dezgolite de sensul lor de creare a solidarității prin conștiință civică și implicare activă politică.

În afara oricărui model de solidarizare și ideea iluministă de cetățean dispare, fiind înlocuită cu cea de etnic. Proiectele de cooperare interetnică sau de solidarizare de clasă și dincolo de clasă își diminuează influența. Șansa unei ieșiri din *postfascism* pare să se disipeze din nou într-un vortex al prezentului în care echilibrul între binele individului și binele comun nu se mai poate stabili decât dacă individul aparține comunității de pământ și sânge. Iar noii politicieni conservatori sunt expresia acestei credințe.

Paradoxul că guvernul român lasă loc investiţiilor guvernului maghiar în Transilvania, fără prea multe ieşiri naţionaliste în sensul ăsta, pare a fi un semn al maturităţii şi democraţiei atinse după 30 de ani de postcomunism. Însă la o privire mai atentă nu este, deoarece de fapt indică două lucruri dinspre partea românească: guvernele româneşti nu au arătat interes să dezvolte economic mai ales Ţinutul Secuiesc şi jocul politic al UDMR preferă acum apropierea de FIDESZ pentru că asta îi permite să ocolească contextul românesc (despre acest gen de abordare vezi Szilagyi, 2018), unde joacă cu o prezenţă absentă, şi anume se implică în limita propriilor interese. În acelaşi timp, nici admiraţia social-democratului Liviu Dragnea pentru ultraconservatorul Viktor Orbán nu ne poate mira, atât timp cât componenta socială, în România, a fost mereu dezgolită de sens şi adaptată, precum un semnificant gol, nevoilor politice de moment. În ceea ce priveşte UDMR, când îşi va întoarce ochii înspre politica românească, obligat fiind pentru că este contextul în care trebuie să acţioneze în preponderenţă, e posibil să găsească un loc extrem de neprietenos, la apariţia căruia însă contribuie pe deplin.

Bibliografie

Beiser, G. şi Stokłosa, K. (ed.) (2009) *Geschichtsbilder in den postidiktatorischen Ländern Europas.* Berlin: LIT Verlag.

Buden, B. (2012). *Zonă de trecere. Despre sfârşitul postcomunismului*. Traducere de Maria-Magdalena Anghelescu. Cluj-Napoca: Tact.

Copilaş, E. (2015). *Naţiunea socialistă. Politica identităţii în Epoca de Aur.* Iaşi: Polirom.

Novikova, O. (2009). „The Construction of Alternative Memories and Intellectual Change within the Process of Soviet and Post-Soviet Transition" în Beiser, G., şi Stokłosa, K. (ed.), *Geschichtsbilder in den postidiktatorischen Ländern Europas*. Berlin: LIT Verlag, pp. 47-74.

Sulstarova, E. (2016). „«Eurocomunism is Anticommunism»: the Attitude of the Party of Labour of Albania about Western Communism in the Early 1980s", *History of Communism in Europe*, 7, pp. 19-38.

Tamás, G.M. (2014). *Postfascism și anticomunism. Intervenții filosofico-politice*. Traducere de Teodora Dumitru și Attila Szigeti. Cluj-Napoca: Tact.

Surse online

„Hungary's Orban: «Ethnic homogenity» vital for economic success" (2018). Articol disponibil la: https://www.dw.com/en/hungarys-orban-ethnic-homogeneity-vital-for-economic-success/a-37755766.

„Complex rezidențial pentru medici, inaugurat la Sfântu Gheorghe" (2015). Articol disponibil la: http://mesageruldecovasna.ro/complex-rezidential-pentru-medici-inaugurat-la-sfantu-gheorghe/.

„Ilan Laufer îl acuză pe Klaus Iohannis de antisemitism în urma refuzului de a-l numi ministru al Dezvoltării/ Mi se pregătește un dosar penal la «comanda președintelui»" (2018). Articol disponibil la: http://www.monitorulcj.ro/educatie/66603-studiu-ubb-jumatate-dintre-profesorii-romaniei-cred-in-dictatura-rasism-homofobie-si-intoleran%C5%A3a#sthash.m1bFkL9S.dpbs.

„Studiu UBB: Jumătate dintre profesorii României cred în dictatură, rasism. homofobie și intoleranță" (2018). Articol disponibil la: http://www.monitorulcj.ro/educatie/66603-studiu-ubb-jumatate-dintre-profesorii-romaniei-cred-in-dictatura-rasism-homofobie-si-intoleran%C5%A3a#sthash.m1bFkL9S.dpbs.

„The Academy stands by its independence and freedom of research" (2018). Articol disponibil la: https://mta.hu/english/the-academy-stands-by-its-independence-and-the-freedom-of-research-108816?fbclid=IwAR0RcGlqa06VP-8ap57kUok0LoEuDoSrjN_grEnS_0P_w56YynCg72xjB-8.

Asztalos, C.F. (2018). „Ungaria sub zodia lui Viktor Orbán. Interpretarea rezultatelor alegerilor din Ungaria". Articol disponibil la: https://www.g4media.ro/ungaria-sub-zodia-lui-viktor-orban-interpretarea-rezultatelor-alegerilor-din-ungaria.html?fbclid=IwAR0IPJ24PP-Vu74prGo3NUGE32X2cWtkHjMLKRYJ6XPa5bBqCjjJrOt18sA.

Ciobanu, R. (2019) „Ungaria: Cum a fost inventat de consultantul Arthur Finkelstein «dușmanul Geroge Soros»/ «A fost cel mai simplu dintre produsele noastre. Trebuia doar să-l împachetezi și să-l trimiți pe piață»". Articol disponibil la: https://www.g4media.ro/cum-a-fost-inventat-de-arthur-finkelstein-dusmanul-george-soros-era-atat-de-evident-a-fost-cel-mai-simplu-dintre-produsele-noastre-trebuia-doar-s-a-l-impachetezi-si-sa-l-t.html?fbclid=IwAR3D8-2tAw13xIWxYsqileFFk8ziRrxGcK78eRmfdSyfrJS8l5QwggrSZms.

Felseghi, B. (2018) „Budapesta plătește o sumă-record pentru radicalizarea UDMR". Articol disponibil la: https://pressone.ro/budapesta-plateste-o-suma-record-pentru-radicalizarea-udmr/?fbclid=IwAR2R9D8j10tK5tPir58ceU5xQBaCxYMkxNvh-ljvToFsymp9Y4D2W7lqkdc.

Fox, K. (2018) „Hungary's constitution makes street homelessness a crime". Articol disponibil la: https://edition.cnn.com/2018/10/15/europe/hungary-criminalizes-homeless-ness-intl/index.html.

Hoster, M. (2018) „Disputele dintre universitățile tehnice și cele din domeniul uman pe tema locurilor bugetate se amplifică". Articol disponibil la: http://www.tion.ro/disputele-dintre-universitatile-tehnice-si-cele-din-domeniul-uman-pe-tema-locurilor-bugetate-se-amplifica/2021352.

Janiveic, D. (2018) „Viktor Orbán: Era of «liberal democracy» is over". Articol disponibil la: https://www.dw.com/en/viktor-orban-era-of-liberal-democracy-is-over/a-43732540.

Martin, D. (2018) „Hungary's Viktor Orbán submits bill to criminalize aiding illegal immigrants". Articol disponibil la:

https://www.dw.com/en/hungarys-viktor-orban-submits-bill-to-criminalize-aiding-illegal-immigrants/a-43979986.

Szilagyi N.S. (2018). „Ce n-au promis românii ungurilor la Alba Iulia?". Articol disponibil la: http://www.contributors.ro/editorial/ce-n-au-promis-romanii-ungurilor-la-alba-iulia/?fbclid=IwAR1ds_2eGkgVgpXFii6Q7TY6ILIss_4etAmOpHp3T-XfuCb1hobB8rRcv1s.

Szilagyi N.S. (2018) „Scrisoare de suflet românilor indignați despre români și unguri, puțin altfel". Articol disponibil la: http://www.contributors.ro/cultura/scrisoare-de-suflet-romanilor-indigna%C8%9Bi-despre-romani-%C8%99i-unguri-pu%C8%9Bin-altfel/?fbclid=IwAR2g8vNbGBJIjulRCl4iE_y969EYsYHLgOHdaaZen5l8zg-SHAW5zDpZeqY.

Tatian, I. (2018) „Legea care lovește în plin persoanele sprijinite de ONG-uri, adoptată cu SCANDAL! «E un fel de devălmășie, de a dezbate pe picior, în această cheie aberantă»". Articol disponibil la: https://tomisnews.ro/legea-care-loveste-in-plin-persoanele-sprijinite-de-ong-uri-adoptata-cu-scandal-e-un-fel-de-devalmasie-de-a-dezbate-pe-picior-in-aceasta-cheie-aberanta/.

Totok, W. (2018) „Încălcarea consensului antitotalitar". Articol disponibil la: https://moldova.europalibera.org/a/%C3%AEnc%C4%83lcarea-consensului-anti-totalitar/29553017.html.

Verseck, K. (2018) „Hungary PM Viktor Orbán aims to militarize the school system". Articol disponibil la: https://www.dw.com/en/hungary-pm-viktor-orban-aims-to-militarize-the-school-system/a-40088250.

În loc de concluzii

Bonjurişti şi tombatere la începutul mileniului al treilea. *Profesorului Michael Shafir cu dragoste, recunoştinţă şi cele mai calde urări*

Liviu Antonesei

De ce?

Pentru că Michael Shafir este o excelentă călăuză în analiza şi demistificarea populismului, a populismelor de orice nuanţă şi pentru că fenomenul mi se pare a fi cea mai periculoasă evoluţie – în fapt, involuţie! – din politica vremurilor noastre, de la Est la Vest şi de la Nord la Sud, pretutindeni. E cumva reconfortant să fii contemporan cu un apărător al societăţii deschise, care ţi-l aduce proaspăt în minte pe Karl Popper.

Şi mai sunt câteva lucruri care ne leagă, unele poate frivole, altele cu adevărat importante – de la preferinţa pentru whisky-ul bătrân şi afumat, consumat încet şi cu moderaţie, până la pasiunea pentru scrierile lui Amos Oz, în care amândoi vedem ultima mare conştiinţă a acelei zone atât de înfierbântate, Pasiunea aceasta este atât de puternică încât la plecarea lui Oz din această lume, am împărtăşit cumva suferinţa, eu având şansa să primesc de la Michael un fel de balsam întruchipat în înţelepciunea sa împăcată. Şi câte texte dedicate scriitorului nostru am recitit sau citit cumva împreună, deşi aflaţi la vreo 500 de km depărtare!

Dar înainte de asta, cu un an înainte, am scris un text în care am povestit călătoria mea zburătoare prin Ierusalimul lui Amos Oz cu Michael în chip de ghid sau, mai degrabă, de mare iniţiat, Ierusalimul fiind unul dintre oraşele iubite ale vieţii sale.

Textul de mai jos îmi aparţine întru totul, toate afirmaţiile sunt ale mele, dar dacă trebuie dedicat cuiva, o persoană mai potrivită, un prieten mai adecvat nu poate fi găsit. Şi, prin urmare, îi este dedicat.

O mică situare în istoria recentă

De pe la începuturile anilor ’90, la puţină vreme după înfiinţarea *Fundaţiei pentru o Societate Deschisă*, pornită la drum graţie finanţării miliardarului şi filantropului american George Soros, apare periodic o listă numită „lista lui Soros”, în care sunt înşiruiţi toţi cei care au lucrat pentru fundaţie, care au fost membri în diversele *board*-uri ale acesteia sau au beneficiat de bursele, logistica, *grant*-urile oferite. Lista a coabitat o bucată de vreme cu „lista neagră” a tribunului de la Butimanu, cu care nu era identică, dar interfera, unele nume fiind pe ambele. Sunt mândru că am apărut pe ambele. „Lista neagră” s-a rătăcit între timp, chiar înainte de plecarea într-o lume mai bună a Tribunului, care s-o fi plictisit de această diversiune şi a căutat altele mai proaspete. „Lista lui Soros” pare să aibă însă speranţa de viaţă mult mai mare. Este împinsă mereu în atenţia publicului, cu o obstinaţie demnă de o cauză mai bună, chiar dacă nu mereu în aceeaşi compoziţie, nici de aceleaşi dimensiuni. Unii dispar în ediţiile noi, alţii îşi fac intrarea, uneori sunt câteva zeci de nume, alteori şi peste două sute! În funcţie de ce anume? De simpatiile şi antipatiile celor care le pun în circulaţie, de „evoluţiile” sau „involuţiile” listaşilor. Însă indiferent de

compoziţie şi dimensiuni, ceea ce se reproşează mereu listaşilor este, nici mai mult nici mai puţin, decât trădarea ţării, servirea intereselor străine, ba chiar – se cam sparie gândul – faptul că ar fi agenţi, fie ai lui Soros personal, fie ai serviciilor străine, fie ale celor româneşti, ba chiar ale tuturor! Este chiar interesant că reproşurile acestea, deşi ar fi imposibil să fie valabile toate în acelaşi timp sunt formulate simultan! Asta îmi aminteşte de un procedeu securist de pe la sfârşitul anilor ’70 – la începutul anilor ’80, când june fiind şi eu, iar în concordanţă cu vârsta poate şi firea, mai nonconformist decât alţii, m-am trezit luat în colimator de scârbavnica instituţie. Anchete, avertismente, supravegherea corespondenţei şi a telefonului, urmăriri cu poze, tot tacâmul pe care îl puteau servi acei oieri şi chelneri reconvertiţi în agenţi secreţi! Pentru a realiza un fel de „cordon sanitar” în jurul meu, ca şi al oricărui alt suspect de „activitate duşmănoasă”, intra în funcţiune mecanismul zvonurilor, cel ridiculizat de *Divertis* la începutul anilor ’90, când mecanismul a intrat în funcţiune în forţă în favoarea puterii feseniste. Deci, la puţină vreme după marea anchetă începută în mai 1983 în mediul revistelor studenţeşti ieşene, aflu despre mine, de la mai multe persoane, că sunt curvar, homosexual şi impotent! Sigur că am râs, nu doar pentru că nu eram decât, în mică măsură, pasibil să primesc prima dintre calificări, dar mi se şi părea o prostie să lansezi în acelaşi timp trei zvonuri care se bat cap în cap! După aceea, mi-am amintit că, doar vreo doi ani mai înainte de a rămâne în USA, se lansaseră şi despre poetul Mihai Ursachi zvonuri similare – că e securist, agent KGB şi agent Mossad! Şi atunci mi-am dat seama! Băieţii lansau cele trei zvonuri – de ce trei şi nu mai multe chiar nu ştiu – nu din prostie, ci pentru că mulţimea de „beneficiari” potenţiali era alcătuită din categorii diferite, care aveau orizonturi de aşteptare diferite! Aşa că fiecare primea după dorinţă!

Un prezent agitat, fierbinte

Așa și acum nu foarte multă vreme în urmă, pe fond de alegeri și apoi de aprig conflict politic, când aflăm despre listași că sunt în același timp, agenții lui Soros, ai serviciilor românești și ai celor străine. Ceea ce este interesant dacă ne apucăm să consultăm lista în oricare din versiunile sale este că vom găsi acolo oameni de diverse specialități, mai ales umaniste, dar nu exclusiv, cu prestigiu profesional greu de pus la îndoială, cu angajamente politice sau nu, însă cu angajamente civice precis conturate de valorile democrației, ale societății deschise, adesea critici cu puterea, oricare ar fi aceasta și puși în general pe mobilizarea comunității atunci când se petrec lucruri nelalocul lor într-o societate democratică. Că ei cad antipatici partidelor radicale și unei „anumite părți a presei", nu cea denunțată de Ion Iliescu exact după același calapod, ci cea cumva inversă!, nimic de mirare! Nu e nimic uimitor că Vadim, revista și partidul lui făceau asta, nu e de mirare nici că proaspătul partid radical *PRU* (Partidul România Unită) sau Marian Munteanu și încropirea lui politică fac același lucru. Mă umple însă mirarea când văd că politicieni subsumați arcului democratic procedează la fel. Nu de mult, Victor Ponta vitupera pe *Facebook* și în declarații către presă pe tema listașilor, evocând aceleași trei acuze, adăugând și toată societatea civilă ca bonus! Ba chiar și *USR*-ul (Uniunea Salvați România) apărut dinlăuntrul unor mișcări civice din București și din restul țării. Mai ieri, prietenul dlui Ponta, Sebastian Ghiță, cel „refugiat politic" în Serbia acum, făcea spume la gură într-o intervenție telefonică la o televiziune. Pardon, uitasem că dl Ghiță a emigrat de la *PSD* (Partidul Social Democrat) la *PRU* și, prin urmare, și-a „modernizat" discursul! Bun, înțeleg că era campanie electorală, de altfel instrumentalizarea listei se acutizează mereu înainte de alegeri!, înțeleg și că societatea

civilă şi personalităţile autonome, dar critice sunt antipatice, dar nu cred că e o afacere electorală grozavă să tot reîncălzeşti o ciorbă fără gust chiar de la facerea ei. Şi nici nu cred că e util să tot reîncălzeşti ciorba la doi ani după alegeri şi la mai bine de un an de cele care urmează! Se erodează, scade eficienţa muniţiei!

Întoarcerea refulatului

Nu trebuie să fii mare filosof sau istoric ca să-ţi dai seama că în această ofensivă, ca şi în discursul partidelor radicale, este instrumentalizată o poveste veche, cam de când a început prima noastră modernizare, pe la începuturile secolului al XIX-lea, conflictul dintre bonjurişti (moderniști) şi tombatere (autohtoniști). Este o întoarcere a refulatului, care s-a mai petrecut şi în interbelic şi în naţional-comunismul ceauşist. Tocmai am recitit *Scrisorile către Alecsandri* ale beiului de Samos şi am în minte epidoadele din cam întregul secol cu pricina. Ceea ce este remarcabil este faptul că polemica dintre tabere, chiar când s-a ajuns la arme, cum s-a întâmplat la 1848, n-a simţit nevoia să se ajute de insultarea adversarilor, de alocarea lor unor interese străine, deşi în unele cazuri măcar ar fi fost mai degrabă cazul decât în zilele noastre! Accente de acest fel au apărut abia în disputele dintre liberali şi conservatori, dar aproape exclusiv sub penele polemiştilor acestora, Rosetti şi Eminescu, în rest, se discuta mai degrabă ca între oameni civilizaţi aflaţi pe poziţii diferite. Bătălia a devenit de-a dreptul contondentă în interbelic, s-a desfăşurat cumva acoperit în ultima parte a comunismului – moderniştii şi protocroniştii –, dar s-a relansat, cum am văzut cu toţii, spectaculos după prăbuşirea comunismului. Oricât de absurd, oximoronul lui Ceauşescu, naţional-comunismul, a lăsat urme adânci, care n-au dispărut nici după mai bine de

un sfert de veac. Mulţi au mâncat o pâine bună exploatând vulgata ceauşistă, mai mult sau mai puţin remaniată, după caractere, temperamente şi împrejurări... Doamne fereşte să fie şi nevindecabil! De altfel, suntem tari la oximoroane întrupate – în interbelic, gruparea de la *Gândirea* şi legionarii reuşiseră să pună laolaltă naţionalismul şi creştinismul, care oricum ai întoarce-o este un universalism, şi să-l pună pe Iisus să umble în cămeşoaie şi iţari prin „ţara mea”!

Prin urmare, nimic nou sub soare, doar că a naibii de visceral, de mlăştinos şi de rudimentar. Aproape că ţi se face dor de uriaşul secol al XIX-lea, când oamenii mai ştiau să discute, să manifeste o anume curtoazie unii faţă de alţii indiferent de poziţiile pe care se situau...

Index de autori

A
Abbas, T., 43, 57
Abramson, P. 388, 403
Abts, K. 40, 57
Achim, V. 526, 540, 545
Achterberg, P. 396, 405
Adam, R. 103, 104, 110, 112, 117, 131, 149, 156, 172
Agrikoliansky, É. 422, 428
Ahuvia, A. 392, 404
Akkerman, T. 78, 88
Albertazzi, D. 78, 88
Alexe, D. 152, 172
Allert, T. 377
Ancel, J. 484, 499
Andreescu, A. 491, 493, 494, 495, 496, 499
Andrei, C. 129, 131, 134
Anton, M. 175
Antonescu, C. 121, 131
Antonesei, L. 9, 579, 597, 604
Antoniu, G. 534, 536, 546
Apostol, I.M. 532, 536, 546
Arditi, B. 40, 57
Armitage, J. 275
Aron, R. 143, 172
Arzheimer, K. 42, 57
Asztalos, C.F. 566, 575
Avanza, M. 422, 429

B
Bakhtin, M. 274, 275
Balhuc, P. 330
Ban, C. 316, 329
Barbu, D. 217, 222, 240, 247
Baronavski, C. 410, 430
Barry N. 291, 294
Barton, A. 7, 10,
Bathory, D. 9, 561, 597, 600
Bădilă, T. 425, 429,
Bărbuş, M. 51, 57
Bean. C. 43, 59
Becker, H.S. 558, 559
Beckers, T.392, 403
Beiser, G. 573
Bell, D. 143, 172

Benjamin, L. 484, 489, 499
Betea, L. 507, 521
Betz, H.G. 37, 41, 42, 43, 55, 56, 57
Bey, H. 263, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 273, 274, 275
Bian, N. 50, 177
Bines, C. 494, 495, 496, 499
Bizumic, B. 384, 403
Black, B. 265, 273
Blyth, M. 318, 329
Bob, C. 412, 415, 428, 429
Bocancea, S. 595, 607, 8, 93, 99, 100, 101, 102, 105, 110, 116, 122, 132, 132, 165, 172, 175
Boétie, E. 157, 172
Boia, L. 150, 173, 190, 199
Bojan, I. 542, 546
Bookchin, M. 265, 273
Boomgaarden, H.G. 65, 88
Botgros, V. 595, 608, 9, 201, 357
Bozóki, A. 62, 88
Braham, R.L. 500
Brînză, W. 537, 539, 546
Buchanan, J. 107, 120, 132
Buden, B. 569, 573
Budge, I. 225, 247
Bugaric, B. 62, 66, 88
Bukovski, V. K. 49, 58
Busseri, M. A. 392, 403
Butaru, L. 195, 199
Buti, D. 119, 134

C

Calafeteanu, I. 499
Cammaerts, B. 165, 173
Campbell, A. 389, 403
Canovan, M. 40, 41, 57, 96
Caprara, G.V. 382, 404
Carmilly-Weinberger, M. 485, 486, 490, 491, 499
Celan, P. 504, 505, 517, 518, 521
Cernat, M. 8, 13, 28, 36, 595, 604, 605
Charmaz, K. 352, 377
Chaudet, D. 448, 453
Chiță, D. 9, 315, 596, 600
Choma, B.L. 392, 403
Chomsky, N. 342, 352, 353, 377
Cioabă A. 290, 294
Ciobanu, R. 569, 575
Ciobanu, V. 199
Collovald, A. 422, 428
Comșa, M. 391, 395, 403,
Conovan, M. 97, 112, 132,
Conover, P.J. 382, 403,
Constant, B. 109, 132
Conway, E.M. 30, 35,
Copilaș, E. 435, 568, 573, 595, 596, 603, 606
Corrêa, S. 422, 429
Coser, L. 159, 173
Cotigă, B. 426, 429
Crăciun, L. 49, 58
Crângan, C. 212, 214
Creț, B. 175

Crewe, I. 247
Crouch, C. 233, 247
Cuşnir, C. 205, 214

D
Dalton, R.J. 223, 247
Davidov, E. 384, 403
Dawisha, K. 64, 88
De Koster, W. 396, 405
Deets, S. 64, 88,
Delcea, C. 129, 135
Deleanu I. 281, 294
Despoiu, L. 9, 379, 596, 604
Deutsch, K. 139, 173
Diaconu, B. 533, 539, 546
Dinu, N., Gheorghe, T. 499
Dîrdală, L.D. 132
Dogan, M. 146, 147, 173
Donovan, C. 323, 330
Dragoman, D. 8, 61, 66, 67, 68, 69, 72, 75, 76, 83, 85, 88, 89, 162, 173, 595, 602
Dragomir, D. 9, 379, 596, 602
Duckitt, J. 384, 403
Duminică, G. 9, 549, 597, 603

E
Edelman, M. 452, 453
Eitinger, L. 200
Ellis, R. 382, 404
Eminescu, M. 184, 198, 199, 206, 211, 212, 583
Engels, F. 365, 376, 377
Enyedi, Z. 62, 65, 66, 69, 89
Eremia, R.. 417, 430
Escudero, J.A. 511, 513, 521
Eskenasy, V. 7, 10
Evans, G. 385, 403
Evans, J. 410, 430

F
Fahmy, E. 396, 403
Farlie, D.J. 225, 247
Faun, F. 265, 273
Feldman, S. 382, 403
Felseghi, B. 565, 575
Fitzpatrick, S. 239, 247
Foa, R. S. 65, 89
Fox, K. 564, 575
Fukuyama, F. 143, 173

G
G.S. 430
Gadamer, H. G. 352, 512, 517, 521
Galinsky, K. 233, 247
Garcia-Blanco, I. 165, 173
Gellately, R. 239, 247
Gellner, E. 40, 58, 78, 105, 132, 135
Georgescu, F. 326, 329
Germani, G. 96, 132
Gheorghiță, B. 88, 89
Gherasim-Proca, O. 409, 417, 430, 596, 605
Gherghina, S. 68, 74, 89, 98, 102, 132, 133, 134, 152, 153, 173, 175

Ghiţulescu, M. 9, 295, 596, 605
Gido, A. 199
Gill, S. 38, 39, 58
Ginsburg, T. 66, 88
Girardet, R. 150, 161, 173
Giurescu, C.C. 186, 199
Gnoli, A. 509, 521
Gottschalk, P. 43, 58,
Grass, G. 517, 518, 521
Gray, P.W. 427, 430,
Greenberg, G. 427, 430
Greer, J.C. 275
Grindon, G. 275
Guga, Ş. 321, 329
Guilday, P. 15, 16, 35
Gyémánt, L. 9, 489, 491, 493, 499, 597, 603

H

Habermas, J. 164, 173, 352
Haerpfer, C. 147, 174
Hainăroşie, L. 119, 132
Halberstam's, D. 35
Harvey, D. 38, 39, 58, 318, 329
Haşdeu, B.P. 185, 199,
Hatos, A. 9, 379, 596, 599
Heath, A. 385, 403
Hegel, G.W.F. 7, 435, 437, 440, 441, 442, 443, 451, 453
Helsper, E.J. 385, 405
Hennig, A. 411, 422, 431
Hermet, G. 104, 105, 133,
Heuschling, L. 243, 247
Hobsbawm, E.J. 148, 173, 271, 274
Hodor, M. 457, 458, 460, 480
Hogea, C.A. 209, 214
Horvath, I. 528, 545
Hoster, M. 565, 575
Houtman, D. 396, 405
Huntington, S. 144, 147, 173
Hurezeanu, E. 114, 133
Hussain N. 287, 288, 294
Huzum, E. 175

I

Iancu, C. 282, 499
Iliescu, A.P. 145, 150, 160, 173
Iliescu, I. 95, 98, 115, 117, 118, 122, 124, 126, 128, 133, 165, 203, 207, 211, 212, 213, 214, 526, 582
Indrei, A. 462, 480
Inglehart, R.3 88, 403
Ionaşc, S. 128, 133
Ionescu, C. 281, 282, 294
Ionescu, G. 40, 58,78, 135
Isaila, E. 426, 431

J

James, W. 21, 35
Janiveic, D. 575
Jansen, R.S. 40, 59
Jones, E. 65, 69, 89

K

Kádár, A. 88

Kaltwasser, C.R. 40, 59, 96, 106, 133, 134, 142, 174
Kam, C.C.S. 386, 403
Karnoouh, C. 9, 331, 596
Kasser, T. 392, 404
Kazin, M. 40, 59
Keane, J. 235, 248
King, R.F. 63, 72, 73, 89, 90
Klein N. 289, 294
Kogălniceanu, M. 527, 530, 545
Konau, E. 377
Krambeck, J. 377
Krastev, I. 69, 90
Krekó, P. 62, 66, 69, 90
Kriesi, H. 380, 404
Kroh, M. 389, 404,
Kuhar, R. 411, 413, 422, 428, 429, 431, 432
Kuller, H. 491, 493, 494, 500
Kun, P. 9, 392, 503, 597, 606
Kuntz, A. 392, 403

L

Lacan, J. 435, 436, 437, 440, 441, 452, 453
Laclau, E. 40, 59, 96, 102, 133, 138, 139, 140, 174, 201, 202, 203, 214
Lakatos, Z. 392, 404
Lalljee, M. 385, 403
Lamborn Wilson, P. 265, 267, 274, 275
Lavi, T. 489, 500
Lelkes, Y. Weiss, R. 286, 404
Lendvai, P. 141, 174
Levinas, E. 503, 508, 509, 513, 514, 515, 516, 517, 521
Levy, R. 495, 500
Lightfoot, D. W. 377
Lilla, M. 158, 174
Linebaugh, P. 274
Lipset, S.M. 96, 133
Lovinescu, E. 186, 199
Lowi, T.J. 234, 248
Lőwy D. 486, 500
Lubbers, M. 43, 59
Luca, S.A. 88
Lungu, V. C. 424, 431

M

M. V. 417, 431
MacIntyre, A. 229, 248
Mair, P. 96, 108, 133
Major, A. 324, 329,
Manea, N. 503, 504, 518, 519, 520, 521
Manevska, K. 396, 405
Mannheim, K. 158, 174, 227, 248
Manuilă, S. 500
Marian, C.G. 73, 90
Marian, M. 195, 199
Marks, B. 53, 59
Martin, D. 564, 575
Martin, P. 309, 310, 312
Marx, K. 340, 365, 376, 377
Matei, P. 527, 529, 545
Matei, S.A. 175, 606

Mayer, S. 422, 431
McAllister, I. 59
McAlon, N. 36
McCann, J.A. 382, 404
McCombs, M. E. 35
McDonnell, D. 78, 88
McGarry, A. 524, 545
McIntyre, L. 17, 26, 27, 29, 31, 32, 34, 35
Meindert, F. 60
Mény, Y. 133, 176
Mérove G. 59
Meyer, J.P. 386, 403
Michael, T. 382, 404
Michelsen, D.F.W. 223, 248
Mihai, A. 320, 330
Mihailescu, V. 539, 545
Mihăieș M. 117, 134
Mihăilescu, A. 329
Miroiu, A. 9, 263, 599
Miroiu, M. 134
Mishler, W. 147, 174
Mișcoiu, S. 68, 89, 103, 132, 133, 134, 152, 153, 173, 175
Moffitt, B. 431
Möllers, C. 233, 248
Momescu, M. 175
Momoc, A. 150, 174
Mosse G.L. 500
Mounk, Y. 65, 89, 253, 262
Moyer, R. 382, 404
Mudde, C. 40, 46, 59, 65, 78, 90, 96, 106, 108, 125, 133, 142, 174
Mughan, A. 43, 59
Müller, J.W. 38, 157, 163, 174, 251, 262
Mungiu-Pippidi, A.73, 90, 226
Muraru I. 281, 282, 294

N

Nastasă, L. 491, 494, 495, 496, 499, 528, 545
Năstase, A. 134, 135, 245, 246, 247, 316, 317, 324, 526
Neagu, A. 417, 431
Necula, C. 9, 523, 540, 545, 597, 600
Nelson, E.S. 512, 521
Norris, P. 43, 59
Novak, C.Z. 199
Novikova, O. 571, 571, 573

O

Oesch, D. 65, 90
Oevermann, U. 349, 352, 353, 354, 355, 377
Ofir, E. 489, 500
Oldson, W.O. 212, 214
Olivera, M. 526, 541, 545
Olti, A. 199
Oreskes, N. 30, 35
Ornea, Z. 134, 185, 187, 199, 461

P

Panizza, F. 40, 59, 174
Pantelimonescu, V. 484, 500
Panțu, A. 8, 37, 42, 59, 595

Pappas, T. S. 380, 404
Parmentier, F. 448, 453
Paspati, A. G. 545
Paternotte, D. 411, 413, 422, 428, 429, 431, 432
Pădureanu, M. A. 98, 134
Păunoiu, A. 424, 432
Pârvu, C. 28, 35
Pârvulescu, C. 73, 90
Pèlopidas, B. 448, 453
Piciu, D. 353, 547
Platon 508, 109, 134, 337, 508
Pleşca, V. 9, 249, 596, 608
Poenaru, F. 317, 329
Poguntke, T. 223, 248
Pop, A.
Pop-Elecheş, G. 43, 59, 66, 70, 90
Popescu, M. 296, 302, 313
Potra, G. 540, 545
Prearo, M. 422, 433
Preda, C. 297, 306, 310, 313
Pruteanu, G. 533, 535, 547
Puric, D. 152, 174

Q
Quelliene, A. 43, 60

R
Rabin-Havt, A. 29, 30, 35
Racu, A. 318, 329
Radu, A. 119, 134
Rediker, M. 267, 274
Reisz, R. 9, 349, 596, 606
Riley, D.J. 427, 433
Roberts, K.M. 40, 60
Rokeach, M. 382, 404
Roman, P. 547
Rosanvallon, P. 231, 248
Rose, R. 147, 172, 174,
Rotman, L.9, 181, 188, 189, 193, 195, 199, 200, 493, 494, 500, 501, 595, 604
Rupnik, J. 62, 66, 90, 91
Rushton, P. 323, 330
Rusu, R. 423, 433
Rydgren, J. 42, 60

S
Sadava, S.W. 392, 403
Safran, A. 489, 501
Sagiv, L. 392, 403
Said E. 288, 294
Sartori, G. 40, 60, 219, 248
Sartre, J.P. 435, 437, 440, 446, 447, 451, 453
Sauer, D. 422, 431
Schedler, A. 144, 145, 174
Scheepers, P. 43, 59
Schmitter, P. 75, 91
Schulze, H. 106, 134
Schumpeter, Joseph A. 231, 232, 248
Schwartz, S.H. 382, 392, 404
Sellars, S. 275
Seymour, R. 38, 60, 96
Shafir, M. 5,7, 10, 148, 153, 157, 161, 174, 175, 182, 183, 200, 571, 579, 595, 597

Shaw, D.L. 16, 35
Shklar, J.N. 239, 240
Shudson, M. 17, 18, 20, 21, 35
Siegers, P.392, 403
Smith, N. 325, 330
Snelders, S. 267, 274
Soare, S. 98, 102, 132, 133, 134, 152, 153, 173, 175, 381
Song, G. 382, 404
Sorin, R. 199
Spătari, M. 329
Stanciu, L. 197, 200
Stefan R. 57
Stoica, C.A. 82, 91
Stoica, M.M. 124, 134
Stokłosa, K. 573
Striblea, C. 127, 134
Sudda, M.D. 422, 492
Sullivan, J.L. 392, 405
Sulstarova, E. 568, 574
Sum, P. E. 63, 72, 89
Surel, Y. 133, 176
Szilagyi, N.S. 573, 576

Ş

Şandru, D. 9, 98, 132 ,134, 137, 138, 142, 156, 158,159, 161, 165, 172, 174, 175, 595, 601, 607
Şerb, S. 480, 459

T

Taggart, P. 40, 48, 60, 140, 141, 176
Tamás, G.M. 567, 574
Tarţa, M. 427, 433
Tatian, I. 565, 576
Tănăsescu E.S. 281, 282, 294
Teodorescu, C. 7, 10
Thompson, E.P. 293, 294
Tillie, J. 43, 60
Tismăneanu, V. 42, 117, 134, 150, 176
Tormey, S. 232, 248
Totok, W. 9, 457, 458, 461, 480, 572, 576, 597, 609
Transue, J. E. 392, 405
Trawny, P. 510, 512, 521
Tuck, R. 217, 248
Tudor, I. 277, 371, 372, 374, 608
Turcescu, L. 197, 200
Turliuc, C. 98, 134
Turza, M. 549, 559

U

Uslaner, E.M. 388

V

Vágó B. 183, 200 485, 490, 500, 501
Vaillant, J.A. 525, 545
Van Bauwel, S. 165, 173
Van der Brug, W. 43, 60
Van der Waal, J. 396, 405
Van Deursen, A. 385, 405
Van Holsteyn, J. 65, 90
V.M. 388, 405
Van Oorschot, W. 396, 405

van Spanje, J. 65, 91
Varga, A. 491, 493, 494, 495, 496, 499
Vasi, I.B. 67, 91
Vasile, C. 192, 200
Văduva, G. 54, 60
Vecchione, M. 382, 404
Verdery, K. 190, 200
Verseck, K. 564, 576
Versluis, A. 274
Viski, V. 412, 433
Vlad, M. 50, 52, 59, 60
Vliegenthart, R. 65, 88
Voicu, B. 405
Voicu, G. 199
Voicu, M. 381, 403, 405
Voiculescu, D. 85, 121, 126, 135, 166, 168, 170
Voinea, M. 129, 135
Volovici, L. 61, 91, 188, 200, 518, 520, 521
Volpi, F. 509, 521

W
Walter, F. 223, 227, 248
Watson, D. 273
Wattenberg, M. P. 223, 247
Webb, P. 223, 248
Weyland, K. 40, 60
Wildavsky, A. 382, 404
Wildstein, B. 50, 51, 60
Wiles, P. 39, 96, 135
Wilson, M. S. 265, 267, 274, 275, 392, 405
Winock, M. 158, 176
Wong, J.C. 426, 433
Woodcock, G. 273

Z
Zerzan, J. 265, 273
Zsolt, E. 90
Zub, A. 90

Index de termeni

A

Anticomunism 6, 8, 9, 66, 128, 202, 204, 207, 213, 217, 329, 428, 568, 574, 585
Anticorupție 84, 153, 2013, 217, 242, 417, 430, 450
Anti-corupție 284
Antiliberalism 69, 249, 596
Autoritarism 8, 9, 65, 137, 142, 145, 150, 154, 156, 157, 165, 167, 171, 172, 253, 260, 261, 379, 382, 383, 384, 385, 387, 388, 390, 391, 392, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 401, 595, 596

C

Clasă 45, 46, 95, 96, 202, 242, 268, 290, 317, 322, 327, 328, 329, 343, 424, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 543, 554, 555, 570, 572
Conservatorism 65, 98, 103, 105, 143, 162, 260, 362, 382, 425, 441, 449, 561, 597

D

Democrație 8, 19, 20, 28, 36, 61, 62, 63, 65, 68, 71, 72, 76, 84, 87, 96, 101, 106, 112, 116, 117, 122, 133, 134, 141, 142, 144, 145, 147, 149, 150, 151, 154, 155, 161, 162, 163, 167, 174, 176, 204, 213, 217, 218, 223, 226, 232, 240, 241, 245, 246, 250, 251, 252, 253, 254, 261, 264, 265, 272, 273, 296, 310, 315, 316, 320, 329, 332, 334, 335, 411, 448, 563, 569, 570, 573, 582, 595, 596, 608
Depolitizare 101, 110, 217, 219, 225, 245, 596
Dereglementare 39, 315, 596
Dialectică 9, 174, 239, 340, 344, 447, 451, 453, 596
Dreapta 9, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 83, 86, 95, 113, 117, 121, 128, 131, 147, 149, 152, 153,

155, 163, 167, 188, 199, 211, 227, 250, 285, 289, 334, 355, 356, 367, 371, 373, 374, 379, 380, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 394, 395, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 414, 422, 424, 425, 428, 450, 482, 485, 495, 596

F

Fake-news 429
Fascism 47, 69, 103, 132, 133, 142, 150, 332, 429, 433, 566, 567
Feminism 376

H

Hermeneutică 141, 349, 350, 351, 352, 353, 359, 596
Holocaust 6, 10, 182, 183, 188, 193, 194, 199, 200, 464, 481, 482, 484, 490, 493, 496, 497, 500, 571, 600, 604

I

Iliberalism 249, 596

L

Liberalism 9, 98, 105, 106, 143, 162, 382, 427, 596, 606, 608

M

Militantism 409, 449, 596
Minorităţi 9, 14, 48, 97, 108, 187, 189, 195, 199, 226, 232, 249, 301, 384, 427, 445, 449, 450, 460, 499, 529, 533, 537, 545, 565, 568, 597, 600, 604

N

Naţionalism 7,8, 9, 37, 41, 42, 51, 55, 56, 57, 96, 103, 104, 105, 106, 132, 134, 148, 149, 150, 151, 171, 173, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 189, 192, 193, 194, 197, 213, 214, 217, 258, 285, 379, 384, 388, 392, 392, 392, 397, 399, 401, 446, 458, 460, 461, 462, 480, 503, 505, 506, 507, 508, 513, 528, 525, 527, 567, 571, 584, 595, 596, 606
Neoliberalism 8, 37, 39, 41, 55, 57, 58, 224, 287, 289, 316, 317, 318, 319, 323, 327, 329

O

Oligarhie
Oligocraţie 217, 226, 596

P

Populism 8, 13, 28, 29, 33, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 46, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 94, 95, 96, 97,

98, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 139, 140, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 161, 162, 163, 164, 171, 172, 174, 175, 176, 217, 252, 258, 262, 285, 287, 289, 311, 313, 380, 381, 404, 417, 422, 446, 579, 595
Post-adevăr 13, 14, 15, 28, 29, 31, 595
Postcomunism 8, 89, 95, 112, 131, 149, 161, 173, 175, 226, 253, 428, 444, 445, 446, 569, 573

R

Romofobie 525, 532, 542, 544
Stat de drept 244, 281, 283, 284, 285, 289, 290, 292
Stat social 281, 283, 290, 292
Stânga 9, 45, 46, 47,48, 49, 56, 95, 108, 114, 117, 121, 122, 131, 147, 152, 153, 156, 228, 250, 287, 317, 324, 329, 334, 340, 365, 379, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 391, 393, 394, 395, 397, 401, 402, 450, 566, 596

T

Totalitarism 9, 149, 205, 240, 250, 331, 333, 338, 345, 424, 596, 607
Tradiţionalism 379, 383, 384, 358, 388, 390, 391, 392, 397, 399, 401, 406, 596

Z

Zone temporar autonome 269, 270, 271, 273

Cuprins

Introducere. Democraţia bine instituţionalizată:
Michael Shafir, un „detector" al ideologiilor nedemocratice
de *Emanuel Copilaş* 5

Spectrul populismului. Un concept proteic şi formele sale diverse 11
Maria Cernat – Bazele filosofice ale „postadevărului"
şi drumul către populism 13
Andrei Panţu – Populismul românesc în contextul
hegemoniei neoliberale actuale 37
Dragoş Dragoman – Populism după populism.
Erodarea democraţiei din România după 2007 61
Sorin Bocancea – Populismul în România postcomunistă 93
Daniel Şandru – Tentaţia autoritarismului. Câteva repere
pentru analiza populismului din România contemporană 137

**Naţionalism şi anticomunism în postcomunism.
Diferenţieri şi intersectări discursive** 179
Liviu Rotman – Persistenţa unor teme naţionaliste
în cultura politică românească 181
Vlad Botgros – *Comunismul e domnia răului pe pământ*.
Mişcările studenţeşti din anii '90 201

Democrație, liberalism, totalitarism. O relație dialectică? 215
Daniel Barbu – Regresia democrației: depolitizare, oligocrație și anticorupție 217
Vasile Pleșca – Iliberalism și antiliberalism în regimul politic contemporan din România 249
Andrei Miroiu – Zonele temporar autonome și democrația românească 263
Ionuț Tudor – Statul de drept și statul social. Contururile unei sinergii 277
Mihai Ghițulescu – Tirania calculului sau Poporul contra poporului. Despre alegeri, unitate și egalitate în România ...295
Dan Chiță – Dereglementarea capitalismului și pericolele care planează asupra democrației: cazul românesc 315
Claude Karnoouh – Către un nou totalitarism 331

Dreapta și stânga. Mai relevante ca niciodată 347
Robert D. Reisz – Discursul noii drepte românești. O analiză hermeneutică obiectivă 349
Adrian Hatos, Lucian Despoiu, Diana Dragomir – Valori politice centrale în România: autoritarism, tradiționalism, naționalism și axa dreapta-stânga. Un exercițiu de măsurare 379

Referendumul pentru redefinirea familiei. Implicații ideologice și consecințe politice 107
Ovidiu-Gherasim-Proca – Referendumul pentru modificarea articolului 48 din Constituția României și revirimentul militantismului politic conservator 409
Emanuel Copilaș – Zvâcnirea realului și întrezărirea clasei. Pentru o filosofie politică a referendumului 435

Minorităţile naţionale. O perspectivă diacronică..... 455
William Totok – „Evrei în cultură". De ce a întocmit Securitatea o listă cu numele evreilor din domeniul culturii, învăţământului şi artei? 457
Ladislau Gyémánt – Destinul post-Holocaust al evreilor din România 481
Paul Kun – Cum să devii un altul pentru a rămâne tu însuţi..... 503
Ciprian Necula – Romofobia, instrumentalizarea urii şi fricii antirome..... 523
Gelu Duminică – Copiii (romi) din şcolile speciale sau despre educaţie în „cimitirele educaţionale" 549
Dalia Báthory – Zone de confluenţă discursive. Ultraconservatorism maghiar şi influenţe în România..... 561

În loc de concluzii..... 577
Liviu Antonesei – Bonjurişti şi tombatere la începutul mileniului al treilea. *Profesorului Michael Shafir cu dragoste, recunoştinţă şi cele mai calde urări* 579

Index de autori..... 585
Index de termeni..... 595

Liviu Antonesei (n. 1953), doctor în ştiinţele educaţiei, este profesor emeritus la Facultatea de Psihologie – Ştiinţele Educaţiei a Universităţii din Iaşi. Domeniile de interes: metodologia cercetării, antropologia culturii şi educaţiei, politici educaţionale şi reforme, istorie culturală etc. Autor al 8 volume în aceste domenii. Este de asemenea scriitor, autor al 15 volume de literatură (poezie proză, eseu) şi jurnalist. Acum patru ani a părăsit jurnalistica clasică şi reţelele de socializare şi a devenit foarte activ pe blogul său – antoneseiliviu.wordpress.com – unul dintre cele mai vizualizate din ţară.

Daniel Barbu (n. 1957) a studiat istoria artei, istoria, teologia şi filosofia la Bucureşti, Cluj şi Fribourg. Este doctor în istorie, în filosofie şi în teologie. Cercetător la Institutul de Studii Sud-Est Europene, apoi profesor de ştiinţă politică la Universitatea din Bucureşti, unde a fondat, în 1995, Facultatea de Ştiinţe Politice, al cărei decan a fost (1994-2000, 2002-2004). Profesor invitat la University of Pittsburgh, Pa., Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (Paris), Central European University (Budapesta), Institut d'Etudes Politiques din Bordeaux şi Institut d'Etudes Politiques din Aix-en-Provence. Fulbright scholar-in-residence la Jackson State University, Miss. A publicat 13 cărţi de autor, printre care *Die abwesende Republik* (2009), *Au cetăţenii suflet? O teologie politică a societăţilor post-seculare* (2016) şi *Între timp. Amintiri din casa Cezarului* (2017). A publicat peste 150 de studii în volume editate şi în reviste academice, printre care *Annales*, *Histoire*, *Sciences Sociales*; *Cités. Philosophie, Politique, Histoire*; *Studia Politica*; *Romanian Political Science Review*. A fost ministru al Culturii (2012-2013) şi membru al Senatului României. Din 2017 este preşedinte al Autorităţii Electorale Permanente.

Dalia Báthory (n. 1984), doctor în Studii Europene şi Relaţii Internaţionale la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca;

în prezent, cercetător la IICCMER; domenii principale de cercetare: minorităţi în România comunistă, memorie colectivă şi istorie în postcomunism; alte interese de cercetare: istoria şi filosofia ştiinţei în blocul socialist, istoria şi memoria Holocaustului, gândirea politică; redactor-şef al anuarului *History of Communism in Europe*; cea mai recentă publicaţie: Dalia Báthory, „A Hungarian's Strategy to Cope with the 1956 Crisis. Narratives in the Securitate Files" în volumul Cosmin Budeancă, Dalia Báthory (eds.), *Histories (Un)Spoken. Strategies of Survival and Social-Professional Integration in Political Priso-ners' Families in Communist Central and Eastern Europe in the '50s and '60s*, LIT Verlag, Zürich, 2017. E-mail: dalia.bathory@ gmail.ro.

Sorin Bocancea (n. 1970), profesor doctor şi Rector al Universităţii „Petre Andrei" din Iaşi. Este directorul revistei *Polis* şi Preşedinte al Institutului de Studiere a Ideologiilor (ISI). Printre lucrările publicate se numără: *Cetatea lui Platon* (Institutul European, 2010) şi *Noi şi postcomunismul* (Institutul European, 2012). A coordonat: *Constituţia României. Opinii esenţiale pentru legea fundamentală* (Institutul European, 2013); *De la presa studenţească în comunism la presa postcomunistă* (Institutul European, 2014), *Je suis Charlie? Regândirea libertăţii în Europa multiculturală* (Adenium, 2015), *Revoluţia română. Militari, misiuni şi diversiuni* (Institutul European, 2015) şi *Marşul asupra Europei. Noile dimensiuni ale migraţiei* (Adenium, 2016). A coordonat împreună cu Daniel Şandru volumele *Mass-media şi democraţia în România postcomunistă* (Institutul European, ediţia I, în 2011, şi ediţia a II-a revăzută şi adăugită, în 2013), *Totalitarismul. De la origini la consecinţe* (Institutul European, 2011) şi *Zece exerciţii de inginerie constituţională* (Institutul European, 2013), iar împreună cu Radu Carp volumul *Calea europeană a Republicii Moldova* (Adenium, 2016). A realizat împreună cu Mircea Mureşan lucrarea *Aşa ne-am petrecut Revoluţia* (Institutul European, 2014), şi împreună cu Doru Tompea lucrarea

Două decenii de comunism în Iaşul universitar (Institutul European, 2015).

Vlad Botgros (n. 1987), cercetător în domeniul ştiinţelor poli-tice, fiind în prezent doctorand la Universitatea de Vest din Timişoara. Teza sa se concentrează pe elementele ideologice de la baza antagonismelor politice din România. A lucrat anterior ca asistent de cercetare în cadrul proiectului intitulat *De la Corporatism la Diversificare: Organizaţiile Studenţeşti în România Post-Comunistă dintr-o perspectivă Neo-Instituţionalistă*, precum şi în cadrul proiectului *Angajabilitatea Absolvenţilor UVT*. Deţine, de asemenea, un masterat în Studii de Dezvoltare Internaţională, absolvind cu o disertaţie pe etică şi dezvoltare. Anterior, a fost implicat într-un proiect de cercetare pe tema migraţiei şi a diasporei Româneşti (PNCDI III). A ţinut seminarii de Relaţii Internaţionale, Ideologii Politice sau Globalizare în cadrul Departamentului de Ştiinţe Politice al PFC-UVT. A participat în calitate de speaker la diverse conferinţe naţionale (pe teme de ecologie, vot sau mişcări de protest), precum şi la conferinţe ştiinţifice naţionale şi internaţionale (Braşov, Timişoara, Bucureşti, Budapesta).

Maria Cernat (n. 1978) este absolventă a Facultăţii de Jurnalism şi Ştiinţele Comunicării (promoţia 2001) şi a Facultăţii de Filosofie din cadrul Universităţii din Bucureşti (promoţia 2004). În anul 2002 a absolvit studiile masterale în cadrul Facultăţii de Jurnalism şi Ştiinţele Comunicării. Din anul 2008 este doctor în filosofie cu o teză sub coordonarea profesorului Ilie Pârvu. În prezent Maria Cernat este lector univ. dr. la Facultatea de Ştiinţele Comunicării şi Relaţii Internaţionale, departamentul de Comunicare şi Relaţii Publice, Universitatea Titu Maiorescu. Pe parcursul carierei sale academice a predat Studii Critice în Mass-Media, Analiza de Discurs, Introducere în Ştiinţele Comunicării, Etică şi Deontologie Profesională. De asemenea, este

autoare a numeroase articole indexate în baze de date internaţionale cum ar fi ISI, Ebsco, ProQuest, etc. Din anul 2009 este membră în comitetul redacţional al revistei *Journal for Politics and Law* editată de Canadian Center for Higher Education. Din anul 2011 este autoare de articole publicate pe site-ul de dezbatere politică CriticAtac.ro. De asemenea, Maria Cernat este colaboratoare a publicaţiilor *Observator Cultural*, *Baricada.org*, *Gazeta de Artă Politică*.

Dan-Alexandru Chiţă (n. 1985), absolvent al Facultăţii de Ştiinţe Politice (2008), secţia Ştiinţe Politice în limba engleză, şi al programului Master in Comparative Politics (2010), în cadrul Universităţii din Bucureşti. Doctor în Ştiinţe Politice al Universităţii (2014). Articole şi eseuri publicate în revistele *Lettre Internationale*, *Vatra*, *Cultura*, *Oeconomica*, *Studia Politica*, *Hermeneia* etc. Autor al cărţii *Teoria economică marxistă*, Editura Ars Docendi, 2017.

Emanuel Copilaş (n. 1983) este lector doctor şi coordonator de doctorate la Universitatea de Vest din Timişoara. A publicat articole ştiinţifice în diferite reviste naţionale şi internaţionale, respectiv cărţi la edituri ca Polirom, Institutul European, Tritonic, Adenium, Cetatea de Scaun, Paideia, Alexandria. Este activ de asemenea în presa culturală. Ultima cartea publicată: *Istorie şi politică, istoria ca politică. Ipostaze ale naţional-comunismului românesc*, Tritonic, 2018.

Lucian Despoiu (n. 1978) este fondator şi CEO al Majoritas (www.majoritas.com), un consorţiu de companii de tehnologie şi comunicare de vârf, şi Managing Partner la Kondiment, o agenţie digitală internaţională. Lucian Despoiu este un antreprenor cu peste 17 ani de experienţă în industria de marketing digital. Lucian Despoiu a gestionat mai mult de 23 de campanii politice naţionale, pe 4 continente, a înfiinţat mai multe companii şi

a dezvoltat organizaţii nonguvernamentale studenţeşti şi de tineret.

Dragoş Dragoman (n. 1977) este doctor în sociologie şi conferenţiar la Departamentul de Ştiinţe politice al Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu. Temele sale de interes sunt democratizarea, relaţiile etnice, partidele politice şi comportamentul electoral. Publicaţii recente: *Democratic Transition and Consolidation in Romania: Civic engagement and elites behavior after 1989*. Berlin: Peter Lang, în curs de apariţie.

Diana Dragomir (n. 1981) lucrează în cadrul Majoritas (www.majoritas.com) ca manager de produs, fiind responsabilă de dezvoltarea produselor de monitorizare social media, de raportare şi analiză. A coordonat zeci de proiecte pentru clienţi din zona instituţională şi politică din România, precum şi pentru clienţi din afara României, coordonând eforturile de campanie online în cadrul mai multor tipuri de alegeri, de la alegeri locale, parlamentare, europarlamentare, la alegeri prezidenţiale. A lucrat în cadrul Departamentului de Comunicare Publică al Administraţiei Prezidenţiale a României. Este absolventă a Facultăţii de Litere – Departamentul de Studii Europene, Universitatea Bucureşti, urmând apoi studiile masterale în cadrul Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative, Relaţii Internaţionale şi Integrare Europeană.

Gelu Duminică (n. 1977) este sociolog şi director executiv al Agenţiei de dezvoltare comunitară „Împreună". Cadru didactic la Facultatea de Sociologie şi Asistenţă Socială, Universitatea din Bucureşti. A obţinut diploma de doctor în sociologie la Universitatea din Bucureşti cu o teză despre strategiile de incluziune social a comunităţii rome din România. Membru în mai multe organizaţii civice şi expert în diferite proiecte având ca subiect minoritatea romă. A publicat diferite cărţi, articole ştiinţifice şi rapoarte de cercetare, în ţară şi în străinătate.

Ovidiu Gherasim-Proca (n. 1977), lector în Departamentul de Ştiinţe Politice, Relaţii Internaţionale şi Studii Europene al Universitatăţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Coeditor al unui volum despre politica digitalizată (*Guvernanţa electronică. De la promisiuni teoretice la realităţi empirice*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2014). Editor al volumului *Borders, Barriers and Protest Culture* (Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2018). Cele mai recente proiecte la care a contribuit urmăresc să dezvolte mijloace teoretice şi colaborativ-conversaţionale de a înţelege tendinţele curente în planul mobilizării politice („Borders, Barriers and Protest Culture. The New Politics of Social Movements in Central and Eastern Europe" – PATTERNS Lectures), avatarurile naţionalismului („Comunităţi re-imaginate", 1+1), construcţia şi deconstrucţia discursului politic („Cadre discursive: cultură – politică", tranzit.ro/Iaşi) sau reexaminarea critică a „sferei publice burgheze" („Retracing the subject", tranzit.ro/Iaşi).

Mihai Ghiţulescu (n. 1982), lector universitar doctor, Universitatea din Craiova, Departamentul de Istorie, Ştiinţe Politice şi Relaţii Internaţionale. Preocupări în sfera instituţiilor politice şi a istoriei moderne şi contemporane a Europei de Sud-Est. Autor al volumelor Organizarea administrativă a statului român modern 1859-1918 (Aius, Craiova, 2011) şi Domnie şi guvernare. Organizarea şi funcţionarea instituţiei guvernului în România 1866- 1940 (Aius, Craiova, 2015). Coautor la *Evoluţia instituţiilor politice ale statului român din 1859 până astăzi* (Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2014).

Ladislau Gyémánt (n. 1947), istoric, profesor universitar emerit al Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, fost cercetător al Institutului de istorie al Academiei Române din Cluj-Napoca (1970-2014), fost director al primului institut academic de studii iudaice din România (Institutul de iudaistică şi istorie

evreiască „Dr. Moshe Carmilly" din cadrul Universității „Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca) în perioada 1990-2012, prodecan și decan al Facultății de Studii Europene a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca (1997-2012), specialist în istoria modernă a Europei, istoria Transilvaniei, istoria evreilor din România, genealogie evreiască.

Adrian Hatos (n. 1972) este profesor la Departamentul de Sociologie și Asistență Socială a Universității din Oradea. A fost implicat în mai multe proiecte de cercetare internaționale și naționale, cele mai multe pe teme referitoare la educație și participare socială. Este directorul Școlii Doctorale de Sociologie a Universității din Oradea, vicepreședinte al Societății Sociologilor din România, codirector al *Journal of Social Research and Policy* și membru în comitetele editoriale ale mai multor jurnale științifice. A publicat capitole în „International Hand-book of Quality of Life" (Springer) și articole în reviste precum *Social Indicators Research și Child Indicators Research*. Este autor sau coordonator a 18 volume și a mai mult de 100 de articole în reviste academice. Ariile sale de expertiză sunt: a) cercetare în domenii precum sociologia educației, sisteme de învățământ și formare, stratificare socială, mișcări sociale și acțiune colectivă, evaluare de program; b) metode cantitative, inclusiv analiza seturilor mari de date internaționale.

Tudor Ionuț (n. 1982) a studiat filozofie și drept, cu specializare masterală în drept european și a obținut titlul de doctor în științe juridice în domeniul dreptului comparat, cu o lucrare referitoare la răspunderea civilă delictuală în dreptul român, francez și sistemul de common law, cu propensiuni către intersecțiile dintre drept, filosofie, sociologie, teoria critică, arta contemporană, interesat de construcția și transformarea conceptelor și fundamentelor juridice, a presupozițiilor socio-politice apropriate de drept în cursul istoriei și a mecanismelor de putere folosite în reproducerea instituțiilor juridice.

Paul Kun (n. 1954), conferenţiar universitar doctor la Facultatea de Ştiinţe Politice, Filosofie şi Ştiinţe ale comunicării de la Universitatea de Vest din Timişoara, doctor în filosofie al Universităţii „Babeş-Bolyai" (1999), autor al mai multor cărţi şi studii în domeniul epistemologiei, eticii, teoriei politice şi teoriei deciziei: *Etică aplicată*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1999, *Subiect epistemic şi raţionalitate ştiinţifică*, Ed. Mirton, Timişoara, 2003, *Raţionalitate şi rezonabilitate*, Ed. Eurobit, Timişoara, 2003, *European Identity between Ethnic and Civic Identities*, 2015/2, Journal of Identity and Migration Studies (JIMS), Vol. 9, Numărul 2, *Pentru un liberalism rezonabil*, în S.A. Matei, C. Dobrescu, E. Copilaş (ed.), *Liberalismul: pro şi contra. O idee ce refuză să moară, deşi nu ştie ce o ţine în viaţă*, Adenium, 2017.

Andrei Miroiu (n. 1979) lucrează la Departamentul de Studii de Securitate şi Criminologie al Universităţii Macquarie din Sydney. A publicat în *Studies in Conflict&Terrorism, East-Central Europe*, *Perspectives in Politics, the Journal of Slavic Military Studies* şi *Studia Politica*. Este autorul cărţilor *Balanţă şi hegemonie. România în politica mondială, 1913-1989* (Bucureşti, 2005), *Romanian counterinsurgency and its global context*, 1945-1962 (Londra, 2016) şi coeditor pentru *Manual de relaţii internaţionale* (Iaşi, 2006).

Ciprian Necula (n. 1979) este doctor în sociologie (SNSPA), a absolvit studii post-doctorale (Central European University) şi susţine cursuri de etnicitate, masculinitate şi politici publice pentru romi în cadrul SNSPA. Este cunoscut ca activist şi comunicator public pentru drepturile romilor şi pentru o societate echitabilă, fiind implicat, începând cu 1997, în activităţi de combaterea discriminării şi a inechităţilor sociale.

Andrei Panţu (n. 1983) a studiat Ştiinţe Ppolitice şi Relaţii Internaţionale la American University în Bulgaria şi a obţinut diploma de masterat în filozofie politică la Universitatea din

Leiden. În perioada 2014-2018 a fost editor al *Revistei Române de Științe Politice* și lucrează în prezent în domeniul IT. A publicat, de asemenea, proză scurtă în revistele *Revista de Povestiri*, *ARGOS*, *Gazeta SF*, *iocan*, *Revista de suspans*, *Helion*, pe platforma *Literomania*, precum și în antologiile *ARGOS DOI* și *Eroi fără voie*.

Vasile Pleșca (n. 1974), cercetător la Institutul de Științe Economice și Sociale „Gh. Zane", Academia Română, Filiala Iași. Are preocupări generale legate de filosofie și epistemologie politică și punctuale de teoria democrației și liberalism. În 2015 a coordonat, împreună cu Ruxandra Ivan, apariția, la Editura PRO Universitaria, București, a volumului: *A guverna, a fi guvernat. Ipostaze ale raportului dintre stat și cetățean*, iar în 2011 a publicat la Institutul European, Iași, volumul *Liberalismul și democrația în câteva dezbateri contemporane.*

Robert D. Reisz (n. 1963), profesor la Departamentul de Științe Politice al Universității de Vest din Timișoara. De-a lungul anilor a lucrat ca și cercetător la International Center for Higher Education and Research (INCHER) Kassel, Germania, la Hungarian Institute for Education Research (HIER), Budapesta, la Institute for Higher Education Research (HoF), Wittenberg, Germania și a fost bursier al Colegiului Noua Europă (NEC), București și al Collegium Helveticum din Zürich. A publicat până acum 10 cărți, 45 articole în reviste cu referenți, și 32 de capitole de cărți. Cea mai recentă publicație a lui este volumul *Despre fertilitatea erorilor. Imitație și inovație în învățământul superior*, Editura Trei, București, România, 2018, aprox. 214 p.

Liviu Rotman (n. 1947), profesor la Școala Națională de Studii Politice și Administrative, București, director al Centrului de Studii Israeliene, SNSPA. Coordonator al Proiectului „Evreii din România" în cadrul Centrului Diasporei, Universitatea Tel Aviv.

Membru al Consiliului Ştiinţific al Institutului Naţional de Studiere a Holocaustului „Elie Wisel". Domenii de expertiză: Istoria evreilor din România, Holocaust, minorităţi etnice. Ultima carte publicată: *Dinamica unei structuri de autoguvernare: Comunitatea evreiască din România* (Hasefer, 2017).

Daniel Şandru (n. 1975) este politolog, prof.univ.dr. la Universitatea „Petre Andrei" din Iaşi. A publicat *Reinventarea ideologiei* (Premiul „Ion Petrovici" al Academiei Române, 2011) şi *Ipostaze ale ideologiei în teoria politică* (Premiul revistei *Transilvania* pentru Teorie Politică, 2014) şi a coordonat 9 volume pe teme de teorie şi ştiinţă politică sau cu statut interdisciplinar. În calitate de director al revistei de cultură contemporană *Timpul* (2014-2017), a fost decorat de Preşedintele României cu Ordinul „Meritul Cultural" în grad de Cavaler (2016). Între 9 august 2016 şi 1 februarie 2017 a fost Secretar de Stat, coordonator al Departamentului Centenar din Cancelaria Prim-ministrului Guvernului României. În prezent, este coordonatorul Programului Centenar al Primăriei Municipiului Iaşi pentru perioada 2017-2020.

William Totok (n. 1951), absolvent al Facultăţii de Filologie-Istorie (Universitatea din Timişoara). Cofondator al Grupului de Acţiune Banat (Aktionsgruppe Banat) (1972-75); deţinut pentru „propagandă împotriva orânduirii socialiste" (1975-76); trăieşte ca scriitor şi jurnalist la Berlin (din 1987). Ultimele cărţi publicate: *… an den Fahnenstangen fault die Wut, (… pe catarge putrezeşte mânia. Poezii)*, (Ludwigsburg, 2016); *Între mit şi bagatelizare. Despre reconsiderarea critică a trecutului, Ion Gavrilă Ogoranu şi rezistenţa armată anticomunistă din România*; coautoare: Elena-Irina Macovei (Iaşi 2016); Franz Xaver Kappus, *Biciul disprețului. Povestea unui stigmatizat / Die Peitsche im Antlitz. Geschichte eines Gezeichneten*, prefaţă, tabel cronologic şi ediţie bilingvă îngrijită de William Totok. Traducere din limba germană de Werner Kremm, (Bucureşti, 2018).